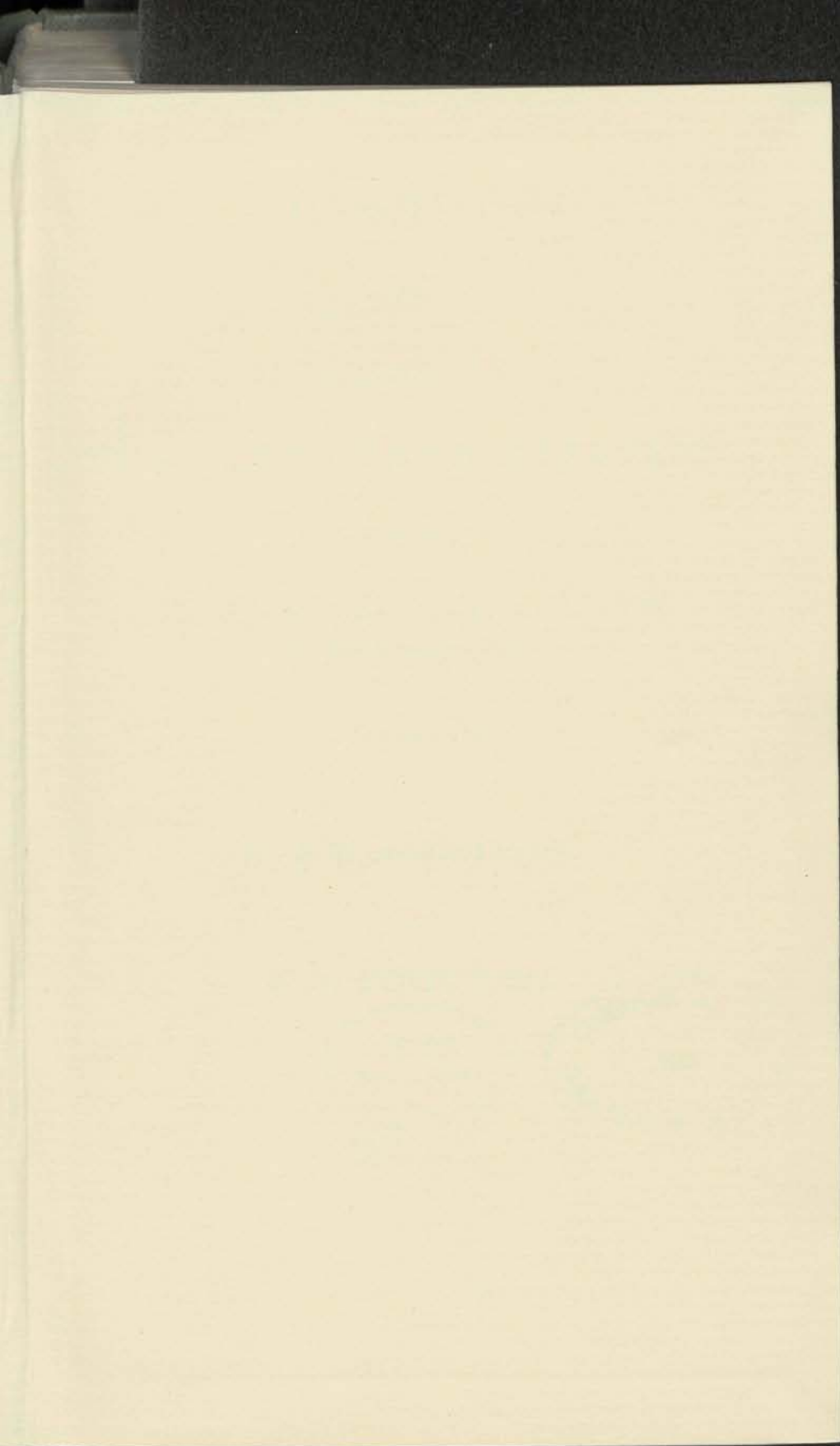

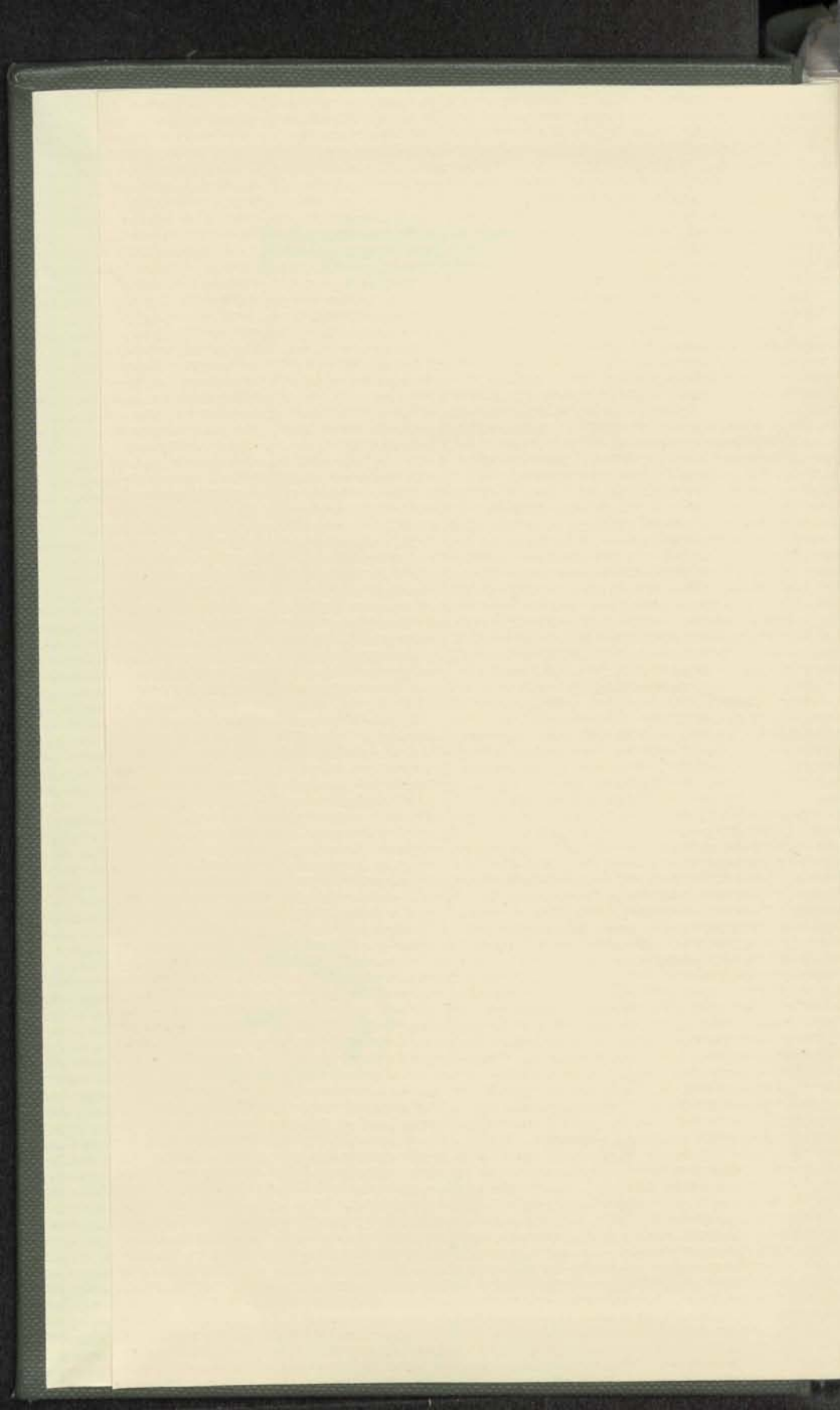
BIBLIOTHEEK KITLV

0106 5042

TIJDSCHRIFT

³
23 VOOR

INDISCHE TAAL-, LAND- EN VOLKENKUNDE.

UITGEGEVEN DOOR HET

BATAVIAASCH GENOOTSCHAP VAN KUNSTEN
EN WETENSCHAPPEN.

ONDER REDACTIE

VAN

D^r. J. H. ABENDANON,

EN

D^r. L. SERRURIER.

DEEL XLI.

BATAVIA,
ALBRECHT & Co.

'SHAGE,
M. NIJHOFF.

1899.

INHOUD.

300	De afkorting van den Maleischen Archipel met de be- doelende beschrijving door Mr. J. M. de Klerk
292	De afkorting van den Maleischen Archipel met de be- doelende beschrijving door Mr. J. M. de Klerk
286	Over eenige oorsprongen in Bandoeng door H. E. Sijthoff
282	door J. A. Sijthoff
272	Over eenige oorsprongen in Bandoeng door H. E. Sijthoff
266	De inhoud van de groote Hittayt beschryfing volgens een aankondiging van Dr. H. B. van der Tuuk medegedeeld door Dr. J. Sijthoff
252	Tandj Oewang door J. A. Sijthoff
244	Over eenige oorsprongen in Bandoeng door H. E. Sijthoff
238	De afkorting van den Maleischen Archipel met de be- doelende beschrijving door Mr. J. M. de Klerk
232	De afkorting van den Maleischen Archipel met de be- doelende beschrijving door Mr. J. M. de Klerk
226	De afkorting van den Maleischen Archipel met de be- doelende beschrijving door Mr. J. M. de Klerk
220	De afkorting van den Maleischen Archipel met de be- doelende beschrijving door Mr. J. M. de Klerk
214	De afkorting van den Maleischen Archipel met de be- doelende beschrijving door Mr. J. M. de Klerk
208	De afkorting van den Maleischen Archipel met de be- doelende beschrijving door Mr. J. M. de Klerk
202	De afkorting van den Maleischen Archipel met de be- doelende beschrijving door Mr. J. M. de Klerk
196	De afkorting van den Maleischen Archipel met de be- doelende beschrijving door Mr. J. M. de Klerk
190	De afkorting van den Maleischen Archipel met de be- doelende beschrijving door Mr. J. M. de Klerk
184	De afkorting van den Maleischen Archipel met de be- doelende beschrijving door Mr. J. M. de Klerk
178	De afkorting van den Maleischen Archipel met de be- doelende beschrijving door Mr. J. M. de Klerk
172	De afkorting van den Maleischen Archipel met de be- doelende beschrijving door Mr. J. M. de Klerk
166	De afkorting van den Maleischen Archipel met de be- doelende beschrijving door Mr. J. M. de Klerk
160	De afkorting van den Maleischen Archipel met de be- doelende beschrijving door Mr. J. M. de Klerk
154	De afkorting van den Maleischen Archipel met de be- doelende beschrijving door Mr. J. M. de Klerk
148	De afkorting van den Maleischen Archipel met de be- doelende beschrijving door Mr. J. M. de Klerk
142	De afkorting van den Maleischen Archipel met de be- doelende beschrijving door Mr. J. M. de Klerk
136	De afkorting van den Maleischen Archipel met de be- doelende beschrijving door Mr. J. M. de Klerk
130	De afkorting van den Maleischen Archipel met de be- doelende beschrijving door Mr. J. M. de Klerk
124	De afkorting van den Maleischen Archipel met de be- doelende beschrijving door Mr. J. M. de Klerk
118	De afkorting van den Maleischen Archipel met de be- doelende beschrijving door Mr. J. M. de Klerk
112	De afkorting van den Maleischen Archipel met de be- doelende beschrijving door Mr. J. M. de Klerk
106	De afkorting van den Maleischen Archipel met de be- doelende beschrijving door Mr. J. M. de Klerk
100	De afkorting van den Maleischen Archipel met de be- doelende beschrijving door Mr. J. M. de Klerk

BLAD.

I N H O U D.

	BLADZ.
Nota over den toestand waarin eenige voorname monuminten van Midden-Java verkeerden, door Mr. L. SERRURIER.	1
Tempelwachters, door Dr. J. GRONEMAN (met drie platen).	13
De maandnaam Hapit, door Dr. J. BRANDES	19
Nota betreffende het Tengger-gebied, door H. M. LA CHAPELLE.	32
De Kroon der Koningen, door Dr. Ph. S. VAN RONKEL.	55
De Linggatempel en andere oudheden op het Yanggebergte, door Dr. J. H. F. KOHLBRUGGE (met drie platen). . .	70
De adoptie in verband met het matriarchaat bij de Toradja's van Midden-Celebes, door ALB. C. KRUIJT	80
Verklaring van de beteekenis der maleische woorden Teboes en Oemban, door A. F. VON DEWALL	93
Desa-legenden van Pânârâgâ, uit het Javaansch medege-deeld door J. KNEBEL.	97
Jacobijnen te Batavia, door Dr. F. DE HAAN	103
Eene aanvulling op het artikel van den Heer J. KNEBEL, over het meten van wapenen bij de Javanen, door D. VAN HINLOOPEN LABBERTON.	191
Vraagbus.	192
Bijdragen tot de kennis der folklore van West-Borneo, door L. C. WESTENENK.	193
Rapport betreffende de aanvaarding van de onderwerping aan het Nederlandsch oppergezag van het landschap Tanah Djawa, door J. A. KROESEN	211
Nota omtrent de Bataklanden (speciaal Simeloengoen), door J. A. KROESEN.	253
Over eenige oudheden in Bandoeng, door H. E. STEINMETZ.	286
De inhoud van de groote Hikayat Baktiyar, volgens eene aanteekening van Dr. H. N. van der Tuuk, medege-deeld door Dr. J. BRANDES	292
De schaking bij den Makassar, in verband met de heden-daagsche toestanden, door Mr. J. M. Ch. E. LE RÛTTE.	300

Eenige geographische en ethnographische aantekeningen betreffende het eiland Siaoë, door B. C. A. J. VAN DINTER, met een kaartje	324
Opgaven omtrent verschillende Hindoe-oudheden, voor- komende in de Controle-Afdeeling Prâbålinggâ, Regent- schap Magelang, Residentie Kedoe, door J. VAN AALST.	391
Bij de situatie-kaart van het lustverblijf te Narmada (Lombok) door P. DE ROO DE LA FAILLE (met kaart).	416
Legenda behoorende bij de situatie-schets van het lust- verblijf te Narmada	429
Iets over het Papegaai-Boek, zooals het bij de Maleiers voorkomt, door Dr. J. BRANDES.	431
Over invloed der Arabische syntaxis op de Maleische, door Dr. Ph. S. VAN RONKEL	498
Maka, Naka, en Paka in het Bare'e en eenige verwante talen, door Dr. N. ADRIANI	529
De legende van Menoti-noti, door Dr. N. ADRIANI	541
De weerwolf bij de Toradja's van Midden-Celebes, door ALB. C. KRUIJT.	548
De weertijger op Midden-Java, den Javaan naverteld, door J. KNEBEL.	568
Kosala, de heilige plaats der Badoej's van Karang, door A. DE QUANT	588
Rectificatie.	590

NOTA

OVER DEN TOESTAND WAARIN EENIGE VOORNAME MONUMENTEN VAN MIDDEN-JAVA VERKEEREN,

DOOR

Mr. L. SERRURIER.

*Leeraar aan de Rijksinstelling ter opleiding van
O. I. Ambtenaren te Batavia.*

Toen ik, in de maand Juli dezes jaars, in het belang van mijn onderwijs eene reis naar Midden-Java ging ondernemen, stelde ik mij voor, bij die gelegenheid tevens den tegenwoordigen toestand van de voornaamste monumenten aldaar op te nemen, in verband met de nog steeds bij het Genootschap aanhangige vraag, of de Directie de aanstelling van een Inspecteur over de monumenten bij de Regeering zal aanbevelen (zie Notulen Maart 1898 p. 33). Met een soortgelijk doel had in 1883 de Heer W. P. Groeneveldt diezelfde monumenten bezocht en van zijne bevinding doen blijken in een uitvoerig en hoogst belangrijk rapport, in dato 29 November van dat jaar aan de Indische Regeering uitgebracht, welk rapport door den Heer Directeur van Onderwijs, Eeredienst en Nijverheid welwillend ter mijner beschikking is gesteld.

Op de eerste plaats de oudheden van het *Diëng-plateau*. Sedert het jaar 1864, toen de Heer van Kinsbergen de eerste opgravingen deed en het terrein draineerde, waren deze monumenten het voorwerp van aanhoudende zorgen, en bijna jaarlijks vindt men in de Notulen van ons Genootschap

een rapport opgenomen aangaande den stand der werkzaamheden aldaar; werkzaamheden, die blijkens het rapport van wijlen den hoofdingenieur Pet (zie Notulen 1876, p. LXII) destijds zonder eigenlijke opdracht, alleen ter liefde van de zaak door den eerstaanwezend ingenieur in Bagelen werden verricht. In 1878 evenwel zijn die werkzaamheden gestaakt, en de Heer Groeneveldt moest dan ook in 1883 verklaren: „De tempelruïnen van het Diëng-plateau heb ik in vrij „verwaarloosden toestand aangetroffen”. „Het bleek mij”, „voegt de Heer Groeneveldt hieraan toe, „dat men in Bagelen „van meening was, na de staking der opgravingen in 1878 „geen bemoeienis met deze oudheden meer te hebben, en „men scheen daar vergeten te zijn, dat bij art. 2 van het „besluit van 5 April 1878 no. 21 het toezicht op, en het „onderhoud van de zich op het Diëng-plateau bevindende „oudheden als gewone ambtsbezigheid is opgedragen aan den „eerstaanwezend ingenieur der B. O. W. in de residentie „Bagelen”.

Inderdaad schijnt de opmerking van den Heer Groeneveldt vruchten te hebben gedragen, en hebben wellicht diens persoonlijke bemoeiingen er toe geleid, dat na 1883 het onderhoud der oudheden op het Diëng-plateau wederom ter hand genomen is; althans in tegenstelling met de bevinding des Heeren Groeneveldt, vond ik het terrein rondom de tjandi's droog en begaanbaar, en bleek mij de vegetatie daarop te zijn verwijderd; vooral de tjandi Bima (Werkodara), de fraaiste en best geconserveerde van alle, kwam mij voor in een bevredigenden toestand te verkeerren. Positieve berichten aangaande dat onderhoud heb ik ter plaatse echter niet kunnen inwinnen; doch jaarlijks is daarvoor op de Indische Begrooting een som van $\pm$ f 430.— uitgetrokken.

Ik heb mij veroorloofd, de aandacht van den Chef van den Topographischen Dienst te vestigen op de goede gelegenheid, die de nu in gang zijnde topographische opname van het Diëng-plateau aanbiedt, om de kaart van de oudheden aldaar van de Heeren Pet en Mijer (1876), die in het werk

van Dr. Verbeek over de oudheden van Java is opgenomen, voorzooveel noodig te verifieeren en daarop bij te voegen de kleine fundamenteu, die volgens Dr. Verbeek (op. cit. p. 122) niet op de bovengenoemde kaart voorkomen. Bovenbedoelde hoofdofficier heeft zich daartoe in het belang der zaak volgaarne bereid verklaard, doch het komt mij wenschelijk voor, dat Z.H.Ed.Gest. alsnog worde in het bezit gesteld van de 14 plattegrondteekeningen der ontgraven tempels en fundamenteu, waarvan sprake is in Notulen 1878, p. 37.

Geregeld toezicht op de tjandi's, het bijtijds stuiten van afwijkingen, waar die zich beginnen te vertooneu, kan het onvermijdelijk verval van deze schoone monumenten nog zeer langen tijd tegenhouden. Immers het is opmerkelijk, hoe zij zich, ook gedurende een lange periode van verwaarlooziug nog zoo goed hebben geconserveerd, in weerwil van de reeds door den Heer Groeneveldt opgemerkte bouwkunstige fout, om — althans in de niet dragende deelen — de verticale voegen tusschen de steenen te laten doorloopen, in stede van die om den anderen steen af te breken (kruisverband).

Aan een anderen wenk in het rapport van den Heer Groeneveldt is, jammer genoeg, geen uitvoering gegeven, namelijk, om in de pasangrahan van den Diëng een stel afdrukken te deponeeren van de photogrammen nos. 89 tot en met 105 der collectie van Kinsbergen, hetgeen een geringe uitgaaf zoude vorderen en waardoor de bestudeering van de monumenten ter plaatse, alsook het constateeren van latere verslimmering zeer zouden worden vergemakkelijkt.

Overigens zou een nauwkeuriger onderzoek, dan waartoe mijn beperkte tijd mij in staat stelde noodig zijn, om in bijzonderheden na te gaan, in hoever de gebreken aan de afzonderlijke tjandi's, door den Heer Groeneveldt uitvoerig opgesomd, verholpen zijn. Een periodiek rapport van een deskundige in den traüt van die, welke tusschen de jaren 1864 en 1878 werden uitgebracht, blijft mij daarom in hooge mate wenschelijk voorkomen.

De *Boro-boedoer*.

Sedert de ontgraving van den voet van dit monument, in 1890 is dunkt mij de oorzaak der verzakking aan het licht getreden.

Terwijl de bas-reliefs van dien voet nog in bewerking waren — getuigen de enkelen, die nog slechts in ruwe omtrekken zijn uitgebeiteld — en dus in de eerste tijden der voltooiing van het monument, is een geweldige steenmassa tegen dien voet aangelegd, waardoor het terras werd gevormd, dat rondom de *Boro-boedoer* loopt. Hiervoor kan geen andere oorzaak worden aangenomen, dan een toenmaals reeds beginnende verzakking, ten gevolge van een druk van binnen naar buiten; welke verzakking door den genomen maatregel wel werd gestuit, maar daardoor overgebracht op den volgenden omgang, waarvan de borstwering dien ten gevolge belangrijk *naar buiten* is gedrongen. Hoogerop nemen de gevolgen van dien centrifugalen druk natuurlijk af.

Van boven naar beneden gaande daarentegen, zien wij, in afnemende mate de bortsvering *binnenwaarts* overhellen; de vloeren van de omgangen liggen er hol, en alles wijst er op, dat hier inzakking door uitspoeling van den daaronder liggenden grond aanwezig is. Ten blijk, dat dit ook vroeger door anderen zoo is ingezien moge dienen, dat daar, waar de omgang bijzonder breed is, en dus de grootste massa regenwater wordt opgevangen — namelijk ter plaatse waar de eerste cirkelvormige omgang op den laatsten veelhoekigen omgang volgt, en aldaar in de hoeken — opzettelijk aarde is aangebracht, oplopend naar de hoekpunten toe, hier en daar door schuinsche dammen bevestigd, waardoor voorkomen wordt, dat al te veel regenwater tusschen de voegen zoude dingen, en de stroom genoodzaakt ten spoedigste langs de trappen weg te vloeien. De bewaarder van het monument, tevens beheerder van de *pasangrahan*, die een lange reeks van jaren daar verblijf houdt, verzekerde mij, dat die ophooging met aarde in de hoeken reeds bij zijn komst aanwezig was. (Vergel. het rapport van den Heer

van Kinsbergen, Notulen Bat. Gen. 1874, p. 71 en volg.)

Oorsponkelijk moeten de, grootendeels nog aanwezige spuiers in den waterafvoer hebben voorzien; of dat in voldoende mate geschiedde, kan nu niet meer worden beoordeeld; doch zij zijn zooveel mogelijk boven elkaar geplaatst en voorts aan weerskanten van de trappen aangebracht, om het afvloeien van water langs dien weg tegen te gaan; voorts zijn zij op onderlinge afstanden van 12 à 15 meter geplaatst, terwijl de doorsnede der spuiopening bij de onderste omgangen groter wordt, in verband met de grootere hoeveelheid van het af te voeren regenwater. In de borstwering van den benedensten omgang zijn zelfs vele spuiers blijkbaar later aangebracht, met verbreking van het ornament. Dit alles wijst op doelmatigheid, op oordeelkundige plaatsing, en ik kan die spuiers daarom bezwaarlijk met den Heer Groeneveldt als louter versierselen beschouwen. Wellicht reeds spoedig nochtans hebben zij steeds minder *raison d'être* gekregen, wegens het hol inzakken van de vloeren, waardoor veel regenwater staan bleef en door de voegen in het muurwerk sijpelde; dit is hoe langer zoo erger geworden en op den hedendaagschen toestand uitgelopen.

Beide werkingen: de centrifugale, naar den top toe geleidelijk verminderend, en de centripetale, namelijk de inzakking, die van boven het grootst, geleidelijk naar onder toe vermindert, kunnen ten slotte, naar het mij voorkomt, uit een en dezelfde oorzaak worden verklaard, namelijk door het indringende regenwater. Immers, als de Boro-boedoer rondom een natuurlijke heuvel gebouwd is — en dit schijnt wel ontwijfelbaar vast te staan — hoe kunnen wij ons dan den druk dier aardmassa anders voorstellen, dan doordien bij iedere regenbui het insijpelende regenwater aarddeeltjes medevoert, die naar beneden in aantal toenemende, eindelijk door het rondom den voet gebouwde terras worden gestuit en zich tusschen de voegen der benedenste omgangen een uitweg zullen trachten te banen: afspoeling alzoo van boven, aanslibbing van onder.

Geheel te verhelpen in dit euvel zeker niet; de zeer breede

borstweringen b. v., waarin tallooze scheuren en gaten worden gevonden, zullen altijd eene zekere hoeveelheid regenwater opvangen; maar het schijnt mij toe, dat de vloeren der omgangen niet in zoodanigen staat moeten blijven, dat die omgangen na iedere regenbui in grachten van stilstaand water veranderen, dat alleen tusschen de voegen der steenen kan wegloopen. Terwijl nu de steenen, vooral de dekplaten der borstweringen, twee aan twee aan elkander bevestigd zijn door het inlaten van een steen, ter grootte onzer hollandsche klinkers, die aan beide einden zwaluwstaartvormig bekapt is, liggen de vloersteenen der omgangen als in een legdoos naast elkander, zonder cement, doch denkelijk met fijn grint of puin tusschen de voegen. Het zou dan m. i. reeds een zeer belangrijke verbetering zijn, wanneer die vloeren in hun oorspronkelijken toestand werden hersteld, namelijk waterpas gelegd ten aanzien van den omtrek, en min of meer naar den buitenkant afhellende voor den waterafvoer door de spuiers. Dit zou kunnen geschieden, hetzij door de bovenste laag vloersteenen op te breken en opnieuw te leggen, hetzij door een nieuwe laag vloersteenen daaroverheen te brengen; doch in ieder geval zou daarbij kalk moeten worden gebezigd en de steenen gevoegd. Dit werk zou over een geruimen tijd kunnen worden verdeeld, en kan derhalve worden uitgevoerd met een beperkt aantal werkkrachten, door jaarlijks een betrekkelijk gering bedrag daarvoor uit te trekken. Reeds nu zijn eenige — naar ik meen vijf — werklieden voortdurend bezig met korstmossen en andere planten van de steenen verwijderd te houden; ik heb daarbij echter gebruik zien maken van ijzeren krabbers, hetgeen ik voor de conserveering van de bas-reliefs uitermate bedenkelijk acht.

Verder geschiedt er, zoover als ik heb kunnen nagaan, niets. Het groote beeld in den topkoepel zakt hoe langer zoo dieper in den grond en zal over een tiental jaren geheel verdwenen zijn. Opheffing en herplaatsing op een soliede basis is gewenscht, alsmede het aanbrengen van een afdakje boven de opening van den topkoepel, tot wering van in-

dringend regenwater. De vernuftig gebouwde, opengewerkte dagobs, bestaande uit X vormig gehouwen steenen, die met de beenen op elkander rusten, staan, voorzoover zij niet tot puinhoopen gereduceerd zijn, op het invallen; een kleine verschuiving, het afbreken van de punten van een der X vormige steenen doet dezen kantelen; het verband wordt verbroken, en de geheele dagobs stort in. Die nog zoo wat overeind staan (ongeveer een dozijn) kunnen door tijdige voorziening en aanhoudend toezicht gered worden. Het is mij echter niet gebleken, dat zoodanig toezicht plaats heeft. Van de 16 fraaie poorten, die weleer van het eene terras tot het andere toegang gaven, is er nog maar één over, die zoo goed als ongeschonden is; het is derhalve van belang, dat deze eenige poort met bijzondere zorg worde onderhouden.

De slotsom is dan ook, dat hier, meer nog dan bij de oudheden van het Diëng-plateau, voortdurend toezicht en vooral onderhoud noodig zijn, zal niet dit wereldberoemde monument, dat een der voornaamste schoonheden van Java vormt, een spoedigen ondergang tegemoet gaan.

Overeenkomstig den wensch door den Heer Groeneveldt in diens rapport geuit, is door de zorgen van het Bataviasch Genootschap in het jaar 1896 een exemplaar van Leemans' „Boro-boedoer" in de pasangrahan aldaar gedeponeed. Het raadplegen van dat onhandige formaat wordt evenwel belemmerd door de omstandigheid, dat de platen los in een blikken trommel worden bewaard, in stede van overeenkomstig de bedoelingen des Heeren Groeneveldt, in eenige deelen te zijn ingebonden.

Nabij de Boro-boedoer staat een der meest schilderachtige tempelruïnes, de zoogenaamde *tjandi Pawon*, geheel opgeheven door, en steunende tegen een reusachtigen Randoe alas boom, die vlak daarnaast is opgeschoten. De ingang dreigt in te storten en daardoor zal het verband van den geheelen bovenbouw verbroken worden. Ook hier ware dit dreigende ongeval met een kleine voorziening te voorkomen.

De *Mendoet tempel* was bij mijne komst aldaar wegens in gang zijnde herstellingen voor publiek bezoek gesloten.

De oudheden nabij de onderlinge grenzen van de Vorstenlanden.

Daarvan is vooreerst te bespreken de *tjandi Kali Bening*, waarvan de Heer Delprat in de Maartvergadering van het Bataviasch Genootschap constateerde, dat hij dit buitengewoon fraaie monument in een erbarmelijken staat van conserveering aangetroffen had, onder opmerking, dat het „noodzakelijkerwijs zeer spoedig zal instorten”.

Inderdaad heb ik den bovenbouw met een welige vegetatie van boomen en heesters overdekt gevonden, wier wortels steeds dieper tusschen de voegen van de steenen dringen en deze uit elkaar doen wijken. Ik geloof geen tegenspraak uit te lokken, wanneer ik zeg, dat in de eerste plaats die vegetatie moet bestreden worden, en het schijnt mij toe, dat de beste wijze daartoe bestaat in eene voorzichtige besproeiing van den bovenbouw met verdund zwavelzuur, dat alle organismen vernietigt. Maatregelen tegen het verder vooroverhellen van den fraai gebeeldhouwden gevel kunnen tegelijkertijd genomen worden.

Van de naburige *tjandi Sari* behoeft geen opzettelijke melding te worden gemaakt, en zijn aldaar, evenals overal, kleine voorzieningen noodig tegen het uitwijken en kantelen van bouwsteen, alsmede het verwijderen van korstmossen.

De oudheden van *Parambanan*, tusschen de jaren 1885 en 1890 op initiatief van den Heer Yzerman door de zorgen der Archeologische Vereeniging te Jogjakarta ontruimd en ontgraven, worden van wege die Vereeniging onderhouden en bewaakt. Hoe verdienstelijk de eerstgemelde arbeid ook geweest zij, ik mag niet verzwijgen, dat de latere werkzaamheden tot eenige bedenkingen aanleiding geven. Niet alleen, dat de ingangen der zijtempels met wormstekige balken zijn gestut, maar er zijn pogingen tot reconstructie

aangewend, die zelfs op den leek den indruk maken van volkomen mislukt te zijn. Ik heb meerdere gebeeldhouwde steenen op elkander geplaatst gezien, die zeer stellig oorspronkelijk elkander zóó niet hebben opgevolgd, blijkens andere, symetrische figuren in de buurt. Godenbeelden vindt men op verhevenheden geplaatst, doch op verkeerde hoogte, blijkens het verloop van de in den achterwand aanwezige nissen. Kortom, de bezoeker dezer monumenten, mag het betreuren, dat hier de wijze raad des Heeren Groeneveldt in zijn meergemeld rapport is in den wind geslagen: „bij „al wat gedaán wordt, behoort men zich duidelijk voor te „stellen, dat niet gestreefd wordt naar restauratie, maar „alleen naar het tegengaan van verder verval. Daarom „behoort datgene, wat reeds van zijne plaats is afgevallen, „te blijven waar het zich bevindt, tenzij de plaats van „herkomst volkomen zeker is”. Beter ware het geweest, sommige gekantelde en uitgeweken steenen te bevestigen, voordat door hun val het verband van een geheel stuk muurwerk wordt verbroken.

Ook schaden de knutselachtige reeksen pagodepuntjes aan weërszijden van de paden aan den grootschen aanblik van het geheel.

Ongetwijfeld heeft de Archeologische Vereeniging te Jogjakarta de wetenschap aan zich verplicht door de tempelgroep van Parambanan van onder het puin te doen verrijzen, waardoor honderden schoone bas-reliefs uit den vormloozen steenhoop aan het licht getreden zijn; doch daarmede is tegelijkertijd voor deze bas-reliefs een tijdperk van snelle verweering aangebroken. Het valt niet te ontkennen, dat sedert de puinbedekking weggenomen is, onder den afwisselenden invloed van regen en zonneshijn, de scherpe lijnen meer en meer verdwijnen, en menig bas-relief staat thans in duidelijkheid achter bij de photographie, die daarvan een zestal jaren geleden voor het werk van dr. Groneman vervaardigd werd. Ook uit zijne persoonlijke herinnering kon dr. Groneman er mij ter plaatse verscheidene aanwijzen,

die in de laatste tien jaren minder duidelijk geworden zijn. Dat dit van Boro-boedoer evenzeer geldt, behoeft wel geen betoog; ikzelf heb daar menig versch afgevallen of loszittend onderdeel van bas-relieffiguren aangetroffen.

Ik acht het daarom van het uiterste belang, dat een handig inlander worde afgericht op het vervaardigen van gipsafgietsels van deze bas-reliefs, hetgeen tegenwoordig op zeer eenvoudige wijze kan geschieden, opdat die na verloop van tijd, zoo mogelijk alle, voor latere geslachten worden bewaard, en zoowel te Batavia als in Europa vruchten dragen voor de wetenschap. Groote onkosten behoeft een zoodanige maatregel niet na zich te slepen. Vijf en twintig jaar geleden werd hierop reeds door den Heer van Kinsbergen aangedrongen (Vergelijk Not. Bat. Gen. 1872, p. 42).

Het schijnt, dat de voorheen zoo ijverige Archeologische Vereeniging te Jogjakarta een tijdperk van rust is ingegaan. Over het jaar 1897 werd, naar ik heb vernomen, geen Rijks-subsidie aangevraagd, en dat, terwijl de hoofdtempel van tjandi Sewoe nog opgevuld met steenen ligt, en er ten aanzien van tjandi Kali Bëning periculum in mora is! Nog altijd staat het zoogenaamde „Museum” — een dak op ijzeren stijlen met veel te hoogen, terrasvormigen onderbouw — zonder beelden!

Onafhankelijk van deze Vereeniging worden nu reeds maanden lang op last der Nederlandsche Commissie voor de Parijsche Tentoonstelling opgravingen verricht, eerst bij tjandi Sewoe, nu naar ik verneem bij tjandi Plaosan. Toezicht daarop heeft niet plaats, zoover ik heb te weten kunnen komen. De opgegraven steenen worden, zooals dit helaas reeds jaren lang geschied is, op een hoop geworpen, zonder dat zij gemerkt worden met het merk van de tjandi, aan welker voet zij uit den grond te voorschijn zijn gebracht. Dit is in regelrechten strijd met de eerste beginselen van archeologisch onderzoek. Den kundigen teekenaar, die met het werk belast is, kan men daarvan echter geen verwijt

maken; hij heeft geen instructies dienaangaande meegekregen.

Mij zijn geene wetsbepalingen bekend, waarbij de eigendom en het beheer der vorstenlandsche oudheden geregeld zijn. Misschien is dat geschied bij de contracten met de Vorsten in wier gebied die oudheden gelegen zijn, welke contracten ik echter niet ter inzage heb kunnen krijgen. Maar wien die oudheden ook mogen aangaan, het moet verhinderd worden, dat de Archeologische Vereeniging te Jogjakarta uitvoering geve aan het denkbeeld, uitgesproken in haar laatst gepubliceerd verslag (zie Not. 1895), om de bewerkte (nl. gebeeldhouwde) steenen, die niet meer zijn terecht te brengen, ten bate der Vereeniging (!) aan bezoekers te verkoopen.

Het is hoog tijd dat de Staat hier op een of andere wijze tusschenbeiden kome; de zorg voor de beroemde javaansche monumenten is een onafwijsbaar punt van staatsbemoeiing. Er valt zeer zeker niet te twifelen aan den goeden wil en de uitnemende bedoelingen der Archeologische Vereeniging; doch zij ondergaat het lot van alle, in kleine plaatsen gevestigde genootschappen, in zoover dat hare werkzaamheid afhankelijk is van de toevallige aanwezigheid van een enkel persoon, die zijn lust en ijver voor de goede zaak op anderen weet te doen overgaan. Het lot van Java's oudheden mag niet aan zulke bloot toevallige factoren onderworpen blijven; het beheer moet zich in ééne hand bevinden, ressorteerend onder één en hetzelfde Departement van Algemeen Bestuur, opdat niet hier uitsluitend geconserveerd worde, ginds wederom gestreefd naar reconstructie; opdat de leiding van het onderhoud niet afhankelijk zij van de wisselende inzichten van elkander snel opvolgende beheerders.

De eenige afdoende maatregel schijnt mij toe te zijn de aanstelling van een verantwoordelijk persoon als inspecteur, wiens jaarlijks aan de Regeering uit te brengen verslag voorkomt, dat hier of daar de monumenten in vergetelheid geraken, waardoor teleurstellende verrassingen, gelijk bij

de tjandi Kali Bëning ongetwijfeld te verwachten zijn, voorgoed zijn uitgesloten.

Ik zal hier niet wijzen op de zorg, die de Engelsche en Fransche Koloniale Regeeringen voor hare monumenten dragen; wij kunnen onze finantieele krachten niet met die van groote Mogendheden vergelijken; maar beschamend is het dan toch zeker, dat een Staat als Mexico met de grootste pieteit voor het behoud der overblijfselen uit de oudheid waakt, en daarvoor aanzienlijke kosten zich getroost, terwijl op de Indische Begrooting voor het gewone onderhoud van alle javaansche Hindoemonumenten samen, met uitzondering van die op het Diëng plateau, een vaste post voorkomt van nog niet ten volle f 200.— in de maand.

Meer en meer wordt Java door belangstellende bezoekers uit alle oorden van de wereld bezocht en tot in zijn meest afgelegen hoeken bereisd. Wat vroeger verborgen bleef, treedt thans aan het licht, en wordt in buitenlandsche bladen en tijdschriften besproken. De eer onzer kolonie vordert dus een betere zorg voor de zoo terecht beroemde tempelruïnen.

TEMPELWACHTERS

DOOR

DR. J. GRONEMAN.

(met drie platen).

Te recht noemt men zoo de min of meer gedrochtelijke, dikwijls meer dan levensgrootte, meestal gewapende, wanschelijke beelden, die paarsgewijs aan de toegangen tot de oude Hindoetempels op Java geplaatst waren of nog geplaatst zijn. Bij de *tjandi Séwoe* nabij *Parambanan* b. v. vindt men ze nog heden aan elk der vier toegangen tot het grootte vierkant, op welks middenterras de bouwval van den hoofdtempel staat, omgeven door een vierdubbel vierkant van lager geplaatste dwergtempeltjes en enkele van middelbare grootte.

Zij zijn twee aan twee tegenover elkander, dus aan de beide zijden van elken toegangsweg, gezeten, rustende op één knie en één voet, de eerste aan de buitenzijde, dus van de tempels afgekeerd, de andere aan de binnenzijde, waaruit volgt dat de eene wachter op den rechtersvoet en de linker knie, de andere op den linkersvoet en de rechter knie steunt, gelijk uit de hier bijgevoegde afbeelding (plaat I) van de beide wachters aan den zuidelijken toegang van *tjandi Séwoe* blijkt.

Dit verschil schijnt dus geen andere dan een symmetrische beteekenis te hebben gehad.

Dat zij de tempeltoegangen bewaakten is duidelijk genoeg en de benaming van tempelwachter is dus volkomen juist.

Maar men heeft die beelden ook wel *rakshasa's* genoemd, en dat komt mij onjuist voor, vooral nadat ik onlangs de tempelwachters van *Singāsari*, nabij *Lawang*, in de

residentie *Pasoeroean*, gezien heb, en evenals ik vroeger ⁽¹⁾ tegen de benaming Joni (of Yoni) opgekomen ben, die men ten onrechte aan alle altaarvormige voetstukken — ook zelfs van beelden, die niets met linga- en Jonidienst te maken hadden — gaf, meen ik thans mijn oordeel over de onjuistheid van de benaming *rákshasa's* te moeten rechtvaardigen.

Reeds de toenmalige conservator van de oudheden, die in de rijke verzameling van 't Bataviaasch Genootschap opgenomen zijn, de heer W. P. GROENEVELDT, plaatste in zijn *Catalogus* van 1887 (bladzij 67) achter 't hoofd „*Tempelwachters*” tusschen twee haakjes 't woord *Rákshasa's met een vraagteeken*, en daaronder, onder meer, dit:

„Of zij bepaaldelijk *rákshasa's* (booze geesten) moeten genoemd worden, is m. i. onzeker; niet onwaarschijnlijk is het echter dat hunne vreesaanjagende voorstelling aan die klasse van wezens ontleend is.”

Gaan wij eerst na, wat we eigenlijk onder de benaming van *rákshasa* te verstaan hebben.

In EDWARD ALOOR's „*Hindu Pantheon*” (de nieuwere uitgaaf van Reverend W. O. SIMPSON, van 1864) lezen wij op bladzij 234 en 235 de volgende aantekening van den uitgever:

„In their earliest conception the *Rakshása's* seem to be those unknown creatures of darkness, to which the superstition of all ages and races has attributed the evils that attend this life, and a malignant desire to injure mankind. In the Epic period they seem to be personifications of the aborigines of India, presented under the terrible aspect of vampires, flying through the air, sucking blood, &c., in order to heighten the triumphs of the Aryan heroes, who subdued them. In this character they play a very prominent part in the *Rámáyana*, the beautiful epic of Valmiki. Here they are led by *Rávana*, the king of *Lanká*, which

(1) „*De Indische Gids*” van 1887, en het „*Tijdschrift voor Indische Taal- Land- en Volkenkunde* van 1888.

is supposed to be the island of Ceylon and its capital, and they are subdued by Dasaratha Rāma, the hero of the poem.

In the Purānic period they are infernal giants, the children of the Rishi Pulastya, and enemies of the gods. They are then divided into three classes:

„1. The Slaves of Kuvera, the god of wealth and guardians of his treasures.” . . .

(Als zoodanig komen zij aan den hoofdtempel van Parambanan als volgelingen van Koewera in de 4de beeldenreeks voor).

„2. Malevolent imps, whose chief delight is to disturb the pious in their devotions.

„3. Giants of enormous proportions, inhabiting Naraka or hell and hostile to the gods.”

Reeds hier meen ik te mogen vragen of het denkbaar is, dat de Hindoe's symbolisch aan zulke wezens de bewaking hunner dooden zouden hebben toevertrouwd.

En in JOHN DOWSON'S „*Classical Dictionary*” (van 1879) lezen we op bladzij 254 en 255:

„RĀKSHASAS. Goblins or evil spirits. They are not all equally bad, but have been classified as of three sorts — one as a set of beings like the Rjakschas, another as a sort of Titans or enemies of the gods, and lastly, in the common acceptation of the term, demons and fiends who haunt cemeteries, disturb sacrifices, harrass devout men, animate dead bodies, devour human beings, and vex and afflict mankind in all sorts of ways. These last are the Rākshasas of whom Rāvana was chief and according to some authorities, they are descended, like Rāvana himself, from the sage Pulastya. According to other authorities, they sprang from Brahmā's foot.

The *Vishnu Purāna* also makes them descendants of Kasyapa and Khasā, a daughter of Daksha, through their son Rākshas; and the Rāmāyana states, that when Brahmā created the waters, he formed certain beings to guard them, who were called Rākshasas (from the root *raksh*, to guard,

but the derivation from this root may have suggested the explanation), and the *Vishnu Purāna* gives a somewhat similar derivation. It is thought that the Rākshasa's of the epic poems were the rude barbarian races of India who were subdued by the Aryans."

Genoeg om ons te overtuigen dat de Hindoe's onder de benaming van *rākshasa's* bepaaldelijk *booze geesten, demonen, helsche duivels* en *grafschenders* begrepen, die er op uit waren om kwaad te doen aan levenden en aan dooden.

Nog eens vraag ik of 't aannemelijk is, dat de oude Hindoe's, en vooral de Boeddhisten, de rust hunner dooden aan de hoede van zulke kwelgeesten zouden hebben toevertrouwd? Immers neen?

Maar als die tempelwachters geen Rākshasa's zijn, wat zijn zij dan? Wat kunnen zij anders voorstellen?

't Is waar dat zij in uiterlijken vorm soms treffend gelijken op de afbeeldingen van Rākshasa's, die wij b. v. op de beeldwerken van de *derde* reeks en op twee van de *vierde* reeks van den hoofdtempel van Parambanan vinden. Zie mijn door 't Koninklijk Instituut uitgegeven plaatwerk „*Tjandi Parambanan na de ontgraving*”, de platen C, 3, 4, 10, 19 en 21 en D, 18 en 19.

De op de beide laatste beeldwerken afgebeelde volgelingen of schatbewaarders van Koewera en een andere onderwereldsche godheid gelijken op de tempelwachters, die wij in Midden-Java, o. a. bij tjandi Séwoe aantreffen, de anderen, de door Rāma bevochten onderdanen van Rāwana, althans voor een deel op de tempelwachters van Singāsari, en 't verschil tusschen deze beide vormen is zeer groot en moet dus ook een bepaalde reden hebben, waarmede men bij de verklaring dezer beelden wel degelijk rekening moet houden.

De tempelwachters van Midden-Java zijn log, zwaarlijvig van vorm, hebben naar achteren gestreken haren, uitpuilende oogen, een breeden mond met slagstanden, en een knevel. Zij dragen geen kroon en geen lichtschijf, maar wel

over den linkerschouder 't gewone kastekoord als *oepawita*, en voeren als eenig wapen in een der handen een knots, soms een kort zwaard; in de oorlellen een sieraad in den vorm van een *tjakra*, en in de vrije hand soms een brilslang.

Deze slang kan op Sjiwa wijzen; de knots op *kâla*, d. i. Sjiwa als god van den dood, maar zonder de andere schrik-of vreeswekkende attributen, waarmede die god in Voor-Indië veelal afgebeeld wordt.

Geheel anders is dit bij de tempelwachters van *Singāsari* (Platen II en III). Zij zijn door al die attributen, zonder uitzondering, gekenmerkt. Een diadeem van doodshoofden kroont de haren; een halsband van doodshoofden hangt op de borst af; doodshoofden sieren de ooren, en 't voorschoot, dat als schaamtedekking den onderbuik kleedt. Brilslangen omkronkelen de bovenarmen en de polsen, en de groote gekroonde brilslang van Sjiwa hangt als *oepawita* over vernielcr linkerschouder en borst.

Ook zonder de sterk uitpuilende oogen, de groote slag-tanden en de zeer zware knots valt de sterke gelijkenis van deze tempelwachters met *Mohākâla* op in al zijn vreeselijke kracht — een gansch andere dan de *goedaardige* *kâla* der Boeddhisten, voor wien de dood geen verschrikking meer was — den echten god der Sjiwaïten, den oppermachtigen en vernietiger, den geduchten god van den dood.

Wij weten — en ook GROENEVELDT heeft daarop te recht gewezen — dat *kâla* op Java onder boeddhistischen invloed zijn vreeselijk uiterlijk verloren en een vreedzaam karakter verkregen heeft. De *kâla* in 't portaal van den hoofdtempel van Parambanan is een voorbeeld daarvan.

Zou 't nu onredelijk zijn, te veronderstellen dat de meer goedaardige tempelwachters van Midden-Java boeddhistische *kâla*'s en de boosaardige van *Singāsari* niet-boeddhistische, maar meer oorspronkelijke sjiwaïtische doodsgoden zijn?

Daaruit zou dan volgen dat de *tjanđi*, of *tjanđi*'s, die door deze wachters bewaakt werden, sjiwaïtische graftempels geweest zijn.

Dus *kāla*'s als tempelwachters, zoowel bij de Sjiwaïten als bij de mahâjānistische Boeddhisten, maar in zeer verschillende vormen, in overeenstemming met het verschillend karakter der beide eerediensten.

Wat ongerijms ligt er in deze stelling? Is zij niet veel redelijker dan de andere, dat die wachters booze geesten zouden voorstellen?

Wat is natuurlijker, dan dat men de dooden overgaf aan de hoede van den god van den dood? Dat men den oppermachtigen overwinnaar van al wat leeft, afbeeldde als de bewaker van de asch der afgestorvenen; als de wachter bij den toegang tot de mausolea, die boven die asch opgetrokken en aan den dienst der goden — of aan de vereering van den grooten Leeraar — gewijd werden, maar waar voor de *vijanden* der goden geen plaats bereid kon zijn?

Redenen te over, waarom ik meen, dat wij in die tempelwachters, hoe verschillend ook onderling van uiterlijk en tooi, alleen voorstellingen van *kāla* hebben te zien, die natuurlijk een anderen vorm verkregen, al naar dat zij door Boeddhisten of door Sjiwaïten ontworpen en uitgevoerd werden; voorstellingen van den goddelijken Dooder, van den alvernietigenden Tijd, die ook door de Boeddhisten der noordelijke kerk, door de belijders van 't Mahâjāna, dat op Java geheerscht heeft, gehuldigd werd als een der vormen van Boeddha, van den Heer, den Verlosser dezer wereld.

DE MAANDNAAM HAPIT.

DOOR

Dr. J. Brandes.

Daar, waar men in den Archipel de Mohammedaansche tijdsverdeeling is gaan gebruiken, schijnt het thans algemeen de gewoonte te zijn de *elfde* maand van het (maan-)jaar, Dulkangidah of hoe men die maand nog anders noemt, aan te duiden met den naam Hapit¹⁾. Evenzoo kan men van hen, die dezen naam gebruiken, vernemen, dat hij daarom is gekozen, omdat die maand, liggende tusschen de beide zoogenaamde groote Mohammedaansche feesten, door dezen als het ware ingesloten, geparanympheerd wordt, *di-apit*.

Hoe aannemelijk intusschen deze verklaring ook schijnen moge, zij is zeker onjuist.

De naam is ouder.

Hij was reeds in gebruik lang vóórdat de Islam zijne schreden naar deze streken had gericht. Het is de oude inlandsche naam voor de *elfde* en de *twaalfde* maand van het zoogenaamde mangsa-jaar. Ook is hij niet rechtstreeks in het Mohammedaansche jaar gedrongen, want de brug was het oude luni-solaire jaar, dat men thans nog op Bali in gebruik vindt, en de aanleiding dat men op een gegeven tijd de namen der maanden van dit en van het mangsa-jaar als synoniemen is gaan beschouwen²⁾.

1) Of Apit, of een anderen vorm van dit woord, die met het taaleigen ter plaatse in overeenstemming is.

2) Het luni-solaire of zonnemaanjaar is volgens de populaire opvatting, nauwkeuriger behoeft het hier niet beschreven te worden, een jaar van twaalf maanden, afwisselende 30 en 29 dagen lang. Met het zonnejaar wordt het in overeenstemming gehouden door om de 2 à 3 jaren met eene maand van 30 dagen te schrikkelen. In 19 jaar doet men dit 7 maal. Het maanjaar, voegen

Het bewijs hiervoor levert de onderstaande tabel, en het feit dat thans bij de Javanen voor de elfde en de twaalfde maand van het mangsa-jaar Dṣṣṭa (= Djyestha) en Saḍa (= Âṣādha) in gebruik zijn. Oorspronkelijk heetten die maanden Hapit lĕmah en Hapit kayu.

Tjaitra	Tjetra	Madhu	Kasanga	IX	Wasanta
Waiçākha	Weçākha	Mādhawa	Kasapuluh	X	Wasanta
Djyestha	Djyestha	Çukra	Hapit lĕmah	XI	Grīṣma
Âṣādha	Aṣādha	Çuci	Hapit kayu	XII	Grīṣma
Çrāwāṇa	Çrawāṇa	Nabha	Kasa	I	Warṣa
Bhādra	Bhādra	Nabhasya	Karwa	II	Warṣa
Açwina	Asudji	Idja	Katiga	III	Çarad
Kārtika	Kārtika	Udja	Kapat	IV	Çarad
Agrahāyāṇa	Mārgaçira	Saha	Kalima	V	Hemanta
Pauṣa	Poṣya	Sabasya	Kanĕm	VI	Hemanta
Māgha	Māgha	Tapa	Kapitu	VII	Çiçira
Phālguna	Phālguna	Tapasya	Kawwalu	VIII	Çiçira

In de 1^e kolom vindt men de namen die in Engelsch-Indië bij het luni-solaire jaar het meest worden gebruikt; de 2^e geeft ze zooals zij op Java luidden of hun vervangers; in de 3^e staan de oude (Vedische) namen (vgl. Colebrooke, Essays, I, 200 volgg.); de 4^e bevat de oude oud-Javaansche maandnamen, waarnaast hun getalswaarde nog eens in Romeinsche cijfers; en in de 6e kolom vindt men de namen der oude (Engelsch-Indische) seizoenen.

wij dit hier nog bij, is een jaar als dat luni-solaire, doch men schrikkelt slechts nu en dan, 3 maal in de 8 jaar, met éénen dag, zoodat het begin van dit jaar binnen een zeker tijdsverloop ons zonnejaar geheel doorgewandeld is.

Behoudens die der 1e kolom werden deze namen allen opgelezen uit de Wariga, het oud-Javaansche geschrift, dat het uitvoerigst over den ouden Javaanschen kalender handelt, en de namen der 2e en der 4^e kolom als elkanders gelijken opgeeft.

Van enkele namen werd ter bevordering der duidelijkheid de spelling der toegankelijke teksten eenigszins gewijzigd ¹⁾.

De namen Hapit lëmah en Hapit kayu vindt men nu nog bij de Baduy's terug ²⁾, waaruit een voortgezet gebruik er van op Java zelf, direct is af te leiden, en dat reeds in de 11^e eeuw van onze jaartelling er een zekere verwarring of vermenging van die namen der 2^e en der 4^e kolom moet hebben bestaan, blijkt bijv. uit een plaats als Ardjunawiwâba (këkawin), XVIII, 3. Daar toch zegt een der vrouwen, die Suprabbâ, als deze door Indra met Ardjuna gezonden is, in den tuin van het paleis van Niwatakawatja vindt, tot haar, nadat zij den schijnreden van Suprabbâ's komst heeft vernomen, nl. zich op Indra's bevel aan den reus over te geven:

*winang dyah pira harša sang prabhu rumëngwa denta
mawuwus
lwir çrining Madhumásakâla tēka ring Hapit djuga kita*

1) Dat de namen dier seizoenen, die intusschen op Java en Bali niet passen, in de Wariga voorkomen, is Friederich, zie zijn Verslag, Verh. XXIII, 15, ontgaan. Wasanta = lente; Grišma = warmte, zomer; Warša = regen; Çarad = herfst; Hemanta = koude, winter; Çiçira = vocht. De betrekkelijke pericopen uit de Wariga luiden »nihan lwiraning çaci kawruhakëndranya: saha margaçira, ka 5; sahasya, poçya ka 6; tapa, mâgha, ka 7; tasya (lees tapasya), phal-guna, ka 8; madhu, tjetra, ka 9; mâdhawa, weçaka, ka 10; çuçra (lees çukra), pit lëmah, djyešta: çutji, pit kayu, asađa; narana (lees nabha), çrawana, ka 1; (nabhasya), bhadracada, ka 2; (idja), acwayudja, asudji, ka 3; urdja (lees udja), kârtika, ka 4; en (nihan namaning rtu), ka 5, ka 6, imanta, nga; ka 7, ka 8, çiçira, nga; ka 9, ka 10, bôsanta, nga; djyešta, asađa, gisma (lees grišma), nga; ka 1, ka 2 rtu (lees warsa), nga (er staat ngarawya); ka 3, ka 4, rëngrëng (lees çarad, bedoeld is lahrû), (nga).

2) Hageman, Handl. tot de kennis der gesch. enz. van Java, II, 367, en het door het Instituut uitgegeven werk over deze wat ouderwetscher Sunda-neezen van Dr. Jul. Jacobs en J. J. Meijer, 78.

kingkingning trnawrkša tulyani lulut sang onëng i kita indung madjara sanghulun drđha tumona gardjita hadji 1). „Moedertje 2), prinses, hoe verheugd zal de vorst zijn, als hij hooren zal wat gij zegt. Gij zijt inderdaad als de luister van den tijd der Honigmaanden en (der maanden) Hapit, en evenals plant en boom (dan) verlangen, zoo verlangt ook hij, die u begeert te aanschouwen 3). Moedertje, ik zal het berichten; zeker zal ik den vorst verheugd zien.”

De Ardjunawiwāha werd, zooals men weet, op bevel van Erlangga, wiens regeering blijkens verschillende oude officieele stukken op $\pm$ 950 Çaka gesteld moet worden, door mpu Kaṇwa vervaardigd.

Zooals in het oog moet zijn gevallen, werden er oudtijds twee maanden Hapit onderscheiden, waarvan de eene Hapit lēmah, de elfde en de tweede, Hapit kayu, de twaalfde maand van een jaar was, dat reeds met het mangsajaar gelijk werd gesteld, en ook inderdaad niet anders is dan dit, doch op een ander wijze werd berekend dan de sints 1855 gebruikelijke indeeling van dat jaar van Pakubuwana VII voorschrijft.

Ook ten opzichte van het mangsa-jaar zelf toch zijn de Javanen in de war geraakt.

1) De maat is dezelfde als die van Ardjunawiwāha X; bij de Hindu's is zij onbekend, of kon zij althans als voorkomend nog niet geconstateerd worden; in oud-Javaansche *kakawin's* treft men haar aan in Bhāratayuddha XXXVIII; Bhomakāwya XVI, XLIX, LVII, LXXVII, LXXXII, CII, CV, CXIV; CXVI; Ghatotkatjāçraya XXIX, XXXIX; Indrawidjaya XVIII, XLIV; Kalayawanāntaka IV; Kṛṣṇāyana XLIV, LXII; Lubdhaka XXXVIII; Nagarakṛtāgama X, XXVII, LVI; Pārthayadnja XXV, XXXIX; Smaradahana XXII; en Sutasoma XL, LIII, XCVIII, CXII, CXXVI, CXL; niet in Ardjunāntaka, Ardjunawidjaya, Brahmāṇḍapurāna kakawin, Hariwangça, Kṛṣṇāntaka, Nītisāra, Rāmāyana, Sumanasāntaka, Tjandrakiraṇa, en Wṛttasanjtjaya.

2) Naar een mondelinge mededeeling van Dr. van der Tuuk, die vermoedt dat dit de beteekenis van het zeer zeldzame *wīnang* is.

3) Wat de zin van de vergelijking is, zal men zelf met behulp van dit opstel kunnen berekenen. Zij geeft, als men zich op een Engelsch-Indisch standpunt plaatst, het tegenovergestelde van hetgeen men verkrijgt op Java. Mpu Kaṇwa spreekt hier dus of zelf bewust, of volgt een Indisch prototype op idioot-slaafsche wijze.

De in de Pranatamangsa thans als voornaamste indeelingsfactor geldende lengte der middagschaduwten, of beter nog de oorzaak daarvan, de stand van de zon op hare schijnbare wandeling van Noord naar Zuid en omgekeerd, is iets wat eerst later bij het jaar, en te onpas, is te pas gebracht. Eertijds bezigde men dit verdeelingsmiddel niet, ja zelfs is het waarschijnlijk, dat men op Java eerst na de komst der Mohammedanen wat beter met den zonnwijzer en het gebruik, dat men er van maken kan, bekend is geworden. In den oudsten mij bekenden kalender voor het mangsa-jaar is er dan ook geen sprake van, en dit reeds is voldoende kenschetsend ¹⁾.

Die oudste mangsa-kalender zullen wij hier mededeelen en iets van naderbij bezien. Hij luidt als volgt:

Nihan ingĕlakĕna wĕtuning wintang:

Yan ing Cwawamasa (var. Ka-1) mĕtu pwekang Wuluku, dyanari, Karatika, sakit lapa;

ka-2, tĕngah pwekang Karatika;

ka-3, tĕngah pwekang Wuluku;

ka-4, lingsir pwekang Wuluku, mĕkar makupat (var. pakupat);

ka-5, tĕka ring lek ka-6, sapasang panjdjut Karatika;

ka-7, anudjuhndjuh, pwekang Wuluku;

ka-8, pĕdĕs, ponjo, Karatika, kalamari;

ka-9, marga, tĕngah pwekang Wuluku, kalamari;

ka-10, kadi kĕmbang galagah;

Hapit lĕmah, hudan mulang;

Hapit kayu, hugarhugar, mĕtu Karatika ²⁾.

„Men lette op het navolgende bij het opkomen der sterren:

1) Dat men den zons- en den maansweg kende, spreekt van zelf, en blijkt uit de Wariga.

2) In een der mij toegankelijke teksten vindt men nog den volgenden commentaar, die wel het een en ander levert dat bruikbaar is, maar grootendeels doet zien, dat de commentator van den kalender niet veel begreep. *Kalingan: danihari, nga (= ngaranya), meh rahina; sakit lapa, nga, sasikuting kalapa; tĕngah pwe, nga, tangangĕ bĕnĕr; mĕkar pakupat, nga, pakarining; sapasang padjut, nga, masaning amasang damar; nudjuhndjuh, nga, sipating tĕngĕran; pĕdĕs, nga, malalah; ponjo, nga, pasjima; kalamari, nga, tĕngah ari akaĕa; hudan mulang, nga, tibaning djawuh; ugarugar, nga, hangin sĕdĕng.*

als het de maand C̄rawana is, komt (het sterrenbeeld) de Ploeg (Wuluku = de Gordel van Orion met een drietal daar vlak bij staande sterren, δ , ϵ , ζ , c , θ en ι Orionis) met den morgenstond te voorschijn; (het sterrenbeeld) Karatika (= K̄rtikâ = de Plejaden of het Zevengesternte, ook Wuluh of de Bambu geheeten) (is dan, of met) *sakit lapa*;

de 2^e maand (staan op denzelfden tijd van het etmaal) de Karatika in het midden (van den hemel, in haar culminatiepunt);

de 3^e maand (staat op denzelfden tijd) de Ploeg in het midden (van den hemel, in het zenith, wat voor Java ten naastebij juist is, daar het sterrenbeeld ongeveer tegen den hemel-equator aanligt, en deze, als men het niet zeer zuiver uitrekent, het uitspansel hier, als met een denkbeeldigen lijn getrokken van het juiste Oosten naar het juiste Westen, in twee gelijke helften verdeelt);

de 4^e maand (staat op denzelfden tijd) de Ploeg *lingsir* (d. i. $\pm \frac{1}{3}$ van den halven hemelboog voorbij het midden in het westen), *mëkar makupat*;

de 5^e en de 6^e maand (zijn) de Karatika (te zien) als de lampen zijn aangestoken; ¹⁾

de 7^e maand (is), als men lijnen nog net onderscheiden kan (?) (d. w. z. in den vroegen avondstond, met of even na zons ondergang) de Ploeg (er weer, in het Oosten);

de 8^e maand, *pêdës, ponjo*, (zijn) de Karatika in de voornacht (in haar culminatiepunt);

de 9^e maand (staat) de Ploeg in de voornacht in het midden (van den hemel);

de 10e maand, is als *galagah*-bloemen (?);

in Hapit lëmah, trekt zich de regen terug;

in Hapit kayu, *hugarhugar*, komen de Karatika (weer in het Oosten) op (met den morgenstond)."

1) Hiermede wordt het observatie-oogenblik $\pm$ een half etmaal verplaatst, wat in graden uitgedrukt 180° is. en daar één graad ongeveer gelijk is aan één dag, maken ook 180 dagen, d. i. een half jaar, zooveel graden uit. Met zulk een verplaatsing krijgt men dus weer te aanschouwen wat men een half jaar te voren op het vorige waarnemingstijdstip op denzelfden plek aan den hemel heeft kunnen waarnemen.

Zooals men ziet is deze kalender de soberheid en eenvoudigheid zelf. Hij leert ons dat, wat de niet vertaalde uitdrukkingen ook beteekenen mogen, of hoe zij ook zouden moeten worden opgevat (*in dubiis absta*), er voor de verdeeling van het bedoelde jaar uitsluitend gebruik gemaakt dient te worden en werd van slechts een paar sterrenbeelden, en overigens niets; en dan nog wel van het eene om de berekening met het andere, het belangrijkste, den Ploeg, te vergemakkelijken. Hoofdzaak is het geregelde voortschrijden aan den hemel van dit laatste sterrenbeeld, gedurende telkens een half jaar waargenomen op denzelfden tijd van het etmaal, in de eene helft van het jaar met zonsopgang en in de andere met zonsondergang, doch in beide halfjaren daarbij uitgaande van hetzelfde punt, het zichtbaar zijn van het gesternte in het Oosten.

Dit eenmaal vaststaande, zal hij, die de voortreffelijke uiteenzetting van de inrichting van het mangsa-jaar, naar de mededeelingen van Raden Mas Adipati Tjandranĕgara, toenmaals nog regent van Kudus, van Prof. Oudemans ¹⁾ kent, zoowel de feitelijke overeenkomst van hetgeen hier geleerd wordt met den door dezen beschreven kalender inzien, als ook moeten toegeven dat al het overige wat men daar nog verder vindt, hoe belangwekkend ook, bijkomstig mag worden genoemd, en er dan ook eerst later aan toegevoegd moet zijn.

Volgt men nu, aan de hand uitsluitend van den ouden kalender, den Ploeg op zijnen weg langs het uitspansel, dan bespeurt men, dat, volgens dezen, het sterrenbeeld zich ieder halfjaar telkens gedurende twee op elkander volgende perioden aan de observatie onttrekt. Zooveel toch is duidelijk, dat men de kim (den van het observatiepunt uit zichtbaren horizont) in het westen even hoog te stellen heeft als in het Oosten, en dat het sterrenbeeld evenveel tijd noodig hebben zal om zich van het zenith, de plaats waar het zich in de

1) Versl. en Med. Kon. Akad. van wetenschappen, afd. Nat., 2e rks., XVI.

3^e en 9^e periode bevindt, te verplaatsen tot onder de Westerkim, als het behoefde om van boven de Oosterkim dat punt te bereiken, ten minste, wanneer men aanneemt, wat zeker geoorloofd is, dat de in den kalender genoemde punten den overgang, dus het begin der perioden aangeven. Hierbij doet het in abstracto niet ter zake of het onderschepte gedeelte van het uitspansel van den werkelijken tot den gewoonlijk zichtbaren of daarvoor aangenomen horizont veel of weinig is, daar dit wel op den duur der verschillende perioden van inwerking wezen zal, doch in het indeelings-systeem geen verandering kan brengen. Zonder twijfel mag die kim intusschen niet te laag worden gesteld. Bij de bepaling ervan heeft men zich toch te verplaatsen in den toestand van een landbouwer of een jager, die zich in een bewoonde of bebouwde, althans begroeiide of omzoomde streek bevindt, en van instrumenten geen gebruik maakt.

Neemt men aan dat de perioden even lang zijn, bijv. ± 30 dagen ($12 \times 30 = 360$) ¹⁾, dan zullen zij naar de gegevens van den kalender, dus ook den stand der Plejaden in rekening brengende, die $\pm 28^\circ$ westelijker staan dan de Ploeg ²⁾, over ons jaar van 365 of 366 dagen verdeeld, achtereenvolgens een duur hebben van 32, 28 (of 29), 31, 30, 32 en 29 dagen ³⁾.

In de tabel, die nu volgt, zullen wij den kalender, met nog eenige andere gegevens, die op het mangsa-jaar betrekking hebben, volgens deze cijfers uitzetten.

1) Deze veronderstelling wordt gesteund en dus gebillijkt door het reeds aangetoonde feit, dat men de maanden van dit jaar en van het luni-solaire als elkanders gelijken beschouwd en opgevat heeft, zie boven.

2) Beide sterrenbeelden van hun oostelijkste grens genomen, wat noodzakelijk is, omdat zij zich boven de kim moeten bevinden.

3) Al naarmate men de kim lager neemt, zullen deze cijfers andere zijn. Neemt men in plaats van 30 graden, wat de hoogte wezen zal bij een verdeeling als in den tekst, 25° , dan worden zij 38, 28 (29), 31, 35, 21, 29; bij 20° zal het zijn 42, 28 (29), 31, 39, 13, 29; enz. De verdeeling van het jaar volgens den zonnwijzer, in eenzelfde volgorde, is 41, 23, 24, 25, 27, 43 voor de eene helft en 43, 26 (of 27), 25, 24, 23, 41 voor de tweede helft van het jaar.

PLOEG- OF MANGSA

Mangsa.	Duur.	Datum van het begin der perioden.	Volgeeffter van den dag in een gewoon jaar.	Waarne- mings-tijd.	Orion.	Plejaden.	Landbouw- verrichtingen.	Moesons.	
XII	29	13 Juni	164	zons- opgang		op de oosterkim	tijd van rust (doode tijd)	kentering mangsa bediding	
EERSTAL									
I	32	12 Juli	193	zons- opgang	op de ooster- kim		bouw der 2e gewassen		
II	29	13 Aug.	225	"	(lingsir wetan)	culmineerend	2e gewassen	drooge tijd lahré	
III	31	11 Sept.	254	"	in het zenith		2e gewassen		
IV	30	12 Oct.	285	"	lingsir koelon		oogst	labuh kopé	
V	32	11 Nov.	315	"	(juist onder de wes- terkim)		bun upas	bun upas	
VI	29	13 Dec.	347	zons- ondergang		op de oos- terkim	rijstbouw	kentering	
TWEDE AL									
VII	32	11 Jan.	11	zons- ondergang	op de ooster- kim		rijstbouw		
VIII	28/29	12 Feb.	43	"	(lingsir wetan)	culmineerend	rijstbouw		
IX	31	12 Mrt.	71	"	in het zenith		rijstbouw	regentijd, rengreng of rendeng	
X	30	12 Apr.	102	"	lingsir koelon		oogst		
XI	32	12 Mei	132	"	(juist onder de wes- terkim)		tijd van rust (doode tijd)	hudan mar lang	
XII	29	13 Juni	164	zons- opgang		op de oos- terkim	tijd van rust (doode tijd)	kentering mangsa bediding	

365

Terang

Labul

Kening

marang

SAR, VOOR JAVA.

Zonnestand.	Lenkte der dagen.		Dierenriems- teeken waar- in de zon nog een groote week staan zal.	Naam der opgeveer overeenkom- stige maand van het luni- solaire jaar.	Oud Ja- vaansche maand- namen.	Mangsa.	De maan in de Plejaden.
de zon in 't N.	6 ¹ / ₄ - 5 ³ / ₄		Tweelingen	Āśāḍha	HAPIT KAYU	XII	pa. 12

STALFJAAR.

evennacht	6-6	korte dagen-	Kreeft	Ārawāna	Kasa	I	pa. 10
			Leeuw	Bhādra	Karwa	II	☾
			Maagd	Asudji	Katiga	III	pa. 5
de zon in 't Z.	5 ³ / ₄ - 6 ¹ / ₄	-korte nachten	Weegschaal	Kārtika	Kapat	IV	pa. 3
			Schorpioen	Mārgaḥira	Kalima	V	☽
			Schutter	Poṣya	Kanēm	VI	ta. 12

EALFJAAR.

evennacht	6-6	lange dagen-	Steenbok	Māgha	Kapitu	VII	ta. 10
			Waterman	Phālguna	Kawwalu	VIII	☽
			Visschen	Tjetra	Kasanga	IX	ta. 5
(16 Mei de zon in de Plejaden)	6 ¹ / ₄ - 5 ³ / ₄	-lange nachten	Ram	Weḥākha	Kasapuluh	X	ta. 3
			Stier	Djyēṣṭha	HAPIT LĒMAH	XI	☽
			Tweelingen	Āśāḍha	HAPIT KAYU	XII	pa. 12

Voor het gemak van den lezer, vindt men in de tabel de 12^e mangsa ook bovenaan. Daardoor komt tevens zooveel te beter uit dat het jaar begint met het verschijnen van den Ploeg, hoewel men reeds meer dan een maand van te voren den observatietijd heeft veranderd, om te kunnen gaan uitzien naar het verschijnen van de Plejaden, die de voorloopsters van den Ploeg zijn ¹⁾.

Dat de moesons niet altijd en overal juist zoo vallen als werd aangegeven, behoeft slechts in herinnering gebracht te worden, doch men vergete ook niet dat Katiga. (de naam van de 3^e periode) ook in gebruik is voor den droogen tijd in het algemeen, evenals Kasanga (IX), minder vaak evenwel, voor den regentijd, en in vergelijkingen Kapat (IV) den tijd aanduidt, waarin de eerste regens weer beginnen te vallen.

Ook werd niet uit het oog verloren, dat er tijdverschil kan bestaan ten opzichte van het begin van den rijstbouw, enz., doch hoe men dit ook neme, als men zich houdt aan hetgeen in de mangsa-kalenders in het algemeen wordt geleeraard, dan heeft men de kolom voor de landbouwverrichtingen in te vullen zooals geschiedde.

Die kolom vooral geeft een naam naar het schijnt allerbelangrijkste uitkomst.

Als men haar leest, vertelt zij toch ²⁾, dat, nadat de Plejaden de komst van den Ploeg reeds verkondigd hadden, deze door zijne eerste verschijning, in de eerste helft van het jaar, niet alleen het begin van het jaar aangeeft, maar ook tevens den tijd aanwijst voor het planten der tweede gewassen, die dus, daar zij vóórgaan, een zonderlingen naam blijken te dragen.

De tijd van dat oogenblik totdat men ze geoogst kan hebben, omvat niet meer dan hoogstens de 4 eerste mangsa's ³⁾,

1) Zie de noot beneden.

2) Men vergl. hierbij de uiteenzetting van Oudemaas, en Veth, Java, I, (Tweede boek, hoofdstuk VI).

3) Men denke slechts aan den door Veth, t. a. p. bl. 533. noot 2 in herinnering gebrachte uitdrukking *sauwuring djagung*, voor „drie maanden”.

denzelfden tijd dus gedurende welken, in het eerste halfjaar, de Ploeg aan den hemel te zien is, die derhalve, het is niet onbelangrijk het op te merken, als het ware met gulden letters aan het uitspansel te lezen geeft, dat men moet arbeiden en hoe lang. Nog meer loopt dit in het oog als men daarbij bedenkt, dat het sterrenbeeld, in de 3^e mangsa het zenith gepasseerd, op het einde van de 4^e zich ondersteboven op de Westerkim vertoont, de Ploeg dus ook aan den hemel, alsof hij niet meer gebruikt behoeft te worden, ondersteboven is gelegd, zooals dit bij den landbouwer de gewoonte is.

Leest men nu verder, dan ziet men, dat daarna, na een tijd, waarin de schadelijke *bun upas* (gift-dauw) valt, d. i. de 5^e mangsa, men reeds met het doorkomen der regens, in de 6^e mangsa, met den rijstbouw beginnen moet, vóórdat de Ploeg zich weer aan den hemel heeft laten zien, wat in de 7^e mangsa plaats heeft. Men is dus, hoewel ook andere natuurverschijnselen het juiste tijdstip zouden kunnen doen bepalen, er als van zelf op aangewezen, ook rekening te houden met dat gedeelte van het jaar dat ligt tusschen den boven besproken ondergang van den Ploeg en de eerste daarop volgende wederopkomst van het sterrenbeeld, de tweede in het jaar. Geen beter middel leent zich daartoe dan de opkomst van de Plejaden, een 28 à 29 dagen vóór dit laatste, die die periode in twee ongeveer gelijke helften verdeelt.

Met de opkomst van het Zevengesternte in de 6e mangsa ¹⁾ begint den tijd voor den rijstbouw, welke nu — en tijdens dezen tweeden veldarbeid vertoont sinds de 7e mangsa tot en met de 10e de Ploeg zich weer aan den hemel, — zich over goed vier à vijf maanden zal uitstrekken, doch ook weer zal zijn afgeloopen ongeveer gelijktijdig met het oog-

1) Dit verklaart waarom men ook elders dan op Java opgaf, dat men naar het Zevengesternte gaat zitten uitzien, zonder dat er tevens van den Ploeg gerept wordt. Dat men in den kalender naar de Plejaden ook verwijst bij de 2e en 8e periode is zeker gemakshalve.

blik, dat de Ploeg door zijn stand aan het uitspannel, evenals op het einde van de 4^e mangsa, op nieuw te kennen geeft, dat ook deze tweede bouwperiode haar eindpunt bereikt heeft.

Het gedeelte van het tweede halfjaar dat nu nog rest, tot op het daarna op nieuw verschijnen van den Ploeg, verplicht, zooals men ziet, niet tot een doortellen, als bij de 5^e en 6^e mangsa noodzakelijk was. Het opkomen van het sterrenbeeld zelf, dat evenwel ook dan weer door de Plejaden vooraf zal zijn gegaan, zal voldoende zijn om den tijd te weten, waarop men opnieuw zal moeten beginnen met de tweede gewassen te planten, en zal ook zonder meer het begin van het nieuwe jaar uitwijzen. Die periode, waarin voor de tweede maal in het jaar de Ploeg weer niet aan den hemel staat, mag dus als een doode tijd beschouwd worden.

Opmerkenswaardig is het, dat die beide laatste mangsa's niet met een volcijfer worden aangeduid, zooals de anderen; het is inderdaad alsof zij, wat werkelijk het geval is, niet behoeven te worden medegeteld.

Doch in tegenstelling van dezen dragen zij eenen naam, wat de anderen niet doen, Hapit lëmah en Hapit kayu, of te zamen dien van Hapit alleen.

Onwillekeurig komt zich na hetgeen werd opgemerkt, de verklaring van den naam Hapit, in het begin van dit opstel in herinnering gebracht en zoo algemeen aangehangen, thans weer aan ons opdringen. Ook die doode tijd aan het einde van het Ploeg-, of het landbouwjaar is *i n g e s l o t e n*, *di-apit*, tusschen het einde van het voorafgaande jaar en het begin van het volgende. Doch, al zou het nu ook waar zijn, dat de naam zijn eigenlijken oorsprong aan die inclaveering ontleend heeft, hier mag niet uit het oog worden verloren, dat de periode in twee deelen verdeeld is, die ieder een naam dragen, dat de oudtijds werkelijk gebruikte namen Hapit lëmah en Hapit kayu waren, en dat het moeielijk aangaat dezen op een zelfde wijze op te vatten.

Men dient dus naar een andere verklaring uit te zien; men neme de namen in het verband waarin zij voorkomen,

als deelen van het Ploegjaar, en onderzoekte of zij als zoodanig wellicht een goeden zin geven.

Bij den eenen schijnt dit goed te kunnen, doch de andere geeft, mij althans, bezwaar.

104? Op het einde van de 1^e mangsa zal zich de Ploeg bevinden op de westerkim. In de daarop volgende dagen zal het sterrenbeeld steeds iets lager staan, en zich gaandeweg als achter, als in die kim versteken. In het begin dus van de 11e mangsa zal het zijn alsof de Ploeg, dan ondersteboven gekeerd, gedeeltelijk in den grond (*lémah*) steekt. De naam opgevat als eigennaam van den Ploeg in die mangsa, zou moeten luiden Hapit *lémah* 1).

De andere naam, Hapit *kayu*, geeft bezwaar.

Op het einde van de 12e mangsa zal, dit is waar, een paar dagen voordat met het begin van het nieuwe jaar, of de eerste mangsa, de Ploeg zich weer boven de kim bevindt, het boveinde er van boven den horizont te zien moeten wezen. Daar het sterrenbeeld alsdan weer omgekeerd zal zijn, zal het zich ook weer in den goeden stand vertoonen. En nu is het waar, dat wat het eerste van den Ploeg te voorschijn komt, dat gedeelte is, waaraan de *kébo* (Orionis β) en de *sapi* (Orionis α) 2) gespannen zijn, dus de boom, het hout van den Ploeg, maar het gaat toch kwalijk aan aan te nemen dat dit met Hapit *kayu* zou zijn weergegeven, en waarom wordt er dan niet van het juk, dat in de oogen van den landbouwer het voornaamste is, gesproken?

Doch hoe dit ook zij, ook zonder dat alle bijzonderheden nog duidelijk zijn, springt het toch voldoende in het licht, dat men hier te maken heeft met een jaar van 10 maanden, plus een niet in rekening te brengen, en dus des noods ook niet te noemen

1) In samenstellingen treden de woorden in het Javaansch in stamvorm op.

2) Ook nog andere sterren van ons sterrenbeeld Orion dragen bij de Javanen afzonderlijke namen. Orionis γ wordt opgevat als het oog van den Ploeg drijvenden landman, Orionis α (een veranderlijke ster, die zeer rood van kleur is) als een wond aan zijn voet ten gevolge van het loopen in het *sawah*-water, *rangèn* (veroorzaakt door *rang*), enz.

dooden tijd (van een duur van twee maanden), met een jaar, dat desnietegenstaande toch steeds weer zijn aanvang neemt op hetzelfde punt in ons of het zonnejaar, waarnaar de moesons berekend moeten worden. Ook blijkt het hier volkomen duidelijk hoe zulk een jaar mogelijk is, dat het kan bestaan, en hoe men het te berekenen heeft, terwijl men onwillekeurig een parallel gaat trekken met het zoo geheimzinnige, en voor zoover schrijver dezes bekend is, nog onverklaarde oude jaar van 10 maanden der Romeinen ¹⁾, dat met 1 Maart begon en met 31 December eindigde, en waaraan Numa Pompilius, zooals het heet, de maanden Januari en Februari toevoegde. Vat men dat jaar, dat op een anderen tijd van het zonnejaar begon dan het Ploegjaar doet, op als een jaar van dezelfde samenstelling, dan verdwijnen alle bezwaren; dan is het ook duidelijk waarom Januari en Februari oorspronkelijk geen naam hadden, en aan het einde van het jaar stonden, eerst kwamen nadat het jaar van 10 maanden afgevoerd was ²⁾; dan verklaart zich verder als van zelf de oude traditie der Romeinen, dat men slechts tien achtereenvolgende maanden te velde mocht trekken, om daarna, zooals het later heette, toen zij van een landbebouwende bevolking tot een militaire natie waren geworden, een wapenstilstand van twee maanden te doorleven; dan begrijpt men ook waarom de tempel van Janus (oorspronkelijk het uitspansel), een soort van gang, ter weerszijde (in het Oosten en in het Westen (?)) open, gedurende dien wapenstilstand, dus gedurende twee maanden na een periode van 10 maanden, gesloten was, en waarom in dien tempel de krijgsbuit, verkregen door den veldtocht, werd opgeborgen.

1) In het bovengenoemde verslag verwees Friederich reeds naar dit jaar, doch zoo hij het al met eene bedoeling deed, dan toch met een geheel andere dan hier in den tekst geschiedt, zie Verh. XXIII, 50.

2) Dat het jaar vroeger met 1 Maart begon, blijkt nu nog duidelijk uit de plaatsing van den schrikkelidag na den 28^{en} Februari. In Engeland is men er zelfs eerst in de vorige eeuw toe overgegaan 1 Januari als het begin van het jaar te beschouwen.

NOTA

BETREFFENDE HET TENGGER-GEBIED

DOOR

H. M. LA CHAPPELLE.

Van zijne aanwezigheid te Tosari, tengevolge van een verlof wegens ziekte, heeft ondergeteekende gebruik gemaakt tot het verzamelen van eenige gegevens op geschiedkundig gebied omtrent de Tenggereezen; meer in het bijzonder heeft hij getracht na te gaan, vooreerst wat bij de Tenggereezen nog bekend is omtrent hun afkomst en geschiedenis en in de tweede plaats de wijze, waarop de Islam in hun gebied zich indringt.

Over het algemeen schijnen de Tenggereezen weinig omtrent hun afkomst en geschiedenis te weten; de beste inlichtingen dienaangaande werden nog verkregen van den doekoen van de desa's Sedaheng-Wonokitri, Pak Katidja.

Volgens dezen priester vormde het Tengger-gebergte of althans een deel er van een rijkje, met name Masangan, aan het hoofd waarvan een Pembesar of Panggedé stond met den titel van Kiahi Gede Tengger. Thans nog draagt een blijkbaar door menschenhanden aangelegd plateau, gelegen bezuiden de desa Wonokitri en beoosten de desa Podokojo, waarop de hoofdstad gezegd wordt te hebben gestaan, den naam van Masangan.

Een der Pembesars toog met zijn volk naar een eiland om de inwoners daarvan te beoorlogen. Welk eiland dat geweest is, daaromtrent kon de doekoen van Sedaheng-Wonokitri geen verdere aanwijzingen geven; alleen wist hij te vertellen, dat de inwoners vleesch van alle soorten van dieren

aten en een deel hunner zelfs menscheneters waren, terwijl de lieden van Masangan uitsluitend van plantaardig voedsel leefden. Hunne kleederen vervaardigden deze laatsten destijds nog van boomschors.

Na afloop van den oorlog keerde een deel der Tenggereezen met een aantal inwoners van het eiland onder den zoon van den Pembesar, die hen ten oorlog gevoerd had, naar Masangan terug. De overtocht zou geschied zijn op vloten van hout en bamboe, wat er op wijst dat het eiland niet ver verwijderd geweest kan zijn. Ook wist de doekoen nog mele te deelen dat, terwijl de Tenggereezen, evenals thans nog, voor „ik” zeiden „reang”, de lieden van het eiland daarvoor het woord „ingsoen” (ingshoen of ishoen) bezigden.

Deze laatsten vestigden zich niet op Masangan doch in eene desa, gelegen beneden het tegenwoordige Wonokitri en genaamd Wonosekar, welke desa echter geheel verdwenen en tot tegal gemaakt is.

Bij den terugkeer van het eiland waren door den zoon van den Pembesar ook een of meer olifanten medegevoerd. Op een goeden dag raakte een dezer dieren los en viel in de Soengei Kretrek (thans nog onder dien naam bekend), waarop het hoofd van Masangan, zijnde de meerbedeelde zoon van den Pembesar, den lieden van Wonosekar verzoekt of opdroeg om den olifant uit de beek te halen. De mannen wilden de gevraagde hulp echter niet verleen en verscholen zich, zoodat er in de desa slechts vrouwen en kinderen overbleven, wat aan het hoofd van Masangan werd medegedeeld. De toorn der Goden door de houding der mannen van Wonosekar opgewekt zijnde, kwamen zij allen om, evenals alle kinderen van het mannelijk geslacht. De vrouwen en meisjes werden toen verdeeld onder de mannen van Masangan en de andere desa's. Deze vrouwen en meisjes bleven het woord „ingsoen” voor „ik” gebruiken en terwijl de mannen daarvoor nog steeds „reang” zeggen, noemen de vrouwen in alle Tenggersche desa's zich thans

„ingsoen”, met uitzondering van Wonokitri, waar ze het woord „akoe” bezigen. De reden van deze laatste afwijking wist de doekoen niet op te geven; alleen kon hij nog mededeelen dat Wonokitri was gesticht door mannen van Dangloe-itoe en Lotjari, die met vrouwen van het eiland waren gehuwd. De evengenoemde desa's bestaan thans niet meer, doch de daartoe behoord hebbende danjangs (heilige boscjes) worden nog aangewezen.

Na den dood van den zoon van den Pembesar, die kinderloos overleed, verdeelden de lieden van Masangan zich over de andere desa's, en het gezag over het Tenggergebied werd toen uitgeoefend door den Toemenggoeng van Gem-bong (Pasoeroean) die zijn macht ontleende aan den Sultan van Soemenep. De eerste dezer Toemenggoengs zou volgens den doekoen den naam „Seilong” hebben gedragen.

Omtrent hetgeen er verder gebeurde, had de doekoen geen goede voorstelling; het eenige wat hij van den lateren tijd wist mede te deelen, was de stamboom van den tegenwoordigen Hoofdhoekoen van Tosari, Pak Ratio genaamd.

Deze stamt, ook volgens zijn eigen mededeeling, af van Ardi Joedo van Tosari, blijkbaar dezelfde persoon, welke door J. Hageman J. Czn. in zijn werkje „Tengger, Gebergte en Bevolking” 1) op pag: 32 wordt vermeld als omstreeks 1818 door Philippus Herbertus van Lawiek van Pabst tot „Demang-District” over Tengger te zijn aangesteld.

Ardi Joedo werd in de rechte lijn successievelijk opgevolgd door Di Joedo, Di Djojo en Ardi Djojo, die de laatste Demang was. Na diens aftreden werd te Tosari iemand van buiten af tot Wedono aangesteld met name Dipo Djojo. De standplaats van dien Wedono werd later verlegd naar Poespo, waar ook een Panghoeloe gevestigd was, terwijl later Wedono en Panghoeloe beiden naar Pasrepan verhuisden.

1) De volledige titel is:

„Tengger, gebergte en bevolking” Overgedrukt uit het Handelsblad van Passaroewan en Omstreken door J. Hageman J. Czn. Passaroewan, van den Dungen & Co. 1871.

Hoewel bij leven te Tosari gevestigd, werden Di Joedo en Di Djojo respectievelijk na hun dood op hun verlangen te Tjemoro Gading en Toenggal Woelan begraven. Ardi Djojo huwde, na als Demang te zijn afgetreden, met eene vrouw van Nongko Djadjar; hij verhuisde derwaarts en is daar ook begraven.

Het was gebruikelijk dat de Demangs, als ze oud werden, hun betrekking nederlegden en als Hoofddoekoen optraden. Alleen Ardi Djojo maakte daarop eene uitzondering; in verband met zijne verhuizing naar Nangko Djadjar trad zijn broeder Pak Raman te Tosari als Hoofddoekoen op. Deze Pak Raman is de vader van den tegenwoordigen Hoofddoekoen Pak Ratio, die vóór de geboorte van zijn kind Ratio, Wasimin heette. Deze is thans een stokoud man, doch als de meeste oude Tenggereezen nog gezond van lijf en leden. Bovenbedoelde genealogie stemt niet overeen met die van Hageman, doch deze laatste schijnt minder juist te zijn. Overigens valt nog aan te teekenen, dat de door Hageman op pag. 31 van zijn aangehaald werk genoemde Kiahi's Hemah Kellepo, Manjok, Djolopo, Djolopo II, Toempo, Piti, en Soerollo geen Demangs, doch slechts Petinggi's van Tjemoro Gading schijnen te zijn geweest. Vóór Ardi Joedo moet er geen Demang over het geheele Tenggergebied hebben bestaan.

In verband met het bovenverhaalde achtte ondergeteekende het niet onmogelijk, dat op het plateau Masangan nog overblijfselen van de oude vestiging te vinden zouden zijn en hij deed daarom, met goedvinden van den bezitter en in tegenwoordigheid van eenige desabestuurders van Wonokitri, een tweetal kuilen graven van omstreeks 10 vierkante meter oppervlakte en $1\frac{1}{2}$ à 2 meter diepte, zonder dat nochtans iets werd aangetroffen. Ware dit wel het geval geweest, zoo zou hij in overweging hebben gegeven het plateau verder te laten doorzoeken, doch thans komt hem dit onnoodig voor. Het plateau toch is geheel beplant met kool en dus tot eene diepte van één à twee voet bewerkt geworden, zonder dat voor zoover bekend, daarop ooit iets is aangetroffen.

Tot voor weinige jaren zou de juistheid van bovenstaand verhaal in twijfel kunnen zijn getrokken, omdat er in de buurt van het plateau geen water werd aangetroffen, doch na de reboisatie is dit veranderd en zijn er in de buurt eenige bronnen ontsprongen. Het is dus niet onmogelijk dat Masangan indertijd verlaten is geworden doordien de bronnen in de nabijheid ophielden water te geven, tengevolge van devastatie van het omliggende woud, hetzij door eene uitbarsting van den Bromo, hetzij door omkapping der boomen.

Wat verwondering moet wekken is dat de Tenggereezen, niettegenstaande het gemis eener nationale geschiedenis, hunne voorvaderlijke instellingen zoo lang in eere hebben gehouden. Voor een deel moet dit worden toegeschreven aan de eenigermate geïsoleerde ligging hunner desa's, voor een ander deel aan de belangstelling, die zij van de zijde van enkele Europeesche bestuursambtenaren mochten ondervinden. Zoo zou, volgens Dr. J. H. F. Kohlbrugge te Tosari, die zich voorstelt over niet te langen tijd een werk in het licht te geven over den godsdienst en de zeden en gebruiken der Tenggereezen, indertijd de Resident Steinmetz van Pasoeroean, der Regeering in een rapport hebben gewezen op de wenschelijkheid om er voor te zorgen, dat de Tenggerees zijne voorvaderlijke instellingen zou behouden; mochten er ooit Mohammedaansche woelingen in Oost-Java ontstaan, dan zou het Tenggergebied een tegenwicht vormen.

Wat daarvan zij, een feit is het dat de Islam meer en meer in dat gebied zich indringt en dat, indien alles op den bestaanden voet blijft geregeld, daarin over niet te langen tijd slechts Mohammedanen te vinden zullen zijn.

Soms gaan geheele desa's tot den Islam over, zooals is geschied met Wonokerto in Probolinggosch Tengger, welke overgang, voor zoover is kunnen worden nagegaan, zich als volgt heeft toegedragen.

De Doekoen dezer desa, Pak Paäng, trok als zoodanig geen voldoende inkomsten om zijn talrijk gezin te verzorgen, en daar er in de buurt geen woeste gronden meer waren, begaf hij zich tijdelijk naar Ngadas in Malangsche Tengger om daar tegals aan te leggen.

Nu gebeurde het dat gedurende een zijner absentiën een vrouw, Mbok Sagie, kwam te overlijden en daar de familieleden het lijk niet zonder de gebruikelijke ceremoniën dorsten te begraven, werd de hulp der Doekoens uit de omliggende desa's ingeroepen. Geen hunner kwam echter, en daarom werd raad gevraagd aan den toenmaligen Petinggi Wongso Troeno. Diens dochter was gehuwd met een Mohammedaan, Raden Islam, tot wien de Petinggi zich nu wendde. Raden Islam zelf kon niet helpen, doch riep de voorlichting in van een Santri van Betjaraän, die verklaarde het lijk slechts volgens den Mohammedaanschen ritus te kunnen bestellen, wat hij aan de familieleden van Mbok Sagi mededeelde, die, daar het lijk noodzakelijk begraven moest worden, daartoe hunne toestemming gaven. Na de begrafenis leverde het geven der slametans weder bezwaren op, waarom andermaal de raad van Raden Islam werd ingeroepen. Deze verklaarde alleen de gebruiken van zijn geloof te kunnen mededeelen. Uitgenoodigd om zulks te doen, gaf hij aan dat verzoek gevolg en toen vonden de familieleden en overige desalieden dat die gebruiken eenvoudiger en lichter waren dan de Tenggersche, weshalve besloten werd de slametans voor Mbok Sagi op de Mohammedaansche wijze te vieren.

Na het gebeurde met de begrafenis van Mbok Sagi wilde de Doekoen Pak Paäng niet meer in Wonokerto terugkomen, en werd door de desalieden steeds de Santri geraadpleegd, die gaandeweg de Mohammedaansche adat ingang wist te doen vinden. De feesten werden dan ook volgens den Mohammedaanschen ritus gevierd, doch de kinderen leerden nog niet den koran lezen. Daar de lieden van Wonokerto dit gaarne zouden zien gebeuren, begaf de Petinggi Wongso

Troeno zich naar den Regent van Probolinggo, destijds Soerio Adi Negoro, om vergunning te vragen om met zijn geheele desa tot den Islam over te gaan, waarop de Regent antwoordde, dat hem dit niet aanging maar dat, als de desalieden zich tot den Islam wilden bekeeren, dat zeer goed was en zij dan ook hunne danjangs of heilige boschjes moesten verwoesten en niet meer naar den Bromo moesten gaan.

Aan deze opmerking van den Regent werd gevolg gegeven, en inderdaad zijn de danjangs van Wonokerto tot ladangs gemaakt en nemen de lieden dier desa geen deel meer aan het Bromofeest.

Tot Modin werd vervolgens een reeds in de desa gevestigd van Solo afkomstig Mohammedaan, met name Saban, aangesteld, welke die betrekking gedurende 6 jaar bekleedde, waarna hij ongeveer een jaar vóór de uitbarsting van de Krakatau door Pak Rabiani werd vervangen. De uitbarsting had plaats in 1883, zoodat de overgang van Wonokerto omstreeks 1876 moet zijn voorgevallen. De Petinggi Wongso Troeno werd omstreeks 1888 opgevolgd door zijn zoon Kerto Wongso.

Wongso Troeno, Kerto Wongso, Saban en Pak Paäng zijn allen nog in leven.

Voor zoover de *feiten* betreft, schijnt dit verhaal juist te zijn; althans bij navraag in de nabijgelegen desa's, die nog den ouden eeredienst volgen, werden deze niet weersproken. Doch of het nu de geheele waarheid bevat, is eene andere vraag. Veeleer zoude men denken — en zulks in verband met hetgeen hieronder omtrent de desa Wonotoro zal worden medegedeeld — dat die overgang eene door het inlandsch bestuur lang te voren beraamde zaak was, waartoe de Petinggi, daartoe aangezegt door zijn schoonzoon, de hand heeft geleend. Daaromtrent zou wellicht Pak Paäng, die thans Doekoen is van de desa Ngadas in Malangsch Tengger, licht kunnen verschaffen. Tot zijn leedwezen heeft het ondergeteekende aan tijd en gelegenheid ontbroken om bij dezen man inlichtingen in te winnen.

De zoo even genoemde desa Wonotoro staat bij het Europeesch Bestuur nog te boek als een zuiver Tenggersche desa, en toch heeft de Islam daar, tengevolge van den drang van het Inlandsch Bestuur, reeds niet onbelangrijke vorderingen gemaakt. Het heeft ondergeteekende uiterst veel moeite gekost om achter den waren staat van zaken in die desa te komen.

Het eerste spoor werd, natuurlijk zonder enig opzet, door bovengenoemden Saban uit de desa Wonokerto aangewezen.

Op de vraag namelijk of er in de andere Teuggersche desa's in Probolinggo langgars waren, antwoordde hij dat er slechts te Wonotoro een bestaan had.

In deze desa teruggekeerd, werd gedurende eenige uren te vergeefs gezocht naar de plaats, waar de langgar zou hebben gestaan; blijkbaar wilde niemand daaromtrent inlichtingen geven. Eindelijk werd een kleine jongen van 8 à 9 jaar in den arm genomen, die voor eene geldelijke belooning de plaats aanwees, welke gelegen was op het erf van een Tenggersch huis. Dat de bewoner daarvan Mohammedaan was, kon al dadelijk worden afgeleid uit de aanwezigheid van een met water gevulden bamboekoker, waaraan zich van onderen een kraan bevond. Roepen en kloppen aan de deur bleef onbeantwoord, zoodat het scheen alsof er niemand thuis was, doch daar de deur niet gesloten was, werd deze opengeduw. Al dadelijk trok het de aandacht dat terwijl de echte Tenggersche huizen een enkele groote ruimte vormen met eenige bedsteden nabij den haard, de ruimte in dit huis was afgeschoten en de deur op een portaal uitkwam, dat toegang verleende tot eenige vertrekken, in een waarvan een inlander bezig was te bidden op de wijze der Mohammedanen. Uit een der andere vertrekken kwam een inlander met een hoogst ongunstig uiterlijk te voorschijn, die, te oordeelen naar zijn hoofddoek, een Madoerees moest zijn. Met dezen een praatje makende, deelde hij mede inderdaad van Sampang afkomstig te zijn. Naar den naam der bewoners en zijn eigen naam gevraagd zijnde, gaf hij daarvoor, zooals later bleek, verkeerde namen op.

Eenmaal den draad in handen hebbende, gelukte het ten slotte de geheele waarheid te vernemen, welke op het volgende neerkwam.

Terwijl door den Madoerees was opgegeven, dat de hoofdbewoner van het huis, de man, die biddende was aangetroffen, zou heeten Pak Kaino, bleek hij in werkelijkheid den naam van Pak Kamidin te dragen. Deze Pak Kamidin had een goed vriend op Probolinggo of Pasoeroean, bij wien hij meermalen gastvrijheid genoot en die hem vermoedelijk een vijftal jaren geleden heeft overgehaald om in de leer te gaan bij den bewaker van de missigit te Soekapoera, genaamd Mas Pringgo. Na de terugkomst van Pak Kamidin in Wonoto, rapporteerde de Petinggi aan den voorganger van den tegenwoordigen Wedono van Soekapoera; dat Pak Kamidin geen deel meer nam aan de aloude desafeesten en ook de desagebruiken niet meer volgde en dat hij elken dag volgens de Mohammedaansche wijze bad. De Wedono antwoordde daarop dat de Petinggi Pak Kamidin vrij moest laten, doch gaf hem tegelijkertijd last er voor te zorgen dat, aangezien Pak Kamidin thans Mohammedaan was, hij (Pak Kamidin) elken Vrijdag in de missigit te Soekapoera kwam bidden.

Omtrent den Madoerees, die opgegeven had Sroeni te heeten, werd vernomen dat zijn eigenlijke naam was Seranin. Deze Seranin was vroeger koopman in kains en op zijn handelstochten door de desa's van Probolinggosch Tengger overnachtte hij steeds bij den Modin van Wonokerto. Nadat Pak Kamidin echter tot den Islam was overgegaan, overnachtte hij meermalen bij deze en maakte hij zodoende kennis met diens dochter Saria, die hij ten huwelijk vroeg en kreeg. Na zijn huwelijk vestigde hij zich in Wonoto, waar hij thans gogol is en / 6 aan landrente en / 1 aan hoofdgeld betaalt.

Toen de tegenwoordige Wedono optrad, heeft de Petinggi hem Pak Kamidin en Seranin voorgesteld als de twee eenige Mohammedanen in zijne desa, waarop de Wedono, evenals door zijn voorganger was geschied, hem opdroeg er voor te

zorgen dat beiden Vrijdags te Soekapoera in de missigit zouden komen bidden.

Toevallig vernam echter de Controleur van Soekapoera op een zijne tournées in de desa Wonokerto, dat er zich te Wonotoro twee Mohammedanen zouden ophouden en in de pasanggrahan te Ngadisari aangekomen — Ngadisari grenst onmiddellijk aan Wonotoro — ondervroeg hij den Petinggi van laatstgenoemde desa terzake, die het feit bevestigde.

De Controleur liet daarop Pak Kamidin en Seranin, die destijds nog niet met Saria gehuwd was, doch zich toevallig ten huize van Kamidin bevond, voor zich verschijnen en ondervroeg beiden. Pak Kamidin beweerde dat hij niet meer aan het Mohammedaansche geloof deed, met welke verklaring de Controleur genoegen nam. Aan Seranin, die verklaarde de Tenggersche gebruiken niet te volgen, werd echter het verblijf in de desa ontzegd. Zooals reeds gebleken is, werd deze last echter niet opgevolgd.

De Wedono, die bemerkte dat de Controleur over deze zaak zeer onstemd was, gaf den Petinggi nu in diens tegenwoordigheid op grove manier eene harde terechtwijzing, omdat hij had toegestaan dat er in de desa Wonotoro iemand woonde, die de Igama Tengger niet volgde, welke berisping de Petinggi, hoewel hij zich van geen schuld bewust was, daar hij tot tweemalen toe van de zaak kennis had gegeven, stilzwijgend aanhoorde.

Van een oogenblik dat de Controleur zich even verwijderde, maakte de Wedono gebruik den Petinggi te gelasten om met Pak Kamidin en Seranin in de kawedanan te komen, aan welken last de Petinggi natuurlijk gevolg gaf. In de kawedanan aangekomen, bleek dat de Wedono het hem erg kwalijk had genomen dat hij beide personen voor den Controleur had gebracht en werd hem verder door den Wedono gezegd, dat hij geen perkara mocht maken tegen lieden, die op de Mohammedaansche wijze baden en dat hij dat ook niet mocht tegengaan, terwijl hij er verder voor had te blijven zorgen dat Pak Kamidin en Seranin geregeld

Vrijdags in de missigit te Soekapoera kwamen bidden. En zoo geschiedt het ook. De Petinggi van het Tenggersche dorp Wonotoro, die zelf een zoon is van den Doekoen dier desa, brengt deze lieden op last van den Wedono elken Vrijdag naar Soekapoera, en zoo zij zouden weigeren met hem mede te gaan, zou hij hen met geweld er heen voeren.

Dat de dubbelzinnige houding van den Wedono de verbreiding van den Islam ten goede komt, kan wel blijken uit het feit, dat in de desa Wonotoro sedert nog tot den Islam zijn overgegaan: Pak Moeranti, Pak Sarni (dat is de zoon van den dessaschrijver, welke laatste echter nog de Tenggersche adat volgt) Kaniman, Kamidin en Wasimoen, terwijl Pak Serki onlangs begonnen is met onderricht te ontvangen in de Mohammedaansche godsdienstleer. Met dit alles schijnt het Europeesch Bestuur in de residentie Probolinggo geheel onbekend te zijn.

De tijd heeft ontbroken om na te gaan of ook in de andere desa's van Probolinggosch Tengger de Islam vorderingen maakt. Het vermoeden is gewettigd, dat zulks inderdaad het geval is, daar nog werd vernomen dat in de desa Ngadas hoogstwaarschijnlijk twee broeders van bovengenoemden Seranin zouden zijn gevestigd; in elk geval wist men met zekerheid mede te deelen, dat die twee broeders met vrouwen uit Ngadas zijn gehuwd.

Het heeft groote moeite en een onuitputtelijk geduld gekost om een en ander te vernemen. Blijkbaar uit vrees van den Wedono te ontstemmen, indien het bekend mocht worden dat er Mohammedanen in de desa woonden, dorst eigenlijk niemand voor de waarheid uit te komen; de Doekoen, die uit den aard der zaak toch wel het best met den toestand in de desa bekend was, ontkende zelfs dat daarin Mohammedanen gevestigd waren. Slechts door uitdrukkelijk te beloven, dat er van de zaak geen perkara zou worden gemaakt en dat de berichtgevers niet als getuigen zouden worden opgeroepen, werden de menschen eindelijk tot spreken gebracht. Ingevolge deze belofte meent onderge-

teekende zich dan ook te moeten onthouden van het noemen der personen, die bovenstaande mededeelingen hebben verschaft.

Alleen zij nog aangeteekend dat het een goeden invloed had, dat geen prijs werd gesteld op de eerbewijzen, die de Javaan gewoon is den Europeaan te brengen. Tot lieden van Wonotoro sprekende, gingen deze met gekruiste beenen op den grond zitten, terwijl zij bij elk antwoord het hoofd bogen en de tegen elkaar gevoegde handen naar het voorhoofd brachten, doch dit ging hen zoo ongewoon en onhandig af, dat iemand er ten slotte zeeziek van zou worden en ondergeteekende de lieden dan ook maar verzocht om er mede op te houden. Zij werden toen dadelijk veel toeschietelijker en vertrouwelijker en vertelden dat zij die eerbewijzen op last van den Wedono toebrachten aan alle Europeanen en aan alle inlandsche ambtenaren.

Ondergeteekende komt het niet onwaarschijnlijk voor dat naast geloofsijver, juist dat gemis aan Javaansche vormelijkheid bij de Tenggereezen, voor de inlandsche ambtenaren een prikkel is om hun overgaan tot den Islam te bevorderen. Dat de Tenggerees door dien overgang aan vrijmoedigheid en trouwhartigheid verliest wat hij aan bekendheid met vormen wint, deert hen natuurlijk niet.

Het is intusschen niet alleen het Inlandsch Bestuur dat de uitbreiding van den Islam in de hand werkt; ook door de ambtenaren van het Europeesch Bestuur worden soms handelingen verricht, welke die uitbreiding bevorderen.

Tot die handelingen kan bijvoorbeeld worden gerekend de bemoeienis van het Europeesch Bestuur met de aanstelling van den tegenwoordigen Petinggi van Sedaheng-Wonokitri, Raden Danoe Kromo, die uit Bagelen afkomstig is en den Mohammedaanschen godsdienst belijdt.

In dat gewest was hij Petinggi van de desa Kendono. Volgens den een vroeg hij als zoodanig zijn ontslag wegens onvoldoende inkomsten, volgens den ander werd hij ontslagen wegens het verduisteren van van de bevolking ontvangen

belastingpenningen. Na zijn ontslag begaf hij zich naar Tegal om eene betrekking te zoeken. Daarin niet geslaagd zijnde, beproefde hij zijn geluk in Pasoeroean, waar hij door hulp van een familielid, die eene betrekking bij het Boschwezen bekleedde (thans koffiemantri te Bodo en zich noemende Siswadikara) den voet in den stijgbeugel kreeg.

Aanvankelijk als magang bij den Controleur van Poespo in dienst getreden, werd Raden Danoe Kromo later aange-steld tot Mandoer bij het Boschwezen, als hoedanig hij goede diensten moet hebben bewezen. Volgens het zeggen van eenige inlanders zou de toenmalige Controleur ter be-looning daarvan beloofd hebben hem tot Petinggi van een der desa's in zijn ressort te doen benoemen, welk zeggen, in verband met hetgeen later volgde, niet geheel onwaar-schijnlijk voorkomt.

Het hoofd der rijke desa's Sedaheng-Wonokitri, War 1), werd namelijk op een goeden dag aangehouden, omdat hij schulden had gemaakt bij den kleinen man en die niet op tijd voldeed, terwijl daarna een koempoelan werd gehouden in het huis van den Doekoen van Sedaheng-Wonokitri ter verkiezing van een nieuw hoofd. De voornaamste candi-daten waren Pak War (niet te verwarren met het aange-houden desahoofd) van Sedaheng en Pak Karidjo van Wo-nokitri. Des morgens te zeven uur ongeveer verschenen op die koempoelan de Controleur en de Assistent-Wedono, in hun gevolg medebrengende Raden Danoe Kromo. De Controleur deelde toen aan de desalieden mede, dat de Petinggi War wegens zijne bovenvermelde handelingen was aangehouden en dat hij gekomen was om eene ver-kiezing te houden voor een nieuw desahoofd. Nadat hem was gebleken welke candidaten de desalieden het liefst zagen

1) De grootvader van dezen War had als hoofd der politie in de desa Bajeman goede diensten bewezen en werd tot belooning daarvan door den invloed van een vroegeren Wedono benoemd tot Petinggi van Tosari, ongeacht het hevig verzet der bevolking. Zijn zoon volgde hem op en diens zoon, de hierbedoelde War, was gehuwd met eene dochter van den toenmaligen Petinggi van Wonokitri.

benoemd, vroeg de Controleur aan Pak Karidjo voornoemd: „Weet je wel wat de diensten en verplichtingen zijn van een Petinggi?” „Ja, antwoordde deze, belasting innen en katrangan zoeken.” „Als er bijv., vroeg de Controleur verder, iemand bij je komt om zijne belasting te betalen ten bedrage van f 1.15, wat moet je dan doen?” „Afstempelen” 1) antwoordde Pak Karidjo. Vervolgens zeide de Controleur tot Pak Karidjo: „Probeer dan eens af te stempelen, hier heb je de tjap.” Zenuwachtig geworden, raakte de candidaat in de war, waarop de Controleur zich tot de desalieden wendde, zeggende: „Daar heb je nu je candidaat; hij kan niet eens afstempelen. Hoe zijn jelni onder zulk een „Petinggi gewaarborgd als jelui je belasting betalen en hij het bedrag niet op het belastingbiljet (pipil) kan „afstempelen?”

Algemeen stilzwijgen. De Controleur richt nog eenige andere vragen tot Pak Karidjo, die verder zwijgt.

Andere candidaten worden voorgeroepen om een soortgelijk examen te ondergaan, doch allen struikelen, de een over deze vraag, de andere over gene.

Nadat ook de laatste candidaat beschaamd was gemaakt, wenkte de Controleur Raden Danoe Kromo om voor te komen, tot de vergaderden zeggende: „Hoor eens kleine man, hier heb ik een candidaat. Zie hoe hij is.” Daarop werd ook van dezen candidaat het examen afgenomen, die alle vragen wist te beantwoorden. Andermaal het woord tot de desalieden richtende, hernam de Controleur: „Hoe „zoudt Ulieden er over denken als Raden Danoe Kromo tot Petinggi werd benoemd?”

1) Op de aanslagbiljetten wordt het verschuldigd bedrag aangegeven door evenveel afbeeldingen van de geldstukken in zwarten inkt als het bedrag der belasting. Bijv; voor f 3.75 worden op het biljet met stempels afgedrukt (met zwarten inkt) drie guldens een halven gulden en een kwart gulden.

Van de kwijting wordt aanteekening gehouden door met rooden inkt een even groot aantal muntstukken af te stempelen als voldaan zijn.

Elders bestaan eenvoudiger en n. h. v. betere methodes voor het geven van kwijting.

Algemeen verzet. Eenigen roepen: Wij willen hem niet hebben! Anderen: Wij willen iemand uit de desa! Nog anderen: Hij is geen desagenoot! Een vraagt zelfs wat voor waarborg zij in dien man hadden als hij hun belastingpenningen verduisterde?

De Controleur tracht de lieden te sussen en gerust te stellen, doch het werd één uur na den middag zonder dat een resultaat was verkregen. Eindelijk zijn geduld verliezende zegt de Controleur tot de bevolking: „Nu goed, jelui willen Danoe Kromo niet hebben, maar ik stel hem thans aan als wakil, zoolang Ulieder Petinggi aangehouden wordt.”

Na deze toespraak ging het desavolk mistroostig uiteen.

Raden Danoe Kromo vestigde zich in Sedaheng; de Controleur droeg hem op om katrangan te zoeken met betrekking tot de overtredingen van den aangehouden Petinggi. Volgens een, voor zoover ondergeteekende heeft kunnen nagaan, betrouwbaar inlander, zou Raden Danoe Kromo na drie maanden den Controleur hebben verzocht op nieuw eene verkiezing te doen houden en zou de Controleur gevraagd hebben of hij reeds genoegzame zekerheid had dat hij thans zou worden gekozen, waarop Raden Danoe Kromo moet hebben geantwoord dat hij daaromtrent volkomen gerust was.

Inderdaad werd op eene ongeveer drie maanden na de eerste vergadering gehouden bijeenkomst meergenoemde Raden tot desahoofd verkozen.

Na zijne definitieve benoeming kwam een huwelijk tot stand tusschen zijn zoon Hoem, destijds nog een knaap van ongeveer 14 jaar, en Paï, dochter van den invloedrijken Doekoen van Sedaheng, destijds nog een kind van omstreeks 7 jaar. Een broeder van Raden Danoe Kromo, Mandoer bij het Boschwezen, vestigde zich vervolgens op Wonokitri, en thans komen er voortdurend familieleden uit Bagelen, die zich mede bij voorkeur in die desa nestelen.

Omtrent de vraag hoe het Raden Danoe Kromo is gelukt binnen drie maanden de desalieden er toe te brengen om hem tot desahoofd te verkiezen, heeft ondergeteekende geen

afdoende inlichtingen kunnen verkrijgen. Niet onwaarschijnlijk is het, dat hij den last van den Controleur om katrangan te zoeken in zake de handelingen van War heeft gebruikt om den lieden vrees aan te jagen of te intimideeren; ook is het niet onmogelijk dat hij door zijn verblijf in de desa op het spoor is gekomen van eenige onbeteekenende onregelmatigheden en de lieden heeft wijsgemaakt, dat zij daarvoor zwaar gestraft zouden worden als hij daarvan rapport maakte, doch dat hij zijn mond zou houden als zij hem verkozen. Ook het onmiddellijk na de verkiezing gesloten huwelijk tusschen Hoem en Paï geeft te denken. Zoolang Raden Danoe Kromo Petinggi is, zal men echter niet achter de waarheid komen.

Maar hoe de verkiezing in haar werk moge zijn gegaan, een feit is het dat de desalieden van Sedaheng-Wonokitri niets liever zouden wenschen dan den hun opgedrongen Petinggi kwijt te raken en een der hunnen daartoe aangesteld te zien 1). Door het voortdurend indringen van Mohammedaansche elementen verkeerden zij in steeds toenemende mate in de gemoedsstemming, welke de inlander aanduidt door „koerang senang.” Bij hunne eigenaardige feesten behoort het dorps hoofd eene eereplaats in te nemen; is dit een Mohammedaan, dan onttrekt hij zich aan het bijwonen dier feesten of wel, hij zit er meesmuilend bij en gêneert de feestvierenden. De Tenggerees is verder volstrekt niet afkeerig van het eten van varkensvleesch, doch uit vrees van bespot te worden door den Mohammedaanschen Petinggi en diens geloofsgenooten, doet hij dat in het verborgene. Zoo zijn er een aantal gevallen, waarin de aanwezigheid van Mohammedanen, die op den Tenggerees neerzien en hem bespotten waar zij kunnen, voor hem onaangenaam en hinderlijk is 2).

1) War, het vroegere desahoofd, die thans Mandoer bij de wegen is, zouden zij liever niet terug hebben; deze schijnt hun indertijd ook opgedrongen te zijn, doch door het inlandsch bestuur.

2) In de benedenlanden bijv. wordt een Tenggerees in den regel aangeroepen

Thans een enkel woord over den door Raden Danoe Kromo uitgeoefenden invloed.

Deze, door bemoeienis van het Europeesch Bestuur gekozen Petinggi legt het er blijkbaar op toe om de Tenggereezen af te brengen van hunne eigen gebruiken en gewoonten. Dank zij den steun van het Inlandsch Bestuur, waarop hij kan rekenen en het aanzien dat het praedicaat van Raden hem verschaft, heeft hij weten te bewerken dat het huwelijk van zijn zoon volgens den Mohammedaanschen ritus werd gesloten en het behoeft geen betoog, dat het door den Doekoen, den aangevozen handhaver van de aloude adat gegeven voorbeeld om zijn kind volgens een geheel anderen ritus te laten huwen, slecht moet werken. Dat de Petinggi bij het doordrijven van dat huwelijk nevenbedoelingen had, valt af te leiden uit het feit dat zijn zoon Hoem daar veel tegenzin in had; het meisje gehoorzaamde natuurlijk haren vader. Volgens Tenggersche begrippen werd bij dit huwelijk ook nog in zoover tegen de adat gezondigd, dat de Tenggereezen slechts uit liefde huwen 1) en jongelieden het met elkander eens behooren te zijn, voor hun ouders zich met de zaak inlaten. Deze Hoem, van wien overigens niet veel goeds te zeggen valt — hij was indertijd helper bij Dr. Kohlbrugge doch werd uit diens dienst ontslagen wegens ontvreemding van medicijnen en andere kleine dieverijen — is thans desaschrijver.

---

met „gër, gër”, eene verkorting zoogenaamd van „orang Tengger, orang Tengger” doch in waarheid eene bespotting omdat tamme apen met „ker, ker” worden aangeroepen.

1) De jongelieden van beiderlei kunne uit eenzelfde desa gaan zeer vrij met elkaar om, doch eenmaal gehuwd behoort het tot de zeldzaamheden dat man en vrouw van elkaar afgaan. Echtscheidingen komen dan ook in de zuiver Tenggersche dorpen weinig voor. In de desa's met gemengde bevolking is dit anders geworden. In Tosari bijv. zijn echtscheidingen onder de Tenggereezen, dank zij het door de Mohammedanen gegeven voorbeeld, om zoo te zeggen aan de orde van den dag. De nadeelige gevolgen daarvan blijven niet uit. Om in haar onderhoud te voorzien laten sommige gescheiden vrouwen zich prostituëeren, wat door de aanwezigheid van het hotel in de hand wordt gewerkt. Meermalen loopen zij zoodoende haar nog onbekende kwalen op, die zij in onwetendheid verder verspreiden.

Nog een aantal andere feiten vernam ondergeteekende, waaruit valt af te leiden dat de Petinggi de oude adat tracht te verdringen. Zoo dwingt hij tegenwoordig de desalieden om jaarlijks, zeer tegen hun zin, een zoogenaamde sedekah-desa te vieren, buiten de Tenggersche feesten om. Ieder moet dan minstens f 0.25 aan hem afdragen, terwijl hij het feest regelt. In andere Tenggersche desa's worden ook wel desafeesten gevierd, doch dit geschiedt dan alleen bij bijzondere gelegenheden, bijv. na groote rampen en steeds met goedvinden der bevolking.

Bij eene erfenisquaestie over een door een inlander uit Wonokitri nagelaten tegal, bracht hij de zaak, buiten den Hoofdboekoen om, die zich daardoor zeer gekrenkt acht, voor den Wedono.

Ook tracht de Petinggi de besnijdenis overeenkomstig de Mohammedaansche wijze ingang te doen vinden.

Voortdurend brengt hij verder Mohammedanen in het desabestuur, daarin gesteund door het Inlandsch Bestuur. Zoo is zekere Pak Lias, afkomstig van Kebon Tjandi, Kapetengan. Inderdaad is deze Pak Lias in dienst bij den Wedono van Pasrepan, die hem gebruikt voor het zoeken van katrangan in politiezaken en blijkbaar is hij hoofdzakelijk in het bestuur der desa's Sedaheng-Wonokitri opgenomen om hem aan inkomsten te helpen. 1) Hij geniet eene zeer slechte reputatie en de bevolking is doodsbenauwd voor hem.

De Kabajan is mede een Mohammedaan, genaamd Pak Sara. Hij is afkomstig van Madoera.

1) Als Kapetengan geniet hij van elk huisgezin 10 bundels djagoeng, ter waarde van f 3 's jaars. Deze wijze om spionnen der politie aan inkomsten te helpen, schijnt in het Tenggergebied gebruikelijk te zijn. Zoo hebben in het bestuur der desa's Tosari en Podokojo respectievelijk zitting de Madoerezen Pak Takar en Pak Soena, doch terwijl Pak Lias ten minste nog in de desa Wonokitri huist, woont de eerste op Pasrepan en de laatste ergens in de koffietuinen. Over het instoppen van Pak Takar in het desabestuur van Tosari was de bevolking indertijd zeer ontevreden en het schijnt zelfs dat het opbrengen der hem verschuldigde inkomsten in den laatsten tijd niet of althans niet geregeld meer geschiedt.

Te Tosari worden de overgangen tot den Islam in hooge mate bevorderd door de aanwezigheid van het hôtel. Meermalen gebeurt het, dat door families of dames, die daar komen logereen, medegebrachte baboes met mannen van Tosari huwen en omgekeerd huwen ook mannelijke bedienden uit de benedenlanden met vrouwen uit de desa en vestigen zich daar. Zodoende heeft zich langzamerhand te Tosari eene Mohammedaansche gemeente gevormd, die zich gaandeweg uitbreidt. Ook trachtte vroeger een aldaar gevestigd hadji, 1) die zich onledig houdt met geldelijke transactiën onder de Tenggerezen, proselieten te maken en niet zonder goeden uitslag, daar hij zelfs familieleden van den Hoofddoekoen tot den Islam heeft weten te brengen; daarvan schijnt hij zich in den laatsten tijd echter te hebben onthouden. Daarentegen zijn er vele rondtrekkende Mohammedaansche kooplieden, die propaganda voor den Islam trachten te maken o. a. door het verkoopen van kitabs. Men denke hierbij aan het bovenvermelde omtrent den Madoerees Seranin in Wonotoro.

Nog eene voorname oorzaak, die ten slotte er toe zal leiden dat de Tenggerezen allen tot den Islam overgaan, moet n. h. v gezocht worden in het gemis van eene goede regeling van hun rechtstoestand. De lof van de eerste Europeesche Bestuursambtenaar te zijn geweest, die dit heeft ingezien en getracht heeft daarin te voorzien, komt, zooals nader blijken zal, toe aan den tegenwoordigen Resident van Pasoeroean, den Heer Salmon.

Dat aan deze zaak tot nog toe weinig aandacht is geschonken, moet voor een deel worden toegeschreven aan de omstandigheid dat als den Tenggerees gevraagd wordt of hij een „orang slam” is, deze vraag bijna altijd bevestigend

---

1) Deze hadji, den naam dragende van Badaroedin, is indertijd op Tosari gekomen als oppasser van den Assistent-Wedono, toen deze nog te Tosari was gevestigd. Hij is vermoedelijk hadji geworden dank zij de hulp van een vroegeren fanatieken Regent van Pasoeroean, die er naar gestreefd moet hebben het Tenggergebied geheel tot den Islam te brengen en hem als werktuig wenschte te gebruiken.

wordt beantwoord. 1) Bij velen heeft daardoor de meening postgevat dat de Tenggerees een soort van Mohammedaan is, die echter nog zijne oude gebruiken volgt. Deze meening is echter volkomen onjuist: het geloof der Tenggereezen heeft met den Islam hoegenaamd niets te maken. Waarom rekent de Tenggerees zich dan echter volgens zijn eigen verklaring tot de „orang slam”? De oplossing van dit raadsel is eenvoudig hierin gelegen, dat het woord „slam” voor den Tenggerees geen andere beteekenis heeft dan dat hij de besnijdenis heeft ondergaan. En dan nog niet eens de besnijdenis op Mohammedaansche wijze, want bij de Tenggereezen bestaat de geheele operatie slechts in het geven van een sneedje of knipje in de voorhuid, zoodat jongens, die 's morgens besneden zijn, 's avonds weder op den weg spelen. Meisjes worden, in afwijking van hetgeen in de benedenlanden gebeurt, waar door het geven van drie sneedjes het voorste stukje van den kittelaar wordt weggenomen, nimmer besneden.

Hoogstwaarschijnlijk is het aan de begripsverwarring, ontstaan door de van de algemeen gehuldigde afwijkende beteekenis van de uitdrukking „orang slam”, welke de Tenggerees daaraan hecht, te wijten dat het nooit bijzondere aandacht heeft getrokken, dat de Tenggereezen hunne huwelijken eerst voor den Panghoeloe sloten en later door den Doekoen hunner desa volgens Tenggersche adat lieten inzegenen. Dringt men dieper in de zaak door, dan blijkt dat de Tenggerees het verschijnen voor den Panghoeloe als eene bloote formaliteit beschouwt en het huwelijk slechts door de inzegening van den Doekoen tot stand gekomen acht, zooals indertijd ook reeds door Hageman op pag. 48 van zijn hoogergemeld werkje is aangeteekend. Tijdens de aanwezigheid van ondergeteekende te Ngadisari (Probolinggosch Tengger) werd daar juist een huwelijk voltrokken; ook daar begaven bruid en bruidegom zich eerst naar den Panghoeloe

---

1) Een enkele slechts zal antwoorden dat hij een „orang boedha”

te Soekapoera en bij navraag waarom dat geschiedde, werd geantwoord dat het eenvoudig gebeurde ter opvolging van een „printah negoro”. De formaliteit werd volkomen overbodig geacht en de desalieden gaven te kennen, dat het hun volstrekt niet onaangenaam zou zijn als de printah verviel. Voor hem heeft zij dezelfde beteekenis alsof men in Nederland den Israëlieten niet toestond hunne huwelijken volgens hun eigen ritus aan te gaan, dan nadat deze in een of andere Christelijke kerk waren ingezegend.

En wat van de huwelijken der Tenggereezen is gezegd, geldt ook voor de echtscheidingen.

Aan dezen zonderlingen toestand is voor zooveel Pasoe-roeansch Tengger betreft, een einde gemaakt door eene beslissing van den Resident Salmon, volgens welke de Tenggereezen hunne huwelijken niet meer voor den Panghoeloe behoeven te sluiten, doch kunnen volstaan met de inzegening door den Doekoen, en dat ook voor echtscheidingen de tusschenkomst van den Panghoeloe niet meer wordt vereischt.

In Probolingosch Tengger bestaat nog de oude toestand.

Hoe intusschen de beslissing van den Resident Salmon reeds op de zelfbewustheid van enkele Tenggereezen heeft gewerkt, moge blijken uit het feit, dat in de voor den Raad van Justitie te Soerabaja omstreeks medio 1898 behandelde strafzaak Kloer, eenige als getuigen opgeroepen Tenggereezen weigerden om door den betrokken Panghoeloe beëedigd te worden, niettegenstaande dit tot dusverre gebruikelijk was.

Meerbedeelde beslissing, welken lof zij ook verdiene, is echter niet meer dan de eerste stap in de goede richting om den Tenggerees de vrije uitoefening van zijn godsdienst te waarborgen. In het bijzonder bestaat nog behoefte aan eene regeling in zake erfenisquaestiën. Thans worden deze in laatste instantie door den Hoofddoekoen beslist, althans volgens diens eigen mededeeling, doch wanneer de betrokken partijen aan zijne beslissing zich niet vrijwillig onderwerpen, dan kan daaraan geen uitvoering worden gegeven; met andere woorden, de uitspraken van den Hoofd-

doekoen kunnen niet op wettige wijze worden geëxecuteerd. In Probolinggo schijnt het bestuur zich in een dergelijk geval uit de moeielijkheid te redden door de beslissing in te roepen van den Priesterraad (niettegenstaande die Raad met de zaken der Tenggereezen hoegenaamd niets te maken heeft), omdat zijne uitspraken executabel kunnen worden verklaard. Dat deze toestand ook de verbreiding van den Islam in de hand werkt, behoeft wel geen betoog.

Hoe in dergelijke gevallen in Pasoeroeansch Tengger wordt gehandeld, heeft men niet kunnen nagaan. De hiervoren vermelde door den Petinggi van Sedaheng-Wonokitri voor den Wedono gebrachte erfenisquaestie geeft te dien aanzien geen licht, omdat de Petinggi den Hoofddoekoen buiten de zaak heeft gehouden en het niet onmogelijk is dat, als zij aan diens oordeel ware onderworpen, partijen met zijn uitspraak genoeg genomen zouden hebben.

Dat bovenstaande aantekeningen verre van volledig zijn, de ondergeteekende is de eerste om dit volmondig te erkennen. Had het hem niet aan tijd en gelegenheid ontbroken, zoo zou hij nog een aantal punten verder hebben onderzocht. Hoe is b. v. de Tenggerees er toe gekomen om zich „orang slam” te noemen? Is hem in vroegere jaren door het Inlandsch bestuur de last gegeven, om wanneer hem gevraagd werd of hij tot de „orang slam” behoorde bevestigend te antwoorden, ten einde het Europeesch Bestuur in den waan te brengen dat het geheel in den haak was dat bij huwelijken en echtscheidingen de tusschenkomst van den Panghoeloe werd ingeroepen, wiens inkomsten daardoor zeer gebaat werden? Of wel, hebben zij in vroeger tijden zich slechts „orang slam” genoemd om de Mohammedanen in de vlakke op een dwaalspoor te brengen en te voorkomen dat deze het hun in hunne bergen lastig zouden komen maken? Wat hiervan zij, er kan niet genoeg nadruk worden gelegd op de omstandigheid dat waar de Tenggerees

zich „orang slam” noemt, hij daaronder *niet* verstaat dat hij Mohammedaan zou zijn.

Gaarne had ondergeteekende ook onderzocht tengevolge van welke invloeden de desa Nongkodjadjar geheel tot den Islam is overgegaan. Volgens sommigen heeft het opiumgebruik daar zelfs reeds ingang gevonden.

In verscheidene vroeger geheel Tenggersche desa's, zooals Mororedjo, bevinden zich Mohammedaansche gemeenten; hoe zijn deze ontstaan? Zoo zoude ondergeteekende verder Pak Paäng, Doekoen van Ngadas in Malangsch Tengger, gaarne hebben ondervraagd over den overgang tot den Islam van de desa Wonokerto in Probolinggosch Tengger en een onderzoek hebben ingesteld naar de aanwezigheid van Mohammedanen in de desa's Ngadisari, Djetak, Ngadas Poetoes en Sapikerep.

Doch zooals gezegd, tijd en gelegenheid hebben hem daartoe ontbroken en hij kan slechts de hoop uitspreken dat een ander verlofganger, die daartoe lust gevoelt en het noodige geduld bezit, de genoemde en andere punten tot een voorwerp van onderzoek maakt.

TELOGO SARI (Tosari) Januari 1899.

DE KROON DER KONINGEN

DOOR

Dr. Ph. S. VAN RONKEL.

De Maleische letterkunde is een terrein waarop nog zeer veel te onderzoeken valt. Een geschiedenis der Maleische litteratuur bestaat niet; trouwens, tengevolge van onze geringe kennis van de bronnen der talrijke uitheemsche litteratuurproducten, van den tijd waarin zoowel oorspronkelijke als uit den vreemde ontleende werken zijn opgesteld en vertaald, van den tijd wanneer en den weg waarlangs de Hindoe-, en de Arabische cultuur tot de Maleiers gekomen zijn, en van nog andere hoofdzaken, is het schrijven van een goed overzicht der Maleische letterkunde niet mogelijk, daar de tijd daarvoor nog niet aangebroken is.

Doch, al ontbreekt ons een overzicht van het geheel, enkele onderdeelen zijn uitvoerig, en soms zeer nauwkeurig, behandeld. Er bestaan monografieën over sommige verhalen uit den Pandji-cyclus, over de dwerghert-verhalen, over sommige Mohammedaansche legenden.

Enkele zeer nauwkeurige en zeer juiste gegevens vinden wij in Prof. Niemann's aantekeningen op zijn Bloemlezing uit Maleische geschriften; maar uit den aard der zaak vormen die geen geheel.

Vele jaren geleden gaf De Hollander eene verhandeling over de letterkunde der Maleiers, gevolgd door eene reeks van titels van geschriften, hier en daar voorzien van aantekeningen over de herkomst van enkele werken. Zijne mededeelingen zijn veelal onjuist, ook tengevolge van de in die dagen heerschende meening dat alle Maleische wer-

ken die een Mohammedaansch onderwerp behandelen aan het Arabisch ontleend zouden zijn.

Zoo blijft dan slechts over onze toevlucht te zoeken tot de catalogi van handschriften. Doch ook die zullen ons teleurstellen; wel geven zij eene beschrijving der manuscripten, soms ook een enkel woord over waarschijnlijke herkomst of tijd van ontstaan; maar daarmede worden zij nog geen handboeken der litteratuur, terwijl zij natuurlijk slechts een deel der bestaande werken behandelen. Dit blijft dus een feit: hoeveel licht afzonderlijke verhandelingen ook op enkele punten geworpen hebben, hoezeer de verschillende handschriften-catalogi onze kennis van den omvang der litteratuur hebben vermeerderd, een historisch-critisch onderzoek der Maleische letterkunde moet nog geleverd worden.

Evenwel, al is de tijd voor zoo iets nog niet daar, wij zijn in de laatste jaren belangrijk vooruitgegaan.

Er is, zeer lang geleden, een tijd geweest dat een groot gedeelte der Maleische litteratuur voor oorspronkelijk werd aangezien. Daarna kwam de tijd dat men zeer veel van wat vreemd was aan het Arabisch ontleend achtte. Thans weten wij hoe weinige werken buiten de overtalrijke theologische — en ook die niet alle — een Arabisch origineel hebben. Enkele onderzoekingen op religieus-historisch en op litterair-historisch gebied hebben aan het licht gebracht dat werkelijke invloed der Arabieren van zeer jonge dagteekening is, dat Britsch-Indië moet beschouwd worden als de bakermat van een groot deel der Maleische litteratuur, evenzeer als van de hier te lande populaire mystiek.

Eeuwen lang is het Perzisch de officieele taal van Indië, vooral Noordelijk-Indië, geweest. Aan het Perzisch — niet aan de Perzen daarom — dankt het Maleisch, behalve het schrift, de namen der vocalen, verscheidene woorden, een groote menigte geschriften, vooral romans en legenden. Men zou kunnen veronderstellen dat die werken door een trechter van een of meer Indische volkstalen zijn gegaan vóór dat zij in den archipel kwamen; is deze veronder-

stelling niet onwaarschijnlijk, te meer daar wij weten dat vele Perzische boeken in het Hindi, het Sindhi en andere talen overgezet zijn, noodzakelijk is die veronderstelling allerminst; een onderzoek van een bekend Mohammedaansch heldenverhaal heeft aangetoond dat het Perzische origineel de directe bron is geweest.

Een andere vraag is of niet zeer waarschijnlijk veel uit Indische landstalen in het Maleisch is overgebracht. In de eerste plaats uit het Hindostani, de veel verspreide taal, die hare reeds groote uitbreiding en belangrijkheid vermeerderde toen zij in de Noordelijke en Noord-Westelijke provinciën het Perzisch als officieële taal verving. Deze taal heeft een weinig minder rijke litteratuur dan het Perzisch, en staat buitendien in het Oosten bekend als een idioom van veel elegantie en rijkdom. Eigenaardig is de beschouwing volgens welke het Arabisch de volmaakste en oorspronkelijkste taal zou zijn, het Turksch het meest geschikt voor lichte litteratuur en artistieke onderwerpen, het Perzisch de taal voor poësie en geschiedschrijving, doch het Hindostani al deze eigenschappen zou vertoonen, ze overeenbrengende met de eischen van practijk en conversatie. Doch hoe waarschijnlijk een enge verwantschap tusschen Maleische en Hindostani litteratuur ook is, aanwijzingen daarvoor hebben wij niet, want dit terrein is nog niet ontgonnen.

Wel kunnen wij bijna met zekerheid zeggen dat verhalen zooals in de verzameling Boenga Rampai, die in Indië spelen, en waarin wel eens een volzin in het Hindostani voorkomt, aan deze taal ontleend zijn, maar om tot volkomene zekerheid te geraken zou men text met text moeten vergelijken. In elk geval zal men zeer voorzichtig moeten zijn met conclusiën te nemen op grond van eventueele overeenkomst van auteursnamen; vooreerst is zeer veel uit het Perzisch in het Hindostani vertaald, verder hebben vele Hindostani-schrijvers Perzische verzen gemaakt en zelfs verhalen in die taal opgesteld, als ware utriusque linguae scriptores. En aan

dit gebruik knoopt zich een ander vast: het aannemen van twee verschillende schrijversnamen (*tachalloes*), al naar mate de auteurs in het Perzisch of in het Hindostani schrijven.

Maar ik kan hierbij niet langer stilstaan in deze verhandeling, te meer daar de zaak nog niet aan de orde is. Dit alles diende slechts tot inleiding, want het doel van dit opstel is de herkomst van een bekend Maleisch werk vast te stellen, en daarmee een geringe bijdrage te leveren tot de wordingsgeschiedenis der Maleische litteratuur. Het werk dat ik op het oog heb is voor de geschiedenis der heerschende ideeën over het Maleisch en zijne letterkunde inderdaad leerzaam; het boek op zich zelf heeft weinig litteraire waarde, en zijn vroeger zoo grooten roem verdient het niet. Ik bedoel de *Tādjoes Salāfin*, of in het Maleisch *Makota sĕgala radja-radja* 1) dat is: *de Kroon der Koningen*.

De oude Werndly schrijft in de Boekzaal achter zijne in 1736 verschenen Maleische Spraakkunst, dat het boek is „van een zeer goeden en duidelijken stijl . . . . Dit is een van de beste boeken om de taal te leren.” In zijn tweede hoofdstuk: van de Rijmvoeging, van het Vierde Boek, handelende over de dichtkunst, noemt hij versvormen op, ontleend aan de Kroon der Koningen; hij ontleedt ze, en telt de malen dat zij voorkomen.

Een dergelijk standpunt neemt de zonderlinge malaicus, de steeds enthousiaste P. P. Roorda van Eysinga in, de man die in 1827 eene uitgave van het geschrift heeft bewerkt, en wel naar vijf handschriften. De opdracht door hem gedicht luidt:

Aan U, die wierook plengt op 't oostersch reukaltaar,
Van reine geestdritt blaakt bij 't roeren van de snaar,
En d'oudheid hulde biedt; — U zij dit werk gewijd, —
U al dat heil gewenscht, dat schaars den stervling beidt.

1) *Sĕgala* is niets anders dan de Mal. vertaling van den Arab. meervoudsvorm met het artikel. De kroon *aller* Koningen is een verkeerde parafrase.

Daarna komt eene inleiding, waarin hij, op bl. 3, zegt dat de „*Kroon aller Koningen* . . . . in waarheid wel den eertitel van *Kroon* der Maleische handschriften mag dragen. Van welke zijde men hetzelfde beschouwe, het zij ten aanzien van zuiverheid en keurigheid van taal, het zij ten opzichte van netheid en sierlijkheid van bewerking of verhevenheid van doel, het munt boven de andere geschriften, als het licht boven de schaduw uit.” Hij beroept zich op „bevoegde regters” als Valentijn en Werndly „die daarin overeen kwamen, dat dit werk, onder alle Maleische geschriften, meest geschikt is om tot eene zuivere kennis van den geest en waren aard der Maleische taal te leiden, en dat iemand, die dezelve grondig wenscht te leeren, niets beter doen kan dan hetzelfde lezen, herlezen, en zich geheel eigen maken.” Na ontzaglijk veel lof in dezen trant komt hij eindelijk tot de conclusie: „ik meen dus niet te veel gezegd te hebben met den stijl van dit geschrift in zijne soort *voortreffelijk* te noemen.”

De Hollander is minder uitvoerig; in zijne Handleiding bij de beoefening der Maleische Taal en Letterkunde op bl. 366 (van den 5en druk), zegt hij dat het werk zich „door zuiverheid van taal, stijl en denkbeelden hoogst gunstig van vele andere (onderscheidt)”

Zijn deze schrijvers blind geweest voor het vele vreemde dat in het werk voorkomt? Geenszins. Werndly merkt op dat het is „met verscheidene Arabische aanhalingen versierd, waarbij zelfs eenige Perzische komen, die doorgaans in 't Maleisch verklaard worden.” Roorda van Eysinga erkent: „daar komen wel verscheidene aanhalingen uit Arabische en zelfs uit Perzische schrijvers . . . . in voor; maar,” vergoelijkt hij, „om niet te zeggen dat dit juist in de Maleische geschriften voor een bewijs gehouden wordt van sierlijkheid en bevalligheid van stijl . . . . zoo wordt ook de Maleische vertaling onmiddellijk bij die vreemde aanhalingen gevoegd, op dat niemand in verlegenheid zoude komen.”

Bijna gelijkloidend met deze verklaringen is die van De Hollander. Maar hij gaat een stap verder, en oppert de gissing: „misschen is het oorspronkelijk Arabisch, hoewel daarvoor geene dadelijke bewijzen zijn”.

Reeds eenige jaren vóór het verschijnen van den 5^{en} druk der Handleiding, had echter Van der Tuuk over het werk den staf gebroken in zijn inleiding tot het 7^e stukje van het Maleisch Leesboek voor Eerstbeginnenden en Meergevorderden; op bl. VI lezen wij: „Het wordt . . . hoog tijd, dat men bij het maken van bloemlezingen uit Maleische schrijvers wat omzichtiger te werk gaat, en zulke werken als *de kroon der koningen* zorgvuldig vermijdt, vooral als men geen andere text er van raadplegen kan, dan die, welke door R. van Eysinga is uitgegeven”; elders zegt hij dat de text van Lange & Co's uitgave (1864) nog slechter is.

Ik beschouw het als onnoodig te betoogen dat de taal van het werk niet zuiver is; ik geloof zelfs te kunnen aannemen dat dit bij de tegenwoordige beoefenaren van het Maleisch een uitgemaakte zaak is. Evenzeer is het boven twijfel verheven dat aan een oorspronkelijk Maleisch werk niet gedacht kan worden; niet zoo zeer wegens het voorkomen van Arabische aanhalingen uit den *Qoerän* en uit de overlevering, maar voornamelijk door het aanwezig zijn van Perzische uitdrukkingen, Maleische verzen in Perzisch metrum en versvorm, door de indeeling en het geheele karakter van het geschrift, die geheel en al vreemd aan origineele Maleische werken zijn. Aan welke taal dit geschrift ontleend is, uit welke bronnen het is geput, zullen wij in de volgende regelen trachten aan te toonen.

Werndly en Roorda van Eysinga noemen den schrijver *Bochārī* van *Djohor*; waarschijnlijk was dit voor hen de voornaamste grond voor het aannemen van oorspronkelijkheid der „*Kroon aller Koningen*”. Op den titel van Roorda van Eysinga's uitgave wordt de auteur *Bochârie* van *Djôhor*

genoemd; in de inleiding geeft hij van den naam deze opheldering (?): „de naam des schrijvers, zou volgens het gevoelen van kundige Maleijers een eernaam zijn, die aan zeer geleerde en schrandere schrijvers in vroeger tijden gegeven werd, hetgeen misschien niet onaannemelijk voorkomt, daar, in een oud Arabischen tongval, Bochar *wijsheid* en ook *geleerd* beteekent.”

De Hollander zegt wel (bl. 366), „het werd geschreven door Bokhari, eenen Maleier (misschien van Arabische afkomst) van Djohor,” maar in de noot voegt hij daaraan toe: „indien althans deze in het werk zelf voorkomende benamingen niet zoo moeten verklaard worden, dat de schrijver afkomstig was van Bokhara, eene stad in Midden-Azië, en het beroep van juwelier (*djawhari*) uitoefende.”

Trachten wij eerst deze quaestie in het reine te brengen. De naam komt voor in het vers (op bl. 6 der uitgave) dat eene voortdurende toespeling bevat op het woord *djauhar*; het boek is een *djauhar*, de waarde er van is die van een *djauhar*, en, als woordspeling daarmede, noemt zich Bochari eenige malen de *djawhari*, de juwelier. Indien men جوهری in de regels

جوهری باغ یغ اد ثداک
 مک پات جوهری اک قدام
 بخاری یغ جوهری ثون پتانه

„djohori” wilde uitspreken, zou vooreerst de zin onverstaaubar zijn, en ten tweede de woordspeling met *djauhar* verloren gaan. Intusschen heeft Roorda van Eysinga het woord telkens door *juwelier* vertaald; daarmede moest voor hem alle grond voor de lezing *djohori* vervallen zijn, maar ongetwijfeld steunde bij op voorgangers als Werndly, of op de verklaringen van „kundige” Maleiers.

Dat Bochari een frequente bijnaam van Arabische en Perzische schrijvers is, behoeft niet uiteengezet te worden; wij kunnen dus vaststellen dat de man heette Bochari De Juwelier.

Het is geen zeldzaamheid dat dichters een handwerk

verrichten. Laat ons enkele voorbeelden noemen, ons door C. H. Ethé, in zijn voortreffelijk overzicht der Nieuwperzische litteratuur, verschenen als vijfde nummer der tweede afdeeling van den *Grundriss der Iranischen Philologie*, aan de hand gedaan. Chabbāzī uit Nishāpōer was een bakker, Abōe Ishāq Moeḥammad Ibrāhīm bin Moeḥammad Djōēibārī uit Bochārā was een goudsmid, Kamāl oed-Dīn Ḥoesain Ḍamīrī was de zoon van een tuinman, waardoor hij eerst den dichternaam bāghbān (= tuinman) aannam, dien hij later voor Ḍamīrī verwisselde. Sjams oed-Dīn Moeḥammad bin ʿAlī as Sōēzanī was een man uit het volk, eigenlijk een kleermaker, vanwaar zijn dichternaam (van *soezan* = naald). Buitendien is een bekende naam in de Perzische litteratuur Djauharī, de juwelier, van Bochārā (dus Bochārī genaamd).

In den catalogus der Perzische handschriften van het Britsch Museum, het groote, voorbeeldige werk van Ch. Rieu, komt deze naam niet voor. In dien der Perzische handschriften te Berlijn wordt hij genoemd; in de dichterbiografieën Soehof Ibrāhīm wordt hij besproken.

Ethé (bl. 267) leert ons dat hij als lofredenaar fungeerde onder de Seldsjōēqidenvorsten Malikskāh (1152) Moeḥammad (1153—1160), Soelaimānshāh, en Arslānshāh bin Toeghroel (1161—1176); ook schreef hij een episch gedicht onder den titel *Hikājat-i-Amīr Aḥmad* oe *Mahistī*.

Kan deze ook de schrijver geweest zijn van *De Kroon der Koningen*? Het antwoord op deze vraag zal uit het verhoog der volgende bladzijden blijken.

Het boek is verdeeld in 24 hoofdstukken, de titels vindt men bij *De Hollander* opgenoemd; de inhoud is zedekundig; lessen aan vorsten, aan weziers, aan onderdanen, aan gezanten, enz. Vooraf gaat eene inleiding. Daar zegt Bochārī dat hij het boek aan vele geschriften ontleend heeft; het is niets dan eene compilatie, versierd met verzen en uitbreidingen van hem zelf. De bronnen; zooals hij die opnoemt, dragen Arabische titels, wat *De Hollander* aanleiding gaf

om te verklaren: „deze worden allen met den Arabischen titel opgegeven, en wij vermoeden dat zij ook alleen in die taal bestaan.”

Dit vermoeden is onjuist. Het is bekend dat de meeste werken, in de drie Moslimsche cultuurtalen geschreven, Arabische titels hebben. Onder de door Bochārī opgenoemde geschriften zijn vele zeer bekende Perzische, die ook in het Arabisch vertaald zijn, enkele Perzische, die naar Arabische origineelen bewerkt zijn, en verscheidene die ik niet kan vinden in de mij ten dienste staande verzamelingen en catalogi; trouwens de titels dier werken zijn dikwijls onvolledig en nietszeggend.

Een der geciteerde bronnen is de Achlāq-i-Moehsinī; de schrijver daarvan is Hoesain bin Ali alwāiz al Kāshifī; die het in 1494/1495 voltooide. Aangezien nu Bochārī al Djauhārī tusschen 1152 en 1176 schreef, blijkt dat onze auteur niet dezelfde kan zijn als de genoemde lofredenaar; het geciteerde werk is van drie eeuwen later.

Op bl. 43 haalt de auteur het werk Tanbīhoel Ghāfilīn aan. Hiermede kan bedoeld zijn een Arabisch godsdienstig werk, ook in het Perzisch vertaald, en een politiek geschrift van Sirādjoeddīn Ali Chān, een Perzische en Hindostanidichter, in 1489 geboren; dienzelfden titel draagt een modern werk over de secten der Hindoe's. Waarschijnlijk is het eerste bedoeld.

Een beroemd Perzisch werk dat op bl. 65 en 203 geciteerd wordt, is de Sijar oel Moelōek, dat den bekenden wezier Nizām oel Moelk tot auteur heeft (1017/1018 geboren).

De op bl. 116 genoemde Toehfat-oel Woezarā is insgelijks een bekend Perzisch ethisch werk, waarover men zie Ethé's verhandeling, op bl. 347, en het bibliografische werk van Hadji Khalifa.

Een Perzisch vers wordt op bl. 117 aangehaald, en wel uit het Boek der Geheimen van ʿAttār. Deze is de beroemde dichtermysticus Abōe Ḥamid Moehammad bin Abībakr Ibrāhīm Farid oed Dīn ʿAttār (welken bijnaam hij ontleende aan zijn

oorspronkelijk beroep van parfumerieënhandelaar), die in 1230 op 114 jarigen (maanjaren) leeftijd gestorven is. Zijn hier bedoeld boek is de *Asrār-nāmah*; dat de titel in het Arabisch—*Kitāboel-asrār*—opgegeven wordt, is geen bezwaar, want uit het Perzisch wordt geciteerd, en daarbij draagt een ander Geheimenboek, dat van *Anṣārī*, steeds den Arabischen titel.

Op bl. 151 vinden wij eene vermelding waarbij wij iets langer moeten stilstaan. Vooreerst wordt daar het verhaal *Mahmōd en Ajāz* genoemd. Dit verhaal is een beroemde Perzische roman. De oudste bewerking van het meermalen be-arbeide thema is van *Fachroed Dīn ʿAlī Ḥafī* (in 1532/1533 gestorven); de andere bekende bewerkingen zijn van *Anīsī* (gest. 1605/1606), van *Zoelālī*, die daaraan werkte van 1593—1615, van *Mirzā Moḥammad Ali Ḥāib* (gest. 1677) en van *Mir Abōe Ṭalīb* van nog later tijd. Terecht zegt de schrijver dan ook; er bestaan vele verhalen van *Mahmōd en Ajāz*; uit deze bijvoeging blijkt hoe betrekkelijk jong de Kroon der Koningen is, wat trouwens ook uit het chronogram—zie daarover beneden—is op te maken.

Op diezelfde bladzijde lezen wij: *یغ مشهور دالم عالم قد*
مپتاکن ثری سگل یغ براهی دان ثری سگل یغ دبرهیکن
ایت امثت کتاب ادان سوات کتاب یغ درقد سگل عرب
ایت لیلی ومجنون نماں دان تیگت کتاب یغ درقد سگل
عجم ایت سوات خسرو وشرین (شیرین) دان کدو
محمود دان ایاز نماں دان یغ کتیگت یوسف دان زلیخا نماں
دان کائمت کتاب این دالم سگل نغری عرب دان عجم ایت
مشهوره درقد مپتاکن ثری یغ براهی دان یغ دبرهیکن ایت

Hierin is niets onduidelijks, behalve wellicht de uitdrukking „*jang daripada sēgala Arab itoe*”, door *Roorda* van *Eysinga* vertaald met: „het welk door de Arabieren . . . genoemd wordt”; evenzoo vertaalt hij het volgende dari-

pada. Deze vertaling is onhoudbaar. De quaestie wordt duidelijk als wij weten dat de roman van Madjnōn en Lailā, tegenover de andere, een Arabisch onderwerp behandelt; Ethé noemt het een „Wüstenroman aus dem altarabischen Beduinenleben“.

Het aantal bewerkingen van dezen roman, „in dem (auf Grund vorislāmischer Lieder, wie sie im Kitāb ulaghānī enthalten sind) die uralte und doch ewig neue Tragik der Liebe zweier Sprossen feindlicher Häuser einen wahrhaft erschütternden Ausdruck gefunden hat“, is bijzonder groot; zie daarover Ethé, o. c. § 18 en vooral § 20.

Weinig minder in aantal zijn de Choesrau oe Shīrīn's in de Perzische litteratuur. Evenals van het vorige werk, is de eerste dichter der lange rij van bewerkers van deze stof de tweede klassieke dichter van Perzië, Fachroed Dīn As'ad Nizāmī; het epos bezingt de liefdesgeschiedenis van den Sāsānidenvorst Choesrau Parwīz met prinses Shīrīn van Armenië, die een tijd lang aan den bouwmeester Farhād hare liefde schonk.

De geschiedenis van Jōesoef en Zoelaicha is ook meer dan eens behandeld geworden. De meest bekende bewerking is die van Firdausī; maar ook vóór hem is de XIIe soera van den Qoerān, de geschiedenis van Jozef, tot thema van een episch gedicht gemaakt, nl. door Aboelmoe'ajjad en door Bahtjārī, uit de tiende eeuw.

De opgenoemde werken zijn de belangrijkste der door den auteur aangehaalde bronnen. Zij bestaan alle in het Perzisch; wel bestaan van sommige vertalingen in het Arabisch en het Hindostani, doch er is geen grond om aan te nemen dat de aanhalingen uit vertalingen zijn ontleend, te meer daar een enkele maal in het Perzisch werd geciteerd.

Laat ons thans zien of ook andere teekenen op eene Perzische herkomst wijzen.

meeste namen van vorsten en ministers zijn Perzisch. Vooral in deze taal, meer dan in het Arabisch, zijn dergelijke ethische werken, opgeluisterd door verzen, verhalen en Qoerānspreuken in groote menigte aan te treffen. De catalogi der handschriften van de verschillende bibliotheken doen ons tal van zulke zedekundige werken kennen, en toonen ons bij de beschrijving der manuscripten hoe dikwijls Arabische Qoerānverzen en aanhalingen uit de overlevering voorkomen in de Perzische texten, en hoe vaak werken van deze soort slechts compilaties zijn.

De verzen in de Kroon der Koningen zijn alle in Perzischen versvorm, de meest bekende als de mathnawi, de roebāsi, de ghazal, zijn in het Maleisch nagebootst. Het kan niet ontkend worden dat hier en daar een zekere kunstvaardigheid in die nabootsing op te merken valt, al kunnen wij geen oogenblik denken aan vergelijking met de navolgeningen van Oostersche versvormen, als die van een Rückert of een Von Platen. De inhoud der verzen is meestal didactisch of een lofprijzing op de eerste vier chaliefen en op de verdienste van het werk des auteurs. Daar wij de origineelen der gedichten — het is te betwijfelen dat ze alle van den schrijver zelf zijn — niet kennen, valt over de vertaling in het Maleisch niet te oordeelen. Roorda van Eysinga heeft alle verzen in Hollandsche rijmen overgebracht: dientengevolge moest hij dikwijls rijmwoorden zoeken die den zin geheel verwateren, of wel vervallen tot de klappermans-kunst.

Ook komen pogingen tot weêrgeving van prose rimée voor, bv. op bl. 5; de vertaler schijnt dat niet opgemerkt te hebben.

Op bl. 47 worden de in vele Oostersche talen voorkomende Geschiedenissen der Profeten genoemd. Doch uit welke taal hier geput is, is niet twijfelachtig, daar als zoon van Adam de eerste Perzische koning uit de oudheid Kajoe mart (eigenlijk Gajoemart) genoemd wordt. Hetzelfde zien wij op bl. 102 vermeld; daar wordt de geschiedenis

der oude Perzische koningen medegedeeld, tot Jazdgird toe. Trouwens verhalen uit den gulden tijd der oude vorsten zijn in het boek zeer talrijk.

Soms geeft de Maleische vertaler een opheldering van een Perzisch woord. In een verhaal van een wolf wordt gezegd wat voor dier dat is, en als verklaring van den Perzischen naam de Arabische genoemd. Midden in een verhaal over den vorst en den mobed treft men (bl. 134) een verklaring van dat woord aan, die den zin stoort; ongetwijfeld is het een aanteekening die later in den text gekomen is.

Er wordt van het Perzische nieuwjaar gesproken onder den Perzischen naam. In een verhaal is sprake van „sorang çāhib,” voor welk Perzisch woord men „toean” zou kunnen gebruiken, maar het werd onveranderd overgenomen.

Soms zijn Perzische genitiefvormen onveranderd gebleven. Zoo عمر عبد العزيز wat uitgesproken moet worden °Oemari-°Abdoel-°Azīz, en meer dergelijke gevallen. Was het Boek der geheimen met een Arabischen titel genoemd, een titel als °Ahd-nāmeḥ-i-°Oemar is weër onmiskenaar Perzisch. Het zou niet moeilijk zijn deze voorbeelden te vermeerderen, doch reeds genoeg is opgenoemd om te bewijzen dat zoowel inhoud als vorm naar het Perzisch heenwijzen, terwijl de citaten in het Arabisch geenszins kunnen geacht worden een bewijs te zijn voor ontleening aan een origineel in die taal opgesteld.

Thans rest ons nog te onderzoeken van waar en uit welken tijd het Perzische origineel van de Kroon der Koningen is.

In geen der ter dienste staande catalogi van Perzische handschriften — van London, Berlijn en Cambridge — komt het werk voor. Tot zekere hoogte valt dit te betreuren daar wellicht, zoo het werk daar genoemd werd, eene korte beschrijving ervan zoude gegeven zijn, die ons zou doen zien in hoeverre de titel, de naam van den auteur en de opvolging der hoofdstukken in de beide talen overeenkwamen; het aanwijzen van een Perzischen Tādjoes Salāḩīn zou dan eenigszins een proef op de som zijn. Doch noodig is

dat niet, te meer daar, zoo het origineel te vinden ware, niet slechts een referaat uit een of anderen catalogus, maar eene nauwkeurige vergelijking van text met text als volledige contrôle zou kunnen dienen. Evenwel, zou een dergelijke critische vergelijking wel der moeite waard zijn, waar het geldt een samenraapsel van brokstukken uit allerlei geschriften, een werk dat, al is het ook in het Javaansch vertaald, niet gezegd kan worden invloed op andere literatuurproducten uitgeoefend te hebben, of tot de populaire geschriften te behooren!

Nu is het niet onmogelijk dat in andere catalogi het boek te vinden is, immers slechts enkele waren mij hier toegankelijk, maar aan de quaestie zelve kan dat niets veranderen, het zoude een bewijs te meer worden.

Over den tijd van opstelling geeft het chronogram, in de de inleiding genoemd, uitsluitsel; 't is het woord غیب^{غيب} waaruit het jaartal 1012, d. i. 1603 A. D. te lezen is. Dit komt overeen met de bibliografische opgaven van den auteur zooals wij boven zagen; er schijnt niets tegen te zijn om het chronogram als echt te beschouwen.

Niet om het belangrijke van haren inhoud, evenmin om hare sierlijkheid van taal of haren wélverzorgden vorm, bespraken wij de Kroon der Koningen, maar gelet op het feit dat deze compilatie langen tijd een grooten naam gehad heeft, dat eene Fransche vertaling er van in 1878 dezelfde beginselen huldigt als die van de voorgaande en het begin dezer eeuw, kwam het mij niet ongepast voor de bron van dit, elk geval veel genoemde, werk op te sporen. Dit is tot zekere hoogte gelukt; kon het origineel zelf niet aangewezen worden, gebleken is toch dat ook dit geschrift aan het Perzisch ontleend is.

Ook hier zal aan Britsch-Indië moeten gedacht worden; wel is waar geeft het werk zelf ons geen directe aanwijzingen daarvoor, maar deze veronderstelling is de eenig

mogelijke, want van invloed der Perzen zelf op de volkeren van dezen archipel blijkt niets. In verband met enkele feiten, als de in het begin dezer verhandeling genoemde, kan men veilig ook voor de Kroon der Koningen een herkomst van Britsch-Indië aannemen.

DE LINGGATEMPEL EN ANDERE OUDHEDEN

OP HET

YANGGEBERGTE,

DOOR

Dr. J. H. F. KOHLBRUGGE.

(met drie platen).

Het is een eigenaardig feit in de geschiedenis van het onderzoek der bergsystemen van Java, dat het Yanggebergte, alhoewel door uitnemende onderzoekers bezocht, steeds mysterieus bleef, wat zijn vorm en oorsprong betreft, en dat de meest tegenstrijdige verklaringen werden gegeven van zijn merkwaardigen vorm. Een gelijk noodlot schijnt het oog verblind te hebben van de reizigers, die de ruïnes, op den hoogsten top voorkomende, onderzochten en beschreven. Allen concentreerden hunne aandacht op twee gebouwen, die, zooals de beelden aanwijzen, aan de Siwa- of Doerga-vereering gewijd waren, en die voornamelijk ook den priesters of pelgrims tot woonplaats dienden, terwijl een ander bouwwerk, dat uitsluitend voor den godsdienst bestemd was (de Linggatempe) aan hunne aandacht ontsnapte.

Wel schijnt Junghuhn ook dezen tempel uit de verte of hoogte gezien te hebben; maar hij is niet daarheen afgedaald. Ik meen te mogen veronderstellen, dat waar hij spreekt van de 4^e ruïne, de Linggatempe wordt bedoeld; van deze zegt hij: „In noch viel grösserer Tiefe, etwa 80' unterhalb des Gipfels, liegt am nord-nord-ost Gehänge

desselben und ostwärts von der dritten Ruïne, ein flacher Vorsprung der von Mauern umgeben ist. *wie es scheint* vormalig von Gebäuden bedeckt war. Jetzt umschliesst die Mauer nur eine geräumige ganz ebene Terrasse."

Van de ligging van dit terras zegt hij op eene andere plaats: „Ein solcher mehr oder weniger weisslicher oder hellgrauer durchwühlter Trümmerboden, mit Blöcken aller Grösse bedeckt und mit Stücken unreinen Schwefels vermenget, zieht sich von dem zweiten Ruïnenplatz zum vierten hinab, dessen geräumige Terrasse wie ein Tanzboden flach und völlig kahl daliegt." Uit de woorden: „wie es scheint", kan men afleiden dat Junghuhn slechts beschreef, wat hij uit de hoogte zag, zonder tot dit terras af te dalen, en uit hetgeen hij over het terrein tusschen de 2^e en 4^e ruïne zegt, kunnen wij begrijpen waarom hij de laatste niet bezocht heeft. De weg schijnt namelijk gevaarlijk; men vreest in de losse zwavel te zullen wegzakken; dampen stijgen uit de warme spleten op; de lucht, die men er inademt is dus benauwend en zoo is het begrijpelijk, dat noch Junghuhn, noch een der andere reizigers dit terras bezocht hebben.

Alvorens den Linggatempel te betreden, zullen wij eerst nog eenige woorden over de oudere beschrijvingen der andere ruïnes zeggen. De ruïne 1 van Junghuhn (gebouw II van Reichmann) ligt boven op den top van den Goenoeng Goetji. Junghuhn's beschrijving is zeer juist en kan met de teekeningen vergeleken worden, die in opdracht van den heer Reichmann vervaardigd werden (hier op plaat I gereproduceerd). De ruïnes 2 en 3 liggen tusschen de twee kraters I en II in, de 2^e dichter bij den grijzen, geheel uitgedoofden, loodrecht afdalenden krater I. Zij is het meest verwoest, en nog slechts lage muren zijn aanwezig; niemand heeft dan ook eene tekening of beschrijving noodig geacht. De ruïne 3 is ook door bovengenoemde onderzoekers beschreven en geteekend (gebouw I Reichmann); hier vond Junghuhn een Doergabeeld (zie plaat III). Is men langs den gewonen weg opgeklimmen, dan is deze ruïne de eerste die men bereikt; zij

ligt naast den II^{en} krater, wiens witte kleuren reeds uit de verte zichtbaar zijn.

Ik heb hier geen woord meer bij te voegen; alleen wil ik vermelden, dat Zollinger, die anders zeer oppervlakkig is in zijne beschrijving, de nauwkeurigste mededeelingen geeft over de groote potten, die bij de ruïne op den Goenoeng Goetji stonden en thans vernield zijn.

De 4^e ruïne van Junghuhn is de Lingga tempel waarvan in deze bladzijden sprake is. Verbeek noemt nog een 5^e terrasvormig bouwwerk, een weinig zuidelijker tusschen de kraters II en III; ook hier zijn de muren zelden meer dan een meter hoog. Deze IIIe krater werd door de andere bezoekers niet opgemerkt en evenmin de 5^e ruïne.

Ver beneden deze hooge kraters ligt een andere oude krater, tusschen Sëmeroe en Argopoero, thans geheel ingenomen door een grasveld en een klein moeras. Alle onderzoekers hebben dezen ouden kraterbodem betreden, de meeste evenwel zonder op te merken, wat de oorsprong dezer vlakke is. Hier zag Junghuhn een klein vierhoekig gebouw op een terras; ook Zollinger en Bosch beschreven het. Daarentegen schijnen Reichmann en van Gennep het niet opgemerkt te hebben. Bij de beschrijving van dit gebouw gebruikt Zollinger de volgende woorden (blz. 168): „Er zijn noch beelden noch gebouwen aanwezig, maar de overblijfselen bestaan uit lage terrassen, die met opeengestapelde steenen omzoomd zijn, uit enkele hoogere spitse steenen, die hier en daar overeind staan . . . enz. enz.” Hier wordt het eerst van hooge spitse steenen gesproken, die Junghuhn niet vermeldt. Alleen in zijn uittreksel van een schrijven van den Controleur Bosch over diens ongelukkigen tocht, leest men dat Bosch van den Argopoero uit op de noordwaarts loopende bergketen afdalende, vele oude grafmonumenten aantrof. Deze waren langwerpige vierhoekige steenhoopen, aan wier oosteinde eene steenplaat recht overeind stond. Een dergelijk monument werd later door Reichmann geteekend. Er stonden drie steenplaten

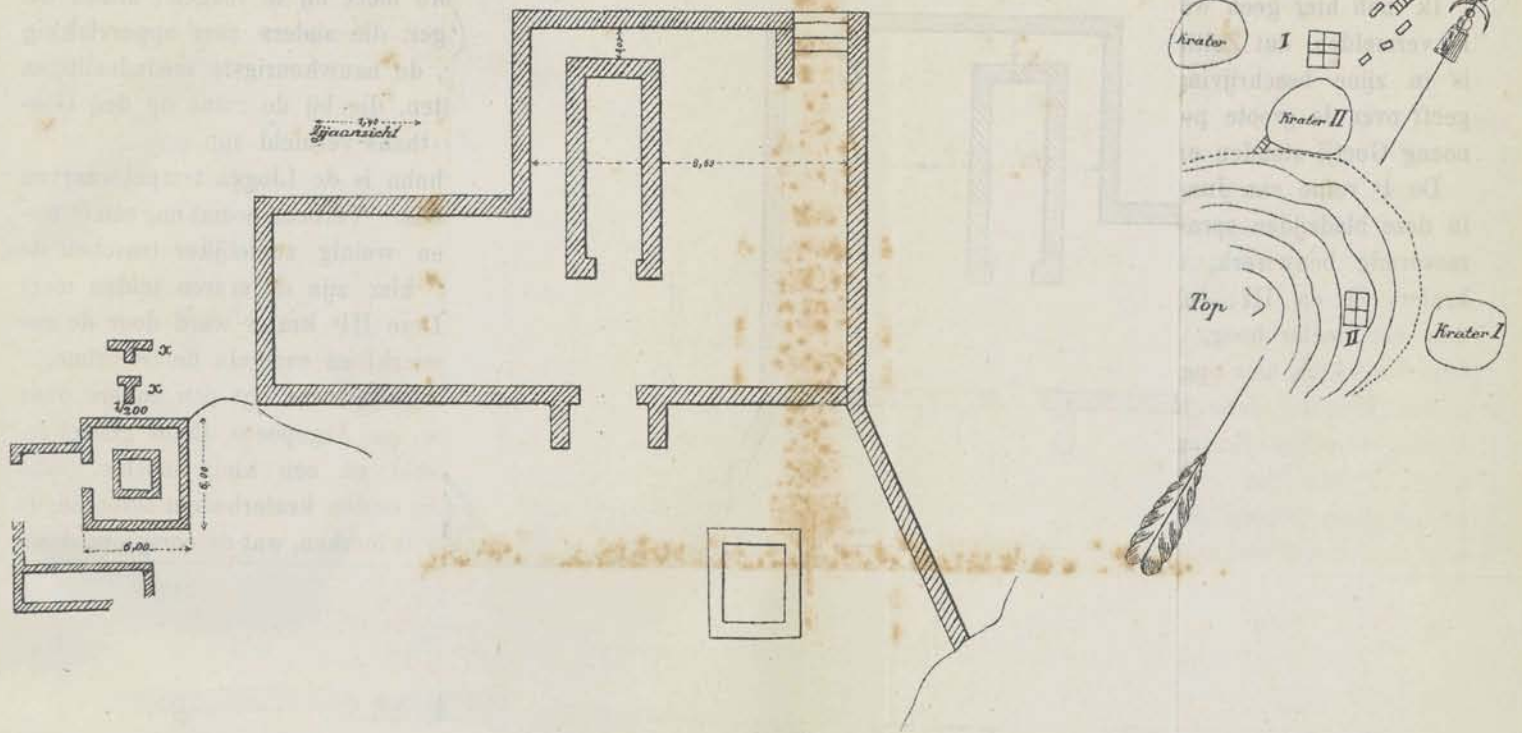

Tempelruine op den top der Argapoera (YANG GEBERGTE).

Plaat I.

Gebouw II.

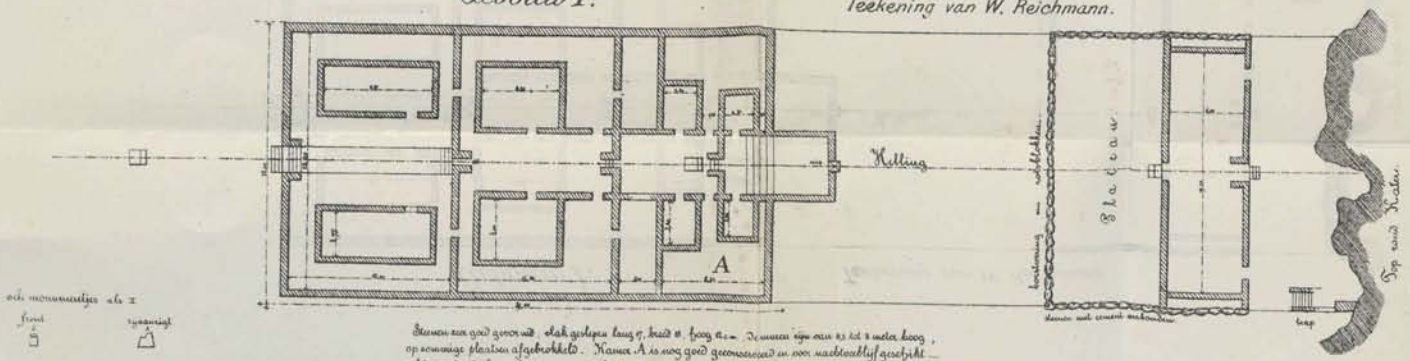
Teekening van W. Reichmann.

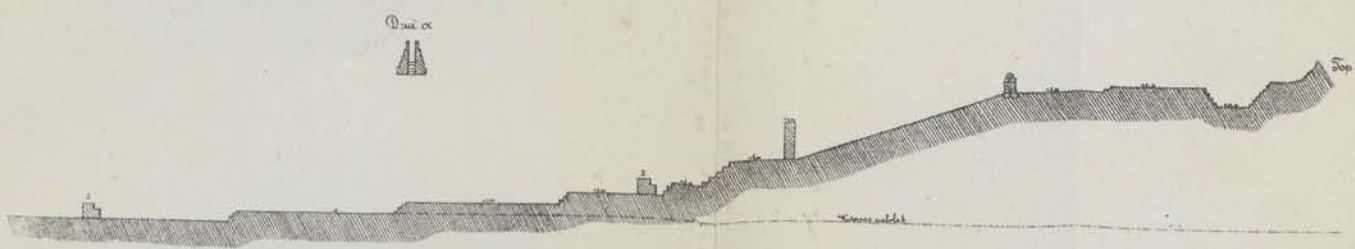
Tempelruine op den top der Argapoera (YANG GEBERGTE).

Gebouw I.

Teekening van W. Reichmann.

Stenen een goed groot stuk, vlak geslepen lang 7, breed 4, hoog 4 1/2. De muren zijn over 83 tot 8 meter hoog, op sommige plaatsen afgebrokkelt. Kamers A is nog goed geconserveerd en zeer naaktlyf geschildert. Het is een ronde dak - schijnt eenige gericht te zijn geweest met alang-alang.

Overziedt over de a.

op, die Reichmann „godenbeeldjes” noemt. Het door hem geteekende monument is waarschijnlijk hetzelfde, dat ik als L. m. c. heb afgebeeld; eindelijk vinden wij bij Verbeek de woorden: „De muren zijn hier en daar bezet met opstaande scherpe spitse andesietschilfers”. Daar deze uitdrukking niet in de beschrijving der andere reizigers gevonden wordt, zoo veronderstel ik, dat Verbeek zelf op den Argopoero geweest is. Ook hij heeft dus den Linggatempel over het hoofd gezien, evenals van Gennep, daar geen van beiden er melding van maakt.

Ik ben overtuigd, dat deze hooge spitse steenen van Zollinger, de rechtopstaande steenplaten van Bosch, de godenbeeldjes van Reichmann en de andesietschilfers van Verbeek niets anders zijn dan „Lingga's”. Deze overtuiging heb ik verkregen door het zien der ruïne, die ik Linggatempel noem en straks nader zal beschrijven. Vooreerst wil ik nog vermelden dat Bosch mijns inziens ongelijk had, toen hij deze vierkante steenhoopen grafmonumenten noemde. Ik geloof dat zij uitsluitend dienen om den Lingga te dragen; grafmonumenten kunnen het niet zijn, daar twee — de best onderhoudene — op het hoogste punt van den Goenoeng Goetji staan en het al zeer onwaarschijnlijk is, dat men daar in de vaste rots eene grafkuil heeft kunnen graven waaroverheen men dan die vierkante steenhoopen geplaatst zou hebben. Verder meen ik graven ontdekt te hebben, die door niemand werden vermeld. Op de hellingen vindt men namelijk plaatsen, waar kleine steenbrokken op den bodem tot een regelmatige elliptische figuur gerangschikt zijn, en deze geven mij veeleer den indruk van graven dan de steenhoopen van Bosch. Ik kan er bijvoegen dat de eerste ook door de Javanen voor graven gehouden worden.

Beschouwen wij thans onzen Linggatempel, de vierde ruïne van Junghuhn. Deze ligt op een terras, dat naar het noordoosten steil afdaalt en dat van de andere ruïnes slechts te bereiken is, als men het waagt zijn weg te nemen over de losse lava en zwavelbrokken, waar de dampen uit

de warme spleten opstijgen. Zooals boven werd vermeld, heeft Junghuhn het terras reeds opgemerkt en noemde hij het vlak als een danszaal. Zoo is het ook nu nog, en reeds dit feit had Junghuhn moeten leeren, dat het vroeger niet met gebouwen bedekt kon geweest zijn, want dan zouden thans puinhoopen het terras bedekken. De schijn heeft Junghuhn bedrogen; de muren van den Linggatempel zijn lager dan die der goed bewaard gebleven ruïne 3 (gebouw I Reichmann) en buitendien heeft zich op een gedeelte zoo-veel zwavel neergezet, dat het geheel en al de kleur der omgeving heeft aangenomen. Daardoor maakt het uit de verte meer den indruk van eene ruïne, terwijl deze tempel feitelijk de eenige goed geconserveerde van al de gebouwen op den Argopoero is. Bijna niets is hier verwoest, wat gedeeltelijk ook aan de geringe hoogte der muren te danken is 1). Deze tempel is dan ook nimmer met een dak bedekt geweest.

Op plaat II is de plattegrond aangegeven.

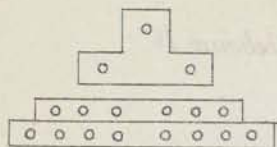
Voor de trap, die toegang verleent, staat het Linggamonument *a* naar het Noordoosten gericht (vergl. plaat III). Deze Lingga is de schoonste der ruïne; hij is een meter lang, ik heb hem uit het voetstuk gelicht, vreezende dat hij spoedig in de diepte zou neerstorten, daar het terras, onmiddellijk vóór het monument, loodrecht neerdaalt. Ter zijde van dit monument was eene trap (*d*), waarvan nog eenige treden voorhanden zijn, de andere zijn zeker verdwenen door afbrokkeling van het terras. De gebroken lijn op plaat II geeft de grens van het terras aan. Trap *a* (plaat III) verleent toegang tot de binnenruimte, zij is het fraaiste gedeelte van het gebouw; met drie treden klimt men op en met evenveel daalt men af in den tempel, zij is versierd met andesietschilfers (lingga's). De groote binnenruimte is volmaakt vlak en horizontaal. Na eenige schreden staat men voor een lageren muur, die weer eene

1) Ik heb tot mijn spijt geen maten genomen, doch meen de hoogte der buitenmuren op 1 meter te mogen schatten.

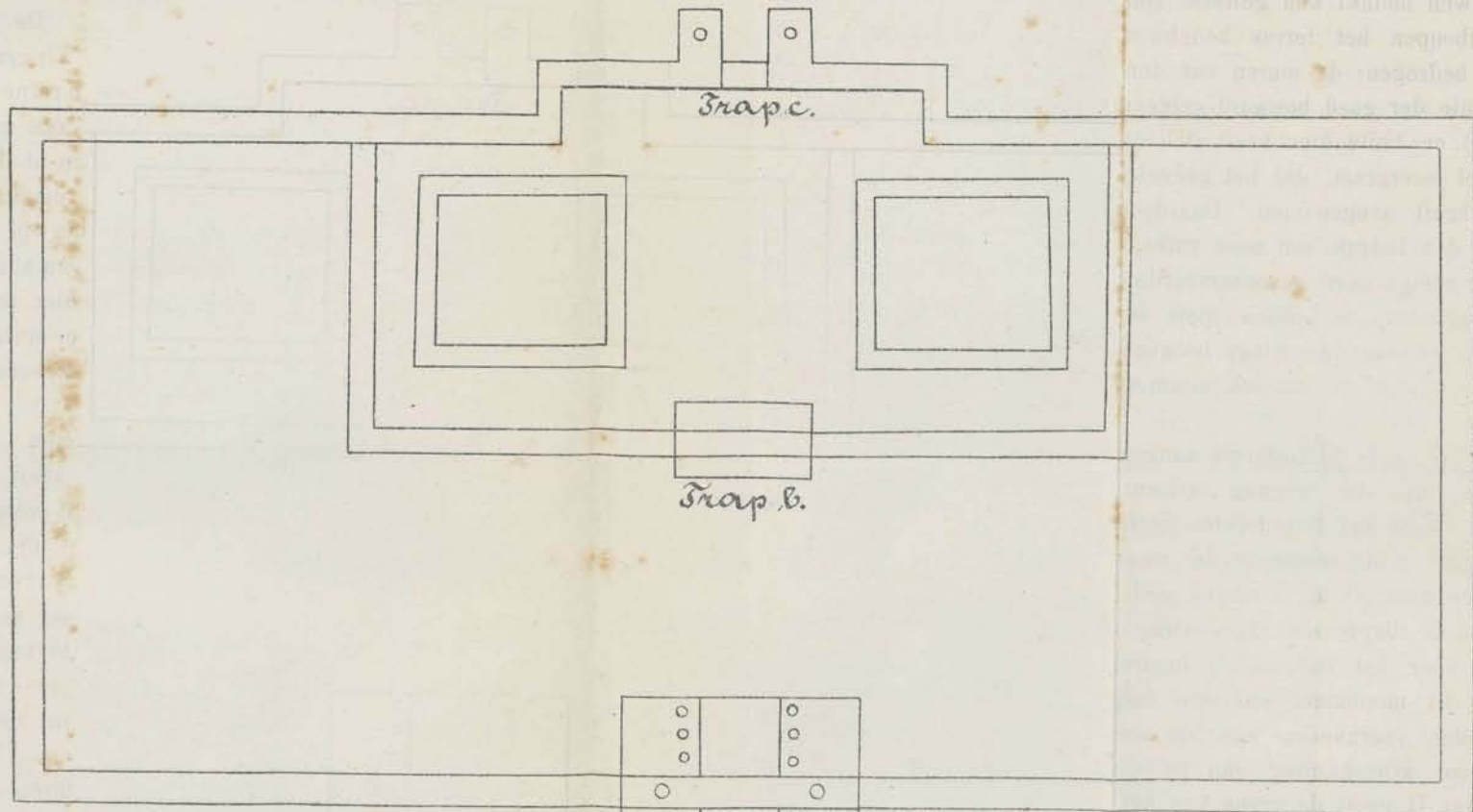

Gebouw IV.

Teekening van Dr. I. H. F. Kohlbrugge.

Lingga-monument b.

Trap b.

Trap a.

Lingga-monum. a. Trap d.

rechthoekige ruimte omsluit. Over een kleinere trap klimt men ook over dezen muur heen, waarna men in de zooveen genoemde ruimte komt, waarin twee vierhoeken van platte steenen worden aangetroffen, welke zich weinig verheffen boven den bodem, die ook hier volkomen vlak is.

Alle muren zijn gaaf, losse steenen liggen er niet verspreid; de muren zijn dus nooit hooger geweest dan zij zich nu voordoen. Een derde trap *c* brengt ons geheel buiten den tempel; maar nu stuiten wij op het monument *b* (Plaat III), dat naast trap *a* het best bewerkte gedeelte is.

Een dergelijke Linggatempel, waar alle versieringen uit Lingga's bestaan, werd zoover mij bekend is, nog nimmer beschreven. De gewone Linggatempels toch hebben slechts ééne zuil, die den Lingga representeert. De platte vierhoekige voetstukken doen hier niet aan yoni's denken, die anders zoodikwijls met den Lingga verbonden zijn. Op plaat III zijn *c.* en *d.* twee andere Linggamonumenten, die ver van den beschreven tempel, op den top van den Goenoeng Goetji staan, waar deze steil naar den krater I afdaald. Deze monumenten heeft Verbeek waarschijnlijk gezien. Het beeld (Plaat III) dat ik teekende, staat vóór gebouw 3 (Reichmann gebouw I), dat hier op plaat I is voorgesteld.

Waarschijnlijk zoude men nog meerdere beelden vinden, zoo men onder de puinhoopen ernstig ging zoeken; maar daarvoor zou een verblijf van eenige dagen noodig zijn. Mocht iemand daartoe gelegenheid vinden, dan hoop ik, dat hij ook onder de door mij als graven aangeduide steenkringen naar beenderen zal zoeken; want met het ontdekken van oude menschenbeenderen op Java zou hij der anthropologische wetenschap een grooten dienst bewijzen. Daar het mij niet gegeven was hier lang te vertoeven en ik mijn tijd aan het climatologisch onderzoek moest wijden, zoo kon ik slechts een half uur aan deze ruïnes besteden.

Het is bekend, dat de ruïnes op den Argopoero veel overeenkomst vertoonen met die op den Ardjoeno en den Kawi. In de beschrijving van deze wordt echter geen melding gemaakt

van zulke andesietschilfers als ik op den Argopoero gevonden heb, alhoewel Zollinger die op den Walirang schijnt gezien te hebben, daar hij schrijft: „In de nabijheid van mijne slaapstede bevonden zich onderscheidene lage terrassen en eenige opgerichte, langwerpige steenen zonder teekening noch inschrift. Een van dezelve wordt door de Javanen Batoe gilang genoemd” (blz. 136).

Ten slotte nog eenige woorden over andere oudheden op de hellingen van het Yanggebergte. Van den Diëng weten wij, dat trappen uit de vlakke van noord en zuid tot de hoogvlakten geleid hebben. Het schijnt dat ook naar de oudheden op den Argopoero verschillende wegen opklommen, langs welke wegen vroeger kleinere bidplaatsen aanwezig waren.

Boven werd reeds vermeld, dat Controleur Bosch in 1844 op den rug, die noordwaarts van den hoogsten top neerdaalt, vele monumenten aantrof, die waarschijnlijk met *L. m. c.* en *L. m. d.* (Plaat III) overeenstemden. Niemand schijnt later dien weg gevolgd te hebben en dientengevolge ontbreken verdere gegevens. Eveneens noordwaarts gaat de bergrug, waarop thans de desa Baderan ligt, waarlangs men tegenwoordig meestal naar de hoogvlakte opklimt. Op het eerste gedeelte van dezen heuvelrug heeft Pfeiffer andere oudheden gevonden. Bij Widoro pajoeng merkt men eenige groote rotsblokken op, welke volgens dezen bezoeker als heilig beschouwd worden.

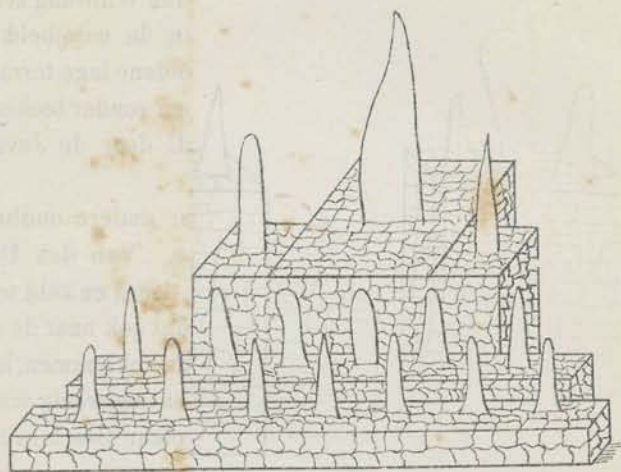
Er zijn twaalf van deze blokken, die sedert lang niet meer als zoödanig doorgaan. Sommige zijn bewerkt, dat wil zeggen voor zitplaatsen uitgehouwen. Deze dienden volgens de meening der bevolking voor personen, die zich aan pertapaän (van *tápå*) overgaven: een leven zonder eten, drinken noch slapen en waarbij ook het voldoen aan natuurlijke behoeften onderdrukt moest worden, om eenigen tijd uitsluitend aan geestelijke overpeinzingen te wijden.

Hooger op vindt men een werk door menschenhanden gemaakt, dat ook door van Gennep vermeld wordt. Ik neem het volgende uit het reisjour¹ van Pfeiffer over: „Voorbij

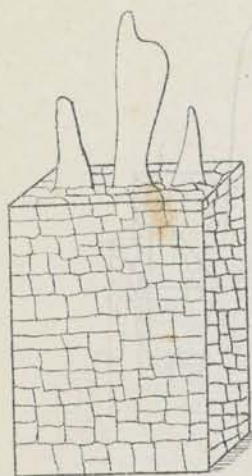

Onderdeelen van gebouw IV.

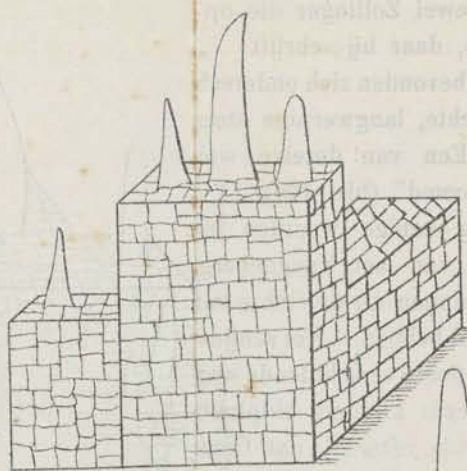
Teekening van Dr. I. H. F. Kohlbrugge.

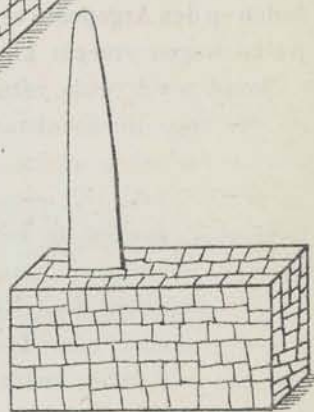
Lingga-monument b.

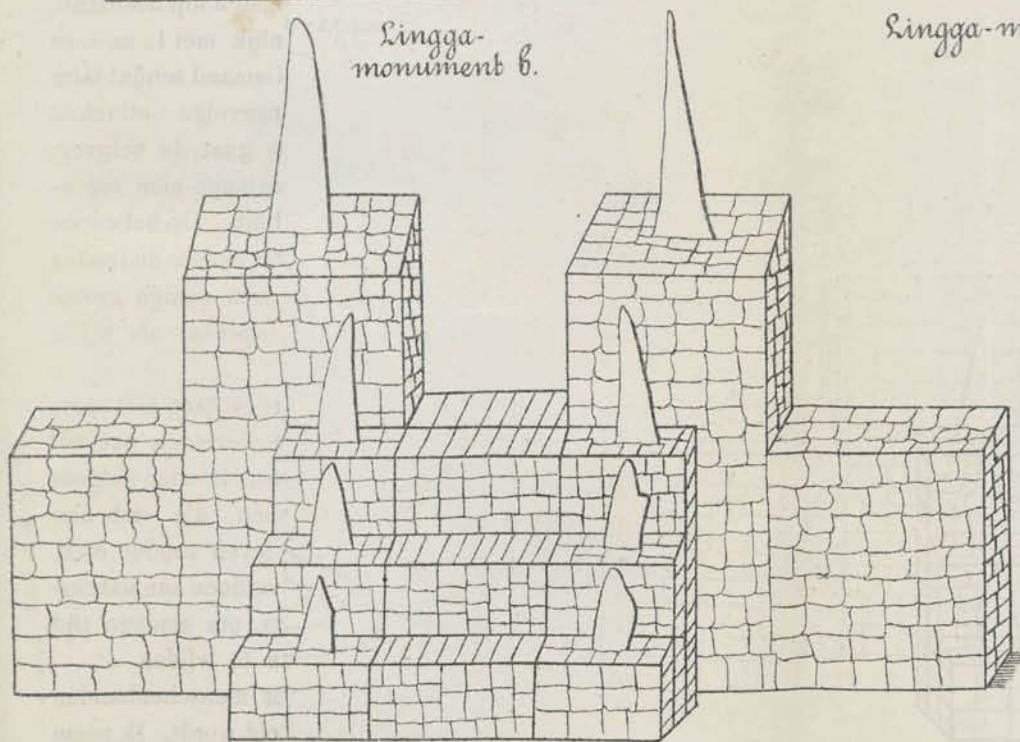
Lingga-mon. c.

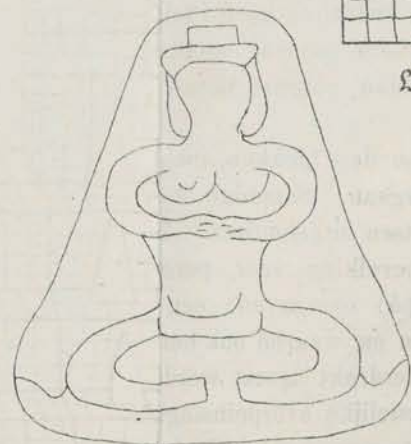
Lingga-monument d.

Lingga-mon. a.

Trap a.

Beeld.

Widoro pajoeng passeert men een vrij aanzienlijken bergstroom en is het van dit punt uit, dat de eigenlijke klim een aanvang neemt, daar tot hiertoe de opstijging geleidelijk was geweest. Van hier gaat de weg ook meer in zuidelijke richting, loopt door Djatian (waar men een heuvel aantreft waarop aanzienlijke rotsblokken worden aangetroffen) door Djambanan, den koffietuin Winong en bereikt men bij paal 7½ de tjandi Winong, zijnde een westelijke heuveltop, waarop men nog eenige overblijfselen van een tempel aantreft (in de rotsblokken uitgehouwen trappen). Op denzelfden heuvelrug, iets boven Baderan, heeft van Gennep andere oudheden gevonden. Hij schrijft daarover: „In den in 1884 ontgonnen Gouvernements-koffietuin Tamansari boven de desa Baderan, stuitte de bevolking bij het openkappen van het bosch op overblijfselen van drie of vier kleine terrassen, blijkbaar vloeren van verblijfplaatsen uit den Hindoetijd; zij bestonden uit platte trachietsteen, evenals die te Kedaton en elders gevonden worden. Hooger op het bosch in passeert men op het pad, dat van Baderan naar de hoogvlakte voert, een ouden hollen weg die zijwaarts het bosch in gaat” (blz. 25). En nog hooger op denzelfden weg, niet ver van de kleine aloen-aloen schijnt Zollinger oudheden gevonden te hebben (bldz. 172). „Wat lager doortrokken wij eene streek waar de bosschen blijkbaar in vroeger tijd afgebrand zijn en de grond bebouwd was. Thans is alles weder wildernis geworden en geen herinnering aan vroegere bewoners overgebleven, behalve eenige ruwe steenen, die vermoedelijk over begraafplaatsen gelegd zijn geworden”.

Ook uit het Westen leidde vroeger waarschijnlijk een weg opwaarts. Reeds Junghuhn heeft het vermoeden uitgesproken, dat ook de oudheid Kedaton, op de grens tusschen Probolinggo en Besoeki, met den top van den Argopoero door een weg verbonden was en van Gennep is dezelfde meening toegedaan.

Deze ontdekte overblijfselen van een ouden weg, die

van den top neerdaalde; ook Controleur Haije bevestigt dit. Behalve deze oude wegen naar het noorden en westen, werden andere aan de zuidzijde gevonden. Zooals bekend is, beklom Junghuhn van Djember uit den Argopoero. Hij ging langs Djaboeng, Rambi, Kemoening-kidoel en Kemoe-ning-lor; van daar klom hij steeds noord- of noordoostwaarts op.

Denzelfden weg trachtte Controleur Versteegh later te volgen; hij vond te Rambi nog een man, die als jongen met de koelies van Junghuhn meegeloopen was en nu den weg wees. Hij toonde den Heer Versteeg eenige theestruiken, die Junghuhn daar in de wildernis geplant had. Evenwel schijnt de Heer Versteegh eenigszins van den weg door Junghuhn gevolgd te zijn afgeweken, want op aanzienlijke hoogte trof hij terrassen aan, kunstmatig aangelegd en geëffend, die Junghuhn niet gezien heeft. De terrassen waren thans met boomen begroeid; tussehen de boomen stonden groote potten, evenals die op den Argopoero, en in deze lagen groote hoeveelheden munten. Zoo vindt de beteekenis dezer potten haar eigenaardige verklaring; zij dienden niet voor watervaten, zooals de heer van Gennep wil, maar voor bergplaatsen der offeranden, die door de geloovigen in deze potten werden geworpen, wanneer zij naar den hoogsten tempel opklommen; de potten hooger op hadden dan waarschijnlijk dezelfde beteekenis. Ook op het koffieland Soemberboeloes heeft men groote hoeveelheden van dezelfde munten gevonden; wellicht hebben ook daar vroeger potten gestaan en was er nog een tweede weg om van de zuidzijde naar den Argopoero op te klimmen.

Stellig zal men bij nader onderzoek nog andere oudheden vinden; want ieder reiziger heeft tot heden nog nieuwe kunnen aantoonen. De heer Haije, Controleur van Djember, verzekerde mij dat op de koffielanden aan de zuidzijde dikwijls oudheden gevonden worden, onder anderen ook een zodiakbeker; maar dat deze vondsten zoo veel mogelijk geheim worden gehouden, daar men het gevondene niet wenscht af te staan.

GEGEVENS OVER HET YANGGEBERGTE.

1. Junghuhn F. Java. Seine Gestalt, Pflanzendecke und innere Bauart; in's Deutsche übertragen von J. K. Hasskarl Leipzig 1854.

(Hierin de mededeelingen van Bosch).

2. Zollinger. Bijdragen tot de kennis van de gebergte-systemen in het Oostelijk Java. Tijdschrift voor Neerl. Indië, 8° Jaargang 1846 blz. 125.

3. Pfeiffer K. L. Extract uit een reisjournaal, betreffende een bezoek van het Janggebergte in Augustus 1890. Manuscript.

(Ik ontving een copie door de welwillendheid van den chef van het Topographisch bureau).

4. Reichmann W. P. A. Rapport betreffende den tocht naar het Janggebergte en de opname van het plateau aldaar in September 1877.

(Manuscript in het bezit van het Bataviaasch Genootschap. Notulen XX, 1882.

5. Verbeek R. D. M. Oudheden van Java, blz. 320 N°. 646.

6. Van Gennep J. L. De hoogvlakte van het Janggebergte op Java. Amsterdam, Scheltema en Holkema 1895.

Verder heb ik gebruik kunnen maken van de mondelinge mededeelingen van de Heeren J. P. E. Versteegh en C. Ch. A. M. W. V. Haije, controleurs bij het Binnenlandsch Bestuur op het eiland Java.

DE ADOPTIE IN VERBAND MET HET MATRIARCHAAT

BIJ DE

TORADJA'S VAN MIDDEN-CELEBES,

DOOR

A l b. C. K R U I J T.

In het Tijdschrift van het Aardrijkskundig Genootschap, 2e Serie, deel X, heeft Mr. Steinmetz eene zeer wijdloopige studie gegeven over „Fosterage”, uit welk opstel wij ook eene zekere wijze van ethnologie te bestudeeren hebben leeren kennen. Uit den Indischen Archipel haalt Mr. Steinmetz slechts één voorbeeld aan van fosterage, en wel uit de Minahassa op Celebes. Het is verwonderlijk, dat in de literatuur over den Oost-indischen Archipel zoo weinig over dit onderwerp wordt gevonden. Slechts enkele aanwijzingen heb ik kunnen vinden, waaruit het bestaan van deze gewoonte bij andere volken in Indië mag worden ondersteld 1). De reden van dit verschijnsel kan wel niet anders zijn, dan dat het adopteeren van kinderen zulk eene gewone zaak voor ons is, dat onze aandacht er niet op valt, tenzij de practijk een soort van speculatie is geworden, zooals in de Minahassa het geval is, en, zooals wij zullen zien, ook in Gorontalo.

Ik stel mij voor in de volgende regelen mede te deelen, wat mij van deze gewoonte bekend is in Midden-Celebes.

---

1) Zoo schrijft R. van Eck over Bali in Tijdschrift Bat. Gen. XVIII, 393, 394, dat indien iemand geen zoon heeft, hij er een aanneemt; dit geschiedt met een gezegelden brief; de aangenomene treedt in de rechten van een' zoon, die dan ook zijne moeder en zusters moet onderhouden.

Bij de stammen van Midden-Celebes komt het zeer veel voor, dat eens anders kinderen worden aangenomen tot eigen kinderen, zoowel jongens als meisjes, ofschoon het eerste, als ik mij niet vergis, meer plaats heeft dan het laatste. Een afzonderlijken naam voor dit gebruik heeft men niet. Men noemt het omschrijvend: *mompaluwu ana utokasangkompo*, broers- of zusterskinderen opvoeden. Uit deze omschrijving blijkt reeds, dat het alleen broers of zusters van den vader of van de moeder zijn, die het kind adopteeren. De gewoonte, om kinderen aan hunne grootouders af te staan ter opvoeding, blijft hier buiten beschouwing.

Op de vraag wat wel het meest voorkomt, dat broeders van den vader of die van de moeder kinderen adopteeren, antwoordde men algemeen, dat beide gevallen voorkomen, maar het eerste het meest. Het verzoek tot het adopteeren gaat steeds uit van den oom of de tante van het kind. Van het afstaan van kinderen aan vreemden, dat is aan niet-familieleden, zijn mij geene voorbeelden bekend. Wel, dat neven kleinere neefjes opvoeden. Als vreemden worden ook aangemerkt de broeders en zusters van den vader, in geval deze in gebreke is gebleven den gebruikelijken bruidsschat te betalen. Dit schijnt echter zelden of nooit voor te komen, want indien de vader sterft, voordat de bruidsschat is voldaan, haasten de familieleden zich dezen bijeen te brengen.

Meestal wordt het verzoek tot adoptie toegestaan. Het komt mij zelfs voor, dat de ooms en tantes zeker recht laten gelden op hunne neefjes en nichtjes, zoodat de vader goede argumenten moet bijbrengen, wanneer hij aan het verzoek niet voldoet. De reden, welke het meest wordt opgegeven voor eene weigering is, dat de ouders te veel aan het kind gehecht zijn, bij voorbeeld, wanneer reeds andere hunner kinderen bij familieleden worden opgevoed. Ook vertelden verscheidene lieden mij, dat eene weigering weleens voorkomt, wanneer de ouders niet overtuigd zijn, dat het kind bij zijnen oom of zijne tante goed zal worden opgevoed,

waaronder de Toradja verstaat, dat het kind daar te veel slaag of knorren krijgt, of niet voldoende wordt gevoed. Uit een en ander blijkt wel voldoende, dat de afstand van kinderen aan familieleden niet geschiedt uit gebrek aan kinderliefde.

De overdracht van het kind geschiedt zonder eenige formaliteit; zelfs een maaltijd ontbreekt hieraan. Het kind gaat als van zelf over in de handen van zijnen oom en zijne tante. Anders is dit in Loewoe, waar de adoptie overigens geheel gelijk toegaat als bij de Toradja's. Wordt een kind in Loewoe door familieleden aangenomen, dan geschiedt de overdracht met eenen maaltijd, waarbij een karbouw wordt geslacht.

Men beweert wel, dat ingeval een kind niet naar oom of tante toe wil gaan, de overdracht dan ook niet geschiedt, maar zulk eene onwilligheid schijnt weinig voor te komen: het gevoel van familieverwantschap is zeer sterk ontwikkeld bij de Toradja's, zoodat men zegt: waarom zou een kind niet in huis willen komen bij oom of tante; dezen toch zijn voor hem zoo goed als vader en moeder.

Het aangenomen kind wordt door zijnen pleegvader geheel als eigen kind beschouwd. Het noemt zijne pleegouders ook „vader” en „moeder”, maar blijft zijne eigen ouders ook aldus toespreken. De opname in de familie is echter niet zóó wezenlijk als bij de Loewoeërs en Talaureezen 1), waar een huwelijk tusschen het aangenomen kind en zijn pleegbroeder of zuster als bloedschande wordt beschouwd. Bij de Toradja's toch is een dergelijk huwelijk geoorloofd; sommigen beweren zelfs zulks gaarne te zien, anderen daarentegen verklaarden er zich tegen, ofschoon zij er aanstonds aan toevoegden, dat zulk een huwelijk niet „verboden” is.

Gedurende den tijd, dat het kind door oom of tante wordt

1) Aangaande de Talaureezen heb ik gelegenheid gehad inlichtingen over de adoptie in te winnen bij de zich in het Possosche gevestigd hebbende bewoners van die eilandengroep. Uit de inlichtingen bleek, dat deze gewoonte daar geheel overeenkomt met die te Posso, behoudens bovengenoemde uitzondering.

opgevoed, gaat het nu en dan eens voor korten tijd naar zijne ouders kijken. Wanneer het kind al te ondeugend is, wordt het weleens naar zijne ouders teruggezonden, en dezen voeden daarover geen wrok, wanneer de wegzending om grondige redenen heeft plaats gehad. Overigens gebeurt het menigmaal, dat een pleegkind, groot geworden, voor-goed naar zijne ouders terugkeert.

Uit de rouwbedrijven bij het overlijden van vader of moeder is niet op te maken, in hoever de verhouding tusschen pleegkind en pleegouders werkelijkheid is. Want als vader of moeder sterft, gaat het pleegkind met alle andere bloedverwanten naar het doodenmaal, en de rouwverboden zijn alleen van toepassing op het sterfhuis, en op de weduwe (of weduwnaar, zoo de moeder is gestorven), zoodat het pleegkind niet onder die rouwverboden staat, als wonende in een ander huis.

Duidelijker treedt de innige verhouding tusschen pleegkind en pleegouders aan het licht, waar het geldt het huwelijk van het pleegkind. Dit toch wordt geheel geregeld door de pleegouders, waarbij de ouders geene andere rol vervullen dan die van andere naaste bloedverwanten: *montjabeka*, d. i. „van de zaak getuigen zijn”. De pleegvader is het dan, die voor het bijeenbrengen van den bruidsschat zorgt voor den pleegzoon. Hij ook is het, die den bruidsschat voor zijne pleegdochter ontvangt. Wel krijgen de ouders hiervan een gedeelte, maar de andere naaste bloedverwanten hebben evenzoo recht op hun aandeel, aangezien zij ook bijdragen voor den bruidsschat van den pleegzoon.

Het duidelijkst komt bij het erven het feit aan den dag, dat het pleegkind niet eenvoudig door oom of tante in huis is genomen, maar dat zij dit ook werkelijk als hun kind beschouwen. De kinderen toch bij de Toradja's erven van hunne ouders, en zoo ontvangt het pleegkind mede van zijnen pleegvader zijn erfdeel, ja zelfs wanneer het pleegkind vóór den dood zijner pleegouders tot zijne eigen ouders is teruggekeerd, blijft hij zijn recht behouden op zijn aandeel in

die erfenis. Dikwijls zelfs is het de pleegzoon, die de erfenis regelt, aangezien hij meestal ouder is dan de echte kinderen. Veelal toch nemen ooms en tantes pleegkinderen tot zich, voordat zij eigen kinderen hebben. Dit sluit echter niet uit, dat het vaak voorkomt, dat men broers- en zusterskinderen adopteert, ook al heeft men eigen kinderen.

Om misverstand te voorkomen, moet ik hierbij voegen, dat de erfenis in den regel niet verdeeld wordt, maar in haar geheel blijft en beheerd wordt door de oudste dochter, aangezien deze het dorp niet verlaat, en haar echtgenoot zich bij haar heeft moeten vestigen. Alleen bij oneenigheid tusschen de kinderen, of wanneer een hunner een nieuw dorp sticht, of om reden van eene groote schuld, gaat men over tot verdeeling, of tot uitgave van het aandeel, dat een hunner toekomt.

Dit recht van het aangenomen kind op de erfenis zijner pleegouders wordt wel eens betwist door de eigen kinderen, die daartoe licht eenige onregelmatigheid in de adat tot voorwendsel kunnen opzoeken, zich bij voorbeeld beroepende op het huiswaarts keeren van het pleegkind vóór den dood zijner pleegouders. Men moet geboren Toradja zijn, om niet alleen de redeneeringen te kunnen begrijpen, waardoor men met schijn van recht het pleegkind tracht buiten te sluiten, maar ook om de vele gevallen te kennen, waardoor het pleegkind zijn recht verbeurt om te deelen in de erfenis zijner pleegouders. Terloops merk ik echter op, dat de familieband onderling zoo sterk is, dat dergelijke oneenigheden volgens de getuigenissen weinig voorkomen, en dan nog veelal in der minne worden geschikt. Voelt het pleegkind zich sterk genoeg, dan neemt hij met geweld, wat hem goedschiks wordt geweigerd.

Een der voornaamste gevallen, waardoor een pleegkind niet alleen zijn recht verliest op de erfenis zijner pleegouders, maar ook op die van zijnen vader (welk recht hij als pleegkind blijft behouden) is, wanneer het kind, dat door familie des vaders wordt opgevoed, bij scheiding van vader en

moeder, de laatste voor goed volgt. i Ratoe werd van kleins af opgevoed door een' broeder zijns vaders. Na geruimen tijd scheidde zijn vader van zijne moeder, en de eerste keerde terug naar zijn eigen dorp, waar hij bij tijden door zijnen zoon werd bezocht. Zijne moeder ook bezoekende, werd de jongen overgehaald bij haar te blijven, en verliet daardoor zijn' pleegvader. Door dit feit verklaarde hij zichzelf te behooren tot de familie zijner moeder, en verloor daardoor alle recht op de erfenis van zijn pleeg- en zijn eigen vader.

In het tegenovergestelde geval, wanneer het kind wordt opgevoed door een familielid van de moeder, en dat kind wordt bij de scheiding den vader toegewezen 1), zoo kan hij dit terugeischen, en hij doet dit dan ook. Wil de pleegvader geen afstand doen van het kind, dan moet hij den bruidsschat teruggeven. Ik herhaal echter, dat in verhouding met het adopteeren door familieleden van den vader, het aannemen van kinderen door bloedverwanten van de moeder weinig voorkomt.

Eenige navraag te Gorontalo gedaan bracht aan het licht, dat de adoptie aldaar geheel tot een misbruik is geworden. Zij is daar een middel in de hand der hoofden geworden om zich een gedeelte der eigendommen van gegoede lieden toe te eigenen. Zij laten een hunner kinderen aannemen door een hunner rijke onderdanen, welk aangenomen kind zich dan na den dood des vaders het schoonste deel der erfenis toeëigent, een toestand, die geheel in overeenstemming is met de slaafsche onderwerping van de Gorontaleezen aan hunne hoofden, waarin zij reeds eeuwenlang hebben verkeerd. De pleegvader te Gorontalo is dit alleen in naam, daar het aangenomen kind bij zijn eigen vader in huis blijft.

1) „Wanneer man en vrouw scheiden ten gevolge van overspel der vrouw, worden „alle kinderen uit dat huwelijk geboren het eigendom van den man. Door het „betalen van eenen buffel verkrijgt de vrouw weer evenveel recht op hare kinderen „als de man. Scheiden zij ten gevolge van eenen twist, dan volgen de kinderen „de moeder of den vader, al naar dat zij dit zelven willen”. Een en ander uit het geestelijk en maatschappelijk leven van den Poso-Alfoer. Mededeelingen van wege het Ned. Zend. Gen. deel 40 blz. 260—261.

Toch blijkt uit dit overblijfsel der adoptie voldoende, dat de band tusschen pleegkind en pleegvader eene werkelijke moet zijn geweest.

Onder het Gorontaleesche volk vinden wij de adoptie in gewijzigden vorm weer als eene symbolische handeling. Wanneer bijvoorbeeld eene vrouw twee zoons heeft gehad, die beiden zijn gestorven en zij baart een derden zoon, dan zal zij dit kind symbolisch aan een ander geven. Dit verschijnsel heeft zijn' oorsprong in de meening, dat geesten, die natuurlijk de oorzaak zijn geweest van den dood dier kinderen, kunnen worden misleid. Ditzelfde vindt men ook in het Possosche terug. Zoo ook zal men een kind een anderen naam geven, wanneer het veel last heeft van ziekte, niet omdat men denkt, dat de naam niet goed is, maar om de geesten, die het op dat kind gemunt blijken te hebben, in den waan te brengen, dat het eerste kind verdwenen is en plaats gemaakt heeft voor een ander. Deze gevallen staan geheel buiten ons onderwerp; ik vermeld ze slechts terloops, om de aandacht te vestigen op dit verschijnsel, dat aanleiding zou kunnen geven tot verwarring bij de opsporing van den oorsprong der adoptie-gewoonte.

Oppervlakkig beschouwd zou men zeggen, dat de adoptie onder de Toradja's een gevolg is van het recht, dat de broeders en zusters van den vader hebben op het kind. Zij toch brengen den bruidsschat te zamen, en hebben dus ook recht op de kinderen. Als een neef zijn' oom aanspreekt, zegt hij: *tama*, welk woord vroeger „vader” heeft beteekend, maar nu alleen verstaan wordt in den zin van „oom”; informeert men echter naar iemands familieverhouding, dan zal een neef van zijn' oom zeggen: *kupopapa*, „ik heb hem tot vader”. Van eene tante sprekende, zegt men steeds *ine* of *nene* „moeder”, terwijl *lete*, dat meer bepaald „tante” beteekent, weinig wordt gehoord. Zoo spreken ooms van hunne neven als *ana* „kind”, en *pinoana* „neef, nicht” gebruikt men bijna nooit. Neven en nichten

spreken van elkaar als *tukaka* en *tui* „oudere broeder (zuster)” en „jongere broeder (zuster)” ; en eerst, wanneer men nader vraagt: „zijt gijlieden van eenen buik” (*kasangkompō*) komt men de werkelijke verhouding te hooren. Ambtenaren met deze gewoonte onbekend, hebben daardoor weleens eene verkeerde familieverhouding tusschen politieke personen opgegeven.

Uit het bovenstaande blijkt voldoende, hoe sterk het gevoel van familieverwantschap bij de Toradja's is; maar dit gevoel aan te nemen als oorsprong van de adoptie is geene voldoende verklaring. Ofschoon de adoptie door ooms en tantes van vaderszijde meer voorkomt dan die door ooms en tantes van moederszijde, zoo is de laatste toch niet zeldzaam, in ieder geval geoorloofd, en het bezwaar is, dat bij zulk een algemeen gevoel van verwantschap, de band tusschen pleegvader en pleegkind dan vaster wordt gemaakt dan noodig is. Men zou dan toch in de plaats van vader en moeder een kind kunnen opvoeden, zooals zulks in Europa veel voorkomt om het gezin te verlichten. Uit de vaste verbinding van pleegkind aan pleegvader, uit het bovenstaande duidelijk geworden, blijkt, dat de handeling der adoptie een voorzorgsmaatregel is. Reeds uit de gegevens van de adoptie blijkt, dat wij haren oorsprong moeten zoeken in het vroeger bestaand hebbende matriarchaat, zoodat ik uit de gegevens aangaande de Possöers tot hetzelfde besluit kom als Mr. Steinmetz uit de door hem aangehaalde feiten. Het geval bijvoorbeeld, dat geen broeder of zuster van den vader het kind mag adopteeren, tenzij de bruidsschat is voldaan, wijst op den tijd, toen de bruidsschat als boete noodig was tot verzoening der beleedigde partij van het meisje. Dikwijls wordt naast *olimporongo* („huwelijksprijs”) het gewone woord voor „bruidsschat”, *saki mporongo* gebruikt, dat „huwelijksboete” beteekent. De familie van den man beijverde zich de kinderen tot zich te trekken om hen in de familie te behouden, en om dit kwaad zooveel mogelijk tegen te gaan, begonnen ook

de familieleden van de vrouw zich van de kinderen te verzekeren. Hieruit ontstond langzamerhand de gewoonte om de kinderen bij een der partijen in te lijven door adoptie. Voorts wijst de gewoonte om een pleegkind te onterven (van vaderszijde), wanneer het bij scheiding de moeder volgt, eveneens op een' strijd tusschen beide familiepartijen, in het zich verzekeren van de kinderen.

Er blijft dus nog over aan te toonen, dat de tegenwoordige agnatische familievorm is ontstaan uit den matriarchalen. Reeds enkele bewijzen hiervoor haalde ik aan in mijn opstel over het „huwelijk” bij de Toradja's in het tijdschrift „Mededeelingen van wege het Ned. Zend. Gen.” deel 40, blz. 245—261. Een nader onderzoek heeft intusschen nog veel meer aan het licht gebracht. Een en ander breng ik hier te zamen, mede als aanvulling van hetgeen ik in bovengenoemd opstel reeds over dit onderwerp mededeelde.

Het huwelijk gaat bij de Toradja's over het algemeen zeer eenvoudig toe. De bruidegom wordt met eenige festiviteiten naar de woning zijner bruid gebracht, er wordt een maaltijd gehouden, en de jongelieden zijn gehuwd. Eene bijzondere wijze van huwelijk sluiten echter heet *mebolai*; het is eene zeer oude adat, welke bij de stammen der Tolage en Toondae nog weleens gevolgd wordt, maar niet algemeen, omdat deze wijze van huwelijkssluiting zeer kostbaar is. Bij de Torano, Towingkemopso en Topebato is dit *mebolai* reeds geheel in onbruik geraakt. *Mebolai* is afgeleid van *bola* „huis” (Boeg. *bola* = huis), welk woord in het Barée nog voorkomt als *boja* „gehucht” (= dorp zonder geestenhuis); *mebolai* beteekent dus „zich een huis halen of maken”.

Deze wijze van huwen gaat op de volgende wijze toe: Nog op grooten afstand van het huis van de bruid, maakt de troep die den bruidegom begeleidt, halt, en men schiet met geweren om kennis te geven van zijne nadering. Nu wordt één man vooruitgezonden met eenige katoenen goederen. Op den weg wordt hij tegengehouden, en moet om

door te kunnen gaan een saroeng afgeven. Dit noemt men *mebolombongi* (Par. *mobalamba*). Aan de poort van het dorp gekomen, moet hij weder een stuk katoen afgeven om in het dorp te komen, *sungke boboka* „het openen der poort” geheeten. Aan de trap van de woning der bruid gekomen, werpt hij eene speer in den grond, welke onmiddellijk door een’ daarop loerenden slaaf wordt weggekaapt. Dit heet *pombunu edja* „het bewerpen van de trap (met eene speer)”. Boven aan de trap gekomen, legt hij een zwaard neer, hetwelk ook wordt buitgemaakt door een daar wachtenden slaaf. Deze handeling noemt men: *montamponga wombo* „het portaal in tweeën splijten” (dit ziet op het zich met geweld toegang verschaffen tot de woning). In het huis aangekomen, zet hij zich kalm neer, en reikt eenige katoenen goederen over, *pantawui apu* geheeten, „om het vuur aan te blazen”. Het is den man verboden iets anders te zeggen, dan: „dit is de pantawui apu”.

Het behoeft weinig verklaring, dat al deze handelingen duiden op een koopen van den vrede voor het schaken van het meisje. Het tegenhouden op den weg, aan de poort van het dorp, de eereceremoniën aan de trap van het huis wijzen alle op de eerste van eene Toradjasche vredesonderhandeling, het openen van den weg tot onderhandelen over den vrede. Na deze preliminairen komen de handelingen, welke wijzen op het onderhandelen zelf.

Terwijl de afgezant vooruit is gegaan, zijn de vrienden met den bruidegom inmiddels ook in het dorp gekomen, en hebben zich opgeschoten in het geestenhuis, *lobo*, of op de vloeren onder de rijstschuren, plaatsen voor iederen vreemdeling toegankelijk. Van hier uit worden eenige lieden naar de woning van de bruid gezonden met zeven stuks katoen, *ajapa papitu*. De brengers mogen wederom niet anders zeggen dan: „Hier zijn (of: wij brengen) de ajapa papitu”. Deze goederen heeft men te beschouwen als de eigenlijke vergoeding (boetebetaling) voor het gepleegde onrecht. Den gezanten wordt echter nog geen sirih-pinang

voorgezet, aangezien de verzoening nog niet ten volle heeft plaats gehad.

Hierna wordt den gasten rijst met karbouwen,-geiten,- of varkensvleesch voorgezet, en na dezen verzoeningsmaaltijd wordt de bruidegom in het huis zijner bruid gebracht, en wordt hij beschouwd getrouwd te zijn: zijn zwaard en zijne sirih-tasch worden opgehangen bij de plek voor hem bestemd tot slaappleats.

In den morgen van den volgenden dag wordt de bruidschat gebracht. De maaltijd, die daarop volgt, bestaat uit op bijzondere wijze in bladeren gekookte rijst (*winalu*) en varkensvleesch. Bij het aandragen van beide gerechten, moeten wederom katoenen goederen worden gegeven. De gave bij de rijst heet: *tamponga bira winalu* „voor het splijten van de winalu” (bedoeld worden de bamboes, waarin deze soort rijst wordt gekookt). De gave bij het varkensvleesch heet *tamponga bira wawu* „voor het splijten van het varken”. Dit heeft betrekking op het feestvarken, welks kop in tweeën wordt gekloofd: de eene helft wordt gegeven aan de familie van de bruid, de andere helft aan de familie van den bruidegom, en met deze daad heeft de verzoening feitelijk plaats. Zoo wordt ook bij het vredesluiten de kop van een' karbouw gekloofd, en iedere partij bewaart een der horens als onderpand van den vrede.

Eerst na afloop van dezen maaltijd wordt den gasten sirih-pinang voorgezet, en wel in groote hoeveelheid: iedere gast krijgt een mandjevol, de hoofden zelfs 2 of 3 mandjes, maar ook hiervoor moet met katoenen goederen worden betaald. Met het gebruik van de sirih-pinang wordt erkend, dat de verzoening gesloten is. Het moet ieder opvallen, dat het eigenlijke huwelijk als het ware tusschen al die plechtigheden is ingeschoven, omdat oorspronkelijk bij deze verzoening natuurlijk geen sprake kon zijn geweest van een huwelijk, daar het meisje reeds was geschaakt.

Tegen dat de gasten weder heen zullen gaan, komen de familieleden van de bruid hun nog velerlei zaken af-

vragen. Zij dragen ook de goederen der gasten bij het heengaan, maar zij moeten voor deze beleefdheid wederom eene belooning hebben. Deze belooning heet *kapopata*, „voor de begeleiding” 1).

Het huwelijk door schaking moet dus bij de Toradja's in gebruik zijn geweest, en dit wijst onwedersprekelijk op een vroeger bestaan hebbend matriarchaat. Maar er is nog meer. Bij de geboorte van het eerste kind 2) geeft de vader aan de moeder zijner vrouw een stuk katoen „om als saroeng te gebruiken” (*napotopi*), een aan den vader dito, „om tot schaamgordel te dienen” (*napobauga*). Ook bij deze gelegenheid vragen de naaste bloedverwanten van de schoonouders den vader allerlei geschenken af, voornamelijk katoen in stukken van 1 vadem. Daar, waar het huwelijk op de bovenbeschreven wijze plaats heeft, worden deze beide stukken katoen dadelijk bij den bruidsschat gevoegd, maar zij worden door de ouders van de vrouw aan den man teruggegeven, wanneer de vrouw onvruchtbaar blijft. Dit gebruik doelt op het koopen der kinderen van de familie der vrouw, en wijst wederom op het vroeger bestaan hebbend matriarchaat.

Wanneer de vrouw zich bij de nadering harer bevalling niet in het huis harer ouders bevindt, is het niet noodzakelijk, dat zij voor deze gebeurtenis daarheen gaat. Is het kind groot genoeg geworden om te kunnen worden vervoerd, dan gaat zij het aan hare ouders voorstellen.

Regel is, dat de man komt inwonen bij de vrouw. Deze heeft in het dagelijksche leven nog zeer veel te zeggen, en

1) Dr. Adriani zegt van dit woord: Als stam van *kapopata* zal wel beschouwd moeten worden *ata*, in het Mak. en Boeg. nog gebruikelijk in de beteekenis „slaaf”, waarvan in het Barée is afgeleid *mompata*, „geleiden”, bijz. „iemand uitgeleide doen”; waarnaar *kapopata* te vertalen is met „voor de begeleiding”, of „gave bij het uitgeleide”.

2) Over de gebruiken der Toradja's bij geboorte zie: „Een en ander over het geestelijk en maatschappelijk leven van den Poso-Alfoer”. Mededeelingen van wege het Ned. Zend. Gen. deel 40, blz. 261—268.

de man zal zelden iets verkoopen van hunne gezamenlijke bezitting, zonder hierin vooraf zijne vrouw te hebben gekend.

Over den bruidsschat schreef ik reeds uitvoerig in Mededeelingen v/h. Ned. Zend. Gen. deel 40 blz. 254—256. Boven merkte ik reeds op, dat de broeders en zusters van den vader eerst als ooms en tantes worden erkend, wanneer de bruidsschat is betaald.

Het leviraatshuwelijk bestaat bij de Toradja's niet. Wil iemand de weduwe van zijn' broeder huwen, dan moet hij opnieuw den bruidsschat betalen. Was de bruidsschat van zijn overleden broeder nog niet betaald, dan voldoet hij dien in zijn geheel, en dan staat men hem meestal toe, dat hij voor zich niet meer den vollen bruidsschat betaalt.

Bij de Topebato, Towinghemposo en Torano vermindert de bruidsschat bij iedere maal, dat de vrouw hertrouwt. Voor haar eerste huwelijk worden 37 stuks geëischt; huwt zij voor de 2^e maal, dan volstaat men met 27 stuks; voor de derde maal met 17 stuks. Ik merk echter hierbij op, dat deze adat bij de genoemde stammen plaatselijk nog veel verschilt.

Aangaande de Loewoeërs kan ik alleen als bewijs van een certijds bestaan hebbend matriarchaat aanhalen, dat voor ieder kind, dat geboren wordt, de vader aan zijne schoonouders een geschenk geeft.

Posso, Januari 1899.

VERKLARING

VAN DE

BETEKENIS DER MALEISCHE WOORDEN TĒBOES EN OEMBAN,

DOOR

A. F. VON DEWALL.

I.

Het woord *tēboes* wordt door mijn vader in zijn woordenboek verklaard als volgt:

„*mēnēboes*, los- of vrijkoopen iets dat verbonden is, waardoor het al dan niet op nieuw verbonden wordt; *lossen*: *meneboes talak*, van eene vrouw, die tegen den wil van haren man verlangt gescheiden te worden, de *verstooting koopen*, d. i. daarvoor eene zekere som aan haren man betalen; *peneboes*” enz.

Het zou beter zijn als er stond:

mēnēboes, *lossen*, opheffen van verband, verplichting, enz. met betrekking tot *iets*, door eene zekere som te betalen of iets van waarde te geven aan den rechthebbende; *meneboes diri*, van een pandeling, een slaaf *zijn verband opheffen*: *meneboes boedak*, het verband, recht van iemand op een slaaf *opheffen*, waardoor deze bij den *peneboes* al dan niet op nieuw verbonden wordt; *meneboes talak*, van eene vrouw, die tegen den wil van haar man verlangt gescheiden te worden, de *verplichting* met betrekking tot de *talak*, *verstooting*, *opheffen*; *mēnēboes bangsa*, *opheffen* van bezwaar ontstaan door verschil van *afkomst* bij een huwelijk van een man uit het volk met eene adellijke vrouw, in de Westerafd. van

Borneo gebruikelijk; *peneboes*, *wie lost*, *losser*, *middel tot lossen*, *losgeld*, *losprijs*; *teboesan*, *wat gelost is*; *peneboesan*, *lossing*.

De verwisseling van het direct object in het Hollandsch doet, zooals nauwelijks behoeft te worden opgemerkt, niets ter zake.

Als dit onder de oogen van den heer C. A. van Ophujsen mocht komen, dan zal hij begrijpen, dat het een gevolg is van zijne opmerking, gemaakt bij de bespreking van de door Prof. Mr. L. W. C. van den Berg bezorgde uitgave van de Oendang-Oendang Djambi (Bijdragen tot de T. L. en V. kunde van Ned. Ind., 2e aflev. van 1896). Die opmerking, pag. 164, luidt:

„In dat (wdboek) van von Dewall vinden we: *mènèboes*, lossen, *los-* of *vrijkopen*, iets dat verbonden is, waardoor het al dan niet op nieuw verbonden wordt”. „M. i., zoo vervolgt de heer v. Ophujsen, kan men *los-* of *vrijkopen* niet gebruiken, waar het iets geldt, dat op nieuw verbonden wordt; wij zeggen dan toch *kopen*. Als ik een slaaf vrijkoop, dan heb ik ongetwijfeld het voornemen hem *vrij te laten*”.— Zeer juist. Maar die ongerijmdheid is te groot, dan dat men niet al dadelijk naar eene andere bedoeling van den schrijver zou moeten zoeken, n. l. opheffing van verband bij den eenen eigenaar met eventueelen overgang naar den anderen.— „De beteekenis *kopen* vinden we ook terug in de door von Dewall vermelde uitdrukking: „*meneboes talak*, van eene vrouw, die tegen den wil van haren man verlangt gescheiden te worden, de *verstooting kopen*, d. i. daarvoor eene zekere som aan haren man betalen”. Zij *koopt* daardoor zich zelve *vrij*; doch zij *koopt* de *talak*”.

Daarop laat de heer v. O. volgen:

„van der Toorn geeft sub *täboes*: „*manaboës*” *kopen* van slaven, b. v. „*manaboës boeda*””; „*manaboësi*”, van verpande goederen lossen; „*panaboës*” *kooper*, *losgeld*; „*ta-boesan*” *losgeld*”.

Deze verklaring kan wellicht verdedigd worden in verband met het Menangkabauwsch idioom, wat ik evenwel vermeen

te moeten betwijfelen. Hoe zou meneboes *koopen* en meneboesi *lossen* kunnen beteekenen, en teboesan = *losgeld* zijn in stede van *wat gelost is?*

Het komt mij voor, dat zooals uit de boven door mij gegeven verklaring reeds blijkt, *teboes* geen begrip van *koopen* in zich sluit, maar eenvoudig te kennen geeft *losmaken* iets van het, door verband, koop als anderszins daarop rustend recht van bezit, door *uitkeering* van geld of op eenige andere wijze.

Tot bewijs daarvan vestig ik de aandacht op het geciteerde op pag. 162 van des heeren v. Ophuijsen's artikel:

„Djikalau ada orang *membeli* (let wel) boedak jang baharoe datang dari hoeloe atau dari laoct, djikalau *soedah poetoes teboesnja* maka hendaklah minta tjap”.

Dat moet volgens hem worden opgevat, *dat men het omtrent den prijs eens is*, dat de *koop* dus *gesloten* is. Zeer juist opgevat, maar niet de eigenlijke beteekenis van het woord teruggegeven, en die moeten wij juist hebben.

M. i. is *poetoes teboesnja* in verband met *membeli*: *plaats gehad hebbende losmaking, opheffing door uitkeering, enz.*

Nog een bewijs. Bij het handschrift van mijns vaders woordenboek vind ik deze verklaring in arab. karakter van een Maleier:

„Teboes ja-itoe orang *membajar* (let wel) sesoewatoe dengan sabab dibeli atau digadaiken”, enz.

Overigens, hoe zou *teboes*, waar er sprake is van *beli, koopen* kunnen beteekenen, terwijl het o. a. bij *gadai, lossen* moest te kennen geven? Ik zeg o. a. b. v. koedanja ditangkap diteboesnja dengan tiga roepijah. Hier kan in het minst niet aan *koopen* worden gedacht.

Verder zegt de heer v. Ophuijsen, dat de oer-beteekenis der woorden, die op koop en verkoop betrekking hebben, zeer zeker *ruilen* is geweest. Precies, maar het wezen der zaak blijft hetzelfde: uitwisseling van eigendom, overgave van het eene tegen het andere, *goed tegen goed* = *toekar*, evenals *goed tegen geld* = *beli*. Dit heeft echter m. i. niets te maken met de kwestie: *teboes* gelijk *beli*.

II.

Ook trekt de heer v. O. (pag. 160—61) in twijfel de door mijn vader gegeven verklaring van „*měngoemban* = *werpen, gooien, voortslingeren* (b. v. een steen)”. Hij, de heer v. O., zegt dat „het die beteekenis niet (heeft), althans niet in het Minangkabauwsch, maar veel eer te vertalen zou zijn met: *tegen iets, naar iets werpen*” in het Mal. dir. obj. natuurlijk.

Het Riouw-maleisch beslist niet. Zie hier eene verklaring van een Maleier, mede bij het bovenbedoelde handschrift aangetroffen:

„Oemban, hoemban, ja-itoe berma'na dengan ma'na melontar*ken* sesoewatoe (let wel: dir. obj.) sama ada ditoedjoenja (gericht) pada satoe tempat atau tidak, dan moesjtak daripadanja; mengoemban, ja-itoe orang jang melontar; dioemban, ja-itoe sesoewatoe jang dioembanken; oembanken, ja-itoe orang jang menjoeroh melontar*ken* sesoewatoe; teroemban ja-itoe soedah teroemban (kedalam ajer), tijadalah lagi sesoewatoe itoe kepada tangannja adanja”.

BATAVIA, 9 Maart 1899.

DESA-LEGENDEN VAN PĀNĀRĀGĀ

UIT HET

JAV A A N S C H

MEDEGEDEELD DOOR

J. K N E B E L.

Assistent-Resident van Magĕtan.

Wondéné tjarios paĊoesoenan ingkang kénging koelā atoeraken ing negari Pānā-rāgā namoeng wontĕn satoenggil tjariossa-nipoen talġgā Ngĕbĕl kalġ patilassan ing Ċoesoen Sirah-kĕtĕng kradjan Ċoesoen Ringin anom tigā ing Ċoesoen Koentġ toe-moet distrik Djebeng sekawan ing Ċoesoen Tjekok kados ing andap poenikā tjarios-sipoen.

R. T. Tjġkrā Amidjġġā.

I. LEGENDE VAN HET MEER VAN NGĒBĒL.

Waar nu het meer is, daar bevond zich in den ouden tijd eene groote desa.

Op zekeren dag gaf het hoofd van die desa een bruiloft.

In dien tijd nu ging het geven van zoo'n bruiloft niet gepaard met onkosten voor buffels en ossen; voor het verkrijgen van vleesch, ging men er eenvoudig op uit in het bosch en ter jacht op bantĕngs, woudstieren, herten en kidangs.

Alle onderhoorigen werden dan aangezet, om boschvee op te snorren, ... maar hoe lang dat, bij deze gelegenheid ook al geduurd had, ze hadden nog niets te pakken kunnen krijgen.

Maar op zekeren dag troffen ze eene groote slang aan, maakten die af, namen het vleesch mée naar huis en boden het hun desahoofd aan.

Daar men geen ander wild had kunnen meester worden, werd het slangevleesch gekookt.

Toen nu het bruiloftsfeest goed aan den gang was, kwam er een jongetje, niet tot de desa behorende, dat huilende om wat rijst en vleesch vroeg, — maar niemand der bruiloftsgasten bekommerde zich om den knaap.

Toen was er eene arme weduwe, die heel afgezonderd woonde en deze ontfermde zich over het kind en gaf het wat rijst met slangevleesch.

Toen nu het jongetje gegeten had, gaf het, ten afscheid, aan de weduwe den raad, om, zoodra ze straks een geruisch mocht vernemen van aanstormend water, dadelijk het rijstblok geheel uittestorten en den rijstlepel stuk te slaan.

Daarop keerde de knaap terug naar het huis van den man, die de bruiloft gaf, en stak daar een nerf van een arèn-blad in den grond van het voorerf.

Omringd door een troep jongens, ging hij een weddenschap aan en bepaalde, dat alwie de *sādā* uit den grond trok, hem den hals zou afsnijden, maar dat ze, als ze het niet konden gedaan krijgen, hem wat rijst en vleesch zouden geven.

Zoo gezegd zoo gedaan: de jongens sloegen de handen aan het werk, om de *sādā* uitterukken, maar wat ze ook deden het lukte hun niet, en ze offerden daarom hunne rijst met vleesch, zoodat er een heele hoop bijeenkwam.

Toen de oudjes bemerkten wat er gaande was, probeerden ze ook eens, maar wat ze ook deden, niemand hunner trok de *sādā* uit den grond.

Ten laatste werd ze er uitgetrokken door den knaap zelve, zonder eenige inspanning, — — en ziet, toen spoot er een waterstraal te voorschijn, die hoe langer hoe grooter werd en in korten tijd de geheele desa verzwolg.

De knaap werd een slang en is dezelfde, die *Baroe-kling* genoemd wordt.

De slang ging oostwaarts naar Kadiri en de weduwe verliet hare woning in een schuitje en dreef naar eene andere desa.

Dat nu werd voortaan verhaald als de oorsprong van het meer *Ngëbël*.

De naam „Ngëbël” moet worden verstaan als „het plotseling te voorschijn komen van water” (mak-bël).

II. LEGENDE

VAN

DE DOEKOEH SIRAH-KËTËNG.

Daar ter plaatse is een plek met ingedeukt oppervlak, ter grootte ongeveer van tien tjëngkal 1) in omtrek en ter diepte van één tjëngkal.

Vlak bij die aarddeuk bevindt zich een plat beeld, waarop aan den eenen kant een *dānāwā*-gezicht gevormd is.

Volgens eene oude overlevering is dat de afbeelding van het gelaat van *Ratoe Bākā*.

Ten Oosten van die plaats is een bron, opborrelende uit een steen, die den vorm heeft van een koker, die meer of min afgeknot is en de dikte heeft van een bamboe-pëtoeng.

En zoo zijn er een drie- of viertal in de desa Kwadjon, die eveneens de pijp-bronnen van *Ratoe Bākā* genoemd worden.

Westelijk van *Sirah-këtëng* is een berg, die *Pangrëngan* heet en dat is de plaats, waar *Ratoe Bākā* verlangend uitzag naar den dood, — daar was de plaats van zijn doodstrijd.

De legende nu van die aarddeuk is als volgt:

In ouden tijd was er een reuzenvorst, genaamd *Ratoe Bākā*, die elken dag een mensch opat.

Maar op zekeren dag, dat de zoon eener weduwe aan de beurt was om opgegeten te worden, viel het oog van

1) 1 tjëngkal = 12 rijnlandsche voeten.

den menscheneter op Raden Bråtásená en de zoon van de weduwe werd vervangen door R. Bråtásená.

Maar toen deze als maaltijd werd aangeboden, werden ze handgemeen en R. Báká werd door Bråtásená tegen den grond gekletst ter plaatse, waar nu nog de deuk zichtbaar is 1).

Ziedaar het eenige wat van Sirah-kětëng verteld wordt.

III. LEGENDE

VAN

DE DESA KOENŢI.

De naam van Koentŷi is aan de desa gegeven, omdat daar in de oudste tijden Déwi Koentŷi rust hield met hare zoons, de vijf Pandáwá's 2).

In het jaar 1850 was er in die desa een man, die er kostbaarheden aantrof, allen van goud en waarschijnlijk lijfsieraden van menschen uit den voortijd: polsbanden, armbanden, oorvleugels, een diadeem, enkelbanden met rinkels en ook een voorwerp, dat den vorm had van een zitmatje, eveneens van goud — alles ten naastenbij drie datjin zwaar.

1) In de inleiding tot de geschiedenis der Pandawa's, noot 4, verhaalt Dr. A. B. Cohen Stuart deze legende aldus:

„Aan den brand van de *balé-gállá-gállá* ontkomen, vonden de Pandawa's een onderkomen in *saptá pratállá*, het onderaardsch gebied van Antaboga. Na eenigen tijd op aarde teruggekomen, gaan Bråtásená (Bimá) en Djanáká (Ardjoená) ieder een eigen weg om levensmiddelen te zoeken.

De eerste komt bij zekeren Begawan Idjrápá, die juist bezig was om zijn zoon, bambang Erawan, voor den vorst Báká, een menschenetenden reus, tot spijs te bereiden.

Hij had geen ander kunnen machtig worden, om de verplichte schatting in menschenvleesch mede te voldoen en zijn eigen lichaam was wegens ouderdom versmaad. Bråtásená biedt hem het zijne in de plaats, laat zich behoorlijk kruiden en aan den reus voordienen, dien hij vervolgens met een vuistslag doodt”.

De tekst van de „obong-obongan si gállá-gállá werd met eene vertaling uitgegeven door Prof. Dr. H. Kern, onder den titel *Eene Indische sage in Javaansch gewaad*. (Amsterdam C. G. v. d. Post 1876).

2) Ware aan te teekenen, dat Déwi Koentŷi de moeder was van de drie oudste zoons van Pandoe, n.l. Joedistirá, Bimá en Ardjoená. De twee jongste Pandáwá's, Nakoelá en Sáhádéwá waren zoons uit Madri.

Die voorwerpen werden niet aan het bestuur aangegeven en de vinder verkocht ze aan den kleinen man.

Toen de Regeering er kennis van kreeg, was het te laat, doch er werd nog bijeengebracht, wat maar met mogelijkheid te krijgen was.

En wat nu wel het merkwaardigst is van de zaak, is dit, dat de menschen, die in het bezit gevonden waren van die voorwerpen, begonnen te sukkelen en stierven.

Ziedaar het eenige, wat van de desa Koentî verhaald wordt.

IV. LEGENDE

VAN

DE DESA TJÉKOK.

De desa Tjékok ligt noordoostelijk van Pânârâgâ en een en een halve paal daarvan verwijderd.

Daar is een graf, dat in den reuk staat van heiligheid, een offerplaats voor menschen van Pânârâgâ en andere afdeelingen.

Die daar begraven ligt, wordt genoemd met den naam *Toean Dosol* en volgens het zeggen van de dorpelingen, wordt hij met dien naam genoemd, omdat hij bij zijn leven altijd in de weer was, om menschen te hulp te komen, die te zwaar belast waren.

Zijn schouder en nek vormden dan ook een bochel (*paṅḍosol*) en zoo werd hij langzamerhand *Toean Dosol* genoemd.

Maar volgens mijne opvatting is dat verhaal niet juist 1).

Dat de naam „dosol” in werkelijkheid een arabisch woord is en samenhangt met den naam *tamim dosol*, wordt daardoor bewezen, dat het woord vereenigd wordt met het praedicaat *toewan*.

Het is dus waarschijnlijk, dat de man, die daar begraven ligt, een Arabier is.

1) Het is de Regent die spreekt.

Het is gebruikelijk, dat de menschen van de omliggende desa's reeds in den nacht van vrijdag-pon of vrijdag-kliwon naar Tjékok stroomen, om dan den volgenden dag, als het eten dat te koken gezet is, gaar is, een slametan te geven aan het graf.

De djoeroekoentji spreekt den zegen uit over de offerande; andere menschen van die desa spreken de formuliergebeden uit 1) en ieder der geloovigen legt eenig geld neer op een *sadjèn*, een iegelijk naar zijn vermogen.

Het groot aantal menschen, dat daar komt offeren maakt dat de bijdragen in geld en in overschotten van de rijst, die voor sedekah gebezigd wordt, een belangrijk winstje afwerpen voor de inwoners van de desa Tjékok, daar én bekel én lid van het gemeentebestuur én kleine man ieder een deel er van krijgen.

En dat was zoo van den oudsten tijd af aan tot den huidigen dag toe.

* * *

MAGETAN, Februari 1899.

---

1) Uit dezen tekst blijkt, dat het woord *ngaoem*, waarvoor een plaats in het Woordenboek wordt verzocht bij *kaem*, de beteekenis heeft van *andongani*.

JACOBIJNEN TE BATAVIA

DOOR

Dr. F. DE HAAN. *)

Haer Verderf sal haestelick ontstaen;
ende wie weet haerder beyder Ondergang?
Spreuken Salomons, XXIV, 22.

Toen de Commissarissen-Generaal, Mr. Sebastiaan Cornelis Nederburgh en Simon Hendrik Frijkenius, in November 1793 te Batavia aan wal traden om met hunne twee Indische collega's de grootsche taak, het genezen der slepende kwalen die het lichaam der Compagnie hadden uitgeput, te aanvaarden, bevonden zij dat, hoe ook het Vaderland door ellendige partijschappen verscheurd werd, in de overzeesche

---

*) De hoofdinhoud van dit opstel was oorspronkelijk bestemd om ingelijfd te worden bij eene archiefstudie, waarin het bestuur der Oost-Indische Compagnie over den inlander in het zoogenaamde Koninkrijk Jacatra en de Preanger zal worden behandeld. Daar 't echter verkieselijk scheen, deze episode wat uit te werken, en zoodoende het verband in bovenbedoeld werk te zeer zou worden verbroken, besloot ik, haar afzonderlijk uit te geven. Dit wordt hier vermeld omdat daardoor het zinspelen op zaken verklaard wordt, welker toelichting te veel ruimte zou innemen en later zal volgen.

Het is mij zeer aangenaam, in de gelegenheid te zijn, hier een woord van oprechten dank te richten tot de Heeren Dr. G. M. Slothouwer te Rotterdam en Dr. H. T. Colenbrander, Adjunct-Rijksarchivaris te 's Gravenhage, die mij op de meest verplichtende wijze afschriften bezorgden van de interessante Haagsche archiefstukken die ik heb kunnen gebruiken, en waaronder vooral de particuliere brieven van verschillende in mijn verhaal genoemde personen uitmunten door een bizonderen rijkdom aan détails. Over de bronnen van dit opstel zie men verder de Aanteekeningen aan het slot.

bezittingen de leuzen dier factiën geen merkbaren weerklank hadden gevonden.

Ongetwijfeld heerschte ook onder de hier gevestigde Europeanen groote ontevredenheid over bestaande verhoudingen; maar men wachtte zich wel, daaraan uiting te geven. Want welke partij in Nederland ook mocht bovendrijven, hierover waren Bewindhebbers het steeds met G. G. en Raden eens geweest, dat in de tropen hoog en laag, burger en Compagniesdienaar, zich met lijdelijke onderwerping had te schikken naar den wil der Regeering.

Haar wil — beter, haar willekeur.

Immers, waar die wil zich heette te uiten in plakkatens die ten nauwste met het gansche bestaan der Compagnie samenhangen, dáár werden de grofste overtredingen geduld, ja soms begunstigd; maar gold het de belangen, het aanzien en de waardigheid der Edele Heeren zelf, dan was geen vergrijp zoo klein, of het werd zwaar gestraft, desnoods met vertrapping van alle wet en recht, wie ook de schuldige mocht zijn. En de ondervinding had al voor lang de dwaasheid bewezen van pogingen om in Nederland vergoeding te zoeken voor in Indië geleden mishandelingen.

Van steun bij rechtbanken in Indië kon geen sprake zijn, wanneer men met de Regeering in botsing mocht komen. Zelfs de Raad van Justitie te Batavia, het hoogste gerechtshof, behoorde volgens traditie de wenken van den Gouverneur Generaal slaafs te volgen.

Had niet reeds Coen dat hof gedwongen het doodvonnis uit te spreken over Cortenhoeff? En de ééne rechter, die zich tot het laatst daartegen kante, Antonio van Diemen, had als Landvoogd Coen's voorbeeld trouw gevolgd. Voor dat vonnissen bij den Raad van Justitie werden uitgesproken, zegt Salomon Sweers, die in Van Diemen's tijd vice-president van dit gerechtshof was, moesten zij den G. G. worden voorgelegd. „Welke zijn Ed. niet aanstonden, dikmaals geannuleert, het gearresteerde des Raads te niet gedaan, en

ons zoodanig als het hem wel geviel, te vonnissen gelast heeft, dat zoo in Rade bij ons met beschaamde tronies voorgedragen en gepronuntieert werd, niettegenstaande het contrarie den Eed des Raads van Justitie was" (1).

Eén omstandigheid slechts had ter verontschuldiging van dergelijke rechtspraak kunnen worden aangevoerd: de treurige samenstelling van dezen Raad van Justitie. Dezelfde Sweers verhaalt dat dit hof, eenige jaren later, bestond „behalve den President van Alphen die daar immers slecht *) en onnoozel genoeg toe is, uit vier kooplieden, een kapitein en een schipper, die haar levendage van rechtspleging dikmaals niet gehoord, gelezen of ondervonden hebben”.

Zoo was de toestand, min of meer, ook in de achttiende eeuw.

Rechtsgeleerde leden werden wel uitgezonden maar niet in voldoende getale; het meerendeel der rechters bestond daarom dikwijls uit „geassumeerde” leden, Compagniesdienaren die door de Regeering voor korteren of langeren tijd in den Raad van Justitie werden geplaatst. Men kan dus nagaan, en hoe hier recht werd gesproken, en hoe afhankelijk dit gerechtshof steeds van den Raad van Indië bleef. Er was niet veel overdrijving in de woorden die Dirk van Hogendorp in zijn afscheidsbrief tot den Raad van Justitie richtte: „De Regeering gebied desulke van Uwe leeden, die ze goedvind, om over eene zaak niet te zitten. Ze stelt na welgevallen geassumeerde Leeden aan die van hen afhankelijk zijn. Ja, zij zet uw geheele Collegie af en stelt een ander aan, om hunne willekeurige Beveelen op te volgen”.

En toch liet de verhouding tusschen beide Colleges dikwijls alles te wenschen over; toch waren er voortdurend botsingen, waarbij weliswaar de aarden pot, het Hof, altijd de zwakste bleek, doch die niettemin voor de Regeering, aan blinde gehoorzaamheid gewoon, hoogst onaangenaam waren.

*) = onbeduidend.

Wat het Hof tot verzet tegen het hoogste College prikkelde was gewoonlijk minder het belang der Justitie dan wel dat van hare dienaren.

Al vulde de Regeering den Raad met hare gewilligste werktuigen -- eenmaal op het kussen gezeten, steeg ook den nederigste zijne nieuwe grootheid naar het hoofd; vergden G. G. en Raden meer van het Hof dan het gebruik wel meebracht of schonden zij de etiquette, dan toonden Hun Agtbaren in langwijlige protesten en eindelooze remonstrantiën hunne geraaktheid, en dikwijls was dan eene weinig malsche berisping uit patria noodig om hen tot zwijgen te brengen.

Het antagonisme tusschen beide hooge Colleges bereikte in 1795 eene ongekennde heftigheid. Ditmaal was het eene principieele kwestie die een strijd deed ontstaan, welke uitvoerig behandeld is in eene verdienstelijke monographie (2) en hier niet nader zal worden besproken. Het zij genoeg, te vermelden dat Commissarissen-Generaal, op doordrijven van Nederburgh, de zaak beeindigden door drie leden van den Raad van Justitie te ontslaan en te gelasten dat zij naar Nederland zouden worden opgezonden. Twee van dit drietal kregen echter kort daarna verlof, hun vertrek uit te stellen, en zijn ten slotte te Batavia gebleven; doch voor één gold geene genade.

Die derde zal de hoofdfiguur in ons verhaal zijn: Mr. Christianus Henricus Christophorus Wegener.

Evenals vele Indische ambtenaren destijds, was Wegener een Duitser van geboorte, en wel een Lubeeker (3); in 1790 was hij in de qualiteit van advocaat uitgekomen met zijne vrouw en twee kinderen, Wilhelmina en Henriette; de vrouw was echter spoedig overleden. Te Batavia erlangde hij het recht om voor beide banken (den Raad en Schepenen) te postuleeren, ofschoon hij nog geen Hollandsch verstond. Op Commissarissen-Generaal moet Wegener eerst een bijzonder gunstigen indruk hebben gemaakt, want geen veertien dagen na hunne ontvangst te Batavia benoemden zij hem

tot ordinair lid in den Raad van Justitie; mogelijk won hij hunne welwillendheid door het overdreven onderdanig optreden dat hem door vijanden toenmaals verweten werd.

Als advocaat had Wegener uitgeblonken door inhaligheid als Raad van Justitie trachtte hij zijn fortuin te maken door een huwelijk met de weduwe van den schatrijken Cornelis de Keijzer (4), gewezen „fabriek” (chef van het „alverslindend Ambachtskwartier”) en het teekent den man, dat hij, toen zijne bruid huwelijksche voorwaarden had laten opmaken, eenige dagen vóór het huwelijk haar wist te bepraten die te herroepen en in gemeenschap van goederen te trouwen. Zijn gedrag tegenover deze vrouw moet treurig zijn geweest; hij schijnt haar op een gezocht voorwendsel te hebben willen verstooten om haar halve vermogen te bemachtigen; Commissarissen-Generaal kwamen de arme echter te hulp en vernietigden de notarieele acte die tot haar nadeel gebruikt werd. Zij bleef voortaan haar mans doodvijandin *).

Eene andere rijke dame, die Wegener veel goeds bewezen had, werd tot belooning door hem in een proces gewikkeld. Voor twistzoeken had hij trouwens een zeer geprononceerden aanleg; daarbij was zijn uiterlijk ver van aangenaam, zijne kleeding slordig, en zijne wijze van doen in gezelschap deed denken aan een hansworst.

Maar over zijne juridische kennis was het oordeel zeer gunstig: Frijkenius noemde Wegeners verbanning een onherstelbaar verlies voor de Justitie, en Nicolaus Engelhard, die zeker zijn vriend niet kon heeten, schreef na zijn dood: „Wegener was een man van zeer veele kunde, dat kan aan hem niet betwist worden; was vlug en werkzaam genoeg.” Bij het groote publiek intusschen was hij zeer weinig gezien.

Het ontslag der drie Raden van Justitie had plaats gegrepen bij besluit van 23 Mei 1795; hun was toen gelast,

*) Tot eene scheiding is het nooit gekomen. In een request, te vinden in de bijlagen bij de Res. van Heemraden 27 Mei 1807, teekent zij zich: A. M. geb. van Gangel, Douarière Wegener.

met een in lading liggend retourship te repatrieeren, doch door tusschenkomende omstandigheden werd het December, vóór Wegener met zijne twee dochters vertrok.

Inmiddels grepen belangrijke gebeurtenissen te Batavia plaats.

Den 9^{en} Augustus (5) bracht 's Lands fregat Medemblik bericht van de vlucht des Stadhouders en de verovering der Republiek door de Franschen.

Het duurde bijna vier maanden, voordat nadere tijdingen vernomen werden; maanden van spanning, van hoop en vrees. Eindelijk, 26 November, kwam de aangrijpende mare van de omwenteling in het Vaderland, het bondgenootschap met Frankrijk, het planten van den vrijheidsboom en het toejuichen van beginselen wier erkenning een gouden eeuw van geluk en menschenwaarde beloofde.

Wat daarbij in Wegener, den mishandelde voorvechter van het recht tegen een despotisch gezag, omging, is licht te raden; hij had haast, om weg te komen ten einde zijne zaak voor nieuwe rechters te bepleiten; op zijn verzoek werd hem toegestaan met een zeilree liggend Deensch schip te vertrekken.

Den man echter uit zijn later gedrag kennende, is men geneigd te vragen of het ook vrees kan zijn geweest wat hem dreef, Batavia zoo spoedig mogelijk te verlaten. Immers dezelfde 5^e December, waarop hij deze gunstige beschikking ontving, is in de annalen der Compagnie gedenkwaardig om de aanbieding van een adres aan Commissarissen-Generaal, waarin de voornaamste aanhangers der nieuwe beginselen grieven blootlegden en wenschen nitten, die mogelijk ernstige maatregelen van de zijde der Regeering zouden uitlokken, en Wegener moet wel in alles wat de partij van Vrijheid en Volksrechten voorbereidde ingewijd zijn geweest. Doch zijn naam wordt in het door eene bekwame pen geleverde verhaal dezer Decemberbeweging (6) niet genoemd, en ongehinderd is hij vertrokken.

Wie daarentegen op den voorgrond treden, zijn twee Raden

van Indië, later Wegeners medestanders, die hier een woord van introductie verdienen, Willem Vincent Helvetius van Riemsdijk en zijn zwager Arnoldus Constantijn Mom. Beide mannen hadden eene goede en vooral zeer winstgevende carrière gehad: Van Riemsdijk was o. a. Gecommitteerde tot en over de Zaken van den Inlander geweest, en Mom resident van Cheribon, ambten die, dank zij allerlei misbruiken, een vorstelijk inkomen opleverden. Maar geen van tweeën was, na den dood van hun vader en schoonvader, den Gouverneur-Generaal, voortdurend in de gunst der Regeering gebleven; Van Riemsdijk had zelfs eenige jaren als ambteloos burger zich tot de administratie zijner talrijke en uitgestrekte landgoederen moeten beperken; overigens was hij iemand van weinig karakter en minder verstand, en thans geheel onder den invloed van zijn zwager Mom, een respectabel maar heethoofdig man voor zoover wij hem kunnen beoordeelen, die, waar zijn eigenbelang buiten spel was, flink voor de van alle zijden geplunderde Compagnie durfde opkomen. In December 1793 had hij zelfs een heftigen strijd gevoerd tegen den in alle verdachte praktijken vergrijsden Directeur-Generaal Siberg; het volgend jaar had hij evenwel den terugslag ondervonden in eene onwaardige behandeling die zóó helder in het licht stelt, welke wapenen het ancien régime, bij gebrek aan betere, niet schroomde op te vatten, dat wij, die geen *laudatores temporis acti* kunnen zijn, de verzoeking niet hebben weerstaan, haar uit de archiefpapieren mee te deelen.

Mevrouw Mom, geboren Catharina Louise van Riemsdijk, op haar vijftiende jaar (7) gehuwd, was waarschijnlijk een dier Bataviasche dames waarvan Nicolaas de Graaff zooveel leelijks verteld heeft, opgegroeid tusschen slaven en slavinnen en met alle hebbelikheden van een bedorven Indisch kind.

Een en twintig lange jaren had Mom in stillen en onberispelijken levenswandel aan hare zijde doorgebracht; maar in een Decembernacht van 1794 droomde zijne eega, dat haar Arnoldus Constantijn een wellustig oog had geslagen

op zekere Keetje, ja zich aan de ergste „familiariteiten” had bezondigd, te schrikkelijker, omdat Keetje geen blozend maagdelijn was, maar eene gepensioneerde baboe van Mevrouw Mom, met eene opgeschoten dochter.

Geheel onthutst laat de rampzalige echtgenoot een doekoen komen — de doekoen verklaart haar droom voor droeve waarheid; twee slavinnen bevestigen dit. Zonder wat aan haar man te zeggen stapt daarop Mevrouw Mom met twee te hulp geroepen vriendinnen in haar rijtuig, rijdt naar Keetjes woning, barst daar los in verwijtingen, grijpt een gajoeng, vliegt haar daarmee te lijf, rukt haar een handvol haren uit, en knipt ten slotte de gewaande paramour het hoofd half kaal. De dochter, die tusschenbeide wil komen, wordt insgelijks deerlijk gehavend. Eindelijk worden kisten en kasten opengebroken, de inhoud in het rijtuig gebracht en rijdt Mevrouw Mom, geëchauffeerd maar triomfeerend, naar huis.

De zaak veranderde echter, toen Keetje naar den advocaat-fiscaal ging en eene aanklacht indiende. Er schoot niets anders over, dan dat Mom de booze baboe tot rede bracht, wat spoedig gelukte, en daarop met zijne echtgenoot naar Nederburgh en vervolgens de andere Commissarissen-Generaal reed, om te verzoeken de vervolging te doen staken.

Daarmee had hij zich in de macht zijner belagers gegeven.

Nederburgh bracht de zaak officieel ter tafel, en na bespreking kwamen Commissarissen-Generaal tot de beslissing, dat de advocaat-fiscaal verplicht was, de zaak te vervolgen, niet alleen om de mishandeling maar vooral om de beschuldiging van overspel, zegge den droom van Mevrouw Mom! Tot een proces is het nooit gekomen, maar een paar jaar lang heeft de bedreiging met deze vervolging als plak gediend voor het geval dat Mom weer stoutigheden zou beginnen. Men begrijpt, dat de man, na deze ondervinding, zoodra hij weer durfde als vijand van Commissarissen-Generaal optrad.

Die gelegenheid bood zich in December 1795 aan. De betooging, waarvan wij boven gewaagden, had echter weinig andere uitwerking dan dat het beruchte Reglement op Pracht

en Praal, met zijne hinderlijke en stuitende voorschriften voor alle graden der Bataviasche deftigheid, werd ingetrokken.

Wij kunnen evenwel bij deze zeer bescheiden vrijheidsbeweging niet langer stilstaan; alleen merken wij op, dat de officieren zich als warme aanhangers der Regeering hadden doen kennen, en daarvoor onmiddellijk beloond werden met eene vrij belangrijke tractemensverhooging; op het leger konden Commissarissen-Generaal voortaan onbeperkt staat maken.

In Nederland had inmiddels de revolutie diep in het staatsleven ingegrepen. Weldra werd ook het eeuwenoude bewind der Oost-Indische Compagnie een prooi der omwenteling en trad op den eersten Maart 1796 het Comité tot de Zaken van den Oost-Indischen Handel en Bezittingen op. Het bestond uit 28 leden, van welke zeven in het bijzonder belast waren met het bestuur der zaken in Indië zelf.

Doch ofschoon dit Comité een kind der revolutie kon heeten, was zijn eerste optreden zeer gematigd; naar Indië werd voorloopig geen andere last gezonden dan deze: „dat alle zaken in de respectieve Indische Bezittingen bij provisie worden gehouden in den tegenwoordigen staat van directie, zonder dat in dezelve eenige alteratien worden ingevoerd”. Men begreep, dat het invoeren van nieuwe regeeringsbeginselen daar ginder, en dat in oorlogstijd, een hachelijk werk was; men keurde daarom goed dat de Indische Regeering uit vrees voor verkeerde indrukken bij Chinees en Inlander de erkenenis der Volkssouvereiniteit niet publiceerde; maar hoe vaster het Comité zich in den zadel begon te voelen, des te sterker drong het toch aan, dat ook op Java de „gemoederen allengskens zouden worden voorbereid” tot de nieuwe orde van zaken. Wat het Comité onder die voorbereiding verstond, of hoe die zou geschieden, werd in een behagelijk duister gelaten; de Indische Regeering nam dan ook de vrijheid, zich aan de eerste aanschrijving te houden, en alles bij het oude te laten.

Dit was in 1796.

Het volgend jaar echter namen de plannen in Nederland een meer bepaalden vorm aan; daarbij werd de gezindheid jegens Commissarissen-Generaal steeds vijandiger. Deels kan men dit ongetwijfeld toeschrijven aan vrees voor Oran-gistische en Engelschgezinde neigingen in de mannen die te Batavia het roer in handen hadden; deels ook aan de berichten omtrent hun optreden tegen den benoemden Directeur-Generaal Van de Graaff, die ter wille van Siberg op zij was geschoven, de kwaadaardige vervolging van enkele Decembermannen, en meer dergelijke despotische maatregelen. Vooral Wegeners opzending zette veel kwaad bloed. Nog altijd was geen woord tot verklaring van zijne ver-banning in Nederland ontvangen; men wist alleen dat hij, optredend in het belang van de zelfstandigheid der Justitie, bij politieke dispositie en zonder zich te kunnen verdedigen, uit de kolonie gezet was; en Wegener was zeker de man om zijn geleden onrecht overal uit te bazuinen.

Terstond na zijne aankomst had hij in eene memorie zijne grieven aan het Comité blootgelegd, en de indruk dien hij had gemaakt was zeer gunstig; weldra kwam hij in kennis met Von Liebeherr en Wiselius, de groote mannen in het sub-comité voor Indische zaken; de eerste werd zijn beste vriend, en Wiselius, die als jurist in Wegeners zaak advies moest uitbrengen, overtuigde zich volkomen van de schandelijke behandeling, hem aangedaan. Wat deze laatste nu wilde, was, dat hij naar Indië zou worden teruggezonden in zijne vorige qualiteit. Doch de beschikking van het Comité viel heel anders uit.

In September van 1797 was het wantrouwen tegen Com-missarissen-Generaal reeds zóó hoog gestegen, dat in beginsel besloten werd, hen door eene nieuwe Commissie te ver-vangen (8); in October wilde men een eskader naar Indië zenden, welks Commandant, wanneer de Regeering mocht weigeren aan de mee te geven bevelen van het Comité te gehoorzamen (hetgeen zeer wel mogelijk geacht werd), de weerspannigen zou opzenden, in welk geval de Raad van

Justitie als voorloopig regeeringscollege zou optreden (9); in November was de animositeit, waarschijnlijk ook in verband met de heftige partijkampen in Nederland, zóó bitter geworden, dat met algemeene stemmen een plan, uitgaande van het sub-comité Wiselius c. s. werd aangenomen, welks uitvoering de meest heillooze gevolgen zou hebben gehad. Het was niet meer of minder dan tegen de te Batavia oppermachtige Orangisten en Engelschgezinden eene „Commissie van Algemeene Veiligheid” aldaar in het leven te roepen (10), waarin Wegener, die in de qualiteit van Raad-Extraordinair van Indië en Gecommitteerde tot en over de Zaken van den Inlander zou worden uitgezonden, als voorzitter zou fungeeren; de verdere leden zouden bestaan uit twee Raden van Justitie, twee Schepenen, twee Heemraden en twee Commissarissen van Huwelijksche en Kleine Zaken. Het zou èn 't despotisme der Regeering èn een te vreezen despotisme van den Raad van Justitie moeten bestrijden (11), een wakend oog houden op de Engelschgezinden „en voorts op alle opene en besloten gezelschappen waarin zoodanige suspecte personen bij den ander komen” (12).

Wij willen ons niet verdiepen in gissingen, wat zou hebben kunnen gebeuren, wanneer dit fraaie plan ten uitvoer was gelegd; misschien was alles afgestuit op de cordaathed van Nederburgh; maar wij kunnen niet nalaten, er op te wijzen hoe roekeloos het Comité onder den invloed van politieke hartstochten, in een zeer critieken tijd met vuur durfde spelen. Immers in de kolonie bestond, dat was duidelijk genoeg, groote ontevredenheid onder een deel der Europeesche bevolking; men geloofde in Nederland, dat de inlander eveneens zeer verbitterd was; de communicatie met Europa was sedert twee jaar zoo goed als afgesneden; de geringe Nederlandsche krijgsmacht op Java slonk met den dag; en een overmachtige vijand die de zee onbeperkt beheerschte kon elk uur op de reede van Batavia verschijnen.

En dit was het oogenblik, waarop men vervolgingen van aristocraten en suspecten zou beginnen!

Gelukkig is het Comité op dit plan teruggekomen; men bleef voorloopig slechts aan de uitzending van Wegener in bovengenoemde ambten vasthouden, ofschoon niet naar den zin van Wiselius, die alras meer dan genoeg van hem had gekregen, natuurlijk niet om zijn geafficheerd patriotisme, maar wegens zijn eigenaardig optreden in den beschaafden omgang. Wegener, schreef hij later aan den G. G. Van Overstraten, had het zoo bont gemaakt tegenover eene dame, dat Wiselius hem eene dracht stokslagen beloofde wanneer hij die dame of zijne vrouw ooit weer durfde aanspreken; toch kwam Wegener den verbolgene kort daarop in den schouwburg meedeelen, dat hij van plan was hem een bezoek te brengen, waarop hem ten antwoord werd gegeven: „Mijnheer, gij kunt uwe visite wel besparen, ik ben op dezelve niet gesteld”. Ditmaal hield hij het zich voor gezegd.

Zijn eindoordeel over Wegener geeft Wiselius in de bevoordingen weer: „Il n'y a pas de sottise, à laquelle je ne lui croirais pas capable”. Het Fransch daargelaten, was dit alleszins juist gezegd.

Wanneer wij nu vernemen, dat het Comité den verbannen Raad van Justitie terugzond in de dubbele qualiteit van Raad-Extraordinair van Indië en Gecommitteerde tot en over de Zaken van den Inlander, moeten wij tevens in het oog houden, dat zijne committenten zeer slecht op de hoogte waren van de toestanden op Java. In het sub-comité van zeven, dat in dezen den toon aangaf, zaten, voor zoover ons bekend is, maar twee personen die in Indië hadden gediend: Van Groll, gewezen Tweede Opperkoopman des Kasteels en Von Liebeherr, ex-gezworen klerk van den Raad van Indië, iets als hoofdcommies. De groote Wiselius was een jong Amsterdamsch advocaat. Zich in de zaken in te werken ging voor de leden van 't Comité bezwaarlijk, omdat bijv. geene registers op de Indische Resolutiën aanwezig waren; en speciaal de inlandsche huishouding en de werkzaamheid van den Gecommitteerde was voor allen zonder onderscheid een diep mysterie, en moest dat wel

zijn, daar zelfs de Raad van Indië er heel weinig van wist.

Want de onmiddellijke chef van den Gecommitteerde was de Gouverneur-Generaal zelf; tusschen hen beiden bestond bijna geregeld eene zeer nauwe persoonlijke betrekking; en het groote belang dat de eerste er bij had, om zijne verrichtingen, die zelden het volle daglicht verdroegen, in de schaduw van het hooge gezag des Landvoogds te laten, trof samen met den tegenzin van dezen laatste, om den Raad van Indië een blik in de verborgenheden van het Commissariaat te gunnen.

Onder den Gecommitteerde stonden een paar opzieners in de Preanger; andere ambtenaren wier werkkring inzicht kon geven in de inlandsche huishouding (wij spreken hier van 't Koninkrijk Jacatra en de Regentschappen) waren er niet.

Het een en ander maakt begrijpelijk, hoe het Comité in Nederland zich op den mouw kon laten spelden dat er „veelvuldige remonstrantiën, rapporten en voordragten door vorige Commissarissen schoon veelal zonder vrugt, waren gebragt ter tafel van de Hoge Regering”, hetgeen volkomen onjuist was; dat de inlander (wij citeeren hier missiven van het Comité) „door dagelijksche uitzuigingen en geweldenaarigen moedeloos en van ons afkeerig was gemaakt”, wat misschien juist, maar althans voor zoover de Preanger betrof nooit gebleken was.

Beter aanleiding tot de uitzending van een nieuwen Gecommitteerde lag in het feit, dat de tegenwoordige zich een warm Oranjeklant had getoond.

Dat Wegener tevens Raad van Indië zou worden, geschiedde, om hem onafhankelijker van den Gouverneur-Generaal te maken en hem gelegenheid te geven zijne hervormingsplannen persoonlijk in Rade voor te dragen. Men verwachtte van hem zoodanige maatregelen, dat de „inlanders die als het ware den dolk steeds hebben opgeheeven om den voor hun haatlijken Europeaan zoodra daartoe slechts kans was, te vernielen, integendeel den Nederlander zullen

beginnen te beminnen en niets onbeproefd laten [*dit is des Pudels Kern*] om denzelfven door wien zij hunnen staat verbeeterd zien, tegen alle aanvallen te verdedigen”.

Het Comité zag, wat het hier welstaanshalve ignoreert, geen kans om troepen naar Indië te zenden; nu zou de inlander zich met vreugde als soldaat laten gebruiken. „Welk een schoone doch helaas in 't gemeen leven te weinig voorkomende gelegenheid om onze bijzondere verplichtingen aan die Maatschappij van welke wij leden zijn, hand aan hand te doen gaan met de plichten welke ons door de algemeene menschemin worden voorgeschreven”, roept de commissie van rapporteurs over den toestand in Indië in vervoering uit; wij voor ons voegen er de geestdriftige verzen van dien puikpoeet, Roorda van Eysinga, aan toe:

Zoo vest zich Hollands magt door moed en trouw in 't Oosten,
En treft het ruwe hart van zwart en bruin geroosten.

Met het plan tot uitzending van Wegener werd nu een tweede gecombineerd, om namelijk door een betrouwbaar hoofdofficier het leger op Java te doen reorganiseeren en dit nauwer aan de Bataafsche Republiek te verbinden. Men meende dat tucht en eergevoel uit dat leger waren verdwenen, en was overtuigd dat er talrijke Orangisten onder de officieren scholen. In het bizonder werd het regiment Wurtemberg gewantrouwd; de hertog, die dit corps aan de O. I. Compagnie slechts verhuurd had, stond onder Engelschen invloed en na de overgave van Ambon hadden Wurtembergsche officieren zich niet geschaamd, onmiddellijk onder Britsche vlag dienst te nemen. Bovendien was tot dusver de Gouverneur-Generaal ex officio legercommandant; en dit behoorde niet langer te duren, nu de Indische Regeering zoo verdacht was geworden.

De officier, die de geschikte man leek om den wil van het Comité te verwezenlijken, was Gustaf Nordmann, evenmin een Nederlander als Wegener, doch een bijzonder vriend van Wiselius. Tot de Compagnie had Nordmann nooit in betrekking gestaan; zelfs schijnt hij niet vele dienstjaren

te hebben geteld, en zijne kundigheden waren niet schitterend. Maar hij was een warm patriot, en de Oranjepartij had hem in de dagen harer victorie tweemaal uitgeplunderd; in de gegeven omstandigheden was dit eene zwaarwegende aanbeveling, waartegen niet in aanmerking genomen werd dat Nordmann geen Maleisch verstond.

Een derde wensch, die het Comité zeer na ter harte ging, was, de rechterlijke macht onafhankelijk te maken van de Regeering, en in den Raad van Justitie te Batavia een middelpunt van verzet te vinden tegen mogelijke reactionnaire maatregelen der Regeering.

Daendels beschreef later den stand van zaken aldus: „Weleer toen een zwakke Regeering in het Moederland nog van harsenschimmige contrepoids bezwangert was, en een soortgelijk gedrag van den Hoogen Raad van Justitie als het waare homologeerde, was dezelve een appui voor ambtenaaren en particulieren welke de kolonie voor het Moederland zогten te bewaren, tegens de influentie van een andere partij aan wien andere vrees wierden gepreteert en welke zij vreesden dat bij ongelukkige evenementen van haaren invloed op de toenmalige zwakke Hooge Regeering zoude misbruik maken en den publieken vijand in deszelfs vijandelijke pogingen in de hand werken; de oppositie van den Hoogen Raad van Justitie van dien tijd kon dies geagt worden meer goeds als kwaads in zig te bevatten” (13). In allen deele juist is deze beschouwing niet; maar zij geeft in hoofdzaak weer wat verlangd en gevreesd werd.

Wij hebben thans een overzicht gegeven van wat er betreffende Indische aangelegenheden in het laatst van 1797 langzamerhand in Nederland rijpte; definitieve maatregelen waren nog niet genomen. Inmiddels woedden de twisten tussehen Unitarissen en Federalisten, ultra's en gematigden, heviger dan ooit, en het Comité bevatte te veel heftige partijmannen om daaraan vreemd te blijven.

Den 22^{en} Januari 1798 volbrengt Daendels zijn staatsgreep, de ultra's zegevieren en onmiddellijk daarna zien wij het

Uitvoerend Bewind, op voorstel van het Comité, overgaan tot de benoeming van Wegener als Raad-Extraordinair en Gecommitteerde en die van Nordmann, Generaal-Majoor der Bataafsche Republiek, tot chef van het Indische leger. Nederburgh had dus geen ongelijk met later te zeggen dat deze mannen „onder den invloed van het Schrikbewind, dat zich den 22 Januarij 1798 op de puinhopen der Bataafsche vrijheid vestigde” waren aangesteld (14).

Den 9^{en} Februari had vervolgens eene zitting van het Comité plaats waarin de missives werden geapprobeerd die aan Commissarissen-Generaal, de Indische Regeering en den Raad van Justitie hunne voortaan te volgen gedragslijn voorschreven en de instructies voor Nordmann en Wegener werden gearresteerd; in eene den volgenden dag gehouden vergadering legden beide Jacobijnen de eeden af waarbij zij onveranderlijken afkeer van stadhouderschap, federalisme en anarchie, en gehoorzaamheid aan hunne instructie zwoeren; en hierna werden zij plechtig door den president Von Liebeherr toegesproken; tot Wegener richtte deze o. a. de woorden: „In uwe handen wordt gesteld de opperbeheering en toezicht over de landbouwende Indianen en Chinezen in de bovenlanden van Batavia”, waarmee de nieuwe Gecommitteerde later overdreven pretensies zocht te rechtvaardigen. Eindelijk ontvingen zij hunne hoogere wijding in een broederkus van den Voorzitter.

Met een enkel woord willen wij hier de genoemde instructies (15) en brieven *) bespreken.

Dat Wegener tegelijk Gecommitteerde en Raad-Extraordinair van Indië zou zijn was weliswaar ongehoord, doch niet onbepaald af te keuren; het bezwaar door de Indische Regeering later geopperd, alsof deze combinatie van ambten den schroomvalligen Inlander zou afschrikken, ooit klachten over den Gecommitteerde tot den G. G. te richten, had geen waarde voor wie wist dat ook te voren niemand klaagde,

*) Zie Bijlagen A, B en C.

omdat tegen den Toean Commissaris meer opgezien werd dan tegen den Toean Besar zelf; door naderhand Nicolaus Engelhard, Raad van Indië, tot Wegeners opvolger te benoemen, deed de Regeering zelve haar bezwaar te niet. Wel getuigde Wegeners instructie van groote onkunde, omdat daarbij ondersteld werd, dat ook Chineezen onder toezicht van den Gecommitteerde producten teelden voor de Compagnie, omdat gesproken werd van contracten, met den inlander gesloten, die den prijs dezer producten bepaalden, en omdat men 't deed voorkomen alsof betaling van het geleverde in goederen wettig gebruikelijk was, doch het was al een stap in de goede richting dat den Gecommitteerde, die nooit eene instructie had bezeten, zijn plicht voorgeschreven werd. Dat Wegener alle voorstellen, zijn ambt rakende, schriftelijk in de Gecombineerde Vergadering zou moeten brengen, was een breken met de traditie, die aan Raden-Extraordinair alle initiatief ontzegde; dat eindelijk over alles, wat zijn werkking betrof, schriftelijk moest worden geadviseerd, gaf den Gecommitteerde een zeer ongewoon relief; doch wij, die aan deze schriftelijke voorstellen en adviezen onze kennis van Wegeners faits et gestes voornamelijk danken, zullen er niets op aanmerken.

Het moest echter de Indische Regeering grieven dat vrij duidelijk de vrees werd uitgesproken, alsof de nieuwe Gecommitteerde op hare tegenwerking zou kunnen rekenen, en dat deze haar slechts trouw zwoer „in alles wat niet strijdig zal zijn aan voorsz. instructie,” waardoor bij verschil van meening de beslissing over den waren zin dier instructie aan Wegener werd gelaten. Met dat al verklaarde het Comité overtuigd te wezen „dat ons wegens de behandeling van deze zaak de verdiende goedkeuring zelfs van het nageslacht niet zal kunnen ontgaan.”

Van veel erger gevolgen dan Wegeners uitzending kon die van Nordmann zijn. Onmiddellijk na aankomst te Batavia zou hij als „chef der Indische militie” worden geïnstalleerd en aan de troepen worden voorgesteld; hij zou

dan „in naam van het geheele corps officieren” den eed van trouw afleggen aan het Uitvoerend Bewind der Bataafsche Republiek, het Comité, en *in alles waar zijn plicht zulks zou gehengen*, aan de Indische Regeering. Hij kon dus, zoodra zijne opvatting van plicht dit voorschreef, die Regeering gehoorzaamheid weigeren, desnoods tegen haar optreden. Tevens werd aan G. G. en Raden verboden anders dan door tusschenkomst van den legercommandant den troepen orders te geven, zeker eene heilzame verbetering, doch die het aanzien der Regeering niet kon verhoogen. Eindelijk zou Nordmann met den rang van jongsten Raad-Ordinaris van Indië en concludeerende stem in alle raadsvergaderingen zitting nemen waar zaken, de defensie betreffende, in behandeling zouden komen.

Het is overbodig hier nader aan te toonen, welke onheilen uit de gelijktijdige uitzending van twee patriotische heethoofden naar eene in gisting verkeerende kolonie, en dat met zulk eene instructie en zoo groote macht, bijna met zekerheid te voorspellen waren. Als om het gezag der Regeering den bodem in te slaan werd haar verder de bevoegdheid ontnomen, om eenig ambtenaar te ontslaan of te straffen anders dan bij wege van schorsing. Eindelijk werd de onderlinge verhouding der administratieve en rechterlijke macht geregeld; deze werden scherp van elkaar gescheiden; over het eeuwenoude gebruik dat een Raad van Indië President van den Raad van Justitie, een ander Voorzitter van Schepenen was, werd de staf gebroken; president van het eerstgenoemde gerechtshof werd Van Rossum, van het tweede Baljée, water-fiscaal Canter Visscher, advocaat-fiscaal Mr. J. G. Hartman, alle vier onderteekenaars van het in December 1795 aangeboden adres (16), de laatste zelfs om zijn ijveren voor die zaak door de Regeering vervolgd.

Behalve de missive die deze beschikkingen ter kennis van de Gecombineerde Vergadering bracht, richtte het Comité een afzonderlijk schrijven aan Commissarissen-Generaal waarbij ernstig op naleving der eerstbedoelde aanschrijving werd

aangedrongen en hunne instructie, die al van 1791 dateerde, vervallen werd verklaard, voor zoover zij met aanschrijvingen van het Comité in strijd mocht zijn.

Eindelijk werd de Raad van Justitie door het Comité in kennis gesteld van de getroffen maatregelen, en werd dit gerechtshof ernstig herinnerd aan zijne dure verplichting om het recht te handhaven „en voordaan zonder aanzien van perzoon tegen een iegelijk zonder onderscheid en welken post of rang ook bekleedende op voordragt van den Advocaat-Fiscaal en wanneer daartoe termen voorhanden zijn te verleenen authorisatie tot het doen uitvaardigen van citatie in persoon als meede decreeten van apprehensie en incarceratie”. Wel werd den Raad streng verboden „zich in het minste of geringste met eenige politieke zaaken in te laten of te immisceeren in de opperdirectie van het Indisch Bestuur” maar zelfs de Landvoogd, zelfs Commissarissen-Generaal konden thans door den te voren zoo verneederden Raad van Justitie gekerkerd worden, en de militaire macht zou haar steun daartoe verleenen, zoodra de patriot Nordmann dit zijn plicht achtte.

Nog één stap bleef voor het Comité te doen: aan Nordmann en Wegener volmacht te geven om in zekere gevallen rechtstreeks tegen de Regeering op te treden.

Of men ook tot dezen laatsten stap is overgegaan, is ons onbekend.

Uit particuliere brieven tusschen verschillende in ons verhaal optredende personen gewisseld, weten wij dat èn Nordmann èn Wegener zich beroemd hebben een dergelijken geheimen last te bezitten en dat de laatste zelfs tegenover het Comité daarop zinspeelde; doch elders verklaart Nordmann niet te weten of Wegener eene geheime instructie had, ja ontkent hij dit. Of de verzekering, door het Comité later gedaan, dat de uitgezonden Gecommitteerde „niet gechargeerd was met enigen anderen partikulieren last of commissie” geloof verdient, durven wij niet beslissen: van onoprechtheid is de briefwisseling van het Comité en vooral de houding van

Wiselius niet vrij te pleiten. Zooveel is zeker, dat deze laatste eene correspondentie in geheimschrift met Nordmann voerde, evenals ook Wegener herhaaldelijk stofte op zijne „geheime liaisons” zijn „cryptographisch alphabet” en meer van dien aard.

Wij zullen thans het verhaal der gebeurtenissen vervolgen.

Den 10^{en} Februari 1798 hadden onze beide Jacobijnen afscheid van het Comité genomen; daar de rechtstreeksche verbinding tusschen Nederland en Java tengevolge van den oorlog gestremd was, reisden zij naar Kopenhagen om van hier op een Deensch schip, de Dronningaard, hunne bestemming te volgen. De verhouding tusschen de twee lotgenooten was uitmuntend; Nordmann schreef nog uit Elseneur dat hij in Wegener een aangenaam reisgenoot, een kundig en oprecht vriend had gevonden; minder welkom was hem echter de verzekering van te Kopenhagen gevestigde Nederlanders geweest, dat Nederburgh hem te Batavia ongetwijfeld eene kool zou stoven, hem of terug zou zenden of zelfs van kant helpen; aan de mogelijkheid dat Wegener in zijne nieuwe waardigheden erkend zou worden wilde niemand geloof slaan. De reis was verder zeer voorspoedig; de Kaap, die in Engelsche handen was, werd zorgvuldig gemeden en den 10^{en} of 11^{en} September traden de twee heeren te Anjer aan wal om over land verder te reizen.

Er had inmiddels eene aan gevolgen rijke verandering plaats gegrepen: Wegener was ook nu niet aan zijn noodlot ontkomen om innigen afkeer te verwekken bij personen die hem van naderbij leerden kennen: „zijne valsheid, leugens en vuiligheid”, schreef Nordmann naar Europa, „hebben mij ter dood toe verveeld”; voortaan waren geen scheldwoorden leelijk genoeg, of zij werden door den Generaal in milden overvloed op Wegeners hoofd uitgegoten; vooral de benaming „het mouster” schijnt Nordmann kernachtig en zinrijk te hebben geleden.

Hoe was nu sedert 1795 de politieke toestand te Batavia geweest? Deze: de Regeering had het uiterste gedaan om

alles in den ouden plooi te houden en was daarin vrij wel geslaagd.

De Decemberbeweging was op niets uitgelopen dan de afschaffing van het Reglement op Pracht en Praal; de leiders dier beweging waren vervolgd; in Rade van Indië was de oppositie, Mom en Van Riemsdijk, tot een decent gedrag teruggekeerd, dat wil zeggen: niemand durfde eene afwijkende meening uiten wanneer de G. G. gesproken had; ieder die onrust zou verwekken, was met verbanning bedreigd en geruchtmakende processen hadden bewezen, dat het despotische gezag van Commissarissen-Generaal nog onverzwakt voortleefde; zoo in 1798 de schandelijke vervolging van Dirk van Hogendorp; wat vroeger de wonderlijke zaak van Jacob van Kal, gewezen resident van Riouw, die, na twee jaren te Malakka in de gevangenis te hebben doorgebracht zonder dat zelfs eene aanklacht tegen hem was ingediend, naar Batavia werd gezonden, hier drie maanden in de boeien zuchtte en toen eene commissie uit den Raad van Justitie bij zich zag verschijnen om op de meest onbevagen wijze te vragen wat hij eigenlijk had misdreven!

Alleen dit gerechtshof durfde nog tegen de Regeering opkomen.

Hoe weinig ontzag het Hof voor den Raad van Indië toonde, bleek o. a. uit het gedenkwaardige proces van Schultz, gewezen vendumeester, die rechtsingang verzoekt had tegen den oud-Gouverneur-Generaal Alting, ten einde terugbetaling te erlangen van eene som van 46163 of met de intresten 71042 rijksdaalders, welke door Zijn Hoogedelijkheid successievelijk uit de kas van het vendukantoor was genoten ten nadeele van hem, Schultz. Het voorschrift luidde, dat de Regeering, waar het zoo hoog geplaatste ambtenaren gold, *venia agendi* kon verleenen of weigeren; ditmaal weigerde zij die, om Alting, die erkennen moest dit bedrag te hebben ontvangen, te hulp te komen; doch de Raad van Justitie bekreunde zich daar niet om en

liet het proces zijn gang gaan alsof er geene Regeering was, enkel om den onbeminden oud- G. G. in zijne landelijke rust op Kampong Malajoe te storen.

Om kort te gaan — het vuur van ontevredenheid en tweedracht smeulde nog altijd onder de asch toen den 12^{en} September het bericht der aankomst van Nordmann en Wegener in Rade ter tafel kwam.

Een geluk voor den laatste was het, dat Nederburgh, ofschoon reeds in Juli particuliere tijding van de uitzending der Jacobijnen ontvangen was, eerst eenige dagen na Wegeners aankomst te Batavia terugkeerde van zijne plechtige reis naar Java's Noord-Oostkust (17): anders was de nieuwe Gecommitteerde dadelijk teruggezonden; thans wist de G. G. Van Overstraten, een gematigd man, het er heen te richten dat Wegener in zijne qualiteit erkend werd. Er was al een lichtstraal tusschen de wolken doorgebroken, die een oogenblik een komend onweer aan de Regeering hadden voorspeld: men wist namelijk uit brieven van vrienden in Nederland zeer precies, wie Nordmann was, en bouwde op deze kennis een reddingsplan, dat thans boven verwachting ondersteund werd door 's generaals hevigen en onverholen afschuw van zijn reisgenoot. De Raad van Indië Neun, een stoer aanhanger van Nederburgh, vroeg Nordmann onmiddellijk op Molenvliet te logeeren; deze betrok daar „een mandoor of portierskamer binnen den tuin voor aan het hek” en „des anderen daags”, schreef Mom spijtig naar Nederland, „was hij reeds zo genaturaliseerd Bataviasch alsof hij jaren lang hier geweest was”.

Wegener daarentegen trok in bij Andries Teisseire op de Bacherachtsgracht *), die met zijn zoon Guillaume Elie tot de ijverigste Decembermannen had behoord.

De indruk dien de komst van den nieuwen Gecommitteerde maakte moet, wanneer wij Van Overstraten en Nord-

*) Uit verschillende aanduidingen in de Resolutiën van Heemraden blijkt, dat de woning van Andries Teisseire moet hebben gestaan op den hoek waar de Ringsloot van de Bacherachtsgracht naar de Amanusgracht loopt.

mann willen gelooven, onbeschrijfelijk slecht zijn geweest, zòò zelfs dat de inlanders bij hoopen hunne Regenten kwamen bidden, toch den G. G. te verzoeken om van hem bevrijd te blijven. Dit is niet onmogelijk; maar men zal in het oog moeten houden, dat de Inlander al heel weinig van Wegener kon weten, en ook, dat het den fungeerenden Gecommitteerde zeer gemakkelijk moest vallen, eene dergelijke demonstratie op touw te zetten. Maar Van Overstraten wilde van zoo iets niet hooren; Wegener moest en zou onschadelijk worden gemaakt, doch op eene wijze die het achterdochtige Comité niet tot strengere maatregelen kon prikkelen. Voorloopig bepaalden Commissarissen-Generaal zich tot de zending van Prediger *) naar Nederland met den geheimen last om bij het Uitvoerend Bewind te klagen over de roekelooze handelwijze van het Comité.

Wij loopen hiermee echter de gebeurtenissen eenigszins vooruit.

Den 16^{en} Sept. 1798 had Wegener den eed in Rade van Indië afgelegd „voor zoover die niet streed tegen de door hem in Nederland afgelegde eeden en verklaringen”; den volgenden dag verscheen hij in den Raad van Justitie om de missive te overhandigen die door het Comité hem ter bezorging aan dit gerechtshof was meegegeven.

Het was een plechtig oogenblik toen onze held als heilbode van betere tijden in datzelfde hof verscheen, waaruit hij drie jaar geleden snood gebannen was. Beneden aan de trap van het Stadhuis door eene commissie van twee raadsheeren opgewacht en binnengeleid, en zitting nemende tegenover den President, opende hij zijne lippen tot het verzoek, aanteekening te houden van hetgeen hij zou zeggen; zoodra de Secretaris pen en papier gereed had hief Wegener aldus aan te spreken:

*) Prediger was indertijd door het Comité met eene instructie die hem onafhankelijk van de Regeering maakte, naar Indië gezonden om een wakend oog te houden op de Orangisten, speciaal Nederburgh. Deze wist hem echter geheel te winnen. Hij was thans Raad van Justitie en Secretaris van dezelfde Hooge Commissie op wier gedragingen hij zou toezien.

MEEDEBURGERS!

President en verdere Leeden van den Raad van Justitie des Casteels Batavia!

Wanneer gij den brief welken ik het geluk heb Ulieden hier meede in volle vergadering ter hand te stellen, zult hebben gelezen, dan zult gij als eerbiedigers en handhavers der wetten de provisioneele beschikkingen van het tijdelijk Bewind in het moederland aangaande de administratie van de Justitie in deze gewesten met hart en mond toejuichen, en gij zult met mij kussen de weldadige hand der albestierende voorsienigheid, die mij in het overbrengen van dezelve alle hinderpalen en duijssende gevaren heeft doen te boven komen, hetgeen voor Ulieden en voor alle Ingezetenen dezer gewesten om zo gewigtiger is, nadat het duplicaat van dezelve door toedoen van den Burger Pinket van Haak is te zoek geraakt.

Laat ik uw, meede Burgers, bij deeze geleegendheid mogen zeggen

Dat ik over het geheel gelast ben om in alle mijne daden so familiare als officiaale, in alle mijne raadgeevingen aan publicque en privaat personen daarop bedagt te zijn, dat alle dezelve uitlopen op den voorstand en de aanmoediging van het patriotisme, opdat ten opzigte van hetzelfde het haatlijk denkbeeld van Factie, hetwelk eeniglijk van een teegenovergestelde parthij geformeerd kan worden, ten eenen male alhier moge verdwijnen, pogingen die van mijnen kant des te ernstiger zullen moeten worden te werk gesteld, indien men alhier nog niet genoegzaam doordrongen mogt weezen van den heerschenden geest in ons dierbaar vaderland.

Daar is de tijd gekomen dat voorkeus en distinctie word toegelegd dengeenen die waere patriotten zijn, dat is die zig verdienstelijk maken om het best van het vaderland, die den meesten haat hebben tegen het anglomanisme, die het Stadhouderschap, aristocratie, foederalisme en anarchie verfoeijen.

Indien in deze gewesten nog voorstanders van Orange, van aristocratie, van foederalisme, van anarchie mogten gevonden worden, indien hier nog mogten gevonden worden die in hatelijke eigen grootheid hun voldoening en in verdrukking en slavernije van den vrijgeboren mensch hun vreugde vinden, weest verseekerd, meede Burgers, dat indien dezelve uwe oplettendheid mogen ontglippen, de aanstaande grote reorganisatie die gij alle dagen te gemoet kunt sien, hen zal doen kennen en hen hunnen verdienden loon zal doen geworden.

Ondertussehen feliciteer ik ulieden hartelijk met den schonen taak u opgelegd door het Bewind in het moederland, den taak om defensors der Burgeren te zijn, om het onoverkomelijk bolwerk der individueele vrijheid en gelijkheid in regten te zijn.

D'algoede maak u sterk in uwe ambtsverrigtingen, geve u gezondheid en genoeg.

Voorts beveel ik mijn perzoon in uw vriendschap onder toewensching van heil en verseekering van agting.

Na aldus te hebben gesproken nam Wegener afscheid en werd hem ceremonieus uitgeleide gedaan.

Over zijne rede zullen wij niet veel woorden verliezen; het Comité heeft steeds heftig ontkend, tot het houden van eene aanspraak machtiging te hebben verleend; doch het Comité was ver, en de indruk, door den Jacobijn beoogd, was verkregen.

Daar nu Wegener bovendien breed opgaf van zijn onbepekten invloed in Nederland, zich geheimzinnige toespeelingen veroorloofde op zijne secrete instructie en rondstrooide dat Nederburgh's bezittingen in Nederland al door de patriotten in beslag waren genomen, begonnen de vaderlanders in den Raad van Justitie fier het hoofd te verheffen. Eene commissie werd benoemd om Wegener te danken voor het overbrengen van 't blijde nieuws van 's Raads independentie, en het aandeel dat hij beweerde te hebben gehad in de

gunstige beschikking van het Comité. In gezwollen be-
 woordingen volbracht deze hare taak, sprak van „het juk
 van despotismus” waarvan het Hof thans bevrijd was; van
 de „ware grootheid, niet bestaande in trotsche benamingen
 en van over zijnen evenmensch naar willekeur gebied te
 voeren” waartoe de Raad thans was verheven, en betuigde
 dat deze, onder Wegeners leiding, niets zou nalaten „hetgeen
 verder het stadhouderschap, aristocratie, foederalisme en
 anarchie mitsgaders anglomanisme vernielen kon”.

Zijne verschijning op het Stadhuis als beschermer der
 beleedigde Vrouw Justitia was het trotschte oogenblik in
 Wegeners leven; op andere momenten straalde zijn glorie-
 krans minder helder en maakte hij den indruk van een
 zeer gewoon, zelfs ietwat vlegelachtig individu. Wij zullen,
 om billijk te zijn, hem ook van deze zijde laten zien.

Twee dagen na bovenbeschreven Raadszitting, den 19^{en}
 September, zou Nordmann worden geïnstalleerd als leger-
 commandant. Wij geven den generaal zelf het woord:

„Den dag daar ik voorgesteld word was het geheel Ba-
 tavijsche garnisoen onder het geweer, uitmakende omtrent
 5000 man reguliere troepes, niet gerekend de landmilitie,
 burgerij, zeevaart, pennisten, Mooren, Chineesen etc. etc.
 De Commissie die mij verzelde met den Gouverneur-Generaal
 aan het hoofd, omtrent in het midden gekomen zijnde, kwam
 ons den burger Wegener te gemoet met een zwarte ronde
 hoed, zonder poeder in zijne haaren, lange roode baard,
 linnen die in veertien dagen niet gewassen was, voor de
 rest zwart gekleed, een stalen gebrooken deegen die met
 wit gaaren te zaamen gebonden was. Hij presenteerde
 oogenblikkelijk handjes aan den Gouverneur-Generaal, de
 Commissie en mij, en betuigde zijn uiterste genoegens om
 ons zoo wel te zien. Wij waren wegens de ceremonie ver-
 wonderd over deese nieuwe soort van beleeftheid; maar dat
 was niet genoeg, de sottise moest compleet worden; want
 wanneer de commissie voor het midden gekoomen waaren,
 de officieren bij de commissie geroepen en op zoodanige

wijze geformeerd dat zij met hetzelfde een kring uitmaakten, hield de Gouverneur een zeer treffende aanspraak waarop onze attentie bleef gevestigd. Naauwelijks had hij deese geeindigd als wij eene beweging op onze linkerzijde merkten.

Wij waren allen verwonderd wat het kon wezen, en ziet! het was den Burger Wegener, die met meer of min geweld door de officieren heen drong. Eindelijk in de kring aangekomen zijnde nam hij zijn hoed af en met een hem eigen Jesuitisch voorkomen verzeekerde hij dat zijn hart zo vol van blijdschap was en God weet wat al schoone zaaken! Hij eindigde zijne aanspraak met zijn hoed in de lugt te zwaaien, uitroepende: Vivat de Gouverneur-Generaal! Vivat de Generaal van de Militie!

Ik betuige dat wij alle, en ik bijzonder, over dit gedrag zo verstomd waren, dat ik niet woest wat ik deed en men zegt dat ik ook hoezee geroepen heb, zonder dat ik zelfs daarvan iets weet!"

Nordmann's haat tegen „het monster" was alzoo nog niet verdoofd, en werd behendig aangevuurd door de geslepen diplomaten in wier handen hij onmiddellijk gevallen was. Van zijn Jacobinisme bleef geen schijn of schaduw over; hij zag nog alleen door den bril der Regeeringspartij. Zelfs de toestand van het leger droeg zijne onverdeelde goedkeuring weg: wat daarover in Nederland was verhaald waren kwaadwillige verzinsels. Tot chef van den staf had Nordmann den legerbevelhebber benoemd in wiens plaats hij zelf was getreden, Simon chevalier de Sandol Roy, een ijverig aanhanger van Nederburgh, die natuurlijk zijn vervanger met geen vriendelijk oog aan kon zien, doch zijn wrok wist te verbergen, en voor Nordmann's intimus doorging; de verdere stafofficieren had hij, voorgelicht door zijne nieuwe kennissen, zóó goed gekozen, dat hij voortaan zelfs in zijn huis niets kon doen of het werd bespied en aanstonds aan de Regeering overgebracht. Nederburgh had, wat den gevaarlijken generaal betrof, eer van zijn werk. Zoodra de Commissaris-Generaal van zijne geruchtmakende

reis te Batavia was teruggekeerd had hij, die anders gewoon was zelfs den G. G. als zijn dienaar te behandelen (18), aan Nordmann het eerste bezoek gebracht; had rondborstig verklaard wel te weten dat deze tegen hem ingenomen moest zijn, doch hem verzocht zijn oordeel, waaraan Nederburgh verklaarde veel te hechten, op te schorten tot hij meer kennis van zaken zou hebben erlangd. Eene dergelijke houding van den almachtigen Radja Blanda, zooals hij in den volksmond heette, kon op een zwak man als den generaal hare uitwerking niet missen. De hem aldus toegestoken hand greep hij met warmte aan; weldra koesterde hij vurige genegenheid voor Nederburgh, vertelde hem alles wat hij van de geheime plannen van het Comité wist, en verklaarde ieder, die tegen den Commissaris-Generaal zou durven oponeeren, voor een anarchist en een schelm. Ja, Nordmann's betuigingen van vriendschap werden zóó gloeiend, dat Nederburgh er verlegen mee was; soms kwam hij een ganschen dag op Laanhof in een vertrouwelijk tête-à-tête doorbrengen, en bij het scheiden heette het dan steeds, dat dit de gelukkigste uren van zijn leven waren geweest.

Bijna even hartstochtelijk bewonderde Nordmann de talenten van den Gouverneur-Generaal Van Overstraten, die zoo groot waren, schreef hij naar Nederland, dat er voor hem zelf niets beters te doen viel dan stipt te laten uitvoeren wat gene reeds had geordonneerd. Met de politiek wilde de legercommandant voortaan niets te maken hebben: het Comité was ten eenen male misleid door valsche berichten, en voor een mililair was het oneindig beter, strenge discipline te betrachten, dan naar noodelooze hervormingen te streven.

Maar behalve de aanwezigheid van het „monster” dat natuurlijk verwijtende blikken op zijn afvalligen spitsbroeder sloeg, was er nog iets dat Nordmann geweldig hinderde. Hij had zich in patria voorgespiegeld, in zijn verband van vijf jaar wonder wat te besparen van zijn tractement van 12.000 gulden. En nu kwam hij in een land waar een

hoed vijf en twintig rijksdaalders kostte, een flesch wijn anderhalf, een pond tabak zes, de rest naar proportie. Een land voor sparen was dit niet. „Daarenboven”, zei Nordmann, „zal ik voor de eer der republiek en de post waarmede ik vereerd ben het uiterlijke zoeken op te houden”. Hiertoe koos hij den weinig gewonen weg, van alle dagen uit dineeren en soupeeren te gaan; „en tot mijn geluk” schreef de oolijke generaal „rekent men hier niet zoveel op een maaltijd als in Europa.”

Hij viel echter Nederburgh voortdurend lastig om tractementsverhooging, en kreeg die na een paar maanden in den vorm van een maandelijksch tafelgeld van 600 rds; hij zou dan voortaan zijne officieren geregeld bij zich kunnen zien en goede kameraadschap bevorderen. Maar met Nordmann's tractement waren ook zijne idealen gestegen; hij droomde nu van niets minder dan 50.000 rijksdaalders over te leggen. Eerst trachtte hij een rijk huwelijk te doen, maar na een blauwtje te hebben geloopt begon hij het oog te slaan op de welvoorzene beurzen van den Gouverneur-Generaal en andere leden der Regeering; zijne conversatie draaide altijd om geld en nog eens geld; dan had hij meubels, dan paarden, slaven, rijtuigen, zilverwerk noodig, en hij wond er geen doekjes om dat een flink cadeau hem zeer welkom zou zijn. Eén ding deed hij niet — zijne officieren ontvangen. Nooit rookte Nordmann's schoorsteen, en de Raad-Extraordinair Neun, naast wien hij thans op Molenvliet woonde, kon dagelijks wanneer het etenstijd was er op rekenen hem te zien verschijnen.

Was het in de gegeven omstandigheden bijzonder hatelijk voor den legercommandant, te vernemen, dat zijn voormalige reisgenoot al spoedig belangrijke sommen, zoete vrucht van zijne voordeelige betrekking, aan zijne gemachtigden in Nederland kon overmaken, vooral door zijne wijze van optreden was de nieuwe Gecommitteerde en Raad-Extraordinair aan hem en de verdere leden der regeeringspartij een doorn in het vleesch.

De gevolgen van Wegeners plechtige overhandiging der missive van het Comité aan den Raad van Justitie hadden zich spoedig doen bespeuren. Nu dit gerechtshof door het Opperbestuur als „Hooge Raad” was aangesproken en onafhankelijk van de Regeering verklaard, nu het zich aan Wegeners vaderlandslievende leiding had toevertrouwd, begon het kloeker dan ooit voor zijne waardigheid op te komen. Wegener deed met het hof wat hij wilde, schreef Nordmann. Geen wonder. Want behalve een Jacobijn was hij een goed jurist; en juristen zaten er in den Hoogen Raad maar twee, de president Van Rossum, die zijne niet bijster groote geestvermogens bedorven had met wat veel „in de flesch te studeeren”, en Popkens; de rest bestond uit geassumeerde leden, aan wier opleiding de chicanes der rechtspraktijk vreemd waren gebleven.

Al verwierven deze laatsten soms een zekere routine en al geliefde nu en dan de Regeering vol te houden dat de geassumeerde leden „over het geheel geschikter voorwerpen gevonden worden dan in Europa tot het ambieeren dier aanzienlijke en gewigtige bedieninge schijnen te kunnen worden gepersuadeert (19)”, toch sprak zelfs de patriotische Mom van „de armhartige gesteldheid van den Raad van Justitie en de onkunde en overdrevendheijd van de leden welke dat gerechtshof componeeren.”

Wegeners invloed op het aldus samengestelde hof was, geen veertien dagen na zijne aankomst, reeds merkbaar in 's Raads besluit om zich voortaan „Burgers Rechters” te laten noemen, en te breken met de usance die voorschreef dat eene commissie uit den Raad mondeling bij den Gouverneur-Generaal rapport moest uitbrengen van verrichte lijkshouwingen, van geëxecuteerde doodvonnissen, van gedane publicatiën, en dat, wanneer het Hof schriftelijke mededeelingen, van welken aard ook, aan de Regeering te richten had, de President deze in eigen persoon moest overbrengen. Het eerste zou voortaan geschieden door den Advocaat- of den Water-fiscaal, het laatste door den Secretaris. Van ernstiger gevolgen had

eene andere resolutie van den Raad kunnen zijn, om namelijk de rechterlijke colleges op alle buitenkantoren aan te schrijven, in het vervolg „alle justitieele verrigtingen die bevorens in geschrifte bij de Politie of de Hoge Regeering hebben moeten worden overgebracht, thans ter examinatie en approbatie van desen Hogen Rade niet onder cachet volant maar gesloten over te zenden”. Gaarne had ook de Raad gezien dat de „geassumeerde” leden hetzelfde salaris ontvingen als de „integreerende”, waardoor zij onafhankelijker van de Regeering zouden zijn, ja zelfs, dat hunne benoeming aan het Hof werd overgelaten; doch het eerste werd door G. G. en Raden geweigerd, en het laatste was te groote aanmatiging, dan dat de Raad er een voorstel van durfde maken. Tegenover de uitdagende houding van dit college, die soms zoo erg werd dat het zich niet verwaardigde op vragen van de zijde der Regeering te antwoorden, nam deze laatste overigens de meeste omzigtigheid in acht; het Comité had geschreven dat eene nieuwe instructie voor den Raad van Justitie eerlang te verwachten was en daarom wilde de Regeering voorloopig alle disputen vermijden. Men deed dus zijn best, de tartingen van het Hof zooveel mogelijk te ignoreeren.

Wie echter niet geignoreerd kon worden was de Raad-Extraordinair Wegener.

Een oogenblik had Van Overstraten gehoopt, zeker overwicht op den woelgeest te hebben verkregen, maar deze was onmiddellijk uit den band gesprongen. Gelukkig, dat Wegeners instructie hem althans voorschreef alle voorstellen die hij in qualiteit van Gecommitteerde doen zou, niet in Rade van Indië doch in de Gecombineerde Vergadering *)

*) Deze vergadering was gecombineerd uit Commissarissen-Generaal en het college van Gouverneur-Generaal en Raden. Omtrent haar ontstaan kan men Mr. N. P. van den Berg in de Gids van 1890, deel 2, pag. 399 e. v. nalezen. Commissarissen-Generaal waren thans Nederburgh, Van Overstraten en Siberg, de twee laatsten tevens G. G. en Directeur-Generaal ad interim, zoodat de Gecombineerde Vergadering feitelijk bestond uit het college van G. G. en Raden, gepreseed door Nederburgh.

voor te dragen, zoodat de talentvolle, onverschrokken en onbuigzame Nederburgh, de eenige wien de angst niet om het hart was geslagen bij Wegeners zwetsen van zijn onbeperkten invloed in Nederland en zijne geheime instructie, bij alles tegenwoordig moest zijn en zijne weifelende getrouwen tegen den onbesuisden aanvaller, gesteund door de oppositie, Mom en Van Riemsdijk, in het vuur kon brengen.

Wegeners eerste belangrijke voorstel was, dat hij door eene commissie uit de Gecombineerde Vergadering aan de onder hem staande Commandanten en kamponghoofden der Ommelanden zou worden voorgesteld als „Independent” Commissaris tot en over de Zaken van den Inlander, met bekendmaking van het „heilzaam oogmerk” zijner zending; dat per expresse missive ook de regenten der Bovenlanden van zijne optreding verwittigd zouden worden, aan welke hij met nieuwenjaar, wanneer zij te Batavia verwacht werden, op even plechtige wijze moest worden voorgesteld; en dat daarenboven zijne instructie in de verschillende inlandsche talen zou worden gepubliceerd „met toevoeging van zodanige aanmerkingen als zullen kunnen strekken om den Inlander in te boezemen al dat vertrouwen in mijne perzoon, hetwelk nodig is, zal het liefderijk oogmerk en de salutare intentie van het Bewind niet worden infructueus gemaakt”. En waarop grondde hij deze verreikende, onverstandige en zelfs niet ongevaarlijke pretensies? Niet op zijne instructie, die van iets dergelijks geene melding maakte, maar op de klinkende phrasen door den President van het Comité hem tot afscheid toegevoegd *). „Gij”, sprak Wegener tot de Gecombineerde Vergadering „gij gist naar de intentie van het Bewind, en ik, die uit deszelfs schoot tot u kom, ik weet de intentie van het Bewind en ik verklaar u dat dezelve is om in mijne perzoon te vereenigen bejide de qualiteiten, die tot dusver ten opzichte van het Commissariaat geresideerd hebben bij den Gouverneur-Generaal en den

*) Zie boven, pag. 118.

Gecommitteerde'. Er bleef dus voor de vergadering slechts de keus of den spreker te erkennen als orakel van de goden in het Comité, of hem aan zijne voorschriften te binden. Hoofd voor hoofd dienden de heeren hunne schriftelijke adviezen in (een omslag waartoe Wegeners instructie hen noodzaakte) en zonder uitzondering bleek men zich tegen de aanspraken van den Gecommitteerde te kanten; zelfs Mom en Van Riemsdijk durfden die niet steunen. Het eenige waartoe men zich wilde verstaan, was, dat Pieter Engelhard, de nog in functie zijnde ambtsvoorganger, uit de bovenlanden waar hij op tournee was, zou worden afgeroepen, en dat Wegener daarna door eene commissie, doch niet bestaande uit leden der Regeering, geïnstalleerd zou worden.

Aldus teleurgesteld in zijne hoop om plechtig tot schutspatroon van den verdrukten Inlander te worden geproclameerd, besloot de Gecommitteerde om desondanks den bruinen broeder eene reddende hand toe te steken.

Kort na de aanvaarding van het Commissariaat gelastte hij de opzieners en Regenten der Preangerlanden, geen koffie meer aan te planten zonder vrijen wil en goedvinden van den kleinen man, en dat, men vergete het niet, in een tijd, toen het staan en vallen der van het Moederland afgesneden kolonie ten eenen male afhankelijk was van den verkoop der Preangerkoffie aan de Deensehe en Amerikaanse handelaars die haar te Batavia kwamen halen. Het is een bewijs te meer, hoe weinig de Regeering zich met de inlandsche aangelegenheden bemoeide, dat in hare resolutiën met geen woord gewag wordt gemaakt van dezen eigendunkelijken maatregel, waarvan zij waarschijnlijk volmaakt onkundig is gebleven, en dien wij slechts uit eene korte vermelding, door Pieter Engelhard verscheidene jaren later neergesteld, hebben vernomen *).

*) In een bundel papieren betreffende de Jacatrasche Bovenlanden, in 1808 door Pieter Engelhard aan Daendels aangeboden, komt de volgende noot voor, bij een rapport over de productenlevering in 1800: »Mijn plaatsvervanger de raad Extraord' Wegener heeft straks na de aanvaarding van het Commissariaat

Bijna even lichtzinnig was Wegeners optreden tegenover de Commandanten der kampongs rondom Batavia. Dezen moesten volk leveren om de opgeworpen strandbatterijen te bezetten, een krijgsdienst waarvan de inlander een diepen afkeer had wegens de groote sterfte onder de aldaar geplaatste manschappen. Nu gelastte Wegener, niemand tot den dienst op de batterijen te dwingen; ofschoon hij daarna zachten aandrang gebruikte, de batterijen bleven onbezet.

Tot dank richtten de niet aan veel égards gewende Commandanten een adres aan den Gecommitteerde waarin de zinsnede voorkwam „dat het voor de commandanten, officieren en gemeenen bijzonder wel was, dat de Heere God het in de gedagten van de groten in Holland gegeven heeft om naar Batavia te zenden den Heer Commissaris Wegener welke medelijdend en ontfermend is omtrent geringe lieden”, woorden die niet kwalijk gemeend doch voor de Regeering verre van vleiend waren.

Voorts trachtte de Gecommitteerde door wat Mom een „gemeenzame en vertrouwelijke handelwijze” noemde, de genegenheid der gekleurde bevolking te winnen, in welk hachelijk experiment, te hachelijker bij 's mans onkunde in het Maleisch, hij overweldigend snel slaagde. Men hoore wat Wegener aan het Comité schreef: „Ik ondervind dadelijks dat ik hier algemeen en om zoo meer bemind en geagt word, hoe minder grootsch ik in mijn voorkomen ben, ik, die van den Inlander die van grootsche titulatures niets weet om zoo te spreken op handen gedragen word, al is het dat ik in geenen vergulden wagen rijd, dat ik geenen degen in de hand draag, niet met twee stokken *) rijd en in simpele kledij mij vertoon; ik die alhier op Batavia Burgervader genoemd word”.

Hoe jammer, dat dit beminnelijke beeld van bescheiden-
aan de regenten en opzienders gelast, geen coffij meer aan te planten zonder vrije wil en goedvinden van de gemeene man, waardoor de aanplanting die ik voor dat najaar g'ordonneert had niet geschied is.”

*) Hij bedoelt: twee slaven die met een fraaien rotting in de hand voor het rijtuig uitloopen.

heid en zelfkennis vlekjes vertoonde, wel niet van betekenissen, doch die aan de innemende schoonheid van het geheel afbreuk deden.

Evenals meer groote mannen van zijn stempel bezat Wegener uiterst fijngevoelige zenuwen die hem in kritieke oogenblikken soms parten speelden.

En helaas, hij kon dit zwak niet verhelen; het werd wereldkundig.

Op een souper bij den Gouverneur-Generaal, waar meer dan honderd gasten, en daaronder Wegener, aanzaten, kwam plotseling een slaaf schreeuwend de zaal binnenvliegen; ieder sprong op, maar de ontstelde Gecommitteerde liep twee dames onder den voet en vluchtte door het venster. . . Men zegt dat de leeuw het hazenpad kiest wanneer hij een haan hoort kraaien. Was het dus niet ruw van Nordmann om den nerveuzen Burgervader een „verdomden poltron” te noemen?

In November trachtte Wegener de Regeering te bewegen tot ingrijpende maatregelen om de veiligheid in de Ommen en Bovenlanden te verbeteren. De particuliere landgoederen waren, ten gevolge van een ergerlijk wanbeheer, schuilnesten van dieven en moordenaars, die zich dikwijls tot benden van veertig, vijftig man vereenigden, de koffietransporten aanvielen en tot onder den rook van Batavia het verkeer bemoeielijkten. In opgewonden bewoordingen richtte Wegener zich nu tot zijne medeleden: „Vol schrik en weemoed zie ik overal blinken het moordstaal van bloeddorst; dagelijks komen mij ter ooren klagten over knevelarijen en geweld; geheele kampongs worden door rooverbenden geplunderd” enz. enz. Hij zag echter over het hoofd, dat sommige der grootste landheeren in den Raad van Indië zelf zaten, en dat niemand meer dan zijn vriend Van Riemsdijk door de openbare meening voor de toestanden in de Ommelanden aansprakelijk gesteld werd. Wegener kreeg dan ook den wind van voren in een aantal adviezen, waarin zijne haastigheid, onkunde en laatdunkendheid scherp werden gehekeld. Siberg, die nooit een ander motief dan eigen-

belang bij wien ook onderstelde, insinueerde zelfs, dat de klachten van den Gecommitteerde over de onveiligheid alleen dienden om zijne uitzending met eene zoo veelomvattende instructie te rechtvaardigen. Maar toen Wegener gemachtigd werd gewapende patrouilles uit te zenden tot in het Buitenzorgsche en zich, om de operaties te leiden, zooals Nicolaas Engelhard dat meermalen had gedaan, zelf daarheen te begeven, toen kwam onze man bijna huilend bij den Gouverneur-Generaal vragen of hij thuis mocht blijven, omdat hij het zoo druk met schrijfwerk had! En vervolgens schreef hij met zelfvoldoening aan het Comité: „Zoo lang ik leef zal ik, sterk door U, niet nalaten met republikeinsche moed te wandelen op het pad van regtvaardigheid en voorzigtigheid.” Zeker, discretion is the better part of valor.

Het is echter moeielijk bij iemand als Wegener de lijn te trekken die den heethoofd scheidt van den kwakzalver. Het best kan ons oordeel worden samengevat in het veelzeggende: trompé, trompeur, trompette. Vooral ook dit laatste, wat Vondel een „blaesbalg” noemt. Te aller ure stond Wegener gereed om oppositie te voeren in de vroeger zoo kalme vergadering, soms alleen, soms gesteund door Mom, soms ook door Van Riemsdijk; zelden kon hij zijn zin doordrijven, maar hij ontzegde zich ten minste de voldoening niet, om dan aantekening te verzoeken van zijne afwijkende opinie. De zenuwen van de heeren der Regeering werden door de eindelooze aanmerkingen en den beleedigenden toon van den woordenrijken Raad-Extraordinair op eene zware proef gesteld, zóó zelfs, dat de onverzettelijke Nederburgh eens de raadzaal verliet uit woede over dezen nieuwen Thersites

Die op zijn tong steeds een stroom onbetaamlijke woorden gereed had
Om boudweg en geheel onbehoorlijk de vorsten te sarren *).

Maar nooit schetterde de trompet scheller dan bij Wegeners

*) Hom. II, 2,213.

aanval op dat bolwerk van 's Compagnie 's benarde veste — de deftigheid.

Wat destijds daaronder en onder eene gepaste scheiding van standen verstaan werd, blijkt uit de anecdote (20), dat wanneer een Compagniesdienaar van minderen rang een hooggeplaatsten bezocht, hem niet alleen een lagere stoel werd aangeboden maar hij ook, in plaats van een behoorlijken Gouwenaar, een neuswarmertje te smoken kreeg, terwijl zijn gastheer statig wolkjes kon blazen uit een zwierige kabaalpijp.

Deze species van deftigheid tierde welig in het Batavia der vorige eeuw, ja, zij werd daar officieel beschouwd als de schaduwboom welks beschutting tot het voortleven der Compagnie zóó noodzakelijk was, dat ieder, hoog of laag, gewillig of gedwongen, zijn wasdom moest bevorderen. „Wij allen” schreef de Gecombineerde Vergadering in November 1798 naar Nederland, „zijn tot walgens toe verzadigd van de sogenaamde grootsheid; zelfs de hebbelijkheid is nodig geweest om ze ons verdraaglijk te maken”; doch de heeren offerden zich, zoo ze zeiden, op en lieten zich in het keurslijf der etiquette persen om maar aan Inlander en Chinees een heilzaam ontzag in te boezemen voor de grootheid der Compagnie en de achtbaarheid harer dienaren.

Tot zekere hoogte was dit onbetwistbaar juist gezien. Wanneer wij lezen dat ook de Voor-Indische vorsten de Engelsche officieren en ambtenaren na de afschaffing der golvende allonge-pruik niet meer als echte „heeren” beschouwden (21) en dit in hunne houding lieten gevoelen, moet men wel erkennen dat deftigheid van kleding en wat daar verder bij kwam niet geheel ten onrechte als een steunpilaar van het Nederlandsch gezag werd beschouwd; ongelukkig echter werd daar nog op gebouwd in een tijd toen men zelfs op de reede van Batavia het overschot der scheepsmacht zonder slag of stoot door den vijand liet vernielen, en scheen men de meening te koesteren dat de schitterende pluimage van sommige hooggezeten grijpvogels het oog zou verblinden voor hunne schrokkingheid.

Aan de andere zijde kan niet ontkend worden dat enkele leden der toenmalige Regeering eenig relief volstrekt noodig hadden. Nordmann beschreef in eene booze bui de Edele Heeren als „trompetters, pijpers, tamboers en mattsroosen en twee kleine advocaten;” zeer waarschijnlijk was dit in hoofdzaak juist *) en moet de grootheid, waartoe zij hoe dan ook waren verheven, hun soms even ongemakkelijk zijn afgegaan als zij Wiselius, het lid van 't Comité afgang, dien wij in een postscriptum tot een brief aan den Gouverneur-Generaal eene firma van zijne kennis in de gunst der Indische magnaten zien aanbevelen voor extra beste rook- en snuiftabak.

Nu was met het Reglement van Pracht en Praal als het ware de grondwet van het rijk der Bataviasche deftigheid vernietigd; elk miserabel particulier mocht thans gouden gespen op zijne schoenen dragen of zijn koetsier een gegalonneerden hoed opzetten of voor zijne vrouw een zijden japon koopen; het was een hard geval geweest, maar mogelijk dat eene contra-revolutie in patria, waarop de Regeeringspartij in 1798 vast rekende (er waren immers allerlei geruchten overgewaaid van de groote plannen, die zich het volgend jaar in de landing der Engelschen en Russen openbaarden) het verloren terrein zou doen herwinnen.

Doch de onrustige Wegener had zich in het hoofd gezet het onstichtelijk werk der nivelleering te vervolgen: hij wilde ieder, den Gouverneur-Generaal incluis, als „burger” of „medeburger” aanspreken en voor zich zelf eischte hij met onstuimigen aandrang denzelfden eeretitel, die trouwens in de Staatsregeling van 1798 was voorgeschreven (22) en door het Comité in zijne correspondentie geregeld werd gebezigd. Maar het woord „burger” klonk in de ambte-

*) De twee advocaten waren Van Overstraten en Wegener; Siberg en Wiese waren hunne carrière begonnen als matroos. Wiegeman, Fetmenger en Neun zullen de tamboers etc. moeten zijn, doch zekerheid daaromtrent ontbreekt ons; Nicolaus Engelhard was echter nooit iets dergelijks geweest, terwijl Mom en Van Riemsdijk van deftige familie waren.

naarswereld van Batavia gansch anders dan in Nederland, *) en was even weinig pompeus als het hedendaagsche „baas”. De Edele Heeren stonden dan ook pal tegen den onverlaat, die hun titel wilde rooven.

Lang en heftig woedde de strijd.

De Raad van Justitie, die op denzelfden dag waarop Wegener als de heraut van betere tijden in hun midden verscheen, in zijne Resolutien de nieuwe titulatuur was begonnen te gebruiken, beet het spits af door officieel aan allen wien het aanging te gelasten, voortaan de benaming „Burgers Rechters” in requesten en dergelijke te bezigen; daarna gaf hij ook aan de Regeering kennis van zijne titelverandering en voegde daaraan een bescheiden verzoek toe, om te mogen weten, hoe G. G. en Raden voortaan genoemd wenschten te worden. Hij kreeg tot antwoord dat de Edele Heeren wilden blijven wat zij waren, en zich aan de vroegere aanschrijving van het Comité hielden, om alles op den ouden voet te laten (23); zuchtend moest de Raad zich spenen van het genoeg om „de burger Gouverneur-Generaal” of „burger Siberg” te zeggen en te schrijven.

Maar een cordaat man van principes als de patriot Wegener, die voor het Comité een eed had gedaan van „onveranderlijken afkeer van Aristocratie” kon een zoo schoone gelegenheid tot muggenziften en haarkloven niet ongebruikt laten voorbijgaan.

Hij, de eenige vaderlander in Indië die zijne brieven dateerde „het 4e jaar der Bataafsche Vrijheid”, zou den smaad dulden, om „de heer Wegener” te heeten? Dat nooit! En zoo diende hij dan een lang adres in, waarbij de zaak in het licht der beginselen van Vrijheid en Gelijkheid werd beschouwd, en de Rechten van den Mensch in vurige taal werden verdedigd.

*) Van Imhoff, Consideratien (3^e Hoofdpoinet, 5^e Hoofdstuk § 12): De onaangenaamheijt van de levenswijze tot Batavia voor alle degeene die de Comp. niet kunnen dienen komt veel daar uijt voort, dat de burgerije aldaer als in veragting is.

Doch zijne medeleden in Rade lieten den belangeloozen ijveraar alleen staan; zelfs Van Riemsdijk werd hem ontrouw; alleen Mom bromde eenige zwakke woorden van instemming; Siberg, ofschoon met een uitgestreken gezicht verklarende dat hij „geene andere verlangens meer koesterde dan die van rethour na het moederland om aldaar te leeven in den staat van republicijns burger”, hield toch vol dat het „politieeq sistema geheel verbrooken stond te worden” wanneer Wegeners verzoek werd ingewilligd, en wees er met afschuw op dat het „vreemd moest voorkomen als medeburger te worden getituleert bij de dagelijkse inkomende verzoekschriften van Inlanders en Chineesen uit verscheiden gedeeltes van Azia en Africa op Batavia overgekomen, waarvan de eerste Mahomet en de tweede den Duivel aanbidden”.

Dit argument deed de deur dicht; de vergadering schaarde zich aan Sibergs zijde; Wegener werd „verzocht en desnoods gerecommandeerd en gelast” om aan ieder den hem van oudsher toekomenden titel te geven, welke beschikking door den beginselvasten republikein onmiddellijk werd beantwoord met de verklaring dat hij „bij den rechter reparatie zou zoeken” wanneer hij als „mijnheer” werd aangesproken. „In mij”, barstte hij los, „worden de regten van den Mensch en Burger als met voeten getrapt”, en hij bleef pertinent weigeren de slaafsche titulatuur van vroeger dagen toe te passen. Bitter waren de verontwaardigde klachten van den in zijne diepste ziel geschokten patriot aan het Comité. „Ik, die aan het Bataafsche volk trouw heb gezworen en het principe van gelijkheid aanbid, ik zelf heb gevaar geloopt gedwongen te worden om trouwloos aan mijne gedane eeden en solemneele beloften alhier voedsel voor aristocratie te spendeeren!” Maar, den hemel zij dank, hij had het principiis obsta in zijn vaandel geschreven, en zijn fijn gevoel van recht en plicht had hem ongedeerd tusschen de dreigende klippen doorgestuurd, hetzelfde fijne gevoel, dat hem een ander maal dreef, op een nader onderzoek aan te dringen, omdat in zeker geschrift het woordje UI: (Ulie-

den) veranderd was in U.E., en dat hem noopte in bezielde taal te eischen dat zijn ambtstitel niet langer „Gecommitteerde” maar „Commissaris” zou zijn. Onvermoeid rammelde de kampioen der gelijkheid zijne wapenen. Nadat de quaestie der titulatuur tot vervelens toe besproken en uiteengezet was, vond Wegener nog aanleiding in een adresje van dertien pagina's folio, klein schrift, op het „burger of mijnheer” terug te komen.

Een dergelijk obstructionisme werd de Gecombineerde Vergadering, ofschoon zij voor eene zeer ampele behandeling van zaken groote voorliefde koesterde, toch wat te machtig; er vielen nu en dan harde woorden; van Siberg, den geroutineerdsten van 's Compagnie's dienaren, kreeg Wegener bij gelegenheid te hooren dat een voorstel van hem „alweder diepe onkunde verried”; nu en dan werd hem reken-schap gevraagd van krenkende uitdrukkingen, maar met veel tegenwoordigheid van geest antwoordde dan de patriot dat hij „den nationalen tijd niet verspillen wilde” met te repliceren en dat „zijne adviezen boven de taxatiën zijner medeleden verheven waren.”

De Regeering durfde echter niet met zoo forsche maatregelen tegen den gehaten en geminachten Jacobijn optreden als zij eenige jaren geleden ongetwijfeld zou hebben toegepast; men kon niet weten, welke orders eerstdaags uit Nederland zouden komen; zelfs eene republikeinsche legermacht kon verschijnen, en met de geheime instructie waarmee Wegener beweerde had voorzien te zijn, viel dan niet te spotten. De onbepaalde vrees voor deze instructie was zóó groot, dat, toen Wegener de opheffing wenschte van eene bestaande „Secreete Commissie ter defensie”, hij eenvoudig aan zijn schriftelijk advies staande de vergadering de woorden toevoegde dat hij, bijgeval deze Commissie bleef voortduren, „zoodanige middelen zou employeeren als zich in zijne macht bevonden om die geheime overvloedige Commissie te doen ophouden” — en de Commissie werd opgeheven, ofschoon alle andere leden behalve Van Riemsdijk hare noodzakelijkheid volhielden.

Men drong nu wel op verklaring van het gebezigde dreigement aan, maar zij werd door Wegener geweigerd; hij ging zelfs zoo ver, vol te houden dat de leden der vergadering niet verplicht waren „hare besluiten te eerbiedigen wanneer die tegen hunne opinie strijdig waren”.

Vraagt men nu of Wegener niets anders deed dan de Gecombineerde Vergadering zoo veel mogelijk tot een debating-club maken, dan is het antwoord, dat dit deel zijner werkzaamheid het meest in 't oog valt, maar dat hij wel degelijk en met veel ijver zijne beroepslichten nakwam. „Hij werkte dag en nacht” zegt Mom. Weliswaar bleef hij zooals wij boven zagen, liefst op een veiligen afstand van de bovenlanden, en bracht hij zelfs niet aan de regenten de orders der Regeering over betreffende de wijze van bereiding der koffie en het planten van peper en kardamom — maar de Gecommitteerde was ook met rechtspraak belast en aan dit deel zijner taak wijdde Wegener zich met buitengewoon succes, zoodanig zelfs dat „alle Compagnies dienaren en ingezeetenen zoo Javanen als Chineesen hem onophoudelijk blijken gaven van liefde en agting wegens de vigilantie, nauwkeurigheid, promptitude, regtvaardigheid en cordaatheid waarmede hij onafgebroken zijn post als Commissaris waarnam.” Wie deze lofredenaar is? Natuurlijk de burger Wegener zelf. „In een tijdvak van omtrent anderhalve maand”, schreef hij naar patria, „heb ik meer dan duizend zaken na een door mij gehouden volleedig onderzoek of afgedaan of aan de Justitie gerenvoijeerd.” Voor dergelijke rechtspraak zou Sancho Panza op Barataria beschaamd de vlag hebben moeten strijken.

Doch er was meer.

Van oudsher was de Gecommitteerde de onmiddellijke chef geweest van de Commandanten der inlandsche natiën en had hij er voor moeten zorgen dat in oorlogstijd manschappen werden geleverd die onder hun eigen officieren de troepen der Compagnie versterkten. In den vorigen Engelschen oorlog hadden ook verschillende landheeren eene

„landmititie” in het leven geroepen uit de opgezetenen hunner goederen die door hen gewapend werden en zekere militaire oefening kregen. Gedurende den tegenwoordigen oorlog, nu er een zoo nijpend gebrek aan Europeesche troepen bestond, was dit alles stipter geregeld; de contingenten waren nauwkeurig bepaald, zoodat de kampongs om de stad met de particuliere landen te zamen 4 à 5000 gewapenden moesten gereed houden om op het sein van alarm zich in een kampement, dat voor hen bij de fortres Jacatra was aangelegd, te vereenigen. Tot commandant dezer ongeregelde legermacht was de Gecommitteerde Nicolaus Engelhard benoemd, een flink en praktisch gevormd man, aan wien men zonder vrees voor verwarring of onheilen het bevel over de inlanders had kunnen toevertrouwen. Maar thans zat Nicolaus Engelhard als Raad-Extraordinair aan de Hooge Tafel en zijn neef Pieter, die hem een paar maanden geleden als Gecommitteerde was opgevolgd, was vervangen door Mr. Christianus Henricus Chistophorus Wegener.

Met den militairen ijver die vreesachtige temperamenten soms kenmerkt, had deze burger de landsverdediging op zich genomen; hij had zelfs verlof gevraagd en verkregen om een door hem gekocht en vertimmerd schip op kaapvaart uit te zenden; thans verzocht hij nadere orders als chef der inlanders, omdat zijne instructie hem als zoodanig ondergeschikt maakte aan den Gouverneur-Generaal, terwijl toch na Nordmann's optreden deze laatste zijn superieur behoorde te zijn.

Dit leidde tot eene gedachtenwisseling in de Gecombinerde Vergadering waarin generaal Nordmann (die bij bespreking van militaire aangelegenheden present moest zijn) den twijfel opperde of Wegener wel als de geschikte persoon kon worden beschouwd om eene zoo aanzienlijke en zoo weinig gedisciplineerde troepenmacht te commandeeren.

Men kan nagaan hoe de nieuwbakken veldoverste dit opnam. Zijn geestverwant Rabagas, die een familietrek

met den burger Wegener gemeen heeft, riep in een dergelijk geval uit *): „Aujourd' hui l' avocat sait tout, connaît tout, peut tout! Et je vous ferai, moi, quand vous voudrez, de la stratégie . . . . comme on n' en a jamais fait!” Het geval van Wegener was echter vrij geëmpliceerd omdat hij geene locale kennis bezat en er beweerd werd dat hij ook geen Maleisch verstond, maar met het zelfvertrouwen der onkunde hield de groote patriot staande, dat hij volkomen voor zijne taak was berekend. Zou hij geen Maleisch kennen, hij die Duitsch, Nederlandsch, Fransch, Italiaansch en Engelsch sprak? Zelfs de hem toegevoegde drie adjudanten kon hij wel missen. „Ik verklaar volmondig”, galmde hij, „mij genoegzaam in staat te kennen om mijnen post zelf te kunnen waarnemen en dat ik mij daarin magtig onderscheide van den generaal-majoor Nordmann die behalven den daargestelden staf nog bovendien tot assistentie in 't waarnemen van zijn post verzogt heeft twee leeden van deese vergadering”, waarop de generaal repliceerde dat het ver beneden zijne eer en karakter was, om nu of in het vervolg Wegener te antwoorden. Deze bleef derhalve commandant der inlandsche schutterij; maar Nordmann's haat tegen „het monster” was nu zoo hoog gerezen dat hij naar Nederland om zijn ontslag schreef, wanneer men Wegener niet wilde terugroepen; „vroeger of later,” zegt hij „zoude ik doch in zijne advocaatstreeken vallen.”

Doch in de sterren stond het anders geschreven.

Dezelfde week waarin Nordmann deze moedeloze woorden neerstelde, in het begin van Januari 1799, verscheen een deurwaarder van den Raad van Justitie bij Luitenant-Kolonel Schenck, den commandant van de stad, ten einde dezen namens den Raad het verzoek over te brengen om zekere officieren, die als getuigen moesten worden gehoord, te gelasten ten rechtsdage op het Stadhuis te verschijnen. Dit was altijd zoo gedaan, maar nu vernam de deurwaar-

*) Sardou, Rabagas, acte troisième, Scène XII.

der van Schenck dat hij zich tot den legercommandant Nordmann in persoon behoorde te richten.

Hij begaf zich daarop naar diens huis op Molenvliet. Doch Nordmann was, zooals we zagen, in een zeer slecht humeur; daarbij was hij sedert lang door Cranssen, een der heftigste Orangisten, en door kolonel de Sandol Roy, den chef van den staf, opgehitst tegen den Raad van Justitie, en toen nu de deurwaarder verscheen zond hij dezen met zijne boodschap terug naar Schenck. Het gevolg was, dat niemand der opgeroepen officieren verscheen.

Hierop besloot de Raad van Justitie den 9^{en} Januari hen „in geschrifte bij den generaal-majoor Nordmann te doen appointeren”. Weer verscheen de deurwaarder op Molenvliet; maar weer weigerde Nordmann het exploit aan te nemen, onder bijvoeging dat hij „diergelijke geschriften niet meer van den Raad van Justitie zou afwagten”. Hij had zich namelijk diets gemaakt dat het eene opzettelijke onbeschoftheid was, dat niet de Secretaris van den Raad maar een deurwaarder tot hem werd gezonden. De Hooge Raad van Justitie echter, over het zonderlinge gedrag van den generaal hevig verbolgen, besloot thans, de niet gecompareerde officieren in persoon te dagvaarden, en verwierp een onderhands door den gematigden Gouverneur-Generaal Van Overstraten gedaan voorstel om de bewuste commissie door den Secretaris te doen verrichten.

Maar ook Nordmann blaakte reeds van strijdlust, te meer omdat Wegener kort te voren bedreigd had hem wegens gebezigde scheldwoorden voor den rechter te roepen, en hij nu eene kans meende te zien om, wanneer hij in openlijken strijd met den Raad van Justitie was, dezen als rechters te wraken. Hij verbood derhalve op de parade aan alle officieren om zonder zijn expres verlof aan 's Raads dagvaarding te gehoorzamen. Thans ging de Raad tot het uiterste over, en gelastte den 15^{en} Januari zijnen deurwaarder, de officieren nogmaals „in geschrifte te citeeren op poene van gijzeling”. Dit stelde hen voor de zeer zware

keus, zich óf aan insubordinatie schuldig te maken, óf door de kaffers van den gerechte te worden opgepakt.

Tot overmaat van ramp meenden de Wurtembergsehe officieren, wier kennis van het Hollandsch te wenschen overliet, dat de Raad hen dreigde, niet met gijzeling maar met „Geisselung” en dat er misschien nog wel een brandmerk ook op kon staan.

Er ontstond onder hen eene groote gisting. Had hun Landesvater daartoe zijne kinderen tegen den civielen prijs van 160 gulden per hoofd „zonder eenig ongemak of gebrek hoe genaamt” (24) aan de Compagnie geleverd? Maar vooral Nordmann's woede kende geene grenzen. Dit was eene aanranding van zijn gezag, een inbreuk op zijne instructie die duidelijk voorschreef: „geen collegie van bewind veel min eenig afzonderlijk persoon zal eenige ordres, hoe genaamd, direct aan de troupes onder zijn oppercommando gesteld, mogen geven”. Hij liet den Raad weten dat hij de orders zijner Meesters zou doen respecteeren en zoo noodig geweld met geweld keeren; ja, hij sprak er Neüerburgh zelfs over, om met eenige grenadiers naar het Stadhuis te gaan en „de winkel te sluiten”.

Den 17^{en} 's morgens vroeg reed Nordmann naar het kament op Weltevreden, waar kort te voren de eerste bamboezen kazernes waren gebouwd, en liet de officieren, zoowel die der nationale troepen als van de Fransche auxiliären van Mauritius en de Wurtembergers, samenroepen in het militaire koffiehuis, waar thans het standbeeld van Coen staat. Hier spoorde hij hen aan, zich wegens het geschil met den Raad van Justitie tot de Regeering te richten en satisfactie te eischen voor den hoon, hun aangedaan; een heftig request werd daartoe opgesteld *), door de hoofd-officieren geteekend en door Nordmann gevisceerd, waarna de chef van den staf tot den Gouverneur-Generaal werd gezonden met het verzoek namens Nordmann om wegens het

*) Zie Bijlage D.

dreigende gevaar, waarin de kolonie verkeerde, oogenblikkelijk eene vergadering der Regeering te willen beleggen. Deze beloofde, zulks te doen, wanneer hij met den generaal te voren een woord kon wisselen.

Om half elf kwam de buitengewone vergadering op het Kasteel bijeen.

Vóór het openen der zitting had Nordmann een onderhoud met Van Overstraten die den driftigen militair trachtte te kalmeeren; maar de generaal barstte los in heftige verwijten, dat alleen aan de meegaandheid van den Landvoogd de aanmatigingen van den Hoogen Raad en de brutale houding van Wegener te wijten waren; hij wond zich daarbij hoe langer hoe meer op, en eindigde met te roepen: „Waar is Wegener? Waar is Wegener?” Middelerwijl kwamen de Raden van Indië bijeen; de vergadering werd geopend, doch Wegener bleef afwezig. Nordmann herhaalde zijne vraag; en nu berichtte Van Riemsdijk dat zijn vriend een ongemak aan den voet had en niet komen kon. Maar Nordmann riep driftig: „Dan kan hij gehaald worden; mijn koets en ulanen zijn tot zijn dienst!”

Een hellebardier werd nu uitgezonden om den afwezige te halen. Intusschen deelde de Gouverneur-Generaal mee, dat de vergadering was beledigd op verzoek van Nordmann, die hierop verklaarde, zaken te hebben voor te dragen betreffende het gevaar waarin de kolonie zich bevond, doch dat daartoe de tegenwoordigheid van Wegener vereischt werd. De uitgezonden hellebardier keerde echter terug zonder den Raad-Extraordinair.

Het werd middag; de zitting werd nu opgeheven nadat besloten was, den Commissaris-Generaal Nederburgh uit te noodigen, tegen vier uur eene Gecombineerde Vergadering te beleggen, terwijl de Secretaris den last kreeg, Wegener te verzoeken, daarbij present te zijn.

Het geheele corps officieren, met den staf aan 't hoofd, was inmiddels op het Kasteel verschenen en had in de voorzaal gewacht. Na afloop der vergadering liet de Gou-

verneur-Generaal hen in een ander vertrek ter audientie toe; zij presenteerden hun request en de twee daarbij gevoegde declaratoiren; Van Overstraten beloofde hun, deze stukken 's namiddags in de Gecombineerde Vergadering ter tafel te brengen, en verzocht dat zij om half vijf zouden terugkomen.

Het kritiekste oogenblik was dus gelukkig voorbij; des morgens was de toestand door de opwinding der officieren zoo gespannen geweest, dat de wachten aan de poorten en de hoofdwacht met scherpe patronen waren voorzien en de commandant der schutterij van den Gouverneur-Generaal order had ontvangen, zich gereed te houden om op het eerste bevel uit te rukken.

Waar was Wegener intusschen?

Zooals wij weten logeerde deze bij Andries Teisseire op de Bacherachtsgracht. Hij ontving daar in den voormiddag de boodschap, dat er om elf uur buitengewone vergadering zou zijn; maar wat later werd hem namens Van Riemsdijk bericht, dat het Kasteel wemelde van officieren en dat Nordmann om hem had geroepen. Wat kon dat beduiden?

Een angstig voorgevoel van naderend onheil maakte zich van den patriot meester; de schimmen van vermoorde vrijheidshelden rezen voor hem op — hij steeg te paard en reed den kant van Tangerang uit. In Kampong Goesti hield hij een uur halt; kreeg daar bericht van wat er op het Kasteel was voorgevallen en besloot, naar de stad terug te keeren. Maar halverwege ontmoette hij zijn schrijver die hem meedeelde dat het om hem te doen scheen; dat eerst een hellebardier en later de Secretaris naar hem was komen vragen. Nu werd zijn gevoelig zenuwgestel Wegener te machtig; hij maakte nogmaals rechtsomkeert en rende spoorwegs naar Tangerang, waar hij 't bij den Aria, die nog nooit een Gecommitteerde zoo uit de lucht had zien vallen, liet voorkomen alsof hij de koffietuinen kwam inspec- teeren.

Toen dus om vier uur de Gecombineerde Vergadering

werd geopend, moest de Secretaris berichten dat hij vergeefs naar den Raad-Extraordinaar had gezocht, maar vernomen had, dat deze zonder boodschap achter te laten te paard was uitgereden, en op den weg naar Tanggeran was gezien.

Met snellen blik overzag Nederburgh onmiddellijk den toestand. Hier was dan eindelijk het wapen om den snorkenden Jacobijn neer te vellen! Had Wegener niet den ouden eed der Raden van Indië gezworen om zich „te dragen ende quijten als een getrouw Raedt schuldigh ende ghehouden is te doen, sonder 't selve te laten om lief of leet, nijt vreesse van verlies van lijf ende goet”? (25) Had hij geen militair commando? Was er geen oorlog? En men kon immers voor dezen eenen keer wel beweren dat ook de onder hem alleen staande inlandsche bevolking ontevreden en oproerig was, al had men vroeger steeds volgehouden dat deze zich zoo gelukkig gevoelde onder het vaderlijk bestuur der Compagnie! Was dus zijne absentie zonder verlof niet hoogst strafwaardig? En eindelijk, de Preangerregenten waren thans in de stad; had Wegener zich ook tegenover dezen niet onmogelijk gemaakt?

Om kort te gaan — nu of nooit kon de steen des aanstoots uit den weg worden geschoven.

Er werd dus met schijnbare gematigdheid besloten „aan de Hooge Regeering over te laten om, wanneer de Heer Wegener tegen alle verwagting op morgen nog niet present mogt zijn in de ordinaire vergadering van welmelde Regeering, noch desselfs verblijf kunnen worden opgespoord, zoodanige verdere voorziening in deezen te doen, als dezelve Regeering zal oordeelen te behooren”.

Het request der officieren, dat door de verrassende wending der gebeurtenissen wat op den achtergrond was geraakt, kwam thans in behandeling; er vielen scherpe aanmerkingen op de zeer ongepaste termen waarin het was gesteld, maar het was nu de tijd niet, om daarop door te gaan. Men bepaalde zich er toe, Nordmann verklaring te vragen van

zijne woorden dat onheilen de kolonie bedreigden en buitengewone maatregelen noodig waren.

Hij zette nu zijn twist met den Raad van Justitie uiteen en verklaarde dat deze zijn gezag aangerand had, en dat hij niet voor de gevolgen kon instaan wanneer een zijner officieren gegijzeld werd.

Nordmann's gedrag, schreef Nederburgh later aan zijn vader, „raakte kant noch wal” in deze quaestie; maar officieel durfde men deze opvatting niet laten blijken. Men stelde dus de behandeling van het request uit en bepaalde zich er toe, den Raad van Justitie te gelasten, terstond de procedures te staken, die tot de oproeping der officieren aanleiding hadden gegeven.

Den volgenden dag had de gewone Vrijdagvergadering der Regeering plaats; hier deelde de jonge Teisseire, Guillaume Elie, mee, dat Wegener naar de bovenlanden was vertrokken en hem de waarneming van het Commissariaat schriftelijk had opgedragen. De Gouverneur-Generaal verklaarde echter, daarin niet gekend te zijn, zoodat thans het ambt van Gecommitteerde provisioneel werd opgedragen aan Nicolaus Engelhard, en besloten werd, Wegener op te roepen tot deelneming aan eene Gecombineerde Vergadering die den volgenden dag zou worden gehouden.

Die vergadering had dan ook op den 19^{en} Januari plaats.

Wegener was daarbij tegenwoordig. Van Tanggeran, waar wij hem den 17^{en} lieten, was hij met Andries Teisseire dien hij van zijn landgoed Panoenggangan (26) had laten halen, naar boven vertrokken; had den 18^{en} bericht ontvangen dat er heel geen reden tot ongerustheid was geweest en zich daarop naar Batavia gehaast, zoodat hij laat in den avond van dien dag den G. G. kennis kon geven, dat hij op zijn post terug was.

In de Gecombineerde Vergadering naar de reden zijner vlucht gevraagd, gaf hij toe, door een panischen schrik bevangen te zijn geweest; maar hij beweerde, dat vooral de herinnering aan vroegere gewelddadigheden der Regeering en de

vrees voor eene botsing tusschen de inlandsche bevolking, die hem immers op de handen droeg, en de militaire macht, hem had bewogen „liever de minste te wezen” en het veld te ruimen, edele woorden, die de Regeering echter met minachtend cynisme opnam, ja, die haar in rhetorische vlucht zich tot de gewaagde beeldspraak deden verheffen: „Gij alleen, laatste toevlugt der ontmaskerde ondeugd, die somtijds nog voor een tijd haare wankelende gangen schraagt, het onkundig gemeen verblindt en zwakke gemoederen tot zwijgen noopt, die met alle beginselen lacht, u een spel maakt van alles aan te randen wat eerbied en agting waardig is, gij alleen, weergaloose onbeschaamdheid, zijt hem bijgebleven!” *) Daarentegen werd breed uitgemeten dat hij zijn post had verlaten, dat hij niet terstond een plaatsvervanger had aangewezen, en dat de jonge Teisseire, wien hij daarna buiten weten van den G. G. de waarneming van zijn ambt had opgedragen, geen Compagniesdienaar was, zoodat hij zich dus had schuldig gemaakt aan „wangedrag, pligtverzuim en slegt comportedement, mitsgaders ongeschikt betoond voor deze gewigtige en teedere bedieningen”. Strikt genomen, had de vergadering waarschijnlijk gelijk in dit oordeel; het was inderdaad zoo, dat een Gecommitteerde permissie moest vragen om naar de Regentschappen te gaan; maar wanneer wij bijvoorbeeld weten, dat eenige jaren later de Resident van Cheribon, terwijl de bovenlanden van dat gewest in vollen opstand waren, en de hoofdplaats zelfs bedreigd werd, zonder verlof zijne standplaats verliet en met zijn gezin naar Tegal vertrok om de epidemie te ontvluchten die tegelijkertijd woedde — en dat hierop niet de minste aanmerking is gemaakt, dan moet het voorstel van Nederburgh, dat tot resolutie werd verheven, om voorloopig Wegener in zijne beide betrekkingen te schorsen, totdat het Opperbestuur zou hebben beslist, in de oogen van een toenmalig ambtenaar zeker hard genoeg zijn geweest.

*) Fragment eener officieele missive naar patria, 28 Januari 1799.

Van Overstraten was er dan ook tegen, en Van Riemsdijk liep na een heftig protest de zaal uit, driftig roepende dat hij vooreerst niet weer zitting zou nemen.

Over het bezwaar van Wegener, dat er niet schriftelijk was geadviseerd, zooals naar zijne bewering ook in dit geval door zijne instructie werd voorgeschreven, stapte men heen; en zijne andere grieven, dat ook Nordmann de vergadering had bijgewoond, werd beantwoord met de tegenwerping dat de Gecommitteerde immers chef der landmilitie, en dus zijne zaak een militair belang was.

Zoo was nu de stoute hemelbestormer in een ommezien van zijne hoogte neergeploft! Een woord van bewondering komt zeker Nederburgh toe voor den scherpen blik en het snelle handelen waardoor de nederlaag des vijands voltooid werd. Doch ook Nordmann verdient een woord van lof, wanneer wij de mogelijkheid aannemen, dat zijn conflict met den Raad van Justitie alleen uitgelokt was, om Wegener hoe dan ook te vangen. En voor deze onderstelling zijn inderdaad gronden. In het Bataviaasch archief bevindt zich een kattedelletje van Nordmann aan Nicolaus Engelhard, gedateerd 15 November 1798, dus twee maanden vóór Wegeners vlucht, waarin woordelijk staat: „Hier nevens heb ik de eer mijne instructie te zenden waaruit UweEdGt. zal zien hoe ver wij onze algemeene *Vriend!* kunnen pousseeren, en voor het overige overlaat ik mij aan Uwe bekende wijsheid en kunde”. Met dit ironisch onderstreepte „Vriend!” wordt ongetwijfeld Wegener bedoeld; wij hebben boven gezien hoe Nordmann tegen den Raad van Justitie met zijne instructie schermde, en niemand had meer dan Nicolaus Engelhard bij Wegeners val belang, omdat de Regeering dezen na zijne luide klachten over ontevredenheid in de bovenlanden met een groot vertoon van onpartijdigheid had gelast te onderzoeken of de wijze, waarop Nicolaus Engelhard zeven jaar lang het Commissariaat had bestuurd, daartoe aanleiding had gegeven, en bij dit onderzoek konden zeer vreemde dingen voor den dag worden gebracht, wan-

neer het den nieuwen Gecommitteerde mocht gelukken het vertrouwen der Regenten te winnen. Ook de bewoordingen waarin Nederburgh later tegenover zijn vader zinspeelde op den val van Wegener „qui a été assez maladroit de se laisser surprendre par un homme beaucoup plus bête que lui”, schijnen te bewijzen, dat Nordmann bij zijn optreden tegen den Hoogen Raad wel degelijk „het monster” in het vizier had. Dat de handelwijze van den generaal later gedesavoueed werd, was niet meer dan natuurlijk.

Nog anderhalve maand na zijne schorsing bleef Wegener bij Andries Teisseire wonen en vertrok daarop in het geheim met het Deensche schip Holger Danske naar Europa om bij het Comité op nieuw zijne zaak, als een door aristocraten mishandeld patriot, te bepleiten, daarbij, naar men vertelde, ondersteund door eene groote som die de zwagers Mom en Van Riemsdijk hem hadden ter hand gesteld; want het heette dat men in 't vaderland alles met geld gedaan kon krijgen.

Na den eersten schrik op het vernemen van Wegeners vlucht begrepen zijne vijanden, dat zij nu des te betere wapenen tegen hem in handen hadden; zijne verwijdering kon met desertie gelijk worden gesteld, en nog het vorige jaar had het Comité uitdrukkelijk 't repatrieeren met vreemde schepen verboden, omdat comptabele ambtenaren zich op die wijze aan het geven van verantwoording konden onttrekken. De Regeering gelastte daarom den advocaat-fiscaal, de belangen der Compagnie tegen den voortvluchtige te behartigen.

Wegener had echter een schrijven achtergelaten dat na zijn vertrek aan den Raad van Justitie moest worden overhandigd, waarin hij de reden zijner vlucht uiteenzette en de twee Teisseire's tot zijne gemachtigden benoemde. Met het zonderlinge gebrek aan decentie, dat dit gerechtshof kenmerkte, werd van dit schrijven niet onmiddellijk, doch eerst nadat Wegeners vlucht reeds in Rade van Indië was besproken, aan de Regeering kennis gegeven en verwittigde de Raad officieel de Teisseire's van hunne benoeming tot gemachtigden.

Dit optreden in het belang van den voortvluchtige kreeg een des te ernstiger aanzien, omdat de Regeering al spoedig met de aantijging klaar stond dat Wegener een bedrag van ruim 50.000 Rijksdaalders had meegenomen, dat de Compagnie toebehoorde; Van Overstraten beschuldigde hem derhalve ronduit van diefstal, en de Raden-Extraordinair Mom en Neun werden aangewezen om de rekeningen van het Commissariaat na te gaan. Wat van deze beschuldiging te denken is, valt moeielijk te zeggen. Mom hield heftig vol dat Nicolaus Engelhard de rekeningen had vervalscht; Neun, de beste financier in den Raad van Indië, verzekerde dat zij juist waren, terwijl de Raad van Justitie verklaarde dat de pretentie op Wegener grootendeels bestond uit posten, dateerend uit den tijd toen hij nog geen Gecommitteerde was. Wij voor ons zijn geneigd, de beschuldiging voor een verzinsel te houden dat vooral diende om Wegeners terugkeer naar Indië onmogelijk te maken *). In elk geval, hij was

*) En wel om deze reden.

Na veel gekibbel over Wegeners tekort, dat eerst moest blijken uit andere rekeningen, wordt in de Resol. der Gecombineerde Vergadering van 14 September 1799 vermeld, dat het zijn oorsprong had in eene afgifte aan Wegener van 50.000 Rds. om uitbetaald te worden aan de te Batavia vertoevende Regenten, wegens geleverde koffie. Tevens wordt Mom, die steeds Wegeners integriteit had verdedigd, uit de commissie ter verificering van diens rekeningen gestooten; deze commissie wordt nu samengesteld uit Fetmenger, Wiese en Neun.

Wij zien verder uit de Resolutiën van Gouverneur-Generaal en Raden, dat het besluit tot 't doen afgeven dezer som in de vergadering van 15 Januari werd genomen. Den 17en, 's morgens omstreeks elf uur, nam Wegener de vlucht; bij zijn terugkeer was Nicolaus Engelhard reeds belast met de waarneming van het Commissariaat.

Nu behooren onder de bijlagen van de resolutie der Gee. Verg. van 28 Januari 1799 verschillende notariele attestatiën betreffende Wegeners vlucht. Hieronder is eene van den Baliër Saban, „Corporaal en Bediende van het Commissariaat.” Deze verklaart aangaande de vlucht van Wegener o. a. dat, toen hij zelf den 17en Januari »uit het Casteel alwaar hij met den oppasser Brahiem en drie schrijvers van den WelEdelen Gestrengen Heer Wegener geweest was om geld te haalen”, terugkwam, „dat na zijne gissing geweest is tusschen half elf à elf uren”, Wegener „bereids niet te huis was.” De geldsom die onder toezicht van vijf man gehaald moest worden, was ongetwijfeld het bewaste be-

reeds zes weken voor zijn vertrek geschorst; zijn opvolger had derhalve alle gelegenheid gehad om het Commissariaat behoorlijk over te nemen; was er dus een tekort, dan zou Nicolaus Engelhard daarvoor aansprakelijk moeten zijn.

Maar in de Bataviasehe maatschappij van 1799 scheen elk wapen tot aanval of verdediging goed genoeg. De Raad van Justitie handelde niet minder onwaardig dan de Regeering. In plaats van den voortvluchtige volgens gebruik in te dagen, besloot dit hof de edictale citatie te doen bezorgen aan het Comité, met verzoek deze aan Wegener te doen exploiteeren; hij werd daarbij opgeroepen om over achttien maanden te Batavia te verschijnen; de bedoeling was natuurlijk, om aldus tijd te winnen in afwachting van Wegeners zegevierenden terugkeer; bovendien ontzegde de Raad den eisch des fiscaals tot arrest op de achtergelaten goederen

bedrag van 30.000 rds. contant en 20.000 rds. papier (eene andere uitbetaling aan Wegener was niet geaccordeerd); Wegener heeft dit derhalve niet in handen gekregen, of had het niet in handen behooren te krijgen.

Verder wordt bij Resolutie van 12 Febr. Nicolaus Engelhard gemachtigd tot ontvangst uit de groote kas van eene ter betaling aan de regenten door hem aangevraagde som, doch alleen „na affrek” van het reeds op 15 Januari toegestane en uitbetaalde bedrag. Is nu dit geld na den 17en Januari ten huize van Wegener blijven liggen (hetgeen denkbaar is), dan hebben toch de Regenten gedurende hun verblijf te Batavia zeker op volledige afbetaling hunner koffie aangedrongen. Dus òf de Regenten hebben die 50.000 Rds. ontvangen òf men heeft deze som met opzet in Wegeners handen gelaten.

Ik voor mij onderstel, dat zij aan de Regenten is uitbetaald, omdat nergens van een suppletoir crediet van 50.000 Rds. tot betaling der koffie wordt gesproken; dat men de beschuldiging van diefstal, waarmee èn de terugkeer van Wegener belet moest worden, èn aan het Comité dat hem had uitgezonden, een gevoelige neep zou worden toegebracht, eerst trachtte te staven met rekeningen wier juistheid door Mom werd bestreden; dat men daarna den dood van Wegener vernam en nu op den diefstal dier 50.000 rds. verviel, die voortaan gemakkelijk was vol te houden, wanneer Nicolaus Engelhard maar wilde verklaren dat hij dit bedrag niet had overgenomen. De Regenten kon men natuurlijk alles laten zeggen wat men wilde.

Ik heb het de moeite waard geacht, hier mijne bewijzen bij te brengen, omdat de diepe immoraliteit der toenmalige Regeering door deze zaak zoo treffend gekenschetst wordt. Na dergelijke dingen is men geneigd de hardste maatregelen van Daendels te vergoelijken.

van den voortvluchtige, waarna de Regeering op hare beurt tot den ongehoorden maatregel overging, om de leden van de rechtbank aansprakelijk te stellen voor de schade die de Compagnie door deze beslissing mocht komen te lijden.

De uitspraak van het Opperbestuur bij missive van 13 Maart 1800 viel echter tegen. Het deelde mee, beslag te hebben gelegd op Wegeners in patria bekende eigendommen; doch stelde alle leden der Indische Regeering, die tot zijne schorsing hadden geconcurréerd, voor de schade, door zijne vlucht veroorzaakt, aansprakelijk, indien zij niet mochten hebben gezorgd dat Wegener tijdig borgtocht had gesteld voor de onder zijn beheer staande kas, met machtiging verder om hunne schade weder te verhalen op Nicolaus Engelhard, indien deze het Commissariaat mocht hebben aanvaard zonder behoorlijke rekening en verantwoording te eischen, terwijl ten slotte gelast werd, arrest te leggen op de goederen van hen, die eventueel het tekort zouden moeten voldoen.

Na deze beslissing oordeelde de Regeering het geraden, verder niet op den zoogenaamden diefstal terug te komen; te meer omdat deze niet langer als wapen behoefde te dienen. Want de groote patriot behoorde niet meer onder de levenden.

De Holger Danske waarmee hij was vertrokken kwam behouden in Europa aan — doch Wegener had haar op Madagasear verlaten om niet de Kaap aan te doen die in handen der Engelschen was; daarna had hij toch getracht over land de Kaap te bereiken, en was aan de kust van Mosambique door de inboorlingen vermoord.

R. I. P. !..... Wegener was een kind van zijn tijd geweest, noch beter noch slechter dan anderen; had hem de sombere achtergrond van het Batavia dier dagen ontbroken, hij zou onopgemerkt zijn gebleven.

Ofschoon de hoofdpersoon van ons verhaal thans van het tooneel is verdwenen, willen wij ook Nordmann's ver-

dere lotgevallen, die met den val van zijn vroegeren geestverwant nauw samenhangen, niet onbesproken laten.

Wij zagen, hoe de ontevredenheid der officieren tegen den patriotischen Raad van Justitie door den generaal was aangewakkerd en hoe de aanbieding van hun request de onmiddellijke aanleiding werd tot Wegeners vlucht op den 17^{en} Januari 1799. Van opmerkelijk doorzicht getuigen nu de woorden, die Mom den 29^{en} daaraanvolgende tot het Comité richtte: „Veelligt begint hij (Nordmann) nu zijn dwaaling in te zien en de mogelijke gevolgen derzelve te beseffen, maar daaruit voorzie ik dan teevens dat hem eerlang op een algemeene combusti onder de Militairen hetzelfde lot als dat van den burger Wegener zal weedervaaren en daarmede zal dan het ware oogmerk bereijkt zijn”.

Nordmann moest wel „zijn dwaling inzien”, want bijna terstond nadat Wegener op zij geschoven was, maakte de Regeering onder de schrandere leiding van Nederburgh eene frontverandering die haar tegenover den legercommandant bracht. De strenge toon in hare missiven aan den Raad van Justitie week voor eene terechtwijzende minzaamheid; het forsehe optreden van dat gerechtshof tegen de officieren werd aan een misverstand geweten; men erkende, dat het een zonderling gebruik was, militairen niet in persoon te dagvaarden, en bepaalde er zich toe, voor te schrijven, dat voortaan van dergelijke citatiën aan den generaal moest worden kennis gegeven, zonder dat echter diens verlof gevraagd zou worden, terwijl deze kennisgeving dan geschieden kon bij eene gesloten missive, onverschillig wie deze bezorgde; de Raad werd tevens gemachtigd, met de gestaakte procedures voort te gaan. Daarentegen kreeg Nordmann eene scherpe aanmerking over het oneerbiedig request zijner officieren, en werd hem de wensch der Regeering te kennen gegeven, dat hij „diergelijke demarches bij vervolg zou praevenieeren”.

Had men, toen hij nog met Wegener kon samenspannen, aan het Comité geschreven: „Wij zijn Uw WelEd. Hoog

Achth. dankbaar voor de uitzending van den Generaal-Majoor van de Bataafsche Republiek Nordmann als chef over de geheele Indisch militie'', thans trad men in bittere beschouwingen over de instructie van denzelfden chef, waardoor het leger aan het opperbevel van den Gouverneur-Generaal was onttrokken; Nederburgh, die eertijds zijne vriendschap had gezocht, gaf hem nu te verstaan dat hij nooit zijne bescherming had verlangd; maakte hem onder vier oogen eene scène over 't adres der officieren, en zette hem, toen hij dit met den geest des tijds wilde verontschuldigen, op zijne plaats met de opmerking dat Batavia niet in revolutionnairen toestand verkeerde en men daar zulke dingen niet kon dulden.

Hefdig was Nordmann's verontwaardiging over deze snoode behandeling. „Had ik de partij van Wegener getrokken, dan zat Nederburgh in de boeien!" Wat was dit voor Regeering die hem thans alleen liet staan, nadat hij haar en de kolonie tegen anarchisten en sansculotten had beschermd? Louter Oranjeklanten en Anglomanen! Met den Gouverneur-Generaal, dien hij vroeger zoo bewonderde, had Nordmann al lang gebroken, toen deze niet doortasten wilde tegen Wegener; hij heette thans een „volkomen leerling van Maechiavelli'', die als gouverneur van Java's Noord-Oostkust millionnair was geworden; Nederburgh was een „insupportabele despoot'', Engelhard een valschaard, Wiese een echo van den G. G., Neun een aristocraat, Wiegeman een imbecile Oranjeklant, Fetmenger een luiaard, Van Riemsdijk een ellendig ignorant, Mom een intrigant — alleen Siberg, het pleit voor Nordmann's karakterkennis, heette een „eerlijk en opregt mensch'' ofschoon, helaas, ook al Oranjegezind.

Wat bleef er voor een rechtshapen militair tegen zulke aterlingen over dan ook van front te veranderen? Gemakkelijk was dat niet, maar de nood dwong er toe. En zoo sloot Nordmann zich dan aan bij Dominé Ross en den President Van Rossum en meer malcontenten die hij vroeger steeds beschimpt had; dagelijks waren dezen bij hem, andere conversatie liet hij schieten, en het kreeg den schijn alsof de

generaal geheel verbroederd was met de oppositie. Meer dan schijn was dit niet, want wij zien Mom in een vertrouwelĳk schrijven aan het Comité 't juist betreuren dat Nordmann zich niet flinkweg bij de „weldenkenden” aansloot; maar het was toch meer dan voldoende om den generaal volkomen in discredit te brengen bij zijne officieren. Onder deze laatsten waren vele respectabele mannen; vooral de officieren van het regiment Wurtemberg, die niet om fortuin te maken of wegens schulden en dergelijke maar op bevel van hun hertog naar Indië waren getogen, konden misschien als het achtenswaardigste deel der Europeesche maatschappij beschouwd worden. Sedert lang hadden zij doorzien dat Nordmann een slecht militair en niet berekend voor zijne taak was; zijne weinig heusche manieren en zijne schrielheid hadden hun zeer tegengestaan; met veel ergernis hadden zij moeten dulden dat de generaal een deel der rantsoengelden, dat volgens usance den kapiteins toekwam, aan zich zelf liet nitbetalen; zij waren verontwaardigd dat de élatante satisfactie, die hun voorgespiegeld was als het gevolg van het adres aan de Regeering, geheel nitbleef, en in plaats daarvan eene groote gematigdheid tegenover den Raad van Justitie hun werd voorgeschreven — nu hoorden zij den legercommandant de scheldwoorden, die te voren de oppositie golden, in het openbaar tegen de Regeering richten. Met zijn moreelen invloed, die nooit groot was geweest, was het geheel uit.

Maar Nordmann had nog altijd het onbeperkt gezag over het leger; nog steeds bond zijn eed hem alleen zoo ver tot gehoorzaamheid, als zijn plichtsgevoel hem zou voorschrijven. Wat kon niet gebeuren, wanneer zijne verzoening met malcontenten, anarchisten, sansculotten, Jacobijnen, ernstig gemeend was?

En het scheen inderdaad alsof de generaal iets kwaads brouwde.

Toen hij pas te Batavia kwam, berustte de leiding der defensie bij de Raden van Indië Wiese en Fetmenger met den titel van Commissarissen ter Zee en te Velde; dezen

waren na Nordmann's optreden overbodig geworden, maar hij was destijds geheel onder de bekoring van Nederburgh en had zelf verzocht, dat de heeren onder een anderen titel hem ter zijde zouden blijven staan, zoodat de Regeering nog altijd eene hand had in de leiding der militaire zaken. Thans echter verklaarde Nordmann, de twee Raden wel te kunnen missen en noodzaakte hij hen als Commissarissen van Oorlog hun ontslag te vragen.

Dit wekte achterdocht.

Deze klom, toen de legercommandant in de Gecombineerde Vergadering den chef van den staf, De Sandol Roy, zijn geheimen vijand, doch dien hij vroeger onbepaald vertrouwd had, tot militair commandant te Samarang voordroeg. Zij steeg tot angstige bezorgdheid, toen men onvoorzichtige uitlatingen van Nordmann vernam, dat hij meester was van aller lot, en dat hij misschien wel eene geheime instructie kon vertoonen. Maar den 9^{en} April werd de argwaan der Regeering bijna zekerheid, doordat Nordmann in Rade van Indië eene verklaring overgaf, dat hij niet langer in de Gecombineerde Vergadering zou verschijnen, aangezien het nalezen zijner instructie hem thans overtuigd had, dat hij alleen tot het college van Gouverneur-Generaal en Raden in betrekking stond; de diepzinnige politicus beelde zich in, dat Nederburgh door dit schriftuur alle gezag zou verliezen en een „eenvoudig burger” zou worden.

Zijne heillooze plannen bleken eindelijk hieruit, dat hij den chef der Fransche hulptroepen, Gosson, in vertrouwen vroeg, wien hij zou gehoorzamen, wanneer de Regeering en de Legercommandant tegenstrijdige orders gaven; en toen deze een ontwijkend antwoord gaf, dat Nordmann als eene belofte van onbepaalde gehoorzaamheid beschouwde, zinspelde hij er op dat de Orangisten verpletterd moesten worden, te beginnen met Nederburgh.

De Commissaris-Generaal wachtte nu met de grootst mogelijke gemoedsrust af, dat zijn vijand hem arresteeren en daardoor zich geheel bloot geven zou; gevaar kon er voor

Nederburgh niet bij zijn, omdat de Gouverneur-Generaal in overleg met den Raad-Extraordinair Fetmenger de noodige maatregelen had genomen om hem onmiddellijk te ontzetten; alle hoofdofficieren waren met de leiders der regeeringspartij saamgezworen tegen den Legercommandant; gaf deze laatste bevel om Nederburgh op te lichten, dan zou dit stipt worden uitgevoerd, doch terstond daarna op last van den Gouverneur-Generaal ook Nordmann worden gearresteerd.

Eenige nachten ging de Commissaris-Generaal naar bed in de verwachting, door militairen gewekt en gevangelijk weggebracht te zullen worden. Nordmann echter, die geen de minste achterdocht tegen zijne officieren had gekoesterd, begon thans door onvoorzichtige uitlatingen van een hunner te vermoeden, dat hij niet zoo onbepaald op hen kon rekenen als hij wel had gedacht. Nu besloot hij, degenen tegen wie hij argwaan had gekregen, onschadelijk te maken. In den avond van den 12^{en} April kreeg Nederburgh, die door spionnen van al wat Nordmann deed op de hoogte werd gehouden, bericht, dat deze den commandant der cavalerie en een paar andere officieren had vervangen en order had gegeven, de troepen gereed te houden tot uitrukken.

Nu de legercommandant op zijne hoede was, moest men het schrander beraamde plan om op zien komen te spelen, laten varen en snel handelen. Zoodra dan ook de Commissaris-Generaal van Nordmann's laatste orders was verwittigd, reed hij naar Weltevreden en hield met den zwaar zieken Landvoogd en de Raden-Extraordinair Fetmenger en Engelhard, de cordaatste mannen der Regeeringspartij, eene nachtelijke conferentie, waarin alle maatregelen werden genomen die de toestand vereischte; Van Overstraten gaf de noodige bevelen om Nordmann en alle stafofficieren te arresteeren; in stilte werden troepen uitgezonden; de legercommandant werd uit zijn slaap gewekt en in zijn huis in arrest gesteld evenals de geheele staf, en toen Batavia den 13^{en} April ontwaakte was het gevaar voor eene militaire samenzwering afgewend.

Den volgenden morgen stelde men de stafofficieren, die alleen gevangen waren genomen om te voorkomen dat hun chef orders zou kunnen geven, in vrijheid; de Gouverneur-Generaal ontsloeg de troepen van den eed aan Nordmann en nam hun een nieuwen eed aan hem zelf af, en daarop werd eene Gecombineerde Vergadering gehouden waarin echter Van Riemsdijk en Mom, die waarschijnlijk vreesden dat eene kleine onvoorzichtigheid hun zelf nu ook duur te staan kon komen, niet verschenen; Mom excuseerde zijne absentie met de beduchting voor de gevolgen eener purgatie die hij had ingenomen, en men moest deze verontschuldiging a posterioribus wel laten gelden.

De Gecombineerde Vergadering keurde eenparig alle genomen maatregelen goed, en wees de Raden Fetmenger en Wiese aan, om, geassisteerd door den Secretaris van Commissarissen-Generaal, alle bewijzen van Nordmann's booze plannen te verzamelen. Deze commissie volbracht hare taak in een veertien dagen; zij nam daartoe alle officieren in verhoor, wier mededeelingen te voren zoo bezwarend voor Nordmann waren geweest; doch de processen-verbaal der gehouden ondervragingen toonen daghelder aan, dat er niet het minste bewijs bestond voor een door den Legercommandant gesmeed en voorbereid plan tot verandering of omverwerping der Regeering; het allerergste waren een paar kwade woorden, die hij onder vier oogen had geuit en desnoods ontkennen kon gebezigd te hebben; zijne weigering om de Gecombineerde Vergadering verder bij te wonen was geheel in overeenstemming met zijne instructie; en tot het nemen van de maatregelen die het voorspel tot een gewelddadig optreden heetten te zijn geweest, was hij volkomen bevoegd.

De Regeering echter, van de onbeduidendheid harer bewijsstukken wel bewust, doch wetende wie Nordmann was, had verboden dat iemand hem in zijne woning zou bezoeken dan zijn buurman, de blindelings vertrouwbare Raad-Extraordinair Neun, en deze wist den generaal zóó goed te bewerken,

dat hij op zekere hem gestelde vraagpunten schriftelijk ten antwoord gaf, wel te weten dat de door hem gevolgde gedragslijn zeer verdacht was, doch alleen van plan te zijn geweest om „den Heer Nederburgh bevreesd te maken, ten einde hem des mogelijk te doen overgaan om, evengelijk Wegener heeft gedaan, het hem dreigend gevaar te ontvluchten, en zulks wel omdat die Heer mij beleedigd heeft”. Nu had de Regeering een behoorlijk argument om den Generaal te schorsen; zij deed dit terstond, doch willigde tevens zijn verzoek in, om met de eerste gelegenheid te vertrekken.

Had Nordmann er op gestaan, alleen voor den Raad van Justitie te verschijnen (een militair gerechtshof was er niet) dan had hij de Regeering in een moeielijk geval gebracht; maar hij verlangde niets hartelijker dan om, op wat voor wijs ook, Batavia den rug te kunnen toekeeren; „nooit ofte nimmer”, verzekerde hij, „zal ik weder hier het commando over Compagnies militie op mij nemen”; hij had Joan Maurits den Braziliaan kunnen nazeggen:

Ik heb mijn tijd gesleten
Bij erger dan bij Geten.

In het begin van Mei 1799 werd zijn wensch vervuld; hij vertrok met een Deensch schip, werd onder weg door de Engelschen krijgsgevangen gemaakt, doch spoedig uitgewisseld en bereikte in het begin van 1800 Nederland.

Daarmee verdwijnt de dwaze generaal uit ons gezichtsveld.

Zoo waren thans de twee Jacobijnen, wier uitzending met eene volmacht, die hen als onafhankelijk maakte en de gansche krijgsmacht der kolonie, gedisciplineerd en ongedisciplineerd, in hunne handen stelde, de Regeering als een donderslag in het oor moet hebben geklonken, in minder dan zeven maanden, zonder dat een druppel bloed was vergoten, ja op eene quasi-legale wijze, niet alleen onschadelijk gemaakt, maar genoodzaakt tot een smadelijken terugkeer naar het Comité dat op hen alle hoop had gevestigd.

Had Van Overstraten ongelijk, toen hij in de laatste dagen van dit jaar aan Wiselius schreef: „Zo Wegener zo veel courage had gehad als hij laag was en intrigues bezat, en Nordmann's moed en verstand gelijk hadden gestaan met zijne driften en geldzucht, was de Colonie zeer zeker verloren geweest”.

Op tijdgenooten maakte de bewonderenswaardige en met zoo schitterend succes bekroonde taktiek van Nederburgh, die alle handelingen der Regeeringspartij had bestuurd, een diepen indruk. „Als ik deze dingen” schreef Mom na Nordmann's val, „met hetgeene voorafgegaan is en hier nog dagelijks gebrouwd en gesponnen word, in derselver samenhang beschouw, dan moet ik versted staan, hoe onder zulk een kleine maatschappij van commercieele menschen zulke uitgedachte intrigues een bestaan kunnen hebben en zo lange op den duur goed gaan. In deezem opzichte egualiseeren ja surpasseeren wij de geslepenste cabinetten van staat in Europa, en ik maak uit dien hoofde ook geene swarigheid om de acteurs van ons Oost-Indisch Schouwtooneel te vergelijken bij de schorpioenen van welke men leest in het gewijde boek genaamd Openbaaringe Johannis”. *)

Het hart zonk den braven Mom in de schoenen, wanneer hij op zijne villa Rustenburg de diabolische listen en kwaadaardigheid zijner vijanden overpeinsde; hij bad en smeekte de heeren van het Comité aan wie hij geheime brieven schreef, toch niets van deze correspondentie te laten uitlekken; dan was hij zijn leven niet zeker. Helaas! dat leven duurde niet lang meer; het volgend jaar werd hij een slachtoffer der ongezondheid van 't kasteel, waar hij tijdens de blokkade door de Engelschen een paar nachten had moeten waken; zijn zwager Van Riemsdijk zonk daarna in

---

*) Openb. Joh. Cap. IX, vers 10 en 11: Ende hare Macht was, de Menschen te beschadigen vijf Maenden. Ende sij hadden over haer tot eenen Koning den Engel des Afronts; sijnen Name was in het Hebreusch Abaddon ende in de Griecksche Tale hadde hij den Naem Apollyon.

zijne vorige onbeduidendheid terug, waaruit hij eerst tijdens Daendels' bestuur een oogenblik is opgeschrikt.

De Raad van Justitie, dien wij bij Wegeners aankomst zoo vol moed zich om de vaan van Vrijheid en Gelijkheid zagen scharen, bleef zijne zonderlinge begrippen van recht en rechtspraak getrouw; zoo zien wij hem in Augustus 1799 rechtsingang verleenen „in cas van injurie” in de zaak van een gewezen officier tegen een vroeger chef, die door een ongunstig rapport 's mans ontslag had bewerkt; doch de hoogvliegende verwachtingen die dit college had gekoesterd werden niet verwezenlijkt. Het Comité zond eene nieuwe instructie voor den Raad, waarbij de verhouding tegenover de Regeering ongeveer bij het oude werd gelaten; het stelsel der Geassumeerde Raden bleef bestaan; zoo ook de verschillende oude usances die het hof had gemeend te mogen afschaffen; de benaming „Burgers Rechters” werd in officieele correspondentie verboden; maar de onafhankelijkheid der rechtspraak werd althans in zoo verre gehandhaafd, dat door de Regeering geene geslagen vonnissen zouden mogen worden veranderd of vernietigd *).

Zoolang Nederburgh nog te Batavia was, had evenwel de Hooge Raad de voortdurende ergernis van beknibbeld te worden in de eerbewijzingen en het honneur waarop hij aanspraak maakte; bij de plechtige installatie van den G. G. waren de maatregelen van orde zóó genomen, dat de getabberde heeren „en corps in het Generale Gouvernement ontboden en aldaar behoorlijk verschenen zijnde, na de pompeuse terugkering der Hoge Politicque Magten en daarop gevolgde directe afmarsch der militairen, aan zig zelve overgelaten, door den aandrang der aanschouwers zodanig gehinderd wierden, dat zij de vernedering moesten ondergaan om ginds en herwaarts onder de foule na haare belemmerde rijtuigen en gevolgelijk ook in de grootste disordre na een goed heenkomen te moeten zoeken”, wat zooveel verbolgen-

*) Wij hebben ter bekorting hier verschillende aanschrijvingen van 1798 tot 1800 saamgevat, die elkander soms vrij wel tegenspreken of te niet doen.

heid wekte, dat de Raad besloot de ceremonieuse afkondiging der Constitutie in Augustus 1799 niet bij te wonen, omdat hem daarbij eene plaats was aangewezen „in de open lugt beneden de puije, ten spot voor het gemeen”. Nog bij de ceremonie der ontbinding van het College van Commissarissen-Generaal op 28 Sept. 1799 werd de Raad in alles gelijk gesteld aan Schepenen. Eerst bij Nederburghs plechtig vertrek naar Europa, den 12^{en} October, waarbij het Hof tegenwoordig was, genoot dit College tot zijne innige voldoening alle verschuldigde eerbewijzingen. Dit was de dageraad van een beteren tijd. De Gouverneur-Generaal, thans bevrijd van een lastigen druk, kon eene verzoenende politiek volgen, die, zoo zij de bestaande ontevredenheid niet wegnam, ten minste botsingen wist te voorkomen.

Gelukkig werd de koersverandering der Indische Regeering bevorderd door den wind die thans uit patria woei.

Over Wegeners val had Mom, met eene verontwaardiging die in een stortvloed van uitroepingsteekens losbarstte, aan het Comité geschreven: „Wat! zullen Ul:, wat zal het Bataafsche volk! wel denken! zeggen! doen!” Het Comité kon echter ditmaal zijn beschermeling niet helpen. Het blaakte van woede over zijne déconfiture, maar Prediger, door de Regeering onmiddellijk na Wegeners aankomst te Batavia naar Nederland gezonden om bij het Uitvoerend Bewind te klagen, had zijne taak zoo wel volbracht, en de brieven der Indische Regeering waren zoo wanhopig, dat het Comité zich genoodzaakt vond, de houding van den Gecommitteerde en Raad-Extraordinair gedeeltelijk te desavoueren (27) en een zeer gematigd schrijven aan den Gouverneur-Generaal te richten waarin o. a. verzekerd werd: „Wij hebben nooit opgehouden te verseren in het denkbeeld dat de leer van vrijheid en gelijkheid niet kan worden overgebracht noch geapliceerd in 's Lands Indische Bezittingen zonder die bezittingen bloot te stellen aan verwarlingen en misbruiken” (28); kort daarop betuigde het Comité zelfs „wij bedoelden nimmer enige krenking of verkorting

toe te brengen aan het aanzien en de autoriteit van de Hoge Regering in het gemeen of van den Gouverneur-Generaal in het bijzonder", hetgeen zou doen denken dat de furien der revolutie Hun WelEdele Hoog Achtbare in Februari 1798, toen zij Wegener en Nordmann uitzonden, gebiologeerd hadden en onbewust deden handelen; de „eventuele invoering in de Asiatische Gewesten van het hier te lande praevalerende systema van vrijheid en volksrechten" werd tevens tot een onbepaald tijdstip verdaagd. Ja, twee maanden later *) werd Wegener ontslagen als Gecommitteerde en tevens gemachtigd om desverkiezend te repatriëren; het Comité verklaarde tevens nadrukkelijk, dat Nordmann ondergeschikt was aan den Gouverneur-Generaal; om de wonde te helen die zoo geheel argeloos aan het gezag van dien hoogen Landsdienaar was toegebracht, werd hij gemachtigd — het is ongelooflijk doch waar — een kostuum te kiezen, zoo indrukwekkend schoon, dat het morrend geringdom met heilzamen schrik zou worden geslagen **). Zoo moesten Gevatter Schneider und Handschuhmacher herstellen wat door het Opperbestuur was verbrod.

Langzamerhand keerde nu alles tot het oude terug. Den 15^{en} Mei 1800 werd ook het Comité ontbonden; vier dagen later trad de Raad der Aziatische Bezittingen en Etablissemten op, en deze was er ten eenen male afkeering van,

*) Bij missive van 15 Juli 1799; zie Bijlage E.

**) Of het kostuum van militaire snit waarmee Van Overstratens portret op 't Paleis te Weltevreden prijkt, dit fantasie-pak is, durven wij niet beslissen. Bij missive van 4 Dec. 1800 werd hem namelijk kennis gegeven van zijne benoeming tot Luitenant-Generaal in dienst der Bataafsche Republiek, en tevens dat hij een kostuum zou ontvangen „geschikt om Uwe nu bekomene waardigheid te deploieeren voor het publiek"; den 21 Maart 1801 schreef verder de Secretaris van den Aziatischen Raad dat dit pak kleeren nu overkwam. De doodzieke G. G. kan dus nog vóór zijn overlijden, 22 Aug. 1801, hierin voor zijn portret hebben gezeten, al is dit eene stoute onderstelling. Men moet daarbij denken aan hetgeen dominé Ross in zijne gedrukte lijkrede op Van Overstraten zegt: „In de jaaren zijner jeugd, in zijne Geboorte-stad Bergen op den Zoom en te 's Hertogen-bosch, de aanzienlijkste vestingen in ons Vaderland, had Hij veel smaak voor den Krijgsdienst verkreegen".

de kolonie op nieuw in beroering te brengen; een College hetwelk, zooals deze Raad deed, in eene officieele correspondentie schrijft dat „stille rust toch het waarachtig geluk van den onbevooroordeelden mensch uitmaakt” bestaat zeker niet uit doldriftige heethoofden.

Wij zullen thans eindigen.

Tot ons oprecht verdriet zijn wij genoodzaakt geweest, in dit waarachtig geschiedverhaal zaken te gedenken, die het thans levend geslacht in sommige opzichten even vreemd moeten voorkomen als het leven en bedrijf der oude Babyloniërs of Egyptenaren.

Wie lichtvaardiglijk oordeelt zal zelfs enkele door ons vermelde gezegden, maatregelen of besluiten als absurditäten beschouwen.

Men zij echter voorzichtig; velerlei was beter gemotiveerd dan oppervlakkig zou schijnen.

Ten bewijze.

In de „Instructie voor het Hoge Gerechtshof van Bataafsche Indiën,” opgesteld in 1803, lezen wij de volgende bepaling (29):

„Het Hoge Gerechtshof houdt deszelfs Residentie op het Eiland Groot Java, tusschen Cheribon en Tagal.”

Zou nu een voorbarig lezer niet meenen, dat het van laakbaar onverstand getuigde, het hoogste rechterlijke college aldus te doemen tot het lot van kampong- of holbewoners?

En desalniettemin is genoemde instructie het product van de collectieve wijsheid der gevierde Staatscommissie.

Wat lag dan aan dit oogenschijnlijk zonderlinge voorschrift ten grondslag?

Wat anders dan een „quos ego” van het invloedrijkste lid dier Staatscommissie — Mr. S. C. Nederburgh?

BATAVIA 15 Januari 1899.

SECRET.

Aan de Commissarissen-Generaal mitsgaders aan den Gouverneur-Generaal en de Raaden van Indië, van wegens de Generaale Nederlandsche Geootroyeerde Oost-Indische Compagnie, resideerende te Batavia.

MEDEBURGERS!

Daar aan de eene zijde de ongelukkige toestand, waar in Neerlands Indië seederd eenige jaaren — en wel bijzonderlijk sedert den tegenwoordigen oorlog met het rijk van Groot-Brittanje, zich bevindt, en de zoo in- als uitwendige gesteltenis van Batavia en Java geene geringe vrees bij ons hebben doen gebooren worden, dat ook dit laatste overblijfsel van de Nederlandsche possessien in Indië mogt verlooren geraaken, en het belang der Bataafsche Republiek aan de andere zijde, imperieuslijk vordert, dat ten minsten dat Eijland niet alleen geheel en onverdeeld geconserveerd wordt, maar ook bevrijd blijve van allen vijandelijken aanval, zijn wij reeds voor een geruimen tijd bedagt geweest, derwaards eenige versterking te zenden, en voorts zodanige politieke, militaire en justitieele voorzieningen te beraamen, door welk een en ander die Bezittingen zouden kunnen gebracht worden in zulk een geduchten staat van tegenweer, dat den algemeenen vijand zoewel van buiten de moed zoude worden benomen, om dezelve gewelddadig aan te vallen, als zijne hoop veriedeld, om van binnen, bij verrassing, meester van Batavia en Java te worden.

Dan ongelukkiglijk is de staat van Europa in het gemeen, en van deeze Republiek in het bijzonder, zodanig, dat het bezorgen van een toereikend secours hetwelk bestand kan zijn tegen de overmagt der Engelschen op de reis van hier naar Indië, voor als nog voor ons onuitvoerlijk is, waardoor ons, tot onze gevoelige smart, niets anders overblijft, dan het te werk stellen van zodanige maatregelen, welke onder ons bereik vallen — en niet alleen in de plaatshebbende omstandigheden van nut kunnen zijn, maar ook als zodanige provisioneele voorzieningen kunnen verstrekken, totdat de verbeeterde uitwendige omstandigheden ons zullen veroorloven, met de geheele reorganisatie van allen de deelen des Gouvernements in Indië, een aanvang te maaken.

Wij hebben aldus in aanschouw neemende den aan ons

bekenden zwakken toestand van het defensiewezen in Indië, en daarbij in 't oog hebbende, om voor zoo verre wij alle reeden hebben te hoopen en te vertrouwen, dat in het toekomstende de militaire staat van Indië zal worden gebragt onder de zorg en bescherming van de Bataafsche Republiek, voorloopig ten minsten aan het Hoofdcommando over de Indische troupes al dat gezag en luyster bij te zetten, hetwelk tot emulatie kan strekken voor den dienst, en teevens zonder in het minste te kort te doen aan de eer en de verdiensten van de tegenwoordige aldaar zijnde staf- en andere officieren in onzen dienst, in de eerste plaats goedgevonden, van hier ten spoedigsten uit te zenden den persoon van Gustaaf Nordmann als Chef over de geheele Indische Militie en Indiasche Hulptroupen, en voorzien van een acte of brevet als Generaal Majoor van de Bataafsche Republiek, staande in soldij van de Oost-Indische Compagnie, met de gagie van / 500. — per maand, beneevens een extra jaarlijks douceur van / 6000. ingaande met de dagteekening van zijne voorgenoemde acte, en onder een verband van 5 jaaren, om aldus, zonder eenige andere emolumenten, in den dienst van de Maatschappij het Generaal Commando over het Militaire- en Defensiewezen aldaar, op zich te neemen, en ten dien einde met de eerst voorkomende neutraale scheepsgelegenheid de reize naar Batavia aan te neemen.

Wij begeeren en verlangen mitsdien, dat gemelde Generaal Majoor, aan denwelken wij uit hoofde van deeze qualiteit, zo binnen als buiten Uwe Vergadering den rang toekennen van Jongste Raad Ordinair van Neerlands Indië, zo nu als in het toekomstende, bij zijne aankomst door U1:, op vertoon van de door ons aan denzelfen verleende acte of brevet, in de daarbij vermelde qualiteit worde erkend, en dat Gijl: hem voorts in eene daartoe expresse belegde Gecombineerde Vergadering van Commissarissen-Generaal en Gouverneur-Generaal en Raaden van Indië, zult toelaaten, om aan denzelfen van onzentwege mede te deelen de Instructie tot zijnen post behoorende, waarvan wij ter Uwer informatie en naricht copie autentiek hier bijvoegen, in het vast vertrouwen, dat Gijl: U zult gedraagen conform aan, en in den geest van, die Instructie, mitsgaders van alles wat daartoe verder in deeze onze Secreete Missive is vervat, en dienvolgens ook, denzelfen Generaal Majoor en Chef der Indische Militie uiterlijk binnen den tijd van vier dagen na deszelfs arrivement op Batavia, door eene commissie uit U1: midden, den Gouverneur Generaal aan het hoofd hebbende, aan het geheele garnisoen van Batavia, daartoe expressselijk onder de wapenen te brengen, zult voorstellen, en denzelfen Chef

voor en in naam van het geheele corps officieren in handen van den Gouverneur-Generaal, ten aanhooren des Volks, doen afleggen den navolgenden eed:

„Ik beloove en zweere, gehouw en getrouw te zullen zijn
 „aan de Hooge Regeering der Bataafsche Republiek, als
 „mede aan deszelfs Bewindslieden tot de zaaken van den
 „Oost-Indischen Handel en Bezittingen aldaar, en de orders
 „en bevelen welke mij door dezelve reeds gegeeven zijn of
 „in het vervolg gegeeven mogten worden, stiptelijk en met
 „alle naauwkeurigheid te zullen uitvoeren en doen uitvoeren.

„Voorts beloof ik aan de Vergadering van de Hooge
 „Indiasche Regeering, als het Gouvernement van Neerlands
 „Indië uitmaakende, of aan zodaanige Collegien, persoon of
 „persoonen, als aan dezelve Regeering wettiglijk zouden
 „mogen succedeeren, al mede getrouw te zullen zijn; en
 „dezelve in alles, waar mijn plicht zulks zal gehengen, te
 „zullen assisteeren.

„Zo waarlijk helpe mij God Almachtig!”

Nadat dit geschiedt zal zijn en aan gemelden Chef door de oudste in rang zijnde officier, namens het geheele Corps der Militie, den eed van gehoorzaamheid en trouw in den dienst, ten overstaan van dezelfde Commissie uit de Hooge Regeering, zal zijn gepresteerd, zult Gijlieden denzelven Chef in alles, hetgeen hij uit hoofde of als gevolgen van zijne instructie zal vermeenen te moeten verrigten, desverzogt zijnde, de behulpzaame hand bieden.

Bovendien hebben wij tot meerder nut en zekerheid voor den staat van defensie, nodig geoordeeld, U: bij deeze te verzoeken en te gelasten, om onmiddellijk nadat gemelde Generaal Majoor en Chef van de Militie den voornoemden eed in handen van den Gouverneur Generaal zal hebben afgelegd, ook denzelven te benoemen en aan het hoofd te stellen van zodanige Commissie van Defensie, of van Commissarissen van Oorlog, zo te water als te Lande, als reeds bij U: mogten plaats vinden, of met deszelfs overleg nodig geoordeeld zal worden.

Gelijk wij verder ter bevordering van alles wat tot verbeetering van het Militaire Wezen kan verstrekken, U: bij deezen aanschrijven, om bij alle Uwe deliberatiën over de defensie van Indië zoo wel als ook over alles wat tot de Militaire Zaaken behoord, gemelden Generaal Majoor en Chef in Uwe Vergadering te convoceeren en met deszelfs overleg te helpen beraamen en vast te stellen, zodanige maatregelen als ter bevordering van onze oogmerken in deezen zullen dienstig worden geoordeeld, zullende dezelve Generaal Majoor alzo in alle die gevallen in U: Vergadering

sessie hebben, naast den jongsten Raad Ordinair van Indiën, met een concludeerende stem.

Al verder hebben wij, tot wegneeming van nadeelige misbruiken, ter verzeekering van eens iegelijks leeven en eigendommen, als meede ter handhaving van regt en gerechtigheid, nodig geoordeeld U: aan te schrijven en te gelasten, gelijk wij zulks doen mits deezer, dat van nu voortaan geene Leden of ministers van de Hooge Indiasche of politieke regeering zo min als van de Hoven van Justitie, als mede geene ambtenaaren of gequalificeerde perzoonen van derzelve posten en employen zullen mogen gedestitueerd, veel min dezelve zoo als zulks meermaalen schandelijk gebruikelijk is geweest, *om reedenen daartoe moveerende* bij politieke dispositie naar Nederland opgezonden, of aan iemand hoe ook genaamd, politiquement eenige straff geïnfligeerd mogen worden — maar dat Gijl: in tegendeel dezulken, welke zig in hunne posten of ambtsverrigtingen kwalijk mogten gedraagen, aan pligtverzuim schuldig maaken of voor dezelve, uit hoofde van een slegt comportedement ongeschikt geoordeeld worden, in derzelve functiën of employen provisioneel zult schorsen, mits die schorsing in Rade van India (of op de respective buiten-comptoiren in den Politieken Raad) in behoorlijke orde wordt geconcludeerd met bekendstelling van allen de adviesen der presente Leden — en voorts daarvan bij de eerste scheepsgelegenheid aan ons kennis wordt gegeven met gedetailleerde opgave en allegatiën der reedenen welke tot het neemen van zodanige resolutie aanleiding hebben gegeven, en met volledige vrijheid tevens voor de alzo gesurcheerde perzoonen, om hunne verdediging te gelijk aan ons over te zenden op zodanige wijze als zij zelve best geraden zullen vinden; dat gijl: verders alle dezulken, welke geoordeeld mogten worden, zich aan eenig delict of fraudes te hebben schuldig gemaakt, al mede in dezelve posten of functiën zult schorsen, maar te gelijker tijd met de stukken en bescheiden, derzelve delicten specteerende, stellen in handen van den Advocaat Fiscaal om tegen deselve zodanig te procederen als hij R. O. zal vermeenen te behooren. Daar wij echter, aan de eene zijde alle willekeurige en despotiek gezag willen voorkomen, maar ook aan de andere zijde begeeren, dat een iegelijk dat recht wedervaare, hetwelk hem toekomt, laten wij aan U: de volle faculteit, om bij aldien Gijl: mogt vermeenen, dat de Advocaat Fiscaal niet zodanig ageerde, of den Raad van Justitie niet zodanig jugeerde, als dezelve respectvelijk behoorden te doen, deswegens dadelijk Uw beklag bij ons in te zenden, ten einde wij, volledig van alles geïnformeerd, zodanig mogen dispo-

neeren, als de rechtvaardigheid, gepaard met het algemeen belang, zullen komen te vorderen; Ul: nogthans bij herhaaling recommandeerende en serieuslijk gelastende, zich niet alleen directelijk ofte indirectelijk in de administratie der Justitie niet te immisceeren, maar veeleer de Justitie onverhinderd haaren loop te doen behouden, en dezelve, daartoe verzocht zijnde, waar het nodig wezen zal de behulpzaame hand te bieden.

Nog hebben wij onzen aandacht gevestigd op den behoeftigen en onderdrukten staat der landbouwende Indiaanen, mitsgaders op de menigvuldige onderhandsche knevelarijen welke de Inlander door zijne regenten in de bovenlanden gewoon is te ondergaan, zonder dat de voormalige Gecommitteerdens tot en over de zaaken van den Inlander zig de tijd of de moeite gaven, om op de klagten of kenniskrijging van diergelijke kunstenarijen, uitlopende tot verdrukking van de landbouwende Javaanen en Chineesen, alle mogelijke knevelarijen door hoog gezag en gepaste middelen tegen te gaan, ofte zelve met een goed voorbeeld aan de bovenlandsche Regenten ofte Tommagongs in qualiteit als Commissaris te geeven, het lot dier landbouwers te helpen verbeeteren, waar door het niet anders zijn kan, of deeze Indiaanen moeten van de Europeanen hoe langer hoe meer verwijderd worden, zodat de laatsten op derzelver hulp in tijd van nood, zeer weinig staat kunnen maaken. Daar wij nu aan de eene zijde, gehoor geevende aan de gezonde staatkunde, de Javaanen en Chineesen tot oprechte vrienden van de Bataafsche Natie willen maaken, en aan de andere zijde het pleegen van onregt en onderdrukking zoo veel mogelijk beletten, hebben wij beslooten den thans aldaar fungeerende Geommitteerden tot en over de zaaken van den Inlander van deezen zijnen post te ontslaan, zonder dat deeze demissie denzelven in zijne eer of reputatie eenigzints zal kunnen schaaden, en tevens eenen anderen bij ons daartoe geschikten en vertrouwelijken perzoon en wel den op onzen voordragt bij de Seereete Commissie uit de Constitueerende Vergadering van de Bataafsche Republiek tot Raad Extraordinair van Nederlands Indië op den gewoonen voet aangestelden Burger, Mr. C. H. C. Wegener, als Gecommitteerde tot en over de zaaken van den Inlander van hier uit te zenden, onder zodanige eene generaale Instructie als wij ter bereiking van het voorschreeve heilzaam oogmerk nodig geoordeeld hebben, om zich voor het overige te gedraagen volgens de voorschriften ofte schikkingen en bepaalingen welke tot dien post aldaar behooren voor zoverre dezelve nogthans tegen zijne alhier beëdigde generaale instructie

niet mogten aanloopen en waarom wij aan Ul. hier nevens een copie doen geworden om te strekken tot Ul. informatie en naricht.

Door de kennisgeving aan Ul. van deze onze dubbele aanstelling en benoeming, twijffelen wij geen oogenblik of Gijl: zult bij arrivement van den Burger Wegener, welke eerstdaags de reis met een neutraal schip staat aan te neemen, denzelven dadelijk als Raad Extraordinair, in rang en sessie volgende op de jongst van hier bevestigde Raaden Fetmenger en Wiese, in Ul. Vergadering met alle die egards ontfangen welke bij diergelijke gelegenheden aan de tafel van de Hooge Indische Regeering gebruikelijk zijn; hem in alle zijne relatien als een Uwer Medeleden erkennende, en met hem op eenen vriendschappelijken en vertrouwelijken voet de dierbaare belangen van alle onze Aziatische Bezittingen, aan Ul. gemeenschappelijke zorg en directie aanbevoelen, behartigende en helpende conserveeren, en zulks niet alleen met ter zijde stelling van alle personaliteiten, maar ook met alle eendracht, met wijsheid en standvastigheid, gelijk mannen van eer en getrouwe dienaaren van de Maatschappij betaamt; terwijl Gijl. al verder hem Burger Wegener zonder tijdverzuim in de gelegenheid zult stellen, om zijnen post als Commissaris over den Inlander te aanvaarden en van den aftreedenden Gecommitteerden over te nemen; en aangezien door deze onze dispositie de Commissaris tot en over de zaaken van den Inlander als nu mede sessie zal hebben aan de tafel van de Hooge Regeering, zal dezelve daardoor insgelijks worden gesteld in de gelegenheid om, bij elke vergadering, onmiddelijk en in persoon te brengen ter kennis van dat geheel ligchaam alle zaaken, welke den Inlander zullen concerneeren.

Wijders bij ons in serieuze overweging genomen zijnde dat, daar het een der eerste grondregelen van de gezonde staatkunde der beschaafde volkeren is, en er elke welge-regelde Maatschappij ten hoogsten aan geleegeen ligt, dat de politieke of wetgeevende en judicieele of rechterlijke machten nimmer worden vermengd, maar in teegendeel wel zorgvuldiglijk van elkander gescheiden blijven, hebben wij als een aangenomen principe gedecreteerd, dat voortaan de politieke en judicieele machten ook in onze Aziatische Bezittingen zullen zijn en blijven gesepareerd, zonder immer op eenigerhande manier te mogen worden geconfundeerd, en dat mitsdien geen lid van de Hooge Politieke Indische Regeering ter zelfder tijd aldaar zal mogen wezen lid, veel min President van eenig Collegie van Justitie; en het is in gevolge van dat vastgesteld principe, dat wij onzen

ernstigen wil bij deezen te kennen geevende, Ul. gelasten, dat de thans fungeerende President van den Raad van Justitie, als tegelijk bekleedende den post van Raad van Indië, van zijne eerstgemelde qualiteit en post wordt bedankt en geëxcuseerd, gelijk wij denzelven daarvoor bedanken en excuseeren mids deezen; en dat het presidium van dat Collegie provisioneel tot onze naadere voorziening en finaaie beschikking zal worden opgedraagen aan en waargenomen door den oudsten thans fungeerenden Raad Ordinair van Justitie van Rossum, en bij deszelfs overlijden ook provisioneel door het daarop volgende oudste lid van dat Collegie, den na te melden tot Waterfiscaal benoemden Canter Visscher, met genot van alle de tractementen en emolumenten aan het Presidentschap verknogt, in gelijken rang met een Raad Extraordinair *) van Neerlands Indië, volgende na den Generaal Major en Chef van de Militie (enz. De President van Schepenen, tevens Raad van Indië, zal moeten aftreden en provisioneel worden vervangen door het oudste lid van Schepenen, J. M. Baljee, met rang van jongsten Ordinairen Raad van Justitie; bij vacature van het presidium zullen Schepenen provisioneel uit hun midden een Voorzitter kiezen; de tegenwoordige Advocaat-fiscaal, tevens Waterfiscaal en Raad van Justitie, zal beide eerstgenoemde betrekkingen neerleggen; tot Advocaat-fiscaal wordt benoemd Mr. Johannes Gothofredus Hartmann, tot Waterfiscaal Mr. C. A. Canter Visscher „behoudens hunne presente qualiteit, gagie en emolumenten in het Collegie van den Raad van Justitie” en met behoud van hunne opklimming in ancienniteit in dien Raad, waarvan zij echter geen leden zullen blijven, zoolang zij officieren van Justitie zijn; de President van den Raad benevens de twee fiscaals ontvangen eene nieuwe provisioneele instructie.

Voorts volgen nog eenige mededeelingen omtrent zekere nieuw uit te zenden ambtenaren en officieren. Het slot luidt):

Heil en Broederschap!

Amsterdam den 9

Ul. Goedgunstige Vrienden

Februarij 1798.

De Bewindhebbers van de Generaale
Nederlandsche Geotroijeerde Oost-Indische
Compagnie. B. F. v. Liebeherr.

P. de Neufville. Jn. Ms. van Rhijn. J. A. de Roth. P. B.

Duirvelt. A. H. Brouwer. G. C. Falck. W. Kist. S. I. Z.

Wiselius. C. J. Vos. Van Kooten. G. van Groll.

P. S. (over de twee nog te Batavia vertoevende Raden van Justitie die in 1795 met Wegener verbannen waren. Daarna:)

*) Zoo staat 't in den origineelen brief. Gelezen moet worden: Raad Ordinair, zooals in verschillende copieën van dezen brief staat en elders blijkt.

Bij het Uitvoerend Bewind van deeze Republiek zijn ingekomen eenige berichten, alsof het gedeelte van het regiment van Wurtemberg hetwelk zich bevindt te Batavia of op Java, geheimen last zou hebben, om in cas van vijandelijke attacque van die stad of van dat Eiland, dezelve te helpen overgeeven aan den Vijand; ofschoon wij nu niet kunnen vermoeden, dat zodanige verraderlijke bevelen effectivelijk zouden zijn afgegeeven, en veel min dat dezelve casu quo zouden kunnen worden gerealiseerd, hebben wij nogthans geoordeeld, Ul: te moeten informeeren van hetgeen ons dien aangaande is gecommuniceerd door het Uitvoerend Bewind, opdat Gijl: in allen gevallen des te meer op Uwe hoede zoudt zijn tegen alle surprisen, zoo van binnen als van buiten.

Ter ordonnantie van Bewindhebberen als boven

SMISSAERT.

BIJLAGE B.

SECRET.

Aan de Commissarissen Generaal van wegens de Nederlandsche Oost-Indische Compagnie, resideerende te Batavia.

MEDEBURGERS !

Reeds met het begin van ons bestuur in Maart 1796 verseerden wij in het begrip, dat eensgezindheid en vereenigde kragten, zoo hier te Lande als in Indië, onder anderen de geschiktste zo niet de eenige middelen en wegen zouden zijn, langs dewelke de Oost-Indische Maatschappij te eeniger tijd zou kunnen worden opgebeurd uit haren zo diep vervallen Staat.

Meer en meer overtuigd wordende van de waarheid van dit gezegde, en diensvolgens alle onze maatregelen tot bevoordering van dat gewenscht einde, daar naar inrichtende, was het ook uit dat zelfde principe, dat wij van tijd tot tijd aan Ul: gezamenlijk met de Hooge Indische Regeering, bij generaale missiven kennis gaven van alle onze belangrijkste dispositien en voorzieningen, concerneerende het beleid van de zaaken van 's Lands Oost-Indische Bezittingen, op dat alzoo Ul: gecombineerde poogingen zouden wezen van een des te prompter en efficacieuser effect, om onze bevelen zonder draalen te doen respecteeren en uitvoeren.

Verzeekerd dat deeze onze beginselen ook de Uwe zijn, verwagten en vertrouwen wij dan ook van Uwe wijsheid en voorzigtigheid dat niet alleen onze voorgemelde aan-

schrijvingen door U: zullen worden gepareerd, maar dat Gijl: ook inzonderheid zult opvolgen en doen opvolgen den inhoud van onze op heden gearresteerde Missive aan U: beneevens Gouverneur-Generaal en Raaden van Indië, ten dien effecte (en deeze is onze ernstige begerdte) dat Gijl: U alleenlijk houdende aan deeze onze dispositie, allen die punten van Uwe Instructie, welke zouden kunnen strijdig zijn tegen onze voorgemelde of andere vroegere of latere aanschrijvingen, zult considereeren als te zijn vervallen, zonder U eenigzins gehouden te reekenen aan die contrarieerende punten van Uwe Instructie.

(Verder, dat uit particuliere berichten 't overlijden van Frijkenis is vernomen; dat geen vierde Commissaris-Generaal in diens plaats mag worden benoemd; dat, zoo onverhoopt deze benoeming reeds is geschied, de nieuw gekozen C. G. onmiddellijk moet aftreden. Het slot luidt:)

HEIL EN BROEDERSCHAP.
(Onderteekening als boven).

AMSTERDAM den 9 Februarij 1798.

BIJLAGE C.

SECRET.

Aan den President en de verdere Raaden
in den Hoogen Raad van Justitie des
kasteels Batavia.

MEDEBURGERS!

Alzo het voor elke beschaafde Maatschappij van het uiterst belang moet worden gerekend dat de Justitie steeds haren vrijen loop hebbe en dat de Politieke magt zich op haare directie nimmer inlate of zich daar meede bemoeije, dan alleen om dezelve wanneer zij of haaren plicht niet betracht of denzelven te buijten gaat, tot deszelves voorschriften terug te brengen en dat voornamelijk dezelve politieke magt zich nimmer veroorlove daaden, welke zij als strafwaardig beschouwt, zelve te straffen en zich aldus het uitoeffenen van Justitieele macht aan te maatigen, en het tegelijk eene onbetwistbaare waarheid is dat deeze zoo noodzakelijke scheiding van het politieke en justitieele in alle de Nederlandsche possessien en bijzonder op Batavia of geheel niet of ten minsten zeer gebrekkig plaats vindt, hebben wij om provisioneel en tot dat de verbeeterde uitwendige omstandigheden ons zullen veroorlooven met de geheele reorganisatie van alle de deelen des Gouvernements in Indië een aanvang te maaken, zo veel mogelijk hier in te voorzien, bij onze screete Missive van dato heeden Commissarissen Generaal en der Hooge

Regeering aangeschreeven dat de tegenwoordige Presidenten bij den Raad van Justitie en bij Scheepenen die gelijktijdig zijn Leden van de Hooge Indiasche Regeering, voor de waarneming van die eerste posten worden bedankt en geëxcuseerd, en dat daarentegen tot onze nadere dispositie en finaale beschikking het Presidium van UE: Collegie zal worden opgedragen aan en waargenomen worden door den thans bij UE: fungerende oudsten Raad van Justitie Van Rossum, en bij desselfs overlijden ook provisioneel door het daarop volgend oudste Lid van dat Collegie, den na te melden tot waterfiskaal benoemden Canter Visscher, met genot van alle de tractementen en emolumenten aan het Presidentschap verknogt, in gelijken Rang van Raad Ordinair van Nederlands Indië, volgende na den Generaal Majoor en Chef van de Indische Militie; zullende nogthans in gevalle van optreeding van gem: Canter Visscher tot het waarnemen van het Presidium, door de Hooge Indiasche Regeering een anderen ad interim tot waterfiskaal worden aangesteld, gelijk wij tevens ul. bij deeze kennis geven dat wij tot advocaat fiscaal hebben benoemd Mr. Johannes Gothofredus Hartman, en tot waterfiskaal Mr. Cornelis Adrianus Canter Visscher op den voet zooals aan Ul. uit neevens gaande extract van onze secreete aanschrijving aan Commissarissen Generaal en Gouverneur Generaal blijken zal en waaraan wij ons gedraagen bij deezen; terwijl wij tevens om de Justitie onbelemmerd haaren loop te doen houden bij deeze gelegenheid aan Commissarissen Generaal en Gouverneur-Generaal en Raaden hebben verzogt en gelast om alle zulke hooge en mindere dienaaren van de Maatschappij, welke zij mogten oordeelen dat zich aan eenig delict of fraudes hebben schuldig gemaakt, na dezelve provisioneel in hunne functien geschorst te hebben met de stukken en bescheiden, derzelve delicten specteerende, van stonden aan zullen stellen in handen van Advocaat Fiscaal om tegens dezelve zodanig te procederen als hij R. O. zal vermeenen te behooren.

En aldus, voor zo veel de omstandigheden thans toelaaten tegen het misbruik der politieke macht gewaakt hebbende, willen wij te gelijker tijd voor de onzijdige en prompte handhaving eener goede justitie zorg draagen; waarom wij Ul. dan bij deezen aanschrijven en wel ernstiglijk gelasten, door behoorlijke vigilantie, onkreukbaare onzijdigheid en eene onwankelbaare fermiteit al het Uwe hier toe te contributeeren en voordaan, zonder aanzien van perzoon tegen een iegelijk zonder onderscheid en welken post of rang ook bekleedende, op voordragt van den Advocaat Fiscaal en wanneer daartoe termen voorhanden zijn, te verleenen authori-

sation tot het doen uitvaardigen van citatien in persoon als mede deereeten van apprehensie en incarceration.

Wij gelasten Ul: verders een naaukeurig toezigt te houden op de gedraagingen zoo van den Advocaat Fiskaal als van den Water Fiscaal in hunne posten, dezelve, zo wanneer zij onverhoopt en teegens onze verwagting en het vertrouwen in hun gesteld, niet behoorlijk mogten vigileeren, serieuslijk tot hunnen plicht respectivelijk vermaanende; en bij aldien zodanige serieuze vermaningen geene goede uitwerking hadden, dezelve, zo dra mogelijk, bij ons verklaagende met duidelijke en specifieke opgave nothans van de gevallen waarin zij hunnen plicht niet mogten hebben waargenomen.

Wij recommandeeren Ul: wijders ook de overige edele plichten van een Collegie van Justitie, als daar zijn persoonen en goederen, zonder onderscheid, tegen onderdrukking en geweld te beschermen, ongelukkigen te ondersteunen en te helpen, en voor de openbaare rust en veiligheid met alle vigilantie zorge te draagen, zonder zich in het minste of geringste met eenige politieke zaaken in te laten, of te immisceeren in de opperdirectie van het Indisch Bestuur, waarvan de zorg en verantwoording aan de Hooge Indiasche Regeering is en blijft aanbevolen.

Eindelijk doen wij Ul. bij deezen toekomen Copien der verbeeterde instructien, ingericht zo wel voor Ul. Collegie, als mede voor den tijdelijken President, en provisioneel voor dengeenen welke het presidium bekleed, en daarbij ook nog voor den opvolgende Advocaat — en Water Fiskaal, ten eijnde Gijl: zo wel als de Hooge Indische Regeering, als nu daarvan behoorlijke kennis draagende, voor de prompte executie kunnen zorg draagen — waar op wij ons gerustelijk verlaatende verblijven wij na toewensching en aanbieding van Heil en Broederschap

De Bewindhebben van de Generaale Nederlandsche Geotroyeerde Oost Indische Compagnie

(was geteekend) B. F. v. Liebeherr, P. de Neufville, Jⁿ. Ms. van Rhijn, J. M. Dithoff, P. B. Duirvelt, A. H. Brouwer, G. C. Falek, W. Kist, S. I. Z. Wiselius, C. J. Vos, ... Van Kooten, G. van Groll.

(ter zijde stond), Amsterdam den 9 Februarij 1798.

P. S. Bij nader inzien hebben wij de Instructie voor Ul: Collegie gevonden van zoveel belang, dat wij de verzending van dezelve hebben gereserveerd tot eerstvolgende gelegenheid. De Instructien, thans hier bijgevoegd, verlangen wij dat dadelijk — doch ook provisioneel — worden ingevoerd, zullende wij van Ul: te gemoet zien zodanige remarques, welke op de eene of andere van die stukken

bij U: zouden kunnen opkomen; gelijk wij ook zullen te gemoet zien Uwe aanmerkingen op de manier van procederen, gebruikelijk voor U: collegie, waarin wij hoopen dat hier te lande door den tijd, en welligt eerlang, de gewenschte reformes zullen worden geëffectueerd.

(Hierop volgen de Instructien

1°. van den President van den Raad van Justitie,

2°. van den Waterfiscaal,

3°. van den Advocaat-fiscaal.

In het Ned.-Indische Plakaatboek ontbreken deze; zij bieden echter niet veel bijzonders).

BIJLAGE D.

Gezien

G. NORDMANN.

Hoog Edele Heeren

Alle orders welke teegenstrijdig zijn aan die welken de Generaal en Chef geeft kunnen niet anders worden aangezien als insurrectoir.

Het is niet meer dan duidelijk dat de order door den Generaal en Chef gegeven, naamentlijk dat geen officier teekene, zich adresseere ofte compareere op eenige Requisitie hoogenoemd ook, buiten hem, gefundeerd is op het 11de art. van de Instructie aan hem Generaal en Chef door het Comité gegeven, en aan ons opengelegd; zoo dat de demarche van den Raad van Justitie om naamentlijk bij herhaalde rijzen te citeeren eenige militairen en dezelve met gijzeling te drijven, indien zij niet compareerden, naar ons oordeel is strekkende soewel om de subordinatie den bodem in te slaan als insultant en ten hoogsten beleedigend voor het geheele corps officieren; blijkende uit alles, dat gem. Raad zich verzeekerd houdt, of dat de Militairen vatbaar zijn voor vrees of geneegen om van het Eiland Java een tweede St. Domingo te maaken.

Dit beweegd ons, om ons en corps tot de Hooge Regeering te wenden en dezelve te verzoeken aan het corps officieren eene voorbeeldige en volledige satisfactie wegens deesen hoon te doen erlangen en vooral een perk te stellen aan de stichters der desordres welke zich zoo opentlijk beginnen voor te doen.

Tevens de vrijheid neemende aan te merken de publicque omstandigheden van deese colonie, blootstaende voor bedekte opstookingen, strekkende om de verschillende zig hier bevindende natien (nog niet genoeg verlicht om den rechten

zin van ware Vrijheid en Gelijkheid in alle haare kracht te bevatten) in verwarring te brengen, en tot onderneemingen te lijden, die van de bitterste gevolgen zouden kunnen zijn.

Wij verzoeken Uw Hoog Edelheeden dierhalve, de colonie uit haar drijgend gevaar te redden, terwijl wij d'eer hebben met pligtschuldig respect te zijn

Hoog Edele Heeren

In 't camp bij Weltevrede den 17 Januarij 1799.	Uwer Hoog Edelheeden gehoorzaame Dienaaren Sandol Roy Général adjudant. J. H. Schenck Lieut. Coll. Vaugine major. L. Kesmann major. J. Wesselman major. S. Fribolin major. G. H. v. Gutzlaff majoor adjoint. C. F. Gaupp major. E. von Jett Capitain.
--	---

D'après la traduction qui m'a été faite de l'article 11 de l'instruction du général en chef, comme militaire, ami de la Subordination qui doit regner parmi les troupes, je trouve que la conduite des officiers de la cour de Justice est déplacée et mérite d'être rappelée à l'ordre.

Le 17 Janvier 1799.	Le Colonel du 12 ^{ième} Bion de la Rép. Faise GOSSON.
---------------------	--

Gezien

G. NORDMANN.

Nach der mir in Händen gestellten Instruction des General en Chefs Nordmann ist meine Meinung dasz die Befolgung aller anderer Ordres die gegen die eben gemeldte Instruction des Generals en Chefs Nordmann gegenstreitig sind, meinerseits sehr insubordinationsmäszig wäre und im höchsten Grade bestraft zu werden verdiente.

VON OSTHEIM.

Weltevreden d. 17 Januar 1799.	Hauptmann und Commandant des Detachements von Würtemberg auf Meester Cornelis.
--------------------------------	--

Gezien

G. NORDMANN.

BIJLAGE E.

SECRET.

Aan den Gouverneur Generaal en de
Raden van Indië, residentie te Batavia.

MEDEBURGERS!

Onze jongste aanschrijvingen zoo ostensibele als secrete, geadresseerd ten deele aan Commissarissen Generaal afzonderlijk, ten deele aan Commissarissen Generaal mitsgaders den Gouverneur Generaal en Raden van Indië, waren respectivelijk van den 17 Januarij en 9 Meij dezès jaars.

Dezelve in allen opzigten confirmerende en ons daaraan gedragende, willen wij, dien onvermindert, niet afzijn, Uwl: meede te deelen den uitslag van onze andere deliberatien over de zaken van den burger Wegener in zijne qualiteit als Raad Extraordinair van Indië en Gecommitteerde tot en over de zaken van den Inlander.

Wij hebben toch met zoo veel verbazing als gevoelig leedwezen moeten bespeuren, naar aanleiding der differente alhier ingekomen missiven en andere berigten, dat onze heilzame bedoeling bij de uitzending van dien burger in zijne evengemelde gecombineerde qualiteiten, verre van te zijn geweest van die gewenschte gevolgen ten nutte van s'Lands Indische bezittingen in het gemeen en tot verbetering van het lot der Inlanders in het bijzonder, welke wij daarmede hadden bedoelt en daarvan verwacht, veel eer op nieuw schijnt te hebben ontstoken den fakkel van tweedragt onder de leden der Hooge Indische Regering.

De berigten van deze op nieuw uitgebrokene onenigheden vervullen ons te meer met de treffendste gewaarwordingen en met de diepste bekommring over de schromelijke gevolgen voor de algemeene rust en veiligheid die daar uit zouden kunnen ontstaan, daar dezelve tot ons zijn gekomen in een tijdstip, dat wij nauwlijks hadden begonnen ons te streelen met enig effect van onze gematigde en welmenende raadgevingen en vermaningen tot bevoordering en bewaring van eendragt onder allen standen, en wij zouden zeer verre kunnen uitweiden, indien wij ons geheel wilden overgeven aan de aandoeningen welke door die treurige gesteldheid bij ons worden verwekt.

Dan, voor ditmaal daarvan afziende, willen wij alleenlijk Uwl. met den meesten ernst hebben vermaant en bezworen bij de liefde des vaderlands, welke zoowel aan Uwl. als aan ons boven alles dierbaar is, dat Gijl. toch aan den eenen kant wilt laten varen alle dissentiën, onenigheden en tweedragt, bovenal schadelijk en dodelijk in den tegenwoordigen zorglijken en gevaarlijken staat der overgeblevene

possessien, aanbevolen aan Uwl. onmiddelijke zorg en toezigt, al was het dan al eens met edelmoedige opoffering van geliefkoosde opvattingen of gevoelens, om veel liever aan de andere zijde gedagtig aan de plegtige verzekering, vervat bij de alhier ontvangen triplikaat Missive van Uwl. gezamenlijk met Commissarissen Generaal van den 7 Julij 1797, fo. 3 tot 7, harten en handen ineen te slaan, ter verhoeding met gemeene kragten van den anderszints gewissen ondergang der enigste belangrijke bezitting die aan dit Gemeenebest is over gebleven *).

Om nu van onze zijde een nieuw en sprekend bewijs te geeven, dat wij geene andere bedoeling hadden dan het algemeen belang en welzijn, en dat ook wij, den hoogsten prijs stellende op die zoo gewenschte eendragt, welke zoo noodzakelijk onder Uwl. behoort te heerschen, niet schroomen een voorbeeld te geven van toegevenheid en welwillenheid wanneer slegts de algemeene zaak daardoor kan bevoordeelt en ons bût ten nutte der Indische Etablissemerten bereikt worden, willen wij als nu wel afzien van het doel, dat wij als zeker en onmisbaar ons hadden voorgesteld in de vereniging van het Commissariaat tot en over de zaken van den Inlander met de eminente charge van Raad van Indie; waartoe wij te gereeder overgaan, aangezien de redenen welke ons in der tijd hadden bewogen tot die combinatie, groten-deels zijn gekomen te cesserem; en het is dien ten gevolge, dat wij bij inkomst dezer ter Uwer vergadering, den tegenwoordigen Commissaris tot en over de zaken van den Inlander, den burger Wegener, willen hebben ontslagen van dien Post, met allen den aankleve van dien, Uwl. autoriserende en gelastende, den zelve Post, nadat de burger Wegener voor-noemd zal zijn gesteld in de gelegenheid en hem behoorlijke tijd gegeven, om denzelve op eene geregelde en ordenlijke wijze, volgens het gewoon gebruik, over te geven aan zijnen eventuelen opvolger, provisioneel op te dragen aan zodanig bekwaam en geschikt voorwerp, buiten het Ligchaam der Hoge Regering, als Gijl. op voordragt van den tegenwoordigen Gouverneur-Generaal, en volgens den

---

*) Aan verzekeringen van de groote dingen die men *zal* doen, zijn de brieven uit Indië zoowel als die uit Nederland omstreeks 't jaar 1800 steeds zeer rijk. Vooral de correspondentie van den Aziatischen Raad is vol zinspelingen op de diep doordachte plannen die in Nederland worden beraamd om de kolonie te hulp te komen, en steeds mislukken omdat ze te traag worden uitgevoerd en de Engelschen ons telkens te gauw zijn. Natuurlijk worden daarbij de „alles verslindende“ Britten, die hun »klauwen“ ook naar de nog overgebleven bezittingen uitstrekken, dapper geheld. Die brieven uit Nederland zijn overigens meestal schrikbarend onbeduidend.

geest van deze onze vaderlijke en weldadige beschikking nodig zult oordeelen; alles, zooals wij zeiden, bij provisie en tot dien aangaande nader zal zijn gedisponeert, zooals zal worden bevonden te behoren.

Wanneer wij intusschen zoo duidelijk en zonder enige dubbelzinnigheid aan den dag leggen onze gezindheid, om alles te willen aanwenden wat in ons is tot wegneming van die aanleidende oorzaak der ontstane ongelukkige tweedragt en tot herstelling van harmonie en vertrouwen aan de Hoge tafel, begeren wij niettemin aan den anderen kant het ook daarvoor te hebben gehouden, dat de burger Wegener, van wien ons dusver niet anders is bekend dan dat hij zijnen meergedagten Post getrouwelijk heeft waargenomen, door dat ontslag geenzints worde geacht te zijn geprejudicieert in zijne eer en goeden naam, veel min dat hij zou hebben verbeurt die aanmerking en dat vertrouwen welke hij bij ons heeft verdient, door de bereidvaardigheid, waarmede hij den hem opgelegden last heeft aangenomen.

Veeleer verwagten en vertrouwen wij, dat Gijl:, met ons overreed, dat onze als nu ten toon gespreide toegevenheid moet worden toegekend aan een te schoon beginsel, om bij wederwerking eenen onschuldigen tot een slagtoffer te maken en mitsdien onze edelmoedigheid navolgende, de eerste bekwame gelegenheid zult aangrijpen, om ook van Uwen kant een even zichtbaar en krachtig bewijs te geven, dat de beweegoorzaak der dikwijls genoemde onenigheden geenszints betrof den Persoon, maar alleenlijk en bij uitsluiting de zaak, welke het misnoegen van zommigen had gaande gemaakt; al hetwelk wij gaarne willen overlaten aan Uwl. ernstige overdenking; zullende het effect van dit ons aangenaam vertrouwen door ons met verlangen worden te gemoed gezien, terwijl wij niet tegenstaande de bovenstaande dispositiën den burger Wegener willen hebben gegeven de vrijheid om te mogen repatriëren behoudends qualiteit en gagie, bij aldien hij zulks vrijwilliglijk kwam te verkiesen, na alvorens zijn Commissariaat behoorlijk te hebben nedergelegd en verantwoord.

Bij onze secrete missive aan Commissarissen Generaal en de Hoge Regering van den 9 Meij jongstleden, van hier verzonden langs onderscheiden wegen, zoo in originali als in Duplo en Triplo, hebben wij reeds aangemerkt dat wij nimmer bedoelden, enige krenking of verkorting toe te brengen aan het aanzien en het gezag van de Hoge Regering in het gemeen, of van den Gouverneur-Generaal in het bijzonder, en dat mitsdien deze en geene maatregelen, zoo ten aanzien van het bevel over de Troepen in Indië, als

andere, moesten worden aangemerkt als *provisioneele* voorzieningen, gewettigd en noodzakelijk gemaakt door den buitengewonen staat van zaken, zoo hier te lande als in de Indische possessien, terwijl desniettemin de Generaal Majoor Nordmann, ongeacht het aan hem opgedragen commando, moest worden geoordeelt te zijn en blijven ondergeschikt aan het Ligchaam der Hoge Regering, aan welks hoofd zig bevindt de Gouverneur-Generaal, zoo uit kracht van den door hem afgelegden eed, als uit den aart zelve van een welgeregeld bestuur. Opdat nu alle twijffelingen dien aangaande mogen ophouden en ten einde onze ware mening bij Uwl. worde beschouwd uit het enig oogpunt dat wij voor den geest hadden ten tijde van onze evengenoemde aanschrijving van den 9 Meij deezes jaars, maken wij geene zwaarigheid, bij nadere explicatie van onze intentie te verklaren, dat de aanstelling van den burger Gustaf Nordmann als Generaal Major en Commandant der Militie eniglijk is geschied met dien verstande, dat dezelve geenszints moest worden beschouwd ten opzichte van het commando te zijn onafhankelijk van den Gouverneur-Generaal, aan welken veel eer, als ten dien aanzien bekleed met de hoogste magt, alle Militaire Commandanten, in welken rang dezelve ook zouden mogen zijn geplaatst, bij provisie ondergeschikt moeten zijn en blijven.

Verre van enige atteinte te willen toebrengen aan het aanzien en de agtbaarheid van den tijdelijken Gouverneur-Generaal, maar veeleer gepenetreerd van de noodzakelijkheid dat een behoorlijk ontzag voor dien eersten dienaar in Indië door alle middelen behoord te worden bewaard en versterkt, willen wij van nu af aan den Gouverneur-Generaal voornoemd hebben vrij gelaten, zooals wij denzelven vrijheid geven bij deze, zodanig costume aan te neemen en te dragen, hetzij bij plegtige of andere gelegenheden, als hij zal vermeenen overeenkomstig de tegenwoordige orde van zaken, meest geschikt te zijn om luister bij te zetten aan zijne waardigheid en om den Inlander den vereischten eerbied in te boezemen, tot welzijn en conservatie van die bezittingen.

Voor het overige (enz; dat Prediger vooreerst niet naar Indië terugkeert). En hier mede, Uwl. alle heil en voorspoed toewenshende, verblijven wij

Uwe goedgunstige vrienden

De Bewindhebbers van de Generale Nederlandsche Oost Indische Compagnie.

AMSTELDAM den 15^e Julij 1799.

P. de Neufville, S. I. Z. Wiselius, W. Kist, A. H. Brouwer, Fennekol, J. A. de Roth.
 P. S. (over zekeren te Batavia vertoevenden Van Eijs).
 Ter ordonnantie van de bovengemelde Bewindhebberen

SMITSAERT,

AMSTELDAM den 16 Augustus 1799.

AANTEKENINGEN.

Tot het samenstellen van het voorgaande opstel zijn voornamelijk papieren uit 's Lands archief te Batavia gebruikt; den lezer is het voortdurend verwijzen naar deze stukken bespaard, doch zij zijn zorgvuldig geraadpleegd en onderling vergeleken. Die bronnen zijn: De Resolutiën van Gouverneur-Generaal en Raden; Secreete Resolutiën als voren; Resolutiën der Gecombineerde Vergadering; Resolutiën van Commissarissen-Generaal; Resolutiën van den Raad van Justitie; diverse bijlagen bij al die Resolutiën; missiven aan en van het Opperbestuur. Op een paar plaatsen heb ik mijne excerpten uit de Res. van Heemraden kunnen gebruiken. Wat in druk is verschenen en door mij te pas gebracht volgt beneden. De meeste verplichting heb ik daarbij aan de zaakrijke dissertatie van Mr. G. J. A. van Berckel, Bijdrage tot de geschiedenis van het Europeesch Opperbestuur van Nederlandsch-Indië, 1780—1806, Leiden 1880. De noot 2 op bladz. 123 van dat geschrift bracht mij op het spoor van eene belangwekkende correspondentie, berustend in 's Rijks Archief te 's Gravenhage; door welwillende medewerking in Nederland mocht ik vervolgens afschriften ontvangen van een vrij groot aantal particuliere brieven, van Wiselius, Nordmann, Van Overstraten, Nicolaus Engelhard, Prediger, Wegener en Mom, waaruit de anecdoten en kleine bijzonderheden zijn geput, die men in mijn opstel aantreft; bovendien ontving ik de copie van eenige Resolutiën van het Comité, en gaf een afschrift van een brief van Norderburgh ophelderingen betreffende de zaak van Nordmann.

- (1). Bijdragen tot de Taal- Land- en Volkenk. 3e volgr, 8e deel, 1873; p. 26.
- (2). Mr. N. P. van den Berg. Een conflict tusschen de Regeering en den Raad van Justitie te Batavia. Tijdschr. van het Bat. Gen. 1884, p. 229 e. v.

- (3). Jacob van Kal, Derde brief, p. 45 bedoelt blijkbaar Wegener met zijn „onbekenden Lubecker”.
- (4). Andries Teisseire (Verh. Bat. Gen. deel VI, p. 66) vermeldt dat 't landgoed Concordia in 1792 van Cornelis de Keijzer was. Volgens Res. van Heemraden 1 Juni 1793 bezat de Wed^e. de Keijzer bovendien een huis op Molenvliet op de plaats waar vroeger de zaagmolen had gestaan. Elders wordt gesproken van effecten ter waarde van een ton in Nederland voor haar verkocht.
- (5). Mr. S. C. Nederburgh. Echte Stukken, 's Hage 1803, p. VIII.
- (6). Mr. N. P. van den Berg. De Bataviasche Decemberbeweging van 1795. Gids, 1890, 2^e deel, p. 369 e. v. Zie ook De Jonge XII, pag. 368 e. v.
- (7). Den ouderdom van Mevrouw Mom kan men nagaan uit Van Rhede van der Kloot, de Gouverneurs-Generaal en Commissarissen-Generaal, sub Jeremias van Biemsdijk.
- (8). De Jonge XII, pag. LXII noot 4.
- (9). De Jonge XII, pag. LXI.
- (10). Mr. N. P. van den Berg. Een conflict, pag. 267.
- (11). Van Berckel, pag. 118, noot.
- (12). De Jonge XII, pag. LXII, noot 1.
- (13). Vergelijk met dit citaat uit de Resolutie van 14 Juli 1809 wat Daendels op pag. 16 van zijn Staat der Nederl. Oostind. Bezittingen zegt.
- (14). Mr. S. C. Nederburgh, Echte Stukken, pag. XIII.
- (15). De beide instructies zijn te vinden in het XIIe deel van 't Nederl.-Ind. Plakaatboek, uitgegeven door Mr. J. A. van der Chijs, bladz. 766 e. v.
- (16). Zie dat adres bij De Jonge XII p. 363.
- (17). David van Lennep, Brief geschreeven te Batavia den 10^{den} Augustus 1803, (gedrukt te Amsterdam, 1804) pag. 39, zegt dat het onverwacht bericht der zending van W. en N. een der redenen was, waarom Nederburgh overhaast van Java terugkeerde. Dit is onjuist. Mom vermeldt in een brief aan het Comité d.d. 29 Januari 1799 dat reeds in Juli 1798 bekend was dat die twee heeren op komenden weg waren; in Resol. van G. G. en Raden 21 Aug. 1798 wordt gezegd dat Nederburgh weldra van Java terug zal komen; eerst 20 Sept. kwam hij te Batavia. *Onverwacht* was dus de tijding niet, en *overhaast* was N's terugkeer evenmin.
- (18). Zie het staaltje bij Mr. N. P. van den Berg, Gids,

- u. s. pag. 401. Dergelijke briefjes zijn er meer. Doch ik betwijfel toch, of hij op die wijze ook aan Van Overstraten zal hebben geschreven.
- (19). Dit fraaie oordeel staat in het Plakaatboek Deel XI pag. 764; gansch anders klinkt het in Deel XII pag. 893.
- (20). De anecdote staat bij C. S. W. Graaf van Hogendorp, Tafereelen van Javaansche zeden. Deze Van Hogendorp was de zoon van Dirk, die maar al te goed heeft geweten hoe het in den tijd der Compagnie toeging.
- (21). Ik meen dat deze anecdote staat bij Carey, The good old days of Honorable John Company.
- (22). Staatsregeling voor het Bataafsche Volk, Titel I art. 2: De oppermagt berust in de gezamenlijke Leden der Maatschappij, Burgers genoemd.
- (23). Zie Plakaatboek, Deel XII pag. 332, vooral ook pag. 877.
- (24). Zie de interessante capitulatie van dit regiment in Deel X van het Plakaatboek, p. 960 e. v.
- (25). Zie Plakaatb. Deel II pag 291.
- (26). Over de landgoederen van A. Teisseire zie Verh. Bat. Genootsch. Deel VI p. 87.
- (27). Zie de missive van het Comité aan het Uitvoerend Bewind, afgedrukt bij Mr. N. P. van den Berg, Een conflict. Tijdschr. van het Bat. Gen. Deel 29 blz. 343.
- (28). De Jonge XII p. 428 noot, en vooral ook Plakaatb. XII p. 1063 e. v.
- (29). Mr. P. Mijer. Verzameling van Instructien, pag. 247 art. 65.

EENE AANVULLING OP HET ARTIKEL

van den Heer J. KNEBEL

Over het meten van wapenen bij de Javanen,

DOOR

D. VAN HINLOOPEN LABBERTON.

In Pasoeroehan is nog een andere wijze om javaansche krissen te meten in zwang, dan die welke zijn medegedeeld door den Heer Knebel in dit tijdschrift, deel XL p. 317 en volg.

Zij geschiedt eveneens met behulp van den duim, doch onder het uitspreken van het bekende formulier: *Bismillah arrahman arrohîm*. Bij iedere lettergreep wordt de duim verplaatst, te beginnen bij de *gândjâ*, totdat men aan de punt komt. Aangezien het formulier slechts tien lettergrepen bevat, wordt het herhaald zoo dikwijls het noodig is. Wordt nu de punt bereikt bij de lettergrepen *bis*, *mil* of *roh*, dan zal de kris geluk aanbrengen. Daartoe is echter ook noodig, dat de eigenaar de *sareat* (d. w. z. zijne godsdienstplichten) in acht neemt.

Heeft hij echter de *tarèqat*, of zelfs de *haqèqat* bereikt, dan heeft hij het formulier niet meer noodig. Hij, die aan de *tarèqat* gekomen is, moet den geheelen vorm van de kris (*woedjoeddé*) beoordeelen.

Om nu terug te keeren tot hen die de *sareat* beoefenen, de drie genoemde lettergrepen hebben geenszins dezelfde waarde.

Bis is het begin van den naam (van Allah) en brengt geluk aan den grooten hoop (*wong tani*, landbouwers).

Mil wil zeggen ^{أمر} *amr*, hetgeen „bevel” (*prentah*) beteekent en heeft dus betrekking op vorsten (*priaji*, de adel).

Roh is de geest van heiligheid en betreft dus de *santri's*, degenen, die alle godsdienstplichten onderhouden.

Dit alles is een bewijs te meer, dat de Islâm bij de Javanen wortel heeft geschoten en alles weet te doordringen.

V R A A G B U S.

In het stroomgebied van de Lematang geldt de volgende regel: Indien de vrouw tijdens de echtseiding plaats heeft, zwanger is, heeft haar gewezen man geen recht meer op dat kind.

Wordt gevraagd, of een soortgelijke regel ook in andere streken van Sumatra voorkomt.

Het mēngiring-djoedjoer, het zoogen. huwelijkspandeling-schap schijnt, niettegenstaande de daartegen uitgevaardigde verbodsbepalingen, nog in Palembang en Benkoelen voor te komen. Wordt gevraagd: in welke streken dat het geval is.

Valt er in sommige streken van Java ook eenige voorliefde waar te nemen voor het huwelijk van iemand met de weduwe van zijn broeder?

82

BIJDRAGEN

TOT DE KENNIS DER FOLKLORE VAN WEST-BORNEO.

DOOR

L. C. WESTENENK.

Controleur B. B.

VOORWOORD.

Deze bijdragen zullen bestaan uit:

A. *Pělandoeq*-verhalen,

B. Vertellingen en sprookjes,

alle uit den mond van Dajaks en Maleiers langs de *Kapoéas* opgeschreven.

Van de *pělandoeq*-verhalen zijn klaarblijkelijk eenige geheel of gedeeltelijk overgenomen uit Maleische of Javaansche geschriften; zonder echter vergelijkingen te maken, heb ik deze verhalen slechts opgeschreven, zooals zij mij door het volk werden verteld.

Hier en bij de „Vertellingen en sprookjes” zullen tevens weder bewijzen worden geleverd voor de merkwaardige overeenkomst tusschen de produkten der volksfantasie van alle volken der aarde, zoo ook voor de door klimaat en omstandigheden veroorzaakte wijzigingen; ik wijs hier slechts op „*Radja Bajan*” [Duizend en één nacht] „*Anaq Roesa en Anaq Kidjang*” [„De schoone slaapster” en „Klein Duimpje”] en „*De pělandoeq en de slak*” [De haas en de egel].

Het zal onnoodig zijn den *pělandoeq*, het slimme, bevallige dwerghertje, nader te introduceeren; hier zij slechts nog vermeld, dat zijne spreekwoordelijke slimheid inderdaad buitengewoon is, en dat zelfs menschen er dikwijls dupe van zijn.

W.

A. PĚLANDOEQ-VERHALEN.

1. *De pĚlandoeq koning der dieren.*

De *singa* wilde het Rijk der dieren overweldigen.

Goede raad was duur! Er werd eene groote vergadering belegd; de een stelde dit, een ander dat voor — maar voor uitvoering bleek geen der voorstellen vatbaar — en de wanhoop steeg.

Eindelijk waren er, die op de schranderheid van den *pĚlandoeq* wezen; hij was in den raad niet aanwezig — men riep hem en vertelde hem, hoe de zaken stonden.

Een oogenblik dacht het dwerghertje na, riep toen den *landaq* [stekelvarken] en verzocht hem een zijner pennen. Toen de *landaq* zich een pen had uitgetrokken, gaf hij die aan den *pĚlandoeq*, die nu een' heraut met die „*boeloe landaq*” naar den leeuw zond, met de boodschap, dat dit één haartje was van het opperhoofd der dieren en tevens als *pĚtong* [teeken] diende eener oorlogsverklaring.

Dat was den *singa* te sterk! en verschrikt sprak hij tot den heraut:

„Hé — éh! inikah boeloenja? — bageimánakah toeboeh-
„nja!? akoe 'nda brani!” [Wat!? is dat één haartje (van hem)? — hoe is zijn lichaam (dan wel), (nu) durf ik niet (meer)] — — — en er klonk een juichkreet door het dierenrijk, en éénstemmig werd de slimme *pĚlandoeq* uitgeroepen tot koning aller dieren.

De *pĚlandoeq* was echter slechts schijnkoning. Weliswaar had hij de dieren uit den brand geholpen, maar hij was zóó onbeduidend klein, en daarbij zóó ondeugend en lastig, dat vele dieren poogden hem te dooden of in het ongeluk te storten. Maar toch trokken bijna allen aan het kortste eind; alleen de onhandige *raoeng* [reuzenkikvorsch] en de trage *tĕngkoéjoeng* [slak] waren hem te slim af. Een en ander melden de volgende vertellingen.

2. De pëlandoeq, de dieren en de gargàsi.

„Mag ik met je mee uit visschen?” vroeg de *labi-labi* [zoetwaterschildpad] aan zijn' vriend den pëlandoeq, toen hij dezen op een mooien dag zag pagaaïen in een reusachtige *sampan*, met *tóbawortels* *), *djala's* [werpnetten], *tëm-pirei's* en *boeboe's* [fuiken], *ambei's* [drijfnetten], *pësat's* [kruisnetten], *poekat's* [hangende netten, die gespannen worden] en ander vischtuig geladen.

„Wel zeker”, antwoordde de pëlandoeq, „*baïq satoe, baïq doea*”.

Een eind verder vroeg het hert eveneens om mede te mogen gaan en vriendelijk stemde de pëlandoeq toe: *baïq doea, baïq tiga!*” en zoo ging het voort, totdat ook de *gadjah* [olifant], de koe, het varken, de geit en nog vele andere dieren hem op zijn' vischtocht volgden.

Aan eene vischrijke *rantau* **) in de nabijheid van eenige mooie *tëloq's* gekomen, sloeg de pëlandoeq handig eene *dàngau* [hutje] op, en de vischvangst begon.

De vangst was zoo belangrijk, dat besloten werd de visch te *salei* [rooken] op een *pëlantáran* [stelling], waarbij elken dag een der dieren beurtelings de wacht zou houden, terwijl de andere er opuit gingen om nieuwen voorraad op te doen.

Eens op een dag hield de olifant de wacht. Het vuur brandde goed en de wachter zat een beetje te dommelen, toen hij plotseling een donderend geluid in de *rimba* [oerwoud] hoorde, en kraken en breken van boomen en takken, en —

*) *Tóbawortels*. Door groote hoeveelheden dier wortels te kloppen [*di-titiq*] en daarna het witte melksap, dat een scherpe reuk verspreidt, uitewringen in het water, vischt men meren en kleine rivieren (gedeelte) af. Vooral bij warm weder komen de meeste visschen bedwelmd boven en worden dan gearpoeneerd met *tiroeq's* [glad ijzeren punt aan een lange staak], *tëm-pooling's* [één losse ijzeren weerhaak aan een bamboe-staak] en *srapang's* [3 tot 6 weerhaken aan idem], of met schepnetten gevangen [*di-saoc*?].

Die tohaptarjen vormen de meest geanimeerde volksfeesten, waaraan, vooral op de Tajansche meren, honderden — ook vrouwen en kinderen — deelnemen.

**) *Rantau*, recht stuk der rivier, in tegenoverstelling van *loeboeq* en *tëloq*: [bocht]. „*Di hoedjoeng rantau*”, op of aan de rivier, in tegenoverstelling van in de *négéri apa namanja rantau ini?* = hoe heet 't hier?

vóór de gadjah van de schrik hersteld was — zag hij een allervreeselijksten *gargási* [kwelduivel] op zich afkomen, hooger dan de hoogste *kajoe ara* [wilde vijgenboom] en een uitgetrokken boomstam als stok gebruikend.

„Van wien is die visch?” brulde hij, en de gadjah antwoordde: „Ze is van onze *kongsi*, maar eet er asjeblijft „niet van, want dan krijg ik het te kwaad met den *pělandoeq*!”

Als antwoord schopte de *gargási* den gadjah in den top van den hoogsten boom, verslond alle visch en wandelde daarna het woud weder in.

De dieren waren zeer verbaasd het vuur bij hunne thuiskomst uitgedoofd te zien, terwijl de visch en de bewaker waren verdwenen.

Een kreunend geluid uit het topje van den hoogsten boom deed hun den verloren makker ontdekken, waarop zij — door op elkander te gaan staan — hem uit zijne benarde positie redden, waarna hij zijne wederwaardigheden vertelde.

Elken dag kwam de *gargasi* weer en vrat den bewaker de visch voor den neus weg.

Nu kwam de beurt aan den *pělandoeq*, die door zijne kameraden hartelijk werd uitgelachen om zijne bewering, dat hij de visch wel beter zou weten te verdedigen.

Hij porde het vuur na het vertrek der anderen eens flink op en sneed daarna vier *pantjang*'s (paaltjes) en vlocht van rotan vier sterke *simpei*'s (ringen). Hij was nog aan den laatsten bezig, toen de *gargasi* kwam, en toen deze zag, dat de *pělandoeq* zelfs niet van zijn werk opkeek, vroeg hij nieuwsgierig wat de *pělandoeq* toch uitvoerde.

„Och,” antwoordde het dwerghertje, „mijne vrienden, de groote dieren, hebben dikwijls gewrichts- en spierpijn (*sákit sagála oerat toelang*) van het harde werken en nu maak ik eene *ěntáma* (= obat) voor hen klaar.”

„Ha! dat treft —” riep de *gargasi*, de visch vergetend, „dat treft, want ik heb altijd spierpijn en spit in de rug (*sakit pinggang*, eigenlijk: pijn in de lendenen) — help mij ook maar eens.”

„Goed,” zei de pëlandoeq onverschillig, „ga dan maar hier op den grond liggen, dan zal ik je eerst *mëngoeroet*” (masseeren).

En toen de gargasi het enorme lichaam op den grond uitgestrekt had, zeide de pëlandoeq hem de armen zooveel mogelijk in den elleboog te buigen en de knieën zooveel mogelijk optrekken. De gargasi deed wat hem gezegd werd, en snel schoof de pëlandoeq hem de vier ringen over de ellebogen en de knieën en sloeg er daarna de pantjang's voor in den grond om het afschuiven te beletten — — en rustig zette de slimme kantjil zich bij het vuur neer en wachtte kalm de terugkomst van de anderen af, zich niet storende aan de bedreigingen van het monster en zijne vergeefsche pogingen om los te komen.

Toen nu de dieren terugkeerden en den gargasi aan hunne genade overgeleverd zagen, bevuilden, beten, staken en traptten zij hem, totdat het leven uit het reuzenlichaam verdwenen was.

Daarna wilde men weder uit vissehen gaan, maar de pëlandoeq raadde het ten sterkste af, uit vrees voor de vrouwelijke gargasi, die ongetwijfeld haren echtgenoot zou komen zoeken.

Er werd besloten de visch te verdeelen. Elk kreeg een aandeel evenredig aan zijne grootte — zoo beslisten de groote dieren — zoodat de pëlandoeq en zijn vriend de schildpad er erg bekaaid afkwamen.

„Da's niets, *labi-labi*” fluisterde het hertje; „van nacht vertrekken we; ga jij dan vóór op de plecht [*di (ha) loean*] zitten, ik stuur; let maar eens op — we zullen die gulzig-aards eens een poets bakken!”

Hij ving een *raoeng* [den bekenden kikkerzanger] en verstopte dien onder zijne zitplaats in de sampan.

Kalm zakte men 's avonds de rivier af. Toen midden in den nacht alle dieren sliepen of dommelden, ving de raoeng zijn gezang aan: „krang kroeng, krang kroeng!” klonk het, de nachtelijke stilte verscheurend — — —

„Adoeh! de gargasi!” gilde de pëlandoeq en in de ontstane paniek sprongen alle dieren behalve de schildpad en de kantjil over boord.

„Ziezoo!” zei de pëlandoeq, „*kájoehlah* *)!” [roei nou maar op!] en met eene prahoe vol visch kwamen zij thuis.

De gefopte dieren waren woedend en zochten al zeer spoedig den pëlandoeq op, om zich te wreken.

Toen deze eens in de *rimba* (oerwoud) stond te kijken naar een groote slang, opgerold aan den voet van een boom — daar overvielen hem plotseling de *gadjah* en het zwijn en wilden hem te lijf, zeggende: „Daar heb je den dief van onze visch!”

„Hó wat!” zei de pëlandoeq, „wat willen jullie toch, ik ken je niet eens (*kěnal poen 'nda'*!) Jullie hebt zeker den verkeerde voor **), want ik ben maar een *káwan* (pandeling) van den Radja en moet zijn buikband (*ikat pinggang*) bewaken; zie maar —” — en hij wees op de slapende reuzenslang.

„— — — Is dit de buikband van den Radja? mogen we dien eens even omdoen?” vroegen de nieuwsgierige dieren.

„Wacht dan een oogenblik!” antwoordde het dwerghert „ik zal het aan den Radja gaan vragen; als ik straks roep: *boléh!* ('t mag) doe hem dan maar eens om!” en toen hij een eind ver was weggelopen, gilde hij luid: „*boléh!*!”

De *gadjah* pakte nu de slang aan, maar deze gaf hem een doodelijken beet en zette daarna het zwijn achterna, dat ternauwernood ontsnapte.

Toen de andere dieren daarvan hoorden, schrokken zij zeer en slechts het hert en de koe durfden nog den pëlandoeq op te zoeken.

Ook zij vonden hem in de *rimba*, en eveneens gaf de kantjil hun ten antwoord, dat zij ongetwijfeld den verkeerde voorhadden, want dat hij een oude slaaf van den vorst

*) *kájoeh*, *běrkajoeh* — roeien met de korte pagaai: *pěngájoeh*; *běrdájoeng* = roeien met de lange riem: *dajoeng*.

***) *kěliroe* (Jav.) *saróq* (Borneo.)

was en diens grootste *gong* moest bewaken, en met wees hij op een reusachtig wespennest (*sarang pënjëngal*).

„Mogen we er eens op slaan?”

„Dat wil ik den Radja wel even vragen”, en van verre riep hij: „*poekoellah* *)!” — —

Met kracht stootte nu het hert met zijn gewei tegen het wespennest. Woedend vielen duizende *pënjëngal*'s hem aan, en hij moest het met den dood bekoopen.

De koe echter zette den *pëlandoeq* na, en toen deze eindelijk niet meer loopen kon, liet hij zich voor dood neervallen onder een *kënbang-spätöe*-boom, eenige der afgevallen roode bloemen in den halfgeopenden bek.

De goedhartige koe dacht, dat de *pëlandoeq* daar werkelijk dood neerlag, de tong uit den bek en bloedend — — — en ze ging haarsweegs: ze had eigenlijk toch *kasihan* met zoo'n klein dier, dat zich had doodgelopen — — —

3. De *pëlandoeq* en de *boeaja*'s.

Op een morgen stond de *pëlandoeq* aan den rivierkant en riep luide, stroomop- en stroomafwaarts:

„*Boeaja*'s, *boeaja*'s! kom gauw aan den kant; hier is wat lekkers voor jullie!” en met zette hij het op een loopen.

De kaaimans waren woedend toen ze, naar den kant zwemmende, merkten dat zij door den kleinen ondeugd gefopt waren en riepen hem achterna: „Wacht maar! we zullen wel zoo lang wachten tot je komt drinken.”

Eenige dagen verschool zich het hertje, maar kon toen den brandenden dorst niet langer weerstaan. Hij sloop naar den oever, maar meende op eene ondiepe plek in de rivier een *boeaja* te zien die op hem lag te loeren, doodstil, als een boomstam.

*) Voor 't slaan op de *gong* is eigenlijk beter *táboeh* of *tëbah*; het bespelen der verschillende koperen bekkens als *gong*'s, *tatawaq* of *tawaq-tawaq*'s en *kromong*'s in vereeniging met *gëndang*'s etc. wordt „*bër'tëbah*” genoemd.

Hiervan wordt nog melding gemaakt in „De *Mocálang* en *Sékadau-Dajak*.” (Tijdschr. Ind. T. L. en Vk. deel XXXIX.)

„Wat ben je, een *boeaja* of een boomstam?”

Geen antwoord — geen teeken van leven.

„*Djikalau angkau boeaja, anjoetlah! djikalau batang moediq-lah!*” [als je een kaaiman bent, drijf dan af! als je een boomstam bent, ga dan stroomop!] — en langzaam bewoog zich het lichaam stroomopwaarts.

„Stommeling!” gierde de kantjil het uit, „waar heb ik ooit van mijn leven een boomstam stroomop zien drijven!” en woedend en beschaamd plofte de kaaiman zich in het diepere water.

Maar hiermede was de dorst nog niet gelescht.

Nu zocht de *pelandoeq* een biesje (*bëmban* of *bomban*) dat even lang en dik was als een zijner beentjes, en ging daarmede weder aan den waterkant.

Toen hij dronk, greep hem plotseling een *boeaja* bij een been, en gillend riep nu de guit: „Mis! mis! dat is mijn been niet — inilah!” en hij stak het biesje toe, waarin de andere woedend hapte, het werkelijke beentje loslatend — en weg was de *pelandoeq*, roepende: „Nu zal ik wel zoo lang zoeken tot ik een andere drinkplaats vind, *kaparat* *)!”

Woedend volgden de *boeaja*'s hem aan land en verborgen zich op een pas getëbangde *ladang* **) in het reeds verdroorde hout, dat echter nog niet was afgebrand.

Nauwelijks zag de *pelandoeq* dat, of hij rende naar den eigenaar van de *ladang* en riep van buitenshuis:

„De Radja gelast, dat heden alle *ladang*'s moeten afgebrand worden!” De landbouwer en zijne kinderen volgden die roepstem, staken van alle kanten het dorre hout aan, en jammerlijk kwamen de *boeaja*'s in de vlammen om.

Een anderen keer zag de *pelandoeq* aan den overkant

*) *Kaparat*, een gewoon scheldwoord, eigenlijk *kafarat*.

**) Lings de *Kapoéas* komen geene *sawah*'s voor en wordt de rijstcultuur uitsluitend gedreven op droge velden: *ladang*'s; „*baharoe di tëbang*” beteekent dat een stuk bosch juist gekapt is om er een *ladang* van te maken (zie pag. 12).

eener rivier onder een' *djing*-boom een macht van afgevallen bloesems: zijn lievelingskostje.

Maar hoe aan den overkant te komen met al die boeaja's en dien sterken stroom — — hij vond er echter wat op.

Luid schreeuwend riep hij de boeaja's op, en toen deze bij massa's boven kwamen, gaf hij hun te kennen, dat de Radja hen wilde *mënoba*, en dat hij gestuurd was om hun dat aantezeggen.

Smeevend verzochten nu de boeaja's om zijn voorspraak bij den vorst — maar de *pëlandoeq* had daar een zwaar hoofd in.

„Weet je wat” zeide hij eindelijk, „het is te probeeren; ga maar eens allemaal naast elkaar liggen, dan zal ik de stemmen tellen!” en toen allen naast elkaar lagen sprong hij van den een op den ander, al tellende, totdat hij den overkant bereikt had en vriendelijk tot de boeaja's zeide: „Dank jullie wel! ik wilde hier maar zijn.” — — —

4. *De pëlandoeq radja der geiten, of waardoor de bërœq zoo'n kort staartje heeft.*

Op zekeren dag zag de *pëlandoeq* op eene groote vlakte een menigte geiten verzameld, die droef de koppen lieten hangen. Op 's kantjil's vraag wat er aan scheelde, vertelden zij hem, dat de *harimau*, (tijger), die elk jaar een hunner als *haçil* opeishte, heden komen zou om zijne schatting te innen.

„Indien gij mij tot Radja wilt verklaren, zal ik jullie voor goed van die plaag verlossen”, sprak de *pëlandoeq*. De geiten stemden gaarne hierin toe, en nu gelastte de *pëlandoeq* allen het bosch integaan, *gëtahboomen* te zoeken en deze zoolang te stooten tot er *gëtah* uitvloeide, welke *gëtah* zij daarna aan de horens moesten medenemen.

Toen de geiten, ieder met een weinig *gëtah* aan de horens, terugkwamen, moesten zij die aan de huid van den *pëlandoeq* afwrijven, en toen deze vol *gëtah* was, sprong hij zoolang in de *lalang* (= *ilalang* of *alang-alang*) rond, tot de bloeiende pluimen kleefden aan zijn lichaam, en de *pëlandoeq*

enorm van omvang en bijna onherkenbaar geworden was.

Daarna zette hij zich neer onder een boom in het midden der vlakte — en alle geiten om hem, in gespannen verwachting.

Niet lang daarna kwam de *harimau*, slechts gevolgd door den *běroeq* *), die toen nog een' langen staart had.

Toen de *harimau* het wonderlijke wezen onder den boom zag, schrok hij en riep uit: „Ik durf niet verder; de geiten hebben een radja gekregen!”

„'t Mocht wat”, antwoordde de *běroeq*, „het is de *pělandoeq*! Geloofst ge het niet? Welnu, laten we onze staarten dan aan elkaar binden en tezamen erheen gaan — dan durft ge misschien wel!”

Zoo geschiedde, en gekoppeld kwamen zij nader.

De angst der geiten steeg, maar daar verhief hun nieuwe aanvoerder zijn stem en riep: „Hoe heb ik het nu, *běroeq*? „Ik heb je gelast mij zeven zwangere tijgerinnen meetebrengen „en nu heb je maar dezen eenen *harimau*?!” — —

Een naamlooze schrik greep den *harimau*, die zich door den *běroeq* verraden waande, aan; met alle kracht rukte hij zich los en rende het woud in, het grootste deel van den apenstaart medenemend — — en de arme *běroeq* achter hem aan met het overgebleven stukje staart, zooals het hem tot heden is gebleven.

5. De *pělandoeq* als koningszoon.

„Mag ik meevaren?”, vroeg de *pělandoeq* — en toen de kapitein zijn schip had laten bijdraaien, steeg hij aan boord met een bundeltje in de hand en verhaalde, hoe hij, „*djoerágan bėsar*” (gezagvoerder van een groot schip) hier op deze rots was gestrand, waarbij zijn schip en de geheele bemanning waren verongelukt. „Slechts dezen buidel zilverstukken heb ik kunnen redden” was het slot van zijn

*) *Běroeq*, Lampongsche aap; in verband met de rol welke de *běroeq* in dit verhaal speelt is merkwaardig de uitdrukking: *běroeq mēnghantar haçil* (zie ook Pijnappel).

verhaal, en met opende de guit zijn bundeltje, waarin een massa *siloeq* *) — schubben, door hem verzameld, glinsterden.

De kapitein liet zich foppen en toen de pëlandoeq zeide 's nachts (uit dankbaarheid!) wel de wacht te willen houden, terwijl allen dan konden gaan slapen, werd dit gaarne aangenomen. „Maar”, zei de pëlandoeq, „als ik op de gong sla moet ieder dadelijk opstaan, want dan dreigt er gevaar!”

Toen allen waren ingeslapen, weekte de pëlandoeq de vischschubben in een bak met water en plakte daarna behoedzaam den kapitein en elk der opvarenden er op ieder oog een — en toen dat afgeloopen was sloeg hij woest de gong en gilde: „Roovers! kapers! zie, hunne zeilen raken ons boord al!” — — en toen allen opsprongen en witte dingen voor de ooggen zagen, beving hen een ontzettende paniek en sprongen zij overboord.

De pëlandoeq, nu inderdaad *djoeragan bësar*, zeilde met het schip door en kwam na eenige dagen aan eene bloeiende *něgëri*, waar hij brutaalweg aan de *lanting* **) van den vorst zijn vaartuig vastmeerde.

Dank zij de rijke lading van het schip, was de pëlandoeq spoedig bekend en geëerd. Eèn hartewensch bleef hem echter nog onvervuld: hij had liefde opgevat voor de dochter van den koning, een lief klein meisje, juist geschikt voor hem (*kětiq molěq rěndah rěmboenei*) — en hij zon op een list haar te winnen.

„Radja”, sprak hij op zekeren dag, „wist ge wel, dat er twee zonnen en twee manen zijn?”

Ongeloovig schudde de koning het hoofd.

De pëlandoeq liet nu een hutje bouwen aan den waterkant, waar de vorst en zijne familie en alle mantri's zouden getuigen zijn dat de pëlandoeq waarheid sprak. En toen allen tegenwoordig waren zagen, zij, door den pëlandoeq daarop

*) *Siloeq*, een smakelijke groote riviervisch met ronde, harde schubben.

**) Elk Maleisch (en Dajaksch) huis staat aan het water; een vlotje van enkele groote boomstammen met of zonder huisje erop dient tot aanlegplaats en tot badplaats en verdere gemakken.

Zijn die vlotjes groot of bewoond, zoo heeten zij *lanting*, anders *djamban*.

gewezen, aan den hemel de eene en in het water de tweede zon, en 's nachts zag men een tweede maan in het water weerspiegelen. — Dat vond de koning zóó mooi, dat hij den pëlandoeq zijne dochter tot vrouw gaf.

De pëlandoeq had nu een' geruimen tijd een heerlijk leventje.

Toen de tijd kwam om ladang's aan te leggen, ging hij elken dag met de landbouwers erop uit en vertelde aan een ieder, dat hij een groote ladang had aangelegd en verhaalde van het mënjengájan (van *sëngájan*; merkteekens aanbrengen op een plek in het bosch, waar iemand een ladang wil aanleggen), daarna van het mënëbas (kappen van het lage hout), het mënëbang (kappen van het zware hout) en het *ampar robah* (laten afsterven van het gevallen hout), dat hij daarna *ngábas robah* (kijken, hoe het er mede stond) en eindelijk *mënjoetjoel* (van *tjôetjoel*, in brand steken) om daarna het halfverbrande hout te *ngóbaq* (verzamelen) en ten tweede male in brand te steken (*pánoq*, ook *pandoe*).

De radja werd door de verhalen van zijn' schoonzoon erg nieuwsgierig diens werk eens te zien, en toen de pëlandoeq eindelijk vertelde, dat hij nu *djágong* wilde planten om daarna de *pohon ëntimboeng* *) te maken, ging de vorst met een groot gevolg en geleid door zijn schoonzoon naar de ladang.

Trotsch wees de pëlandoeq den vorst eene uitgestrekte, schoongebrande ladang aan; met voldoening zag de vorst rond. Een oogenblik later echter kwamen de werkelijke

*) *Djágong* planten geschiedt bij droge ladang's vóór het maken van de *pohon ëntimboeng* of *roemah soemángat padi*, een vierkant omheind stukje grond, waarin, enkele uren vóór het *mënoegal* (gaten in den grond steken) de zaadpadi wordt neergelegd en waar de *soemëngat* (ziel) der padi wordt gedacht zich op te houden. Ter vollediging nog, dat binnen die *pohon ëntimboeng* de Dajaks de volgende gewassen planten: 1° *këdjómoq* (soort van *këladi*) 2° *pëntjotap*, (van *tjêlap* of *tjotap* = koud; *boentiris*, Snú, *daoen sëdingin* en *tjakar bédèq* Mal.; *cotyledon laciniata* -- wordt gezegd verkoelend op water te werken) 3° *sèrei* (*andropogon schoenanthus*) 4° *teboe* en 5° *koenjit* (kurkema), terwijl de Malciers in de hokjes neerleggen: 1° *daoen hati-hati*, 2° *daoen pëntjotap*, 3° *daoen pális*, 4° *daoen riboe-riboe* en 5° *daoen pandoeng*.

eigenaren en ontmaskerden den pëlandoeq, die, zooals bleek, elken dag slechts toegekeken had.

De radja ontstak in hevige woede en riep den pëlandoeq, maar vergeefs, want de deugniet had reeds lang de plaat gepoetst. De vorst zond hem nu zijne honden achterna; zij troffen den kantjil staande binnen de kronkelingen van een reusachtige *oelar sawah* en toen hij had verklaard de bewaker van deze vorstelijke *ikat pinggang* te zijn en later op een afstand schreeuwde: „doe hem maar eens om!” verging het den honden als vroeger den olifant en het zwijn — en weg spoedde zich de pëlandoeq, en nooit heeft hij zich meer gewaagd in de nabijheid van zijn koninklijken schoonvader.

6. *De pëlandoeq in verlegenheid en hoe hij zich eruit wist te redden.*

Eens op een dag ontmoette het dwerghertje aan den kant van een riviertje een gezelschap groote dieren; de kleine held hield zich goed, maar voelde zich niets op zijn gemak toen zij hem meenamen „uit wandelen”, wel begrijpende, dat zij iets met hem voor hadden.

Toen hij een diepen kuil ontdekte, bleef hij plotseling staan en naar den hemel wijzend riep hij verschrikt uit: „*adoe! langit na roentoe!*” [de hemel valt (in)].

De groote dieren keken op, en toen zij eenige dreigende wolken zagen voortdrijven, schrokken zij geweldig. Maar de pëlandoeq wist raad en op het hol wijzend riep hij: „Laten we daar maar gauw inkruipen—”

„Vooruit dan, jij eerst”, — zei er een, „jij bent de kleinste” — — „wel neen!” sprak het hertje, „voor mij is heel bovenaan nog wel een klein plaatsje!” — — en toen allen binnengekropen en -gegleden waren, snelde hij weg en zwom *) het riviertje over.

7. *De pëlandoeq voor den rechter.*

De pëlandoeq logeerde bij den *brangbrang* **).

*) De pëlandoeq zwemt en duikt goed.

**) *Brang-brang* of *bërang-bërang*, een soort van otter.

Toen eens de ouders uit waren, vroeg de jonge brang-brang: „Toe, pëlandoeq, wil je eens voor me *mëntjaq* *)?” — en dadelijk zetten zich de vlotte beentjes van den kantjil in beweging. Hij danste knap, maar zie! in zijn ijver trapte hij plotseling het brang-brangjong zoo hevig tegen den buik, dat het leven al spoedig uit het brang-branglichaampje was verdwenen.

Toen de ouders thuis kwamen, bekende de pëlandoeq, dat hij het jong bij ongeluk had doodgetrapt onder het *mëntjaq*. Nu werd de pëlandoeq voor den rechter gedaagd. Deze vroeg hem waarom hij toch gedanst en geschermd had. „Wel, *toankoe*”, zeide de pëlandoeq, „hoe zou ik niet dansen als de *raoeng* de *gëndang* slaat **)?”

„En waarom sloeg jij de *gëndang*?” vroeg men nu aan den raoeng.

„Ik zag den *elang* [kippendief] *mëntjaq* in den top van een boom en toen sloeg ik er de *gëndang* bij!”

„En waarom danste jij?” werd nu den *elang* gevraagd.

„Hoe zou ik niet *mëntjaq*”, antwoordde de kiekendief, „ik zag in de rivier de *ikan pënjolong* ***) met een *koedjoer* [speer] gewapend op wacht staan”.

„Ja”, zeide nu de *pënjolong*, „ik zag de *ioeq* ****) [zaagvisch] met een groote zaag *****) en andere visschen met zwaarden [*ikan párang*] op en neer zwemmen”.

En toen deze visschen ondervraagd werden, beschuldigen zij de groote (*h*)oedang [*garnaal*], die maar al op en neer, *ka* (*h*)ilir *ka* (*h*)oeloe, zich opboomde [*bërgalah*], zoodat de visschen dachten dat er onraad was.

*) Krijgsdans uitvoeren, zeer geliefd bij de Maleiers; *mëmëntjaq* wordt zelden of nooit gebruikt.

**) De reuzenkikvorsch wordt ook in andere verhalen voorgesteld als de *gëndang* [handtrom] te bespelen [zie „De pelandoeq en de raoeng”].

***) De *ikan pënjolong*, is een $\pm$ 15 c. M. lang vischje met een zeer spitsen langen bek; het blijft aan de oppervlakte van het water langen tijd op dezelfde plaats staan.

****) De in de Kapoëas voorkomende *ioeq* heeft een zaag van $\pm$ 25 c. M. lang.

*****) In de Kapoëas komen garnalen voor die tot $\pm$ 400 gram wegen.

„Natuurlijk was ik onrustig en dacht dat er iets te doen was”, zeide de *hoedang*: „verbeeld u! er stond een *boeboe* [fuik] met de opening naar boven (strooms) gericht!”

Daar de *boeboe* niet komen kon, gingen de *pelandoeq* en de *brangbrang* naar de door de *hoedang* aangewezen plek en bleek hun, dat de *boeboe* inderdaad verkeerd stond. De arme *brangbrang* beschouwde die vischfuik nu als de eigenlijke oorzaak van den dood van zijn jong; hij riep de *boeboe* ter verantwoording, vragende waarom zij niet met de opening stroomafwaarts gericht stond, en toen de *boeboe* het stilzwijgen bleef bewaren, sprong de *brangbrang* woedend te water, drong de *boeboe* binnen — — maar kon er niet weer uit, en liet er het leven.

De *pelandoeq* werd vrijgesproken.

8. De *pelandoeq*, de sterkste aller dieren.

De *pelandoeq* had een weddenschap aangenomen dat hij het in kracht won van alle dieren.

Hij zocht nu in de *rimba* naar een zwaren ouden *tébélian* *) -boom met een wormstekig of vermolmd plekje, en toen hij zoo'n boom gevonden had, stopte hij het gaatje met klei dicht en riep alle dieren op om zich met hem te meten.

Toen allen bijéén waren, verzamelde hij ze om den *tébélian*-boom en noodigde hen uit er een gat in te stooten.

De *badaq* [rhinoceros] nam een aanloop, rende met een vreeselijke vaart tegen den boom op — — en bleef er met verpletterden schedel voor liggen.

Toen vloog het hert erop los — — maar het gewei knapte hem van den kop, en nog was er niets aan het ijzerharde hout te zien.

Ook het wilde zwijn, dat woedend zijne slag tanden in den boom zette, moest er een *rang* [kaak] bij laten.

*) *Tébélian*, ijzerhout. *Kajoe bësi* is ook een harde houtsoort maar blijft krepel hout; stokken van *kajoe bësi* worden gebruikt voor speren en *gólak's*.

En zoo beproefden alle dieren tevergeefs een gat in het hout te stooten.

Nu kwam eindelijk de beurt aan den pëlandoeq. Hij nam voor den vorm een korten aanloop, sprong sierlijk op het hem bekende plekje toe — en stak er een zijner voorbeentjes in!

9. *Galant avontuur van den pëlandoeq met Ęma^s MATJAN^s **).

Mana Ęma^s -kau?” [waar is je moeder?] vroeg de pëlandoeq, en reeds was bij halverwege de trap op van Matjan's huis.

„*Ęma^s përgi makoe ka tandjoeng, mërëbong ka moenggoe^s” ***), antwoordde het tijgerwelp, alléén thuis.

„*Sajang!*” snoefde de pëlandoeq, „*kálau ada Ęma^s -kau di roemah, akoe na^s bri sëlátjig doea látjig ****)!” en met ging hij weg.

Verontwaardigd vertelde de jonge matjan bij moeders thuiskomst, hoe *koerang adjar* de pëlandoeq over haar gesproken had, en woedend besloot deze den kantjil eens duchtig de les te lezen.

Den volgenden morgen verschool Ęma^s matjan zich in haar huis en het duurde niet lang, daar kwam het dwerg-hertje de trap op en vroeg naar haar, en weer gaf de kleine matjan hetzelfde antwoord, en hij voegde er nog bij: „kom echter boven, dan zullen we samen wat spelen”.

„*Baïqlah!*” zei de pëlandoeq, maar nauwelijks was hij in huis of woedend sprong de tijgerin op hem af. Echter ontsnapte het dwerg-hertje nog juist door een gat in den vloer ****), en rende het bosch in — Ęma^s matjan hem achterna. Plotseling schoot de pëlandoeq in een hollen boom-

*) Waar de tijger niet voorkomt, worden èn *harimau* èn *matjan* gebruikt.

**) „Moeder is varens gaan zoeken aan de *tandjoeng* [landtong, in het algemeen de overkant van een *tëloq* (bocht) en *rëbong* [jonge uitspruitsels van *bamboe*] op den heuvel”.

***) „Da's jammer! als je moeder thuis was, zou ik haar eens flink in de bouten pakken”!

****) Alle huizen staan op palen [tiang].

stam die op den grond lag — de tijgerin ook, maar ze bleef halverwege steken en kon vóór- noch achteruit.

Zegevierend kroop de pëlandoeq, die er glad doorheen geschoten was, nu weder voor in den hollen boom, en gaf *ěma^s matjan*, die zich niet verweren kon, wat hij den vorigen dag reeds haar zoontje had aangezegd. —

En na eenige *lătjiq*'s keerde hij fier naar Matjan's huis terug en zeide tegen zijn jeugdigen vriend: „Nu hoef je me niet meer „pëlandoeq” te noemen — zeg maar „oom”!” —

10. *De pëlandoeq en de tēngkoějoeng.*

De *tēngkoejoeng* zou een wedloop houden met den pëlandoeq. Hij sprak met duizende *tēngkoejoeng*'s af, dat zij zich zouden posteeren op de tandjong's van de baan en telkens geluid zouden geven, als de vorige *tēngkoejoeng* piepte.

Het ging den pëlandoeq als den haas met den egel. Ofschoon het hem onbegrijpelijk was, hoorde hij voortdurend vóór zich uit het geluid van den *tēngkoejoeng* en vond hem dan ook reeds aan den eindpaal, zoodat hij zich overwonnen moest verklaren.

11. *De pëlandoeq en de ráoeng.*

„Is 't waar, dat ge zoo goed kunt *měntjaq*?” vroeg de raoeng eens aan den pëlandoeq.

„Ik?!” snoefde de pëlandoeq — „ik ben *měmang* [van nature] een bijzonder handig schermer en danser!”

„Toe, kom dan eens mee, ik weet een mooie plek in het bosch; ik zou zoo graag eens willen zien, hoe *pandei* jij erin bent — ik sla er de *gěndang* bij”.

Dat vond de pëlandoeq best, en in zijn vuur zag hij niet, dat de raoeng hem bracht op eene plek, waar jagers een *djáring* *) hadden gespannen om herten te vangen.

*) Een *djáring* wordt gevormd door verscheidene *oetas*, welke elk bestaan uit een zeer sterk gevlochten *rotan*-touw, ongeveer 1.50 M. boven den grond gespannen, waaraan nauwaanéén losse rotanstrikken [*djěrat*], die het opgejaagde hert in zijn vaart zelf totrekt.

„Vooruit”, zei de raoeng en lustig sloeg hij de gëndang: krang-kroeng, krang-kroeng — — — zong hij en bevallig sprong de pëlandoeq links, rechts, voor- en achteruit en wond zich op in zelf behagen.

„Masoeqlah kota rádja *)!” riep de raoeng en wees op de *djaring*. Dol van ijver en genoeg sprong de pëlandoeq zich in de *djaring* vast, en zag toen pas in, hoe hij zich had laten foppen — en sarcastisch klonk het van des raoeng's lippen: „apa chábar!?” **) — —

(Wordt vervolgd.)

Het *mëndjaring* wordt zeer veel gedaan, inzonderheid in de Boven Kapoëas; meestal 's nachts, bij opkomende maan, wordt drijfjacht gehouden (met honden) en vangt men soms zes en meer herten tegelijk.

*) „Ga nu de kota van den vorst (eens) binnen!”

**) Beteekent gewoonlijk; hoe is het? hoe-gaat het? In dezen zin echter altijd zie zoo, nou jij!

RAPPORT

betreffende de aanvaarding van de onderwerping aan het Nederlandsch oppergezag van het landschap Tanah Djawa.

DOOR

J. A. KROESEN,

Controleur B. B.

Het is ruim één jaar geleden, dat steller teruggekeerd was uit het landschap Tanah Djawa; de tocht in dat landschap duurde nagenoeg eene maand en werd ondernomen op mondelingen last van den toenmaligen Resident G. A. Scherer.

De last hield in al de Grooten van genoemd landschap te vereenigen en met hen, in tegenwoordigheid van Radja Maligas, te confereeren over de troonsopvolging-quaestie en over hunne onderwerping aan het Nederlandsch oppergezag.

De Resident droeg rapporteur wijders nog op, de onderwerping van Tanah Djawa slechts aan te nemen op voorwaarde dat de wettige bestuurder, Radja Maligas, zijn geschil over het gezag met zijn gevluchten en door verreweg de meeste Rijksgrooten in het ongelijk gestelden halfbroeder Toewan Naposso tot oplossing zou brengen.

Het landschap Tanah Djawa is begrensd als volgt:

Ten noorden: door het landschap Batoe Bara.

Ten oosten: door het landschap Asahan en het daarboven gelegen gebied, dat bestempeld is met den naam van Perdembanan, in hetwelk eene reeks van kleine staatjes, waarvan de Radja's geheel onafhankelijk zijn van andere omliggende potentaten, aangetroffen wordt.

Ten zuiden: door het meer van Toba.

Ten westen: door het landschap Siantar en het gebied van den Toewan Radja; voor zoover dit laatste betreft, moet opgemerkt worden, dat dit gebied is het gedeelte van het van Siantar geannexeerd landschap Sedepmanik.

Met Asahan is de Soengei Silau Toeha de natuurlijke grens; deze rivier vormt echter ook nog voor een gedeelte de grens met Pedembanan.

Voordat de aan den oostelijken oever van die rivier gelegen rijkjes van Boentoe Panei, Maria Panei en verscheidene andere de suzereiniteit van den Sultan van Asahan hadden erkend, werden die ook begrepen onder den collectiefnaam Pedembanan. Men rekent onder Pedembanan te behooren alle staatjes gelegen aan den oostelijken oever van de Silau Toeha tot aan de Toba-landen.

Wordt het gebied aan den westelijken oever dier rivier bedoeld tot aan de landstreek bewoond door de Karo Batak's, dan spreekt men van Simeloengoen.

Beide marganamen — Simeloengoen en Pedembanan — wijzen op in de bedoelde streken in zwang zijnde gebruiken, die het voor den reiziger van zeer groote beteekenis is te kennen, daar hij zich dan daarnaar kan gedragen; *Pedembanan* beteekent het land of de plaats waar demban—sirih — gebruikt wordt, hetgeen bij den Batak zooveel zeggen wil, als dat hij, vreemdeling, aldaar gastvrij ontvangen wordt, daar een Batak alleen sirih aanbiedt aan hen, die hij als vrienden beschouwt, terwijl *Simeloengoen* zeggen wil de streek waar men zonder reden gekweld wordt, waar men niets dan hartzeer heeft en, in vulgairen term uitgedrukt, waar menschen geslacht en opgegeten worden. Deze beteekenis van meloengoen is terug te vinden in de uitdrukking meloengoen rohana, hetgeen beteekent: hartzeer, het lijden van een door angst gepijnigd gemoed (*meloengoen* = lijden, smart; *rohana* = hart). Een feit is het dat nog slechts twee jaren geleden geen vreemdeling het waagde dat gebied te bereizen, noch aldaar handel te drijven. In het landschap Tanah Djawa, vooral in de streken

naar het Tobameer toe, is het cannibalisme het langst blijven bestaan.

Eigenlijk bestaat het cannibalisme nog in deze streken; de laatste Radja heeft echter bepaald, dat het eten van menschen slechts in zeer bijzondere gevallen plaats mocht hebben, welke gevallen zich bepaalden tot de straffen opgelegd aan de bedrjvers van groote misdaden.

Ten einde voorshands zooveel mogelijk het cannibalisme tot een minimum te beperken; want van het daadwerkelijk geheel en al verdwijnen zal geen sprake zijn vóór en alear het Bestuur zich meer direct inlaat met de bestuursmiddelen in dat gebied, heeft rapporteur den Radja's kenbaar gemaakt, dat de afschaffing daarvan eene conditio sine qua non was om in vriendschap en goede verhouding te leven met het Gouvernement, zullende hetzelve het den Radja's ten zeerste euvel duiden en als een groot verzuim aanrekenen, wanneer zij thans nog hunne sanctie verleenen aan deze mensch-onteerende handeling; allen beloofden mij plechtig het niet meer te zullen gedoogen, dat, zooals zij het plegen uit te drukken, wederom een mensch geslacht zou worden.

Sedert onheugelijke tijden bestonden in de streek genaamd Simeloengoen vier groote en machtige rijken; namelijk: Silau, Panei, Siantar en Tanah Djawa, aan het hoofd waarvan Radja's stonden, die door nauwe familiebetrekkingen aan elkander verwant waren; iedere Radja van Silau was verplicht eene vorstin — *poeang* — van Panei, iedere Radja van Panei eene *poeang* van Siantar, iedere Radja van Siantar eene *poeang* van Tanah Djawa en iedere Radja van Tanah Djawa eene *poeang* van Siantar tot eerste en wettige vrouw — *istri gahara*, de Batak's zeggen *poeang ballon* — te nemen, zoodat het gezag steeds overging op de mannelijke nakomelingen uit die huwelijken. Bleef een huwelijk kinderloos, dan mocht de Radja uit dezelfde landstreek als waaruit diens *poeang ballon* afkomstig was, eene andere *poeang* kiezen, wier oudste zoon alsdan tot troonsopvolger werd

aangewezen; de kinderloos gebleven vrouw bleef evenwel *poeang ballon* in het landschap.

Zoo werd de Radja van Silau de oudste broeder van dien van Panei, terwijl deze zulks van Siantar en deze die van Tanah Djawa werd.

Behalve door de banden des bloeds waren genoemde Radja's ook door eene overeenkomst onderling verbonden; eene alliantie, waarbij bepaald werd dat zij elkander nimmer den oorlog zouden aandoen en zoo mogelijk steeds den noodigen bijstand zouden verschaffen tegen opdagende vijanden. Nog verscheidene andere regelingen werden getroffen, die meer de landsinstellingen betroffen en geregeld werden ter voorkoming van eventueel daaruit te ontstane moeielijkheden; zoo, bijvoorbeeld, was iedere misdadiger of slaaf, die over de grenzen van het betrokken gebied was ontvlucht, vrij en mocht niet uitgeleverd worden, tenzij hij koningsmoordenaar of schender van de eer van eene der vrouwen van een Radja mocht zijn; alsdan werd hij per se uitgeleverd.

Inderdaad hebben de vier Radja's elkander nimmer beoorloogd; de elkander te verleenen hulp is wel eene enkele maal uitgebleven, doch zonder dat zulks aan de goede verstandhouding merkbare afbreuk deed.

Volgens de mij ten deze verstrekte informatiën, zal het ongeveer in de 14e eeuw geweest moeten zijn, dat genoemde vier Radja's gezamenlijk naar den Sultan van Atjèh togen om van dien vorst een *galar* en *kabesaran* te ontvangen en door hem als Radja van het betrokken gebied uitgeroepen te worden.

Algemeen wordt beweerd, dat bij de kroning te Atjèh ook de naam van elk der landschappen is vastgesteld geworden, hetgeen niet ommogelijk is, vooral wanneer aangenomen wordt, dat vóór dien Simeloengoen eene confederatie was, waarin langzamerhand de vier Radja's de overhand hadden gekregen; in de federatie heette iedere pertoewanan naar de plaats — vlek (*hoetta*) — waar de Toewan woonde.

Siiâu is zoo geheeten naar de omstandigheid dat de Radja tijdens de kroning — het ontvangen van *galar* en *kabesaran* namelijk — gezeten was op een *hijau*, een gewoon Bataksch kleed of kain, dat op Javaansche wijze om de heupen geslagen wordt en afhangt tot aan de voeten; deze *hijau*'s zijn gewoonlijk blauw gekleurd, zeer grof en zwaar en worden door de Bataksche vrouwen geweven.

De Radja van Panei werd gekroond, zittende op een *pepaneian*, dat is een bamboe, waarop door middel van figuren aanteekening is gehouden van de goede en kwade dagen, alsmede uitleggingen zijn gegeven van de voorname sterrebeelden en de bewegingen van zon en maan. Een Batak mag geene handeling van beteekenis verrichten zonder te voren de *pepaneian* geraadpleegd te hebben.

Siantar heeft zijn naam te danken aan het feit, dat de Radja gedurende de kroningsplechtigheid op een *pantar* zat; *pantar* beteekent bevloering van een op palen gebouwd huis, ook de vloer van de verhevenheid waarop de Radja steeds zit.

Tanah Djawa verkreeg dien naam, doordat de Radja gekroond werd, terwijl hij op den grond zat, zooals de Javanen doen, in tegenstelling van de Maleiers en Bataks, die buitenshuis steeds blijven staan en alleen daarbinnen voor den Radja gaan zitten en den *sěmbah* maken. Die houding zal de Radja wel aangenomen hebben, omdat hij de — hoogst waarschijnlijk — van Měnangkabau afkomstige Javaan was, die het rijk gesticht heeft.

In den loop der tijden hebben deze Radja's zich allens meer en meer het grondgebied toegeëigend dat ten Noorden van het Tobameer ligt en dat, hetgeen vrij zeker aangenomen kan worden, destijds tot aan het zeestrand onbewoond was; de rijken dezer vier Radja's strekten zich weleer alle uit tot aan het Tobameer.

Eerst in de vorige eeuw — zoo zeggen namelijk de meesten mijner zegslieden — is er groote beweging ontstaan in deze landschappen, en wel ten gevolge van het optreden van den

Toewan Radja; van oorsprong een Tobanees van gene zijde van het Tobameer, die als avonturier met eenige volgelingen zich aanvankelijk heeft genesteld aan de oevers aan deze zijde van gezegd meer, alwaar hij een *tiga* stichtte. Onder *tiga* wordt verstaan een kampong van belangrijken omvang aan den oever van het Tobameer. Het verschil tussehen *tiga* en *kotta* (*hoetta*) bestaat hierin, dat de eerste eene handelsplaats en de laatste eene versterking is. Wordt een *tiga* door een machtigen vijand overvallen, dan kiezen de bewoners daarvan, zonder den minsten tegenstand te bieden, het hazenpad, terwijl de bewoners van een *kotta* steeds zullen trachten hun have en goed te verdedigen en eerst dan op de vlucht gaan, wanneer zij bemerken dat zij niet als overwinnaars uit den strijd zullen treden.

Van daaruit ondernam Toewan Radja met succes zijne operatiën in de binnenlanden en wel allereerst in het rijk van den Radja van Silau; daarop veroverde de tegenwoordige Toewan Radja een gedeelte van Panei en van Sedepmanik; het laatstgenoemd gebied behoorde aan den Radja van Siantar.

Vijf jaren geleden beproefde genoemde Toewan Radja een inval in het landschap Tanah Djawa te doen en had reeds de *kotta pematang* Tanah Djawa, na eene langdurige belegering, veroverd, doch werd daarna niet alleen uit die kotta, maar uit het geheele landschap verdreven; sedert dien tijd zijn die rijken elkander zeer vijandig gezind gebleven, doch hebben zich niet weder gemeten.

De eeuwenlang bestaen hebbende homogeniteit in het Simeloengoensche werd alzoo verbroken en is tot op den huidigen dag nog niet hersteld.

De banden tussehen de afstammelingen der vier Radja's bestaan evenwel nog even hecht als voorheen; het is dan ook alleen aan de verdeeldheid en de inwendige twisten in elk landschap op zich zelf toe te schrijven, dat de Radja's niet gemeenschappelijk konden optrekken tegen den Toewan Radja.

De hoofdoorzaak dezer binnenlandsche onlusten in de hooger bedoelde landschappen moet gezocht worden in de aspiratiën der verschillende pretendentes voor de kroon en de kuiperijen der regenten; de Toewan Radja heeft hiermede zijn voordeel gedaan en munt weten te slaan uit de inmenging in die onderlinge twisten en de beroeringen in de verschillende landschappen.

Het landschap Tanah Djawa, hoe ook geteisterd door buitenlandsche vijanden en binnenlandsche onlusten, is het eenige der vier rijken, hetwelk zijne grenzen ongeschonden bewaard heeft; heeft er al geene uitbreiding van grondgebied plaats gehad, de grenzen zijn ook niet ten nadeele van het rijk verlegd moeten worden.

De geschiedenis van dit landschap is aan de vergetelheid ontrukkt, doordat zij geboekstaafd is geworden in een *troembo*, die thans nog bestaat en in eere gehouden wordt in de *roemah ballon* — het paleis van den Radja — te Pematang Tanah Djawa. Deze *troembo* is een uit boomschors vervaardigd document, bestaande uit verscheidene losse bladen ter lengte van 60 centimeters en op elkander gestapeld ter dikte van ongeveer 30 centimeters, die geheel beschreven zijn met Bataksche karakters; het is alleen aan den Radja veroorloofd om, na raadpleging van de *pëpaneian*, ten einde zeker te zijn dat het een geschikte dag daarvoor is, de *troembo* te lezen of op diens last en in diens tegenwoordigheid, zijnde zulks ook veroorloofd, aan een door den Radja daartoe aangestelden goeroe, te doen lezen; deze laatste mag evenwel alleen die gedeelten lezen, die hem door den Radja aangewezen worden; overtreding van dit verbod kan den goeroe het leven kosten.

Zeer zorgvuldig wordt deze *troembo* bewaard, daar die als een heilig geschrift beschouwd wordt, en iederen keer, wanneer de Radja die wenscht te lezen, wordt eerst een witte haan of bok door hem geofferd, opdat de Goden niet vertoornd worden, dat er een blik in het verledene geslagen wordt.

Het is rapporteur nog niet mogen gelukken gezegde *troembo* in oogenschouw te nemen; wel daarentegen om, na lang praten en uitvragen, den goeroe uit de school te laten klappen; de man heeft blijkbaar de waarheid gezegd; want bij herhaling werden diens verhalen getoetst aan de mededeelingen ten deze gedaan door verscheidene Grooten, die reeds geheel vertrouwd zijn geraakt met steller, en zoo, onder andere gesprekken door, van tijd tot tijd op het gewenscht chapitre gebracht werden. Eigenaardig was het, dat zoodra de goeroe bespeurde wat eigenlijk van hem verlangd werd, hij — goeroe — als uitdrukkelijke voorwaarde stelde het onderhoud in het Bataksch te voeren. Later werd ook van Toewan Naposso, die jaren geleden den schepter voerde in dit landschap, de bevestiging erlangd van het verhaal van den goeroe.

Het verhaal luidt als volgt:

Elf geslachten teruggaande, strekte het rijk van den Toewan — enkelen beweren Radja — van Battang Nior zich uit ten Noorden van de Pematang Tanah Djawa naar het zeestrand toe, doch tot hoever, zal vroeger wel nimmer bepaald zijn geworden; thans wordt natuurlijk beweerd tot aan het zeestrand. In dat rijk moet niet bijzonder veel welvaart geheerscht hebben en de bevolking niet zeer dicht geweest zijn; uitgestrekte ladangs en klappertuinen — naar dit laatste product (nior) draagt het rijk dien naam — werden aldaar veel aangetroffen; het verzamelen der lieden in kotta's of kampongs strookte niet met hunne gewoonten; iedere familie vereenigde zich in een ladanghuis en exploiteerde het daaromheen gelegen terrein; het daarstellen van kotta's dateert van veel lateren tijd.

In de uitoefening van het vredelievend bedrijf werden die lieden gestoord door vreemdelingen, die van de zeezijde waren komen opdagen en door hen Djawa Silepahipoen, hetgeen zeggen wil: vreemdelingen (djawa) — elke vreemdeling heette djawa (djan) — met de witte tanden (*silepahipoen*), genoemd werden, welke omstandigheid recht van

bestaan geeft aan het vermoeden, dat hiermede Maleiers bedoeld zijn, daar bij de Javanen, evenals bij de Batak's, reeds van oudsher de gewoonte bestond om de tanden zwart te maken.

Te dien tijde voer zekere Padoeka Toewan, Rijksgröote van het rijk van Mënangkabau, die volgens de verhalen, die daaromtrent in omloop zijn, gröote zwerftochten heeft ondernomen langs de kusten van Sumatra en Malaka, met een groot maleisch vaartuig, Gadja Roekoe geheeten, de rivier Batoe Bara Kanan op tot zoo hoog als hij kon komen, tot aan de plaats, die alstoen naar dat vaartuig genoemd werd, Laboean Roekoe. Met dat vaartuig kon hij onmogelijk die rivier hoogerop varen en besloot daarom, en omdat de streek onbewoond was, in een sampan de rivier verder op te varen, in de hoop in een bewoond en bebouwd gedeelte zich te kunnen voorzien van leeftocht, daar de voorraad reeds zoover verminderd was dat de nood bij niet-aanvulling spoedig aan den man zou zijn gekomen.

Er werd zoo lang stroomopwaarts doorgeroeid tot dat de rivier onbevaarbaar werd bevonden, hetgeen wel ter hoogte van de tegenwoordige kotta Goenoeng Meligas zal geweest zijn. Van bebouwing van het terrein was nog geen spoor te zien geweest; de opvarenden waren evenwel vrij zeker spoedig in eene bevolkte streek te zullen komen, daar zij reeds herhaaldelijk djagoenschillen, klapperdoppen en ander vuilnis hadden zien afdrijven.

Tot een verkenningsstocht werd spoedig besloten; eenige metgezellen van Padoeka Toewan gingen landinwaarts en doorkruisten de oerwouden, terwijl hij zelf met de overige varensgezellen op de plek bleef, alwaar hij per sampan was gearriveerd.

Eindelijk kwamen de uitgezonden zwerfers op eene plaats, waar het bosch geveld was en eene aaneenschakeling van ladangs — bebouwde velden — zich aan hun oog voordeed. Eene ontmoeting met de bewoners dier streek bleef niet uit. Ofschoon men de aldaar gevestigde lieden

niet verstaan kon, sloot men vriendschap en betuigde dat men alleen gekomen was om levensmiddelen op te koopen en hoegenaamd geene vijandige bedoelingen koesterde.

Vóór den Radja gebracht, legden de uitgezondenen gelijke verklaringen af en werden alstoen vriendschappelijk opgenomen en in de gelegenheid gesteld te koopen wat van hunne gading was.

Na eenigen tijd daar verwijld te hebben, besloten zij terug te keeren, onder belofte aan den Radja dat zij hoopten spoedig zich wederom bij hem aan te melden; zij hadden namelijk gezien, dat de Radja eene beeldschoone dochter had, die, volgens de hun gegeven informatiën, nog niet verloofd of uitgehuwelijkt was.

De terugreis was vlugger volbracht dan de heenreis. Al wat de uitgezondenen gezien hadden, deelden zij aan hun heer en meester, Padoeka Toewan, mede. Het gevolg hunner mededeelingen was, dat Padoeka Toewan vergezeld van al zijne metgezellen optrok naar de hoogerbedoelde ladangs en zich tot den Radja begaf, en om diens hulp en bijstand verzocht voor hem en de zijnen.

Padoeka Toewan huwde weldra de schoone dochter van den Radja en mengde zich allengs meer en meer in de bestuurszaken; ook zijne metgezellen vestigden zich in Battang Nior, hetgeen tot gevolg had, dat de vreemdelingen, na betrekkelijk korten tijd, het gezag aldaar geheel in handen hadden en op allerlei wijzen beproefden de oorspronkelijke bevolking aan hunne suprematie te onderwerpen.

De bevolking dat kwellende juk moede, zette den Radja er toe aan zich te ontdoen van de lastige indringers. Deze daartoe geen anderen uitweg ziende, besloot hun den oorlog aan te doen en trok tegen hen op.

Succes had de Radja niet, maar werd integendeel geslagen en was alzoo gedoemd zich aan zijn schoonzoon over te geven en te onderwerpen.

Middelerwijl had zich op het eiland, gevormd door de Bah Tonggoeran en de Bah Lias, dat niet ver van de

Pematang Tanah Djawa ligt, een Javaan gevestigd, die uit de binnenlanden van Sumatra was gekomen; uit welk toenmalig rijk kon niet met zekerheid opgegeven worden; men vermoedt mede uit Mënangkabau.

Deze Javaan had met zich mede gevoerd zakken vol laboe-zaad en een laboe gevuld met water afkomstig van zijn land; de zaden had hij zoover mogelijk van elkander uitgeplant om, bijaldien men hem het thans door hem geoccupeerd stuk grond mocht betwisten, zoover de ranken gingen, te kunnen wijzen op zijn eigen aanplant.

Het water uit de medegebrachte laboe stortte hij uit op een steen, hetgeen ten gevolge had het ontstaan van de Bah Tonggoeran (Tonggoeran beteekent uitgestort). Deze legende heeft zekerlijk haar ontstaan te danken aan het feit, dat niet ver van Pematang Tanah Djawa in het bed van genoemde rivier eene opeenhooping van kolossale rotsblokken is, waarover de stroom met verbazende snelheid heen snelt.

De geïsoleerde en gunstige ligging van de plek waar deze Javaan zijn rustig bedrijf uitoefende, zal wel de hoofdoorzaak geweest zijn, dat allengs meer en meer Bataks zich om hem geschaard en de omliggende terreinen bebouwd hebben; oorspronkelijk zullen diens Batak-metgezellen wel uitgewekenen zijn geweest, die zich door de vlucht het leven trachtten te redden, dan wel lieden, die bij voorkeur de streken meden, waar hun hoofd op voet van oorlog leefde met zijne naburen.

Het verhaal zegt dat het aan den Javaan niet meer te bespeuren was dat hij vreemdeling was, daar hij goed Bataksch sprak en geheel leefde als een Batak, alsmede dat hij niet was Djawa Silëpahipoen. Deze uitdrukking wordt eigenlijk alleenlijk gebezigd als scheldnaam; vandaar dat daarmede niet de algemeen geachte Javaan werd aangeduid.

Door het groot aantal volgelingen dat hem na verloop van weinige jaren omgaf, werd hij gekozen tot hun hoofd

en verkreeg den titel van Toewan; de meesten mijner zegslieden beweren dat hij Si Tanggang geheeten was. De goeroe, die het vermoedelijk wel uit de *troembo* weten kan, bleef mij een positief antwoord schuldig, maar sprak het feit niet tegen. Een Batak, met uitzondering van den Radja of een zeer machtigen Toewan, durft den naam van overledene Radja's niet uitspreken uit vrees voor de wraak van den geest van den afgestorvene, die wordt gezegd, na aangeroepen te zijn, den betrokkene onverpoosd te vervolgen.

De Toewan van Battang Nior bekwam ook naricht over het bestaan van den Javaan, van wien de roemrijkste heldenfeiten verhaald werden en begeerde hem te zien en te spreken; boden werden uitgezonden om den Javaan op te roepen en te gelasten voor dezen Toewan te verschijnen, die beweerde dat hij — de Javaan — zich zonder des Toewan's voorkennis en goedkeuring in zijn gebied had genesteld en zich had durven vermeten hem zijne onderdanen te ontnemen.

Het resultaat van de boodschappen, die langen tijd door de beide genoemde personen aan elkander toegezonden werden, was, dat zij elkander op eene plaats ontmoeten zouden, die ongeveer halverwege lag tusschen de door hen geoccupeerde plekken.

Daar ter plaatse werd van den Javaan gevorderd, dat hij rekenschap zou geven van zijn beweren, als zou hij op zijn eigen grond zijn, alwaar slechts producten geoogst werden uit zijn geboorteland afkomstig, en hij slechts water zou drinken dat mede afkomstig was uit zijn geboorteland. De Javaan verklaarde zich bereid zulks te beëedigen en werd dan ook beëedigd, waarna de Toewan van Battang Nior hem het volle vertrouwen schonk en een vriendschapsbond met hem sloot; eene der dochters van genoemden Toewan werd hem tot vrouw gegeven om, geheel conform de Batak-hadat, de vriendschapsbanden zoo hecht mogelijk te maken.

Door zijn schoonvader ingelicht omtrent de handelingen der Djawa Silépahipoen, besloot hij in vereeniging met hem de vreemdelingen te beoorlogen en zoo mogelijk te verdrijven.

Het einde van de tegen de vreemdelingen ondernomen tochten was, dat dezen verslagen en ver naar het zeestrand toe verjaagd werden, alwaar zij sedert zich opgehouden, ladangs gemaakt en kampoengs gesticht hebben; algemeen wordt beweerd, dat deze lieden de oorspronkelijke stichters zijn geweest van de Maleische kuststaten van Asahan tot Serdang te dezer kust.

Daar de Javaan de hoofdpersoon was gedurende de krijgsoperatiën tegen de vreemdelingen, die het tijdens hun kort aanwezen zoover gebracht hadden dat zij algemeen gevreesd waren, steeg diens macht en aanzien door de verjaging der vreemdelingen in die mate, dat al de in de nabuurschap wonende Toewan's hem hulde kwamen betoonen en de *persembahan* — geschenken — brachten, die alleen de hoogste hoofden des lands pleegden te ontvangen.

Spoedig deden de verhalen van zijne dapperste heldenfeiten en zijne bovennatuurlijke gaven allerwegen de ronde, hetgeen tot gevolg had, dat de door hem bewoonde streek hoe langer hoe meer bevolkt werd en hij inderdaad de machtigste Toewan werd van de streek, die later Tanah Djawa zou worden gedoopt.

Door de zich aan hem onderworpen hebbende Toewans reeds als Radja erkend en gehuldigd, had hij gezantschappen uitgezonden naar de om zijn gebied heen liggende machtige Radja's, met name die van Siantar, Panei en Silau, en eindelijk vriendschapsbanden met hen aangeknoopt, alsmede zich, door het huwelijk met eene poeang van eerstgenoemd rijk, door de banden des bloeds met die gebieders vaster in den zadel gewerkt en verzekerd van de belangstelling in en ondersteuning van zijn persoon van de zijde der drie Radja's, die onderling reeds vermaagschapt waren.

Hij was het, die met de drie hooger genoemde Radja's naar Atjeh trok om van den Sultan van dat rijk *galar* en *kabésaran* te erlangen, alsmede aan zijn rijk den naam van Tanah Djawa te doen geven; deze Javaan, Si Tanggang geheeten, was de eerste Radja en de stichter van het thans

nog onder dien naam bekende gebied van Tanah Djawa.

Welke *poeang* den zoon baarde, dien hij, in overleg met de andere Toewans, tot troonsopvolger had aangewezen, is niet met zekerheid te zeggen, doch afgaande op de aanduidingen van enkele lieden, zal het wel de zoon geweest zijn geboren uit de *poeang* van Battang Nior.

Acht geslachten zouden, volgens enkelen, elkander opgevolgd zijn als Radja uit hetzelfde stamhuis, zoowel van vaders- als van moederszijde; de afstammelingen van den Javaan, die tot Radja uitgeroepen waren, huwden *poeangs* afkomstig van Battang Nior en bepaalden dat de oudste zonen uit die huwelijken de troonsopvolgers zouden zijn.

Het komt niet waarschijnlijk voor, dat gedurende acht geslachten onafgebroken *poeangs* van Battang Nior door de Radja's zouden genomen zijn tot *istri gahara*; er zullen ook wel *poeangs* van Djerlangkataran als *istri gahara* genomen zijn, omdat de Toewan van dat gebied, hoewel de soevereiniteit erkennende van den Radja van Tanah Djawa, een potentaat was die zeer ontzien werd door den Radja en die meer voorrechten en privileges genoot dan eenige andere Toewan, om reden hij machtig en rijk was en in zijn uitgestrekt gebied zeer vele onderdanen had; ook wordt hij steeds naast den Toewan van Battang Nior den oudsten en hechtsten steunpilaar van den Radja van Tanah Djawa genoemd.

Nog eene omstandigheid wijst hierop.

Een dezer acht Radja's van Tanah Djawa, de hoeveelste is niet met zekerheid uit te maken, verplaatste diens zetel naar Djerlangkataran; het vermoeden bestaat, dat hij verhuisde ter wille van de uit die streek gehuwde *poeang* en om politieke redenen, daar dit gebied nagenoeg grenst aan Sedepmanik en niet ver weg ligt van de Tobalanden; ook om afdoende zekerheid te hebben aangaande de gezindheid van den Toewan zal des Radja's verblijf aldaar hem gewenscht zijn voorgekomen.

Destijds was genoemde Toewan ook veel machtiger dan die van Battang Nior en dit feit zal, gevoegd bij de hoo-

ger staande omstandigheden, wel oorzaak zijn geweest, dat de *poeang* van Djerlangkataran *istri gahara* — *poeang ballon* — geworden is.

Geheel volgens de Batak-hadat zijn de op Bataksche wijze gebalsemde lijken dezer acht Radja's, na tientallen van jaren begraven te zijn, opgegraven geworden en werden de beenderen overgebracht in kolossale rotsblokken, die alle geplaatst zijn op de Pematang Tanah Djawa; als regel ten deze geldt, dat het vierde geslacht de drie voorgaande geslachten opgraaft en de beenderen overbrengt in de steenen, die daarna weder zorgvuldig gesloten worden; deze plechtigheid gaat gepaard met groote volksfeesten, die drie tot vier maanden duren.

De negende Radja was mede gevestigd in Djerlangkataran en onderging tijdens zijn bestuur een treurig lot; van hem wordt algemeen beweerd, dat hij geboren is uit eene *poeang* uit die streek. Na jaren lang ongestoord het roer van staat in Tanah Djawa in handen gehad te hebben, bracht de volgende gebeurtenis hem er toe de hand aan zich zelf te slaan.

Op zekeren dag vervoegde een zijner Grooten — Toewans — zich tot hem met de mededeeling, dat hij in zijn ladang een eekhoorn — *toepai* — gevangen had, die evenals een mensch, spreken kon; de Toewan berichtte hem evenwel niet dat, toen hij het dier dooden wilde om het op te eten, het hem plotseling toeriep: dood mij niet, dan zal het u goed gaan in de wereld en zullen de hoogste waardigheden voor u weggelegd zijn!

Bij het hooren van de woorden van den Toewan, uitgesproken in eene groote vergadering van Rijks-grooten, ontstak de Radja in hevigen toorn over de brutaliteit van dien Toewan om hem in het publiek te willen bedriegen en gelastte den Toewan onmiddellijk huiswaarts te keeren en het dier vóór hem te brengen.

Daar de Toewan beweerde het dier niet te durven naderen, veel minder in den strik, waarin het gevangen was,

vervoeren, besloot de Radja met het geheele gevolg naar de plaats te gaan waar het dier zich bevond; hij bepaalde echter dat voor het geval de Toewan hem inderdaad bedrogen zou hebben, hij geslacht en opgegeten zou worden, doch in het tegenovergesteld geval hij — Radja — zijne waardigheid zou nederleggen en hem — Toewan — tot Radja zou verheffen.

Ter plaatse aangekomen, greep de Radja den eekhoorn en wilde het dier doodden, waarop het den Radja smeekte zulks niet te doen; in den aanvang overbluft, liep hij van het dier af, doch spoedig daarna greep hij het en sloeg het den kop af; daarop gaf hij ten aanhoore van al zijne Rijksgrouten het bestuur over Tanah Djawa aan bedoelden Toewan over, riep hem uit als Radja van dat landschap en doorstak zich met dezelfde *toemboek lada*, waarmede hij den eekhoorn gedood had.

Sedert dat oogenblik is de *toepei* een heilig dier geworden en is het op strenge straf verboden in het landschap Tanah Djawa een *toepei* te doodden; tegenwoordig strekt zich het verbod nog alleen uit over de lieden, die in dat landschap geboren zijn; de Radja, nog op den huidigen dag, mag het toestel, dat algemeen aangewend wordt om *toepei*s te vangen, niet passeeren zonder het eerst te vernielen, en wel eigenhandig met zijne eigen *toemboek lada*.

Dit verhaal is mede in de *troembo* opgenomen, doch mag alleen door den Radja gelezen worden. In de *troembo* is een teeken aangebracht, zoodat de goeroe, die gelast is te lezen, verplicht is bij dat teeken op te houden, een geheel stuk over te slaan, tot dat hij wederom aan een teeken komt, hetwelk hem aanduidt dat hij de lectuur vervolgen kan.

Over het algemeen kan gezegd worden dat de Batak's zeer geheimzinnig zijn met de berichten betreffende de geschiedenis van hun land, in het bijzonder is zulks echter het geval met deze *toepei*-geschiedenis, omdat de Radja's, naar

men zegt, zich schamen dat er zulk eene verwisseling van Radja heeft plaats gehad.

Naar het voorkomt, moet hiermede gecombineerd worden de daarbij plaats gehad hebbende verwisseling van dynastie van moederszijde, daar, naar beweerd wordt door enkelen, de tot Radja aangestelde Toewan een zoon zou zijn geweest van een der Radja's (hoe die heette is niet nagegaan kunnen worden) en eene *poeang* van Bandar; merkwaardig genoeg, begint juist met dezen Radja de hadat dat de oudste zoon van den Radja, geboren uit eene *poeang* van Bandar, de aangewezen troonsopvolger is.

Het was voorshands onmogelijk over deze zaak het volle licht te doen schijnen.

Laatstbedoelde Radja bracht zeer spoedig na de aanvaarding van het gezag zijn zetel over naar Pematang Tanah Djawa, welke plaats tot op heden de hoofdresidentie van de Radja's van Tanah Djawa is gebleven; eenigermate is zij dat wel immer geweest, ook al vertoefde de Radja in Djerlangkataran, en wel voor het rechten van zaken van groot belang, waarbij de lieden uit de Tobalanden, zoowel als die uit de streken van Battang Nior behoorden tegenwoordig te zijn.

De derde Radja, die, na het in zijn geheel naar Pematang Tanah Djawa overbrengen van het gezag, aldaar op de gebruikelijke wijze tot Radja werd gekroond en uitgeroepen, heette Radja Timboel.

Het lange bewind van dezen Radja heeft zich gekenmerkt door wreedheid, slavernij, cannibalisme, dobbelzucht, overmatig gebruik van opium en onzedelijkheid; hij zoog meêdoogenloos zijn volk uit; letterlijk geen enkele vreemdeling was er veilig in zijn gebied, ook al had de Radja de bescherming van persoon en goederen beloofd; hij zelf was een hartstochtelijk cannibaal.

Dat gedurende zijne regeering het rijk niet uit elkander is gespat en een prooi van omwentelingen is geworden, moet toegeschreven worden aan de omstandigheid, dat de

toenmalige Toewan Bandar, met name Toewan Termangoeng, zijn schoonvader, een weldadigen invloed op hem uitoefende; alle gewichtige regeeringsdaden gingen van dezen laatste uit en in alle zaken werd vóór alles zijne beslissing gevraagd. Ook de *poeang* van Bandar, de *poeang ballon*, mengde zich, vermoedelijk wel op instigatie haars vaders, meer dan ooit eene vrouw gedaan heeft, in de staatszaken en oefende een zeer goeden invloed op haar gemaal, Radja Timboel, uit.

Letterlijk van niemand werd eenig goeds over Radja Timboel vernomen.

De Judas in het landschap was de halfbroeder van den Radja, genaamd Radja Merboen, die tevens zijn antagonist was; ook als tegenwicht voor dezen was het een zegen voor de bevolking, dat de Toewan Termangoeng van Bandar de voogdijdschap over het landschap op zich had genomen.

Het aantal der vrouwen van den Radja moet tussehen de veertig en vijftig geweest zijn, waaronder vijf *poeangs* van geboorte.

De echt met de *poeang* van Bandar (ook hij had getrouwd aan de traditie eene *poeang* uit dat huis gehuwd) is lang kinderloos gebleven; eerst kort voor des Radja's afsterven werd deze *poeang* zwanger; het kind dat zij onder het hart droeg werd evenwel geboren eenige maanden na zijn dood.

De bezorgdheid van den Radja, geene nakomelingen na te laten geboren uit eene *poeang* van *Siantar*, en de zucht om de schoone *poeang* van Sedepmanik tot echtgenoot te kunnen hebben, deden hem besluiten deze laatste *poeang* te huwen; uit dit huwelijk werden hem een zoon en eene dochter geboren.

Alvorens dit huwelijk aan te gaan, heeft hij in eene voltallige vergadering van zijne Rijksgrooten en in tegenwoordigheid van den genoemden Toewan van Bandar verklaard, dat, bijaldien de *poeang* van Bandar hem geen zoon — erfgenaam — schonk, de rechten op den troon zouden overgaan op de kinderen verwekt bij de *poeang* van Sedepmanik, zoo althans ook dat huwelijk niet kinderloos bleef; de *poeang* van Bandar bleef dus de *poeang ballon*.

De zoon geboren uit de *poeang* van Sedepmanik is genaamd Sipedangrani, die ongeveer vijftien jaren oud was, toen zijn vader kwam te sterven, en die dus even zoovele jaren in leeftijd verschilt met den, eenige maanden na het overlijden van den Radja, geboren zoon uit de *poeang* van Bandar.

De quaestie van de troonsopvolging hield al de Grooten des lands bezig en veroorzaakte menige samenkomst te Pematang Tanah Djawa; ook de Toewan van Bandar verkeerde in spanning en vertoefde langen tijd in de kotta Pematang Tanah Djawa, ten einde te waken voor de belangen van zijne naaste bloedverwanten en om de *poeang ballon* met raad en daad te assisteeren.

Krachtens de Batak-hadat mag aan het lijk van den overleden Radja niets gedaan worden, zelfs niet gebalsemd, wanneer de aanstaande of nieuw opgetreden Radja de ceremoniën niet leidt en als voorganger in de religie de offeranden gelast en den goden aanbiedt.

Het lijk maanden lang ongewassen en ongebalsemd laten liggen, totdat door de bevalling van de *poeang ballon* zou zijn uitgewezen of Bandar dan wel Sedepmanik het land zou zijn, waaruit de Radja van Tanah Djawa was voortgekomen, kon bezwaarlijk met het oog op het ontbindingsproces; de quaestie veroorzaakte veel hoofdbrekens en bracht de gemoederen der bevolking in en buiten het landschap in buitengewone beweging.

Na vele en lange debatten werd in eene groote vergadering der Grooten — *pertoewanan* en *karadjään* — vastgesteld, dat Sipedangrani het roer van staat in handen zou nemen, als voogd en regent, bijaldien de *poeang ballon* een zoon ter wereld bracht, en als wettig vorst, in het tegenovergesteld geval; deze regeling werd door alle partijen toegejuicht.

Sipedangrani moest alstoen een *galar* ontvangen van de vereenigde Grooten; dezen wilden hem echter niet het praedicaat van Radja toekennen, uit vrees voor de mogelijke aanspraken, die later daaruit geboren konden worden, wanneer een volgens de hadat wettige erfgenaam geboren mocht

worden, en gaven hem daarom de *galar* Toewan Naposso, hetgeen beteekent, de jonge, jeugdige toewan, in tegenstelling van diens ouden vader.

De teraardebestelling van Radja Timboel had ongestoord plaats en de *pocang ballon* beviel vier maanden na den dood van den Radja van een zoon, genaamd Si Penaloan en gegalard Radja Maligas; Toewan Naposso werd alstoen wel verheerlijkt en vereerd als Radja, maar daarenevens beschouwd als voogd en regent.

Het is hier de plaats in het licht te stellen, hoe de verhouding is van de broeders en halfbroeders der Batak-radja's ten opzichte van hunnen tot Radja aangestelden broeder en van het aandeel dat zij nemen in het staatsbestuur.

De titel van Toewata, hetgeen beteekent onze heer en meester, gebieder, wordt alleen aan den Radja gegeven; het woord wordt gebezigd, wanneer men over den Radja spreekt, alzoo als persoonlijk voornaamwoord van den derden persoon.

Het aequivalent voor het Maleische Toengkoë, waarmede de vorsten in die taal aangesproken worden, is het Bataksche Toewannami. Hierbij dient evenwel opgemerkt te worden, dat men bij de Bataks oorspronkelijk alleen aan die personen die titulatuur mocht geven, die geboren zijn uit het huwelijk van den wettigen Radja met eene *pocang*; in lateren tijd werd die titulatuur ook toegekend aan de halfbroeders van den Radja, wier moeder geene *pocang* van geboorte was.

Aan deze laatste personen — broeders en halfbroeders — bewijst iedereen dezelfde eer als aan den Radja, met uitzondering daarvan, dat men hoegenaamd niets aan hen brengt of betaalt. Alle belastingen, zoowel in natura als in geld, worden aan den Radja opgebracht. Dat de Radja in alles voorgaat en alleen de teekenen der *keradjaän* — *kebesaran radja* — mag voeren, zal wel geen nader betoog behoeven.

Wijders hebben de bedoelde personen het recht om met

den Radja uit hetzelfde bord, of waar dat voorwerp nog onbekend is, een en hetzelfde pisang- of ander blad te eten en ook om te gelijker tijd als de Radja te eten en behoeven zij niet te wachten tot deze gereed is; de Radja geeft echter immer het teeken om aan te vangen.

Bij beraadslagingen en groote vergaderingen eischt de badat, dat genoemde lieden met den Radja tegenwoordig zijn en in diens onmiddellijke nabijheid plaats nemen, alsmede eerst onderling delibereeren, alvorens de Grooten aan het woord komen; in alle staatszaken behooren zij gehoord te worden.

De Radja voorziet in hun levensonderhoud en stelt de noodige middelen te hunner beschikking om hun rang en stand op te houden.

Circa zestien jaren lang heeft Toewan Naposso als wakil Radja het bestuur over Tanah Djawa gevoerd en werd daarin bijgestaan door zijne drie oudere stiefbroeders, alle drie geboren uit poeangs, afkomstig van het landschap Tanah Djawa. Van Radja Maligas nam hij niet alleen geen notitie, maar weigerde zelfs pertinent hem naar de Pematang te laten komen en hem te zien. Radja Maligas werd gelast, doch in zulke bewoordingen, dat Toewan Naposso zich niet in de kaarten liet zien, in de voor hem opgebouwde en naar hem genoemde kotta te blijven wonen.

Toewan Naposso had blijkbaar bij zich zelf het vaste plan gevormd, de zich eenmaal in zijne handen bevindende tengels van het bewind krampachtig en krachtig vast te houden en nimmer goedschiks aan zijn pupil over te geven; deze laatste had tot vóór ongeveer tien jaren geene aanleiding gevonden om den troon te reclameeren.

Alle *kabésaran radja* en inkomsten van het land behield Toewan Naposso zorgvuldig onder zich, niettegenstaande Radja Maligas reeds meermalen er op had aangedrongen om die teekenen van het Radjaschap op plechtige wijze aan hem uit te reiken, daar hij meende oud genoeg te zijn om althans die insignes onder zich te houden.

Als oorzaak van de uitbarsting van den strijd tusschen

laatstgenoemden Toewan en Radja Maligas moet genoemd worden de onrechtmatige hulp door Toewan Naposso verleend aan den door Radja Maligas gestraften Toewan van Goenoeng Maligas, die, onder Radja Maligas ressorteerende, zonder wettige reden van verhindering te kunnen aanvoeren, maanden lang weigerachtig bleef te voldoen aan het bevel om in de kotta Radja Maligas te komen ter bijwoning van eene vergadering van eenige Grooten.

Op de mededeeling aan hem gedaan, dat hij beboet was met \$ 200 en een karbouw naar Radja Maligas moest brengen, antwoordde hij hoonend en beleedigend, hetgeen tot gevolg had dat Radja Maligas hem liet gevangen nemen en naar zijne kotta overbrengen.

Toewan Goenoeng Maligas wist uit zijne gevangenschap te ontkomen en vluchtte naar Toewan Naposso, die hem vriendelijk bejegende en zijne hulp toezegde.

Het resultaat van de lange onderhandelingen, die tusschen de beide broeders gevoerd werden, was, dat Toewan Naposso deed weten, dat Toewan Goenoeng Maligas hersteld was in zijne waardigheid en kwijschelding had erlangd van de hem opgelegde straf, en dat, zoo noodig, hij door kracht van wapenen in triomf naar Goenoeng Maligas teruggevoerd zou worden.

Het woord bij de daad voegende, werd laatstgenoemde Toewan door Toewan Naposso derwaarts gebracht en aldaar door hem geïnstalleerd.

De kotta's van dezen Toewan, zoowel als die van den Toewan van Poeloe Pitoe, lagen vrij wel als een bolwerk tusschen de kotta's van Toewan Naposso en Radja Maligas, zoodat het vermoeden niet te gewaagd is, dat eerstgenoemde al sedert lange jaren met de twee hoogergenoemde Toewans, hoofden der oppositie, een verdrag heeft gesloten om zich te beschutten tegen eventueele aanvallen van Radja Maligas, bijaldien deze vroeg of laat zijne aanspraken op den troon van Tanah Djawa zou willen doen gelden.

Zooals te voorzien was, brak al heel spoedig na die daad van Toewan Naposso de oorlog in Tanah Djawa uit, die

jaren lang het landschap geteisterd heeft en een groot aantal lieden uit hun geboorteland heeft verjaagd.

Aanvankelijk weigerde het meerendeel der *pertoewanan* deel te nemen aan den strijd; doch nadat Toewan Naposso den oudsten zijner stiefbroeders eigenhandig om het leven had gebracht, om reden dat die stiefbroeder de partij voor Radja Maligas had opgevat, begeerde geen hunner langer bevelen van den regent te ontvangen, voornamelijk ook, omdat Radja Maligas reeds oud genoeg was om het bestuur over Tanah Djawa zelf te kunnen voeren en kwamen daarop met hunne krijgsbenden den wettigen erfgenaam van den troon ter zijde staan, om hem naar de Pematang Tanah Djawa te brengen en die plaats te doen occupeeren.

De Batak-hadat wil dat de tot Radja benoemde Pematang als hoofdresidentie houdt en groote en gewichtige aangelegenheden aldaar behandelt en regelt met al zijne Rijks-grooten. De *roemah ballon* — het paleis — moet steeds, als zijnde iets heiligs, bewaakt worden door een groot aantal zijner lieden, waarvoor in den regel de vertrouwdste personen gekozen worden, ter voorkoming dat door vijanden de schendende hand daaraan geslagen worde.

Na de inbezitname van de Pematang door Radja Maligas, vluchtte Toewan Naposso met de hem vergezellende Toewans van Merdjan di Atjeh, Poeloe Pitoe en Goenoeng Maligas, naar Tandjoeng Marihat, een gebied, dat ook tot het rijk van Tanah Djawa behoort, doch waarvan de toenmalige Toewan, met name Toewan Djahinan, de zijde van Toewan Naposso had gekozen.

Van uit deze laatste streek werd tot op ultimo 1889 geageerd tegen Tanah Djawa.

Toewan Naposso, gevoelende dat hij met de drie hem gevolgd zijnde Toewans en hunne weinige volgelingen (hij zelf had nagenoeg geene volgelingen) onmogelijk den oorlog tegen zijn broeder zou kunnen blijven volhouden, wendde zich tot den Toewan Radja en gaf dezen zijne eigene en eenige zuster tot vrouw. Langen tijd vertoefde Toewan Naposso in

het Radjaland en bestookte ook van daaruit Tanah Djawa. De Toewan Radja gaf eindelijk gehoor aan het verlangen van Toewan Naposso en rukte met de oppositiepartij tegen Pematang Tanah Djawa op.

Deze Pematang werd na een langdurig beleg genomen en door de veroveraars bezet gehouden.

De vreugde van het bezit hiervan was evenwel van korten duur. Radja Maligas had zich tot Bandar gewend en erlangde van daar de noodige hulp; men trok gezamenlijk tegen den vijand op, heroverde de Pematang en dwong de vijanden het landschap Tanah Djawa te verlaten.

Toewan Naposso verbleef wederom geruimen tijd in het Radjaland en in Pedembanan, maar bleef Tandjoeng Marihat als zijn hoofdkwartier houden tot aan den dood van Toewan Djahinan in 1887. Na den dood van dezen verdreven de lieden van genoemde streek Toewan Naposso en de zijnen tot dicht naar de grenzen van Pedembanan, waar hij thans nog zijne ladangs heeft.

Dat Toewan Naposso toen niet voor goed uit Tanah Djawa verdreven is geworden en hem toegestaan werd op de oostelijke grens van dat rijk te verblijven, vindt zijn oorzaak in de omstandigheid, dat rapporteur Radja Maligas heeft aangespoord om Toewan Naposso en de zijnen zooveel mogelijk zich aldaar te laten concentreeren, daar zulks in het belang was van de door mij in uitzicht gestelde onderhandelingen tussehen de beide broeders.

Zoowel Radja Maligas als Toewan Naposso hebben reeds sedert ongeveer vijf jaren geleden stappen gedaan bij het Bestuur om de zaken in Tanah Djawa te regelen en daarna hunne onderwerping aan het Nederlandsch oppergezag te aanvaarden.

Naar luid van berichten is hun verzoek in overweging genomen geworden en heeft het Bestuur getracht ter zake eene regeling te treffen, doch heeft de zaak haar beslag niet gekregen om verschillende moeielijkheden, die dan eens door den een, dan weder door den ander werden opgeworpen of in den weg gelegd.

Bij rapporteur zijn de hooger genoemden reeds in 1887 met hetzelfde doel gekomen; van dat tijdstip af werden beide partijen gehoord en weder gehoord en de pertoewanans van het landschap mede naar hun oordeel in deze gevraagd, alsmede door steller zooveel mogelijk gegevens omtrent de gebruiken en gewoonten benevens de instellingen aldaar ingewonnen, ten einde over de hangende quaestie eene meening te vestigen.

Op last van den Resident zouden de laatste onderzoekingen naar de rechten op den troon in Tanah Djawa zelf plaats moeten hebben in tegenwoordigheid van alle Grooten en zoo mogelijk van de beide twistende broeders, die beiden aanspraak op den troon maken; aan beiden werd een schrijven gericht om zich met al hunne volgelingen in den aanvang der maand Juli 1888 te verzamelen op meer genoemde Pematang.

Toewan Naposso zond daarop als antwoord een brief, waarin hij verklaarde voor alsnog liever niet mede te gaan, maar dat hij zich stiptelijk zou gedragen naar de beslissingen en uitspraken van het Bestuur.

Van Radja Maligas werd het antwoord ontvangen, dat hij recht gaarne rapporteur zou ontvangen in Tanah Djawa en conform diens verlangen zou zorgdragen dat alle pertoewanans op den bepaalden tijd op de Pematang vereenigd zouden zijn.

Gelijk de afspraak was, waren aldaar dan ook allen verzameld op medio Juli van dat jaar en hadden de noodige besprekingen plaats, die meer dan veertien dagen duurden.

Allerwege werd steller met het vereischte eerbetoon ontvangen, bestaande in het aanbieden van sirih, één tjoepak rijst, drie klappers en één witten haan. De bevolking was zeer goed gezind, hulpvaardig en best te vinden om over allerlei zaken inlichtingen te geven. Vrouwen en kinderen stonden evengoed als de mannen den stoet af te wachten en aan te gapen; een ieder kwam met djagoeng en vruchten aandragen om die aan de vreemdelingen te verkoopen.

Men zou inderdaad met klem geprotesteerd hebben tegen de bewering, dat men daar in het hartje was van het land berucht om het cannibalisme.

Door het lange verblijf in het rijk hadden de lieden van heinde en verre tijd genoeg om naar de plaatsen te komen, alwaar steller vertoefde of tijdelijk rust hield; de bevolking had nog nimmer een wit mensch gezien, zoodat alleen die curiositeit reeds grond genoeg opleverde om eenige vermoeienis daarvoor te doorstaan.

Inzonderheid de vrouwen uit de streken die gepasseerd werden, waren zeer nieuwsgierig en schoolden op iedere plaats of ladang te zamen om, na op zeer hoffelijke wijze een betelpruim voor steller te hebben gereed gemaakt en die in een klein uit biezen gevlochten zakje, waaraan lange zilveren kettingen hingen, aangeboden te hebben, een critiek te geven over lichaamsbouw, gelaatskleur, haargroei, haarkleur, in een woord eene anatomische studie te maken; vaak gebeurde het dat steller zeer lijdzaam zijne handen moest toesteken of toestemmen moest, dat hij aan zijn baard werd getrokken om aan het verlangen der vrouwelijke omgeving gevolg te geven.

De opmerkingen der vrouwen werden door de omzittende mannen aangehoord en later verwerkt.

Gedurende deze séances heerschte de grootste vroolijkheid en was het steller eveneens vergund de noodige inlichtingen te vragen over de eigenaardigheden der bevolking; ook de vrouwen deden zeer bereidvaardig de noodige en gewenschte mededeelingen.

Kenmerkend is het, dat het aan iederen man in het Batakland vrijstaat om te praten en te gekscheren met alle vrouwen, hetzij gehuwden, hetzij maagden, mits men zorge dat zulks in het openbaar geschiedt en vooral bij daglicht; des avonds mag een manspersoon geene vrouw aanspreken, tenzij de vrouwen vereenigd zijn aan het groote, in iedere kotta aanwezige blok, om padi te ontbolsteren; alsdan heeft men dezelfde vrijheden als over dag.

Toen ik mijne verbazing kenbaar maakte over de groote toeschietelijkheid der bevolking jegens vreemdelingen, werd mij daarop geantwoord, dat Radja Maligas mijne komst bereids overal had bekend gemaakt en daarbij gevoegd, dat ik behoorlijk ontvangen moest worden en niet als vreemdeling behoorde beschouwd te worden, om reden ik door het Gouvernement gezonden was.

Het heeft gedurende den tocht dan ook noch aan mijne tochtgenooten, noch aan mij, aan de eerste levensbehoeften ontbroken en overal konden wij steeds alles koopen voor betrekkelijk billijke prijzen.

De afstand tusschen mijne standplaats en Pematang Tanah Djawa kan in vijf étapen verdeeld worden, ieder van ongeveer zes uren gaans, af te leggen langs boschpaden, die, naar gelang de meerdere of mindere daarin voorkomende boomstammen, moeielijker of gemakkelijker begaanbaar zijn.

De te passeeren rivieren waren op drie na doorwaadbaar, namelijk in den drogen moesson.

Reeds te Kotta Besar Maligas stond eene deputatie, door Radja Maligas derwaarts gezonden steller af te wachten, en was door haar gezorgd voor behoorlijk logies voor mij; te Kotta Radja Maligas ontving genoemde Radja mij zelf op de meest hartelijke en vriendschappelijke wijze.

Een groot gedeelte van de pertoewanans uit de streken beneden Pematang Tanah Djawa vereenigden zich mede in laatstgenoemde kotta, alwaar de veelvuldige besprekingen met steller een aanvang namen en verscheidene dagen aanhielden.

Van den maneschijn werd partij getrokken om Bataksche dansen uit te voeren; de vrouwen dansten te zamen, het zoogenaamde *ménari* of in het Bataksch *ménotor*; vaak wordt daarbij gezongen.

Eigenaardig is het, dat, wanneer eenige vrouwen te zamen het een of ander werk verrichten, als padistampen, kains weven en padisnijden, dan immer daarbij wordt gezongen. Niet zelden gebeurt het dat, vooral wanneer vele jonge

meisjes daarbij tegenwoordig zijn, de ongehuwde jongelingen een toepasselijk gezang daarop tot antwoord aanheffen; reën dupliek in zang volgen elkander dan onafgebroken op.

Van deze kotta werd getrokken naar kotta Bajoe, alwaar Radja Maligas ook een groot huis heeft, doch zonder langen tijd daar te vertoeven.

Na nog een nacht in Doesoen Pinang doorgebracht te hebben, werd eindelijk de Pematang Tanah Djawa bereikt, alwaar steller het hem aangewezen huis betrok om daar eerst na veertien dagen weder uit te trekken.

Ofschoon gunstig gelegen tusschen te Bah Tonggoeran en Bah Kisat, had de hoofdplaats van het rijk een verlaten aanzien; vele huizen stonden ledig en vereischten dringende herstellingen aan dakbedekking en omwanding. Door angst voor de vijanden gedreven, hadden de vroegere bewoners hunne van uitstekende materialen gebouwde huizen in den steek gelaten en zich in hunne niet ver van genoemde plaats gemaakte ladangs genesteld.

Duidelijk was het waarneembaar, dat niet alleen de tand des tijds geknaagd had aan die weleer schoone gebouwen, maar dat men zich op eene plaats bevond, waar woeste horden meedoogenloos en met woest geweld hun vernielingswerk hebben getracht ten uitvoer te brengen; zelfs eenige zerken op de graven der vroegere Radja's van dit rijk, die anders allerwegen bij de Bataks als heilige plaatsen gelden, waaraan nimmer door hunne vijanden de schendende hand wordt geslagen, vertoonen sporen van vernieling door ruw geweld.

Wat het eerst de aandacht trekt, zoodra men zich op deze Pematang bevindt, is het kolossale huis van den Radja, de Roemah ballon — het groote huis — dat ongeveer 30 meter lang en 10 meter breed is en zeker niet minder dan 4 meter boven den grond is gebouwd. De beste houtsoorten werden voor de palen en balken gebruikt en idjoeq diende tot dakbedekking. De vorm van het huis verschilt niet met dien van de andere Batakhuizen, alleen is hier niet uit

te maken welke de voor- of achterkant is, daar aan beide einden even groote veranda's aangebracht zijn; de lengte-as loopt oost-west; houtsnedewerken zijn er zeer kwistig aangebracht.

Bij de veranda's, door de Bataks *lappo* genoemd, valt eenig verschil in de inwendige bouworde waar te nemen; en wel dit, dat die welke op het oosten staat, eene kamer geheel uit eene houten omwanding vervaardigd, aan de rechterzijde, wanneer men het gebouw binnen treedt, aangebracht, mist, terwijl in die op het westen die kamer gebouwd is; deze kamer is de schatkamer van den Radja, die hij desgewenscht ook tot slaapkamer kan aanwenden; vóór die kamer is de troon van den Radja, waar hij dagelijks zit en een ieder ten gehoor ontvangt.

De *lappo* dient tot vergaderzaal, even goed als tot slaappleaats voor de pertoewanans of karadjaäns, die met hunne volgelingen bij hun Radja moeten verschijnen; iedereen heeft vrijelijk toegang in de *lappo* en is alleen verplicht volgens de hadat de *sëmbah* aan den Radja te brengen bij het binnentreden.

De oorzaak dat aan het huis te Pematang twee *lappo's* zijn gebouwd, is, dat in de op het westen staande *lappo* de pertoewanan's moeten vertoeven uit de streken benoorden de Pematang, in die op het oosten de pertoewanan's uit de streken bezuiden de Pematang. Tegen dit voorschrift mag volstrekt niet gezondigd worden. Deze afscheiding is voornamelijk gemaakt met het oog op de voornamere en aanzienlijkere pertoewanan's uit de laatstgenoemde streken, waaronder er zelfs zijn die metterdaad slechts vasallen van den Radja van Tanah Djawa zijn, opdat die zich vrijer kunnen bewegen en niet altijd gevoelen, doordien zij anders vóór den troon zouden moeten blijven hokken, dat zij ondergeschikten van den Radja zijn. Zooals het tot dusverre geregeld was, kwamen laatstbedoelde pertoewanan's slechts in de *lappo* van den Radja om vergaderingen bij te wonen en besprekingen met dezen te hebben.

Wijders vallen al spoedig in het oog de grafmonumenten der vroegere Radja's, die vrij onregelmatig op de noordzijde van het groote huis opgesteld zijn.

Deze monumenten bestaan uit kleine huizen, zonder omwandingen, gebouwd boven de grafzerk; de beste bouwmaterialen worden hiertoe gekozen en zeer schoone hout-snedewerken worden daaraan als versiersels aangebracht. Onder de grafzerk bevindt zich de steen, waarin de beenderen van den overledene ingemetseld zijn. Dit geschiedt door uitholling van een grooten langwerpigen steen die dan, nadat de beenderen daarin gebracht zijn, wordt dicht gemetseld. Na de gewone begrafenis van den overledene, rust op het vierde geslacht de taak om de beenderen van de twee oudste voorvaderen in den steen te metselen en een zoo fraai mogelijk monument voor ieder afzonderlijk op te richten. Deze plechtigheden gaan steeds met groote feestelijkheden gepaard en duren drie tot vier maanden.

Op dit oogenblik zijn te Pematang elf zoodanige monumenten. De beenderen van de drie laatste Radja's zijn echter nog niet in steenen gemetseld.

De huisjes gebouwd boven de bedoelde graven beslaan eene ruimte groot genoeg om 30 tot 50 man, naast elkan- der gehurkt nedergezeten, te bevatten. Zij verschillen alle in afmetingen en fraaiheid van bewerking.

Het zijn deze huisjes, die door de Batak Radja's bij voorkeur aangewend worden om geheime bijeenkomsten en samensprekingen te houden van veel belang. Ook dure eeden worden steeds daar afgelegd.

In verband met het vorenstaande en om reden steller het vermijden wilde in de *lappo* de vele vergaderingen met Radja en pertoewanan's te houden, omdat de aldaar bestaande troon allicht tot differentiën aanleiding zou kunnen geven, zoo werd Radja Maligas verzocht de plaats boven het graf van diens vader vast te stellen voor alle samenkomsten, die niet in het door steller geoccupeerde huisje konden plaats vinden; zonder eenige tegenkating werd dan ook hiertoe besloten.

Ter plaatse waren aanwezig 36 karadjaïns en pertoewanans, alzoo alle Rijksgrooten van het landschap, die krachtens de hadat tegenwoordig behooren te zijn, wanneer de belangen van het rijk behandeld worden; het grootste gedeelte dezer lieden verstond zeer weinig Maleisch, zoodat de verhandelingen voornamelijk in het Bataksch gevoerd moesten worden.

Elken dag vereenigden zij zich met Radja Maligas bij steller om de noodige voorlichting te erlangen ten aanzien van de onderwerping van hun Radja aan het Nederlandsch oppergezag, de beëindiging van den broedertwist, de keuze van den Radja en de pacificatie van hun land.

Ook toen heeft rapporteur volkomen klaar ingezien van hoeveel beteekenis het is, reeds te voren eene studie van taal, land en volk te hebben gemaakt, daar het anders niet alleen bepaald onmogelijk ware geweest de debatten te leiden, maar ook de vele aan mij gestelde vragen behoorlijk te beantwoorden en sommigen op de verkeerde voorstellingen der zaken te wijzen.

Voor de Bataks was het inderdaad een waar feest, dagen lang in de gelegenheid te zijn gesteld om te politiseeren en beschouwingen te geven over den stand van zaken in hun landschap. Bekend is het dat de Bataks groote redenaars en politici zijn, die zich niet licht uit het veld laten slaan; zij behandelen de zaken in den regel zeer minutieus en wikken en wegen ter dege de voor- en nadeelen eener zaak alvorens een positief oordeel uit te spreken; ook schromen zij niet de hardste waarheden den tegenstander rond en eerlijk in het gezicht te zeggen, maar bekennen daarentegen ook gaarne openlijk hun ongelijk of de verkeerde opvatting eener zaak.

Het doel van mijne komst werd hun behoorlijk medege-deeld, waarbij niet in gebreke werd gebleven te verklaren, dat die plaats vond naar aanleiding van de herhaalde verzoeken om interventie zoowel van de zijde van Radja Maligas, als van de zijde van Toewan Naposso.

Vervolgens werd de vraag gesteld, wie van de beide

laatstgenoemden naar de meening der karadjaäns en per-toewanans de rechthebbende op de kroon van Tanah Djawa is, alsmede wien zij als Radja van Tanah Djawa wenschten te volgen.

Van allen werd eenparig het antwoord ontvangen: Radja Maligas. Ook zijne twee halfbroeders, Toewan Betoerat en Toewan Singralawan, kozen partij voor hem.

Men beriep zich algemeen op de traditie, die leert dat de wettige troonsopvolger in Tanah Djawa de zoon moet zijn, geboren uit eene *poeang* van Bandar, alsmede op de beschikking, hooger gedetailleerd ontvouwd, van Radja Timboel, waarbij de rechten op den troon aan Radja Maligas werden verzekerd; daarbij werd nog gevoegd, dat zij onmogelijk Toewan Naposso zouden kunnen huldigen als Radja, aangezien hij sedert vele jaren had getracht hun vaderland met behulp van vreemde legioenen ten onder te brengen en zelfs in de handen te spelen van hun aartsvijand, Toewan Radja, benevens dat zij, sedert Toewan Naposso's vlucht, Radja Maligas gevolgd zijn en trouw gezworen hebben.

Radja Maligas was dus de Radja van Tanah Djawa.

Na in de vergadering bekend gesteld te hebben wat Toewan Naposso mij schriftelijk betreffende de zaak had verklaard, werd overeengekomen dat mijnerzijds alle moeite in het werk zou gesteld worden om eene verzoening tusschen de broeders tot stand te brengen en Toewan Naposso te bewegen zich als groote karadjaän in het landschap te vestigen, terwijl Radja Maligas zich verplichtte alsdan een gedeelte zijner inkomsten aan hem af te staan.

Wijders werd den vergaderden, ieder in het bijzonder, afgevraagd of zij hunne volle adhaesie hechtten aan den wensch van Radja Maligas, den Radja van Tanah Djawa, om dat landschap te stellen onder de soevereiniteit van Nederland.

Eenparig klonken de antwoorden, dat men niets vuriger verlangde dan zich te stellen onder de opperheerschappij van Nederland.

Deze beslissing van Radja en karadjaäns werd met groote ingenomenheid begroet door de talrijke menigte, die om de vergaderplaats samengeschoold was, en natuurlijk als rechtgeaarde Bataks met levendige belangstelling de debatten gevolgd had; de doodsche stilte die te voren heerschte, werd plotseling onderbroken door uitroepen van goedkeuring, als: dat is zoo goed; zoo behoort het te zijn, en ja, ja, bĕradja en bĕrtoewan bij de kompagnie!

Daar de zaken het landschap Tanah Djawa betreffend door de verklaringen van Radja Maligas, de Rijksgrooten en Toewan Naposso in zooverre als geregeld konden beschouwd worden, werd aan dezen, met uitzondering van den afwezigen Toewan Naposso, bekend gemaakt, dat zij met alle de te hunner beschikking staande middelen het cannibalisme en de slavernij in de eerste plaats moesten tegengaan, daar het Gouvernement die menschonteerende handelingen steeds aan al zijne onderdanen heeft verboden, terwijl men er vast op bouwen kon dat de overtreders van dit verbod zonder twijfel hunne gerechte straf niet zonden ontgaan.

Van allen erlangde steller de positieve verzekering dat men alles in het werk zou stellen om de bedoelde misbruiken tegen te gaan.

Eindelijk werd dan den daaropvolgenden dag, den 20sten Juli 1888, op plechtige wijze door steller, ingevolge den last van den Resident, de onderwerping van den Radja van Tanah Djawa, Radja Maligas, en zijne Rijksgrooten te Pĕmatang Tanah Djawa aanvaard.

Des morgens te half negen ure, voor dat men nog eenig voedsel genoten had — daar de dure eeden met eene nuchtere maag moeten afgelegd worden — waren allen verzameld boven de grafzerk van Radja Timboel en werden, geheel volgens de hadat, de verschillende schotels, waarin het toebereide vleesch van den voor die groote plechtigheid geslachten karbouw was opgedischt, aangedragen, waaruit ieder, naar gelang van zijn rang en stand, na het uitspreken van het

formulier van beëdiging, eenige stukken vleesch nam en opat; de noodige gebeden en aanroeping der Goden waren aan deze handeling voorafgegaan, evenals ook de berekeningen der sterrenwichelaars om te constateeren, of die dag wel geschikt was voor zulke groote gebeurtenissen.

Nadat allen beëdigd waren, noodigde rapporteur de aanwezigen uit hem te volgen naar den vlaggestok, te voren door hem dicht bij de grafzerk opgericht, en heesch hij, na een daarop toepasselijke rede gehouden te hebben, onder het bulderen der lilla's de driekleur; de Radja en de Rijksgrooten namen, ten blijke van hun trouw, het in eene groote kom opgevangen bloed van den geslachten karbouw en plengden dat aan den voet van den vlaggestok.

Radja Maligas en al de karadjaäns kwamen mij daarop bedanken voor de interventie en boden mij den rechter achterbout van een anderen, mede op dien dag geslachten karbouw aan.

Eenige dagen na afloop van al deze formaliteiten aanvaardde steller den terugtocht en was op ultimo Juli weder op zijne standplaats teruggekeerd.

Toewan Naposso werd spoedig daarna per brief en door middel van soeroehans door mij op de hoogte gesteld van de gebeurtenissen te Pematang Tanah Djawa en uitgenoodigd zoodra mogelijk ten mijnent te verschijnen om mij persoonlijk mededeeling te doen van de gedragslijn, die hij voortaan wenschte te volgen.

Een bepaald antwoord werd niet van hem ontvangen; hij verzocht uitstel om mij te antwoorden of bij mij te komen, om reden hij ziek was; zijne lieden had hij geïnstrueerd om, bijaldien naar hem gevraagd mocht worden, te zeggen dat hij ziek was en daarom niet herwaarts kon komen.

Middelerwijl ontving rapporteur de opdracht om de zaken in het landschap Siantar te regelen en c. q. de onderwerping van den Radja en de Rijksgrooten aan het Nederlandsch gezag te aanvaarden.

Met de uitvoering van die opdracht werd in Augustus

1888 dadelijk een aanvang gemaakt en op medio October d. a. v. werden de tot de zaak betrekkelijke rapporten en verklaringen aan den Resident aangeboden.

In het begin van laatstgenoemde maand werd steller zwaar ziek en bleef zulks tot in het laatst van de maand November; toen volgde de tijd van de drukke werkzaamheden voor het samenstellen van de jaarperiodieken, die eerst alle ingediend zijn geworden op ultimo Januari 1889.

Sedert al dien tijd heeft Toewan Naposso niets van zich laten hooren en is mijnerzijds ook het stilzwijgen bewaard gebleven.

Stil gezeten heeft Toewan Naposso evenwel niet. Volgens zijne eigene verklaringen, werd hij van Asahansche zijde, en wel voornamelijk door den toenmaligen Sultan en den vader en den oom van den tegenwoordigen Sultan van dat rijk, aangespoord om geen genoegen te nemen met de hooger-genoemde regelingen en zich krachtig daartegen te verzetten.

Dat hij naar Asahan getogen is om ten deze raad in te winnen, is zeer verklaarbaar, daar hij al sedert jaren den steun van den Sultan van dat rijk heeft ondervonden. Deze laatste heeft er groot belang bij, Toewan Naposso als Radja van Tanah Djawa te zien optreden, daar Toewan Naposso alsdan uit dankbaarheid voor de verleende hulp den Sultan daarvoor ongetwijfeld zou schadeloosstellen door den afstand van een stuk grond; de gewone ruse de guerre van alle Inlandsche vorsten vis-a-vis de Batak Radja's.

Toewan Naposso en den met hem uit Tanah Djawa geweken pertoewanans gingen de oogen eindelijk open; zij zagen duidelijk dat zij in Asahan aan het lijntje werden gehouden, zonder eenig ander resultaat in Tanah Djawa te ontwaren dan dat Rijks grooten en volk getrouw Radja Maligas als hun Radja bleven huldigen, terwijl zij, met de weinige lieden, die zich nog om hen geschaard hadden, in groote armoede en ellende leefden en als de geringste Batak verplicht waren in hun levensonderhoud te voorzien door het maken van ladangs.

Hierbij komt nog dat de genoemden maar al te goed voelden, dat zij op een klein plekje in een gedeelte van Tanah Djawa, in Tandjoeng Marihat aan de Silau Toeha, slechts geduld werden, omdat het intermediair van het bestuur den lieden van dat landschap er toe gebracht had de vervolging, verjaging en verbanning van de eerstgenoemden vooralsnog uit te stellen; ook erlangden zij de zekerheid dat het het Inlandsch bestuur van Asahan onmogelijk was om eenige aanraking aan te knoopen met het bestuur van Tanah Djawa.

Eigenlijk heeft Toewan Naposso gedurende meer dan een jaar de zaak slepende gehouden en het, onder opwerping van de noodige voorwendsels, vermeden, steller een positief antwoord te geven.

In Mei 1889 zond Toewan Naposso, voor de eerste maal, een zijner pertoewanans herwaarts om mij het bericht te brengen, dat zijn toewan nu in ernst het voornemen koesterde zijne opwachting te komen maken en gaarne van mij zou vernemen, wanneer zulks mij het best convenieerde.

Mijn antwoord had tengevolge dat hij, met al zijne hem trouw gebleven volgelingen, uitgezonderd Toewan Merdjan di Atjeh, reeds in den aanvang der maand Juni van dat jaar zich te mijnen bureele bevond ten einde eene oplossing der hangende quaestie te provoceeren.

Het resultaat van de breedvoerige onderhandelingen was, dat Toewan Naposso na de noodige samensprekingen gehouden te hebben met zijne karadjaäns, verklaarde, zich geheel te zullen onderwerpen aan de regelingen door het bestuur in het landschap Tanah Djawa te treffen, en bereid te zijn zich met Radja Maligas te verzoenen, alsmede, evenals laatstgenoemde gedaan had, den eed van onderwerping aan het Nederlandsch oppergezag te zullen afleggen; hij verzocht slechts om de gunst van in eene groote vergadering, samengesteld uit al de Rijks grooten van Tanah Djawa en bijgewoond door Radja Maligas en rapporteur, de beslissing van de vergaderden te mogen vernemen,

dat zij hem, Toewan Naposso, positief vervallen hebben verklaard van den troon en Radja Maligas tot Radja van Tanah Djawa hebben uitgeroepen.

Uit overweging dat Radja Maligas vroeger met klem er bij mij op aangedrongen heeft, om, wanneer de zaken met Toewan Naposso geheel in het reine gebracht zouden zijn, de karadjaäns in eene door mij gepresideerde vergadering, die mede door Toewan Naposso en zijne volgelingen zou worden bijgewoond, de verklaringen te laten afleggen dat zij den eerstgenoemde als hun wettigen Radja hadden erkend en hem in den vervolge trouw zouden ter zijde staan, besloot steller Toewan Naposso de gevraagde gunst toe te zeggen.

Daarop werden op de gebruikelijke Bataksche wijze achtereenvolgens Toewan Naposso en de hem gevolgde karadjaäns door mij beëdigd; zij legden denzelfden eed af, als die te voren door Radja Maligas en zijne Rijks-grooten was afgelegd.

Na afloop dezer formaliteiten kwam Toewan Naposso op zeer vertrouwelijke wijze mededeeling doen van al de wederwaardigheden en misères, gedurende al die jaren door hem en de zijnen doorstaan, en van zijn verlangen, om zijne oude moeder, zijne vrouwen en kinderen en alle bloedverwanten, die achtergebleven waren, weder te mogen zien; vooral naar het terugzien zijner moeder snakte hij zeer.

Van het vorenstaande gaf steller aan Radja Maligas kennis en verzocht hem met zijne twee andere broeders den 17en Juni te Kotta Besar Maligas te zijn, ten einde zich aldaar met Toewan Naposso te kunnen verzoenen.

Op dien datum was rapporteur met Toewan Naposso te laatstgenoemder plaatse en vond Radja Maligas met diens broeders aldaar vereenigd.

Beide broeders kwamen met het noodige gewapende gevolg, dat bij het passeeren hoegenaamd geene notitie van elkander nam; de gebroeders hielden zich zorgvuldig voor elkander verborgen tot op het oogenblik van de ontmoeting in mijne tegenwoordigheid.

Op den 21sten daaraanvolgende had de groote verzoeningsplechtigheid plaats, die nagenoeg den geheelen dag in beslag nam, alvorens aan alle vereischte formaliteiten behoorlijk was voldaan; de noodige beëdigingen bleven, zooals te begrijpen is, niet achterwege.

Alles liep geregeld en kalm ten einde en vrij spoedig waren de volgelingen der beide broeders, door niets meer van elkander gescheiden, vergenoegd vereenigd aan denzelfden disch; de verbroedering van de laatsten ging belangrijk veel vlugger dan die hunner gebieders.

Er werd overeengekomen, dat Toewan Naposso met zijne naaste familie voorloopig in meergenoemde kotta zou blijven wonen, terwijl zijne volgelingen successievelijk zouden terugkeeren naar de vroeger door hen geocepeerde kotta's, zoodat de geheele bende der oppositie weldra opgelost zou zijn en samengesmolten met de kern der gezeten bevolking.

Met het oog op de groote uitgestrektheid van het gebied van Tanah Djawa, was het Radja Maligas niet mogelijk geweest alle pertoewanans en karadjaäns op dat tijdstip in de kotta te vereenigen, weshalve rapporteur bepaalde dat na drie maanden allen, inclusief Radja Maligas en Toewan Naposso, zich te Laboean Roekoe moesten verzamelen, om aan het boven genoemde verlangen van beide laatstgenoemden te voldoen en ten einde, zooveel mogelijk in overeenstemming met de Batak-hadat, de aan elk der broeders te verleen privilegiën te regelen en vast te stellen.

Tegen het einde van Juni 1889 keerde steller naar zijne standplaats terug, in de volle overtuiging, dat de pacificatie van het landschap Tanah Djawa een voldongen feit was, zonder daarbij uit het oog te verliezen, dat met de persoonlijkheid van Toewan Merdjan di Atjeh nog terdege rekening behoorde gehouden te worden en geene moeite gespaard mocht worden om dezen tot eene verzoening met Radja Maligas over te halen.

De tijdsruimte van drie maanden werd echter verre overschreden; ditmaal niet alleen door de traagheid der

Bataks bij hunne bewegingen, maar hoofdzakelijk doordat eerst Toewan Naposso geruimen tijd lijdend was aan een abces en later Radja Maligas tengevolge van een val eenige maanden bedlegerig is geweest. De meeste pertoewanans en karadjaäns zijn feitelijk een paar maanden te Pematang Tanah Djawa vereenigd geweest, ingevolge de oproeping van hun Radja, en hadden zich van den noodigen leeftocht voorzien om eenigen tijd alhier te verblijven.

In Januari 1890 vereenigden zich dan eindelijk te dezer plaatse Radja Maligas, Toewan Naposso, hunne beide halfbroeders, Toewan Betoerat en Toewan Singralawan en de pertoewanans en karadjaäns van het landschap Tanah Djawa en hadden de noodige vergaderingen onder leiding van steller plaats.

Na verscheidene langdurige bijeenkomsten, waarin Toewan Naposso voornamelijk het woord voerde, ten einde van de Rijksgrooten te vernemen, op welke gronden zij hem niet als hun Radja wilden erkennen en tevens om te trachten zich te zuiveren van de tegen hem gerichte beschuldigingen, in hoofdzaak betreffende den jarenlangen krijg door hem tegen zijne broeders en zijn eigen volk gevoerd, en zulks met de hulp van de aartsvijanden van Simeloengoen, namelijk de Radja's, die, alleen door zijn toedoen, de schendende hand geslagen hebben aan alles wat allen lieden van Tanah Djawa heilig is, werd door de Rijksgrooten in tegenwoordigheid van de vier gebroeders de beslissing duidelijk uitgesproken wien zij als den rechtmatigen troonsopvolger van Tanah Djawa wenschten te erkennen.

Eenparig, met uitzondering van de drie karadjaäns, die Toewan Naposso gevolgd waren en steeds aan diens zijde gestaan hadden, verlangden zij dat Radja Maligas tot Radja van Tanah Djawa zou verheven worden en wenschten zij steeds hem te volgen, die feitelijk ongeveer tien jaren lang hun Radja was geweest, terwijl het land voortdurend geteisterd werd door buitenlandsche vijanden en binnenlandsche onlusten.

Nadat deze beslissing gevallen was, moesten wederom langdurige vergaderingen gehouden worden, alvorens tot eene regeling werd overgegaan van de rechten en verplichtingen van de gebroeders.

Daar het mij bleek, dat de onderhandelingen tusschen de vier gebroeders tot geen bepaald resultaat zouden leiden, daar dezen te veel het oog gevestigd hielden op kleinigheden, kwam het mij alleszins raadzaam voor ter zake het volgende voor te stellen:

dat Toewan Naposso door Radja Maligas zal verheven worden tot Radja Moeda en zulks met behoud van denzelfden titel, namelijk Toewan Naposso, opdat het vastgesteld worde dat deze de tweede persoon in den staat zij;

(zooals uit het vorenstaande te zien is, is metterdaad de titel van Toewan Naposso naar den zin en de beteekenis der woorden veranderd, daar toch de *galar* Toewan Naposso oorspronkelijk niet het Maleische Radja Moeda beteekende),

dat de drie gebroeders Radja Maligas moeten bijstaan bij de uitoefening van het bestuur over het landschap Tanah Djawa in den meest algemeenen zin en geheel opgevat krachtens de Batak-hadat; dat zij zullen behooren tot de voornaamste Rijksgrooten en verplicht zijn de bevelen van Radja Maligas stiptelijk ten uitvoer te leggen, en volstrekt niets mogen ondernemen zonder de voorkennis en de goedkeuring van den laatstgenoemde;

en dat alle inkomsten van het rijk in drie gelijke deelen zullen verdeeld worden, komende daarvan twee derden ten bate van Radja Maligas, die zich verplicht daarvan de noodige geldelijke ondersteuning te verleenen aan de karadjaäns, terwijl het overig één derde deel, wederom in drie gelijke deelen verdeeld zal worden en Toewan Naposso en Toewan Betoerat daarvan ieder één derde gedeelte bekomen, zullende het resterende één derde gedeelte in twee gelijke deelen verdeeld worden, waarvan de eene helft nog aan Toewan Naposso toekomt en de andere helft wordt gegeven aan Toewan Singralawan.

De karadjaans betuigden dadelijk hunne instemming met het voorgestelde en spoorden de partijen krachtig aan om die regeling te accepteeren.

Het kwam echter geraden voor, aan partijen den noodigen tijd te laten om gezegd voorstel rijpelijk te overwegen; de vergadering ging daarna op reces uiteen.

Eenige dagen later, toen de hooger genoemden wederom ten mijnent bijeengekomen waren, verklaarden de vier gebroeders dat zij, na rijp beraad, niet anders konden doen dan hunne volle adhesie betuigen met het voorstel en de regeling direct na hunnen terugkeer in Tanah Djawa zouden in praktijk brengen.

Toewan Naposso verklaarde alstoen in de volle vergadering zijn jongeren broeder Radja Maligas te erkennen als Radja van Tanah Djawa en bracht dezen het vereischte huldebetoen.

Hierdoor zou aangenomen kunnen worden dat in gezegd landschap de hangende quaestiën eindelijk plaats zullen kunnen maken voor een geregelden gang van zaken en de oorlogstoestand bezworen is, ware het niet dat men nog rekening te houden had met een persoon, die Toewan Naposso gevolgd was in zijn vlucht uit Tanah Djawa, en die steeds getoond heeft het geniale hoofd van de Tanah Djasche oppositie te zijn geweest, alsmede die immer steun en hulp gezocht, en vaak ook gevonden heeft, bij de Radja's in de Tobalanden en Perdembanan, evenzeer als bij den Toewan Radja. Het behoeft wel niet nader betoogd te worden, dat deze persoon, Toewan Merdjan di Atjeh, steeds onderhandelde voor en namens Toewan Naposso.

Alhoewel Toewan Merdjan di Atjeh, na de onderwerping van Toewan Naposso, niet bij machte zou geweest zijn om een groot leger tegen Tanah Djawa te velde te brengen, is diens invloed in de hooger genoemde landstreken toch nog groot genoeg om Tanah Djawa overlast te doen ondervinden van stroopers en van lieden, die invasies in dat landschap ondernemen.

Het is dan ook voor Tanah Djawa eene gebeurtenis van zeer groote beteekenis geweest, dat het eindelijk gelukt is in het begin van de maand April 1890 Toewan Merdjan di Atjeh in mijne tegenwoordigheid den eed van onderwerping en trouw aan Radja Maligas te doen afleggen.

Thans kan met zekerheid gezegd worden, dat de inwendige rust in het landschap Tanah Djawa verzekerd is.

Vele lieden, die tijdens den oorlog dat landschap hebben verlaten, zijn daarin wedergekeerd en de met Toewan Naposso gevluichte lieden hebben voor het grootste gedeelte hunne vroeger verlatene kampongs (hoetta's) weder geoccupeerd; ook Toewan Merdjan di Atjeh bevindt zich weder te Merdjan di Atjeh.

Het laat zich aanzien dat Tanah Djawa spoedig den bloei en de welvaart van weleer zal herkrijgen; het is ontegenzeggelijk het meest interessante en schoonste landschap van de onafhankelijke Bataklanden.

LABOEAN ROEKOE, April 1890.

NOTA OMTRENT DE BATAKLANDEN (SPECIAAL SIMELOENGOEN).

DOOR

J. A. KROESSEN

Controleur B. B.

Grondgebied, ligging, grenzen, terreingesteldheid en voorname rivieren.

In het uitgestrekte gebied, gelegen tussehen Batoe Bara en het Tobameer, strekt zich een nagenoeg niet onderbroken oerwoud uit, dat de schoonste en kostbaarste houtsoorten in zich bevat, waarvan de bevolking echter betrekkelijk weinig gebruik weet te maken. Voor den huisbouw zoekt en kapt men vrij goede houtsoorten, doch alleen om als stijlen, palen, balken en ribhouten aan te wenden; zeer zelden brengt men een houten omwanding aan, maar men vergenoegt zich in den regel met de omwanding te vlechten van gespleten bamboe, welk materiaal overal in groote hoeveelheden aanwezig is.

De maagdelijke bosschen worden door drie groote lalangvlakten onderbroken, die als eilanden door eene zee van boomen zijn omgeven; de vlakte, gelegen tussehen de kotta's Radja Maligas en kotta Bajoe, zeer zeker de uitgestrektste der drie, heet Pematang lalang menggal en bevat in zich twee meren van niet zeer groote afmetingen, doch die beduidend diep zijn, genaamd Bawang Sikambing en Bawang Besar; de Pematang lalang Radja Hombang ligt tussehen kotta Bajoe en kotta Radja Hombang, welke vlakte de kleinste der drie is; en de poeloe horsik, dat wil zeggen de zandvlakte, ligt tussehen de kotta Pematang Tanah Djawa en de kotta Boentoe Toeroenan.

Naar het voorkomt, en ook volgens de bewering der lieden aldaar, zijn deze vlakten ontstaan door den ladangbouw,

die jaren lang op die plekken plaats heeft moeten hebben. De soort van lalang, die daar groeit, wijst wel op de vruchtbaarheid van den bodem, ten minste daarop, dat de grond niet is zoogenaamde tanah mati; voor de tabakscultuur kunnen die vlakten vermoedelijk nog beduidend groote waarde hebben.

Van noord naar zuid gaande, loopt het terrein tot Pematang Tanah Djawa vrij regelmatig en zacht glooiend op, om te laatstgenoemder plaatse eene hoogte te bereiken van 940 voet boven de oppervlakte van de zee. Van die Pematang verder zuidwaarts gaande tot aan het Tobameer, vindt men het terrein nu en dan meer geaccidenteerd, ja vertoonen zich zelfs bij afwisseling vrij belangrijke hoogten daarin, tot dat men bij het genoemd meer stuit op den steilen wand van het Boekit Barisan gebergte, welks voornaamste toppen bekend staan onder de namen van Dolok Si Manoeek Manoeek en Dolok Si Rikki. Na den top van dit gebergte bereikt te hebben, daalt men langs eene zeer steile helling af naar den zandigen oever van het Tobameer.

Tusschen de Pematang Tanah Djawa en het Tobameer treft men nog verscheidene zeer uitgestrekte plateaux aan, die nagenoeg gansch en al bedekt zijn met oerwoud.

Dicht bij de kotta Penambeian Siroesa vindt men het meer — de Bataks zeggen bawang — Siwahoewak; eigenlijk het eenige meer van beteekenis in deze landstreek.

De voornaamste rivier — in het Bataksch Bah — is de Bah Bolloek, die haren oorsprong heeft in het gebergte aan het Tobameer en vandaar in noordwestelijke richting haar loop door het landschap Tanah Djawa vervolgt, vervolgens het landschap Bandar nagenoeg in dezelfde richting doorstroomt, tot zij even boven Tanah Merah zich splitst in twee takken, waarvan de een door het landschap Tandjoeng, onder den naam Soengei Tandjoeng en de ander door het landschap Si Pare Pare, onder den naam van Soengei Si Pare Pare, naar zee stroomt; naar alle waarschijnlijkheid is deze rivier te beschouwen als de uitwatering van het Tobameer.

Hare voornaamste zijrivieren, die alle op het gebergte aan het Tobameer ontspringen, en in haren westelijken oever uitmonden, zijn, van Zuid naar Noord gaande, de Bah Loemboet, de Bah Tonggoeran, met hare zijrivieren Bah Kikat en Bah Kasinder, en de Bah Ballon, met hare zijrivieren Bah Hilang, Bah Boetong, Bah Biak en Bah Pamodjian, terwijl die, welke aan den oostelijken oever uitmonden, zijn de mede op de Toba-bergen ontspringende rivieren, respectievelijk de Bah Memboeajak, de Bah Heras, de Bah Kepasoeck en de Bah Dahid.

Deze rivieren zijn onbevaarbaar, vervolgen hun loop met eene kolossale snelheid door een uit de rotsblokken geboorde bedding en ruischen en bruisen, vaak met donderend geweld, over opeengestapelde rotsmassa's voort, tot zij aan de grenzen van het Maleisch gebied, na hunne bedding belangrijk verbreed te hebben, bevaarbaar zijn geworden.

In het oosten van het landschap Tanah Djawa treft men den oorsprong aan van de naar de landschappen Batoe Bara en Asahan loopende rivieren; van de meeste dezer rivieren bevinden de bronnen, beekjes en kreekjes zich in het zuiden van Tandjong Marihat. Zoo ontspringen daár de Soengei's: Dolok, Moeka (Serdang) — die noordelijker de Soengei Batoe Bara Kanan heet —, Doesoen, Merbau, Bidjangkar en Silau Toeha.

Het landschap Tanah Djawa wordt begrensd als volgt: Ten noorden door het landschap Batoe Bara — eene rechte lijn getrokken van de Loeboek Si Djaloeman naar kotta Dolok Batoe Nangar; van hier naar kampong Poelau Bésar; van deze kampong naar de kwala Soengei Siadjem; van deze kwala naar Goenoeng Kwali; en van deze Goenoeng in zuidoostelijke richting naar de Soengei Salim.

Ten oosten door het landschap Asahan en het Batakgebied Pedembanan — vanaf laatstgenoemd punt aan de Soengei Salim deze rivier stroomopwaarts tot aan hare uitstrooming uit de Soengei Silau Toeha —; vervolgens deze laatste rivier stroomopwaarts tot aan haren oorsprong en eene rechte lijn

van dit punt naar de kotta Si Ardjang; van deze kotta naar de perkottaän Si Doegoeleboean; van deze perkottaän naar Opoenggaloeng en verder naar het Tobameer.

Ten westen door het landschap Siantar; van de Loeboek Si Djaloeman eene rechte lijn naar de Bah Ballon; deze rivier stroomopwaarts tot aan de uitmonding daarin van de Bah Hilang; dan deze rivier stroomopwaarts tot aan de uitmonding daarin van de Bah Biak en vervolgens deze rivier stroomopwaarts tot aan haar oorsprong, de bergen aan het Tobameer.

Ten Zuiden door het Tobameer.

Politieke indeeling en bestuur.

Elk landschap in het Batakgebied is verdeeld in een groot aantal marga's, aan het hoofd waarvan pertoewanans of karadjaäns staan, met den titel van Toewan, wier waardigheid erfelijk is in de mannelijke linie. Iedere marga is weder verdeeld in een grooter of kleiner aantal hoeta's, kotta's of kampongs, aan het hoofd waarvan Toewans staan, die in den regel gekozen worden door den Pertoewanan en de bevolking, en bevestigd in hunne waardigheid door den Radja. Zooveel mogelijk wordt aan den regel vastgehouden, dat deze waardigheden erfelijk zijn in de mannelijke linie. Elke toewan hoeta wordt in zijn bestuur bijgestaan door een raad, samengesteld uit de aanzienlijkste en oudste lieden der gemeente. De installatie van een pertoewanan geschiedt op plechtige wijze door den Radja in tegenwoordigheid van al de overige pertoewanans of karadjaäns en steeds in de hoofdplaats van het rijk. De pertoewanan oefent het bestuur uit over zijne marga, gesteund door een raad, bestaande uit de tot die marga behorende Toewans. Elke pertoewanan is voor de hoeta waarin hij gevestigd is, tevens Toewan kotta. Vaak gebeurt het dat een Pertoewanan den titel voert van Radja, een titel, die hem van oudsher toekomt en die hij daarom mag blijven voeren. Elk vlek, gehucht of buurt in statu nascenti, wordt doesoen genoemd en blijft zoo geheeten,

totdat er een Toewan kotta wordt aangesteld, hetgeen veelal afhankelijk gemaakt wordt van het aantal daarin gevestigde huisgezinnen, het zich daaromheen bevindend aantal ladangs en de aanwezigheid van een voor die waardigheid geschikt persoon; aan vaste regels valt hier hoegenaamd niet te denken; het bon plaisir van den Radja speelt de hoofdrol.

Als regel kan gelden, dat de Radja van het rijk het grootste aantal hoeta's heeft, die dan *kotta tengga* plegen genoemd te worden en de hoofdmarga of marga van den Radja uitmaken.

Eene andere omstandigheid, die vooral niet onopgemerkt voorbijgegaan mag worden, is dat in verreweg de meeste Batakstaten vasallen van den Radja aangetroffen worden, die slechts de suzereiniteit van den Radja erkend hebben en ten opzichte van dezen in een bijzonderen rechtstoestand verkeerden, welke toestand in de verschillende landstroken dikwijls geheel verschillend is. De hoofdzaak voor den Radja is immer, dat de vasal berpoeang, hetgeen in het Bataksch de Maleische uitdrukking beradja dan bertoewan vervangt, bij hem en hem als zoodanig getrouw blijft. Bij groote vergaderingen, gehouden door den Radja, waarin de belangen van het land behandeld worden, zijn de vasallen verplicht tegenwoordig te zijn; doch behoeven, volgens de Batak-hadat, alleen te verschijnen op de hoofdplaats van het rijk om die vergaderingen bij te wonen en hebben het recht te weigeren op andere plaatsen, behalve in hun eigen gebied, samenkomsten met den Radja te hebben. Het staat den Radja vrij, om in hun gebied te komen en aldaar te vertoeven, terwijl de betrokken vasal verplicht is den Radja dan als zoodanig de noodige eer te bewijzen en te huldigen.

In Tanah Djawa zijn de volgende vijf vasallen aanwezig: Toewan Dolok Periboean, Toewan Djerlangkataran, Toewan Tandjoeng, Radja Girsang en Radja Simpangan Ballon.

De Radja's, Pertoewanans en Toewans worden steeds genoemd naar de marga, aan het hoofd waarvan zij staan

en zulks met voorvoeging van het praedicaat Radja of Toewan.

De rechten en plichten der Radja's zijn door de hadat bepaald.

De Radja geniet eene bijna goddelijke vereering; van alle mogelijke zaken, die in de marga's voorvallen, behoort hij in kennis gesteld te worden, zonder dat het hem vergund zij, in genomen beslissingen der Toewans of Pertoewanans wijziging te brengen, tenzij een der betrokken partijen, na de beslissing van zijn Toewan vernomen te hebben, onmiddellijk verklaart de zaak ook gaarne aan het oordeel van den Radja te willen onderwerpen. Bekrachtigt de Radja de beslissing van den Pertoewanan, dan ondergaat de appellant, wegens het gemis van vertrouwen in zijn Toewan, de daarvoor gestelde straf, die in den regel uit geldboete bestaat; in het tegenovergestelde geval gebeurt er niets anders dan dat hij — appellant — het pleit wint.

Vermeent echter een persoon, die in de eene of andere strafzaak betrokken is, dat zijn hoofd hem om de eene of andere reden niet goed gezind is en hem daarom partijdig behandelen zal bij de berechting der zaak, dan staat hem de weg open om te ontvluchten, hetzij naar den Radja, hetzij naar een anderen Pertoewanan, bij wien hij vermoedt milder behandeld te zullen worden. Deze laatste Pertoewanan is verplicht de zaak te onderzoeken en af te doen, en behoeft in geen geval den vluchteling uit te leveren aan zijn oorspronkelijken Toewan, die alsdan ook den vluchteling niet mag oppakken, tenzij deze ontmoet wordt op terreinen buiten de rayons der hoeta's, behoorende die persoon dan weder onder het ressort van den eersten Toewan.

De rechtspraak berust in beginsel bij den Radja en de Pertoewanans en Karadjaäns; dezen vergaderen daartoe in de lappo (veranda) van het huis van den Radja en worden op onbepaalde tijdstippen door hem opgeroepen. Over het algemeen wacht de Radja met de oproeping, tot er zich een groot aantal zaken hebben opgestapeld.

De beschuldigten in crimineele zaken van groot belang worden, gebonden aan handen en voeten, overgeleverd aan de bewakers der hoeta's, die mede verplicht zijn, op kosten van den Radja, voor hunne voeding te zorgen. Iedere hoeta wordt steeds bewaakt door twee tot vier mannen, die wacht houden in daartoe opgestelde wachthuisjes aan de beide ingangen. Een ieder, die eene hoeta nadert, is verplicht reeds op eenigen afstand daarvan de bewakers — perangap — aan te roepen; ook van de vrouwen wordt dit verlangd. Aan dat beginsel wordt evenwel in de practijk niet vastgehouden.

De Pertoewanans hebben het recht gekregen, met de Toewans in hun ressort, in vergaderingen, belegd in de lappo van den Pertoewanan, alle zaken af te doen en in alle zaken vonnissen uit te spreken, voor zooverre die vergrijpen betreffen, begaan in zijn gebied.

Bij de voltrekking van de doodstraf, hetgeen beteekent, dat de veroordeelde geslacht en opgegeten wordt, is de Pertoewanan verplicht eenige deelen van het lichaam van den veroordeelde in een stuk bamboe te doen, te koken en aan den Radja aan te bieden.

De door den Pertoewanan opgelegde geldboeten komen, bijaldien die niet ten voordeele van de beleedigde of benadeelde partij zijn gebracht, te zijnen favoure. Is de veroordeelde echter bovendien nog gehouden, zooals gewoonlijk geschiedt, het een of ander dier te slachten, dan wordt dat door de vergaderden gezamenlijk opgegeten.

De Toewan kotta of hoeta heeft de bevoegdheid kleine geschillen, gerezen tusschen de lieden in zijn ressort, te beslechten en de daaruit voortspruitende voordeelen te zijnen bate aan te wenden; in den regel beslist deze met de oudsten en aanzienlijksten der plaats.

Geschillen tusschen de Pertoewanans onderling worden steeds door den Radja beslecht. Ook zaken waarin onderdanen van verschillende Pertoewanans betrokken zijn, komen steeds voor den grooten Raad en worden door den Radja afgedaan.

De straf volgende op de doodstraf is die, waarbij iemand

gedoemd wordt tot slavernij, hetgeen genoemd wordt *masoq djabo ballon*; de veroordeelde wordt alsdan de slaaf van den Radja of den Pertoewanan, die het recht hebben deze lieden naar welgevallen te verkoopen of op vrije voeten te stellen. Blijven deze lieden in het land, dan moeten zij voornamelijk in de ladangs van hun heer en meester werken en diens kinderen verzorgen, terwijl zij onderling mogen huwen.

In de meeste gevallen kunnen de hoogerbedoelde straffen met geld of geldswaarde worden afgekocht, en kan alsdan een buffel of bok tot substitutie dienen.

Op moord staat de doodstraf, in den regel te voltrekken door de naastbestaanden der vermoorden. Echtbrekers, landverraders en spionnen worden ter dood gebracht. De executie heeft plaats in de hoeta waar het vonnis is uitgesproken. De veroordeelde wordt aan een paal gebonden en dan door de omstanders met lanssteken of toemboek lada — korte messen, die men steeds in den gordel bij zich draagt — afgemaakt en daarna opgegeten. Hetzelfde lot wedervoer den vreemdeling, die ongenoodigd eene hoeta binnentrad; hij werd als spion beschouwd.

De inkomsten van den Radja zijn vrij belangrijk; behalve de bepaalde inkomsten hem door de hadat gewaarborgd, beijvert een ieder zich steeds, hem het een of ander geschenk aan te bieden, om zich te verzekeren van zijne blijvende goedgezindheid; elke merkwaardige variëteit, die aangetroffen wordt, pleegt men, als zijnde eene bijzonderheid, den Radja te brengen.

Van den landbouwer krijgt de Radja jaarlijks één zak (*gapit*) rijst, inhoudende één gantang, één haan en één bosje sirihbladeren; deze hoeveelheid is het minimum, dat een ieder verplicht is den Radja bij wijze van belasting op te brengen; grootere hoeveelheden worden zeer vaak aangeboden en zulks vooral door lieden, die voor de eerste maal een ladang maken en door vreemdelingen. Tracht een landbouwer deze belasting te ontduiken, dan wordt hij door zijn

Toewan kotta beboet met § 2 tot § 4; de verbeurde boete komt ten bate van den Toewan.

Brengt men een karbouw of bok aan den Radja, dan moet daarbij gegeven worden onderscheidenlijk tien tot twintig gantang of twee gantang rijst.

Als regel is aangenomen, dat alle invoer van artikelen vrij is van alle belastingen, terwijl de uitvoer van alle voorwerpen, producten en dieren aan een bepaald recht is onderworpen. De belasting bedraagt één tiende van de verkoopwaarde. Voor den uitvoer van paarden, buffels, koeien en olifanten wordt een vast recht van twee dollars (ringgit) geheven. Hetzelfde recht wordt betaald voor den uitvoer van een honderd goeloeng rotan — een goeloeng bevat honderd stuks rotan —, een pikoel ramboeng, een pikoel majang, een pikoel lili en een honderd gantang damar.

Barang larangan, voorwerpen, die door ingezetenen gevonden, aan den Radja moeten afgestaan worden, daar alleen deze die bezitten mag, worden ook aangetroffen; de voornaamste zijn: olifantstanden, van het stel wordt een — de linker — door den Radja aan den vinder teruggegeven, althans zoo hij dien niet begeert te koopen, rhinoceroshoorns, tjoelik toepi, tjiervellen en de rechterachterbout van elk geslacht of gevangen dier.

Nog kan, als uitmakende een deel der inkomsten van den Radja beschouwd worden, de zoogenaamde opahan Radja, die betaald moet worden door iederen mannelijken onderdaan van den Radja, wanneer hij een huwelijk aangaat, onverschillig voor de hoeveelste maal hij trouwt; dit recht wordt geheven naar gelang van den stand van den persoon tot een bedrag van 2, 4, 6 of 8 dollars (ringgit).

Van deze bedragen geeft de Radja immer een of twee ringgit ten geschenke aan den betrokken Toewan kotta, dat wil zeggen, aan den Toewan kotta van de kotta, waarin de bruidegom verblijf houdt.

Dichtheid van bevolking, kampongs en communicatiemiddelen.

De sterkte van de bevolking van het landschap Tanah Djawa wordt, volgens de verkregen opgaven, op ongeveer 30,000 zielen berekend; het dichtst bevolkt is de streek tusschen Pematang Tanah Djawa en het Tobameer.

Hieronder volgt eene opgave van de meeste hoeta's van de grens met het landschap Batoe Bara tot aan het Tobameer, met bekendstelling van het aantal huisgezinnen in iedere hoeta:

- Dolok Batoe Nanggar* — 35 — *Negeri Dolok* — 4 — ;
Besar Sipoldas — 20 — *Taratak* — 20 — *Oedjoeng Bajoe* — 2 — ;
Goenoeng Maligas — 47 — ;
Tandjoeng Marihat — 100 — *Tindjawan* — 4 — ;
Poeloe Pitoe — 78 — ;
Doesoan — 20 — *Panambeian* — 4 — ;
Koeboean — 4 — *Poeloe Djawa* — 16 — ;
Besar Maligas — 22 — ;
Bahal Batoe — 30 — *Poeloe Serana* — 4 — ;
Radja Maligas — 80 — ;
Penambeian Seroesa — 6 — *Silak kidil* — 4 — *Silau hataran* — 12 — *Oedjoeng kabal* — 5 — ;
Bajoe — 34 — *Besar madjawa* — 5 — *Poeloe Pitoe* — 4 — ;
Pepoetaran — 40 — *Marihat Boeter* — 12 — *Perhaperasan* — 10 — *Penambeian Siradjim* — 4 — *Tandjoeng Boeter* — 12 — *Penambeian* — 6 — ;
Radja Hombang — 20 — ;
Penambeian Serma — 4 — *Menrajah* — 24 — *Nagodjor* — 6 — ;
Djawa Maradja — 11 — *Penambeian Simerga* — 9 — ;
Benoewa — 6 — *Rantau* — 12 — *Poeloe Lawan* — 8 — ;
Bahalat — 8 — *Bajoe bidin* — 30 — *Lihass* — 24 — ;
Batang Nior — 6 — *Tandjoeng Merilla* — 4 — ;

Doesoën Pinang — 22 — Koeboean — 12 — Pematang
Tanah Djawa — 60 —;

Negari Bajoe — 30 — Kepettakan — 12 — Oeroeng Bajoe —
30 — Djawa Bajoe — 35 — Djawa Dipar — 12 —;

Merdjandi — 45 — Dipar — 20 — Djardi Bajoe — 6 —;

Serba — 30 — Tandjoeng — 12 — Penambeian — 8 —;

Boentoe Toeroenan — 36 — *Boentoe Sinaha* — 8 — *Boentoe*
Djawa — 23 — *Boentoe Meheris* — 12 — *Boentoe Siotong* — 5 —;

Merdjan di Atjeh — 40 —;

Djawa Tenggara — 20 — *Boentoe Goenoeng* — 12 —;

Ketoendoegan — 26 — *Penambeian Si Djoeloeng* — 18 —;

Penambeian Sideres — 40 — *Penambeian Si Batoe* — 10 —

Dodohan — 21 —;

Tengga Batoe — 40 — *Penambeian* — 10 — *Bangoen Batoe*
— 12 — *Bajoe Beroeboen* — 22 — *Boentoe Gading* — 8 —;

Dolok Periboean -- in het gebied van dezen Toewan worden
voor het minst 60 hoeta's aangetroffen en kan het aantal
huisgezinnen veilig op 1500 gesteld worden.

Perbojokan — 20 —;

Silau Merdjawa — 21 —;

Boentoe hoeloean — 42 —;

Sariboe laqsa — 100 —;

Rendang — 30 — *Sapo Bakoet* — 8 —;

Telon Soekit — 22 —;

Boentoe Sariboe — 25 —;

Ajek Radja — 20 —;

Parorasan — 21 —;

Girsang verdeeld in drie soekoes (*Dapitoe*, *Portie* en
Dasoehoet), aan het hoofd waarvan *Radja's* staan, telt 1200
huisgezinnen.

Simpangan Ballon verdeeld in drie soekoes (*Dapitoe*, *Portie*
en *Dasoehoet*), aan het hoofd waarvan *Radja's* staan, bevat
1800 huisgezinnen.

Djerlangkataran telt 12 hoeta's met 350 huisgezinnen.

Parapat telt 8 hoeta's met 200 huisgezinnen.

De cursief gedrukte namen zijn mede de namen (*gèlar*)

van de Pertoewanans dier streken, benevens de hoeta's waarin dezen verblijf houden, terwijl de op denzelfden regel gestelde namen van hoeta's, de hoeta's aanduiden die onder hen ressorteeren. De overige namen wijzen de hoeta's aan, die onder het ressort van den Radja van Tanah Djawa staan.

Wat de inrichting en versterking dezer hoeta's betreft, valt volmaakt hetzelfde mede te deelen, als hetgeen werd bekendgesteld bij dezerzijdsche brieven van 6 en 15 October 1888, respectievelijk Nos 136/4 en 137/4.

Het eenige wat hieromtrent nog valt op te merken, is dat elke hoeta als het ware door een krans van de prachtigste ladangs is omringd, in welke ladangs zeer goed gebouwde woningen staan, die, zonder uitzondering, alle omgeven zijn van schoone en goed gereinigde tuinen, waarin vaak vruchtboomen en sierplanten om den voorrang dingen. In deze ladanghuizen houdt de familie van den vroegen ochtend tot het vallen van den avond verblijf, terwijl het huis in de hoeta slechts des nachts de familie en haar have en goed herbergt, en zulks hoofdzakelijk om aldaar beveiligd te zijn tegen de onverhoedsche aanvallen van vijanden of roovers en beschutting te vinden voor het woest geweld van wilde dieren.

De communicatiemiddelen te land kunnen over het algemeen goed genoemd worden; communicatie te water bestaat hoegenaamd niet, daar de rivieren reeds op één dagmarsch afstand verwijderd van de grens met het landschap Batoe Bara totaal onbevaarbaar zijn, zoowel door hare ondiepte als door de menigvuldige rotsblokken, die daarin opgehoopt zijn.

Al de verschillende hoeta's zijn onderling verbonden door voetpaden, die, wanneer die door bosschen voeren, niet alleen gericht zijn naar eene bepaalde windstreek, maar ook zoodanig zijn uitgekapt, dat men zelfs op het midden van dag den zich onder het lommer der woudreuzen voortbeweegt. Zonder belangrijke hindernissen te ontmoeten, kan men zeer gemakkelijk zich te paard daarlangs begeven.

Bestaat er druk verkeer tusschen eenige hoeta's en is men niet beducht voor vijandelijke overvallen, dan hecht de Batak er zeer aan, dat de paden, die alsdan ruim een vadem breed zijn, goed onderhouden worden; aan de gewenschte schaduw op den weg mag het niet ontbreken; ook voeren die paden den reiziger vaak door rivieren, die nu eens doorwaadbaar en dan eens zoo diep zijn, dat men over een of meer bij wijze van brug daarover opgestelde boomstammen al balanceerend moet trachten den overkant te bereiken; de dieren moeten in het laatste geval al zwemmende den overtocht doen.

Landbouw, veeteelt en andere middelen van bestaan.

De voornaamste voortbrengselen uit het plantenrijk zijn: rijst, die uitsluitend op ladangs wordt gekweekt, djagoeng, onderscheidene aardvruchten (obi, këladi, gadoeng enz.), peulvruchten, gewone en spaansche peper, sirih en katoen.

Over het algemeen kan gezegd worden, dat de Bataks deze producten met bijzondere zorg aankweken; hunne ladangs zien er zeer goed onderhouden uit en toonen hunne voorliefde voor den landbouw.

Behalve rijst en djagoeng wordt katoen steeds in groote hoeveelheden in Tanah Djawa verbouwd; reeds van oudsher placht dit landschap de voorraadschuur van de Tobalanden te zijn, en nog heden ten dage zijn de Tobaneezen de grootste afnemers der aldaar geteelde producten, welke dezen plegen te ruilen tegen honden, paarden, buffels, runderen en metaalwerken.

Zonder aankweeking vindt men den arèn- en kokos-palm en de meeste soorten van vruchtboomen, waaronder evenwel de pisang en de doerian-boom eene eerste plaats innemen, vooral verder zuidelijk naar het Tobameer toe; voorts kamfer, benzoë, drakenbloed, onderscheidene hars-, gom- en verfsoorten, rotan, enz.

In Girsang en Simpangan Ballon wordt nagenoeg geen

dezer voortbrengselen gekweekt, daar de steile hellingen van de bergen aan den oever van het meer van Toba zulks niet toelaten; in deze streken houdt de bevolking zich daarentegen bezig met het aanfokken van vee en paarden en het bewerken van ijzer en edele metalen; zeer vele smederijen worden daar aangetroffen.

Behalve geiten, honden, zwijnen, katten en hoenders, die allerwege door de Bataks aangefokt worden, kan aangenomen worden, dat de veeteelt en het paardenfokken meer speciaal te huis behoort in de streken tusschen Pematang Tanah Djawa en het Tobameer; in die streken worden belangrijk groote kudden runderen, buffels en paarden aangetroffen.

In deze laatste streken houden de lieden zich ook onledig met het smeden van ijzer, en vervaardigen zij de fraaiste messen, parangs, sabels en lansen; goud- en zilversmeden komen daar ook veelvuldig voor.

Naar algemeen beweerd wordt, wint men ijzer in de Tobalanden, alsmede in Girsang en Simpangan Ballon, terwijl goud en zilver van elders schijnen ingevoerd te worden, vermoedelijk uit de streken, gelegen aan den overkant van het meer van Toba.

Godsdienst.

De Bataks rangschikken de goden, die zij vereeren in vier categorieën, namelijk:

1. Leibatta;
2. Leibatta di atas;
3. Leibatta di toroe; en
4. Leibatta di tengga.

Hunne rangorde blijkt uit de volgorde, waarin zij genoemd zijn; het wordt als eene groote zonde aangemerkt, wanneer bij het opnoemen dezer goden eene fout in de volgorde gemaakt wordt; slechts door zware boetedoening kan de gramschap van den beleedigden god gekeerd worden.

De aanroeping en opsomming dezer goden heeft immer

plaats, wanneer de Batak zich gedrongen voelt om smeekbeden of dankgebeden uit te spreken.

Het zich in godsdienstige afzondering begeeven, het zoogenaamde kluzenaarsleven leiden, komt betrekkelijk weinig voor bij de Bataks; alleen aan stokoude mannen is het vergund zich hieraan over te geven.

Vergund, ja, dat is het ware woord, want andere personen zouden bepaald door de Radja's of Toewans daarin belemmerd worden, en dan nog zoude de kluzenaar, volgens de bij de Bataks heerschende begrippen, zonder vergunning van zijn Radja, nooit een godewelgevallig werk kunnen doen. De Radja is de uitverkorene der goden onder de zichtbare en levende wezens.

Van Leibatta kunnen en mogen de Bataks zich hoegegenaamd geene voorstelling maken; die is God, die overal gezegd wordt aanwezig te zijn en die het best te vergelijken en overeen te brengen is met den Allah Taäla der Moslims.

Leibatta di atas wordt voorgesteld als een mensch; met dit onderscheid evenwel, dat hij den buik niet zooals de gewone stervelingen heeft, maar dien aan den hals draagt. Zijn verblijfplaats is in den hemel, boven het firmament.

Deze godheid wordt steeds aanbeden en aangeroepen; hem te vergeten of over te slaan is zonde.

Een mensch met den buik aan de kuiten is de voorstelling, die zij zich van Leibatta di toroe maken; deze godheid zetelt tusschen hemel en aarde.

Deze godheid is het collectief begrip voor de Naga loemajang, die het water beheerscht, in dat gedeelte waar zij zetelt en voor de Radja naga padoewa niadjik sipitoe tandoeq, die de wereld draagt op zijne zeven horens.

Hier vangt de zoo geliefkoosde voorstelling der godheden door naga's aan, evenwel zonder aan die naga's de gedaanten van werkelijke draken te geven; maar steeds die van min of meer misvormde en gedrochtelijke menschen.

Bepaalt de Batak zich bij de eerstgenoemde goden tot

het zonder verzuim uitspreken hunner namen, om reeds daardoor hunne hulp en hunnen bijstand af te smeeken, voor de andere goden acht hij zulks geenszins voldoende en vermeent hij dezen alleenlijk goed voor zich te kunnen stemmen door hen offers te brengen.

Ofschoon hij, behoudens eene enkele uitzondering, bij elk offer geen godheid vergeet op te noemen, zoo is toch de impulsie, om dat offer aan eene bepaalde godheid te brengen niet weg te cijferen.

De vrees om den Radja naga padoewa niadjik sipitoe tandoeq te ontstemmen is zeer groot.

Deze naga, die de aarde dragende daarmede kan doen wat hem lust, die slechts door even het hoofd te wenden aardbevingen in het leven roept, wordt algemeen aangebeden; nimmer wordt verzuimd bij den aanvang van iedere aanroeping der goden of van iedere offerande te zeggen: Radja naga padoewa niadjik sipitoe tandoeq namadjoendjoeng Tanah on.

Alvorens den zegen der hoogere goden af te smeeken, ter verkrijging van het een of ander verlangen, van eene begeerte, van het slagen van hetgeen men wenscht te ondernemen, roept de Batak in hoogergestelde bewoordingen eerst dezen naga aan, om hem mede te deelen, dat hij, sterveling, zich ootmoedig wenscht te wenden tot de reeks goden, die allen vóór dezen naga gaan, ten einde hunne hulp af te smeeken. Door de bemiddeling van dezen naga in te roepen, heeft men de zekerheid, dat de hoogere goden den smeevende zullen verhooren; roept men dezen naga echter niet aan, dan gaat de bede niet verder dan tot de oppervlakte der aarde en wordt door geene daarboven huizende godheid verhoord.

Geene godheid neemt notitie van verzoeken, smeevingen of offeranden, wanneer zij niet van te voren bij name zijn genoemd geworden.

De Naga loemajang, die, behoorlijk aangeroepen en vereerd, zorgt, dat de verzoeken der stervelingen om regen, wind,

zonneshijn, enz., worden verhoord, is de gebieder over zon, maan, sterren, regen, wind, bliksem en donder.

Om een dezer elementen of natuurverschijnselen te doen domineeren, wendt men zich uitsluitend tot dezen naga; de aanroeping, aanbedding en vereering van dezen naga door offers beperkt zich uitsluitend tot verzoeken om eene der genoemde natuurverschijnselen de overhand boven de andere te doen krijgen.

De vierde categorie van goden, Leibatta di tengga, voorgesteld als gewone menschen, die evenals de vorige goden de macht bezitten zich naar gelang der omstandigheden zichtbaar, dan wel onzichtbaar te maken, huizen in en op de aarde; de geliefkoosde plaats wordt gezegd in de bosschen te zijn.

Leibatta di tengga is het collectief begrip van eene reeks van naga's, die in rang allen gelijk staan.

De Batak denkt zich op en in de aarde eene wereld van geesten — naga's — die allen een overweldigenden invloed op de menschen hebben en het vermogen bezitten dezen te leiden naar welgevallen; de reeks naga's die te zamen het begrip Leibatta di tengga daarstellen, worden bijgestaan door een groot aantal naga's van minderen rang, die de eersten bij de tenuitvoerlegging van verschillende zaken de behulpzame hand bieden; zij worden gemeenlijk voorgesteld als de onderdanen — rajats — der werkelijke naga's, behoorende tot deze categorie.

Evengoed als in de bosschen, worden deze naga's ook in de rivieren en meren aangetroffen.

Zeven naga's, de Boroesianiang naga, voorgesteld als blanke beeldschoone maagden, beheerschen alle wateren op de aarde en wonen daarin.

Het denkbeeld, als zou onder de naga's eene georganiseerde maatschappij bestaan, die geheel overeenkomt met die der menschen, heeft zijn oorsprong te danken aan de volgende legende:

Een van de Radja's of beter Toewans van het landschap

Batang Nior, dat thans nog een deel uitmaakt van het rijk Tanah Djawa, ging op zekeren dag met eene groote menigte aan de rivier, die door dat gebied stroomt en denzelfden naam draagt, uit visschen.

Een zijner kawans—slaven—bezorgde de bediening van een groot en nieuw net, waarmede veel visch gevangen werd en waarop de Toewan zeer pochte.

Plotseling viel het net in het water en verdween in de diepte; de Toewan ontstak in hevigen toorn en wilde den ongelukkigen kawan op de plaats doodsteken—slachten—en opeten; hij bezon zich evenwel en gelastte hem naar het net te duiken en niet eerder aan de oppervlakte van het water te verschijnen vóór hij het net gevonden had; kwam hij zonder het net boven, dan zou hij onmiddellijk geslacht worden.

Natuurlijk voldeed de kawan aan het bevel, dook onder, maar kwam niet weder te voorschijn.

Lang bleef de menigte in spanning de terugkomst van den kawan afwachten, doch te vergeefs.

Geruimen tijd daarna meldde zich, op een goeden dag, de verloren gewaande kawan bij den Toewan aan en bracht het bewuste net mede terug; nog bood hij zijn heer en meester eenige schoone visschen aan, zoo fraai zelfs als de Toewan die nog nimmer gezien had.

Het was deze kawan, die toen mededeelde, dat hij, ondergedoken zijnde, langten tijd naar het net zocht, maar dat nergens vinden kon; op eens echter voelde hij zich opgenomen en eerst tot bezinning komen, toen hij in een prachtig paleis vóór zeven beeldschoone maagden, die op eenen troon zaten, op zijne hurken zat.

In dat paleis werd hij bijzonder goed opgenomen en kreeg alles wat hij begeerde; de vorstinnen gelastten hem zelfs met een harer kawans te huwen.

De levenswijze aldaar was geheel als die op de aarde; alle menschen en dieren, alle planten, alle voortbrengselen, die hij vroeger op de aarde had gezien, vond hij daar

terug; het eenige onderscheid bestond daarin, dat alles in dat paleis en daarbuiten veel grootscher was en dat zeven maagden de heerschappij voerden.

Op last der Boroesianiang naga, die hem niet langer uit zijne vorige maatschappij wilden terughouden, werd hij met geschenken voor zijn Toewan, bestaande in rijst, witte hanen en visschen, teruggezonden. Aan de oppervlakte van het water gekomen werden de witte hanen, visschen. Op welke wijze hij uit het paleis verdween, kon hij niet nagaan, daar hij zich eerst aan den oever der Batang Nior voelde ontwaken uit een diepen slaap.

Omstreeks denzelfden tijd had het voorval plaats met Radja Serlingkataran, een gebied aan het Tobameer, dat thans nog bestaat.

Op de pëlandoekjacht zijnde, kwam hij plotseling voor de rivier, die door zijn gebied stroomt en ontwaarde aan den tegenovergestelden oever zeven wonderschoone maagden, die zich daar baadden; nauwelijks hadden zij echter den indringer bemerkt, of zij verdwenen spoorloos.

De Radja met zijn geheele gevolg deden alle mogelijke navorschingen om te weten, waarheen die maagden zoo spoedig verdwenen waren, doch hij bleef haar spoor bijster.

Tot de conclusie gekomen, dat zij in het water gedoken waren, besloot hij zich dicht aan den oever der rivier, ter plaatse alwaar zij voorheen zich gebaad hadden, in het zand te begraven en op de loer te blijven liggen, tot zij weder te voorschijn kwamen.

Na lang op de proef gesteld te zijn geweest, had hij de satisfactie de zeven maagden vlak voor zich te zien opstijgen uit het water; zich zelf niet langer meester, greep hij een der maagden en nam haar mede naar het bosch, alwaar hij met haar overeenkwam, haar tot gemalin te nemen, doch op de door haar gestelde uitdrukkelijke voorwaarde, dat hij haar nooit mocht toevoegen dat zij uit het water te voorschijn was gekomen, anders zou zij direct verdwijnen; ook naar haar afkomst en verleden mocht hij haar nimmer vragen.

Aldus overeengekomen, gingen zij huiswaarts en vierden eene schitterende bruiloft.

De Radja verwekte een zoon bij haar, die hem later als Radja is opgevolgd.

Na jaren lang een ongestoord gelukkig huwelijk gekend te hebben, begonnen de echtelieden plotseling hoe langer hoe meer en heftiger te krakeelen. Bij gelegenheid van een twist tusschen hen verweet de Radja haar, dat zij slechts eene uit het water ontsproten deern was, van wier afkomst niemand iets wist.

Op dat verwijt deelde zij den Radja ten aanhoore van al zijne Grooten mede, wie zij was en uit welk rijk zij kwam.

Het door haar gedane verhaal kwam geheel overeen met hetgeen de kawan van Toewan Batang Nior had gedaan omtrent het rijk in de waterwereld; zij was eene van de zeven maagden waaruit de Boroesianiang naga bestaat.

Spoedig daarop verdween de Boroesianiang naga spoorloos en het volk liet niet na haar te vereeren.

Nimmer zal een Batak een rivier passeeren zonder de hulp af te smeeken van de Boroesianiang naga en zoo het eenigszins mogelijk is, zegt hij aan den oever een gebed op in den voorgeschreven vorm, en baadt hij zich daarna.

De dichte, bijna ondoordringbare wouden zijn de oorden waar het heirleger van naga's zich ophoudt; deze vormen te zamen het algemeen begrip van Leibatta di tengga; bijzondere namen worden hun ieder afzonderlijk niet toegekend. De Bataks — verscheidene personen, die vrij geloofwaardig zijn, hebben mij dit bericht — achten het volstrekt niet noodig deze naga's namen te geven, omdat zij allen goede geesten zijn, die men zelfs niet om hulp kan vragen om den eenen of anderen persoon in het ongeluk te laten storten; slechts de booze en gevaarlijke geesten kan men voor zich winnen door, daar waar men hen in de nabijheid waant, bij herhaling hunne namen te noemen en daarbij offers aan hen te brengen.

De Leibatta di tengga, die zich hoofdzakelijk in de

bosschen ophoudt, wordt aangebeden en offers worden hem gebracht, wanneer men door een zwaar woud trekt en op de plaats gekomen is, waar ieder, die zich langs het door het bosch loopend pad beweegt, verplicht is te rusten. Deze plekken zijn gewoonlijk op zoodanige afstanden van kotta's gelegen, dat een reiziger, ook al bestond die plek daar niet, zich toch gaarne op een boomstam zou nedervleien om eenige oogenblikken uit te rusten; zij wijzen in den regel aan, dat de helft of eenig ander gedeelte van den weg is afgelegd.

Deze plekken vertoonen op zich zelf niets bijzonders; midden in het bosch is eene plaats ter uitgestrektheid van ongeveer vijf of zes meters in het vierkant uitgekapt, waarvan de bodem goed gereinigd is en in welks midden een of twee groote boomen gespaard gebleven zijn, om de plek de noodige schaduw te verschaffen.

Het heet dat Leibatta di tengga weet en zeer gaarne heeft dat men aldaar hulde aan hem brengt.

Hier is het ook, dat de Batak zoogenaamd zijn nijat — belofte — inlost; bijvoorbeeld, iemand heeft zich voorgenomen een slaaf, bok of haan, vrij te zullen laten rondloopen, zoodra zekere wensch van hem is vervuld geworden; dan kan hij zulks nergens anders doen dan op die plekken.

Hij uit, na de behoorlijke rust genoten te hebben, op de gebruikelijke wijze zijn gebed en eindigt dat met de vermelding, dat hij slaaf, bok of haan aan Leibatta di tengga ten offer brengt, omdat zijn, behoorlijk te vermelden, wensch is tot stand gebracht, waarop dan mensch of dier wordt losgelaten. De personen, die op dat oogenblik op die plek tegenwoordig zijn, mogen het losgelatene volstrekt niet opvangen, zijnde zulks eene zeer groote zonde; zij die echter later daar komen en iets vinden wat van hunne gading is, mogen het gevondene gerust medenemen en als hun eigendom beschouwen. Een losgelaten slaaf mag echter, wanneer hij dat mocht wenschen, gerust weder met zijn vorigen meester medegaan, doch is en blijft geheel vrij; in den regel geschiedt dit ook, maar het komt toch wel voor

dat de slaaf, na het vertrek van zijn vorigen meester, zich op weg begeeft naar eene andere streek of naar zijne geboorteplaats. De tot dit doel aangewende bokken of hanen moeten wit zijn; geiten en kippen mogen nimmer hiertoe genomen worden.

In het algemeen kan gezegd worden dat alles wat van het vrouwelijke geslacht is nimmer bij plechtige gelegenheden in aanmerking mag komen en ook nooit geofferd mag worden.

Dit geslacht staat bij den Batak zoo hoog in eere, dat hij het niet waagt de schendende hand daaraan te slaan; de vereering der vrouw in het bijzonder is in het leven van den Batak ingeweven.

Een ander rijk, dat de Batak zich in de ingewanden der aarde denkt, is het schimmenrijk, welks machtig hoofd Si Noemba geheeten is.

Si Noemba wordt voorgesteld als een gewoon mensch, die zich echter nooit aan de oppervlakte der aarde vertoont en nimmer zijn rijk verlaat. Hij, de koning van dat rijk, wordt geacht het bevel te voeren over alle dooden, die, zoodra zij begraven zijn, weder levend worden en diens onderdanen blijven.

Men stelt zich de onderwereld voor geheel georganiseerd op den voet van de wereld waarin de Bataks thans leven; het geldt alleenlijk eene verhuizing naar een ander oord.

Een doode scheidt slechts tijdelijk van zijn gezin en zijne bloed- en aanverwanten; bij Si Noemba ontmoet hij de op deze wereld achtergeblevenen wederom en blijven de banden des bloeds onveranderd voortbestaan; ook krijgt hij in dat rijk zijne vrouwen weder terug en mag hij met dezen denzelfden omgang hebben als op aarde; vandaar dat bij Si Noemba geene nieuwe huwelijken gesloten mogen worden en iedere doode de achtergelatenen behoort te verbeiden.

Behalve voor zeer oude lieden, is de dood dan ook te beschouwen als eene straf, daar de dooden op jeugdi-

gen leeftijd van deze wereld verdwenen, lang in het schimmenrijk moeten ronddolen zonder of met weinige magen; stokoude lieden worden in het laatste direct geholpen en geëntoureerd door hunne familiebetrekkingen.

Op deze dogmatiek is het dan ook gebaseerd dat echtscheidingen niet zijn toegelaten, en het hertrouwen van weduwen slechts onder zekere omstandigheden geoorloofd is. Reeds elders in dit opstel werd er op gewezen, dat eene weduwe de vrouw kon worden van den broeder van haar man of van een van haar man's zonen, die niet bij haar verwekt zijn, en zulks omdat deze laatsten bij Si Noemba nimmer aanspraken op die vrouw zullen kunnen doen gelden, daar het heet, dat zij slechts door een dier lieden in naam van wijlen haar man onderhouden is geworden.

Een enkele maal gebeurt het weleens, dat de geest van den man in eene zijner vrouwen vaart, om mededeelingen te doen betreffende aanstaande gevaren of onheilen, die hetzij het land, hetzij sommige personen bedreigen. Terwijl de vrouw dergelijke hallucinatiën krijgt, wordt er in de hoeta groot misbaar gemaakt en krachtig op de gong geslagen ter verdrijving van de booze geesten, die niet gedoogen dat zij het goede der openbaring aan het licht brengt.

Aan zeer oude mannen, die steeds voorbeeldig geleefd hebben, wordt het vermogen toegekend om plotseling spoorloos te verdwijnen en te metamorfoseeren in tijgers, olifanten of slangen; zij dolen op de aarde rond zonder ooit menschen te verscheuren of aan te randen, doch dragen die taak ter bestraffing van slechte en onverbeterlijke sujetten op aan hunne andere makkers.

Si Noemba is allerwege zeer gevreesd, daar hij er onafgebroken op uit is om zijne onderdanen te vermeerderen; alle ongelukken en ziekten worden aan hem toegescheven en kunnen alleen bezworen worden door hem goed te stemmen met offeranden en het uiten van gebeden.

In elke hoeta van eenige beteekenis wordt een op palen staand gebouwtje ter hoogte van 5 Meters en eene oppervlakte

van 2 of 3 Meters in het vierkant beslaande, aangetroffen, dat bijzonder keurig is afgewerkt en dient tot bedehuis of juister uitgedrukt tot offerplaats, en genoemd wordt *pisiroewan*.

Ofschoon iedereen offeren kan op de wijze, die hem het beste dunkt, kan toch aangenomen worden, dat elk offer niet minder mag bevatten dan de volgende op de bovenste helft van een pisangblad te plaatsen ingrediënten: aan den linkerkant van het met de voorzijde naar boven gekeerd blad plaatst men aan het bovineinde een klapperdop gevuld met bagoet — gegiste palmwijn —, vervolgens zeven stukjes rauw vleesch, een handvol versch bloed, zeven stukjes zout en een half bord met witte en gele rijst (beras), alsmede een kembang sepatoe, terwijl men aan den rechterkant van hetzelfde blad, mede van het bovineinde gerekend, nederlegt een klapperdop gevuld met water, zeven stukjes gekookt vleesch, een handvol gekookt bloed, zeven stukjes zout en dezelfde hoeveelheid als boven gekookte witte en gele rijst.

Alvorens deze offerande aan de goden wordt opgedragen, plaatst men eene behoorlijk toebeide sirihipruim op de ter nederlegging daarvan aangewezen plek en uit daarbij de noodige gebeden met aanhaling van de namen van al de godheden en in het bijzonder van die godheid aan wie men het offer toebrengt.

Wat men vooral niet mag achterwege laten bij het offeren en het aanbidden der goden, is de raadpleging van den sterrenwichelaar, die met de *pepancian* — eene soort van almanak, waarin achter de daarvoor vastgestelde dagen achtereenvolgens de verschillende sterrenbeelden zijn gegrift — in de hand den dag vaststelt, waarop geofferd kan worden.

Andere bijzonderheden.

De kinderen van beide kunne boven de vier jaren dragen in den regel slechts, aan een om het middel bevestigde band of ketting, een metalen plaatje in den vorm van een driehoek om het schaamdeel te bedekken; bij jongens wordt

dit voorwerp vaak vervangen door een korte sjaal, welks uiteinden het plaatje vervangen.

De kleeding, die men eerst met het zevende of achtste levensjaar begint te dragen, wordt vervaardigd uit katoenen stoffen, welke gedeeltelijk door henzelfen geweven, gedeeltelijk ingevoerd worden; de invoer van manufacturen dateert eerst van de laatste jaren.

Zowel bij vrouwen als bij mannen, bestaat de kleeding uit een kleedingstuk gelijk de javaansche kain, dat aan beide uiteinden van franjes voorzien en gewoonlijk donker blauw of zwart gekleurd is.

Ongehuwde meisjes bedekken, na de eerste menstruatie, geregeld de borsten; gehuwde vrouwen handelen ten deze naar goedvinden.

Zeer arme lieden vervaardigen deze kleedingstukken uit boomschors, die door weeken en kloppen zeer zacht en buigzaam wordt gemaakt.

Voorts heeft men nog eene soort van sjaal, die gewoonlijk evenals de slendang los over den schouder geslagen, doch bij koude als mantel gebruikt wordt. Bij het verschijnen vóór den Radja is iedere man verplicht die sjaal om het middel te binden, zoodat de toemboek lada (sewa), die hij steeds bij zich draagt, daardoor bedekt is. De vrouwen slaan de sjaal in hare volle breedte om het bovenlijf of, wat verreweg het meest gebruikelijk is, winden die in een sierlijken vorm, met een uiteinde los naar achteren geslagen, om het hoofd, zoodat haar hoofdhaar daardoor geheel bedekt is. Kinderen worden in die sjaal op den rug der moeder gedragen.

Wijders dragen de mannen nog een smallen hoofddoek, in diagonaal opgerold, om de slapen gebonden en bedekken het hoofd vaak met een rood stuk katoen, bij wijze van een torentje midden op het hoofd aangebracht.

In de laatste jaren hebben reeds vele lieden de kleederdracht der Maleiers nagebootst, doch maken daarvan uitsluitend dan gebruik, wanneer zij zich in de Maleische landen

bevinden; in hun land vertoevende, behouden zij onveranderd de traditioneele kleeding.

Het haar, dat zelden langer dan even over de schouders gedragen wordt — bij jonge meisjes mag het niet langer gedragen worden — wordt bij mannen en vrouwen op het achterhoofd in een knoop of wrong samengebonden en daar met een bosje gras of bladeren versierd.

Ten teeken van rouw over het verlies van een kind, trekt de vrouw zich het haar midden op het hoofd uit, terwijl de man bij het overlijden van een meisje het haar aan den linker- en van een jongen aan den rechterslaap afscheert. Betreurt de man vader, moeder of vrouw, dan scheert hij het haar aan beide slapen en het voorhoofd af.

De Radja's dragen veelal zeer kort geknipt haar.

Jonge meisjes knippen het haar aan den nek ter lengte van 4 vingers breedte af en laten het daarop afhangen.

Armringen, uit ivoor gesneden of uit goud of zilver vervaardigd, worden alleen door de Hoofden — Pertoewanans en Toewans — gedragen; de Radja's dragen die echter nimmer.

Jonge meisjes dragen als sieraad om den hals en de armen ringen van goud, zilver of koper, welker aantal verschilt naar haren rang en rijkdom en ook oorsieraden van dezelfde metalen, die in den regel bestaan uit een grooten ring, bevestigd boven aan het oor, waaraan een tamelijk groote metalen bol hangt; al deze opschik wordt echter afgelegd, zoodra zij een jaar gehuwd, of juister uitgedrukt, zoodra zij moeder geworden zijn; vrouwen van Hoofden plegen die nochtans bij feestelijke gelegenheden wel te dragen.

De wapenen zijn: de pedang, een lang slagzwaard; de sewa of toemboek lada; lansen, hetzij van hout met ijzeren punten of alleen van scherp gepunt bamboe; lont- en vuursteen-geweren, waarvoor zij de kogels en het kruit op eene zeer gebrekkige wijze zelven vervaardigen en lilla's. Met de vuurwapenen gaan zij echter hoogst gebrekkig om. Bij het afschieten der geweren draaien zij steeds het hoofd

om, zoodat van mikken geen sprake kan zijn; men werpt het geweer behendig op in de richting waarin het object zich bevindt en vuurt dan af.

Met uitzondering van het huizen bouwen, het boomen kappen en in het algemeen al het zware werk, wordt alle arbeid, ook die op het veld, door de vrouwen verricht, terwijl de mannen den meesten tijd doorbrengen met het houden van vergaderingen, reizen, het schuiven van opium uit pijpen, welker fraaiheid en kostbare bewerking hunnen rang of rijkdom aanduiden, en met hanengevechten of dobbelspelen; aan de drie laatstgenoemde liefhebberijen wordt allerwege en te allen tijde met hartstocht door hen deelgenomen.

Het weven en verven van katoen voor kleedingstukken en het maken van buskruit wordt uitsluitend door de vrouwen verricht; het leeuwenaandeel aan dezen arbeid is den maagden beschoren.

Na zonsondergang wordt er niet meer gewerkt; men is dan in de hoeta vereenigd en de vrouwen verzamelen zich aan het groote rijstblok om onder gezang, gekeuvel en scherts de padi te ontbolsteren, die bestemd is voor de maaltijden van den volgenden dag. De groote bale-bale waarop dat rijstblok geplaatst is, kan op dat tijdstip gevoegelijk vergeleken worden bij de donkere hoekjes van een Europeeschen salon, waar „firtation” schering en inslag is. De na-avond wordt binnenshuis doorgebracht met praten en het verhalen van allerlei geschiedenissen, die bij voorkeur de Goden en Geesten of oorlogen ten onderwerp hebben.

De huizen staan op palen 6 of 12 voet boven den grond; zijn, wat de stijlen en de ribben betreft, van hout en voorzien van eene bamboezen omwanding en meest met de bladeren van den arénpalm gedekt; zij zijn langwerpig vierkant en hebben eene breedte van 12 tot 15 en eene lengte van 22 tot 26 voet; de hoogte der zijwanden bedraagt 6 voet. Het aan alle zijden ver uitstekend dak loopt spits toe en is vrij hoog. Inwendige verdeling

wordt er niet in aangetroffen. De eenige opening is de deur, die 4 voet hoog is en aan de smalle voorzijde wordt aangebracht; een losse ladder van bamboe, die steeds naast de opening van de deur wordt opgesteld, wanneer de bewoners allen uitgegaan zijn, geeft den toegang daartoe.

De ruimte onder de huizen dient tot geiten-, varken-, runder- of paardenstal.

De huizen van de Hoofden en aanzienlijken zijn vaak grooter en zeer goed gebouwd; zij zijn geheel van hout met idjoek gedekt, en de stijlen en balken met kunstig snijwerk versierd.

Het huisraad bestaat uit eenige aarden potten, lange bamboezen kokers, die tot watervaten en tevens tot drinkbekers dienen, uit biezen of pandanbladeren gevlochten mandjes en messen; de slaapfurnituren bestaan uit matjes, gevlochten uit pandanbladeren, of huiden van geiten of buffels als ligplaats en een blok hout, in het midden eenigszins uitgehold, als hoofdkussen.

Ter verlichting bedient men zich meestal van eene soort van fakkel, bestaande uit een stuk bamboe met hars gevuld; oliepitjes komen, schoon schaars, nog wel voor in de aan de Maleische landen grenzende streken.

De gewone spijsen zijn rijst, djagoeng en aardvruchten; zout en spaansche peper zijn onontbeerlijke ingrediënten; vleesch, van welke dieren ook, en visch worden gegeten; er is letterlijk geen dier te noemen, of de Batak eet het met graagte.

Gewoonlijk drinken zij water, doch geven de voorkeur aan *bagoet*, wanneer zij zich dat verschaffen kunnen; van sterke dranken zijn zij zeer groote liefhebbers.

De maaltijden worden gehouden des voormiddags 11 uur en des avonds te 7 ure; de gegoede lieden nuttigen des morgens vroeg ook rijst of djagoeng.

Sirih, met alles wat er bij behoort om eene volmaakte betelpruim geheeten te worden, kauwen mannen, vrouwen en kinderen den ganschen dag door.

Tabak wordt steeds door allen gepruimd, maar zelden gerookt; aan opium zijn zij allen verslaafd.

De geboorte van kinderen gaat onopgemerkt voorbij, behalve bij den Radja en de Pertoewanans, die door geweer- en lilla-schoten den volke konde doen van het heuchelijk feit, dat zij een afstammeling rijker zijn geworden; de naamgeving daarentegen geschiedt met zekere plechtigheid.

Wanneer het kind eenige dagen oud is, wordt het onder geleide van de bloed- en aanverwanten en van de bureu in optocht naar de rivier gebracht en daarin gebaad, terwijl de vader, nadat er eenige gebeden zijn opgezegd en offeranden opgedragen, den door hem uitgekozen naam luid uitspreekt. Na nog eenigen tijd aan den oever der rivier doorgebracht te hebben, keert de stoet terug, en wordt door de gelukkige ouders feestelijk onthaald op hoenders, een geit een varken of een buffel, die expresselijk voor die gelegenheid geslacht wordt; daarna wordt in de lappo van het Hoofd of onder den blooten hemel muziek gemaakt en gedanst (menator).

Bij de naamgeving aan een kind van den Radja of Pertoewanan wordt de optocht naar de rivier mede begeleid door muziek en in potsierlijke kostumes gekleede, dansende mannen — topeng en koeda koeda — en hebben er gedurende eene reeks van dagen groote feestmaaltijden plaats en wordt er zeer veel opium geschoven, alsmede bagoet in groote hoeveelheden gedronken.

De meisjes huwen in den regel omstreeks haar 14^e, de jongelingen omstreeks hun 16^e jaar; als beginsel is aangenomen dat zonder de toestemming der eersten geen huwelijk gesloten mag worden, zoodat de ouders nimmer hunne dochter daartoe kunnen dwingen.

Alhoewel de Bataks voor de verschillende wijzen van huwelijken slechts een en hetzelfde woord „maroemah” hebben, valt er bij nadere beschouwing toch op twee wettige wijzen van huwelijk te duiden, die vrijwel te vergelijken

zijn bij de djoedjoer en ambil anak; het criterium ten deze is de koopprijs — ook wel antaran genoemd — der vrouw.

Wordt 24 of meer ringgit betaald, dan zijn de echtgenooten ontslagen van hunne verplichting om de ouders der vrouw hulp te verleenen bij alle door hen te ondernemen werkzaamheden en zijn alzoo gansch en al onafhankelijk van dezen; betaalt men echter minder dan 24 ringgit, bijvoorbeeld, zooals gewoonlijk geschiedt 8, 10, 12 of 16 ringgit, dan rust op de echtgenooten hoogerstaande verplichting tot aan den dood der ouders der vrouw; in beide gevallen kan de bruidegom de bruid direct in zijn huis (sappo) voeren en behoeft volstrekt niet bij zijne schoonouders in te wonen.

Afgescheiden van het bedrag in geld, is de bruidegom gehouden op den dag van het huwelijk naar het huis van de ouders der bruid over te brengen rijst, zout en een haan, bok, varken, of buffel; het slachten en de toebereiding heeft aldaar plaats en wordt bezorgd door de aanstaande echtgenooten, die, wanneer alles in gereedheid is gebracht, op de tweede wettige wijze van huwelijk, te zamen de toebereide spijsen onder het brengen van vele sēmbahs aan de ouders der bruid aanbieden, terwijl de bruidegom alsdan zegt: hierbij geef ik u de rijst terug, die U aan Uwe dochter heeft verstrekt. Op de eerste wettige wijze van huwelijk brengt alleen de bruidegom de sēmbahs aan de ouders der bruid; daarna worden alle bloed- en aanverwanten en de dorpsgenooten uitgenoodigd om den maaltijd bij te wonen; het huwelijk is daarmede voltrokken.

Een Radja betaalt voor eene dochter van een Radja (poeang) vaak 500 ringgit en slacht verscheidene buffels. Een Pertoewanan betaalt voor een dochter van een Pertoewanan gewoonlijk 120 ringgit en een of twee buffels. De feestelijkheden duren in deze gevallen onderscheidenlijk eene maand en tien of twaalf dagen.

Huwt de broeder eener getrouwde vrouw, dan is haar man gehouden hem 2 ringgit ten geschenke te geven ter ver-

lichting van het te zamen brengen van de koopsom zijner vrouw.

Eene derde, niet door de hadat bekrachtigde, wijze van huwen geschiedt bij schaking, wanneer het meisje zonder voorkennis harer ouders ontvlucht en den man naar een ander landschap volgt. Behalve bij de Hoofden, berusten de ouders in de zaak en plegen vergramd te zijn op beide echtelieden tot op het oogenblik dat zij 24 ringgit — minder laat de hadat niet toe — deemoedig komen aanbieden. Na de afbetaling mag er volstrekt geene rancune meer bestaan tusschen ouders en kinderen.

Geldt het de dochter van een Hoofd, dan wordt zij gezocht. Bij de opsporing trekt eene groote menigte, met het Hoofd — den vader — voorop, naar hare woning en plundert hare bezittingen, doch mag de echtelieden hoegenaamd geen leed aandoen, noch gevangen nemen. De plundering wordt dadelijk gestaakt, zoodra de dochter snikkend tot haar vader komt en begint met 24 ringgit te betalen, hem daarbij verzoekende: hare eigendommen niet te verwoesten, daar zij die zelf begeert op te eten. Daarna treedt de vader in haar huis, ontmoet daarin haar man, en elk spoor van vijandschap is weggevaagd. De gemeente verlustigt zich intuschen aan het verorberen van eenige der geslachte dieren.

Veelwijverij is geoorloofd. Ofschoon het niet gezegd kan worden een vasten regel te zijn, is het toch algemeen gebruikelijk, dat de kleine man niet meer dan twee vrouwen tegelijk huwt; de Radja en de Pertoewanan kunnen zoovele vrouwen huwen als zij begeeren.

De hadat vordert van iederen echtgenoot dat hij zijne gunsten niet aan eene andere, later gehuwde vrouw schenkt vóór en aler de eerste hem een kind heeft geschonken; eerst dan leeft hij met de tweede vrouw en gaat niet tot de derde vrouw over, voor uit de tweede een kind geboren is, en zoo vervolgens totdat hij weder tot de eerste terugkeert. Het ter sluk uitoefenen van gemeenschap met eene der andere vrouwen wordt hem evenwel niet euvel geduid,

De man leeft met zijne vrouwen in een en hetzelfde huis, maar wijst daarin aan iedere vrouw eene bepaalde haardstede aan, waar zij het eten voor zich en hare kinderen en, wanneer het hare beurt is, haar man bij zich in den kost te hebben, ook voor dezen toebereidt; de hadat verbiedt dat de andere vrouwen haar keuken en huisraad gebruiken; in de ladang heeft iedere vrouw hare eigene pondok of soppo.

Nog een gebruik, waaraan zeer streng de hand gehouden wordt, bestaat in het overgaan van eene weduwe naar haren stiefzoon of naar den jongeren broeder van wijlen haar man; deze overgang heeft zonder eenige plechtigheid plaats.

Begeert de oudere broeder van wijlen haren echtgenoot haar tot vrouw, dan is hij verplicht de *persoentabian* te betalen, bestaande uit één kain, als *persembahan* aan den overledene, en vier ringgit als oepahan Radja.

Zijn er geene broeders en geene stiefzonen aanwezig, dan kan de weduwe huwen met wien zij wil, doch moet haar tweede man den halven koopprijs van vroeger aan hare ouders betalen; dit laatste om na haar dood geene rechten op haar te kunnen doen gelden, moettende zij alsdan aan haar eersten man toebehooren.

Echtscheidingen mogen niet voorkomen; alleen de Radja heeft het recht zijne vrouw, wanneer zij geene *poeang ballon* is, aan hare ouders terug te zenden met de boodschap dat hij haar heeft verstooten en zij na eenigen nader door hem te bepalen tijd met een ander huwen kan; de Radja moet evenwel bij een eventueel nader door haar aan te gaan huwelijk zijne toestemming daartoe geven.

De begrafenis van een aanzienlijke gaat met vele ceremoniën gepaard. De lijken worden gebalsemd, in houten kisten geruimen tijd in het sterfhuis bewaard en eindelijk met groote plechtigheid ter aarde besteld. Vóór de opening van het graf gekomen, opent het oudste familielid het deksel van de kist en biedt het lijk gekookte rijst aan, onder het uiten der woorden: Vroeger hebt gij mij steeds met rijst gevoed, thans geef ik u de rijst vóór uw vertrek van

ganscher harte terug. Daarna wordt het lijk met speeksel van eene sirihpruim besproeid en de kist voor goed gesloten en langzaam in de opening nedergelaten om den schat aan den schoot der aarde toe te vertrouwen.

Dat ook bij deze gelegenheid vele dieren geslacht worden ter aanrichting van het feestmaal, zal ik wel nauwelijks behoeven te releveeren.

In den regel pleegt men vele kostbaarheden, sieraden, fraaie kleederen en groote sommen gelds mede in de kist te sluiten.

De begraafplaatsen zijn gewoonlijk dicht bij de hoeta en worden, met uitzondering van die der Radja's, zelden goed en behoorlijk onderhouden.

Niet onopgemerkt mag voorbij gegaan worden de wijze, waarop de Bataks heerdiensten praesteeren. Ieder oogenblik van den dag moeten zij gereed staan om op bevel van den Radja vóór hem te verschijnen en hem op zijne tochten te vergezellen, dan wel boodschappen voor hem over te brengen, of de wacht in zijne hoeta te houden; op meer geregelde tijdstippen komen zij uit om de ladangs aan te leggen of te bewerken van en huizen of andere gebouwen op te zetten voor den Radja; gemeenlijk wordt hun alsdan vrij voeding en opium verstrekt.

Behalve deze diensten zijn zij nog verplicht de noodige diensten in de hoeta hunner inwoning te verrichten, welke diensten hun door den Toewan hoeta worden opgelegd.

Een ieder, die tegen de oproeping in verzet komt of ongegronde bezwaren inbrengt, wordt bij niet-verschijning vrij streng gestraft.

Al het vorenstaande wijst de zeden, gewoonten en gebruiken aan welke van af Pedembanan tot aan de Karokaro in zwang zijn bij de in die streken wonende Bataks. Wordt het cannibalisme uitgesloten, dan geldt verreweg het grootste gedeelte van het bekendgestelde ook voor de landstreek genaamd Pedembanan, de Tobalanden en het gebied der Karokaro.

OVER EENIGE OUDHEDEN IN BANDOENG

DOOR

H. E. STEINMETZ.

Tijdens mijn plaatsing in de afdeling Bandoeng heb ik van de inlandsche bestuursambtenaren aldaar opgaven gevraagd van de aanwezige oudheden, ten einde na te gaan, of er nog op te teekenen vielen, die in het werk van Dr. Verbeek niet vermeld zijn. Inderdaad kan ik de ondervolgende als zoodanig opgeven, al zijn ze van weinig beteekenis. Ik heb ook eenige niet-hindoesche vermeld — hoewel die in den regel in Verbeek's werk niet voorkomen — omdat zij misschien kunnen bijdragen tot de orienteering van sommige plaats- en persoonsnamen in de talrijke babads, de Preanger of gedeelten ervan betreffende, en tot het nagaan van de verbreiding van den javaanschen invloed in de Preanger.

Daar ik slechts negen maanden te Bandoeng was, kon ik slechts enkele dier overblijfselen zelf bezoeken. Wat ik hier vermeld, zijn dan ook voor het meerendeel slechts vertalingen van de eenigszins gecontroleerde opgaven der inlandsche hoofden. Tot verder onderzoek kunnen zij niet-temin den weg wijzen.

DISTRICT BANDJARAN

desa Tjiapoës: aan den oever der Tjiapoës.

Steen 2,75 1) $\times$ 2,35 $\times$ 2 met een gat
0.90 $\times$ 0.50 $\times$ 0.15. Tapa plaats van
Kiahi Abdul Sahib van Mataram.

1) De afmetingen zijn in meters opgegeven.

DISTRICT TJILOKOTOT

desa Tjigoegoer girang, doekoehan Tjipandjak:

Steen 0.4 × 4, met voetindrukken.

Volgens de bevolking voetindrukken van een djaksa.

desa Tjimangoe, doekoehan Tjibaligoe:

Put. Men baadt zich hier in de maand Moeloed om genezing te zoeken.

DISTRICT RONGGA

desa Tjibitoeng: *Put*. Sangrampak. Afkomstig van Kjahi boejoet Sadjeng van Cheribon, die het woud hier velde;

doekoehan *Mardika*: *Pilaar*, hoog 1, op den top Hedjolalahan van den berg Boeud. Graf van Gadoeng Wila Mantri, vorst van de nabijgelegen rijkjes Genggong Tarate en Roempak Bitoeng.

desa Rantjak panggoeng, doekoehan Tegalodja (dus in dezelfde desa als No. 45 van Verbeek):

2 *Steenen*, op een mannelijke en een vrouwelijke karbouw gelijkend.

Deze karbouwen zouden behoord hebben aan Dipati Oekoer. De in het gebied dezer desa gelegen berg Goenoeng Loemboeng, in welks nabijheid een vorstenzetel moet geweest zijn, en waaraan vele herinneringen van Dipati Oekoer verbonden zijn (zie geschiedenis der Preanger regentschappen, de Vries & Fabricius, boekhandel te Bandoeng, 1898; pg. 15) moet nog vele overblijfsels van menschelijke nederzettingen bevatten, als vooral dikke scherven van porcelein of aardewerk, metalen sieraden, enz. gelijk reeds door Dr. Vorderman medegedeeld werd.

desa Lebakmoentjang, doekoehan Tjikaboejoetan:

Graf (Astana) van Praboe Sang Asti Pati Kartamanah, laatste hindoesche vorst van Batoelajang;

doekoehan Sanghjang Boeroewan:

Graf van Poenten Oejoeng, grootvader van Kartamanah voornoemd;

doekoehan Tjipelak, nabij Tjihideung:

5 *artja's*, en eenige steenen, regelmatig geplaatst [pas ontdekt].

DISTRICT RADJAMANDALA

desa Tjipada: Een *artja* te Selokoening.

doekoehan Tangkil:

twee *artja's*, thans op het erf van Pak Antjimat. Zij zijn afkomstig van het kerkhof te Gedang maneuh, desa Radjamandala wetan.

DISTRICT TJIHEA

desa Tjirandjang hilir, doekoehan Palimitan:

Graf van Poetro Pinggan, aan den zuidkant, ter lengte van $\frac{1}{2}$ paal, omgeven door een 3 à 4 M. hoogen wal, die tot aan de Tjisokan gaat, overblijfsel van de koeta Gandok.

desa Soekorama, doekoehan Panjindangan:

Graf van Abdoel Moerid Tjisero, afkomstig van Mataram.

desa Tjihea, doekoehan Sampeuh:

Graf van Raden Nerangbaja (Dalem Pasir) op den berg (pasir) Tjoepoe.

Zekere Raden Nampakbaja was hier door „Mataram” aangesteld als hoofd over de vogelnestholen in deze streek. Alle drie maanden moest hij vogelnestjes, tangkalohout en slijpsteen (uit deze streek vermaard) naar het hof brengen. Zijn zoon Nerangbaja volgde hem op, doch stierf kinderloos. Zijn graf wordt nog elk jaar, op den dag van de lebaran

bezocht en vereerd, omdat men hem beschouwt als het vroegere hoofd van het geheele district Tjihea.

Ziehier nog eenige aanteekeningen betreffende reeds bij Verbeek vermelde oudheden:

No. 44 ¹⁾. Dit zeer ruwe beeld staat thans op een erf nabij en ten noorden van de aloen-aloen.

Het zou afkomstig zijn van den berg Toegoe, desa Kadalmeteng (en niet van den berg Tambangrojoeng).

No. 46 ¹⁾. Dit beeld stond oorspronkelijk aan een kronkeling van de rivier Tjitaroem.

No. 53 ¹⁾. In de nabijheid van deze plek was de zetel van het rijkje Gëgër Soentën.

Aan den regent van Bandoeng, Raden Toemenggoeng Martanegara, dank ik het volgende bericht betreffende de vroegere hoofdplaats van het regentschap Bandoeng, thans Dajeuh-kolot genoemd, doch aanvankelijk Krapiak of Bodjong-asih geheeten ²⁾.

Het tegenwoordige Bandoeng behoorde tot Oekoer. Wegens wederspanningheid van het hoofd van dit gebied tegen Mataram „tijdens Troenodjojo” werd hij gedood en Oekoer bij Timbanganten gevoegd ³⁾. De regent van Timbanganten, thans Tarogong (Trogong), kreeg last zich te Bodjong-asih te vestigen. Tijdens den tweeden, hier gezetelden regent kwam het regentschap onder de O. I. Compagnie. Onder den volgenden regent kwam er last, naar het schijnt van de Compagnie, dat ook de regent van Batoelajang zich te Bodjong asih moest vestigen (dus in eens anders gebied). Hij sloeg zijn zetel ± $\frac{1}{4}$ paal van dien van den anderen

1) Dit is het nummer, door Verbeek aan deze oudheid gegeven.

2) Op de topographische kaart der afdeling Bandoeng, schaal 1:20.000 staat niet Dajeuh-kolot, maar Bodjong-asih aangegeven, aan den reehteroever der Tjitaroem, even bewesten de plaats waar zij de uit het zuiden komende Tjisangkoei opneemt. Die ligging blijkt ook uit het na te noemen kaartje van den Regent van Bandoeng.

RED.

3) Zie pg. 8, 9, 15 en 35 van de bovenaangehaalde „Geschiedenis der Preanger-regentschappen”.

de Tjisangkoei en de Tjitaroem, tot aan de zuidergrenzen dier afdeelingen. In dat laatste gebied lag ten zuiden van Tjiparaj de hoofdplaats Oekoer. Het regentschap Batoolajang bestond toen uit het zuidwestelijk deel der tegenwoordige afdeeling Bandoeng, ten noorden door de Tjitaroem, ten oosten door de Tjisangkoei begrensd. De gelijknamige hoofdplaats was gelegen tusschen Kopo en de Tjitaroem, aan den weg van eerstgenoemde plaats naar Tjihampelas.

1775

Den 4 September is geboren

op Woensdag avond te 8 uren

Den Dokter van den

Regent van de Groot

van

van

van

van

van

van

van

van

van

van

van

van

van

van

van

van

van

van

van

van

van

van

van

van

van

van

van

van

van

van

van

van

DE INHOUD VAN DE GROOTE HIKAYAT BAKTIYAR

volgens eene aantekening van Dr. H. N. van der Tuuk,

medegedeeld door

D^r. J. B R A N D E S.

Wat met de groote Hikayat Baktiyar bedoeld is, zij hier met enkele woorden nog even in herinnering gebracht.

Het is een uitbreiding van de geschiedenis der 10 vizieren die in de Maleische letterkunde in verschillende vormen optreedt, door mij indertijd behandeld in „Nadere opmerkingen over de Maleische bewerkingen van de geschiedenis der 10 vizieren, Hikayat Golam (Hik. Zadabaktin, Hik. Azbak), Hik. Kalila dan Damina (laatste gedeelte), en de daarvan te onderscheiden, bij de Maleiers voorhanden uiteenloopende Hikayat's Baktiyar.”

Oorspronkelijk allen langs verschillenden weg voortgesproken uit het oude Bachtîâr-Nâme zijn zij thans wèl uiteen te houden, omdat 1°. er verschil in het raamverhaal is ontstaan, en 2°. ook de ingeschoven verhalen niet meer met elkander overeenkomen.

Men heeft daarbij twee reeksen te onderscheiden.

A. Die van de Hikayat Golam (of Hikayat Zadabaktin of Hikayat Azbak), waarbij zich aansluit een vorm dezer verhalen dien men aantreft in de Hik. Kalilah dan Daminah, hoewel ook hier op het verschil zeer gelet dient te worden.

B. Die van de (groote) Hikayat Baktiyar, waarnaast wederom een korte, verkorte, onvolledige, gebrekkige redactie aan te wijzen is, welke uitgegeven werd door A. F. von de Wall.

Het genoemde opstel, dat te vinden is in Tijdsch. Ind. T. L. en Vk., XXXVIII, is voldoende duidelijk, althans aan-

gevuld met de mededeelingen vroeger reeds geplaatst in „Het onderzoek naar den oorsprong van de Maleische Hikâyat Kalila dan Damina ingeleid”, in Feestbundel aan Prof. M. J. de Goeje. Slechts zij hier nog even gereleveerd dat in die groote Baktiyar een groot aantal verhalen, minstens $67 + x$, een plaats kreeg, terwijl er in de redactie van de reeks A, in de Maleische uitloopers, slechts 9, andere (de oorspronkelijk bij dit raamverhaal behoorende) verhalen gevonden worden.

Over verhaal 39 — 67 (begin) van de groote Hik. Baktiyar werd in het genoemde opstel geregeld en nauwkeurig bericht. Er werd namelijk aangenomen, dat het deel van een grooten Baktiyar tekst, 8°, 196 bladz., dat ter beschikking was, een gedeelte vertegenwoordigde van dezelfde redactie, als waaromtrent Dr. H. N. van der Tuuk, in Bijdr. T. L. en Vk. van Ned. Ind., 3^e volgr., I, bl. 450 en 451 en in het 7^e stukje van Meursing's Maleisch leesboek, eenige mededeelingen deed, die gegrond en geput waren op en uit no. 63 van Raffles's handschriften in de Royal Asiatic Society te Londen.

En daarom werd t. a. p. evenzeer verslag gedaan over 4 verhalen door genoemden geleerde aan dat handschrift ontleend, nl.:

Siti Hasanah,

de Koning van Yaman,

de prins, die de kikvorsch helpt, en

de door God gestrafte koning;

terwijl er tevens opgewezen werd, dat van der Tuuk had bericht, dat in dien zelfden tekst ook voorkwamen:

de geschiedenis van Djohar Manikem, de dochter van Harunarrasjyd,

die van Bibi Sabariyah (het 21^e verhaal), en

de geschiedenis van Salomon en de koningin van Saba, die in no. 63 R. A. S het laatste ingeschoven verhaal is, dat er in voorkomt.

Daar het nu om verschillende redenen van belang is die

grootte Hikayat Baktiyar, waar men nog niet in de gelegenheid is haar in haar geheel te kennen, ten minste toch voor zoover als dat doenlijk is, te kenschetsen, immers dat boek houdt wat zijn ingeschoven verhalen betreft, verband met de Hik. Bayan budiman, de Tadjusalatin (Makota sègala radja), de Bostanusalatin, en de Javaansche Sèrat Nawawi, vermoedelijk ook nog met verschillende andere teksten, waarnaar hier niet gespeurd behoeft te worden, en levert naar het schijnt, althans naar het beloop der verhalen, gewoonlijk de beste redactie, acht ik het van belang hier mededeeling te doen van eene aanteekening van Dr. van der Tuuk, in der tijd door mij aangetroffen onder zijne papieren, en sedert zich bevindende in de handschriftverzameling der Leidsche Universiteits-bibliotheek te Leiden.

Men vindt haar op een half velletje postpapier, gewoon formaat. Zij is hier en daar zeer onduidelijk geschreven, en handelt over het boven reeds vermelde handschrift uit Raffles' verzameling, no. 63.

Die aanteekening luidt:

Hs. Soc. no. 63 bevat de volgende verhalen:

(Hiernaast de aanteekening: De radja adil ook راج تركستان).

1. سلطان عمر ابن الليث (1 bl.).
2. حكاية سلطان تغلک د بنو فارسي دغن منترين أبو منصور (1 bl.).
3. سلطان افلوس د بنو هندستان دغن منترين بهمن (8 bl.).
4. راج (تبصر) نطنطين (2 bl), waarin een kort verhaal omtrent den duivel en Mozes.
5. چرترا سلطان محمود عزنوي دغن بنتران اياز خاصر (2 bl.).
6. is geen verhaal, maar een verzameling raadgevingen.
7. Van twee vorsten, waarvan de een rechtvaardig en de andere het niet was ($\frac{1}{2}$ bl.).
8. Van een onrechtvaardig vorst van بصره (2 bl.).

9. Van een vorst van Hindustan, die de wijsheid van zijn wazir op de proef stelt. (2 bl.)
10. نكړي خوساني سلطان يعقوب محمد Hetzelfde verhaal bij de Holl. bl. 17 — 47, de be-
woordingen echter verschillend.
11. Radja Dewa Ahmad zoon van مهرآج فرېوان van بيت
الحجام (55 bl.) zijnde een toovergeschiedenis.
12. De geschiedenis van Djohar Melegan (37 bl.)
13. Over een koning van Adjam (عجم), (4 bl.)
14. Lotgevallen van een koning van Jemen (يمن) 22 bladz.,
't zelfde verhaal in no. 70, bl. 117 sqq.).
15. سني حسنه Geschiedenis van de kuische Hasanah
(3 bl.). 6^e verhaal v. d. Bajan Budiman. Komt ook
afzonderlijk voor; een hds. in kl. 8° van een andere
redactie in mijn bezit.

Hierop volgt een verhaal van 9 bl. zonder no. (15^a),
bevattende de lotgevallen van den weldadigen vorsten-
zoon, die door genade aan dieren te bewijzen, van hen
door Gods beschikking in menschen veranderd, gevolgd
werd. Een slang die als mensch خالفاً heet, en een
kikvorsch, als mensch مخلصاً (11de verh. in de Bajan
budiman).

16. Radja هندي en zijn dienaar Prhada (فرهادا) die
door fraai teekenen van borduurpatronen (رمل) de
princes op zich deed verlieven. De koninklijke papa
was tegen de verbindtenis en beveelt Perhada te
dooden, ten gevolge waarvan de prinses ook stierf
(ongeveer 8 bl.).
17. van een prinses, die al hare mannen op den eersten
nacht wist te doodden totdat een vorstenzoon van
Turkestan haar door een verhaal over een kidjang,
die zich voor haren man opofferde, beterde (4 bl.).
18. Van een vorst van Turan راج طورن die in een droom

- op een prinses, genaamd نورشاه, verliefte. Zijn wazir teekent zoo lang portretten, totdat er een op de gedroomde prinses leek. De wazir gaat op reis en vindt haar in de prinses van Turkije. 6 bl. 't Zelfde verhaal in no 71, bl. 14—21, alwaar de vorst محمد شاه نكري طوري heet.
19. (Zonder nommer). Over Salomo, die 't levenswater door een geest liet brengen en den pelanduk consulteerde of hij er van drinken zoude (2½ bl.)
20. (Zonder nommer). Geschiedenis van den armen Sabur (صبور), dien een vorstin zocht te verleiden. De knoop als die van Schiller's Gang naar de ijzersmelterij (hier een kalkoven). 7 bl. vgl. ابو صبر en 't volg. verh.
21. (Zonder nommer). Bibi Sabarijah (صبريه). Komt ook voor in mijn Hds. v. d. Bajan budiman. De heldin is de vrouw van Khodjah Sekandar. 8 bladz.
- 21^a. (Zonder nommer). Een vorst van Babel genaamd كمنتر شاه (op bl. 268 كمنتر شاه en كمنتر شاه). Deze vorst trouwt met zekere prinses Kamarijah (قمريه). Genoemde vorst had bij een wijze met zijn wazir de kunst geleerd zijn ziel in allerlei lichamen te verplaatsen. Eens zijn ziel in 't lichaam van een aap overgebracht hebbende, kruipt de wazir in 's vorsten lichaam (3e verh. in de Bajan budiman).
22. (2e verhaal v. d. Bajan budiman, van mijn hds.)
23. (4e verhaal v. d. Bajan budiman).
24. (5e verhaal v. d. Bajan budiman).
25. bevat brokstukken uit een zedekundig werk.
26. Van den vorst van تبرستان en een zekeren طائف
28. ('t zelfde verhaal in no. 71 bl. 7). Van een man die niet jaloersch was en zijne vrouw, die daarover bevreesd was, vertelde, dat men tegen de ontrouw van zijne vrouw toch niets doen konde.

27. (?) van een timmerman en een goudsmid, die een afgodsbeeld stelen.
29. Van twee vuuraanbidders (مَجُوس) waarvan een den.....*) ondervindt, en door een engel wordt beloond.
30. Van drie mannen in een hol, dat door een vallende rots gesloten werd, en geopend door weldaden, die zij bewezen hadden.

Hiermede is het velletje vol, en zoo doende de aantekening ten einde, daar er niets meer gevonden werd, maar no. 63 nog niet in zijn geheel behandeld, want het verhaal van Salomo en de koningin van Saba, „dat het laatste ingeschoven verhaal moet zijn, dat er in voorkomt”, zie boven, treft men in deze opsomming nog niet aan en moet dus nog later volgen.

Wat er nog rest laat zich zelfs niet gissen, te minder nog omdat in zekeren zin de veronderstelling, dat no. 63 en het door mij behandelde deel te zamen zouden behooren, onwaarschijnlijk wordt. Beide deelen toch leveren deels dezelfde verhalen, hoewel in een andere omgeving. Met zekerheid kan dit gezegd worden van no. 56 en 60 in het door mij behandelde deel, „de niet jaloersche man” en „t halve leven”, die ook in 63 R. A. S. teruggevonden worden, nl. als no. 28 en no. 22, zie boven. Mogelijk zijn ook andere in wezen dezelfde of overeenkomstige vertellingen, maar laat zich dit door de korthed van van der Tuuk's aantekening niet uitwijzen, terwijl daarbij nog gelet moet worden op het feit dat hetzelfde verhaal, d. w. z. hetzelfde be- loop, menigmaal wordt aangetroffen, maar de personen of andere eigennamen dragen, of niet met name worden genoemd.

Wat hier ten duidelijkste aan den dag komt is de groote verwantschap van deze groote Baktiyar, of thans

*) Onleesbaar.

juister van deze groote Baktiyar's, met de Hikayat Bayan budiman, waarop ik in het bovengenoemde opstel reeds wees. Een heele reeks van verhalen in no. 63 nl. no. 15, 15a, 16, 17, 18, 19, 20, 21, 21a, 22, 23, 24, en 26, 27, 28 vindt men in dien anderen verhalenbundel (in zijn vollediger vorm) terug. Van der Tuuk wijst er hier slechts op bij no. 15, 15a, 21, 21a, 22, 23 en 24, doch dit vindt zijne verklaring in de omstandigheid dat hij zich bij de vergelijking bepaald heeft tot slechts één handschrift, zijn eigen, dat zich thans evenzoo te Leiden bevindt *). De andere hier aangewezenen, zal men vermoedelijk ook aantreffen in no. 285 van de hds. van het East India House (thans India office), waarover van der Tuuk berichtte in Tijdschr. van N. I., 1849 I bl. 394, vgl. nog no. 327, bl. 397 ter zelfder plaatse, en vindt men in hds. von de Wall no. 174, te Batavia, behoudens no. 21, daar daarvoor in dit hds. een ander verhaal optreedt. Zelfs de volgorde der vertellingen is zoo goed als de zelfde, zooals uit de hier volgende cijfers nog blijken kan.

- 15 = 20 (v. d. T. 6),
- 15a = 8 (v. d. T. 11),
- 16 = 9,
- 17 = 10,
- 18 = 11,
- 19 = 12,
- 20 = 13,
- 21 = 15* (v. d. T. 1),
- 21a = 16 (v. d. T. 3),
- 22 = 17 (v. d. T. 2),
- 23 = 18 (v. d. T. 4),
- 24 = 19 (v. d. T. 5),
- 25 is geen verhaal,

---

*) Volgens den juist verschenen Catalogus van de Maleische en Sundaneesche handschriften der Leidsche Universiteits-bibliotheek door Dr. H. H. Junybol, Leiden 1899, daar ingeschreven onder no. 3208.

26 = 2,
 28 = 3,
 27 = 4.

Men lette er op dat in de groote Baktiyar (no. 63) zelfs 27 en 28 elkander als in de Bayan budiman volgen, al is daarbij een fout in de cijfers gemaakt, waardoor na 26 dadelijk 28 komt en eerst daarna 27 (of geen nummer?), en dan weer 29.

Boven werd er reeds op gewezen dat 22 overeenkomt met no. 60 van het door mij behandelde deel, en evenzoo 28 met 56. Ook no. 57 in dat deel vindt men in de Hik. Bayan budiman terug, nl. als no. 21.

De door van der Tuuk in het 7e stukje van Meursing's Maleisch leesboek opgenomen gedeelten blijken hier te zijn no. 8, 14, 15 en 15a van Raffles no. 63.

	10 = 10
	11 = 11
	12 = 12
	13 = 13
	14 = 14
(1. T. B. v.)	15 = 15
(2. T. B. v.)	16 = 16
(3. T. B. v.)	17 = 17
(4. T. B. v.)	18 = 18
(5. T. B. v.)	19 = 19
	20 is geen verhaal

* Volgens het juist vertaalde (Latijn) van de Maleische taal- en letterkunde-afdeling der Indische Universiteit te Batavia, door Dr. H. H. J. van der Tuuk, 1874, dat ingeschr. onder no. 2508.

DE SCHAKING BIJ DEN MAKASSAAR

IN VERBAND MET DE HEDENDAAGSCHE TOESTANDEN,

DOOR

Mr. J. M. Ch. E. LE RÜTTE.

De bevolking van Zuid Celebes — ik heb speciaal op het oog de afdeeling der Zuiderdistricten van het Gouvernement Celebes en Onderhoorigheden — is vooral in de kustplaatsen een mengelmoes van Makassaren met Maleiers, Boegineezen en Javanen *). Hoe dieper men echter het binnenland in gaat, des te zuiverder is de oorspronkelijke bevolking bewaard. In den volksmond is het regentschap Polombangking — gelegen in de onderafdeeling Takalar — afdeeling Zuiderdistricten voornoemd — de zetel van den eigenlijken Makassaar. Spreekt men in de Zuiderdistricten dan ook van „Orang mangkasar” dan wordt daaronder steeds en uitsluitend verstaan een inlander, thuis behorende in het regentschap Polombangking **). In dat regentschap Polombangking nu, vindt men de schaking nog in hare volle werking, hoewel natuurlijk door de veelvuldige aanraking met Javanen, Boegineezen en Maleiers — vooral de bewoners van Soemba en Bali — van het oorspronkelijke vrij veel verloren zal zijn gegaan. Nemen wij daarbij in aanmerking dat het Bestuur — al is zijn werkelijke invloed in deze streken nog gering — op verschillende wijze de door de adat aan die schaking voor den schaker verbonden nadeelige gevolgen heeft ver-

*) Talrijke plaatsnamen als Tope-djava, Samboen-djava, Soerabaja-Garisschan [Grissee] wijzen op de vestiging van Javanen.

***) De plaats, die wij Makassar noemen, heet in den volksmond „Oedjoeng pandan”.

zacht, dan mogen wij wel aannemen, dat — ook al is in het wezen der zaak de schaking wellicht gebleven, zooals zij was, vóór het Nederlandsch-Indische gezag in deze streken werd gevestigd — de scherpe kanten van dat instituut zeer zeker zijn afgesleten.

Verreweg het grootste gedeelte van het land, door den Makassar bewoond, is arm en steenachtig. Het zware gebergte nadert op sommige punten zelfs zeer nabij de kust, terwijl door een vreeslijke uitbarsting van een der grootste vulcanen, die ooit bestaan hebben — de Lompo-battang *) — de geheele strook gronds tusschen Bantaëng tot halverwege den weg tusschen Alloë en Takalar als het ware bezaaid is met grootere en kleinere rotsblokken en steenklompen, die aldaar liggen als overblijfselen van die ontzettende ramp. Slechts weinige groote boomen schijnen door die ramp gespaard te zijn gebleven; en wat die natuurkracht niet verwoestte, vernietigde de inlander om zijn koffie en djagoengtuinen aan te leggen.

Overigens ziet men zelfs in het gebergte, waar de eenige kleine mooie bosschen liggen, behalve koffieboomen, vooral bamboe en kreupelhout, djamboe bidji en dergelijke. Bevaarbare rivieren zijn er niet; alleen zecarmen kronkelend door de modderige nipahbosschen en voorts bergstroomen, die, wanneer het niet regent, bijna geheel droog zijn, doch wanneer de regens gevallen zijn fameuse banjirs naar zee afvoeren. Met de fauna en flora is het dan ook treurig gesteld en de bevolking moet zich met weinig tevreden stellen. Sawahs — rijstvelden, die niet afhankelijk zijn van den regen — komen ten Westen van Bantaëng uiterst schaars voor; de meeste rijstvelden zijn geheel afhankelijk van den regenval en daar deze in deze streken zeer gering is — Bantaëng 1286 m. M. 's jaars — geschiedt het herhaaldelijk dat de rijstooft geheel of ten deele mislukt.

De bevolking voedt zich dan ook met de djagoeng, de

*) Gelegen nabij Bantaëng [Bonthain] op de Grens van Gowa en het Gouvernements gebied; Lompo = groot, battang = buik.

vrucht van een plant, die weinig water noodig heeft en op een steenachtigen bodem zeer goed groeit. De djagoeng heeft echter dit nadeel, dat zij den bodem uitmergelt, zoodat men na elken oogst den grond een paar jaren braak moet laten liggen — aan bemesting van den grond wordt natuurlijk zelfs niet gedacht; men moet derhalve voortdurend de opkomende bosschen uitroeien om steeds nieuwe velden te kunnen aanleggen. Een onmiddellijk gevolg hiervan is weer, dat de bevolking zeer verspreid en geïsoleerd leeft, daar een ieder zich bij zijn djagoenganplant ook gaat vestigen. Het klimaat is bovendien zeer ruw; zeer hoge temperaturen *), zeer hevige drooge winden **) en maanden lange droogte wisselen elkander af.

Langs de geheele kust komen zeer vele malaria koortsen en buikziekten voor en volgens de overlevering komt de cholera geregeld ééns in de zeven jaren terug ***). Het land is dan ook schaars bevolkt. Men kan zelfs langs den eenigen grooten postweg, die vrij wel langs de kust is aangelegd, palen afleggen, zonder één levend wezen te ontmoeten; de weinige groote kampongs, die op zeer grooten afstand van elkaar verwijderd zijn, liggen grootendeels aan dien eenigen postweg. Meer landwaarts woont de bevolking — gelijk wij zagen geïsoleerd en verspreid ****). Het spreekt derhalve van zelf, dat deze inlanders, waarvan in bovenbedoelde omstandigheden alleen de sterksten overblijven, voor hun zelfbehoud geheel op zich zelve zijn aangewezen. Een groote mate van onafhankelijkheid en zelfstandigheid is het logisch gevolg er van; slaafsche gehoorzaamheid moet

*) In de maanden November en December stijgt de temperatuur tot 95° F.

**) In September en October waait de beruchte berubuk, een drooge warme wind, bezwangerd met kalk- en kleideeltjes, die allerlei ziekten der slijmvliezen van oogen en ademhalingsorganen verwekken en vooral voor pasgeboren kinderen uiterst gevaarlijk is, daar zij de zoo gevreesde „klem” veroorzaakt.

***) Een feit is, dat de cholera aldaar in 1882, 1890 en 1897 gewoed heeft.

****) Men vertelt dat een der Gouverneurs van Celebes en Onderhoorigheden eens het voorstel heeft gedaan om tijgers in deze streken over te brengen, ten einde de bevolking op die wijze te dwingen zich in kampongs te vereenigen!

men bij dat nimmer geheel onderworpen volk niet zoeken. Het Makassaarsche volk is dan ook een stevig gebouwd, ruw en stug volk met weinig behoeften, allen eigenschappen, gevormd en ontwikkeld door de natuurlijke gesteldheid van den grond en het klimaat.

Ongeveer veertig jaren geleden vestigde het Nederlandsch-Indisch Gouvernement zich voor goed in deze geheele kuststreek; deels door geweld van wapenen, deels door vrijwillige onderwerping der Karaengs [vorsten] en der bevolking werden de laatste gewesten — de zoogenaamde Torateja landen — onder het rechtstreeksch bestuur van het Nederlandsch-Indisch Gouvernement gebracht. Een paar kleine enclaves van Gowa en het vorstendometje Laikang maken daarop nog een uitzondering. Grootere of kleinere stukken grond behoorden vroeger aan verschillende vorsten en vorstjes, die natuurlijk hun aanzien ontleenden aan de uitgestrektheid van hun gebied, en ook daaruit hunne inkomsten trokken. Die Karaengs werden feitelijk onttroond, en ten einde een inlandsch bestuur over de bevolking te organiseeren, aangesteld tot Gouvernements ambtenaren, de voornaamsten onder den titel van Regent, anderen onder den titel van districts-hoofd of kamponghoofd.

Het Nederlandsch-Indisch Gouvernement trad in hun plaats op als Karaeng over de gronden en de bevolking. Een deel der gronden nu, gemakshalve noem ik ze kroon-domeinen, werden als apanages aan die ambtenaren als zoodanig afgestaan; terwijl zij natuurlijk hunne particuliere eigendommen behielden.

Daar door de eischen van de politiek de Regeering zoo-veel mogelijk het alsnu verkregen ambt van Regent, districts-hoofd enz. erfelijk in de familie houdt, blijven zij echter in het oog van de bevolking „de Karaeng.” Om deze Karaengs nu, en hunne familieleden „anak Karaengs” genoemd groepeerd zich de bevolking. Men zou ze ook nu nog kunnen vergelijken met de ridders uit de middeleeuwen, met de graven en andere edelen uit Holland's Graven

tijd. Het begrip van een centraal Bestuur, van ondergeschiktheid van een districtshoofd aan een Regent bijvoorbeeld, is nog in het geheel niet aldaar doorgedrongen. De afkomst beslist alles. Al is — om een voorbeeld uit het regentschap Binamoe te nemen — het districtshoofd, van Tolo nu als zoodanig ondergeschikt aan den Regent van Binamoe, de „Karaeng Tolo” heeft niets uit te staan met den „Karaeng Binamoe”. Vóór de vestiging van het Nederlandsch-Indisch gezag alhier was de Karaeng Tolo de evenknie van den Karaeng Binamoe, en dat blijft hij in het oog van den Makassar wellicht nog eeuwen. Zelfs al ware de Karaeng Tolo niet aangesteld tot districtshoofd van Tolo, het lijdt geen twijfel of in de oogen der bevolking zou de onttroonde vorst „de Karaeng” zijn gebleven, wie ook door het Gouvernement tot districtshoofd zou zijn aangesteld *). Een sterk sprekend voorbeeld kan men thans in Takalar waarnemen, waar Panoerisang Daeng Moentoe — een ambteloois inlander van zeer aanzienlijke afkomst en gehuwd met de dochter van een Hoofdpriester van Gowa — alles, en het door het Gouvernement aangestelde hoofd, „de Gelarang van Takalar”, Similéle daeng Kalana, vrij wel niets te zeggen heeft. De aanstelling van een hoofd is dan ook in deze streken zeer dikwijls de oplossing van een zeer moeilijk vraagstuk. Nog daargelaten dat de bevolking het hoofd kiest, waarop de aanstelling van wege het Nederlandsch-Indische Gouvernement volgt, indien die keuze goedgekeurd wordt, is het toch niet altijd mogelijk en raadzaam om den machtigsten Karaeng

*) Alleen een stel goede inlandsche ambtenaren, krachtig gesteund door het Europeesch Bestuur en de noodige bajonetten, zou aan dien abnormalen toestand een einde kunnen maken. Als een bewijs hoe weinig nog het begrip van ondergeschiktheid van het lagere hoofd aan het hogere is doorgedrongen, diene, dat toen in het afgeloopen jaar in het Regentschap Bantaeng het sedert jaren open gebleven ambt van onderregent werd vervuld, de Regent, de eenige inlandsche ambtenaar, die nog een eenigszins Europeesche opvoeding genoten heeft, den Assistent-Resident verzocht om op de hoofdenvergadering met nadruk er op te wijzen dat de Regent ook Regent bleef over het gebied, waarvoor de onderregent werd aangesteld.

of een zijner familieleden — anak Karaeng — tot hoofd aan te stellen. De Makassar toch is tot in hart en nieren of zeevaarder of landbouwer in den ruimsten zin van het woord. Op zijne prauwen, op zijne velden en vischvijvers hoort hij thuis. Behalve landbezit zijn karbouwen en paarden hun eenige bezittingen. Slechts noode gaat hij er toe over om in 's Lands dienst te komen. En doet hij dit, dan geschiedt zulks — niet omdat hij roeping daarvoor gevoelt of om de geringe geldelijke voordeelen daaraan verbonden, doch omdat zijn vader of grootvader aldaar Karaeng was of om in het bezit te blijven van de zoogenaamde ornamentsvelden, die reeds eeuwen als kroondomein en apanage in de familie zijn.

De Makassar is nu eenmaal geen pennelikker, geen baantjesjager. Hij zal nimmer, gelijk de javaansche magang, jaren lang zijn diensten om niet praesteeren, zich alleen met de hoop koesterend ten slotte de W. knoopen machtig te worden. Men moet dan ook niet denken, dat zij zich veel laten gelegen liggen aan de goede waarneming hunner betrekking of in de behandeling dier aangelegenheden zoo zeer bedreven zijn; schrikbarend groot is dan ook het aantal misdrijven. Vooral moorden, doodslagen en mishandelingen, waarvan vooral door gebrek aan een spoedig en deskundig onderzoek de daders onbekend — althans ongestraft blijven.

Door deze „Kraengs" toch wordt vrijwel uitsluitend het politiegezag uitgeoefend; wel is waar staan zij onder de bevelen van Europeesche ambtenaren van het Binnenlandsch-Bestuur, doch door de groote afstanden en de slechte communicatie-middelen zijn velen dier Karaengs lang niet de gehoorzame dienaren van het Nederlandsch-Indische Gouvernement. Dit alles om te doen zien dat de bevolking, die bovendien zoo verspreid leeft, zelve te zorgen heeft voor de veiligheid van personen en goederen en dat buiten de kampoengs, waar de Europeesche ambtenaren van het Binnenlandsch Bestuur zijn geplaatst, van een eigenlijk gezegd geregeld bestuur geen sprake is. Dat eigenrichting

derhalve vaak noodzakelijk is, en in de meeste gevallen het eenige middel om zijn rechten te handhaven, spreekt van zelf. De rechtspraak toch en vooral de civiele, waarmêe dit gewest begiftigd is, is veel te kostbaar, te langzaam, te omslachtig, te ver zijn tijd vooruit, te westersch; zooals wij zeiden, staat de bevolking, waaronder ik ook de hoofden en anak Karaengs reken, nog op een zeer laag peil van beschaving. Kennis van lezen en schrijven zoekt men vrij wel te vergeefs onder de bevolking. Geestelijken uitgezonderd, kunnen enkelen slechts hunnen naam teekenen; zelfs de meeste hoofden kunnen nauwlijks lezen en schrijven en die dat niet kunnen, zijn waarlijk geen zeldzaamheden. De meeste spreken alleen Makassaarsch, enkelen verstaan ook maleisch. *) De anak Karaengs nu, die veelal verarmd zijn, worden algemeen beschouwd als de bloedzuigers der bevolking. Te trotsch en te lui om zelf iets uit te voeren, leven zij aanvankelijk veelal op kosten van een of ander familielid, dat hoofd is, om langzamerhand in hun eigen onderhoud te voorzien door middel van roof en diefstal, gepleegd met hulp hunner volgelingen; terwijl zij, ter wille van hun afkomst en hun verwantschap met de aanzienlijkste families ontzien en gevreesd, door het totaal gebrek aan vertrouwbare politie en de onmiddellijke nabijheid van onafhankelijke landen zich steeds aan hunne rechtmatige straf weten te onttrekken. Bevreesd voor de bloedige wraak der bloedverwanten wordt door den bestolene — en vooral als deze van geringe afkomst is en hij vermoedt dat een anak Karaeng in den diefstal de hand heeft — dikwijls geen moeite gedaan, om de misdadigers op te sporen. Want al moge in artikel 233 van het Celebes Reglement met een zekere nauwkeurigheid — men zie de zeer rekbare nummers 1^e en 2^e — de personen zijn opgesomd, die met

*) Alleen de Regent van Bantaeng daeng Panawang maakt hierop een gunstige uitzondering. Deze spreekt zeer goed maleisch en verstaat ook de Nederlandsche taal. Hij heeft eenige jaren zijner jeugd doorgebracht in het gastvrje huis van den Gouverneur Bakkers.

de uitoefening der politie en het opsporen van misdrijven en overtredingen zijn belast, men denke niet, dat zij inderdaad de personen zijn, die de misdadigers opsporen. De gelaedeerden zelve sporen op; in de eerste plaats zoeken zij het gestolene en geroofde terug te vinden en in de tweede plaats de daders op te sporen. Gelukt dit laatste onmiddellijk, dan is de bloedwraak bij de Makassaren nog steeds de eenige straf. Een misdadiger op heeter daad betrapt wordt volgens de adat gedood, tenzij hij om levensbehoud smeekende, zich hoegenaamd niet verzet, noch door vlucht noch anderszins — en zijn schuld bekent. Het lijdt dan ook geen twijfel dat een dergelijke toestand het aantal misdrijven eer in de hand werkt dan het vermindert.

Neemt toch een tot strafvervolging bevoegd ambtenaar iemand zelfs op heeterdaad gevangen, hij zal er niet aan denken — tenzij uit wettige zelfverdediging — den misdadiger te dooden, doch een bestolene — en vooral de steeds met scherpe bodig gewapende, niets om het leven van een ander gevende Makassar — neemt licht wraak en de Makassar kent slechts de bloedwraak. En wanneer men daarbij in aanmerking neemt, dat men zonder overdrijving gerust kan zeggen, dat wanneer in deze streken de misdadiger niet op heeterdaad betrapt wordt, eene onherroepelijke veroordeeling tot de hooge zeldzaamheden behoort, dan is het voor den laag ontwikkelden Makassar niet zoo slecht gedacht, om gegeven de omstandigheden, waarin hij leeft, ook een afschrikwekkend voorbeeld te stellen *) als

---

*) Het tegenwoordige districts-hoofd van Tolo verzekerde mij eens dat zijn vader — destijds onafhankelijk Kraeng Tolo — ongeveer 500 à 600 paarden in zijne verschillende stoeterijen in Tolo had rondloopen, en dat hij die bezittingen beveiligde door iedereen, die een paard stal of poogde te stelen neer te leggen, doch dat, sedert zijn gebied, door de onderwerping der Torotejalanden onder rechtstreeksch bestuur is gekomen, het aantal paarden zoo zeer achteruit is geloopen dat hij thans er nog een goede honderd heeft. Hij schrijft dit toe aan het driester optreden van de dieven die onder ons bestuur veel meer kans hebben hun gerechte straf te ontloopen door de belachelijk hooge eischen die de Europeesche rechtspraak voor het wettig bewijs en voor de poging eischt.

hij dan eindelijk eens een misdadiger te pakken krijgt. Gaan de bestolenen, hunne familieleden en hunne volgelingen en slaven niet terstond op onderzoek uit, spannen zij zelve niet al hun krachten in om het gestolene terug te krijgen, dan kunnen zij verzekerd zijn dat die goederen voor hen voor goed verloren zijn. Het vee — paarden en karbouwen — wordt onmiddellijk deels geslacht, deels voornamelijk naar Gowa weggeleid; gouden en zilveren sieraden worden onmiddellijk versmolten en verwerkt. Andere zaken worden op verschillende wijze onmiddellijk onherkenbaar gemaakt. Dit laatste geschiedt dikwijls met paarden, die de dief wil behouden. Een zeer eenvoudig middel wordt dan door hem toegepast. Men knipt de manen van het paard geheel af, een scheert de haren van de staart bijna geheel weg; vervolgens begraaft men het dier zoodanig dat slechts het hoofd boven de aarde blijft uitsteken. Na het dier, aldus begraven, drie à vier dagen bijna zonder water en voedsel te hebben laten staan, graaft men het wêer op, dat dan blijkt geheel onkenbaar te zijn geworden.

Het is dus zaak onmiddellijk en persoonlijk op onderzoek uit te gaan en juist dit werkt het „wraakrecht” te veel in de hand.

Doet de bestolene zulks niet en geeft hij van het misdrijf kennis aan der sub 1e, 2e en 3e van art. 233 Celebes Reglement genoemde personen, tien tegen één, dat toch hun antwoord is! Ga terstond met de uwen op onderzoek uit. Het is nauwelijks noodig om hier aan te stippen dat die personen — met uitzondering van den Inlandschen officier van justitie onbezoldigd — bij het opsporen van die misdadigers niet zulk een ijver en kunde aan den dag leggen dat ook de opvatting en veroordeeling der boosdoeners is verzekerd. Bloedverwantschap en aanzienlijke afkomst, gepaard met vrees voor wraak der familieleden, spelen nog een zeer groote rol, doch bovendien wordt de uitoefening van die functien zeer bezwaard en belemmerd doordat de Makassar huiverig is om getuige in een strafzaak te zijn. Staat toch

een getuige, die eene bezwarende verklaring aflegt eenerzijds bloot aan de wraak van de bloedverwanten *) van den beklagde — wraak en vrees voor wraak spelen nog zoo'n ongelooflijk groote rol in deze streken — anderzijds staan de ontzachelijke groote onaangenaamheden en lasten aan het zijn van getuige verbonden. Verschijnen voor het kamponghoofd, voor den regent, voor den djaksa, voor den magistraat en eindelijk voor den rechter! Houdt men nu rekening met de groote afstanden en de slechte communicatie-middelen — voertuigen zijn in deze streken onbekend voor den inlander — zoodat overnachten — dat wil in deze streek, waar de bevolking zoo verspreid woont, dikwijls zeggen! het onbewaakt blijven van huis en goed — regel is, vooral daar het die ambtenaren niet altijd gelegen komt hen terstond in verhoor te nemen, en neemt men daarbij in aanmerking dat alleen het verschijnen voor den *Rechter* aanspraak geeft op eenige schadevergoeding, dan is die tegenzin niet zoo onverklaarbaar.

Zien wij voorts niet over het hoofd, dat voor de opleiding van zoons van hoofden of aanzienlijke inlanders niets gedaan wordt, en zulks waarschijnlijk om deze reden dat bruikbare elementen onder dit volk zoo uiterst schaars zijn, dat de groote kosten, die een gelegenheid om die aanzienlijke jongelieden voor ambtenaren op te leiden, onvermijdelijk zoude vereischen, niet in verhouding zouden staan tot de resultaten, die die instelling zou afwerpen. Alleen bestaat op elk der standplaatsen van de Europeesche ambtenaren van het Binnenlandsch Bestuur (met uitzondering van Alloe) één school voor kinderen van inlanders en daarmee gelijkgestelden, zoodat *langs de kust* op elke 30 palen één school gevestigd is, waar de beginselen van het lager onderwijs worden gedoceerd; doch voor een hoofd is toch

*) Een Inlander, die voor den Landraad te Takalar een zeer bezwarende getuigenis voor een beklagde had afgelegd, kwam een paar dagen later bij mij zijn beklag doen, dat men hem gedurende zijn verschijnen voor den Landraad al zijn karbouwen gestolen had.

meer gewenscht dan de kennis van hetgeen op die scholen wordt onderwezen.

De hoofdenschool te Bandoeng heeft voor den Makassaar geen nut; een Makassaar zal toch nimmer uit vrijen wil zijn geboortegrond verlaten; schaars zijn zelfs de hoofden, die ooit buiten hun gebied geweest zijn. Het was dan ook een groote gebeurtenis toen in October j.l. de zwager van den Vorst van Gowa, Kraeng Baroangi, onder geleide van een Europeeschen tolk van het bureau van Inlandsche zaken te Makassar, een veertiendaagsch uitstapje naar Java en Singapore maakte. De Vorst van Gowa en al de prinsen met hun gevolg deden hem met Gowa's stafmuziek uitgeleide en bij het afscheidnemen brak een gehuil en geweens los, alsof men voor het leven afscheid nam. Het is dan ook nimmer te verwachten dat een Makassaar van hooge, aanzienlijke afkomst ooit de Hoofdenschool te Bandoeng zal bezoeken. De Makassaar is nog veel te achterlijk.

Het spreekt van zelf, dat bij dit zoo achterlijke volk geen aantekeningen worden gehouden van geboorten en sterfgevallen of andere voor ons westerlingen van belang zijnde gebeurtenissen; trouwens zijn de meeste dier feiten betrekkelijk van weinig belang voor den Makassaar. Alleen het huwelijk maakt daarop eene uitzondering; dat is het familiefest bij uitnemendheid, vooral voor de bloedverwanten der bruid. Omvlachtige formaliteiten en langdurige besprekingen gaan daaraan vooraf. Het meisje toch wordt tegen overgave van de vooraf bedongen soenrang (geld of op geld waardeerbare zaken) afgestaan aan haar aanstaanden echtgenoot; van deze Soenrang ontvangt de aanstaande echtgenoot niets; die soenrang is als het ware de koop-som — een contrapraestatie voor de levering der vrouw. Het spreekt bijna van zelf dat deze soenrang ongelijk van waarde is; bij aanzienlijken en rijken vertegenwoordigt ze soms een zeer groote waarde, terwijl bij den „gewonen landbouwer" een soenrang ter waarde van tachtig gulden de normale is; doch ook andere omstandigheden hebben op de bepaling

van het bedrag der soenrang grooten invloed. Het meisje moet nl. l. zoo mogelijk als ongerepte maagd uitgehuwd worden; in dien staat toch is de grootste soenrang te bedingen.

Is het meisje voorts van een aanzienlijker familie dan die van haren aanstaanden man, dan is ook daarin weêr een reden gelegen om een hooger soenrang te eischen. Onnoodig derhalve te zeggen dat het bepalen van het bedrag van den soenrang het hoofdmoment der talrijke besprekingen uitmaakt en dat daarover de meeste woorden worden gewisseld, vooral in een land waar overvragen regel is.

Wanneer nu tusschen den jongeling en zijne recht tot spreken hebbende familieleden is uitgemaakt, welk meisje voor hem ten huwelijk gevraagd zal worden, wordt de eerste stap meestal gedaan door een vrouwelijke bloedverwant van den jongeling, die na eerst met de ouders of voogd van het meisje over allerlei met de reden van haar komst niets te maken hebbende zaken te hebben gesproken ten slotte de kwestie inleidt met de vraag of het bedoeld meisje reeds verloofd *) is. Na op die vraag een antwoord te hebben gekregen, is de eerste phase van die onderhandelingen afgelopen; de gezant gaat huiswaarts.

Luidt het antwoord bevestigend, hetgeen meestal geschiedt met bijvoeging van den naam, dan staat den jongeling en zijn familieleden de keuze om of daarin te berusten of te trachten door list of geweld hun doel te bereiken.

Dit hangt natuurlijk af van allerlei omstandigheden. Blijkt hun toch dat het meisje tegen haren zin of buiten haar weten reeds verloofd is, dan volgt doorgaans de schaking. Men kan toch wel als regel aannemen dat, wanneer het meisje ten huwelijk gevraagd wordt, de jongelieden elkaar reeds vaak hebben ontmoet, zoowel in het geheim als bij huwelijksfeesten, spinfeesten, de rijstooft, het stampen van de eerstelingen van de nieuwe rijstooft, en dergelijke feestelijke bijeenkomsten, en dat ook tusschen de jongelieden reeds de

*) Ook in deze streken komt het verloven op zeer jeugdigen leeftijd vaak voor.

overeenstemming van wil bestaat, ja zelfs dat het vaak de uitdrukkelijke wil van het meisje is, dat zij spoedig in het huwelijks treedt . . . . . met haren minnaar.

De Makassar toch huldigt over het algemeen een vrijzinnige opvatting omtrent het sexueele leven voor het huwelijk, doch eens gehuwd wordt elke schending der huwelijksrouw van de vrouw met den dood geboet. Vóór het huwelijk wordt veel door de vingers gezien, mits de gevolgen zich niet openbaren. Wordt een vrouw echter buiten huwelijk zwanger dan kan dikwijls alleen een huwelijk haar van den dood redden.

Slechts schijnbaar is daarmêe in strijd, dat de Makassar er hoogen prijs op stelt, dat zijn bruid als virgo intacta hem wordt overgeleverd.

Een enkele keer komt het voor dat een vader gebruik maakt van een waarschijnlijk door de veelvuldige aanraking met de bewoners van Soemba overgebracht jus primae noctis. Toen een Makassar eens terzake eener moedwillige verwonding, toegebracht aan zijn dochter, die zich tegen de uitoefening van dat recht verzette, terechtstond voor den landraad te Bonthain, verklaarde die dochter o. m. dat zij zich niet om die handeling zelve daartegen verzet had, doch — omdat zij zich niet wilde laten verscheuren door een hond *uit haar eigen* kampong! Zeer dikwijls vreezen de jongelieden, dat de bloedverwanten van het meisje zich tegen hun huwelijk zullen verzetten op grond van te geringe afkomst van den jongeling of het te gering bedrag van de soenrang, die van dien jongeling te verwachten is. Het meisje laat zich dan eenvoudig door haren minnaar schaken. *)

Deze brengt haar dan in het huis van een geestelijke, een aanzienlijk inlander, een of ander Europeesch of Inlandsch beampte of ambtenaar; en zoolang zij in dat huis blijven, zijn zij veilig. Doch keeren wij weder terug tot de huwelijksaanvraag. Is nu door den jongeling het be-

*) Zeker zestig procent van de huwelijken in de onderafdeeling Takalar zijn op deze wijze tot stand gekomen.

richt ontvangen dat het meisje nog à désirer is, dan laat hij door een zijner bloedverwanten aan hare ouders zijn eerste geschenken brengen, aanvankelijk slechts bestaande uit weinig kostbare zaken.

Worden deze aangenomen, zoo worden kostbaarder geschenken gezonden en de onderhandelingen voortgezet, tot het bedrag van de soenrang vastgesteld is. Eerst wanneer deze onder het noodige ceremonieel aan de bloedverwanten van de vrouw is afgedragen en tusschen hen is verdeeld, heeft de eigenlijke huwelijksvoltrekking plaats, waaraan nog meerdere en kostbaardere ceremoniën verbonden zijn. Om deze tijdroovende en kostbare ceremoniën te ontloopen, wordt vaak tot de schaking overgegaan, zelfs dikwijls met goedvinden en medeweten der ouders van het meisje. Zooals boven is vermeld, is de betaling en de verdeling van de soenrang de spil, waarom feitelijk alles draait. Die soenrang moet voldoende zijn om de familieleden van de bruid te bevredigen. Wel wordt deze afgedragen aan den persoon, die over het meisje beschikt, doch de adat verplicht hem die soenrang tusschen zijn naaste familieleden te verdeelen, het leeuwendeel natuurlijk voor zich houdend, terwijl — gelijk we zagen — de ten huwelijk gegeven vrouw van die soenrang niets krijgt.

Derhalve worden niet alleen de ouders of voogden van het meisje gedupeerd, wanneer het meisje geschaakt wordt, doch ook de „deelgerechtigde” bloedverwanten. Daaruit laat het zich verklaren waarom niet alleen de vader, de voogd en de broeders, doch ook vele verdere bloedverwanten gebelgd zijn over de schaking van hunne bloedverwanten. Een geldelijk voordeel, dat zij verwachten deelachtig te worden, bij de uithuwelijking van het meisje, ontglipt hunne begeerige handen. Het meisje, waarvoor zij hoopten een mooie soenrang te krijgen, m. a. w. waarvoor zij verwachten, ter zijner tijd een flinke koopsom te krijgen, — de rijpe vrucht, die in de schoot der deelgerechtigden staat te vallen, wordt op eens, onverwachts, gestolen, geschaakt!

Diefstal is gepleegd geworden! Over dien diefstal moet wraak genomen worden. En krijgt men den schaker dan ook in handen, dan wordt hij als een gemeene dief afge- maakt. De Makassaar kent dan ook voor schaker en dief slechts hetzelfde woord „paloeka”. *)

Ook uit de straf blijkt, dat de Makassaar het delict beschouwt als gericht tegen de goederen en niet tegen de zeden. Wordt toch iemand betrapt op overspel of een andere aantasting der zeden, dan wordt bovendien het lijk nog op zoodanige wijze verminkt, dat duidelijk blijke dat de delinquent zich aan een sexueel vergrijp heeft schuldig gemaakt.

De adat heeft het wraakrecht der door de schaking benadeelde persoon erkend, doch tot een zekere hoogte een hiertoe en niet verder toegeroepen. Is het toch den schaker gelukt het meisje te brengen in het huis van een der bovengenoemde invloedrijke personen, dan wordt door een of ander geestelijke het huwelijk terstond voltrokken en opent dikwijls terstond de schaker eene onderhandeling omtrent de te betalen soenrang. Want, al zijn de schaker en de geschaakte wel in dat huis betrekkelijk veilig, op den duur kunnen zij daar toch niet blijven. Zoolang toch de bruidschat niet betaald is, wacht hen vroeg of laat de scherpe bodiq van den wreken den bloedverwant. De schaker zou dus tot werkeloosheid gedoemd zijn. En bovendien, andere belangen doen zich gelden.

In de eerste plaats heeft de geestelijke, die voor de voltrekking van een dergelijk huwelijk een minimum van acht gulden eischt, verder geen belang meer bij die schaking. Voorts is het in het belang van den persoon in wiens huis de schaker en de geschaakte hun toevlucht hebben genomen, dat zij ten zijnent niet te lang vertoeven; want, zij ook het verleenen van asyl een gunst, zij blijft er één, waarvoor betaling verwacht wordt. En niet ten onrechte. Ook deze

*) Afgeleid van het stamwoord „loeka” = grijpers.

personen — de helers! stellen zich aan allerlei onaangename bejegeningen bloot. Niet zelden toch komen de bloedverwanten van de geschaakte vrouw met hunne volgelingen gewapend opzetten, de teruggave van het meisje eischend; doch daar in dergelijke gevallen de bloedverwanten van den schaker, natuurlijk ook gewapend komen opdagen, staat hij, zijn huis, zijne huisgezinnen en bezittingen aan allerlei gevaren bloot en zulks, vooral daar dergelijke schakingen meestal 's nachts plaats hebben, om bij eventueele ontdekking een voorsprong op de vervolgers te hebben. Bovendien geven niet zelden — en dat juist in de onderafdeeling Takalar — dergelijke schakingen aanleiding tot vele moeilijkheden tusschen verschillende kampongs, en is het zelfs in het afgelopen jaar voorgekomen, dat toen in een dergelijk geval de tusschenkomst van het kamponghoofd, den regent en den djaksa niet baatte, de controleur van het Binnenlandsch Bestuur te Takalar onder geleide van gewapende politiedienaren midden in den nacht zich naar een, op acht palen afstands van Takalar gelegen kampong moest begeven om de rust te herstellen en de partijen, die gewapend tegenover elkaar stonden, tot terugtrekken te bewegen. Daar nu de bloedverwanten van het meisje van geen terugtrekken wilden weten, alvorens hun het meisje was uitgeleverd, en dit in de gegeven omstandigheden, nu de gemoederen zoo verhit waren, niet raadzaam voorkwam, terwijl de bloedverwanten van den schaker bleven, zoolang de tegenpartij niet afgetrokken was, hakte de controleur voornoemd den knoop door, door zoowel den schaker als de geschaakte onder zijn gewapend geleide naar zijn standplaats meê te nemen. Het leven van schaker en geschaakte was derhalve voorloopig verzekerd, althans toen de gemoederen het meest in beroering waren. We zagen derhalve dat de schaking het meest toepassing vindt, wanneer de jongelieden elkaar tot echtgenoot begeeren, doch omstandigheden daarbuiten zich tegen de echtvereeniging verzetten of dreigen zulks te doen. Het ligt voor de hand dat verschil in afkomst

van de jongelieden zeer dikwijls de steen des aanstoots is en het behoeft derhalve geen betoog, dat hoe grooter dat verschil ten nadeele van den jongen man is, des te heviger de gemoederen van de bloedverwanten der jonge vrouw bij hare schaking bewogen worden.

Daardoor is niet alleen de soenrang voor hen verloren gegaan en wat voor een inlander het begeerlijkst is, de huwelijksfeesten; doch nu wordt een *mésaillance* geboren — of gelijk de Makassaar het vaak uitdrukt: Een hond heeft dat meisje in het bosch weggesleept. Behoeft het verder betoog, dat vooral als een slaaf of een afstammeling van een slaaf een dochter van een aanzienlijke familie schaakt, de familieleden van de vrouw van geen pardon willen weten en zij niet rusten voor beide — schaker en geschaakte — zijn omgebracht. Zelfs de kans om later nog een soenrang deelachtig te worden, bestaat niet meer, en welke waarde heeft dan het geschaakte meisje voor hare familieleden gehad? De verbintenis met een slaaf blijft haar en hare familie slechts tot schande strekken. Alleen de dood van den schaker en de geschaakte door de hand van een der bloedverwanten van het meisje kan die schande nog uitwischen. En daartoe is een Makassaar altijd bereid! Een frappant geval deed zich in het afgelopen jaar in het regentschap Binamoe voor. Een meisje van goeden huize had zich laten schaken door een zoon van een slaaf van haren vader. Deze was daarover zoo vertoornd, dat hij tot een zoon van zijn broeder zeide: „Ga het bosch in, gij zult daar twee zwijnen vinden; dood ze.” De neef begreep de opdracht en ging het bosch in. Reeds den volgenden dag trof hij het geschaakte meisje aan ten huize van den zoon van den regent van Binamoe. Na zich eerst van de identiteit van het meisje te hebben overtuigd, heeft hij het geheel weerlooze meisje op afschuwelijke wijze afgemaakt en ten slotte haar den hals afgesneden. Daarna rapporteerde de moordenaar zijn heldendaad aan den vader van het meisje, die hem zijn tevredenheid daarover betuigde, doch van het feit

verder geen notitie nam. Zelfs bij de begrafenis van het meisje was geen harer familieleden tegenwoordig.

Zooals hiervoren werd gezegd, begint dikwijls onmiddellijk nadat de jongelieden in het huis van een of ander persoon van aanzien de wijk hebben genomen van de zijde van den jongen man de onderhandeling over de soenrang. De ouders van het meisje staan nu eenmaal voor een fait accompli en zeker gedachtig aan het spreekwoord: „een half ei is beter dan een ledige dop”—blijken zij gewoonlijk tot het doen van concessies bereid, indien ten minste de afkomst van de jongelieden niet te veel verschilt. Met een kleinere soenrang wordt genoeg genomen, jazelfs met de betaling van een deel er van en met de belofte over eenigen tijd het resteerende te zullen afdragen en aldus eene verzoening tusschen partijen tot stand gebracht. De schaking wordt dus het middel om langs een eenvoudigeren, korteren en goedkooperen weg zijn doel te bereiken.

Dikwijls ook is de verzoening der partijen slechts een vorm, een questie van fatsoen. Zeer sterk kwam dat uit in een geval dat in het afgelopen jaar in het regentschap Bangkala zich heeft voorgedaan.

Een jongeling en een jonge dochter uit den kleinen landbouwstand wenschten elkander tot echtgenooten; de ouders van het meisje hadden daartegen geen bezwaren, mits de soenrang ten bedrage van tachtig gulden werd betaald. Doch hierin was de moeilijkheid gelegen; het jongmensch was niet in staat die som te betalen. Er bleef dus geen andere weg open dan de schaking, waartoe dan ook werd overgegaan; het gevolg bleef echter niet uit; de bloedverwanten van het geschaakte meisje, die zich reeds gespist hadden op de huwelijksfeesten en hun aandeel in die soenrang, zagen die verwachting den bodem ingeslagen en stonden nu vijandig tegenover den schaker en diens familieleden.

Om redenen, die terzake niets afdoen, liet de controleur van het Binnenlandsch Bestuur aldaar zich aan die zaak gelegen liggen. Partijen bleken tot verzoening geneigd,

doch zij toonden zich gevoelig voor het oordeel van hunne kamponggenooten, die in een berusten zonder betaling van een soenrang een schending van de adat zagen. De soenrang moest dus betaald worden. Men trof toen het volgende vergelijk: de controleur zou tachtig gulden aan den schaker ter hand stellen; deze zou die som aan de ouders van het geschaakte meisje brengen, terwijl deze laatsten zich verbonden om die tachtig gulden nog denzelfden dag aan den controleur te restitueeren.

En zoo geschiedde het.

De schaker liet met de gebruikelijke plechtigheden en in bijzijn van de noodige getnigen die tachtig gulden aan de ouders van het meisje brengen. Deze ontvingen de soenrang op de wijze als door de adat is bepaald, doch nog denzelfden dag keerden die geldstukken weer in het laadje van den controleur terug. Aan den vorm was echter voldaan, de soenrang was betaald! Dus de verzoening kon plaats hebben.

Nemen wij nu in aanmerking dat de naaste familieleden van de ouders van het meisje ook aanspraak hebben op een deel van de soenrang, dan blijkt uit het feit, dat die tachtig gulden onmiddellijk weer in den zak van den controleur terugkeerden, dat zij hun aandeel in die soenrang *niet* hebben ontvangen, terwijl uit dat feit de gevolgtrekking mag worden gemaakt, dat dus ook zij willens en wetens aan die schijnvertooning hebben deelgenomen.

Uit het bovenstaande kan men zien, hoe de schaking door invloeden van buiten hare nadeelige gevolgen kan verliezen, want wellicht meer nog dan de echte bureaucraat vraagt de inlander naar antecedenten!

Is er een antecedent en heeft dit voor de betrokken partijen geen ramp van hooger hand tengevolge gehad, dan kan men, daarop beroep doende, in een dergelijk geval op dezelfde wijze handelen. Maar in het scheppen van het antecedent zit de moeilijkheid, het gevaar. En dat een met de adat — mos majorum — strijdig antecedent alleen door drang van invloeden

buiten den Makassar staande kan tot stand komen is duidelijk. Doch eens een zoodanig antecedent geschapen, blijven dergelijke feiten niet op zich zelve staan; evenals in zoovele zaken is het slechts le premier pas, qui coûte. Er zijn zoovele belangen, die een vrijgevinger uitleg van de adat eischen, eene ontduiking er van wenschelijk maken. Want welke zijn de gevolgen, indien een verzoening achterwege blijft? De schaker en het geschaakte meisje, doch de eerste bovenal, staat voortdurend bloot aan de bloedwraak van de familieleden der geschaakte vrouw. Dezen hebben volgens de adat het recht — ja de verplichting, om den schaker, waar en wanneer zij hem ontmoeten, te dooden.

Het eerste noodzakelijk gevolg is dus dat de schaker en zijn geschaakte vrouw hun kampong verlaten en zich in een andere kampong gaan vestigen, waar zij weinig kans hebben de familieleden van de vrouw te ontmoeten, liefst dus een kampong, die niet op goeden voet staat met de hunne.

En daar de Makassaarsche adat de verjaring niet kent — noch in het civielrechtelijke *), noch in het strafrechtelijke — staat de schaker tot aan zijn dood aan een aanslag op het leven bloot. Doch ook de verplichting der familieleden tot dien aanslag is reeds in sommige streken aan enkele beperkende voorwaarden onderworpen. Hier wordt aangenomen dat de schaker terstond moet uitwijken of zich verwijderen, zoodra hij een der familieleden van zijn vrouw ontmoet; doet hij dit, erkent hij dus schuld, en de mindere te zijn, dan mag de wrekende bloedverwant hem niet dooden, noch vervolgen. Elders wordt aangenomen, dat de wrekende bloedverwant van zijn tegenwoordigheid of nadering zelfs moet doen blijken door te kuchen, te hoesten of te roepen.

*) Het is eigenlijk een anachronisme om bij dit volk, waaronder ik natuurlijk niet versta de maleische bevolking in de grootste strandkampongs, de civiele van de crimineele rechtspraak af te scheiden; feitelijk bestaat bij hen alleen wraakrecht; het niet voldoen aan een geldelijke verplichting staat in hunne oogen gelijk aan diefstal. En niet zelden wordt een mishandeling gepleegd, ja zelfs een doodslag begaan, waarvoor als reden wordt opgegeven, het niet afbetalen eener schuld.

Bijna algemeen wordt aangenomen, dat indien de schaker zich tegen den aanval van den bloedverwant van het geschaakte meisje niet verweert, deze hem niet mag dooden, doch hem slechts niet gevaarlijke wonden mag toebrengen.

Houden die familieleden zich niet aan de naast de adat ontstane en kracht van wet verkregen hebbende uitzonderingsbepalingen, dan dreigt hun weer de bloedwraak van de familieleden van den schaker. Neemt men nu hierbij in aanmerking dat een jongeling zijn geschaakte vrouw liefst brengt in een hare kampong minder goed gezinde kampong, dan kan het lichtelijk gebeuren — vooral wanneer het aanzienlijke personen betreft — dat ernstige verwickelingen tusschen die kampongs ontstaan. Ziehier wat onlangs in de onderafdeeling Takalar heeft plaats gegrepen. Een aanzienlijk inlander, wonende in Lekaton (Gouvernement-gebied) had eenigen tijd geleden een bloedverwante van den vorst van Laikang — een onafhankelijk vorstendommetje, niet ver van Lekaton gelegen — geschaakt en met zijn vrouw de wijk genomen naar een of andere kampong, ver van Laikang en Lekaton verwijderd. Onlangs echter keerde de schaker met zijn geschaakte vrouw naar zijn woonplaats Lekaton terug, doch dit verwekte dermate de verbittering van de Laikangers, die in Lekaton gevestigd waren, dat zij, wellicht op last van hunnen vorst, met achterlating van hunne woningen en aanplantingen Lekaton verlieten en naar Laikang terugkeerden. Langzamerhand echter werden die vastigheden door bewoners van Lekaton in bezit genomen en de vruchten geplukt.

Dat zulks niet zonder protest van den vorst van Laikang tegen het hoofd van Lekaton geschiedde, behoeft nauwelijks betoog, vooral met de hier heerschende adat, dat hij die een boom plant, eigenaar van dien boom is en blijft, op wiens grond die boom ook geplant is [tenzij zulks is geschied tegen den wil van den bezitter van dien grond, in welk geval de boom ook spoedig uit den grond zou verwijderd zijn]. Ten slotte is het Bestuur dan ook moeten tusschen beide komen om te trachten met zachten dwang een einde te maken

aan die persoonlijke geschillen, die in deze landen zoo licht tot politieke verwickelingen aanleiding kunnen geven.

Thans blijft nog ter bespreking over den leeftijd, waarop de schaking der meisjes gewoonlijk plaats heeft.

Vooraf ga de opmerking dat van een leeftijd, uitgedrukt in jaren of maanden, nog geen sprake is bij de bevolking van Celebes' Zuidkust; de gewone mijlpalen tusschen de geboorte en den dood zijn: het tijdstip waarop de kinderen beginnen te kruipen, beginnen te loopen, het tijdstip, waarop de eerste tanden zichtbaar worden, waarop al de wisseltanden aanwezig zijn, waarop de wisseling der tanden aanvangt en waarop de tanden zijn gewisseld, het tijdstip waarop het kind besneden wordt, het een baadje gaat dragen, het huwbaar wordt en huwt, en voorts het tijdstip waarop het eene kind na het andere wordt geboren.

Enkele ingrijpende gebeurtenissen buiten de bovenstaande feiten staande zijn de groote rustpunten waarnaar men zich, wat tijdsbepaling betreft, richt. Deze zijn: het optreden van gevreesde ziekten — als cholera en veepest; de dood van hun „Kraeng,” de komst van de „orang poetih”; de onderwerping der Torateja-landen; het oproer te Bantaeng (1891); het oproer te Takalar (1895); het uitwijken uit Takalar om familieredenen van Panoeri sang daeng Moentoe (1882) en dergelijke feiten.

Uit den aard der zaak hebben de meeste schakingen plaats op den leeftijd waarop het meisje gedurende een jaar of een paar jaren huwbaar is. We zouden dien leeftijd kunnen schatten op 14 à 18 jaren. Vóór dat de teekenen van een geslachtelijke rijpheid zich openbaren, wordt op een meisje weinig gelet en kan zij als nog kind zijnde en voor de ouders van nog geen waarde, vrij de kampong rondloopen, gewoonlijk slechts gekleed in een om de heupen gedragen sarong. Eerst wanneer zich de eerste teekenen gaan vertoonen, dat het meisje vrouw zal worden — wanneer n. l. hare borsten zich beginnen te ontwikkelen, 10 à 12 jaren — wordt meer op het meisje gelet; dat is het tijdstip,

waarop het nevens de sarong een baadje gaat dragen; het meisje krijgt spoedig waarde en mag dus niet meer vrij rondloopen. Zijn eens de teekenen van geslachtelijke rijpheid aanwezig, dan mag zij zich nooit meer alleen buitenshuis begeven. Steeds vergezeld door vrouwelijke en gewapende mannelijke bloedverwanten, gaat zij haar bezoeken brengen bij hare familieleden, op de begraafplaatsen, enz. Vooral bij deze gelegenheden, wanneer de vrouwen en meisjes op „le jour des morts” bloemen gaan strooien op de graven hunner afgestorven bloedverwanten, hebben de meeste schakingen plaats. Van een meerderjarigheid en minderjarigheid, zooals die bij de cultuurvolkeren bestaat, is in het geheel geen sprake bij den Makassaar.

Bij hem heeft zulks ook geen zin, daar geen bijzondere rechten en verplichtingen aan personen van een bepaalden leeftijd zijn onthouden, dan wel voorbehouden. Allerminst bij de vrouw.

Het Makassaarsche meisje staat zoolang zij niet gehuwd is onder het gezag van haren vader of voogd [oom, broeder of neef]; gehuwd staat zij onder het gezag van haren man; als gescheiden vrouw keert zij weder terug onder het gezag van haren vader of voogd; als weduwe staat zij onder het hoofd harer aangehuwde familie. Uit den aard der zaak wordt dat gezag bij het klimmen der jaren van de vrouw zwakker uitgeoefend.

Ziedaar een schets van de schaking, zooals zij het meest in deze streken voorkomt. De overige vormen van schaking, als schaking door geweld of list, komen zelden voor. Wel is waar doet de geschaakte vrouw het zeer dikwijls voorkomen, alsof zij met geweld en tegen haar zin geschaakt is geworden, doch bij een eenigszins doorgezet onderzoek blijkt spoedig dat van een ernstig gemeente tegenstand zelfs nimmer sprake is geweest. Wij hebben boven speciaal besproken de schaking van ongehuwde meisjes; schaking van weduwen en gehuwde vrouwen [met onderling goedvinden] komt ook niet zelden voor. Eenige

jaren geleden schaakte de wegens het oproer te Takalar in 1895 geschorste regent van Sanrabone zijn stiefmoeder!

Ten slotte:

De schaking is derhalve in deze streken volstrekt niet een wijze, waarop het huwelijk wordt voltrokken, zooals vele malen wordt beweerd.

Eerst nadat de jongeling het meisje in de woning van een geestelijke of hoofd heeft gebracht, wordt, gelijk wij zagen, het huwelijk voltrokken.

De schaking is evenmin — gelijk vele malen wordt beweerd — een instituut der adat; zij is in strijd met de adat; deze kent alleen het huwelijk, waarbij namens den jongeling om de hand van het meisje aanzoek is gedaan.

BANDA-NEIRA, Sept. 1898.

EENIGE GEOGRAPHISCHE EN ETHNOGRAPHISCHE AANTEKENINGEN
BETREFFENDE HET EILAND SIAOE

DOOR

B. C. A. J. VAN DINTER.

Met een kaartje.

Het eiland „Siaoe” dikwijls, ofschoon minder juist, geschreven Siauw, door de bevolking ook wel genoemd „poelo karang étang” [Maleisch poeloe jang tertinggi], na Groot-Sangi het grootste eiland der Sangigroep, N. N. O. van Menado, is gelegen op $2^{\frac{3}{4}}^{\circ}$ N. B. en ruim 125° O. L. Het ressorteert onder de afdeeling „Sangi en Talaut eilanden [residentie Menado]” en is eerst in de laatste jaren meer bekend geworden. Wel is waar werd het ook vroeger door zeilschepen, die er copra kwamen halen, bezocht en nu en dan voor vlagvertoon door een oorlogschip of door een gouvernementsschooner van uit Menado, terwijl van de op het eiland werkzame zendelingen af en toe nadere bijzonderheden werden vernomen, doch veel meer dan „dat er een eiland Siaoe bestond” wist men niet.

Sinds den tijd echter, dat de bevolking zich meer op de klapper- en muskaatnotencultuur toelagde, de uitvoer dier produkten langzamerhand meer en meer toenam en vooral toen, als gevolg van dien meerderen uitvoer het eiland maandelijks door een schooner van de Koninklijke Paketvaart werd aangedaan, is de naam „Siaoe” in de buitenwereld niet meer zoo onbekend als vroeger.

Volgens den historicus Valentijn was het eiland Siaoe reeds in 1568 aan de Portugeezen bekend en werd het door hunne

priesters bezocht, die er het katholieke geloof onder de bewoners verbreidden.

Niet lang bleef het echter in hun bezit, daar de Spanjaarden het veroverden, en Spaansche geestelijken het bekeeringswerk van hunne voorgangers overnamen. Zoo spreekt genoemde schrijver van twee Spaansche priesters, die in 1675 op het eiland werkzaam waren, nl. Emanuel Espagnola te Oeloe [O. kust] en Carlo Tercottus te Pèhè [W. kust]. In het jaar 1616 werd Siaoë, zooals uit een reisverslag van den zeevoogd Joris van Spilbergen blijkt, door de Ternatanen, geholpen door de Nederlanders, op de Spanjaarden veroverd; doch spoedig maakten deze laatsten, op aandringen van bovengenoemden Espagnola, die in 1616 naar Manilla was gevlucht, zich weder van het eiland meester. Het bezit was echter niet van langen duur, daar zij het in 1677 weder aan Koning Amsterdam van Ternate [Kaitjili Sibori] moesten afstaan.

Deze droeg het eiland over aan de O. I. Cie, die er eene kleine steenen versterking Doornenburg genaamd, liet bouwen [1682] en er eene kleine bezetting [een sergeant en tien man] plaatste. In 1692 werd echter deze militaire post weder ingetrokken.

Sinds dien tijd is het eiland aan de O. I. Cie gebleven, doch veel notitie werd er niet van genomen.

Nu en dan werd het eens door Protestantsche predikanten van uit Ambon bezocht, die, bijgestaan door hunne helpers, welke op het eiland achterbleven, binnen korten tijd de bevolking tot het Protestantisme bekeerden en de laatste sporen van het Katholieke geloof deden verdwijnen.

In het begin dezer eeuw, toen Menado tot eene afzonderlijke residentie werd verheven, werd het eiland tegelijk met de andere Sangi- en Talauteilanden een deel van de nieuwe residentie. Direct bestuur is nog niet op het eiland ingevoerd; doch de toestand wordt beheerscht door de verschillende contracten, gesloten tusschen het Gouvernement en het inlandsche rijksbestuur.

Beschrijving van het eiland.

Het eiland Siaoë heeft den vorm van eene palmet, waarvan de holle zijde naar het oosten gekeerd is.

De lengteas van het eiland loopt ongeveer in de richting N. Z., doch buigt zich in het Z. oostwaarts; in het N. heeft men de grootste breedte [$\pm$ 8 paal], die echter naar het Z. hoe langer hoe minder wordt, totdat het eiland met eene vrij scherpe punt bij kaap Pihisè in zee eindigt. Over de geheele oppervlakte is het eiland met een hoog bergland bedekt, dat in het N. het hoogst, langzamerhand echter in hoogte afneemt en in het Z. glooiend in zee verloopt.

De verschillende toppen van dit gebergte, onderling door bergruggen verbonden, bijna alle, met uitzondering van den Goenoeng Awoë tot aan den top toe dicht begroeid, geven aan Siaoë een woest voorkomen, zoodat van uit zee gezien het eiland veel grooter schijnt dan het in werkelijkheid is, welk gezichtsbedrog door de geringe breedte van het eiland zeer wordt versterkt.

Het bergland daalt zoowel aan den oost-, als aan den westkant steil in zee, zoodat men zoo goed als geen strand heeft.

Ook laagland moet men op dit eiland niet zoeken, uitgezonderd hier en daar een door aanslibbing der zee verkregen vlak gedeelte.

De kustlijn vertoont zeer vele, meerendeels echter ondiepe insnijdingen; alleen de baai van Oeloe op de oost- en die van Pèhè op de westkust dienen vermeld te worden.

Daar het gebergte steil in zee afloopt, is de zee tot vlak aan de kust zeer diep, een bezwaar voor schepen om er te ankeren, terwijl daaruit ook het niet voorkomen van riffen te verklaren is. Alleen vóór Ondong [westkust] heeft men een rif.

Als gevolg daarvan is de gezondheidstoestand hier, vergeleken met dien der overige eilanden, zeer gunstig en wordt

Oeloe, gelegen aan de gelijknamige diepe baai, als de gezondste plaats dezer geheele afdeeling genoemd.

Voornaamste bergtoppen.

De Goenoeng Awoe ($\pm$ 1900 M hoog), een nog steeds werkzame vulkaan, die het geheele noordelijke gedeelte van het eiland inneemt, heeft den vorm van een kegel. Uit den krater, in het midden van den top gelegen, met een diameter van $\pm$ 300 M, stijgt onafgebroken eene dichte kolom van rook en zwaveldamp naar boven, die nu en dan, hetgeen vooral 's nachts duidelijk is waartenemen, een rosachtigen gloed vertoont (14 September 1897). Na zware regens bespeurt men eene verhoogde werking; de rookkolom is dichter, terwijl de kleur, in den regel wit, dan donkerder getint is. Ook in de maanden April-Mei is zulks het geval en er worden in dien tijd nu en dan aschwolken, soms vermengd met kleine steentjes, uitgeworpen. Volgens Valentijn had er in 1712 eene hevige uitbarsting van dezen vulkaan plaats, en dat jaar komt ongeveer overeen met den tijd, die door de bevolking voor de laatst voorgekomen eruptie wordt opgegeven; doch er zijn toen, zooals men beweert, geen verwoestingen aangericht, daar de lavastroomen een groot ravijn opvulden, terwijl de uitgeworpen steenen in zee terecht kwamen.

Dicht bij den krater vindt men een klein meertje met een zwarten zandigen bodem, dat meestal droog is en alleen in den regentijd water bevat, terwijl ook in de buurt eene plek wordt aangetroffen, bedekt met eene soort van witte pijpenaarde, die door de bevolking gebruikt wordt als verfstof voor het witten hunner woningen, enz.

De top van den berg, geheel kaal, is voor een groot deel met kristallijne zwavel bedekt, hetgeen, indien de zon er op schijnt, een zeer aardig effect maakt. Aangezien de Awoe door zijne hoogte ver in zee te zien is en de rookpluim de richting van den wind aanwijst, dient hij als baak voor de zich op zee bevindende en op reis gaande zeelieden.

Tot op ongeveer twee derden van de hoogte is de berg dicht met cultuurgewassen begroeid en het is vooral de muskaatnoot, die op zijne hellingen welig tiert. Aan den O. kant van den Awoe heeft men een eenigszins vooruit-springend bergje, dat den vorm van een haak heeft en daarom dan ook Kalai (haak) genoemd wordt.

De bestijging van dezen berg, die meestal van uit Boekit (afd. N. O. kust) wordt ondernomen, gaat nog al bezwaarlijk, daar men aanhoudend sterk klimt. Met het oog op de gevaarlijke zwaveldampen is het ook raadzaam den tocht alleen bij N. of O. wind te ondernemen.

Naar het Z. is de Awoe door een ongeveer 250 M. hoog dwarsgebergte Malalawa genaamd, waarover de verkeersweg Oeloe-Ondong loopt, verbonden met den Tamata, die $\pm$ 700 M. hoog is. Deze zuiver kegelvormige berg, die zoowel aan de O. als aan de W. kust zeer steile hellingen vertoont, is tot aan den top toe dicht begroeid. Bovenop heeft men een klein meertje.

Aan de W. kant hangt hij samen met een eenigszins afzonderlijk, loodrecht in zee dalend heuveltje, Péling genaamd.

Door een bergrug is de Tamata zuidwaarts vereenigd met den ongeveer de helft lageren. Bëgangbalo, die zijn naam (afgeleid van bëga = onbekend en balo = treurmu-ziek, die gemaakt werd bij het sterven van een vorst) waarschijnlijk heeft te danken aan zijne vroegere bewoners. Daar de op zijne hellingen wonende menschen bijna nooit in de hoofdkampoengs kwamen, werden zij minachtend genoemd „taoe bëgangbalo” d. w. z. menschen, die nooit de balo gehoord hadden.

De Tontonboelo, weer iets lager dan de Tamata en met dezen samenhangende, ontleent zijn naam aan zijn afgeknotten vorm (tonto = afgehakte boomtrunk; boelo = bamboeriet). Zuidwestwaarts is hij door een bergrug, waarop men de Danau Kapeta, een zoetwatermeertje ($\pm$ 250 M. in het vierkant) aantreft, verbonden met een, om zijn spitsen vorm Masio

genaamd, heuveltje, dat overgaat in een zacht dalend heuvel-land, dat bij kaap Pihisé eindigt.

In de kustuitloopers hiervan heeft men hier en daar hopen en gaten, terwijl het strand met fijn, wit zand bedekt is, zoodat de naam Liangmawira (liang = hol, gat en mawira = wit) zeer toepasselijk is.

Zooals reeds vroeger gezegd is en ook uit de bovenstaande beschrijving duidelijk blijkt, is het eiland Siao één bergland, feitelijk zou men kunnen zeggen, één steenklomp met eene laag humus bedekt; want waar men ook op het eiland komt, treft men steenen en rotsblokken, en nog eens rotsblokken en steenen aan. Op welke plek op het eiland men ook graaft, of aan de kust of meer in het binnenland, direct stuit men op steenklompen. Dat het geaccidenteerde, steenachtige terrein groote moeilijkheden in den weg legt bij het aanleggen van wegen is te begrijpen, en daarin moet dan ook de reden gezocht worden, dat er tot voor korten tijd op dit kleine eiland, ofschoon zeer dicht bevolkt, zoo goed als geen landwegen bestonden. De eenige, eenigszins begaanbare weg, was de ± 4 paal lange weg over den Malalawa van Oeloe (O. kust) naar Ondong (W. kust).

De communicatie met de andere hoofdkampoengs zooals Lia en Sawang (O. kust) en Tëlawid en Kiawan (W. kust) had uitsluitend over zee plaats, en hoewel de bewoners van het eiland echte zeevaarders zijn, is het in sommige tijden van het jaar, tengevolge van de onstuimige zee en de zware branding op de rotsachtige kust, eenvoudig onmogelijk met prauwen in zee te steken, zoodat gedurende dien tijd het verkeer dan ook totaal gestremd was.

Sinds evenwel landwegen, of nieuw aangelegd of verbeterd, de verschillende voornaamste kampoengs onderling verbinden, is het verkeer levendiger, hetgeen vooral op pasardagen merkbaar is. Zelfs bij goed weer worden de landwegen druk gebruikt, daar velen zulks boven het reizen per prauw prefereren.

Kapen, rivieren, klimaat.

De uiterste punten van het eiland zijn:
in het N. kaap Namëng

„ „ W. „ Batoengpoeti

„ „ Z. „ Tëlawid

„ „ O. „ Pihisè

Behalve deze kunnen nog genoemd worden:

aan de W. kust: kaap Toto en kaap Sasimoewawi aan weerszijden van de baai van Péhè, verder kaap Péling en kaap Batoe Sënggëlohë;

aan de O. kust: k. Lia, k. Moade, benevens de kapen Posso en Lahopang, waartusschen de baai van Oeloe gelegen is.

Rivieren van beteekenis vindt men niet op Siaoe, hetgeen zeer natuurlijk is, daar door het geheele midden van het eiland een hoog bergland loopt, dat aan weerszijden door de geringe breedte van het eiland, steil in zee afdaalt, waardoor zich geen rivieren kunnen vormen.

Op de Z. O. landtong, waar het gebergte niet zoo hoog is, heeft men wel eenige kleine bergstroompjes, zooals de Kalihiang, de Balirang, de Tanaki, de Kapëta, enz., doch kunnen die met den naam „slokan” bestempeld worden, daar het in den drogen tijd niet zelden voorkomt, dat zij totaal geen water bevatten.

In den regentijd evenwel vormen zich honderden woest bruisende stroompjes, die met oorverdoovend geraas langs spleten en ravijnen hun weg nemende, waardoor aanhoudend kleine watervalletjes gevormd worden, hun water in zee ontlasten.

Men onderscheidt hier twee moesons, n. l. de West- of natte moeson van November tot Maart en de droge of Oostmoeson van Maart tot November. De maanden Maart en November zijn de kenteringsmaanden en vormen den overgang van de eene moeson in de andere.

De W. moeson kenmerkt zich door een bijzonder grooten

regenval, gepaard gaande met een overheerschenden W. of N. W. wind.

Dagen achtereen kan het regenen en stormen en gedurende dien tijd is de communicatie per prauw over zee met de omliggende eilanden totaal verbroken. In de kenteringsmaanden is de Z. of N. wind de overheerschende, terwijl de alles opdrogende O. wind in de oostmoeson waait, die zich dan ook door eene bijna onafgebroken droogte kenmerkt. De warmste maanden zijn Augustus en September.

Omliggende eilanden.

De om het eiland, tot Siaoë behoorende, verspreid liggende eilanden zijn de volgende:

aan de O kust:

1e Boehiàs, een zich steil uit zee verheffend eiland met eene bevolking van $\pm$ 100 zielen.

Tegen de hellingen heeft men eenige klapper-, pisang-, en djagoengtuinen. Door eene zeer ondiepe $\pm$ 300 M. breede straat is het gescheiden van het Z. daarvan gelegen:

2e Pahëpa, dat evenals Boehias zeer dnn bevolkt is. Het eiland heeft eene langwerpige gedaante. In het Z. eindigt het in kaap Pondang, die door eene $\pm$ 1000 M. breede straat van kaap Pihisè is gescheiden. In den laatsten tijd wordt het eiland meer ontgonnen, heeft men er verscheidene djagoeng-aanplantingen, die door menschen van den vasten wal (Siaoë) worden aangelegd. Oostelijk van Pahëpa liggen:

3e Mohorè, een zeer rotsachtig, onbewoond eilandje met vele grotten, holen en spleten aan de kust, waarin duizenden zwaluwen (sanoempito) leven, die er de eetbare vogel-nestjes (salché) bouwen.

Een paar maal 'sjaars worden die verzameld en naar Menado uitgevoerd; de opbrengst is $\pm$ f 1000 'sjaars.

4e Masaré, een heuvelachtig eilandje met enkele tijdelijke bewoners.

- 5e Kapoeliha }
 6e Lawéang } kleine onbewoonde eilandjes.

Door de bovengenoemde twee grootste eilanden dezer groep Boehias en Pahépa wordt de baai van Oeloe aan de O. zijde begrensd.

Aan de W. zijde van het eiland, ongeveer drie mijlen in zee, ligt het eiland Makaléhi, dat aan de O. zijde hoog, aan de W. zijde evenwel vlak is. Het telt ongeveer 700 bewoners, die zich behalve een weinig met landbouw, voornamelijk met vischvangst bezighouden.

Het eiland is zeer smal; in het midden heeft men een ongeveer 400 M. lang en 200 M. breed zoetwatermeertje (dano).

Cultures.

Het eiland is zoo goed als geheel van bosch ontbloot en met cultuurgewassen beplant.

Alleen op den top van den Tamata en op de Z. W. landtong treft men oerwoud aan.

Waarschijnlijk is Siaoë vroeger geheel met bosch bedekt geweest; doch daar in den loop der tijden de steeds toenemende bevolking hoe langer hoe meer gronden voor den landbouw noodig had, werd van lieverlede het bosch uitgeroeid en het aldus ontgonnen terrein voor den landbouw gebezigd.

Een der voornaamste middelen van bestaan der Siaoësche bevolking is de landbouw en die wordt dan ook algemeen gedreven, ja men kan zeggen „elke Siaoërees is een landbouwer”.

Daar Siaoë zijne meerdere bekendheid te danken heeft aan de verschillende cultures die er gedreven worden, is het niet overbodig er eenigen tijd bij stil te staan en ze meer in details te bespreken.

Klapper. Als oudste, sinds tijden her op het eiland bestaande cultuur, noemen we de klapper (bango) cultuur.

Van uit zee gezien, lijkt het geheele eiland één klapperbosch en het is dan ook moeilijk één plekje te vinden waar men den klapperboom niet aantreft. Overal, aan de kust en in het binnenland, tot op de toppen der verschillende bergen, heeft men klapperaanplantingen en steeds gaat men door met het planten van nieuwe boomen.

De cultuur wordt op de volgende wijze gedreven:

Goed rijpe, zorgvuldig uitgezochte vruchten (bango mahé-goe) hangt men paarsgewijze aan den tak van een boom op, zorgende, dat zij steeds in de schaduw hangen. Na drie à vier maanden, wanneer de uitgelopen bladeren ongeveer één voet lang zijn, brengt men de jonge planten over in de kuilen en men moet dan vooral zorgdragen ze steeds van water te voorzien, daar ze anders spoedig uitdrogen.

Eerst na drie jaar heeft men zekerheid, dat de jonge boompjes blijven leven en dan moet men verder geduldig den tijd afwachten, dat zij vruchten beginnen te dragen.

Die tijd is verschillend bij boomen, die aan de kust en die, welke meer in het binnenland en op de hellingen der bergen geplant zijn.

Beginnen de eerste reeds in het zevende jaar vrucht te dragen en krijgt men in het negende jaar een volledigen oogst, zoo bedragen die tijden bij de niet aan de kust geplante boomen respectievelijk negen en elf jaar.

Niettegenstaande het aantal boomen jaarlijks grooter wordt en de bevolking zich zeer op deze cultuur toelegt, wordt de opbrengst in evenredigheid niet grooter, ja is er zelfs vermindering te bespeuren, hetgeen komt, doordat de boomen minder vruchten dragen dan vroeger. Gaf een volwassen boom jaarlijks $\pm$ 80 vruchten, thans moet men zeer tevreden zijn als dat aantal 30 bedraagt.

De reden hiervan is, dat de klapperboomen gedurende de laatste tien jaren zeer veel te lijden hebben van insecten (sprinkhanen = koembai en torren = kamaminsè) die er voor dien tijd, ten minste niet in zoo grooten getale, voorkwamen.

Deze vraatzuchtige dieren knagen de bladeren af en wel

op zoo'n vernielende wijze, dat er dikwijls geen blaadje aan den boom wordt gespaard en alleen de bladstelen overblijven.

Dat die berooving van den bladerendosch van zeer na-deeligen invloed is op de ontwikkeling der vruchten, ligt voor de hand.

Op het eiland komen bijna geen vogels voor, en die er nog zijn, voeden zich niet met insecten, maar met vruchten, zoodat het euvel ieder jaar erger wordt.

Zeer wenschelijk zou het dan ook zijn, indien er op Siaoë insectenetende vogels bijv: kraaien werden ingevoerd, waardoor ongetwijfeld binnen korten tijd aan de vermeerdering dezer voor de klappercultuur zoo schadelijke insecten paal en perk zou worden gesteld.

Behalve het gewone dagelijksche gebruik, dat de bevolking van de klappernoten maakt, wordt het product in groote hoeveelheid uitgevoerd door de te Oeloe en Ondong wonende Chineezen, die de gedroogde kern (copra, Siaoësch kēmbō) van den kleinen man opkopen. Copra was vroeger aan de bewoners onbekend en eerst in 1862, toen de heer van Duijvenbode, koopman te Ternate, een bezoek aan Siaoë bracht en het hun leerde, kwam de coprabereiding in zwang. Vóór dien tijd werd alleen de klapperolie (lana winoehoe) uitgevoerd.

De geraspte kern der vruchten werd in een bak of prauw met een weinig water vermengd, bewaard. Na eenigen tijd verzamelde men de bovenop drijvende olie, die bij groote hoeveelheden in tampajans (bēnsadé) per prauw naar Menado en Ternate gebracht en daar verkocht werd tegen $\pm$ 20 cent de „koela" (ongeveer 5 L.) Het aldus verkregen voordeel, te meer, daar door de primitieve wijze van bereiding slechts een gedeelte der zich in de noten bevindende olie werd verkregen, was zeer gering en het is dan ook duidelijk, dat de meer winstgevende coprabereiding direct algemeen werd aangenomen. Nu wordt er behalve een weinig klapperolie (lana nihinsang = gekookte

olie) bestemd voor huiselijk gebruik, alleen copra bereid.

De uit te voeren copra, bestemd voor de Europeesche markt (Marseille) wordt van hier of naar Menado of direct naar Singapore verscheept; de qualiteit wordt zeer geroemd. Het aantal vruchtdragende klapperboomen kan met een rond getal op 100.000, dat der niet vruchtdragende (minderjarige jonge) boomen op 120.000 geschat worden. 11500.

Notemuskaat. De cultuur van muskaatnoten (Siaoesch palang) die jaarlijks meer en meer in uitgebreidheid toeneemt, is nog van betrekkelijk jongen datum, daar in 1868 de eerste boompjes geplant werden. In dat jaar bracht de toen op Siao werkzame zendelingleeraar A. Grohe, bij wijze van proef, eenige bibitplantjes van Menado hierheen. Die proefneming slaagde uitstekend; de jonge plantjes groeiden uitmuntend en daarmee was de grondslag gelegd tot de thans zoo bloeiende palacultuur, die nu reeds ruim twee maal meer voordeelen afwerpt dan de klappercultuur.

Ofschoon de eerste resultaten gunstig waren en het afdoende bleek, dat de vulkanische bodem zich voor het drijven dezer cultuur uitstekend leende, wilde de bevolking er echter niet toe overgaan en eerst na een zestal jaren, in 1874, vooral op initiatief van den tegenwoordigen Pr. P. Radja M. D. Kansil, begonnen enkelen palatuinjes aan te leggen.

Dat voorbeeld werkte, en langzamerhand, toen de bevolking begon in te zien, dat uit deze cultuur groote winsten konden worden behaald, nam de aanplant in uitgestrektheid toe, zoodat op het oogenblik over het geheele eiland notentuinen worden aangetroffen en de uitvoer reeds een belangrijk cijfer vertegenwoordigt. Om zoo te zeggen is er geen Siaoerees of hij bezit eenige notenboomen. Bij het planten gaat men aldus te werk: Goed rijpe noten worden uitgezocht en op kweekbedden uitgezaaid. Als na ongeveer drie maanden de jonge plantjes een voet hoogte bereikt hebben,

worden ze uit de kweekbeddingen in de tuinen overgeplant en wel zoo, dat het eene boompje 5 à 6 M. van het andere is verwijderd, hetgeen geschiedt, opdat de boomen elkaar in hun groei niet zullen belemmeren. In de eerste periode dezer cultuur lette men niet zoo nauwkeurig op de afstanden tussehen de boomen onderling en plantte men ze te dicht op elkaar, met dat gevolg dan ook, dat de boomen in elkaar groeiden en niet tot vollen wasdom kwamen.

De pas in de tuinen overgeplante jonge boompjes steunt men, door om de stammetjes een aarden heuveltje te leggen. Ook is het een eerste vereischte ze steeds van water te voorzien, daar niet alleen de jonge, nog teere plantjes spoedig verdrogen, doch zelfs groote boomen geen langdurige droogte kunnen doorstaan. De eerste vruchten krijgt men in het zevende jaar, doch slechts enkele; in het 10de à 12de jaar kan men echter op eene volledige opbrengst hopen. Daar de palaboom gedurende het geheele jaar vruchten draagt en men aan één boom bloesem [geelachtig witte bloemen] half rijpe en rijpe vruchten ziet, heeft men geen bepaalden oogsttijd, doch gaat de pluk steeds door. Om de rijpe vruchten van den boom, die eene hoogte van $\pm$ 12 M. bereikt, te krijgen, gebruikt men eene soort van plukhaak [stok van hout of bamboe met een haak aan het einde] waaraan een klein mandje is bevestigd, waarin de „afgehaakte” vruchten worden opgevangen. Na van de buitenschil en van de foelie ontdaan te zijn, worden de noten boven een matig vuur op een bamboestellage [para²] gedroogd, vervolgens nog eenige dagen aan de zonnwarmte blootgesteld en dan in den handel gebracht.

Het elders gebruikelijke „kalken der noten” past men hier niet toe.

De foelie wordt eenvoudig in de zon gedroogd en dan verkocht.

Van een goed vrucht dragenden boom kan men dagelijks 1 à 3 rijpe vruchten plukken, jaarlijks $\pm$ 700.

In sommige jaren, gewoonlijk om de vier of vijf jaar,

heeft men eene buitengewoon groote productie, zooals bijv. in 1892 en 1897, toen in korten tijd de notentoevoer zoo groot was, dat de Chineezen geen geld meer voorradig hadden om ze te betalen.

Behalve de vruchtdragende noteboomen [palang bawiné] heeft men ook nog de niet-vruchtdragende of zoogenaamde mannetjesboomen [palang ésè], die meestal omgekapt worden. Dr. Janse, die het vorige jaar op zijne reis ter bestudeering van de in de muskaatnoot voorkomende ziekten ook dit eiland bezocht, ried echter de bevolking aan, niet alle mannetjesboomen uit te roeien, doch er eenige, bijv. een op 25 andere boomen te laten staan, terwijl hij haar tevens op het hart drukte, om, mochten er zich aan een boom bij het rijp worden der vruchten, eenige vruchten vertoonen, waarvan de noot en de foelie wit gekleurd waren, direct alle vruchten van dien boom te verzamelen en te verbranden, ten einde uitbreiding der ziekte te voorkomen.

Tot nu toe is er evenwel gelukkig nog geenerlei ziekte van deze plant geconstateerd.

Door de op het eiland gevestigde Chineezen worden de noten en de foelie opgekocht en naar Menado of Singapore uitgevoerd; de tegenwoordige prijzen zijn *f* 40 à *f* 50 de noten en *f* 70 à *f* 80 de foelie per picol, heel wat minder dan vóór eenige jaren bijv. in 1890, toen een picol noten met *f* 98 en een picol foelie met *f* 125 betaald werd.

De qualiteit van de Siaoenoot wordt zeer geprezen en op ééne lijn gesteld met die der Bandanoot, alleen met dit verschil, dat bij opensplijting de eerste eene eenigszins terpentijnachtige lucht heeft, die de Bandanoot mist.

Het aantal vruchtdragende boomen op het eiland bedraagt ± 20.000, dat der nog niet vruchtdragende, inclusief de mannetjesboomen, ± 120.000.

De uitvoer bedroeg in 1897 ongeveer 2000 picols.

Rijst. De cultuur van rijst (émè) is zeer onbelangrijk en zoo goed als van geen beteekenis, daar in den vulkanischen steenachtigen bodem het rijstgewas niet wil tieren.

Daar er natuurlijk hier van „sawahs” geen sprake kan zijn, heeft de rijstbouw uitsluitend op ladangs (bailang) plaats en wordt als rooibouw gedreven. Wil men een tuin (roekoe) aanleggen, hetgeen gewoonlijk in de maanden October-Januari geschiedt, zoo zoekt men een stuk ouden d. w. z. dichtbegroeiden grond (tana magoerang), kapt de daarop staande boomen en groote struiken om (manoewang), steekt vervolgens het lagere struikgewas in brand (manoe-toeng) en laat dan den grond zoo eenigen tijd liggen.

Na vervolgens den tuin een weinig te hebben schoon gemaakt, gaat men tot het padizaaien (mangasi) over.

Met een ongeveer een meter lang puntig stokje (doela) worden gaatjes (matangasi) in den grond gemaakt, in elk dier gaatjes eenige rijstkorrels (6 à 7) gelegd en met aarde toegedekt.

Hiermee is het zaaien afgeloopen, en wordt er een feest gegeven. Na twee maanden wordt de tuin van het intus-schen opgeschoten onkruid gezuiverd (moelèlè). Vier of vijf maanden na het zaaien is de tijd van de oogst (manipo) daar. De halmen, die niet afgesneden, doch één voor één met de hand worden afgeplukt, bindt men tot bosjes bijeen, die binnenshuis, opgehangen aan een bamboe, bewaard worden.

De opbrengst, uitsluitend voor eigen gebruik bestemd, is in den regel zeer gering en het komt wel voor, dat de geheele oogst op den oogstdag zelf door de gezamenlijke familieleden wordt opgegeten.

Daar men, bij gebrek aan het noodige water de ladangs niet kunstmatig kan besproeien, is men geheel en al van den regenval afhankelijk en gebeurt het meermalen dat het gewas, tengevolge van langdurige droogte, geheel of gedeeltelijk verdroogt.

Niettegenstaande dus de oogst vaak totaal mislukt en zelfs in een zeer voorspoedig jaar het verkregen produkt van zeer inferieure kwaliteit is, laat de bevolking zich niet ontmoedigen, maar gaat onverdroten met deze cultuur voort.

Ofschoon het hoofdvoedsel der Siaoereezen uit aardvruchten en pisang bestaat, wordt er toch ook veel rijst gebruikt en mag bijv. bij feesten rijst niet ontbreken. Ten einde in de rijstbehoefte te voorzien worden er jaarlijks honderden picols rijst ingevoerd.

Djagoeng. Djagoeng (tahigoe) wordt nog zeer weinig verbouwd, hetgeen wel vreemd is, daar de bevolking veel van djagoeng houdt, de grond zich voor het drijven dezer cultuur goed leent en het produkt van goede hoedanigheid is. Bovendien kan dit gewas beter droogte verduren dan de rijst en heeft men dus minder kans, dat de oogst zal mislukken. Gewoonlijk verbouwt men djagoeng in de rijsttuinen en zaait men de korrels op ongeveer een meter van elkaar.

Na drie maanden is de tijd van de oogst (moeharèsè). Eerst in de laatste jaren, sinds van de zijde der hoofden de bevolking er op wordt gewezen dat het meer de moeite loont, zich, in plaats van op de teleurstellende rijstcultuur, op het aanplanten van djagoeng (moesoeang tahigoe) toe te leggen, ziet men enkelen afzonderlijke djagoengtuinen aanleggen en zal hun voorbeeld weldra door velen gevolgd worden.

Pisang. De pisang (boesa), waarvan de vruchten aan de bevolking tot voedsel strekken, wordt in groote hoeveelheid aangeplant, zoowel in afzonderlijke tuinen, tusschen andere gewassen (rijst, djagoeng, batata enz.) in, alsmede op de woonerven. De onder aan den stam uitlopende jonge spruiten (déha) worden uitgetrokken en overgeplant in 2 decimeter diepe kuilen.

Na een jaar krijgt men vruchten; sommige soorten dragen echter reeds na zes maanden vrucht. Men heeft verschillende soorten van pisang o. a. boesa masè, boesa bangohang, boesa kasida, boesa tahinate enz.

De vruchten worden of rauw of gekookt gegeten.

De eenige leeftocht, die de visschers meenemen, bestaat uit eenige trossen pisang. De vruchten noemt men intang, doch op zee pihinggoelang (zeetaal).

Ook de koffopalm (hotè), eene soort van wilde pisang, die oneetbare vruchten draagt, wordt om zijne sterke vezelen, die de koffostof opleveren, algemeen aangeplant.

Aardvruchten. De verschillende soorten van aardvruchten, die in groote hoeveelheden verbouwd worden, vormen het hoofdvoedsel der Siaoese bevolking.

Al is een maaltijd ook nog zoo overvloedig, zoo is die toch maar half compleet, indien er aardvruchten op ontbreken.

De meest gewilde soorten zijn: batata, die ongeveer als zoete aardappelen smaken. Bij het aanleggen van een batatatuin, maakt men met een stokje [èhè] gaatjes in den grond, waarin men jonge stengels van de oude planten plaatst.

Hier en daar zaait men tegelijkertijd ook djagoeng, daar, als de djagoengvruchten tot rijpheid zijn gekomen, ook de tijd voor het rooien der batata is aangebroken, dus na ongeveer drie maanden.

Wordt een batatatuin goed onderhouden, nu en dan van onkruid gezuiverd en wordt bij het rooien op eene zorgvuldige, oordeelkundige wijze te werk gegaan, zoo kan men een jaar lang vruchten uit een zelfden tuin verkrijgen. De vruchten worden gekookt genuttigd.

Sijawoe zijn de langwerpige, zeer smakelijke aardvruchten van eene soort van slingerplant.

Goed rijpe vruchten worden voor den aanplant gebruikt.

Na zeven maanden is de tijd voor het verzamelen der vruchten gekomen. Gewoonlijk leidt men de planten tegen bamboelatten op.

Biha. Deze plant gewoonlijk in rijst-, djagoeng-, of pisangtuinen verbouwd, wordt op dezelfde wijze als de pisang aangeplant n. l. door van oude planten de uitspruitsels beneden aan den stam [bénga] of aan den top [oga] in kuilen over te brengen.

Na een à twee jaar is de wortel reeds ongeveer een halven meter boven den grond gegroeid, dien men dan afkapt, schilt en gekookt eet.

Korè = kleine soort van biha.

Aren. De arenpalm [akèlè] wordt niet aangeplant, doch komt hier en daar in het wild voor.

Tegelijkertijd met het verbod van invoer van sterken drank, werden, om ook het drinken van den palmwijn [sipa] tegen te gaan, bijna alle boomen omgekapt. De vruchten [saliwatoe] worden geconfijt en door de bevolking als lekkernij gegeten. Van den vezeligen bast [timpoega] maakt men bindtouw [tali oelang], terwijl de bladeren als dakbedekking gebruikt worden; ook het merg wordt gegeten.

De baroe, een van Groot Sangi op Siaoë ingevoerde arènpalm doch zonder den vezeligen bast, komt zeer veel voor en is zeer gezocht om het merg, dat hij in groote hoeveelheid oplevert. Na 15 à 20 jaar is de tijd om den boom om te kappen.

Sago. Alleen hier en daar op moerassige plaatsen, zooals bijv. om het dano Kapèta wordt de sagopalm in het wild aangetroffen. De bladeren gebruikt men voor dakbedekking [atap], terwijl het merg [hoembia] door de bevolking wordt gegeten, doch hoofdzakelijk in tijden van gebrek aan rijst, djagoeng, pisang, batata enz. zooals in 1870, '96, '97.

Katoen. De katoenboom [boewoehé] alsmede de katoenstruik (kapèsè) komen beide in het wild voor. Het katoen wordt verzameld en gebruikt voor het maken van bultzakken, kussens, enz.

Suikerriet. Suikerriet (toewoe) wordt zoo goed als niet meer verbouwd; alleen op de woonerven ziet men nog wel eens eenige planten. Vroeger kon men van eenige cultuur spreken, toen de bevolking nog gewoon was uit het riet suiker (gola toewo) te bereiden.

Tabak. Tabak (toewakoe) groeit hier goed, doch sinds er tabak van andere streken wordt ingevoerd, heeft de cultuur opgehouden te bestaan.

Pinang. De pinangpalm (tiladè) wordt algemeen voor eigen gebruik aangeplant.

Sirih. Sirih (dèling) wordt op alle erven voor eigen gebruik geteeld.

Bamboeriet. Bamboeriet (boeloeh) komt vrij algemeen voor en wordt in den laatsten tijd veel bijgeplant.

Men gebruikt daartoe de jonge uitspruitsels (ponsolè). Na 5 à 7 jaar is het riet volwassen en voor het gebruik geschikt.

Men heeft verschillende bamboesoorten als: tabadekoe (b. djawa), boeloh (b. toei), timbelang (b. nasi), patong (b. pagar) enz.

Vruchtboomen. Vruchtboomen worden in groote verscheidenheid op de woonerven en in de tuinen aangetroffen, zooals verschillende soorten mangga's (wai malaka, wai kahèngang, wai rodolè, wai doeloeng, enz.); verder kiaèng (djamboe), lonsong (doekoe), manggoestang (manggistan), bialoe (watermeloen), nanasi (ananas), verschillende soorten limoe (limoen), enz.

Groenten. Van de verschillende door de bevolking voor eigen gebruik geteelde groenten (doekoe) noemen we slechts: poki² (tèrong), kariëpa (spinazie), katimoe (komkommer), spaansche peper (bisa boerè, b. watoelinè, b. prangèng), uien (lansoena, ganda, koeni), fenkel (koempasi), enz.

Bevolking.

De Siaoese bevolking werd eertijds in vijf klassen of standen verdeeld n. l. 1 toehasè, 2 pèpoeng labo, 3 pèpoeng, 4 kawanoëa, 5 èlang

Tot den eersten stand behoorden alleen de vorst en zijne wettige vrouwen; tot den tweede, de kinderen van den vorst, zijne familieleden, alsmede de djogoëgoë (tweede hoofd) en diens kinderen; tot den derde de burgers, dus de eigenlijke bevolking; tot den vierde de door hunne meesters vrijgestelde slaven, terwijl de slaven den vijfden stand uitmaakten.

Daar tegenwoordig geen vorst meer aan het hoofd staat en de slavernij opgehouden heeft te bestaan, zijn de eerste en de vijfde stand vervallen; de overige drie bestaan echter nog. Vooral bij het sluiten van een huwelijk werd en wordt nog bij het vaststellen van den bruidschat de stand der beide partijen in het oog gehouden. Bij het

berekenen van dien bruidschat, uit verschillende voorwerpen bestaande, werd voor de eerste vier standen een vast maatgetal aangenomen n.l. 10, 8, 2 en 1; bovendien moest de bruidschat altijd voor een gedeelte in borden opgebracht worden, voor de vijf standen respectievelijk bedragende 100, 80, 50 en 30 paren en voor den vijfden stand 15 enkele borden. Tegenwoordig is het betalen met borden in onbruik geraakt, doch wordt het eenmaal voor elken stand bepaald maatgetal bij de berekening van den bruidschat nog trouw gevolgd.

De slavernij, eerst in 1889 definitief afgeschaft, kwam over het geheele eiland sterk voor, doch de rechts-toestand der slaven kon hier, vergeleken met elders, zeer gunstig genoemd worden.

De slaven waren het volle eigendom van hun meester; zij moesten voor hem werken, maar hadden recht op goede voeding en kleeding. Bij sterfgeval van hun meester maakten zij een deel uit van de erfenis en werden onder de erfgenamen verdeeld. Ook konden zij verkocht worden, terwijl de bruidschat altijd voor een deel in slaven betaald moest worden, volgens het maatgetal voor de vier standen 10, 8, 2 en 1 slaven. Bezat men geen slaven, zoo mocht men als equivalent klapper- of sagoboomen geven.

De meester mocht zijne slaven wel slaan, doch niet doodden.

Had een slaaf zijn meester langen tijd trouw gediend, zoo kwam het dikwerf voor, dat deze hem vrijliet, doch moest die vrijlating, wilde zij wettig zijn, door den madjelis in eene openbare vergadering worden uitgesproken. De vrijgelatene kwam van rechtswege in den vierden stand (kawanoea).

De slavenmarkt voor Siaoë waren de Talaut-eilanden, waar men zeer goedkoop zooveel slaven kon koopen als men verkoos. Zoo kon men voor een klein koper kanonnetje twaalf en meer slaven krijgen. Gevangen genomen plundersaars werden slaven, terwijl men ook wegens misdaad door den madjelis tot slavernij veroordeeld kon worden.

De thans op het eiland wonende Siaoësche bevolking

neemt voortdurend sterk in aantal toe en reeds kan haar zielental op ongeveer 24000 geschat worden, voor dit kleine eiland een veel te groot getal, zoodat er dan ook overbevolking begint te heerschen.

Reeds zijn van bestuurswege pogingen gedaan, om Siaoereezen over te halen onder voor hen zeer gunstige bepalingen naar minder dicht bevolkte streken van de Minahassa te verhuizen, doch de meesten zijn te sterk aan hun eiland gehecht om er toe te kunnen besluiten het te verlaten.

Het christendom heeft onder de bewoners al goed wortel geschoten, en bedraagt het aantal christen Siaoereezen reeds 8000, van wie ruim 1500 als lidmaten van de gemeente zijn aangenomen. Het eiland is in 31 christengemeenten, die ieder haar eigen kerkje hebben, verdeeld, terwijl in de behoefte aan onderwijs, behalve door 6 Gouvernementsscholen, door 24 zendingscholen wordt voorzien. Een woord van lof komt hier toe aan den op Siaoewerkzamen zendeling-leeraar P. Kelling, die steeds onvermoeid in het belang zijner gemeente werkt, en die, buiten zijne gewone werkzaamheden nog op zich genomen heeft aan het hoofd te staan van de sinds korten tijd te Oeloe opgerichte „opleidingsschool ter vorming van inlandsche helpers en onderwijzers (hulpzendingen) in de gemeenten en scholen op de Sangir en Talauteilanden”, waartoe door hem het initiatief werd genomen.

De Siaoereezen, zoowel de mannen als de vrouwen, zijn vrij groot van gestalte en flink gebouwd. Hun karaktertrekken zijn minder gunstig; vooral de mannen zijn dom en bang van aard en luiheid is hunne grootste ondeugd.

Indien het niet strikt noodig is, werken zij niet, doch laten hunne vrouwen voor hen arbeiden, terwijl zij zelf zich met een zalig niets doen bezighouden, en slapen, eten en drinken als hunne voornaamste bezigheden beschouwen. Vooral drinken is hun grootste genot. Vroeger, toen de invoer van sterken drank nog niet was verboden, was de hier heerschende dronkenschap allerwege berucht. Maandelijks

werden er toen honderden kisten arak ingevoerd. Sinds de inwerkingtreding van bovengenoemd verbod, dat een zeer heilzamen invloed gehad heeft, is dat kwaad zoo goed als uitgeroeid en komen gevallen van dronkenschap nog slechts zeer zelden voor.

De gezondheidstoestand der bevolking is door de gezonde ligging van het eiland zeer gunstig; alleen is het eigenaardig dat algemeen onder de bevolking verschillende huidziekten als schurft, bobento en cascado voorkomen. Vooral de laatste soort huidziekte, die in twee vormen, spiraal- en schubvormig, voorkomt is zeer sterk verbreid, zoo zelfs, dat de aan die ziekte lijdenden, taoe kado (cascadomensen) heeten in tegenstelling met de taoe maréno (zuivere mensen). Een afdoend middel tegen die ziekte heeft men nog niet gevonden.

De bewoners der kampongs, die er over het algemeen genomen goed onderhouden uitzien, heeten taoe soa of taoe baœ soa (mensen van het dorp of de hoofdplaats), terwijl de in de tuinen wonenden spottenderwijze taoe roekoe (= groentenmensen) genoemd worden.

Bestuur.

mythe.

Volgens de overlevering was het eerste stamhoofd der Siaoereezen een zekere Lokombanœa (de tijd, waarin hij geleefd heeft, is niet nauwkeurig op te geven, doch ongeveer drie eeuwen geleden.)

Deze, ofschoon geen vorst zijnde, wist echter door zijne kunde, rechtschapenheid en rechtvaardigheid aller harten te winnen en werd door een ieder als hoofd en vader beschouwd. Na zijn dood wilde de bevolking echter een vast hoofd hebben. Lokombanœa nu liet twee zonen na, Angkoemang en Pasoemah, die zich beiden als pretendent voor den vorstzetel opwierpen. De bewoners van de Westkust (taoe Ondong) waren op de hand van Pasoemah, die van de Oostkust (taoe Oeloe) evenwel wenschten den oudsten zoon Angkoemang tot hun vorst. Tengevolge van de daaruit ontsproten oneenigheden, ontstond er een binnenlandsche

oorlog, waardoor het eiland in twee deelen gesplitst werd. De grens daartusschen liep ongeveer van kaap Pihise over Liwoea, tusschen Ondong en Oeloe gelegen, naar Namèng aan de Noordkust. Bij Liwoea kwam het eindelijk tot een bloedig treffen (sinds dien tijd wordt het Liwoea daha genoemd; daha = bloed), waarin Pasoemah de overwinning behaalde en algemeen als vorst erkend werd. Als radja met den titel van ratoe (of datoe = grootvader) vestigde hij zich te Oeloe, terwijl Angkoemang als tweede hoofd met den titel van djogoegoe te Ondong met het bestuur belast werd, doch ondergeschikt bleef aan den radja te Oeloe. Daar het den oudsten zoon van Lokombanoea Angkoemang mislukt was zich als vorst te doen erkennen, werd er bepaald, dat in het vervolg niet de oudste, maar altijd de tweede zoon van den radja zou opvolgen.

Onder de twaalf radja's, die achtereenvolgens het eiland bestuurden, was er dan ook slechts een, die als oudste zoon zijn vader opvolgde, doch hij werd direct, nadat hij de regeering aanvaard had, krankzinnig. Van die twaalf radja's was Genos Jacobus de beroemdste; hij deed zeer veel goed voor zijne onderdanen en was zeer rechtvaardig. Hij omhelsde het christendom en nam zijne godsdienstplichten zoo goed waar, dat hij den bijnaam van „den vrome” verkreeg. In 1890 werd de laatste radja Jacobus Ponto wegens wangedrag naar Cheribon verbannen, waar hij voor eenige jaren is overleden.

De radja was het hoofd van alles; hij besliste in ontstane geschillen en sprak recht over leven en dood. De rechtbank „madjelis” genaamd, die in alle zaken rechtsprak, werd door hem voorgezeten, en alhoewel hij ter zijde gestaan werd door eenige raadslieden, was hij feitelijk alleensprekend rechter.

Die raadslieden waren een of twee djogoegoe's, eenige hoekoems (politiehoofden der kampoengs), kapita's (legeraanvoerders), sangadi's en kimalaha's (lagere hoofden). De zwaarste straffen, die door die rechtbank werden opgelegd, waren: de doodstraf in verschillende vormen als ophangen, verdrinken, doodschieten; verder rottanslagen, verbanning

naar de omliggende eilanden of levenslang of voor eenige jaren, degradatie in stand, enz.

Behalve tot het opbrengen eener belasting, waarvan een gedeelte aan den radja, een gedeelte aan de rijkskas ten goede kwam, waren alle Siaoereezen, met uitzondering van de familieleden van den vorst en van de hoofden, zoodra ze meerderjarig waren geworden, verplicht tot het presteeren van een der drie bestaande diensten n.l.:

- a. de kompania dienst.
- b. „ oepasters of oepase dienst.
- c. „ labadiri dienst.

De kompania dienst kon vergeleken worden met de tegenwoordige heerendiensten. De kompania dienstplichtigen, welke op bepaalde tijden uitkwamen, moesten diensten presteeren voor het aanleggen en onderhouden van wegen en bruggen, het bouwen en herstellen van rijksgebouwen, enz.

Ze stonden onder een hoofd, majorè labo, aan wien verschillende hoekoems en hoekoem majorè's toegevoegd waren.

De oepasé en labadiri dienstplichtigen moesten diensten verrichten, uitsluitend ten behoeve van den radja; zoo moesten zij tuinen voor hem aanleggen en die onderhouden; zorgen dat zijne woonhuizen steeds in goeden staat verkeerden; als roeiers dienst doen, als de vorst op reis ging enz.

De oepase dienstplichtigen tot een aantal van 300 stonden onder de bevelen van:

1 pangataséng, 2 adjidan's, 6 sariang majore's, 6 karparalé's, 6 mahinoe's;

de 120 labadiri dienstplichtigen onder:

1 pangataseng labadiri, 1 kapita labadiri, 1 sariang majorè, 2 sariangs, 2 mahinoe's.

Bij feestelijke gelegenheden, zooals bij het kroningsfeest (hèbi ndatoe), dat elk jaar plechtig herdacht werd, nieuwjaarsfeest (moetambaroe) enz., alsmede bij bezoeken van den resident, of den controleur, soms ook bij vorstelijke sterfgevallen, moesten van de drie verschillende soorten dienst-

plichtigen een bepaald aantal uitkomen om als eerewacht van den radja te fungeeren.

Die vereeniging van dienstplichtigen werd kabasaran en de door hen bij zulk eene gelegenheid te presteeren dienst „moekompania” (te vertalen met „parade”) genoemd.

De drie, de kabasaran uitmakende, afdeelingen waren in het wit, rood en geel gekleed en onderscheidden zich van elkaar, doordat een kompaniaplichtige uitgerust was met:

- een paporong (gebatikte hoofddoek),
- een këloeng (schild) met saéhè (nipabladeren) versierd,
- een tangkoeng (kapmes),
- een salëndang (op de borst gekruiste doek),
- een bawëkisé karoeaèng (een gebatikte doek om het middel gebonden).

Een oepaster dienstplichtige droeg:

- een sinampingang (zwartkastoren hoed met vederen versierd),
- een këloeng,
- een tangkoeng;

Een labadiriplichtige:

- een paporong met topotopo (franjes van papatjeda) bezet,
- een sasilibè (houten sabel),
- een kariaoe (klein schild zonder saéhè, doch aan de buitenzijde met allerlei figuren beschilderd),
- een bawëkisé karoeaèng,
- een biwi (een met papatjeda en nipabladeren versierde stok).

De oepasè dienstplichtigen onder een sariang, welke een gekromden stok (têngking) en eene lans droeg, en een karparalè, die behalve eene lans een rottanstokje (oeë) in de hand hield, stonden om den radja heen geschaard en volgden hem bij elken stap dien hij deed.

De eigenlijke moekompania of parade werd uitgevoerd door de kompania afdeeling. Als aanvoerder fungeerde een kapita, wiens gelaat met witte, zwarte en roode strepen was getatouerd en die gewapend was met een bara (groot kapmes en een tamé (groot houten schild), terwijl hij als

hoofdbedekking de papangarè droeg (een hoofddoek, die zoo gedragen wordt, dat de knoop onder de kin valt). Zijn staf, die hem op de hielen volgde, bestond uit een loetoenani (verbastering van luitenant) met eene bêngko (lans), een aripehese (vaandeldrager) en twee moelahépèsè kapita (volgelingen van den kapita). Eerst werd eene soort van exercitie gehouden, waarbij de kapita de commando's gaf, zooals:

naé haka = zet af.

ara kapia = weer opnemen.

soelè kapia = links om.

bihoe tanaé = rechts om.

tédé = presenteeren.

sélè = onder den arm brengen.

Daarna werd op den tamborè (trom) geslagen en begon de kapita den soemalo (krijgsdans) te dansen, waarin hij door alle kompaniadienstplichtigen werd nagevolgd, en waarmee, nadat zulks een tijdje had voortgeduurd, de plechtigheid was afgelopen.

De labadiridienstplichtigen, aangevoerd door een kapita labadiri, bijgestaan door een sariang, deden als clowns dienst. Zij volgden in alles hun bevelhebber na, die nu eens lang uit op den grond ging liggen, dan weer als een dolleman rondsprong, enz.

Behalve de oepasè en labadiri dienstplichtigen had de radja ook recht op een bepaald aantal goendé's (jonge meisjes tusschen de 12 en 20 jaar), die zijn harem uitmaakten. Voor elke kampong was het aantal te leveren goendé's vastgesteld, die aan den eisch van nog maagd te zijn, moesten beantwoorden, en die in elke kampong onder het toezicht stonden van eene vrouwelijke pangataséng goendé. Aan een ieder, behalve aan den radja, was het streng verboden met eene goendé samen te leven; gebeurde zulks, zoo werd de overtreder van het verbod gestraft met eene boete (mamaché salá), bestaande uit één kist arak of 15 vadems madapolam. Het trouwen was evenwel niet aan eene goendé verboden, mits zij de toestemming van den radja verkregen en aan het

betrokken kamponghoofd een of ander geschenk (mahé sala) voldaan had. Van af haar trouwen hield zij op goendé te zijn. Bij groote officieele feesten, moesten een aantal goende's dienst doen n.l. den kabasaran goendé. In hunne fraaiste kleederen gekleed, zaten zij dan gehurkt aan de voeten van den radja en moesten bij tusschenpoozen ten zijnen genoegen verschillende dansen uitvoeren.

De hierboven besproken kompania, oepasè, labadiri en goendédiensten bestaan tegenwoordig niet meer en daarvoor zijn in de plaats gekomen heerendiensten, ongeveer op dezelfde leest geschoeid als overal elders.

Ook de kabasaran en kabasaran goendé behooren tot het verleden.

Wel is waar wordt bij feestelijke gelegenheden door een aantal potsierlijk uitgedoschte personen eene vertooning gehouden, ook kabasaran geheeten, doch zulks is slechts eene zeer zwakke navolging van den vroegeren, origineelen kabasaran.

Sinds 1890 is in den toen opengevallen radjazetel niet meer voorzien, doch sedert dien tijd wordt het bestuur gevoerd door een te Oeloe resideerenden President Pengganti Radja, bijgestaan door een djogoegoe, die te Ondong gevestigd is, welke beiden door den Resident van Menado worden benoemd en ontslagen.

Onder hen staan de kapitan laoet (17), die ieder met het bestuur over eenige kampongs belast zijn, terwijl aan elk kamponghoofd (hoekoem major) eenige hoekoem's en kapala dapoer's zijn toegevoegd. De President Pengganti Radja, de djogoegoe en de kapitan laoet's vormen te zamen het Rijksbestuur.

Recht gesproken wordt er door den madjelis, die, voorgezeten door den President Pengganti Radja, verder bestaat uit den djogoegoe en de kapitan laoet's als leden. Bij behandeling van zaken echter, waartegen de doodstraf of eene straf naast die des doods is bedreigd, wordt de madjelis gepresideerd door den Resident van Menado en wordt rechtgesproken in naam der Koningin.

Overigens wordt de toestand op het eiland beheerscht door de in den loop dezer eeuw gesloten contracten tusschen het Siaoesch rijksbestuur en het Gouvernement, en zijn reeds verscheidene rechten aan het Gouvernement overgedragen o. a. belasting te innen (elke Siaoerees betaalt na zijn 18de jaar f 2.50 belasting), het recht tot het verleenen van vergunningen tot mijnbouwkundige opsporingen en onderzoekingen enz.

Ofschoon nog in het genot van zelfbestuur, verkeert het eiland op het oogenblik in een overgangstoestand en zal het ongetwijfeld niet lang meer duren of ook op Siaoë zal direct bestuur ingevoerd worden, te meer daar door de bevolking zelf daarom reeds verzocht is.

Volgens het volksbegrip behoorde al de grond aan den vorst. Hij, die een stuk woesten grond wenschte te ontginnen, moest daarvoor eerst de toestemming van den vorst vragen, en zoo hij die verkreeg, werd het door hem ontgonnen land zijn rechtmatig eigendom (tanah pasini).

Stierf hij, zoo traden zijne erfgenamen in het genot daarvan, doch mochten zij het land niet verdeelen, maar bleef het hun gemeenschappelijk eigendom (tanah kalakérang). Door die bepaling is van lieverlede het eiland Siaoë verdeeld in stukken grond, die aan verschillende families als tanah kalakérang toebehooren. Individueel grondbezit komt zoo goed als niet voor, en dat kan men alleen door schenking of koop krijgen. Bij overlijden van den eigenaar, wordt het echter weder communaal eigendom der erfgenamen. Tengevolge van dezen toestand van het grondbezit op Siaoë zijn talloze, ingewikkelde grondkwesties aan de orde van den dag en is het in den regel uiterst lastig om in zulk eene grondzaak, waarbij de geslachtsboomen van verscheidene families worden opgehaald, den juisten draad te vinden.

Behalve de aan verscheidene families gezamenlijk toebehoorende gronden (tanah kalakérang oe ana oe simbaoe) heeft men ook nog gronden, die het eigendom zijn van de geheele Siaoësche bevolking (tanah kalakérang oe wan oewa);

zoals het nog onontgonnen bosch op de zuidpunt van het eiland, het niet bebouwde gedeelte van den Awoe, het op den top van den Tamata voorkomende bosch enz. Ook de zee, de riviértjes, het dano Kapèta enz. worden gerekend eigendom te zijn van alle Siaoereezen die er ieder voor zich vrij over kunnen beschikken. Wat evenwel het bosch betreft, zoo moet degene, die er hout wil kappen, eerst toestemming hebben van het bestuur, welke beperkende bepaling in het leven geroepen is om het uitroeien van het bosch, dat toch reeds zoo schaars op het eiland wordt aangetroffen, te voorkomen.

Gewoonlijk worden de kalakérang gronden twee jaren door ééne familie geoccupeerd, daarna twee jaar door de volgende familie en gaat het aldus het rijtje langs.

Notentuinen worden door de rechthebbenden te zamen onderhouden, en aan elke familie wordt een bepaald aantal boomen toegewezen, waarvan de opbrengst aan haar alleen ten goede komt.

Is een stuk grond, waarop geen aanplantingen voorkomen, kalakérang geworden, zoo mag ééne familie niet alleen haar gedeelte, doch het geheele stuk grond, mits met toestemming van alle daarop rechthebbenden, met éénjarige planten bebouwen, waarvan de opbrengst haar alleen toebehoort. Met notemuskaat, klapper- en vruchtboomen mag zij echter alleen het haar toebehoorend gedeelte beplanten.

De op de grenslijn van twee kalakéranggronden geplante boomen, gewoonlijk klapperboomen, behooren aan de rechthebbenden van beide gronden, onverschillig of ze gezamenlijk of wel slechts door de eene geplant zijn.

De langs de wegen geplante boomen zijn een ieders eigendom d. w. z. een ieder mag de vruchten plukken, doch alleen als ze rijp zijn; de onrijpe vruchten moet men laten hangen.

Middelen van bestaan.

De voornaamste middelen van bestaan der Siaoesche bevolking zijn:

- a. landbouw,
- b. visscherij,
- c. handwerksnijverheid.

Wat den landbouw betreft, daarover is reeds vroeger (zie cultures) uitvoerig gesproken en we behoeven daarbij niet verder stil te staan.

Visscherij. Men heeft alleen zeevisscherij, daar in de kleine onbeteekenende riviertjes, alsmede in de kratermeren op het eiland zoo goed als geen visch wordt aangetroffen.

De zeevisscherij wordt echter met animo gedreven en waar vroeger in dit opstel is gezegd, dat elke Siaoerees landbouwer is, kunnen we er aan toevoegen „en visscher”. Zelfs de bergbewoners, ofschoon ver van het strand wonende, houden zich met de vischvangst bezig. Met hunne kleine, gebrekkige vaartuigjes begeven de visschers zich uren ver in zee, en ofschoon velen hunne stoutmoedigheid met den dood moeten bekoopen en verscheidenen jaarlijks hun graf in de golven vinden, laten zij zich toch niet afschrikken. De gevangen visch dient hoofdzakelijk voor eigen gebruik en maakt het hoofdbestanddeel van het dagelijksch voedsel der bevolking uit; is de vangst echter groot geweest, zoo wordt een gedeelte gerookt en aldus bewaard en het overige op de pasar verkocht.

De voornaamste hulpmiddelen, waarvan de bevolking zich bij de vischvangst bedient, zijn:

1^e. het door geheel Indië bekende trek- of sleepnet, waarvan men twee soorten heeft n. l.

a. *soma bĕnang* (waarschijnlijk overgenomen van de Ternatanen, met wie de Siaoereezen vroeger veel in contact kwamen);

b. *soma tagaho*, eene navolging van het door de Talaucreezen gebruikte sleepnet.

Het eerstgenoemde net (*soma bĕnang*), van Europeesch katoenen garen gemaakt, heeft eene lengte van 25 tot 60 M. Bij het knooien gebruikt men twee stukken bamboe; om het eene is het garen gewonden en het dient als spoel,

terwijl het andere dient om de mazen van het net even groot te maken.

Het soma tagaho is samengesteld uit verschillende aaneengenaaide grof geweven stukken koffio.

Aan de beide lengtezijden van het net zijn touwen van idjock bevestigd, het bovenste van drijf houtjes, het onderste van stukjes lood voorzien, terwijl aan de beide uiteinden van het net bosjes jonge klapperbladeren (toewo) zijn gebonden, dienende om de visschen bang te maken en ze te verhinderen uit het net te ontvluchten. Voordat men het net gebruikt, legt men het eerst eenigen tijd in het aftreksel van den bast van den pahëpaboom waardoor het eene bruinachtige kleur verkrijgt en onzichtbaar wordt voor de visschen. Op bepaalde tijden van den dag en wel 's morgens tegen zonsopgang en 's avonds even na zonsondergang wordt met het sleepnet gevischt. Gewoonlijk nemen er een tiental prauwen aan deel. Op een paar honderd meters van het strand wordt het net uitgeworpen; aan elk der beide uiteinden posteert zich eene prauw, terwijl de andere prauwen achter het net blijven en door schreeuwen en slaan in het water de visschen voor zich uitdrijven. In een halvemaanvorm roeit men vervolgens terug naar het strand, waar eenige mannen door middel van de trektouwen meehelpen om het net binnen te halen. Onder het noodige lawaai en getier wordt de buit aan den wal gebracht en onder de deelnemers verdeeld, in welke verdeling ook de eigenaar van het net deelt.

2. Sékè, ook een treknet, doch vervaardigd van gespleten bamboelatjes, die onderling met touwtjes zijn verbonden. Daar het veel zwaarder is dan het soma bënëang of soma tagaho, vereischt het gebruik veel meer menschen.

3. Dalombo, het gewone, algemeen bekende werpnet.

4. Séro, eene uit bamboe samengestelde vischfuik, die dicht aan het strand in zee wordt geplaatst.

5. Lawa is een ongeveer $\frac{3}{4}$ M. lang stokje, dat aan het benedeneinde met een weinig lood zoodanig is bezwaard, dat het, in het water geworpen, rechtstandig blijft drijven

en nog voor een vierde gedeelte boven het water uitsteekt.

Aan het midden van het stokje bindt men eene eenige meters lange vischlijn, waaraan een door verwarming kromgebogen haakje van idjoek met het aas is bevestigd. Op deze manier visschende, gebruikt men altijd meerdere lawa's, soms twintig en meer, die in ééne lijn op bepaalde afstanden van elkaar in het water worden gezet. De visscher, in zijn prauwtje gezeten, roeit aanhoudend heen en weer langs de stokjes en bemerkt hij, aan de bewegingen van eene lawa, dat een visch heeft aangebeten, zoo haast hij zich den buit binnen boord te halen. Elk der lawa's heeft een afzonderlijken naam; zoo heet het eerstgeplaatste lawa dorongè (voorsteven), het laatste lawa pèto (roer) enz.

6. Het visschen met een hengel (opasè) van hout of bamboe.

Een koperdraad dient als lijn en het lokaas bestaat uit eenige kippenveeren.

7. Het bedwelmen, der visschen, n. l. door het in het water werpen eener oplossing van den wortel van den lawoeo of bori. Deze manier wordt veel toegepast bij het visschen op de riffen; men doet zulks om de visschen, die onder en tusschen de koraalsteenen verborgen zijn, te voorschijn te doen komen.

8. Een bosje vischhaakjes (minstens 6) sambi genaamd, wordt gebezigd voor het vangen van inktvisschen (soentoeng). Deze vangst geschiedt 's nachts en men gebruikt fakkels, om de visschen dicht bij de prauw te lokken.

9. Bonohè, eene werpspies, voorzien van eene driehoekige punt met weerhaken, die gebruikt wordt bij de vangst van schildpadden. Aan den steel, een met zand gevulden bamboe, is een lang touw bevestigd, dat men na het werpen in de hand houdt.

Het werpen van de bonohè vereischt veel handigheid en oefening, daar de schildpadden juist in den hals geraakt moeten worden.

10. Pahi, een ongeveer drie vadem lange bamboestok, waaraan eene lijn, voorzien van een haakje met aas, is

bevestigd en die gebruikt wordt bij het vangen van de tjakalang, eene visch die in groote scholen voorkomt. Vóór in de prauw, waarmee men zoo snel mogelijk de school visschen achterna roeit, staat de visscher, die met den pahi naar de visschen slaat.

De vaartuigen, waarvan de bevolking zich bedient, zoowel voor de vischvangst als voor andere doeleinden zijn:

de toembiloeng, eene uit één stuk bestaande zeer smalle kano met bamboevlerken (Mal. sima², Siaoesch sahëmang), die door drie over het vaartuig heen loopende houten jukken (ngadjoe², Siaoesch: bahatang = voorste tali = achterste) zijn verbonden; gewoonlijk worden twee zeilen gebruikt;

de londé, die denzelfden vorm heeft als de toembiloeng, doch alleen niet zoo lang is en slechts twee ngadjoe²'s en één zeil heeft;

de kora², een breed platboomsvaartuig zonder vlerken, met hoogen voor- en achterstevan;

de sopè, eene soort van kleinen schoener.

c. *Handwerksnijverheid.* De voornaamste tak der Siaoese handwerksnijverheid is de koffoweverij, die, behalve hier en op de overige Sangi- en Talauteilanden nergens elders in Indië wordt beoefend. Vroeger werd door de bevolking uitsluitend koffokleding gedragen, die echter sinds de laatste twintig jaren door den invoer van katoenen en sitsen stoffen zeer in onbruik is geraakt. Als gevolg daarvan is de koffoweverij niet meer zoo bloeiend en leidt den laatsten tijd een min of meer kwijnend bestaan.

De koffopalm (hoté), eene soort van wilden pisang, levert de grondstof op; het zijn de vezelen van de bladscheeden, die bij de koffobewerking gebruikt worden. Opdat de plant zoo hoog mogelijk zal opgroeien en men dus lange vezelen zal verkrijgen, bestaat het bijgeloovig gebruik, de jonge plantjes om twaalf uur 's middags, of juist gezegd als de zon zoo hoog mogelijk aan den hemel staat, te planten. Na twee jaar, als de plant vruchten (oneetbaar) heeft gedragen, is de tijd voor het verzamelen van de vezelen ge-

komen. Elke stam bestaat uit 15 bladscheeden, die een voor een afgesneden en in smalle, eenige c. M. breede repen gescheurd worden. Om nu de vleezige en waterachtige bestanddeelen uit de vezelen te verwijderen, bedient men zich van een toestelletje, kakahoedang genaamd. Door een rechthoekig omgebogen stuk hout, (*a*) dat aan een boom of paal wordt vastgemaakt, is eene dwarslat gestoken, waaraan een ijzeren plaatje (*b*) is bevestigd, dat, doordien die dwarslat aan het einde met een grooten steen is bezwaard, met kracht gedrukt wordt tegen een stukje zeer hard hout (*c*), dat aan de korte zijde van bovengenoemd rechthoekig omgebogen stuk hout is aangebracht. Door middel van eene treedplank (*d*), die met een touw aan de dwarslat is vastgemaakt, doet men *a* en *b* van elkaar wijken, waarna men daartusschen eenige reepjes vezelen brengt. Vervolgens trekt men zijne voet terug, waardoor *a* en *b* weer tegen elkaar drukken; wikkelt de uiteinden der reepjes om een kromgebogen houtje (bawolèng) en trekt daarna met kracht de reepjes tusschen *a* en *b* door. De zachte deelen, alsmede het vocht blijven achter en men houdt alleen de vezeldraden over, welke, na in de zon gedroogd te zijn, klaar zijn om gebruikt te worden.

Naar de dikte onderscheidt men vijf soorten draden n. l. mèsèlahè (dikste soort) batangèngè, salasalana, darahoemangè en naoesè, die zorgvuldig uitgezoekt en gesorteerd worden. Het primitieve weeftoestel (sasaoedang) bestaat slechts uit twee houten rollen, waarom de draden worden gespannen; de eene rol (dèdalè) is aan den wand of aan een paal bevestigd, terwijl de andere (kawoelè) met een touw om het middel van de weefster (alleen vrouwen houden zich met weven bezig), die op een matje op den grond is gezeten, is vastgemaakt. De verschillende gereedschappen, die gebruikt worden, zooals die voor het insteken en het samenbrengen der draden, het aanbrengen van verschillende patronen, enz. zijn zeer eenvoudig en van hout of bamboe vervaardigd.

Het weven gaat uiterst langzaam en het duurt soms weken, voordat een stuk van eenige meters lengte klaar is.

Moet het weefsel eene gelijke kleur verkrijgen, zoo wordt het eerst na de voltooiing in de kleurstof gedompeld, eenigen tijd daarin gelaten en daarna gedroogd; moeten er echter verschillende kleuren aangebracht worden, dan worden de draden, vóórdat met het weven begonnen wordt, eerst geverfd. Nadat het stuk koffo kant en klaar is, wordt het met gladde schelpen een tijd lang krachtig gewreyen, waardoor het glanzend en glad wordt.

Van de grofste koffovezelen vervaardigt men het ijzersterke koffotouw (arè); terwijl ook vischlijnen van koffo (bawae) veel gebruikt worden.

Ook van de vezelen der ananasblaren wordt eene stof geweven (hotè nanasè), die zeer fijn en buigzaam is en zich voor het vervaardigen van kleedingstukken beter eigent dan het meer harde en stijve koffoweefsel.

Behalve de koffoweeverij, is de handwerksnijverheid zoo goed als onbeduidend. Wel worden door enkele Siaoereezen verschillende soorten van vlechtwerk als hoeden, manden, enz. vervaardigd, terwijl ook enkele goede timmerlieden en smeden (het maken van verschillende soorten kapmessen) worden gevonden, doch hun aantal is in verhouding tot de groote bevolking zoo gering, dat van een bestaand ambachtsleven in het geheel geen sprake is.

Woningen huisraad.

De eigenlijke, oorspronkelijke woningen der Siaoereezen, welke van lieverlede geheel zullen verdwijnen, daar ze hoe langer hoe meer verdrongen worden door betere, geriefelijker huizen, worden bijna niet meer in de hoofdkampongs aangetroffen; ten minste niet meer aangebouwd. In het binnenland echter vindt men ze algemeen; het zijn de nog niet tot het christendom bekeerde inlanders, die ze bewonen. De christenen daarentegen, allen bijna zonder eene uitzondering, hebben een van uit de Minahassa hier ingevoerd model van

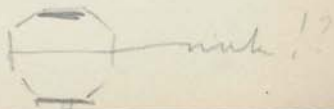

woonhuis, bevattende eene voorgalerij, eenige kamertjes, eene achtergalerij enz., overgenomen.

We willen echter hier de Siaoese woningen aan eene meer uitvoerige bespreking onderwerpen. Die huizen (balé) van hout of bamboe gebouwd, staan op $1\frac{1}{2}$ à 2 M. hooge palen. Ze zijn gedekt met hooge, dwarsliggende daken van atap, die zeer ver naar beneden doorloopen, zoodat van de wanden zeer weinig te zien is. Bouwt men een huis, dan is het gebruikelijk eerst de twee palen, die in het midden onder het huis komen te staan (die twee palen noemt men toemandigè) in den grond te plaatsen, die zooals de Siaoerees het noemt, de ouders van het huis voorstellen. Na eenige dagen zet men de andere palen er om heen en gaat verder door met bouwen. In den regel is de lengte van het huis ongeveer $1\frac{1}{2}$ maal de breedte.

Het grondvlak of de vloer is een achthoek, waarvan de twee aan twee tegenover elkaar gelegen zijden evenwijdig loopen. De twee langste zijden (voor- en achterzijde van het huis) loopen evenwijdig met den nok van het dak. De op die acht zijden aangebrachte, rechtopstaande wanden zijn zeer laag en hier en daar van tralievensters voorzien. Aan den vóórkant, meestal in het midden, bevindt zich de trap (toekadè), die gewoonlijk erg primitief is en alleen bestaat uit twee balken, waartusschen eenige dwarslatten zijn aangebracht. Deze trap is een weinig naar binnen geplaatst en aan weerszijden van eene beschutting voorzien, zoodat men als het ware door een gangetje het huis binnenkomt. De geheele woning bestaat uit één vertrek, begrensd door de opstaande buitenwanden, terwijl eene zoldering niet is aangebracht, hetgeen met het oog op de zeer lage omwanding ook niet wel doenlijk zijn zou. In een hoek van het vertrek is de kookplaats (dapoehang), eenvoudig samengesteld uit eenige in een kring gelegde steenen, waartusschen eene laag asch.

Daar de rook zich nergens een uitweg kan banen, kan men zich eenigermate voorstellen, hoe benauwd het in

zoo'n Siaoesch huis kan wezen. De vloer bestaat uit dwars over elkaar gelegde bamboelatten, soms uit planken; in het laatste geval is er toch altijd een gedeelte, dat van bamboelatten is gemaakt, de plek voor eventueel voorkomende bevallingen. In één huis wonen vaak meerdere huisgezinnen (simpoetoengang) bijeen en het kwam vroeger zelfs voor, dat in ééne woning twintig en meer familiën huisden. Bezoekt men overdag een Siaoesch huis, zoo ziet men links en rechts, door het geheele vertrek opgehangen rollen en weet men niet, wat dat te beduiden heeft. Komt men evenwel 's avonds terug, zoo is men in eens ingelicht.

Al die rollen toch zijn opgerolde gordijntjes die 's avonds neergelaten, het vertrek in een aantal kamertjes, de slaapplaatsen der bewoners, verdeelen. De gordijntjes zijn of van koffo en heeten dan darèndoeng, of van katoen en sits en worden dan dalansè genoemd. De verdere inventaris van zulk een geïmproviseerd slaapkamertje (goelamboeng) bestaat gewoonlijk uit een bultzak (kama), een of meer kussens (lèlèngan) en rolkussens (kasoemboeré), een koffodeken (bali), enz.

Alleen bij aanzienlijken vindt men wel eens houten ledikanten (kantilè) Man en vrouw hebben een afzonderlijk kamertje; zoo ook de jonge ongehuwde meisjes, de jonge mannen en de kleine kinderen. De huizen worden 's nachts of in het geheel niet of zeer gebrekkig gesloten, en dit werkt, in verband met de zoo gemakkelijk binnen te komen slaapvertrekjes, de toch al onder de bevolking heerschende onzedelijkheid zeer in de hand. Nachtelijke bezoeken worden dan ook zeer veel gemaakt en als gevolg daarvan zijn overspel-, verleiding- en verkrachtingperkara's aan de orde van den dag.

Voor verlichting dienen vierkante ijzeren bakjes, gevuld met klapperolie met wollen pitten aan de hoeken, terwijl als zitplaatsen matten van rottan (sapiè) of nipa bladeren (tèpilhè) en bamboebankjes (dègo) gebruikt worden.

Van het verdere huisraad noemen we nog: kleerenkasten van gevlochten bamboe (kangoebè), bamboe kleerenmandjes,

(kalisigè), idem van den bast van den sagopalm (lingkoe-wang), houten kisten (kaloela), beteldoozen (algemeene naam poemamamang; zijn ze van gaba², zoo worden ze kawila inou, van hout èpo genoemd) verder kleine gevlochten mandjes van rottan en nipabladeren (kaboewoeng kompè, sonsolè), groote en kleine chineesche borden (maloekoe) gr. (sikotolè), steenen vaatwerk (kawoe) enz.

De verschillende keukengereedschappen, in elke Siaoese woning te vinden, zijn: aarden potten (koerèng), ijzeren pannen (hoemping), waterscheppers van klapperdoppen gemaakt (tatakoe), borden (pinggang), groote kommen (mawoho); van klapperdoppen, schelpen, of een enkele maal ook van metaal vervaardigde lepels (sasihoe), aarden emmers (paso), sagovormpjes (papédang en tarangèng), ijzeren raspen (kakirèng) enz. enz.

Kleeding, sieraden, wapens.

Ook de nationale kleederdracht der Siaoereezen, bestaande zoowel voor mannen als vrouwen uit van koffio gemaakte kleedingstukken, raakt hoe langer hoe meer in onbruik en wordt in hoofdzaak alleen nog gevolgd door de niet-christenen en de diep in het binnenland wonenden. De christenen hebben reeds voor goed met de koffio-kleeding gebroken en dragen de door hunne geloofsgenooten van de Minahassa gedragen kleeding n. l. de mannen broek, jas en hoed, de vrouwen sarong en chineesche kabaja.

De Siaoese koffio-kleeding bestaat voor de mannen uit eene vrij nauwsluitende broek (salana), waarover een, dikwerf tot op de voeten afhangend, baadje (lakoe pariwoe) met lange wijde mouwen. Daar dit laatste slechts eene opening heeft om het hoofd door te steken en daarenboven betrekkelijk nauw om het lichaam sluit, moet men er als het ware inkruipen. De lengte van dat bovenbaadje werd eertijds zeer in acht genomen, daar die verschillend was bij vorsten en aanzienlijken, burgers en slaven. Bij de eersten hingen de lakoe pariwoe's tot op den grond, zoodat

men ze, wilde men bij het loopen niet vallen, met de handen moest ophouden; burgers droegen ze tot op de enkels, terwijl de bovenbaadjes van de slaven niet verder dan de knieën mochten reiken. Dit verschil in lengte wordt tegenwoordig niet meer zoo inachtgenomen; de meesten dragen tot op de voeten neerhangende baadjes, die het gaan zeer belemmeren en steeds opgenomen moeten worden.

Het hoofdhaar wordt afgeschoren, met uitzondering van eene haarlok, die men in een halvemaanvorm voor aan de kruin laat doorgroeien en die *lëmbè* genoemd wordt.

Een hoofddoek (*paporong*) van koffo, batik of katoen, wordt als hoofdbedekking gebruikt en wel zoodanig, dat de eindknoop óf op het vóór- óf op het achterhoofd valt. De vorsten hadden voorheen het recht witte of gele hoofddoeken te dragen, en zulks was op straffe van geldboete aan de anderen verboden.

Volgens de adat wordt het als eene onbeschofftheid of beleediging aangemerkt, indien men, bij een ander komende, zijn hoofddoek afneemt; tegenwoordig echter wordt algemeen bij wijze van groet de *paporong* van het hoofd genomen, hetgeen nagevolgd is van de reeds hoeden dragende christen-Siaoereezen. Bij zijne dagelijksche werkzaamheden draagt de man een kegelvormigen hoed van gevlochten bamboe en *nipabladeren* (*toho*), soms met kraaltjes en wit lint opgewerkt.

De *bantang*, nu niet meer in de mode, was een hooge, spitse met veeren versierde hoed, die alleen door vorsten en hunne familieleden gedragen mocht worden.

De vrouwen dragen, evenals de mannen, lange baadjes (*lakoe manandoe*), die alleen korter zijn dan de *lakoe pariwoe's*, daar ze slechts tot iets over de knieën reiken en enge mouwen hebben. Daaronder wordt een *sarong*, bali genoemd, gedragen, die onderscheiden wordt in *bali lilana* (strepen in de breedte), *bali saodè* (strepen in de lengte) en *bali pilè* (gebloemd). Vroeger niet, thans echter reeds vrij algemeen is een onderbaadje (*solè*) in gebruik.

De meer aanzienlijke vrouwen onderscheiden zich van vrouwen uit een minderen stand door de maitoeng, een zwarte lap van koffio of katoen, die over de schouders wordt geslagen en wel zoo, dat de punten op den rug afd hangen. X

Bij sterfgevallen dragen alle aan den rouw deelnemende vrouwen de maitoeng, vroeger zelfs ook de slavinnen, doch niet over de schouders, maar om het middel.

Het haar wordt in eene wrong midden vóór of boven op het hoofd samengebracht (botoe soe poesihè); eene enkele maal ook op het achterhoofd (botoe soe porohè).

De door de vrouwen gedragen hoed, geel of zwart van kleur, is dezelfde als die der mannen, doch alleen iets grooter (hoto).

Door haren omgang met chineesche vrouwen dragen vele Siaoese vrouwen reeds chineesche kabaja's (kabala), gebatikte of geweven sarongs (bali-batik, bali-lirang), buikbanden, slossen enz.

De gewone, dagelijksche koffiekleding is zwart of donkerblauw; alleen bij feesten en door aanzienlijken worden ook andere kleuren (als rood, groen, geel) gebruikt.

Sieraden en versierselen zijn aan de bevolking zoo goed als onbekend en eerst in lateren tijd in gebruik gekomen. Jonge meisjes dragen soms zilveren of gouden voet- en armbanden (boekara), terwijl de vrouwen zich tooien met koperen, zilveren of gouden ringen aan de vingers (bawéting toeri of kraboe). Ook bij mannen ziet men wel eens armbanden van eene hoornachtige zeeplant (kali bagaroe), die echter niet als sieraad, doch als voorbehoedmiddel tegen ziekte gedragen worden.

Wel geldt het bij hen voor een groot sieraad om, vooral bij feestelijke gelegenheden, eene groote tabakspruim (hèmè) tusschen de lippen te hebben. 9

Van de vroeger in den oorlog gebruikte wapens, waarvan nog maar enkele exemplaren overgebleven zijn, noemen we de: bara, een ± een meter lang kapmes met een houten of beenen gevest, versierd met een bosje geitenhaar. Als scheede

wordt een bamboe gebruikt; kampoerè, idem, doch korter en breeder en met eene houten scheede; tangkoeng, idem, doch smaller; sondang, een aan beide zijden scherp kapmes; sinoensoedang, eene houten werpspies, waarin een twee decimeterlange scherpe bamboe is gestoken; sinambilang, eene lange bamboelans met houten handvat; sëmbohè, werpspies van bamboe; sinambéang, eene houten lans met ijzeren punt, van twee weerhaken voorzien; karai, eene houten lans met ijzeren haak, waaraan één weerhaak; bëngko, eene ijzeren lans; koediaké, eene gekronkelde ijzeren lans met houten greep; papiti, boog van hout (pijlen van bamboe, gewoonlijk met kopergroen vergiftigd = horong papiti); sèpoe, blaasroer van bamboe; nanakang, de bij de sèpoe behorende pijltjes van idjoek of bamboe gemaakt en met kapok omwonden; këloeng, smal houten schild versierd met haarpluimen; tamè, idem, doch veel breeder.

Verder heeft men verschillende soorten van kapmessen, (péda), die niet als wapens, doch als gereedschappen dienst doen, zooals: péda galèlè (aan weerszijden scherp, bij den landbouw gebruikt), de naar hun vorm genoemde péda sondé, péda wangkoeng, péda pisanwésé, die alle bij de houtbewerking gebezigd worden, enz.

Vermaken.

De nationale vermaken der Siaoereezen, eertijds algemeen, worden nu nog alleen door de niet-christenen in eere gehouden. Door de zendelingen worden dansen, zingen, muziekmaken, enz. zooveel mogelijk tegengegaan en als gevolg daarvan hebben de door de christenen gegeven feesten, daar die bij een feest zoo onontbeerlijke elementen ontbreken, over het algemeen een zeer doodsch karakter.

Het dansen (moesalai), onafscheidelijk aan elke feestelijke gelegenheid verbonden en zonder welk een feest geen feest is, is nog alleen bij de niet-christenen in zwang.

Zoowel mannen als vrouwen, getrouwen en ongetrouwen,

kunnen er aan deelnemen, gewoonlijk echter alleen de laatsten. De dans wordt uitgevoerd door twee personen, een man en eene vrouw, die alvorens tot het dansen over te gaan hunne opwachting maken, eerst bij het aanwezige hoofd, daarna bij het verdere publiek, de man door het maken eener diepe buiging, de vrouw door het uitzetten der knieën.

Onder het spelen eener eentonige muziek, bestaande uit eenige rabana's en tagonggongs, neemt dan de dans een aanvang, die voor een niet-Siaoerees weinig schoons of bevalligs aanbiedt. Terwijl de danseres met neergeslagen oogen stil blijft staan, springt de danser onder voetgestamp en het maken van allerlei gesticulaties in een kring om haar heen, en naar mate de muzikanten, die den dans ook met zang begeleiden, sneller of langzamer spelen en zingen, vervlugt of vertraagt hij zijne bewegingen. De toeschouwers zitten gehurkt op den vloer en doen zich intusschen te goed aan de verschillende klaargemaakte lekkernijen. Allen zijn gekleed in hunne beste kleeding, de mannen in hunne lange tot op de voeten hangende koffobaadjes, de vrouwen in hare beste sarongs en kabaja's, daar zulk een dansfeest tevens een wedstrijd is, wie der aanwezige mannen het fraaist gekleed is.

Degene, die meent het mooist gekleed te zijn, zet zich zooveel mogelijk vooraan en ziet uitdagend rond of een der aanwezigen het tegen hem durft op te nemen. Is er een onder het gezelschap die van meening is, dat hij, wat zijne kleeding betreft, met den eerste kan wedijveren, zoo plaatst hij zich naast hem; vervolgens wordt door het aanwezig zijnde publiek beslist, wie van beiden het fraaist gekleed is. Hij, die de nederlaag geleden heeft, trekt zich beschaamd terug of gaat even naar huis om in eene andere kleeding terug te komen. Zoo gebeurt het wel, dat één persoon zich op een avond vier of meermalen gaat verkleeden, ten einde toch maar eindelijk de overwinning op zijne tegenpartij te kunnen behalen.

Zulk een dansfeest duurt den geheelen nacht door en eerst tegen den morgen gaan de gasten huiswaarts.

Van de bij het volk bestaande vermaken noemen we nog:

Het worstelen (moedalia), waaraan uitsluitend mannen deelnemen. Het heeft vooral plaats bij helderen maneschijn en de kampplaats is meestal het zeestrand. Is het bekend, dat er 's avonds geworsteld zal worden, zoo verzamelen zich tegen den bepaalden tijd bijna alle kampongbewoners aan het strand om toe te kijken. Op een gegeven teeken grijpen twee mannen elkaar aan, en hij, die den ander het eerst met den grond doet kennis maken, is overwinnaar en oogst den bijval der toeschouwers in.

Het spelen met een van rottan gevlochten bal (sépa) is een, ook alleen door mannen, met animo beoefend spel.

De verschillende medespelers vormen een kring, waarna een hunner door een stoot met den elleboog of den voet den bal omhoog werpt, die bij het neerkomen door een der anderen op dezelfde wijze weder, wordt opgegooid.

Raakt de bal door onhandigheid van een der spelers den grond, zoo is het spel uit, doch gaat men direct tot een volgend over. Uren lang, zonder ophouden in den felsten zonschijn, wordt dit balspel volgehouden, wel een bewijs, dat het een zeer geliefkoosd vermaak is.

Het houden van hanengevechten (moelahosè) is bij de Siaoese bevolking zeer in trek, zoodat het, alhoewel ten strengste verboden, in het geheim nog zeer veel voorkomt.

Opmerkelijk is het dan ook, dat slechts zeer zelden op de pasars hanen ten verkoop worden aangeboden, daar men die liever behoudt ten einde ze tot vechthanen af te richten.

Prauwenwedstrijden (moetatandoe) mogen bij feestelijke gelegenheden niet op het programma ontbreken en vallen bij de Siaoereezen, zeelieden in hun hart, zeer in den smaak. De hiervoor gebezigde vaartuigen zijn de vroeger reeds genoemde toembiloeng, londé en kora-kora.

Een eindpunt wordt vastgesteld en op een gegeven signaal roeien twee prauwen, die van dezelfde soort moeten zijn, dus bijv. twee toembiloengs enz. af; die, welke het eerst dat eindpunt bereikt heeft, is de winnende.

Dat het eene vaartuig grooter is dan het andere is geen bezwaar, mits maar het aantal roeiers gelijk zij. De wed-roeiers nemen vruchten, gebraden kippen, k etoepat (in bladeren gekookte rijst) enz. mee, waarmee ze elkaar onder het roeien gooien. Deze volksspelen, die door honderden toeschouwers worden bijgewoond, gaan met een oorverdoovead geschreeuw en getier gepaard.

Ook het padizzaaien (mangasi) wordt door de bevolking als een vermaak beschouwd, vroeger echter meer algemeen dan tegenwoordig. Dagen van te voren worden links en rechts uitnoodigingen gedaan, en op den bepaalden dag begeven de eigenaars van den tuin en hunne gasten zich daarheen. Onder zingen en muziekmaken heeft dan het rijstzaaien plaats, waarna het dansen begint, dat tot laat in den nacht voortduurt.

De bij de Siaoesehe jeugd in zwang zijnde spelen zijn o. a. het tollen (moekasing), het voortschoppen van een klapperdop (moedara), het elkaar gooien met bilaoede's (ronde, kleine vruchten), het laten varen van kleine prauwtjes, het oplaten van vliegers, alsmede zwemmen, boomklimmen, hardloopen enz.

Als muziekinstrumenten noemen we de:

nanaoengang, groote metalen gong; koelintang, kleine metalen gong; tagonggong, eene soort van trom, bestaande uit een hollen, houten cylinder, waarover aan eene zijde geitenvel is gespannen; tambor , idem, doch aan weerszijden van geitenvel voorzien; wordt gebruikt bij het uitvoeren van den in den kabesaran voorkomenden krijgdsans (soemalo); arababo, eene viool, gemaakt van een tampoeroeng (halve klapperdop), waaraan een houten steel met eenige snaren van idjoek is bevestigd; wordt met de vingers bespeeld, soms echter ook met een strijkstok; ori, eene dwarsfluit van bamboe gemaakt; bans , eene fluit van lamboe, die alleen door meisjes wordt bespeeld; koelintang kaloe, een houten bak met houten staven, waarop met houten hamertjes wordt geslagen (de Javaansche gambang).

Niet altijd heeft men eene zelfde vereeniging van muziek-instrumenten; zoo werd bij het sterfgeval van een vorst eene treurmuziek (balo) gespeeld, bestaande uit een gong en twee tagonggongs; gaat het dansen met zang gepaard, dan worden een gong en een tagonggong gebruikt, doch zonder zang dan een koelintang en een tagonggong; eene vereeniging van een gong en een tagonggong bij het uitvoeren van een krijgsdans noemt men gembarè of ganding salo enz.

Gebruiken bij geboorte, huwelijk en sterfgeval.

Geboorte. Is eene vrouw zwanger, zoo moet zij zich, vooral gedurende de laatste periode harer zwangerschap, voor verschillende dingen, die van noodlottigen invloed op het kind kunnen zijn, in acht nemen.

Zoo mag zij dan geen zware lasten meer op het hoofd dragen, waardoor het kind een plat hoofd zou krijgen, geen jonge bamboespruiten of oesters eten, daar anders het kind met huidziekte of groote oogen geboren zal worden enz. Een eertijds algemeen, thans echter alleen nog door de taoe roekoe (de menschen uit het binnenland) gevolgd gebruik is, dat bij het intreden der zwangerschap eene rijpe klappernoot wordt opgehangen, die na de bevalling vóór het huis geplant wordt.

Die klapperboom wordt dali-olang genoemd.

Bij het baren (mamantélé oe ana), waarbij steeds eene vrouwelijke doekoen behulpzaam is, is de voornaamste verrichting het afsnijden der navelstreng (mamoto poeidè), dat op de voorgeschreven wijze moet geschieden. Met een mes of een ander metalen voorwerp mag zulks niet gedaan worden, doch men moet zich bedienen van een scherp gemaakten bamboespaander en een klapperbast. Het afgesneden stukje wordt in een doekje gewikkeld, in eene jonge klappernoot gedaan, die vervolgens ergens op het erf wordt begraven. De gebruikte bamboespaander en klapperbast worden aan den wand van het vertrek opgehangen en zorgvuldig bewaard, daar ze gebruikt worden als ge-

neesmiddelen voor allerlei ziekten alsmede voor het verdrijven van boosaardige geesten zooals poentiana's, enz.

Onder het mamoto poeidè wordt aan het pasgeboren kind een naam gegeven, de zgn. arèng papote poeidè; voor meisjes gewoonlijk de naam eener plant of bloem (bijv. Omba, Laminding = namen van varens); voor jongens die van een wapen, berg enz. (Bijv. Kalai = haak).

Dezen naam behoudt het kind echter slechts zeer korten tijd, want reeds na drie, soms ook wel eerst na zeven dagen, ontvangt het den arèng toetoené, den naam zijner ouders of van een der familieleden, en is daardoor de arèng papote poeidè vervallen.

Zijn de ouders van het kind christenen, zoo krijgt het bij den doop een christelijken voornaam (arèng sahani), bijv. Jacobus, Johannes, Maria enz.).

Zoodra de bevalling is afgelopen, wordt het kind met koud water gewasschen en moet de vrouw een warm bad nemen.

Verder wordt naast het kraambed een haard met vuur (dakilang) aangelegd, waarbij de vrouw zich gedurende den geheelen kraamtijd, drie weken, doch soms ook wel twee maanden en langer, moet koesteren. De wieg (hiang), eene langwerpige doos van gaba² die aan eenen aan beide kanten aan den nok van het dak opgehangen zwiependen bamboe is vastgemaakt, is algemeen in gebruik, doch de tijd, waarop het jonge kind er in gelegd wordt, is niet altijd dezelfde.

Het oudste kind d. w. z. het eerste kind der vrouw komt eerst eene maand na de geboorte in de wieg te liggen; de andere kinderen al na zeven of acht dagen. Zoodra het geschiedt, krijgt het kind, behalve de moedermelk ook ander voedsel en wel jonge klapper en pisang, die naar het gebruik wil van een vreemd erf moeten gestolen worden. Men geeft daarmee te kennen, dat het kind, groot geworden, zich niet meer met zulke gewone spijzen als klapper en pisang zal vergenoegen en dat het op eene eerlijke wijze in zijn levensonderhoud zal voorzien. Aan het hoofdeinde van de wieg

bindt men takjes van de bango matè en panèsè (eene soort van kleine struikjes, waarvan de afgeplukte takjes de eigenschap hebben langen tijd groen en frisch te blijven), waardoor het kind goed zal groeien en van ziekte bevrijd zal blijven.

Wordt, hetgeen gebruikelijk is, het jonge kind na eenigen tijd bij de familieleden ter bezichtiging gebracht, zoo krijgt het van dezen, indien het een jongen is een pèda galèlè; is het een meisje, een klein mesje (piso nanono) als symbolen van den landbouw en de koffiweverij, waarop hij of zij zich later zal toelleggen.

Schreeuwt het jonge kind veel, zoo brengt men het naar de tuinen en tracht het daar te sussen, door het klapperen palaboomen te schenken.

Huwelijk. De mannen trouwen gewoonlijk tusschen hun twintigste en dertigste jaar, en altijd met vrouwen die jonger in leeftijd zijn.

Men vindt zoowel matriarchale als patriarchale vormen. Wijzen bijv. het voorkomen van een bruidschat, die door den man betaald moet worden, het volgen van de vrouw door den man, enz. op het matriarchaat, zoo wordt het patriarchaat toch ook gehuldigd, daar bijv. de kinderen het uitsluitend eigendom van den vader zijn, de vrouw niets te zeggen heeft, enz.

Men onderscheidt drieërlei soort van huwelijk n. l.

a. het moepapangëntoedè huwelijk,

b. het moetingkèlo béra huwelijk, en

c. het moetingkèlo huwelijk;

het eerste met, de laatste twee zonder betaling van een bruidschat.

a. *Het moepapangëntoedè huwelijk:*

Vóórdat het moepapangëntoedè huwelijk, dat alleen onder aanzienlijken voorkomt, is gesloten, moeten er heel wat formaliteiten vervuld worden. Heeft een jongeling zijne keus gedaan, zoo deelt hij die mede aan zijne ouders, die, na de familieleden geraadpleegd te hebben, er zich mee

vereenigende, een boodschapper naar de ouders van het meisje zenden met het verzoek om op een aangegeven tijd eene samenkomst met hen en hare familieleden te hebben.

De ouders van het meisje, reeds gissende waarom het te doen is, roepen alle familieleden bijeen, en op den bepaalden dag heeft de bijeenkomst der beide families plaats.

In deze familievergadering doemalèng bawéra (letterlijk: „het woord brengen”) wordt door één daarvoor speciaal aangewezen familielid van den jongen man het huwelijksaanzoek gedaan, dat door één persoon der andere partij wordt beantwoord. Beslist wordt er evenwel niets; doch, wordt het aanzoek niet direct van de hand gewezen, zoo wordt eene tweede samenkomst vastgesteld. In deze tweede vergadering, mamoe, toesè béra („het woord besluiten”), waarbij, behalve alle wederzijdsche familieleden, ook eenige leden van den madjelis tegenwoordig zijn, wordt, ten einde de grootte van den door den man te betalen bruidschat (hoko) te kunnen bepalen, de afkomst van den jongen man en van het meisje nagegaan, die men zoo gering mogelijk tracht voor te stellen, bijv. door het aanwijzen van in de familie gesloten mésaillanee huwelijken, familieleden van lagen stand, enz.

Is eindelijk na lang heen en weer praten de stand van beiden vastgesteld, zoo wordt daarnaar de verschuldigde hoko bepaald. Is het jonge paar van den tweeden stand (zie: Standen), zoo bedraagt de bruidschat:

8 slaven, 80 paar borden, 8 gongs, 8 thail goud, enz. enz.

Het maatgetal is acht.

Daar men geen slavernij meer heeft, worden als equivalent voor de slaven steeds onroerende goederen in de plaats gesteld, bijv. klapper- en palaboomen, stukken grond, enz. Huwde eene vorstin, zoo was het maatgetal van den hoko 10 en het aantal paar borden 100; bij den derden en vierden stand bedroegen deze getallen respectievelijk 2 en 50, en 1 en 30, terwijl de bruidschat bij huwelijken tusschen slaven onderling slechts uit 15 enkele borden bestond.

Soms blijkt evenwel uit het onderzoek, dat de huwelijks-candidaat van lagere afkomst is dan het meisje zijner keuze, in welk geval hij door den bruidschat dubbel te voldoen; zich tot haar moet verheffen. Men noemt dit „*nanoekoesè pisë* (= eene andere huid aannemen.)

Nadat alzoo naar het genoegen van beide partijen de te betalen hoko is geregeld, wordt de huwelijksdag bepaald.

In den voormiddag van dien dag wordt de hoko, na door eenige leden van den madjelis in orde bevonden te zijn, door de familieleden van den bruidegom (*kahiang ésè*) met muziek en zang naar het huis van de ouders der bruid (*kahiang bawiné*) gebracht en door dezen in ontvangst genomen. Om vier à vijf uur 's middags heeft de eigenlijke huwelijksplechtigheid plaats en wordt de bruidegom in optocht naar het huis zijner aanstaande schoonouders geleid. De stoet is als volgt samengesteld: vóórop muzikanten, vervolgens de bruidegom aan weerszijden geflankeerd door een keurig uitgedoscht jong meisje (*manananging*); achter hem een jongen, die eene beteldoos draagt en verder zijne ouders, familieleden, genoodigden, enz. Bij het huis aangekomen, kan zich nog een accident voordoen n. l. dat aan den jongen man de toegang tot het huis belet wordt en wel door een familielid der bruid, die niet bij de verschillende beraadslagingen tegenwoordig geweest, den vastgestelden bruidschat te gering vindt en nog het een en ander meer eischt. Eerst als aan zijn eisch is voldaan, mag de stoet het huis binnentrekken. In deze derde bijeenkomst van familieleden, leden van den madjelis, genoodigden, enz. (*moepapangëntoedè*) wordt het huwelijk gesloten. De bruidegom zet zich op eene aangewezen plaats in het midden van het vertrek, waarna nogmaals van de zijde zijner familie het huwelijksaanzoek wordt herhaald.

Vervolgens wordt de bruid, die nog niet aanwezig is, door een harer bloedverwanten binnengeleid en doet men haar naast den bruidegom plaats nemen. Een der familieleden, gewoonlijk de oudste in jaren, legt het jonge paar

den geslachtsboom uit en deelt het de bepalingen betreffende het huwelijk, die uit eene massa bepalingen bestaan, mee: o. a. dat de vrouw aan den man gehoorzaamheid verschuldigd is en hem onderdanig moet zijn, dat bij eene eventueele scheiding, de daartoe aanleiding gegeven hebbende, eene boete moet betalen gelijk aan twee maal den betaalden hoko, enz

Bruid en bruidegom geven elkaar de hand, beloven al het hun voorgehoudene stiptelijk te zullen nakomen en bekrachtigen zulks met een eed, waarmee het huwelijk als voltrokken wordt beschouwd en het officieele gedeelte is afgelopen.

Alsdan gaat men over tot feestvieren (muziekmaken, dansen, eten, drinken enz.) dat tot 's morgens vroeg duurt en gewoonlijk eenige dagen achtereen voortgezet wordt. De jonggetrouwen mogen echter nog niet samen zijn; wel blijft de man in het huis zijner schoonouders, doch krijgt daar een afzonderlijk kamertje. Eenige dagen na de voltrekking van het huwelijk wordt er ten huize van de ouders van den man een contrafeest gegeven, waarop de jonge vrouw en hare familieleden worden uitgenoodigd, die bij wijze van tegengeschenk voor den ontvangen bruidschat levensmiddelen, geiten, varkens, enz. naar de schoonouders van de ^{bruid} laten brengen. Evenals voor eenige dagen de bruidegom, zoo wordt ook nu de jonge vrouw met zeer veel staatsie naar het huis harer schoonouders gevoerd, waar zij door dezen boven aan de trap behoort verwelkomd te worden. Ook gaat zij de woning niet binnen, alvorens de tatatokang (twee borden) en de tatahoelënding (eene doesoen klapperboomen) ontvangen te hebben.

Binnengekomen wordt haar door eene zuster, of bij ontstentenis door eene andere vrouwelijke bloedverwant van haren man, een ring aan den vinger gestoken. Het verdere feest onderscheidt zich in niets van het vorige. Na afloop hiervan is het eindelijk eerst aan de getrouwen vergund samen te zijn en wordt hen in de woning der ouders van de vrouw

een gemeenschappelijk kamertje aangewezen. Zeven dagen hierna komen de familieleden van den man aan de jonge vrouw eenige geschenken als keukengereedschap, kleedingstukken, huisraad, enz aanbieden en daarmee is de lijst der huwelijksfeesten gesloten.

De eerste jaren blijft de man met zijne vrouw gewoonlijk bij zijne schoonouders inwonen.

Ontbinding van de op deze wijze gesloten huwelijken komt zeer zelden voor. Alleen wegens bewezen ontrouw van de vrouw of van den man, kan het moepapangentoe de huwelijk ontbonden worden.

De schuldige wordt gestraft met eene boete gelijk aan twee maal den betaalden hoko, waarvan de helft aan de familie der tegenpartij, de helft aan de rijkskas ten goede komt.

Sterft de man, zoo erven zijne kinderen, ieder, zonder onderscheid van zonen of dochters, een gelijk deel.

De vrouw erft niets, doch beheert de nalatenschap, zoolang de kinderen klein zijn.

Zijn dezen echter volwassen, zoo treden zij direct in het genot der erfenis, doch zijn verplicht hunne moeder te onderhouden. Laat de man geen kinderen na, dan is zijne vrouw de eenige erfgename.

Hertrouwt zij, zoo vervalt de helft aan de familie van haar eersten man, terwijl de andere helft haar eigendom blijft, doch door haar man beheerd wordt. Bij haar overlijden komt die helft aan hare kinderen en bij ontstentenis van dezen aan hare familie.

Bij de verdeeling eener erfenis, worden de roerende goederen gelijkelijk onder de verschillende erfgenamen verdeeld; de onroerende goederen echter mogen niet verkocht of verdeeld worden, maar blijven gemeenschappelijk eigendom (kalakérang).

b. *Het moetingkêlo bera huwelijk* is het tweede soort van huwelijk, waarbij geen bruidschat betaald wordt. Is een man niet in staat den hoko te betalen, zoo gaan zijne

familieleden samen met hem naar het huis van het meisje, alwaar dan eene wederzijdsche familie-vergadering belegd wordt, waarbij ook eenige hoofden tegenwoordig zijn. Wordt het aanzoek van de zijde van de familie van het meisje gunstig opgenomen, zoo wordt, ten einde den stand te bepalen, de hoko, die betaald zou moeten worden, vastgesteld. Is alles besproken, zoo wordt het huwelijk dienzelfden dag nog voltrokken, waarbij echter zoo goed als geen formaliteiten in acht genomen worden. Ook het bruiloftsfeest is veel minder luisterrijk dan bij het eerste soort huwelijk. Dikwijls komt het ook voor, dat een man uit eene aanzienlijke familie, en die dus wel een bruidschat zou kunnen betalen, met een meisje van lage afkomst een moetingkëlo béra huwelijk sluit.

Aldus getrouwd zijnde, kan hij later evenwel een moepapangëntoedè huwelijk aangaan, waartegen zijne vrouw zich niet mag verzetten, doch is hij dan verplicht eene vrouw te nemen van een hooger stand dan die zijner eerste vrouw. Is hij aldus hertrouwd, zoo is het hem ten strengste verboden langer met de vrouw, met wie hij op de wijze van moetingkëlo béra gehuwd was, te leven, alhoewel hij verplicht is in haar onderhoud te voorzien, welke verplichting echter ophoudt, zoodra de verlaten vrouw een nieuw huwelijk aangaat. De uit het moetingkëlo béra huwelijk gesproten kinderen behooren aan den man; zijn zij evenwel nog te klein en kunnen zij de moederzorgen nog niet ontberen, dan blijven zij voorloopig bij de moeder, doch alle kosten voor onderhoud, kleeding, enz. komen ten laste van den man.

b. c. Het moetingkëlo huwelijk. Aldus wordt de derde wijze van trouwen genoemd, waarbij ook geen hoko betaald wordt.

Heeft een man reeds geruimen tijd in het geheim met een meisje samengeleefd en hebben zij beiden afgesproken samen te trouwen, zoo begeeft de man zich op een avond (een gunstig tijdstip daarvoor is gedurende de wassende maan =

boelang soemènda) naar het huis van het meisje, sluipt stil de woning binnen en legt zich bij haar te slapen. Den volgenden morgen, als de ouders zijn opgestaan, komt hij uit het slaapkamertje en deelt hun mede, dat hij en hunne dochter reeds een tijd lang als man en vrouw samen geleefd hebben, dat zij van elkaar houden en nu toestemming verzoeken met elkaar te mogen trouwen.

De ouders, hierin toestemmende, roepen de overige familieleden bijeen en geven een klein feest, waarmede het huwelijk is voltrokken. Zijn man en vrouw van gelijken stand, zoo kan hij haar later niet verstooten, ten einde een nieuw huwelijk aan te gaan; is hij echter van een hooger stand, zoo mag hij, doch alleen indien zijne familie het eerste huwelijk niet heeft goedgekeurd, een nieuw huwelijk (moepangtòedè of moetingkèlo béra) sluiten, doch blijft op hem de verplichting rusten zijne eerste vrouw te onderhouden.

Is echter het moetingkèlo huwelijk met wederzijdsch goedvinden, bijv. wegens voortdurende oneenigheid enz., ontbonden, zoo vervalt bovengenoemde verplichting van den man. De kinderen blijven bij den vader en hebben bij zijn overlijden een gelijk deel in de erfenis, als de staande het latere huwelijk geboren kinderen.

Het moetingkèlo huwelijk komt nog zeer veel voor, daar het voor een man de gemakkelijkste wijze is om eene vrouw te krijgen.

In het huwelijksleven vervult de vrouw eene zeer ondergeschikte rol; zij is in allerlei opzichten de mindere van haar man, die haar meer als zijne bediende dan als zijne vrouw beschouwt. Zoo mag zij zelfs niet samen met haar man eten, doch moet zij steeds wachten totdat deze zijn maal gedaan heeft.

Sterfgeval. Is een Siaoerees gestorven, zoo wordt zijn lijk (kasoeang) met limoensap besmeerd, daarna met water afgewasschen en vervolgens, gekleed in de beste kleeren van den overledene, in eene houten doorkist (sèhoang) gesloten en gewoonlijk denzelfden dag nog ter aarde besteld.

Vroeger geschiedde zulks alleen bij onvermogene, geringe menschen, doch bij meer aanzienlijken was de begrafenis eerst drie à zeven dagen na het overlijden, terwijl het lijk van een vorst of een zijner familieleden soms tien maanden en langer boven aarde bleef staan, ten einde alle bloedverwanten van heinde en ver in de gelegenheid te stellen de begrafenis bij te wonen. De doodkist, in eene tweede, grootere kist (pati) gesloten, werd dan gedurende dien tijd in het midden van het huis bewaard; de ruimte tusschen de twee kisten werd met aarde opgevuld. Voortdurend werd het lijk door eene eerewacht bewaakt.

Aan het hoofdeinde van de kist stond een jongen met opgestoken pajong, terwijl in een kring er om heen 24 dajangs (jonge meisjes nu eens allen in het wit, dan weer in het groen, enz.) gekleed, geschaard stonden. Achter hen, een tweeden kring vormende, stonden 24 oepasters, inlandsche krijgers, terwijl in de hoeken van het vertrek de muzikanten gezeten waren, die onafgebroken doorspeelden. Vóór het huis bij de trap werd de treurmuziek, balo genaamd, gespeeld (1 gong 2 tagonggongs).

Klonk de balo langzaam en afgebroken (balo maronggè), zoo was de overledene eene vrouw; speelde men echter vlug en aanhoudend zonder tusschenpoozen (balo masasèdè), dan was zulks een teeken, dat een man gestorven was. Vooral 's morgens en 's avonds, de tijden waarop deelnemenden, allen in het zwart of donkerblauw gekleed, den doode kwamen bezoeken, werd de balo gespeeld.

Alle bezoekers kregen een wit of zwart lapje katoen (loetoe), dat bij wijze van rouw gedragen moest worden. Des nachts werd door een daarin bedreven persoon de koembaèdè gezongen, een zang waarin de lotgevallen, daden enz. van den overledene werden verhaald. Was de begrafenisdag eindelijk gekomen, dan werd onder muziek en kanongebulder de kist buiten het huis gebracht op eene baar van bamboe (sasèndèngang), waarop twee jongens, de een met een pajoeng, de ander met een spiegel, stonden,

geplaatst, en gevolgd door bloedverwanten, genoodigden en belangstellenden, onder het lossen van kanon- en geweer- schoten, grafwaarts gedragen. Op den bodem van den zeer grooten, diepen, grafkuil, was een tweede kuil, met matten behangen en met kussens belegd, waarin de kist juist paste. De kist werd hierin gezet, de kuil met aarde opgevuld en nadat de meegenomen voorwerpen als pajoeng, lampen, kussens enz. op het graf geplaatst waren, was de plechtigheid afgelopen en keerde men huiswaarts. De volgende drie dagen waren dagen van algemeenen rouw, die binnen de door de hoofden bepaalde grenzen, op straffe van zware boete, inachtgenomen moest worden. Gedurende dien rouwtijd mocht men geen gekleurde kleederen dragen (alleen zwart of donkerblauw), geen pajoeng opsteken, geen hoofddeksel ophebben, geen muziek maken enz., terwijl voorbijvarende vaartuigen de zeilen moesten innemen. Waren die drie dagen voorbij (bij vorsten soms eerst na zeven dagen), dan werd de rouw afgelegd (magagohaë dalaëng), hetgeen in de kampong door eenige in gekleurde kleederen gekleede personen werd bekend gemaakt.

Vele der vroegere gebruiken bij sterfgevallen zijn verloren gegaan, slechts enkele, zooals het uitdeelen van lapjes wit of zwart katoen, de driedaagsche rouw, enz. worden nu en dan nog gevolgd.

Bij de menschen in het binnenland bestaat nog het gebruik den derden dag na de begrafenis een bezoek aan het graf te brengen, ten einde de ziel van den afgestorvene, die, naar men meent, in het huis is achtergebleven, weder met het lichaam te vereenigen.

Na eenigen tijd, meestal na eenige maanden, wordt het graf van eene gemetselde tombe voorzien, waarbij alle familieleden van den overledene worden uitgenoodigd. Na afloop van het werk wordt er op de plaats zelf een feest gegeven (saliwang ëndoe oe watoe) dat één dag duurt, waarna de verschillende bloedverwanten huiswaarts keeren; verder wordt niet meer naar het graf omgekeken.

Godsdienst. Volgens het geloof der Siaoereezen d. w. z. van de niet-christenen (taoe kapèrè) bestaat er één oppergod, doewata of roewata genaamd, die de wereld heeft geschapen. Daar de doewata oneindig goed is en alle menschen liefheeft, behoeft men niet bevreesd voor hem te zijn en deze volksopvatting verklaart de reden dat de doewata zoo goed als niet vereerd wordt. Voor de talrijke boosaardige in het water, in de lucht en op het land levende geesten evenwel, die er steeds op uit zijn den menschen kwaad te doen, allerlei onheilen en ziekten te bezorgen enz., moet men zich zeer inachtnemen. Die geesten (sètan) zetelen op de toppen van de bergen, in hooge boomen, in meren, in de zee, enz:

De meest bekende zijn:

Aditinggi, de geest van den Goenoeng Awoe, die het in zijne macht heeft eene uitbarsting van den vulkaan te veroorzaken. In vroegere tijden werd hem jaarlijks, wilde men voor eene eruptie bewaard blijven, een offer gebracht, bestaande uit een kind, dat van een der omliggende eilanden werd gestolen.

In den tempel (pankoenang) werd het door eene der aan den dienst verbondene priesteressen (ampoeang) langzaam doodgemarteld; eerst werden de ooren, de neus, de vingers enz. afgesneden en eindelijk de geheele borst opengespleten. Honderden menschen woonden dit afschuwelijke schouwspel bij. Na afloop van de offering werd er negen dagen lang feest gevierd, hanengevechten gehouden, enz.

Na verloop van tijd werd dat jaarlijksche menschenoffer vervangen door eene houten ledepop, die op de bovengenoemde manier in stukken gesneden werd. Ofschoon het geloof aan den berggeest tegenwoordig nog levendig is, worden hem echter geen offers meer gebracht.

Makabanasa d. z. de geesten die in de bosschen of in alleenstaande groote boomen hun verblijf houden. Bij volle maan komt de makabanasa uit zijn schuilhoek en waart overal rond.

Hij heeft een groot hoofd, zeer lange armen en beenen en

een kolossaal zwaar lichaam. Een van zijne eigenaardigheden is, dat hij met zijne lange beenen op de pagars aan weerszijden van den weg gaat staan. Heeft iemand dan het ongeluk zijne beenen aan te raken, zoo kan hij zeker zijn binnen korten tijd ziek te worden. Enkele personen echter zijn met de makabanasas bevriend, kunnen alles van hen gedaan krijgen en hebben door die eigenschap een overwicht op de overige bevolking.

Om die woudgeesten goedgunstig te stemmen, brengt men hun op de plaatsen, waar men denkt dat zij verblijf houden, nu en dan offers als kippen, geiten, levensmiddelen, enz. De meest gevreesde makabanasas zijn: die bij het Dano Kapèta huizen, welke vertoornd worden als er zich menschen op het meer begeven, en degenen die zulks wagen op slagen onthalen.

Voor de zeegeesten, die zich vertoonen in de gedaante van jonge, schoone meisjes, moeten de visschers zich zeer in acht nemen.

Met zoet en lief gevele trachten zij de zich in de prauw bevindenden over te halen haar te volgen. Wee dengenen, die aan die lokstem gehoor geven; zij worden in de diepte meegesleurd.

Ook de zielen der afgestorvenen (imoekoedè) worden algemeen vereerd. Eertijds had zulks plaats in den pankoenang en kon men zich door middel eener ampoeang (aan den tempel verbonden priesteres) in verbinding stellen met de zielen zijner overledene bloedverwanten of vrienden. Men deed vragen, welke door de ampoeang namens de opgeroepen ziel beantwoord werden. Vóór het oproepen bracht men een offer (tingkoelè), dat, gewoonlijk uit een of meer kippen bestaande, door de ampoeang in ontvangst werd genomen. De bovengenoemde pangkoeang was niet meer dan eene houten loods; de laatste werd in 1858 door den zendeling leeraar Grohe in brand gestoken.

Het bijgeloof is bij de Siaoereezen zoowel bij de christenen als niet-christenen zeer sterk ingeworteld; we noemen hier

slechts het geloof aan poentiana's, songko's, balëngoehés, aan allerlei voorteekenen, enz.

Eene vrouw, die bij de geboorte van haar kind sterft, wordt drie dagen na haren dood poentiana, dat zij gedurende acht dagen blijft. Haar ziel verlaat dan het graf en neemt de gedaante aan soms van een dier, gewoonlijk echter van een gewoon mensch. De poentiana, in het bezit van lange, gekromde, scherpe nagels, doolt des nachts onder het geschreeuw van nga, nga, nga rond en heeft het voorzien op den man die de overledene vrouw zwanger gemaakt heeft; doch niet bij alleen, maar ook de mannen van de in dien tijd zwangere vrouwen moeten zich voor de poentiana, die haar slachtoffer eerst met hare nagels steekt en vervolgens wurgt, zeer inacht nemen. Voor hen, die in aanmerking komen door de poentiana gemolesteerd te worden, is het daarom raadzaam na zonsondergang binnenshuis te blijven en, ten einde haar binnentreden te verhinderen, het geheele huis met netten te omhangen. Men kan echter beletten, dat eene bij de geboorte van het kind gestorven vrouw poentiana wordt, welk voorbehoedmiddel taharésó genoemd wordt. Te dien einde geeft men der overledene in elke hand een ei, steekt haar naalden in de vingers of legt in de doodkist de bij het mamoto poeidè (zie: Geboorte) gebruikte bamboespaander en klapperbast.

Songko noemt men eene vrouw, die door het bezit van eene zekere obat (ook songko geheeten) bereid uit plantenwortelen, die slechts aan enkelen bekend zijn, de eigenschap heeft verkregen, eene andere gedaante aan te nemen, menschen ziekten en onheilen te berokkenen enz. Van zonsondergang tot het aanbreken van den dag heeft zij die macht. In enkele gevallen is zij zelfs in staat te vliegen en heet dan bawalé.

De songko loert 's nachts op alleen-loopende personen, die zij met vuil en steenen werpt, slaat, ziek maakt, enz. Ook kruipt zij onder de woonhuizen, vangt het uitgespogen speeksel der binnenzittenden op, waardoor de persoon, van wie het speeksel afkomstig is ziek wordt, of wel zij zaait

vergif onder het huis. De „ko, ko, ko” schreeuwende bawalé (soms ook een man) pakt de menschen beet, voert ze een eind mee naar boven en laat hen vervolgens vallen.

Vooraf bij het opkomen en ondergaan der maan hebben de songko's en bawale's de grootste macht.

Balêngoehé is eene vrouwelijke doekoen, die om hare kunde en bovennatuurlijke bedrevenheid zeer in aanzien bij de bevolking staat. Zoo haalt zij uit het lichaam van een zieke allerlei voorwerpen, als glazen, messen, stukken hout enz. en neemt daardoor de oorzaak der ziekte weg.

Aan voorteekenen, zoowel gunstige als ongunstige wordt algemeen groot geloof gehecht en iemand heeft het zich zelf te wijten, indien hij door het niet opvolgen van een voorteeken een geluk verbeurt of een ongeluk krijgt. Staat iemand in een gezelschap op het punt heen te gaan, zoo moet hij zijn vertrek, indien op dat oogenblik een der aanwezigen niest, nog wat uitstellen, daar hem, als hij toch heengaat, zeker iets kwaads zal overkomen. Is hij evenwel al op weg en wordt er achter hem geniest, zoo beduidt dat voorspoed; niest een persoon, die vóór hem loopt, zoo is dat weer een minder gunstig voorteeken.

Ontmoet men, op weg zijnde, eene zwarte slang, dan moet men direct het dier dooden. Gelukt zulks niet, doordat bijv. de slang ontsnapt, zoo is het niet geraden door te gaan, doch moet men op zijne schreden terugkeeren. Slaagt men er echter in het beest te dooden, zoo heeft men zekerheid binnen korten tijd een geluk deelachtig te worden.

Valt aan het strand een boom om, dicht bij eene prauw, waarvan het vertrek den volgenden dag bepaald is, zoo mag men niet zoolang wachten, doch moet men direct op reis gaan, daar men, als men de reis uitstelt, groote risico loopt van slecht weer en storm te zullen krijgen, enz. enz.

Taal.

De taal der Siaoereezen, het „Siaoesch”, is een dialect van de Sangireesche taal, in welke men vier dialecten kan

onderscheiden n. l. een Taboekansch-, een Manganitoesch, een Siaoesch- en een Tagoelandangsch-dialect. De drie eerstgenoemde dialecten komen vrij wel met elkaar overeen en toonen groote verwantschap met de op de Filipijnen gesproken talen; het Tagoelandangsch wijkt van de drie andere dialecten af en heeft meer overeenkomst met het Bantiksche van de Minahassa. Het verschil tusschen het Siaoesch en Manganitoesch bestaat hoofdzakelijk hierin, dat in beide dialecten vele woorden worden aangetroffen, die zij niet met elkaar gemeen hebben terwijl bovendien het Siaoesch op veel oudere vormen kan wijzen.

De grammaticale vormen zijn echter in alle dialecten dezelfde; ook zijn de bovengenoemde afwijkingen niet zoo groot, daar de bewoners der verschillende eilanden elkaar zeer goed kunnen verstaan.

De thans bestaande litteratuur der Siaoesche taal is voor het grootste deel het werk geweest van de zendelingen der Sangi-eilanden, die, wilde hunne arbeid goede vruchten dragen, eerst begonnen met de taal grondig te bestudeeren, ten einde daardoor meer het vertrouwen der bevolking te winnen. Als beoefenaars dienen hier genoemd te worden wijlen E. F. Steller, zendeling-leeraar te Manganitoe, zijne verdienstelijke dochter mej. C. W. J. Steller, F. Kelling, zendeling-leeraar te Tagoelandang, J. G. F. Riedel, oud-resident van Menado en Dr. N. Adriani en verwijzen we naar:

„Katechismus uté ènè Tentirobon Agaman Měsoehi” (eene vertaling van den Lutherschen catechismus) door E. F. Steller.

„Indjil susi etuhu beken Rasul i Mattheus (vertaling van het Mattheus-evangelie) door Mej. C. W. J. Steller.

„Indjil susi etuhu beken Lucas” door idem.

„Indjil susi etuhu beken Johannes” door idem.

„Bèkè limampoelo dua wauralung u Pedariandi Tebe e id u Pedariandi Wuhu” (52 geschiedenissen uit het Oude en 52 geschiedenissen uit het Nieuwe Testament) door idem.

„Briku u Masmoor ko Susi” (het boek der psalmen) door F. Kelling. = *alsnaqman stid i vjd (afzand en psalm)*

„Amsal i Soleiman” (de spreuken van Salomon) door idem.

Nederduitsch en Sangi-Manganitoesch woordenlijstje door J. F. G. Riedel. *b qo ibrow iditv mlev vooi pniabaa*

„Beschrijving van de uitbarsting van den Awoe Taroena in het Siaoesch dialect” door idem. *up daf vooi waba (hoo)*

Sangireesche teksten (verhalen, gezegden en liederen) door N. Adriani met medewerking van E. F. Steller en Mej. C. W. J. Steller. *let mabak = nape te nape*

Sangireesche spraakkunst door idem.

De Siaoesche taal is, met het Maleisch vergeleken, eene zeer rijke taal. Waar men zich in het Maleisch dikwijls moet bedienen van omschrijvingen, daar heeft het Siaoesch in de plaats daarvan vóór-, in- of achtervoegsels die nog bepaalder en juister het begrip uitdrukken en daarom dan ook eene zeer groote rol spelen,

Die vóór-, in en achtervoegsels zijn de volgende:

„taha” = gewoon zijn iets te doen bijv: tahapata = doodslager.

„ka” maakt den substantievorm bijv: karalai = slechtheid (stam dalai).

„kà” (met de harde a) vormt het tegenwoordig deelwoord. bijv: kadaléngè (van dalèng = gaan) = gaande.

„i” drukt den lijdenden vorm uit bijv: i wébera = wordt gesproken (van mēbéra = spreken).

„mē” vormt onovergankelijke werkwoorden, bijv. mēganoha = rumoer maken (van ganoha = rumoer).

„pē” a praefix der gebiedende wijs, bijv. pēkoa = doe; b toont den tijd en de wijze aan van eene handeling bijv. pētatici = tijd waarin is geslapen.

„ma” a geeft het toevallige te kennen, bijv. matutung (bij ongeluk verbranden).

b. maakt van het stamwoord een bijvoegelijk naamwoord bijv. mawēha = zwaar (van bēha = gewicht).

„mempa, mempe, mengka” vormen de meervoudige per-

sonen der werkwoorden (voor den verleden tijd nempa, nempe en nengka), bijv. i kite mempangala = wij nemen (stam = ala), i sire nempendéno = zij baadden (stam = déno).

„masi” (verleden tijd nasi) geeft te kennen, dat eene handeling door velen verricht wordt op dezelfde wijze en toch door ieder op zich zelf bijv: masibéra (van béra = woord) ieder voor zich spraken.

„maka” = kunnen doen van hetgeen de stam aanduidt bijv. makakang = kunnen zwemmen (kalang = zwemmen).

„mapa of mapè = noodzaken tot het doen van iets bijv: mapakalang se kapoena ènè = den hond laten zwemmen.

„iapaka” heeft eene versterkende beteekenis, bijv. iapaka-sasa = heel goed laten koken.

„maki” (gebiedende wijs paki) laten doen door een verzoek of bevel, bijv. ia makiala kawala sembax = ik zal een paard laten halen, pakisasa waasa ènè = laat de pisang koken.

„mëtingka” vormt wederkerende werkwoorden bijv. mëtingkatoempa = zich nederwerpen.

„mahoe” vormt bijvoegelijke naamwoorden met de beteekenis „veel bezittende van wat het grondwoord aanduidt” bijv. mahoeënnè = zandig, (ënnè = zand), mahoewatoe = steenachtig, (batoe = steen).

„lë” „li” en „loe” vormen benamingen van zaken, die vergeleken worden bij hetgeen de stam aanduidt, bijv. lintoewoe (van toewoe = suikerriet), een soort riet, dat op toewoe gelijkt.

„bi” wijzigt eenigszins de beteekenis van het grondwoord, bijv. biminta, lange smalle prauw, van maninta = smal.

„kali” geeft eene herhaling aan van hetgeen het grondwoord aanduidt, zonder orde; bijv. kalipëpahé, zonder orde rondspringen, van pëpahé = rondspringen.

De voornaamste invoegsels zijn:

„oem” vormt onovergankelijke werkwoorden, bijv. doemangèng, naar boven gaan, (dangèng = iets naar boven brengen).

„koemia” (stam *kia*), krijten, schreeuwen, terwijl *mëkia* = een kreet geven (het eerste onovergankelijk, het tweede overgankelijk).

toemoewoe (van *toewoe*) groeien, *toemëlla* (van *tëlla* = vleugel) vliegen.

„in” drukt den verleden tijd uit bijv. *kinaringéhè* = heeft gehoord.

„al, ar, ah, an” wijzigen de beteekenis van het grondwoord; duiden meestal op eene herhaling, bijv. *taloka*, in de handen klappen, van *metoka* (stam = *toka*) twee voorwerpen tegen elkaar aanslaan, *tahëdo*, druppelen (*tëdo* = druppel).

De achtervoegsels zijn:

„ang”, „eng” duiden de plaats aan, waar de handeling geschiedt bijv. *pendarenokang*, de plaats, waar gebaad wordt, badplaats; *pamamelokang*, de plaats waar neergelegd wordt, ligplaats; *pëkokomolang*, plaats, waar vergaderd wordt, vergaderplaats; *pekakoaseng*, werkplaats.

„i”, „è” vormen de gebiedende wijs bijv. *tahoi* (*taho* = indoen) doe in! *alakhè* (stam *ala*) = neem! haal!

Uit het bovenstaande blijkt dat de Siaoese taal rijk is aan grammaticale vormen, die men in het Maleisch bijna ten eenemale mist.

Behalve de taal, die op het land gesproken wordt (landtaal), heeft men ook nog de zgn. „zeetaal”, die van de eerste verschilt, doordat vele woorden anders zijn; zoo heet bijv. *pisang* in de landtaal „*intang*”, doch in de zeetaal „*pihing-goelang*”. Op zee zijnde, moet men zich, wil men de geesten, die in de zeehuizen zijn, niet vertoornd maken, van de zeetaal bedienen.

Aan pantoens (*samboe*) is het Siaoesch zeer rijk; men onderscheidt twee soorten n.l.

samboe ésè, mannelijke pantoen; *samboe bawiné*, vrouwelijke pantoen; de eerste worden zoowel op het land als op zee gezongen, terwijl de laatste alleen bij feesten en feestelijke gelegenheden te pas komen.

Als voorbeeld van de samboe ésè, die bij het roeien, padi-zaaien, klapperraspen, enz. worden gezongen, volgen hieronder eenige der meest gebruikte:

a. „Moedolong is kaeo pato, bawa soe laleng mapia.”

Wij bidden U o prauw, breng ons op den goeden weg.

b. „Moedolong soe manga Mawoe, gèlire bara katine”.

Wij bidden U, o Heer, schenk ons uw zegen.

c. „Datoeng alamatang boba, poedalolongan toeloemang”.

Gij Heer, beheerscher der zee, U smeeken we om hulp.

d. „Ari pangoembe soe lamboeng, kinarapateng soe boba”.

Je moet niet trotsch zijn aan wal, 't is al in zee gebleken, (d. w. z. je moet niet te veel verbeelding hebben; je groot-spreken is al vaak genoeg gebleken).

e. „Boelodè sio lèmpangèng, moebato imberang kanarang”.

Men gaat langs wegen bergen over, om de belofte aan zijne geliefde uit te voeren, (d. w. z. om iets voor zijne geliefde te kunnen doen, trotseert men alles).

Samboe bawiné:

a. „I wawoe liené, poesoesianeng.”

Mevrouw in de eerezitplaats, die erkend wordt als prinses (U, de voornaamste van allen, komt de eereplaats toe).

b. „Bali pile loewoe, kékané mapèndoe.”

Gestreepte gebloemde sarong met hare overhangende plooiën (een loflied op eene sarong bij eene feestelijke gelegenheid).

c. Intang nalawoë ia nasilié

De diamanten zijn veel (= de edelen zijn bijeen gekomen).

Betoon hun eer en vrees.

De vroeger bij sterfgevallen van vorsten gezongen treurliederen waren de kalanto en de koembaèdè.

Het verschil daartusschen was, dat in de kalanto de door den overledene verrichte roemrijke daden werden bezongen, terwijl de koembaèdè handelde over de levensgeschiedenis van den gestorvene. Die treurliederen werden voor de vuist weg door een persoon, die daarin bedreven was, voorgedragen.

Ook legenden komen nog veel in den mond van het volk voor.

De voornaamste, n. l. die handelende over den oorsprong van den naam „Siaoe”, laten we hier volgen

In overoude tijden, toen het eiland nog woest en geheel onbewoond was, werd het op zekeren dag bezocht door een zeer grooten vogel, die er een jongen man achterliet. Deze, Madoendé genaamd, zwierf dagelijks overal rond en hield zich bezig met de jacht en de vischvangst. Op een zijner zwerftochten kwam hij bij eene plaats, waar negen bronnen uit den grond opwelden, bij welke negen beeldschoone nymphen zich met baden verlustigden. Terwijl hij van achter een boom de badende vrouwen beloerde, kwam bij hem het verlangen op eene der negen achter te houden en tot zijne vrouw te maken, ten einde in het vervolg niet meer zoo alleen te moeten leven. Te dien einde nam hij ongemerkt de kleeding van de jongste en schoonste weg en kwam vervolgens plotseling uit zijn schuilhoek te voorschijn. Acht der negen nymphen vlogen verschrikt hemelwaarts, doch de negende, wier gewaad, waaraan zij hare macht om te kunnen vliegen ontleende, was weggenomen, bleef achter en stemde er in toe Madoendé's vrouw te worden; hij moest haar echter beloven haar nooit te zullen vragen, vanwaar zij gekomen was of wie zij was.

In de nabijheid dier negen brouwen bouwden zij zich eene woning, waar zij eenige jaren zeer gelukkig met elkaar leefden, terwijl hun echt met verscheidene kinderen werd gezegend.

De man echter zijne nieuwsgierigheid niet langer kunnende bedwingen, vroeg zijne vrouw hem toch te zeggen van waar zij gekomen was en waarheen hare acht vriendinnen gevlogen waren. Diep bedroefd antwoordde zij, dat nu hun geluk uit was, want dat zij niet langer meer bij hem kon blijven, daar hij zijne belofte had verbroken. 1) 's Nachts

1) Vergelijk het gelijksoortige verhaal bij de Bataks, hiervoor op p. 271.

van dien dag, nadat zij na lang zoeken haar gewaad had teruggevonden, nam zij afscheid van haren man en van hare kinderen en vloog hemelwaarts. Madoendé, die steeds, doch te vergeefs op hare terugkomst wachtte, kwijnde weg en stierf van verdriet over zijne lichtzinnigheid. Zijne kinderen bleven op het eiland wonen en werden de stamouders der Siaoereezen. Naar de negen bronnen en de negen nymphen werd het eiland Siaoë (= negen) genoemd.

De plaats van die bronnen ligt tusschen Oeloe en Ondong, en de plek waar, zooals het volksgeloof wil, de woning van Madoendé en zijne vrouw gestaan heeft, is tot op heden steeds onbebouwd gebleven. Vroeger, nu bijna niet meer, werd die plaats, poeidoe nanoea (= navel van het kind) genaamd, dikwijls bezocht door vrouwen, die eene gunstige bevalling gehad hadden, of door kinderloos gebleven vrouwen, die er door het brengen van offers den moederzegen van Madoendé's vrouw inriepen.

Dat de naam Siaoë afgeleid zou zijn van Si awoe, naar den op het eiland voorkomenden vulkaan Awoe is eene onjuiste bewering. Wel is waar ligt die afleiding eenigszins voor de hand, doch zij wordt algemeen door de Siaoësche bevolking verworpen; het eiland Siaoë heeft alleen aan bovengenoemde legende volgens haar zijn naam te danken.

AANTEKENINGEN

bij het opstel van den aspirant controleur
B. C. A. J. van Dinter over het eiland
Siaoe sub aardvruchten.

DOOR

A. G. VORDERMAN.

Hetgeen op Siaoe, Taroena en in de Minahasa *batata* genoemd wordt, is de zetmeelrijke knol van de *Batatas edulis* Chois. uit de familië der Convolvulaceae, een algemeen in tropische landen verbouwde voedselplant.

Onder *sijawoe* worden op Siaoe verstaan de zetmeelrijke knollen van de *Dioscorea aculeata* L. uit de familie der Dioscoreaceae, een voedselgewas dat ook op Java veelvuldig aangeplant wordt in tuinen en op erven o. a. in Zuid-Bagelen waar het *koembili* heet.

biha. De *Alocasia macrorhiza* Schott uit de familie der Araceae met zeer groote pijlpuntvormige bladeren en half kruipenden, half opgerichten stam, ter dikte van een dij. Deze niet-houtige stevige stam houdt eene overgroote hoeveelheid zetmeel in zich bevat, doch ook, en wel voornamelijk bij den bast, een menigte raphiden van oxaalzure kalk, die mechanisch prikkelend werken, welke werking geneutraliseerd wordt door zorgvuldige verwijdering van den bast, herhaald afwassen van het in stukken gesneden merg en daaropvolgend koken. Ook op Java komt de plant hier en daar in tuinen voor. Het gebruik als voedselgewas kent men daar echter niet. Het zijn vooral de Sangi- en Talaut-eilanden, waar de *biha* door de inboorlingen gegeten wordt.

Op Java heet de plant *sénté* en in de Soendalanden *bira*.

OPGAVEN

OMTRENT VERSCHILLENDE HINDOE-OUDHEDEN,
VOORKOMENDE IN DE CONTROLE-AFDEE-
LING PRĀBĀLINGGĀ, REGENTSCHAP
MAGELANG, RESIDENTIE KEDOE, *)

DOOR

J. VAN AALST,

Controleur van Prābālinggā.

OPMERKINGEN VAN ALGEMEENEN AARD.

De controle-afdeeling Prābālinggā ligt grootendeels op de hellingen van drie vulkanen, den Mērbaboe, den Mēraپی en den Soembing, waarvan de tweede nog werkende is. De vruchtbare, rijk van water voorziene hellingen van de eerstgenoemde twee bergen strekken zich uit tot aan de Prāgā- en Elā-rivieren en vormen de twee districten Prābālinggā en Remame. Het derde tot de controle-afdeeling behorende district Mēnoreh is wat betreft het Noordelijke deel vulkanisch, voor zoover dit gelegen is op de hellingen van den Soembing en van den vermoedelijk uiteengeslagen vulkaan Bēsēr; de zuidelijke bergketen, de zoogenaamde Kendeng Mēnoreh, welke de grens vormt met de residentieën Jogjakarta en Bagelen en het land aan den voet er van, is van tertiaire formatie. De bouwgrond daar is meerendeels tamelijk onvruchtbaar en heeft een groot deel van het jaar te lijden van waterschaarschte.

*) Bij deze opgaven zijn tal van teekeningen en een oudheidkundig kaartje gevoegd, welker reproductie bezwaar bleek op te leveren. Zij zullen met den tekst in het archeologisch archief worden bewaard.

RED.

Houdt men dit in het oog, dan behoeft het wel geene verwondering te wekken, dat in Mënoreh naar verhouding op veel minder plaatsen Hindoeoudheden worden aangetroffen dan in Prâbalinggâ en Remame. Te merkwaardiger is het, dat juist de Bârâboedoer in Mënoreh ligt, zij het ook op slechts betrekkelijk korten afstand van de Prâgarivier. Wel beweert men vaak, dat de Bârâboedoer ligt „te midden van lachende landouwen”, doch dit is slechts in zooverre waar, dat men van die tempelruïne het uitzicht heeft op tal van desa's met uitgebreiden aanplant van kokospalmen. De eigenlijke bouwgrond rondom de Tjandi is vrij onvruchtbaar en in den oostmoeson wegens zijne hardheid vaak niet te bewerken, terwijl ook het kale kalkgebergte in het verschiet niet den indruk geeft van bodemrijkheid.

Wanneer men aanneemt, dat de Tjandi's Bârâboedoer en Mëndoet ongeveer ter zelfder tijd door de inwoners van één rijk of één provincie zijn gebouwd — hierop wijst onder meer zeer sterk een Boeddhabeeld, opgegraven uit de bouwvallen van eenen in de onmiddellijke nabijheid van den Mëndoet ontdeekten tempel, en in grootte, vorm en type volkomen overeenkomende met de beelden van den Bârâboedoer — dan is het, meen ik, hoogst waarschijnlijk, dat hun hoofdstad op de plaats van het tegenwoordige Mëndoet in het district Prâbalinggâ, immers in eene vruchtbare en goed bevoeibare streek heeft gelegen. Voor deze veronderstelling pleit ook de opvatting, dat men in de twee kleinere beelden van den Mëndoet den vorst, welke dien tempel bouwde, en zijn vader heeft te zien; vermoedelijk toch zullen die beelden — boven de vorstelijke begraafplaats — opgericht zijn binnen de limieten der hofstad.

De grenzen van het gebied der boeddhistische leer, waarvan Bârâboedoer en Mëndoet getuigenis afleggen en het centrum waren, schijnen zich, te oordeelen naar de gevonden tempel-overblijfselen, niet zeer ver uitgestrekt te hebben. Immers alleen de Tjandi's te Ngradjeg en te Ngawèn, misschien ook die te Këndal, zijn boeddhistisch geweest.

Echter mag hier niet onvermeld blijven, dat te Toemboe, in het district Balak, op twaalf paal afstand (hemelsbreedte) van Mendoet, een beschreven zuiltje is gevonden, houdende een praçasti van 808 Çaka, waarbij zekere desa tot een vrij gebied wordt verheven ten bate van een klooster (wihâra), ontwijfelbaar boeddhistisch dus. Een juist oordeel ten deze zal voorloopig wel moeielijk uit te spreken zijn, ook omdat zeker tal van tempels geheel bedolven zijn geraakt bij de vele uitbarstingen van den Mërazi en misschien ook van den Mëraboe, en tot heden toe niet weder ontdekt zijn.

Verscheidene tjandi's hebben zonder twijfel bestaan uit een voet van behouwen kalisteenen (vaak van een borst-wering voorzien) en een door houten of bamboezen stijlen geschraagd dak van tijdelijk materiaal. Ik grond deze meening op de betrekkelijk geringe hoeveelheid der rondom zulke tempels verspreid liggende steenen, die veel grooter zou moeten zijn, zoo zij geheel van steen waren opgetrokken geweest. Voorts op het vinden van diverse steenen, welke klaarblijkelijk als oempaks (neuten) voor pilaren hebben gediend. Om deze reden ben ik ook geneigd, om de steenen in de districten Ngasinan en Balak, welke ik vroeger voor nabootsingen van Javaansche muziekinstrumenten, gong, kenong, këmpoel en këtoek, hield, thans onder de oempaks te rangschikken.

In vele desa's komen steenen rijstblokken en drinkbakken, soms van buitengewone grootte, voor, welke men zegt afkomstig te zijn van den djaman boeddha. Eene gespecificeerde opgave daarvan scheen overbodig.

DISTRICT PRABALINGGA.

I. ONDERDISTRICT MOENTILAN.

Desa Këmiren.

Een beschadigde joni.

Desa Djlëgong.

Overblijfselen eener tjandi van gebakken steen; een joni

van 60 c. M. in het kubiek. In der tijd is een nandi van hier naar de Controleurswoning overgebracht.

Desa Goenoengsari. (Verbeek No. 299).

Op den top van den Goenoengsari een geheel vervallen tjandi; de overblijfselen van den put zijn nog te zien. In de desa's aan den voet van den berg zeer veel tjandisteenen, vooral op het kerkhof van Goenoengsari zelf.

In de sawahs dicht bij die desa ligt een joni, waarvan de tuit afgebroken is, doch die nog voorzien is van een kleine banaspate (30 bij 15 c. M.), geplaatst op de verbinding van de tuit met het uitgeholde deel der joni.

Vroeger moeten eenige beelden van hier naar de Controleurswoning zijn overgebracht.

Naar sommigen beweren, zou er in de Goenoengsari een groote tempel verborgen zijn; de vorm van den berg en het voorkomen van een tjandi op den top maken dit echter zeer onwaarschijnlijk.

Kampoeng Moentilan. (Verbeek No. 293).

De na den Javaoorlog benoemde regent van Prábalinggá, Raden Toemëngoeng Joedanëgára, had volgens verhalen van oude lieden om een vijver vóór zijn huis tal van hindoebeelden bijeengebracht, welke door een lateren Wédaná van Prábalinggá deels naar hunne oorspronkelijke plaatsen zijn teruggevoerd, deels in den vijver zijn geworpen, welke daarna gedempt is. Uit den voormaligen vijver heb ik kunnen opgraven:

1°. een Dhyani-Boeddha Amitabha, hoog 1 M., gezeten op een lotuskussen en tegen een achterwand, waarin aan de achterzijde een schuinsche geul.

2°. een tempelwachter, hoog zonder voetstuk 96 c. M., vrij ruw bewerkt, het hoofd met een houten pen op den romp bevestigd.

3°. een Ganeça,

welke beelden naar het Controleurserf zijn overgebracht. Aldaar bevinden zich verder:

4°. twee groote goed bewerkte banaspati's.

5°. twee grootere en twee kleinere beelden van Ciwa als Mahadewa en Mahajogi, alle tweearmig.

6°. twee beelden van Doerga, achtarmig; één afkomstig van Goenoeng Oekir (Remame) en één van Goenoenglëmah (Pråbålinggã).

7°. zeven beelden van Ganeça. Een daarvan is merkwaardig doordat zich ongeveer te halver hoogte aan de achterzijde van den achterwand een nisje bevindt, hoog 37 c. M., diep 8 c. M., waarin vermoedelijk een metalen beeldje heeft gestaan.

Bij een der andere exemplaren houdt de linkerhand een tjamara, de rechter een olifantshaak in den vorm van een bijl.

8°. een losse Ciwa (?) kop, vierhoofdig.

9°. twee joni's, waarvan bij een de tuit eindigt in een lotusbloem.

10°. een zittend vrouwenbeeldje, hoog 50 c. M.

11°. twee vierkante, steenen urnen voor lijkasch.

12°. een paar bogen van nissen, benevens een basrelief, waarop vier personen afgebeeld zijn; alles waarschijnlijk afkomstig van de tjandi te Ngawen.

13°. een kleine pantjoeran, in den bekenden naga- of olifantshoofdvorm, afkomstig van een vroeger hier bestaan hebbenden van tjandisteenen opgebouwen vijver, een hindoebadplaats dus, welke thans vervangen is door een bassin van baksteen.

14°. een beschreven pilaar, hoog 116 c. M., afkomstig uit de nabijheid van tjandi Asoe, onderdistrict Sawangan. Een facsimile benevens papierafdruk van het opschrift werden in het begin van 1897 aangeboden.

In het jaar 1884 werd van hier een fraai bewerkt Boeddhabbeeld naar het museum te Batavia overgebracht, waarschijnlijk opgenomen onder No. 229^a van den Catalogus.

Desa Padan.

Drie joni's, afkomstig van de desa's Papringan, Growong en Sidikan, benevens eenige tjandisteenen.

Desa Ponggol.

Op het erf van den bekël een kleine joni, afkomstig van Prowong. Op een kerkhof een kleine nagakop, versierd met een kroontje.

Desa Papringan.

Een joni, thans overgebracht naar Padan.

Desa Growongkidoel.

Vroeger waren hier twee joni's, waarvan een thans te Padan. Tal van groote tjandisteenen zijn, naar men zegt, diep onder de aarde bedolven.

Desa Këtaron.

Bij het aanleggen van den tramweg zijn hier fondamente te voorschijn gekomen van een tjandi, waarschijnlijk vroeger voorzien van houten stijlen en dak; in den nog goed geconserveerden tjandiput heeft men gevonden een kleine Ganeça, en een ruw bewerkt beeldje van Polynesisch type in buste, op welks saamgevouwen handen een metalen beeldje schijnt te hebben gestaan.

II. ONDERDISTRICT BABADDAN.

Desa Watës.

In het gehucht Koewojoehan de fundamente van een tjandi, lang 5.12 M., breed 2.56 M., ter hoogte van 1 M., zonder versierend beeldhouwwerk. Een kleine beschadigde joni is nog aanwezig.

Desa Tjandi.

De fundamente van een kleine, vierkante tjandi, waarschijnlijk vroeger voorzien van houten stijlen en dak. In den lagen muur is een joni aangebracht van bijna 1 M. in het vierkant, doch slechts 15 cM. boven den muur uitstekende. Nog een andere, gebroken joni werd aangetroffen, alsmede verschillende antefixen; echter geen beeldhouwwerk of beelden. Ook de oempaks voor de stijlen zijn met antefixen versierd. De tjandiput meet 2.50 M. in het vierkant; een urn werd niet aangetroffen.

Desa Goenoenggânâ. (Verbeek No. 292).

Op den top van den heuvel Goenoenggânâ een groot beschadigd Ganecabeeld, ter hoogte van 1.15 M., zonder achterwand. De omtrek van den rand der makoeta bedraagt eveneens 1.15 M. Armen en snuit zijn gedeeltelijk weg; twee handen zijn nog aanwezig. Het beeld wordt thans nog zeer vereerd onder den naam van Kjai Gânâ.

Voorts treft men aan gedeelten van eigenaardig bewerkte, vierkante bakjes (urnen voor lijkasch?). Eindelijk vier oempaks in den vorm van kempoels, welke het waarschijnlijk maken, dat hier een tjandi voorzien van houten stijlen etc. heeft gestaan.

Vroeger bevond zich hier ook een groote nandi, welke sedert lang naar het Residentiehuis te Magelang is overgebracht.

Het Ganecabeeld, onder Raden Toemenggoeng Joedânegârâ naar Moentilan vervoerd, heeft daar geruimen tijd op diens erf gestaan, doch is later teruggebracht op zijn oude plaats.

Desa Bandjengan.

Een lingga, ter hoogte van ruim 1 M., met een opschrift, *) gevonden in eene rivier en dus vermoedelijk door den stroom van boven medegevoerd.

Desa Gondangan.

In de sawahs een onafgewerkt beeld, ter hoogte van 1.20 M., voorstellende den Dhyani Boeddha Wairotjana, vermoedelijk op de plaats bebeiteld en bestemd om naar den Bâraboedoe vervoerd te worden, aangezien het geheel overeenkomt met de onafgewerkte beelden aldaar. De afstand bedraagt hemelsbreedte ongeveer tien paal.

Op een halven paal afstands van daar aan den oever van een klein riviertje overblijfselen van een tjandi.

*) Dr. J. Brandes teekende te dien aanzien aan: Dit opschrift schijnt geschonden. Er staat iets als simani gunu (?), het (vrij) gebied van . . . (gunu voor goenoeng, berg?)

Desa Binginwetan.

Op het erf van den bekell een beeldje ter hoogte van ruim 30 c. M., met gekruiste, niet over elkaar geslagen beenen, zittende tegen een achterwand. In de rechterhand een lotusbloem, de linker is beschadigd. Opgevischt uit de kali Djlégong.

Desa Dèrmā.

Bij een bron een beschadigd en onherkenbaar beeld.

Bij het gehucht Sārāgaten, eveneens in de nabijheid van een bron, een Rakshasabeeld, hoog 70 c. M., met bijzonder zware snor. Een hand ligt ongewapend op de knie, de ander houdt eene zware knots. Zeer eigenaardig, ook wegens de kleinte.

Het beeld wordt nog vereerd onder den naam van Kjai Gereng.

Desa Koewilet.

Vroeger moet hier een heilige moskee gestaan hebben op fundamenten van tjandisteenen, welke thans voor een duiker en dergel. gebruikt worden.

Desa Béroet.

Een kleine Ganeça, afkomstig van de tjandi te Soember.

Desa Soembër. (Verbeek No. 290).

Overblijfselen eener tjandi; een joni. Vele steenen zijn van hier naar Banjoetoemoenpang overgebracht

Desa Kalibëningdoewoer.

In de sawahs een fundament van 1.80 M. in het vierkant; in het midden een soort pilaar, opgebouwd uit diverse op elkaar gelegde vierkante, platte steenen, waarvan de randen op eenvoudige wijze versierd zijn. Eenige steenen ontbreken klaarblijkelijk.

Vermoedelijk is dit een grafteeken van denzelfden aard als er sommige in den Oosthoek voorkomen.

III. ONDERDISTRICT SAWANGAN.

Desa Moenghiddan. (Verbeek No. 291).

In de desa-fundamenten eene tjandi, vermoedelijk op

houten stijlen, etc; lengte 12.80 M., breedte 10.60 M. In het midden der beide korte zijden trappen ter breedte van 2.60 M.; voorts vier groote oempaks, overblijfselen van trapleuningen en een voetstuk (geen joni) van 69 c.M. in het kubiek.

Desa Pādāsākā.

Een Ganeçabeeld hoog 65 c.M., thans bij den Assistent-Wedānā in bewaring.

Desa Sēhēti.

Onder het gehucht Babaddan fundamenteen eener tjandi op houten stijlen, etc., lang 3.50 M., breed 2.50 M.; een kleine, ruw bewerkte joni en een nandi, lang 75 c.M., thans bij den Assistent Wedānā in bewaring.

Desa Krāgūwanan.

Onder het gehucht Tlatar de Tjandi Loemboeng. (Verbeek No. 289).

Onder het gehucht Djenawi:

2 lingga's hoog 80 c.M.

2 Ganeça's „ 70 „

1 „ „ 45 „

2 beelden zonder hoofd, niet te herkennen. De beelden zijn naar het erf van den Assistent-Wedānā overgebracht.

Desa Moedal.

Eene kleine joni.

Desa Tjandi.

De tjandi Pēndēm, (Verbeek No. 287).

„ „ Asoe („ „ 288).

Ook ik heb van eene rotsinscriptie in de nabijheid dezer tjandi's niets kunnen ontdekken, doch had het geluk een beschreven pilaar te vinden, welke thans naar de Controleurswoning te Moentilan is overgebracht, (vide kampoeng Moentilan hierboven).

Ten Noorden van de desa ligt een gedeelte van een weg of van eene waterleiding van tjandisteen, sterk hellend, ter breedte van ruim 1 M., lang $\pm$ 4 M. en voorzien van opstaande wanden. De desalieden geven er den naam van

tjandi Ondâ aan, hoewel hier van ladder noch trap sprake kan zijn. (Verbeek No. 286).

Desa Ngoelakan

Een tēmpajan, hoog 47 c. M., met vier ooren.

Een verglaasde gendi, hoog 24 c. M., eveneens met vier ooren en een tait. Vermoedelijk Chineesch maaksel. In bewaring bij den Assistent-Wedâna.

Desa Goenoenglēmah.

Een vrij goed geconserveerd, achtarmig Doergabeeld, hoog 70 c. M., opgevischt uit de Kali Pabelan en thans overgebracht naar de Controleurswoning.

IV. ONDERDISTRICT MOENKID.

Desa Pagërdjoerangwetan.

Een zeer geschonden staand beeld, zonder voeten en hoofd, vierarmig; daar het in de rechterachterhand een tjakra, in de linker (minder duidelijk) een çangkha heeft, houd ik het voor een Wishnoe-beeld. Misschien pleit hier tegen, dat het beeld in de vóórhanden, welke het vóór den buik houdt, niets draagt.

Desa Soetâdërëppan.

Vroeger stond hier een tjandi en schijnen er overblijfselen van eene vrij groote waterleiding van tjandisteenen geweest te zijn. Bijna al de steenen zijn thans door de desalieden uitgegraven; vele zijn naar naburige desa's, vooral Moengkid, gebracht. Aldaar vindt men bij een Chinees ook een kleinen nagakop met een vogel in den bek; vermoedelijk van Soetâdërëppan afkomstig.

Desa Sëkroewetëngah.

Aan de mesdijid en in de desa vindt men tal van tjandisteenen, vermoedelijk afkomstig van een vroegeren tempel alhier.

Desa Soedimârâ.

Een flinke groote nandi en diverse tjandisteenen.

Desa Parë.

Op het erf van den bekel een nandi en een achtarmige

doerga, beide op zeer fraai bewerkte padmasana's. Van beide zijn de hoofden verdwenen.

Desa Gedongan.

Op een kerkhof overblijfselen eener vrij groote tjandi van gebakken steen. Hiervan afkomstig en thans op het erf van den bekel:

2 nagahoofden met parelsnoer en een vogel in den bek.

1 banaspati.

1 lingga, hoog 90 c. M., van onder vierkant, daarna achtkant en van boven rond. De afmeting van het onderste vierkant bedraagt 30 c. M.

V. ONDERDISTRICT MENDOET.

Desa Ngawen. (Verbeek No. 298).

Onder een randoealas-boom in de sawahs een beschadigd beeld van den Dhijani Boeddha Amitabha, gezeten op een lotuskussen tegen een achterwand, vooral opmerkelijk door het bijzonder groote hoofd, waardoor het op eenigen afstand grooter schijnt dan het werkelijk is. De afmetingen zijn de volgende:

de oeshnisha	12 c. M.
van de grens daarvan tot het voorhoofd	12 „
van de grens van het hoofdhaar tot op de kin	24 „
van de kin tot waar de buik in de beenen overgaat	65 „
vandaar tot aan de onderzijde der padmasana	22 „
Totale hoogte alzoo	135 c. M.
Breedte van knie tot knie	95 „

In de desa Bogangan, niet ver van Ngawen, trof ik een Boeddhakop aan van dezelfde afmetingen als van bovengenoemd beeld, dus vermoedelijk ook van Ngawen afkomstig. Omstreeks 1879 moet een bizonder fraai beeld van hier naar het Residentiehuis te Jogja vervoerd zijn.

Bij de gedane opgravingen vond ik de fundamenten van vier tjandi's, ter hoogte van 0.75 tot 1 M., staande in de

richting van noord naar zuid en welker afmetingen in de lengteas gemeten bedragen:

A. nog geheel zichtbaar	11.60 M.
B. geheel vervallen, slechts hier en daar nog zichtbaar	6.45 „
C. voor een groot deel nog zichtbaar.	8.65 „
D. nog geheel zichtbaar	5.70 „
Drie tusschenruimten, ieder 4.40 M.	13.20 „

Totale lengte van het complex . . . . . 45.60 M.

De uitgravingen zijn slechts gedeeltelijk geschied wegens gebrek aan fondsen.

Men heeft hier zonder twijfel weer te doen met tjandi's, waarvan indertijd alleen de basementen van steen waren. Behalve de betreffende geringe hoeveelheid der opgedolven tjandisteenen wijzen hierop ook de oempaks op de hoeken van tjandi A, waarin de voor de stijlen bestemde plaats uitgehouwen is.

De ruimte tusschen de tempels schijnt vroeger geplaveid geweest te zijn; zeker is dit het geval met die tusschen C. en D.

Tegenover C. schijnt, naar de resten van fundamenten te oordeelen, nog een vijfde tjandi te hebben gestaan.

Bij A. en D. is een trap gevonden aan den Oostkant.

Het lofwerk van tjandi A. is uitstekend uitgevoerd. Aan weerszijden van de trap komt het beeld van een man in dansende houding voor (basrelief); verder op een olifant, loopende voorgesteld en voorzien van twee schellen, een om den hals en een aan een koord dat om het lichaam geslagen is. In den tempel staat het Boeddhabeeld, dat tot de uitgravingen aanleiding gaf, op een klaarblijkelijk later bijeengebrachte steenhoop.

Zowel aan de Noord- als aan de Zuidzijde van tjandi D. zijn twee olifanten afgebeeld, welke den indruk geven alsof zij een last torschen. Aan weerszijden van de trap twee leeuwen, 52 bij 46 c. M.; fragmenten van leeuwen zijn ook

aan de Westzijde gevonden. Zij zijn uitmuntend van bewerking.

Binnen in tjandi D. bevonden zich bij de uitgraving groote keisteenen, regelmatig gelegd; na verwijdering hiervan kwam de eigenlijke vloer van gladde, platte steenen te voorschijn. Ook tjandi's A. en C. zijn met groote keisteenen belegd, welke tot nu toe nog niet weggenomen zijn.

De put van tempel D. bevindt zich aan de Westzijde; daarin werd aangetroffen een steen met diep uitgehouwen kring, waarop waarschijnlijk een beeld heeft gestaan.

Voorts zijn in den omtrek der tjandigroep nog de volgende merkwaardige steenen gevonden:

twee banaspati's.

fragmenten van twee andere, welke in gaven toestand de buitengewone lengte van 1.56 M. moeten hebben gehad.
een paar bovenstukken van nissen.

twee basreliefs, op ieder waarvan vier personen naar het schijnt op wolken; de buitenste twee voorzien van tjamara's, komen overeen met het basrelief, bedoeld onder 12 van kampoeng Moentilan.

een basrelief, hoog 85 breed 95 c. M., voorstellende een persoon slechts ten halven lijve, welke een lotusbloem in de hand houdt.

een idem, waarbij slechts hoofd en hals van die persoon te zien zijn.

een holle halve bol met een middellijn van 66 c. M., ter dikte van 9 c. M., met een vierkante opening in het midden, stukken van eene andere. Vermoedelijk gedeelten van dagobs.

eindelijk fragmenten van verscheidene hoogst eigenaardige basreliefs, voor het meerendeel afkomstig uit de onmiddellijke nabijheid van tjandi D., en voorstellende vrouwen, veelal met lotusbloemen op langen stengel, sommigen voorzien van tjamara. Gemiddelde hoogte in gaven toestand 1 M. Zeer interessant zijn die en profil. Ik waag de gissing dat men hier te doen heeft met voorstellingen van Tara's.

Nog vallen in het oog de zeer talrijke brokstukken van padmasana's, die wel bewijzen, dat hier vroeger verscheidene beelden voorhanden zijn geweest. Waarschijnlijk zoude het de moeite loonen, de uitgravingen voort te zetten.

Desa Ngantenlor.

Een klein beeld, zonder hoofd, onherkenbaar.

Desa Ngantenkidoel.

Op een erf overblijfselen van een tjandi; eenige steenen; een urn voor lijkasch van 30 c. M. kubiek, zonder deksel, op vier zeer lage pootjes.

Desa Ngětashkidoel.

Op het erf van den bekel twee banaspati's van eigenaardigen vorm. Het oor staat onmiddellijk op de wang, de tong hangt uit den bek en is geheel zichtbaar. Voorts een rond schijfje van 5 c. M. middellijn, boven en onder van uithollingen voorzien.

Desa Bogangan.

Een Boeddhakop, zonder twijfel afkomstig van Ngawen; vide aldaar. Een paar behouwen steenen.

Desa Gědjagan.

Op een sawah in de nabijheid der desa een nandi zonder kop. Niet ver daarvan verwijderd stond vroeger een goed geconserveerde joni van $\pm$ 50 c. M. in het kubiek, de tuit ondersteund door een schildpad, gezeten op een naga. Deze joni is overgebracht naar het erf van den kaoem desa; op de vroegere plaats zijn opgravingen gedaan en is daarbij aangetroffen een vierkant putje van gebakken steen, op welks bodem een urn voor lijkasch van dezelfde afmetingen en vorm als die in Nganten. Deze urn lag echter op zijde, terwijl het deksel ontbrak, een bewijs, dat hier vroeger reeds opgravingen zijn gedaan.

Desa Ngoman. (Verbeek No. 297).

Twee kleine joni's, waarvan een naar het erf van de Controleurswoning is overgebracht; bij een bron een kleine Ganeça.

Desa Sirahan.

Van den „Goemoek Sirahan” zijn vroeger weggehaald en respectievelijk naar de aangrenzende desa Bërokan en het gehucht Djëtis der desa Tjandisalahan overgebracht:

- 1°. een banaspati, verbonden aan een langen steen.
- 2°. een sierlijk bewerkte, doch eenigszins afgesleten steen.

Het benedengedeelte is hol; tegen den achterwand daarvan vindt men een kleine piedestal, vermoedelijk gediend hebbende tot zitplaats van een metalen beeldje. De banaspati daarboven ontspringt uit den achterwand en loopt schuins naar boven; hij houdt een lotusbloem in den bek, terwijl de twee pooten afzonderlijk en duidelijk te zien zijn. Het geheel is 70 c. M. hoog.

Desa Tjoerahwirawangsan.

In de desa

1°. Een Vishnoebeeld, hoog 1.10 M., met bijzonder lange oorhangers, diepe halsrimpels, vierarmig. De rechterachterarm is afgebroken, de linker houdt de çangkha. In de rechtersvoorhand, welks arm rust op de dikke, door den gordel getrokken einden van het kleed, een lotusbloem (?); in de linkervoorhand eene knots, welke met banden aan den gordel bevestigd is.

Het beeld staat op een cirkelvormig voetstuk; aan den achterkant is daarop een beeldje aangebracht van 35 c. M., hoogte. Dit beeldje is in zittende houding met gekruiste niet over elkaar geslagen beenen; de eene hand rust op den bovensten voet, de ander houdt een onherkenbaar voorwerp. Merkwaardig zijn de vrij hooge over het midden van het hoofd loopende helmkam en de buitengewoon groote oorsierselen.

2°. Een zeer geschonden, onherkenbaar twee-armig beeld, hoog 60 c. M.,

3°. Een zuildrager, en relief op een vierkanten steen, hoog 25 c. M., met bijzonder duidelijke genitaliën en eene eigenaardige versiering op de borst.

Desa Dradjagan kalangan.

Een kleine joni.

Desa Slokopan koelon.

Eenige tjandisteenen, waarvan een versierd met lofwerk.

Desa Ngradjeg tengah. (Verbeek No. 295).

In deze en de aangrenzende desa's Ngradjeg vindt men tal van tjandisteenen, waarvan sommige van bijzonder groote afmetingen. Men zegt, dat hier vroeger een groote tempel heeft gestaan. Van beelden vond ik alleen een onherkenbaar godenbeeld, eene Gandharvi in basrelief, voorzien van een tjamara, en een engel (?) in de bekende vliegende houding.

Een en ander wettigt de veronderstelling, dat de tjandi Boeddhistisch is geweest.

Desa Këndal. (Verbeek No. 294).

Overblijfselen eener vrij groote tjandi van gebakken en gehouwen steen. Een der muren, ter lengte van 12.20 M., is ontgraven, zonder dat daarbij iets bijzonders te voorschijn kwam. In de desa en zonder twijfel van den heuvel, waarop de tjandi stond afkomstig, werden aangetroffen een staand en een zittend beeld, niet te herkennen wegens de zware beschadigingen. Voorts een gandharva beeldje in basrelief. Alles is naar de oorspronkelijke plaats teruggebracht.

Desa Mëndoet tēngah.

De tjandi Mëndoet. (Verbeek No. 296).

In de onmiddellijke nabijheid hiervan heeft de Heer den Hamer de fundamenteen ontdekt van een anderen tempel, waaruit een Boeddhabbeeld is te voorschijn gekomen dat volkomen gelijk is aan die op den Bārāboedoer.

Desa Kēparen.

Vroeger heeft hier een tjandi gestaan; de steenen er van zijn gebruikt aan bruggen, duikers, enz. Een Ganeça beeld moet van hier naar Magelang overgebracht zijn.

Desa Nariban wetan.

In de desa de kop van een nandi. Voorts vier oempaks op padmasana's, welke uit de Pabelan-rivier moeten zijn opgevischt.

DISTRICT REMAME.

I. ONDERDISTRICT SALAM.

Desa Kadiloewih. (Verbeek No. 302 en No. 303).

Onder het gebied dezer desa, speciaal van haar gehucht Tjanggal, ligt een groote, in de richting van Oost naar West zeer langgestrekte heuvel, de Goenoeng Oekir of Woekir. De top, beter gezegd de rug daarvan, is vlak en heeft eene uitgestrektheid van naar schatting drie bouws; men geniet er een prachtig gezicht over een groot deel der Residentiën Kedoe en Jogjakarta. In het Zuid-Oosten schittert het watervlak van den Indischen Oceaan, in het Noord-Oosten verheffen zich de tweelingbroeders Mërapi en Mërbaboe, terwijl de Soembing en de Këndëng Mënoreh met hunne uitloopers het gezicht aan Noord- en Westkant afsluiten. Dicht er bij ontwaart men de in ouden tijd waarschijnlijk heilig geachte bergen en heuvels Goenoengsari, Goenoeng-tirta en Goenoeng Singabarong, alsmede de keten van den Goenoeng Gendol.

Ongeveer in het midden der topvlakte van den Goenoeng Oekir, onder een grooten randoealas, treft men de overblijfselen eener tjandi aan, namelijk aan drie zijden lage muren van behouwen steen met een put van hetzelfde materiaal in het midden. Te oordeelen naar de betrekkelijk weinige tjandisteenen, alsmede naar de gevonden oempaks, moet ook deze tjandi er eene geweest zijn op steenen voet met stijlen en dak van tijdelijk materiaal.

De diepte van den put bedraagt ± 2 M., lengte en breedte 2.90 M. Op den bodem, waarschijnlijk er in geworpen, ligt een joni van 1.30 M. in het kubiek met afgebroken tuit, welke vroeger schijnt ondersteund te zijn geweest door draak, schildpad en garoeda.

De Zuidelijke tjandimuur is 11.20 M. lang, en heeft in het midden een gedeelte dat 0.60 M. vooruitspringt. Om de eigenlijke tjandi heen, en op een afstand van 17 M. er van verwijderd, liggen de fundamenten van een doorlopenden

muur; bij de vermoedelijke poort daarvan, in den Zuidwestelijken hoek, is de steen van Tjanggal gevonden. Deze poort werd aangegeven door twee groote opstaande steenen, verbonden door een dwarssteen; het schijnt, dat het opschrift vroeger ook tusschen de opstaande steenen geplaatst is geweest.

In het rond liggen diverse steenen en beschadigde beelden, als:

1°. een langwerpige bak van 1.44 M. bij 0.80 M. en ter diepte van 0.48 M.

2°. een idem, wat kleiner van afmetingen.

3°. een nandi, lang 1.30 M., hoog 0.80 M.

4°. een joni, van 0.96 M. in het kubiek, waarvan de tuit bestaat uit een eigenaardig gevormd hoofd.

5°. een kleinere joni.

6°. twee stukken eener trapleuning van den bekenden vorm.

7°. drie zeer beschadigde beelden, waarvan twee zittend en een staand. Een der zittende beelden schijnt in de rechterhand een lotusbloem, in de linker een ronden bal te houden.

8°. een joni met padmasana.

Voorts is van hier eenige jaren geleden een achtarmig Doergabeeld naar de Controleurswoning te Moetilan overgebracht.

Desa Mantingan. (Verbeek No. 304 en No. 305).

Op den Goenoeng Singabarong, een van boven vlak gemaakten en kegelvormigen heuvel, de overblijfselen van een tjandiput, van ± 3 bij 5 M., opgetrokken uit vierkante wadassteenen. In een kring daaromheen twaalf groote steenen met gemiddeld 1 M. middellijn, van boven vlak gemaakt en waarschijnlijk vroeger gebezigd als oempaks voor de dakstijlen. In den put heeft men indertijd een bronzen beeldje, onder sommige oempaks gouden plaatjes gevonden.

Voorts treft men aan een grooten, vierkanten altaar-(?) steen van 1.30 M. in het vierkant, een joni van 0.90 M. in het kubiek en een beschadigde nandi.

In de desa aan den voet van den heuvel liggen nog vier oempaks, terwijl men er verder vindt:

1°. een leeuw, met beschadigden kop, in voorkomen en grootte gelijkende op die van den Bāraboedoe; vermoedelijk heeft de heuvel hiernaar zijn naam ontvangen.

2°. twee joni's; van de eene wordt de tuit door een nagakop ondersteund.

3°. een onafgewerkte Ganeça.

Van den Goenoeng Singābarong zijn overgebracht naar de kawedanan te Salam twee nagakoppen van zeer bijzondere vorm, alsmede een pantjoeran, gelijkende op die, welke veelvuldig te Prambanan voorkomen.

De nagakoppen zijn 0.90 M. hoog; hun snuit is versierd met een kroontje; de slaganden zijn afgebroken; uit den geopenden muil komt een menschelijke figuur te voorschijn, welke aan de eene zijde slechts een arm, aan de andere een arm en een been vertoont.

De pantjoeran, ter totale hoogte van 0.55 M., is aangebracht in den geopenden muil van een beest, welks bovenlip uitloopt in den kop van een ander gehoord dier; uit diens bek hangt een tong (?) tot bijna op de pantjoeran neder.

Desa Tombrep wetan. (Verbeek No. 301).

In de desa eene verzameling van beelden als:

1°. Een tweearmig en staand beeld, zonder hoofd, hoog 80 c. M., Çiwa als Batara Goeroe voorstellende.

2°. Een idem, met aan weerszijden een klein beeldje, hoog 30 c. M., waarschijnlijk eene voorstelling van leerlingen.

3°. Een zeer beschadigd, zittend beeld, zonder hoofd, waarvan een hand geopend in den schoot, een andere op de knie ligt. De achterarmen zijn afgebroken. Bijzonder groote kelat baoe.

4°. Een zonnwagen, getrokken door zeven hengsten; waarschijnlijk zal hierop vroeger een heeld van Soerija gestaan hebben.

5°. Een fragment van een beeld, waaraan nog te zien zijn de lange hals en de vleugels van een hansa; op de

vleugels met gebogen knieën de onderhelft van een beeld, waarvan de hand den hals van den hansa omklemt; waarschijnlijk Brahma.

6°. Een nandi hoog 50 c. M.

7°. Een steen van eigenaardigen vorm, en dien ik geneigd ben voor een joni te houden. Hoogte 50 c. M.

Vermoedelijk heeft hier vroeger een tjandi gestaan; hier en daar treft men nog brokstukken van gebakken steen aan; het is mij echter niet gelukt de juiste plaats van den tempel op te sporen.

Desa Bobossan. (Verbeek No. 300).

In het midden van een kerkhof op den top van den Goenoeng Bédali overblijfselen van een tjandi van gebakken steen. In het rond liggen:

1°. Een achtarmige Doerga hoog 1 M.

2°. Een zeer beschadigd Ciwabeeld.

3°. Een dito nandi.

4°. Een joni met padmasana, hoog 40 c. M.

5°. Twee lingga's, beide hoog 40 c. M.

6°. Een stuk van een trapeleuning.

II. ONDERDISTRICT NGALOEWAR.

Desa Trasahan wetan. (Verbeek No. 306).

Een kleine joni.

Desa Karangkamal.

Een idem.

Desa Danoeradjä.

Bij een bron een klein beeldje, vermoedelijk Ciwa voorstellende. Men zegt, dat het water der bron zeer geneeskrachtig is, vooral voor wonden; misdadigers, welke op hunne tochten gekwetst zijn geraakt, begeven zich er vaak heen, waarom dan ook de politie er steeds een wakend oog op houdt.

Desa Kadjoran kidoel. (Verbeek No. 308).

Onder het gehucht Blaboeran overblijfselen van een tjandiput, 7 bij 9 M., thans geheel gevuld met water. Ouderen

van dagen herinneren zich nog, dat hier een tempel stond, welke thans echter geheel ingestort is en waarvan de steenen schijnen medegevoerd te zijn door een ladon van de Kali Krasak. De put wordt genoemd soemoer Bandoeng.

III. ONDERDISTRICT SOEDIMARA.

Desa Poejengan.

Op het erf van den bekel een goed geconserveerde banaspati. Herkomst onbekend.

Desa Kémiren.

Overblijfselen eener tjandi. Een banaspati. Eenige behouwen steenen, waarop o. m. een gandharva en een olifant.

DISTRICT MENOREH.

I. ONDERDISTRICT SALAMAN.

Desa Ménoreh.

In het gehucht Babrik op het erf van den politieoppasser aldaar:

1°. Een stuk van een nandi.

2°. Een gedeelte van een beeld, waarschijnlijk voorstellende Çiwa op zijn vahana. Hoofd en romp van het godenbeeld zijn verdwenen, de voeten rusten elk op een klein lotuskussen. De nandi is tusschen de pooten getooid met rosetten.

Alles staat op een padmasana, waarvan de oppervlakte eveneens met rosetten ingesneden is. De vermoedelijke hoogte van het geheel heeft vroeger bedragen 75 c. M.

Beide afkomstig van het gehucht Tjandi onder de desa Mlangen.

Desa Mlangen. (Verbeek No. 263).

Bij het gehucht Tjandi op eene kleine hoogte overblijfselen eener tjandi van gebakken steen. Voorts de wagen van Soerija met 7 paarden en voorzien van een tuit als bij een joni, 80 c. M. in het vierkant en 40 c. M. hoog.

Naar men zegt zijn vroeger van hier een twaalfstal beelden

naar Magelang gevoerd, waaronder verschillende met vahana's. Men noemde als zoodanig in het bijzonder op een vogel, een tijger en een hond.

De beelden in de desa Mënoreh zijn ook van hier afkomstig.
Desa Moeläsari.

In de sawahs een beschadigde joni.

Op het kerkhof:

1°. een klein olifantje, lang 40 c. M.

2°. een joni, welks tuit door een eigenaardig, mij onbekend fabelachtig dier, ondersteund wordt.

Onder de joni tal van groote baksteen; de uitgraving leverde niets bijzonders op.

Desa Gombong.

Op het kerkhof op den top van een heuvel:

1°. een kleine, goed geconserveerde nandi.

2°. een Çiwa als Batara Goeroe, tweearmig, met naast zich staande trisoela, gendi en puntbaard.

3°. een vierarmig standbeeld, vermoedelijk Çiwa als Mahadewa. In de kroon een halve maan, de doodskop is niet duidelijk te zien. In den rechterachterarm de aksamala, in den linker een afgebroken voorwerp zeker geen tjamara. Meer gelijk het op een çangkha.

In den linkervoorarm een gendi, de rechter is afgebroken.

4°. een Ganeçabeeld.

Alle beelden zijn ongeveer 60 c. M. hoog. Eenige gebakken steenen schijnen aan te duiden, dat hier vroeger een tjandi heeft gestaan.

II. ONDERDISTRICT SĒMI.

Desa Matjanan.

Bij een bron een beeld ter hoogte van 60 c. M. in godenornaat, tweearmig; de rechterhand houdt ter hoogte van de maag een onherkenbaar voorwerp vast, de linker rust op de dij. Het kleed valt tot op de enkels. Aan de rechterzijde een losstaande knots. Geen halve maan of

doodskop in de kroon te herkennen. Waarschijnlijk Ciwa als Mahakala.

Desa Bowongan.

Op het kerkhof van het gehucht Bédilan twee beschadigde Ganeçabeelden en diverse gebakken steenen.

Desa Tjandi.

Overblijfselen eener tjandi van gebakken steen, een kleine lingga. Lang geleden moeten van hier drie beelden zijn overgebracht naar Soerakarta.

Desa Sadëgan.

Een kleine joni.

Desa Bâta.

Een kleine joni met een fundament van gebakken steen.

III. ONDERDISTRICT BĀRĀBOEDOER.

Desa Tëgalwangi.

Drie dicht bij elkaar liggende, vrij wel bolvormige steenen, met van boven vierkante gaten, waarschijnlijk om stijlen in te plaatsen. De hoogte der steenen bedraagt 75 c. M. Ik vermoed dat het drie oempaks zijn, en dat de vierde verdwenen is.

Desa Soesokan.

Een ruwe joni.

Desa Boemisëgårà.

De Bārāboedoer (Verbeek No. 265).

Buiten de tegenwoordige omheining juist tegenover de trappen komen halvemaanvormige uitsprongen van den heuvel voor, welke het denkbeeld opwekken dat daar vroeger poorten stonden, ook in verband met het groote aantal losse steenen dat er juist beneden ligt. Bij gedeeltelijke uitgraving vond ik in een dezer uitsprongen de fundamenten van een muur.

Op verschillende plaatsen zijn de goten, waarlangs het water uit de spuiers werd afgeleid, tot aan den voet van den heuvel na te gaan.

Onder de talrijke Boeddhakoppen, die door den opzichter van de pasanggrahan afzonderlijk bewaard worden en waarvan de bewerking onderling soms vrij veel verschilt, vond ik een kop met een hooge kroon, iets kleiner dan de overige. Deze is in de ommiddellijke nabijheid van den voet des heuvels opgegraven, doch ben ik er niet in mogen slagen het bijbehorend lichaam te vinden.

Op het erf van de pasanggrahan bevinden zich nog vijf zonder twijfel niet-Boeddhistische beelden, die vroeger uit den omtrek moeten aangebracht zijn. Het grootste heeft eene hoogte van 50 c. M. Vermoedelijk stellen twee van die beelden Ciwa als Mahadewa en als Mahakala voor; de overige kan ik niet herkennen.

Desa Kanggan. (Verbeek No. 264).

Onder het gehucht Brongsongan in de tégals eene eigenaardige verhevenheid, met in het midden een zeer oude asemboom. Men vindt er een buitengewoon groote joni van 1.20 M. in het kubiek, waarvan de tuit wordt ondersteund door het bekende trio; een garoeda, gezeten op een schildpad, welke op haar beurt een naga tot rijdier heeft.

In de ommiddellijke nabijheid daarvan een in 1892 uitgegraven put, waarin men beweert dat diverse kostbaarheden, geborgen in een urn, gevonden zijn. Mij is slechts ter hand gekomen een plaatje van bladgoud, aan het Genootschap aangeboden; het overige zou op clandestiene wijze zijn weg naar den smeltkroes hebben gevonden.

Op eenigen afstand een tweede joni, die bij ontgraving boven een vierkanten put van gebakken steen bleek te staan. In den put is niets gevonden.

Vermoedelijk heeft men hier te doen met begraafplaatsen van aanzienlijke Hindoe-Javanen.

Desa Brådjanalan. (Verbeek No. 266 en No. 267).

De tjandi Pawon.

Het door den Controleur Hasselman ontbloote fundament is door de desabewoners geheel uit elkander gehaald.

IV. ONDERDISTRICT KRASAK.

Desa Krasakkidjon.

Op een erf in de desa twee rijen van ieder vier vierkante, zware steenen, ter lengte van 1.80 M., waarvan de helft boven en de helft onder den grond en ter breedte en dikte van 0.50 M.

De rijen liggen op een afstand van 3.50 M. van elkaar; de afstand der steenen onderling in iedere rij bedraagt 2.80 M. Verderop liggen nog zes dergelijke steenen in het rond.

Waarschijnlijk waren dit vroeger de steunpilaren voor het een of ander gebouw.

BIJ DE SITUATIE-KAART VAN HET LUSTVERBLIJF

TE

NARMADA (LOMBOK)

DOOR

P. DE ROO DE LA FAILLE.

Met een plattegrond. 1).

Dit bijschrift is voor een goed deel uit de herinnering opgesteld. Vele speciaal voor dit doel gemaakte aantekeningen zijn verloren geraakt, de kaart zelve is eerst na lang zoeken terug gevonden.

Er zijn in de verblijven en de omgeving van Narmada van lieverlede enkele veranderingen gekomen, welke bij een vergelijking met de kaart zouden blijken. Enkele loodsen zijn weggeruimd, andere van bestemming veranderd, terwijl de kleine fontein in den vijver Padmawangi en de ten zuiden daarvan gelegen stort- en zwembaden scheppingen zijn van den verraderlijk vermoorden Controleur bij het Binnenlandsch Bestuur R. O. Van der Hout, die met groote toewijding arbeidde aan den wederopbouw van het verwoeste land en de bevolking gewendde aan orde, regel en tucht.

Voor het behoud en het herstel van Narmada is aan hem zeer veel te danken; uit zijn verval heeft Van der Hout Narmada opgewekt, schooner misschien dan het was.

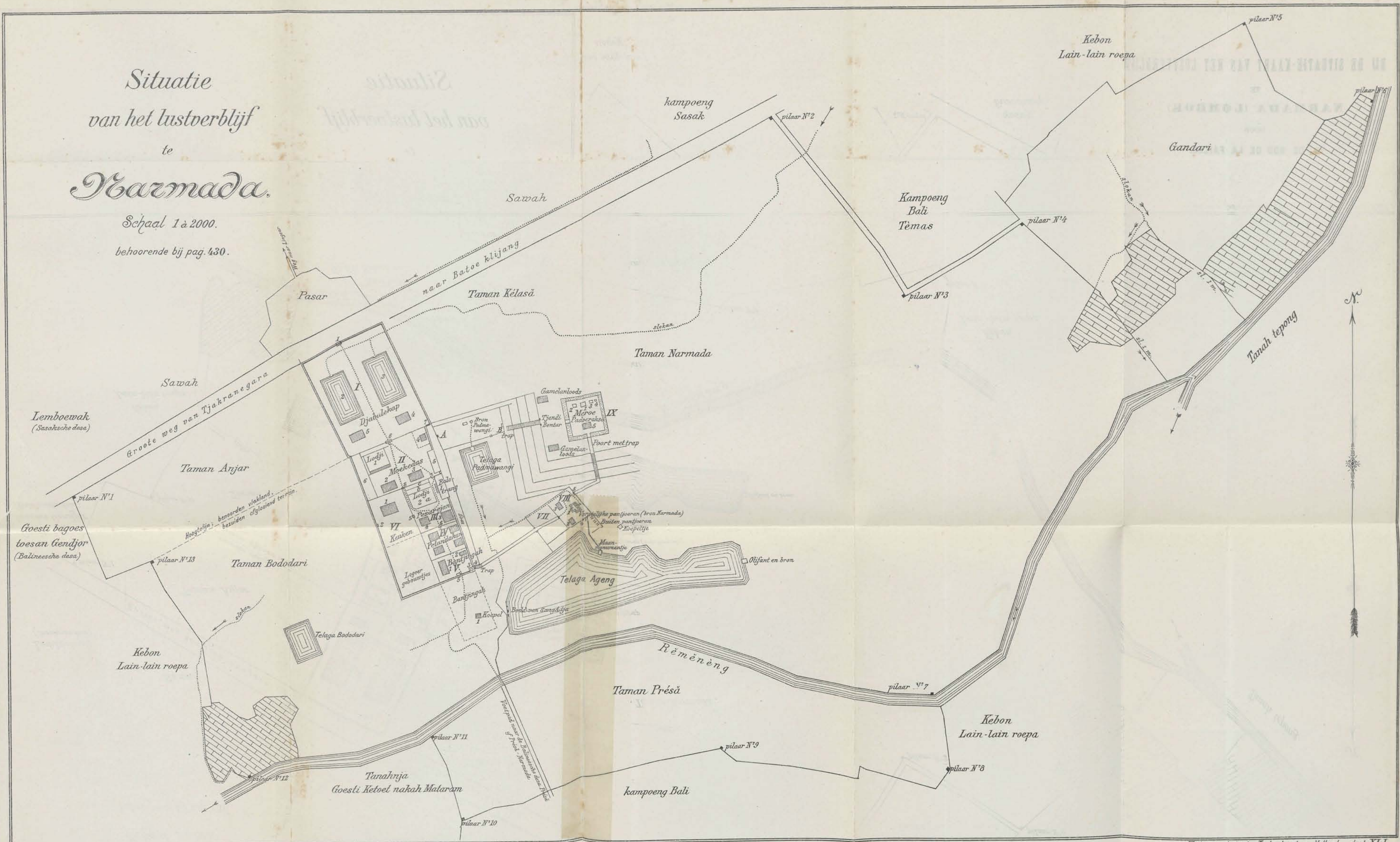
---

1) Aan het voornemen om de door den schrijver toegezonden photographiën mede te publiceeren kon geen gevolg worden gegeven, door de afdrukken volgens deskundigen daartoe niet scherp genoeg zijn.

Situatie
van het lustverblijf
te
Narmada.

Schaal 1:2000.
behoorende bij pag. 430.

Ongeveer een twee uur rijdens landwaarts in, ten Oosten van Ampenan, ligt Narmada, aan de breede met wilde vijgeboomen beschaduwde heerbaan, welke het eiland Lombok doorsnijdt.

Het bezoek valt gemakkelijk, nu er te Ampenan gewoonlijk voldoende voertuigjes beschikbaar zijn om de touristen te gerieven.

Ampenan dóór, de niet groote doch in den oogsttijd opfleurende handelsplaats, met een drukken uitvoer van rijst en een daaraan gepaard gaanden invoerhandel in sitsen; Kapitan langs, de lange, doodsche djatihouten muren van het zonnig militair kampement, waarvan één reduit den weg naar Mataram beheerscht, beschermend de woning van den Assistent-Resident, de societeit en de enkele verdere huizen, de kern van een toekomstig plaatsje; — een half uur verder Mataram, het etablissement der Controleurs, die van West-Lombok en van de agrarische aangelegenheden, staande onder de hoede van de oude versterking Mataram, deze, zoo wel als beider woningen, gebouwd op de spoedig opgeruimde overblijfselen der verwoeste poeri's; — vervolgens Tjakranegara, de lommerrijke, groote stad, regelmatig en grootsch aangelegd met diepe breede lanen van wilde vijgeboomen, (boenoet); aan den ingang de doodentempel (tjoengkoeb); in het centrum, bij het kruispunt der wegen, de poera désa, de groote tempel; daartegenover de „Majoera”, ééns de luthof van den ouden vorst, thans het verblijf van den Resident van Bali en Lombok.

Na Tjakranegara — een welvarend inlandsch landschap, sawahs ter rechter en ter linker zijde, kleine dorpen langs den weg, hooge bergen in het Noorden, een lagere keten in het Zuiden.

De weg stijgt langzaam, de vermaarde, rijk beschaduwde heërbaan, waarvan alle reizigers van Lombok hebben gewag gemaakt.

Na een klein uur ontwaart men in den weg een dubbele rij sierlijke cocospalmen, in het oog vallend door hún fraaie

oranje-gele vruchten (klapa gading) een onfeilbaar teeken, dat men een Balineesch lustverblijf nadert; een laan van mangga-boomen volgt, — dáár ligt Narmada.

Vóór den ingang een kleine pasar, tot het domein behoorend; 's morgens is het er een gedrang van een hoop vrouwen, Sasaksche, kenbaar aan heur violet-zwarte baadjes, Balineesche aan de kleurige sarongs en slendang's, waarmee ze zich de borst bedekken.

Narmada, het lustverblijf zelf, bestaat uit een aantal door muren afgescheiden vakken, terwijl het geheel weder omsloten wordt door een ringmuur, opgetrokken uit grijze klei en beveiligd tegen het uitregenen door een gemetseld topstuk van baksteen.

Toegang geeft een steenen trap, opwaarts leidend naar de Balineesche poort met nauwe, dubbele houten deur.

Eerst de voorhof Djabalëkap 1). Hier liggen, in hun omlijsting van jonge manggistanboompjes, de „tweelingvijvers” „tëlaga-këmbar (I. 2.3);” een kleine gemetselde leiding voert daaraan steeds helder water toe.

Aan weerszijden van de poort naar de tweede afdeeling twee loodsen (I. 4.5), voor het wachtvolk. Aan de binnenzijde is deze poort gemasqueerd door een manshoog muurtje; daar binnen woonde de vorst en geen onbescheiden blik mocht in dit gedeelte doordringen.

Op dezen binnenhof, de Moekëdas, (II) welke men nu betreedt en die beplant is met citroenboomen, verheft zich rechts de „Lodji”, één der verblijven van den vorst en diens vrouwen; een klein huis, opgemetseld uit rooden baksteen en voorzien van een gecementeerden vloer;

1) Deze naam, evenals die van het volgende vak „Moekëdas”, moet ontleend zijn aan den populairen Javaansch sasakschen roman Rënggánis, de historie van Emir Hamzah. In vroegere tijden door de Javanen geïmporteerd, is deze roman in het Javaansch in het geheugen der Sasaks gebleven. Te oordeelen naar de mij voorgelezen perioden, een roman vol heldendaden en gevechten tegen ongeloofigen.

langs een zes-tal treden bereikt men de open galerij, hoog uit den grond, inspringend ter diepte van het geboomte, met links en rechts een slaapkamertje. —

Voorheen was annex aan deze „Lodji” een thans vervallen verblijf (II 6) voor kamervrouwen en slavinnen. Tegenover de „Lodji” twee open loodsen voor wachtenden (II. 2.3).

Aan den oostelijken muur, in den hoek tegen den voorhof ontwaart men op een terrasje (II. 4.) een sierlijk godenhuisje voor Batara Siwa, meer zuidwaarts een viertal kleine gemetselde hokjes (II. 5) met lage deurtjes en nauwe vensteropeningen, gesloten door groen verglaasde, opengewerkte chineesche tegels; het waren bergplaatsen van zilveren schalen en andere zaken, van kēpēngs, ¹⁾ de opbrengst van hetgeen de omliggende tuinen aan vruchten en bloemen opleverden, ja zelfs van kruit en lood, van patronen en oorlogs-ammunitie, toen gedurende den krijg met de Sasaks Narmada in een fortje was herschapen.

Dan weder een poort door, en nu eerst heeft men het middenpunt van het vorstelijk verblijf bereikt.

Op het met djéroek- en sawomanila-boomen beschaduwde plein van dit 3e vak, Pasaréjan genoemd, ligt het hoofdgebouw, de Lodji (III. 2), het eigenlijke verblijf van den vorst. Gebouwd in denzelfden trant als dat op de „Moekēdas”, is dit huis evenwel wat ruimer en breeder. De open voorgalerij rust op massieve stijlen van donker hout (ipil en sentoel, ²⁾ van het Poenitan-gebergte); de binnengalerij, vroeger zonder vensters en daarom duister, heeft aan weerszijden twee kamers; dan volgt een achter-

1) De kēpēng, de bekende chineesche koperen munt, waarvan er zes à zeven op een cent gaan, is de munt der bevolking bij uitnemendheid. Onder het vorstenbestuur waren op Lombok buiten deze nog gangbaar de Hollandsche rijksdaalder en de Engelsche guinje.

2) Volgens V. Eck Balin. W.b.k. (naar Zollinger) is sentoel = sandoricum indicum cav.

galerij met een binnenplaatsje, en aan de overzij daarvan, tegen den muur van de „Moekédas”, een rij kamertjes voor het opbergen van utensiliën, enz.

Een kleine poort geeft toegang van de binnenplaats tot de Moekédas.

Tegenover 's Vorsten Lodji op hetzelfde binnenplein — een loods, zitplaats voor wachtenden (III. 4) en daar naast een „pawédajan” (III. 3), een andere open loods met een boven den grond aangebrachte houten zitplaats, waar de laatste vorst de heilige schriften (wéda) reciteerde. De oude man hechte aan zijn religie, een Qiwaietisch hindoeïsme, in kennis waarvan hij niet moet hebben ondergedaan voor de pedanda's, de priesters, wier gewaad en attributen hij bij zulke ceremoniën wel eens voerde, hoewel hij, een „goesti” zijnde en tot de 3e kaste behoorend, eigenlijk niet hiertoe gerechtigd was.

Tegen den oostelijken muur aangebouwd, — het paviljoen, (III. 1.) de „balé trang”, waar de Vorst des morgens zich verlustigde in den aanblik op den „Méroé”, den grooten tempel in het oosten.

Een smalle, hooge steenen trap brengt ons in het paviljoen; een open galerij ¹⁾ met aan weerszijden een kamertje, gesloten met aardig gesneden houten deuren, — een lotusmotief in blauw, rood en goud, — en verlicht door venstertjes, voorzien van miniatuur-deurtjes in hetzelfde motief. De houten wanden dezer kamertjes waren aan den kant van de galerij wit geverfd en afgezet met een rood of blauw biesje; indertijd waren ze op Lomboksche wijze versierd met chineesche portretten en schilderijtjes, sinds de verovering van Lombok verdwenen. De galerij is wat laag, en 's middag's wat warm, maar men heeft er een fraai gezicht op den tempel van Narmada.

Vijf terrassen hoog, welker bekleedings-muren, opgemetseld uit riviersteenen, scherp uitkomen, ligt het heiligdom. Boven den tempelmuur en het kleine geboomte uit verheft

1) Onder deze galerij bevindt zich een donker hok, bergplaats voor matten, enz.

zich de Méroe met zijn pagode-dakjes, welke al hooger al kleiner worden.

De aanleg is grootsch, maar iets te rechtlijnig. De vijver Padmawangi in de laagte, met zijn helder, viooltjes-blauw water, een rechthoek; rechte lijnen zijn de opstaande zijden der terrassen, regelmatig beplant met katjapiring en këmbang spatoe; een rechte lijn de trap naar den Méroe; leeg en doodsch nu, maar schilderachtig vroeger, wanneer de vorst met zijn gemalinnen en prinses, het gevolg van priesters en rijks-grooten opging naar den tempel om zijn offeranden van bloemen en vruchten aan te bieden aan den Heer der Heeren.

Keeren wij terug naar het binnenplein. Door een poort in den westelijken muur bereikt men het emplacement der verblijven van 's Vorsten gemalin (VI. 1.), communiqueerend met de zuidwaarts daaraan grenzende keuken (pawargan) en andere gebouwtjes, alles thans tot onherkenbaar wordens toe vervallen, verbrokkeld en verwilderd; een zijpoortje (VI) ontsloot den toegang tot de bron en badplaats, in den westertuin, „de taman Bododari”.

Ten zuiden van het zoo-even genoemde binnenplein en daarvan gescheiden door wéér een muur, waarin wéér een poort, ligt „de petandakan”, (IV) een vak, bebouwd indertijd met vier kleine huisjes, logeer-verblijven voor den den vorst vergezellenden kroonprins of de pedanda's.

Recht tegenover den ingang verheft zich weer een poort, de laatste van het vorstenverblijf. Zij verleent toegang tot het achterplein, de „bantjingah”, waar in twee nooit missende loodsen wachtvolk was geposteerd en lans en pieken waren opgesteld (V. 1.2).

De bantjingah was omgeven door een lagen muur, waarop zich in den Z. O. hoek een koepeltje bevond (V. 3), bij wijze van uitkijk. In den muur twee niet gesloten uitgangen, de ééne bij de trap, welke heel in de diepte leidt naar de badplaats van den vorst; de andere, recht zuidelijk,

brengt ons op een tweede pleintje, waar de heuvelrug, op welke Narmada is gebouwd, eindigt, aan twee zijden steil afdalend.

Onder de zware sawoboomen, waardoor dit pleintje wordt beschaduwd, staat een koepeltje, vanwaaruit men een heerlijk vergezicht heeft, het mooiste van Narmada.

Recht beneden u, diep in de laagte, de spiegel van den grooten vijver, prachtig kalm; een enkele rimpeling slechts van den adem des winds of van het spel der tallooze visschen ¹⁾.

Op den achtergrond des vijvers een beboscht, heuvelig terrein door welks uitloopers de zacht gebogen oever wordt omljnd.

Rustig valt het water neer, plassend uit den muil van een loggen gemetselden olifant, ²⁾ en ter zijde uit een aardig monumentje, waarin boven een zilveren bal is gevat, een tuinspiegel, voorstellend de maan, die een hier in beeld gebracht jachttafereel verlicht; vlak beneden u, aan den rand van den vijver, staat tussehen zijn beide schildknepen in het beeld van den schutter „Sangádjá”, die met den pijl gindschen olifant heeft geveld, uit wiens bloed de bron opborrelt.

Ter rechter zijde een heuvelkling, in welks geboomte de Balineesche desa Présa schuil gaat; ter linker verheffen zich zware tjempaka's die de vorstelijke badplaats overschaduwden.

Ginds in de verte boven al dit geboomte komt even uit de spits van den Rindjani, 's avonds gloeiend in purper.

Een waar genot, de bekoorlijke afwisseling tussehen waterpartij en geboomte, de zacht spelende tinten van het

1) Het wemelt er van bandēngs en goerami's; in den vorsten tijd plachten zij beneden van den lagen oeverrand uit met padi gevoerd te worden; twee maal daags werd het sein daartoe gegeven op een houten blok, waarna de visschen toeschoten op het bekende plekje.

2) Onder dezen olifant bevindt zich reeds van ouds een bron; het water wordt niet van elders toegevoerd.

groen der tjempaka's, der djamboe's en mangga's en het golven van het laag nêrhangend gras.

Wat is het er mooi, wat is het er heerlijk stil!

Thans naar den tempel, den Méroe.

Van het achterplein cotoijeert een hooge weg den oostermuur van het vorstelijk verblijf.

Men daalt bij *A.* af langs een geplaveiden opstap; aan uw linkerhand bevindt zich iets verder een bron, de bron Padmawangi, waarbij een gebeds-huisje (pawédajan) is opgericht.

Naar Balineesche gewoonte is de bron herschepen in een pantjoeran, een gemetselde bak in den grond, waarin de waterstraal van het in een koker afgeleide bronwater neerplast, een stortbad voor de daaronder hurkende personen; daarna vloeit het water (het koelste en zuiverste van Narmada) in een onzichtbaren uit riviersteen saamgevoegden koker af naar den vijver, gelegen vlak onder het boven beschreven paviljoèn, den vijver Padmawangi, een kom van wonderschoon, diep blauw water.

Doorlopend tusschen bron en vijver bestijgt men bij *B.* den breeden staatsie-trap opgemetseld uit bakstenen, opwaarts leidend naar den tempel, vijf terrassen hoog. Op de terrassen (pangkêd) bloeien witte gardenia's en roode kem-bang spatoe's. Aan het einde van den trap, boven, bevindt zich de tjandi „bëntar" de gespleten poort ¹⁾; daar naast liggen een paar verminkte beelden, hemelnimfen (widadari) voorstellend.

Rechts en links van de tjandi bëntar, twee open loodsen (pagongan), bestemd bij heilige feesten voor het gamelan-orkest.

In het midden van het met nagasari-boompjes beplante plein staat de tempel, een vierkant, omgeven door een mans-

1) Men vergelijkte de beschrijving van een tempel bij Liefrinck, Tijdschr. Bat. Gen. Deel XXXIII blz. 255; zij past geheel op den „poera desa" van Tjakranegara.

hoog en muur; daar boven uit verheffen zich de daakjes van den Méroe.

Toegang geeft de padoeraksa-poort, met rechts en links steenen beelden van monster-tempelwachters (raksasa); de nauwe, dubbele, houten deur vertoont gebeeldhouwde wajangfiguren.

Binnen: links de vier godentempeltjes; daartegenover een lange „pawédajan”, een loods met hooge zitplaats voor de offerende priesters.

Het hoofdtempeltje, gewijd aan Siwa als oppergod, is de Méroe, met zijn fraai gebeeldhouwde houten wanden en zijn naar boven al kleiner wordende pagode-daakjes.

Links, een kleiner tempel-huisje voor Sang Hjang Loeroeng Akasa; rechts sanggah's voor de goden van de heilige bergen der Balineezen ¹⁾, den Goenoengagoeng op Bali en den Rindjani op Lombok.

Het binnenpleintje is beplant met kemoening- en nagasari-boompjes, wier witte bloemen den grond overstrooien.

Men verlaat den Méroe door een poort in den zuidelijken tempelmuur, waarna men langs een andere breede trap afdaald naar de vorstelijke badplaats (VIII); ook deze is ommuurd.

Hier, aan den voet van den heuvelrug, waarop de Méroe is gebouwd, ontspringt een rijke, heldere bron, de bron Narmada. Opgestuwd in een gemetselden koker, wordt het water verdeeld over een zestal openingen waaruit de waterstralen neerplassen in een ruimen gemetselden bak ter diepte van een manshoogte, waarin men langs eenige treden afdaald. Aan weerszijden van deze vorstelijke badplaats staan, als naar gewoonte, kleine houten koepeltjes, in denzelfden trant als de pawédajan's.

1) Zie Lieftrinck, als boven; dat hier de linker sanggah die is voor den hemel (akasa), zou ik niet stellig durven zeggen, hoewel men het mij heeft gezegd, doch later heeft tegengesproken.

Typisch is de sanggah van den Goenoengagoeng, een vierkante steenen kolom met boven een open zitplaats, als het ware een stoel; deze vorm is de traditioneele.

Koel is het hier onder het geboomte; uit den voorhof der badplaats (VII) komt de bloemengeur der oranje-gele tjempaka's u tegemoet.

Het bronwater is helder, koud en versterkend. Afgeleid naar buiten, dient het weer voor pantjoeran's, dit maal echter open, onbeschermd badplaatsen, ten behoeve van het lagere poeri-personeel.

Daarna stort het zich in den grooten vijver (tělaga-agéng) onder het boven reeds beschreven maan-monumentje door.

De groote vijver bestond oorspronkelijk uit twee kommen, die beiden hun ontstaan danken aan een hoogen dam of waterkeering, aangebracht aan de zuidzijde, aan den oever van het riviertje de Réménèng.

Eerst naderhand zijn de beide vijvers tot één geheel vereenigd.

Aan de overzijde van den vijver en van de daar langs stroomende, over rolsteen bruisende Réménèng, glooit het terrein op naar de achter doerians, arènpalmen en onder waringin-geboomte schuil gaande desa Présa-Narmada, één der Balineesche buurten, aan welke het onderhoud en de beveiliging van het lustverblijf was toevertrouwd.

Wij zijn hier aan het einde der beschrijving van het gebouwde deel van het domein; nog enkele woorden over de omgeving.

Zoo wel ten oosten als ten westen overal boomgaarden; ten Westen, de Taman Anjar; in de laagte daarvan de Taman Bododari, onder welks geboomte vroeger een vijver glinsterde, thans verdroogd, terwijl de van riviersteen opgezette oevers afbrokkelen; in een plooi, tusschen beide lusttuinen in, een bron, badplaats voor de vrouwen; aan de oostzijde, de Taman Kélasä en de Taman Narmada, rijk aan mangga's en cocospalmen.

Nog verder de tuin Gandari. Ginds aan de overzij der Réménèng de Taman Présa, met aan den oever van den grooten vijver een manggistan-hof.

Bijna alles is hier aangelegd. Alle vruchtboomen, alle heesters, alle vijvers zijn hier door menschenhand gedurende een veertigtal jaren langzamerhand in het aanzijn geroepen. Hier werd het terrein geëffend, daar uitgediept, ginds opgehoogd; zelfs het Méroe-emplacement is voor een groot deel kunstmatig; honderden en honderden Sasaks hebben hier jaren aan jaren dagen en weken arbeids verricht, en eerst daardoor kon Narmada worden, wat het thans is.

Dat alles is voorbij. Geen tochten meer van den Vorst naar Narmada, zoo als hij er gaarne deed, getorst in een met rood en goud beschilderden open draagstoel, beschaduwd door het vorstelijk zonnescerm, voorafgegaan en omstuwd door zijne poenggawas en zijn lijfwacht, de Bata Batoe in hun rood flanellen korte baadjes, gewapend met hun winchesters en colts, vergezeld, soms van Dénda Aminah of van de prinsen, die op Narmada echter zelden en ongaarne vertoefden, ¹⁾; geen gamboeh vertooning meer in den voorhof der badplaats onder de hooge tjempaka's; geen scherts en verpoozing meer van den Vorst te midden zijner hofhouding; het oude vorstenbestuur is vernietigd, en mede bijna alles wat daaraan herinnert.

De poeri's van Mataram en Tjakranegara zijn met den grond gelijk gemaakt; alles is verdwenen, evenals de despotische macht des alleenheerschers, een geducht autocraat, bewonderenswaard niettemin in vele zijner verordeningen en regelingen, neergelegd in de wetten des lands.

Narmada echter is gebleven. Gespaard werd het als historisch monument, maar voortleven in veler herinnering zal het meest om het landschap zelf. Verblijf één, twee dagen op Narmada, woon er een hertenjacht bij op het naburig Soeranadi, tracht u een weinig in te denken in het leven en den gedachtenkring der bevolking, en ge zijt eenige goede herinneringen rijker.

¹⁾ Anak Agoeng K'toet jaagde liever op Présa koeripan; Anak Agoeng Madé verfraaide onafgebroken Lingsar.

Op Narmada, — een prachtig gezicht op den breeden, stillen vijver, een schilderachtig gelegen tempel, en heerlijke wandelingen over hoog en laag, te midden van boomgaarden, in wier schaduw bronnen opwellen; — ginds, bij Soeranadi, waar de Rēmēnēng ontspringt aan den voet der blauwe beboschte bergen, zacht glooiende riet-grasvelden en kreupelbosch, waar het hert, vluchtend in vollen ren, het hoofd in den nek wordt nagezet door onvermoeide, met den lans gewapende ruiters, gezeten op de kleine, felle bergpaardjes.

De bevolking, teruggekeerd tot haar liefste bedrijf, den sawah-landbouw; de Sasak, kort geleden nog in verzet, opgezweept óók door Mohammedaanschen godsdiensthaat, thans niet meer in opstand tegen den Balinees, en de Balier weer als van ouds zijn landpacht ontvangend of zelve den ploeg hanteerend en ongestoord zijn goden offers brengend in rijst, vruchten en bloemen, kleine offers, aangeboden in miniatuur-bakjes van gevlochten arenbladeren, en de jaarlijkse feesten vierend tot reiniging en zegening van stad en land.

De rust wordt met den dag beter gevestigd, beter ongetwijfeld, dan voorheen, toen onder het vorsten-bestuur het onderworpen volk alle eischen des veroveraars moest inwilligen, hem schatting of zware pacht opbrengend en talrijke diensten praesteerend; toen de grooten des lands, sterk in hun gewapend prestige van veroveraars en grondbezitters, den tijd zorgeloos doorbrachten in dobbelen, hanengevechten en sensueelen hartstocht, genietend nu eens van de gamboeh-vertooningen met haar eindelooze liefdesavonturen, dan weer van den opgewonden dans der fraai opgeschikte dansmeisjes; een leven, vrij wel nagebootst door het lagere volk daarbuiten waar het maar kon; het volk, óf slaaf van den vorst, óf lijfeigene der grooten, soms levend in goede verstandhouding met hen, maar meestal diep onderworpen. Het was een tijd wél vol kleur, maar schier zonder vooruitgang, van stilstand op intellectueel gebied, zelfs bij de Balineezēn, voorzoover het geen achteruitgang was.

Toen — de jongste oorlog tusschen Balier en Sasak, een krijg van vijf jaren lang, de laatste, geduchte maa. zonder onze tusschenkomst hoogst waarschijnlijk den opstandeling noodlottig geworden poging om zich te ontworstelen aan de Balineesche heerschappij; een oorlog, waarin lang opgekropte haat, billijk verzet tegen te harden druk, gekrenkte trots, bandeloze vrijheidszucht en godsdienstig fanatisme, tot nog toe door den Balinees herhaaldelijk zonder moeite gesmoord, een uitweg zochten.

Lang duurde de strijd. Het eindelooze, mat gevoerde beleg van Praja; de opstand in de overige Sasaksche landschapjes; een zuiderleger onder Anak Agoeng Ktoet, het midden geleid door Anak Agoeng Djlantik, de apaiseerende diplomaat, langzaam vorderend; het noorder-corps onder Anak Agoeng Ngoerah zelven, van Narmada uit het omliggende land beoorlogend en verwoestend.

Deerlijk werd het land geteisterd. Batoe Klijang en Kopang werden vernietigd, Mas Bagé voor de helft ingenomen.

Hier op Narmada kon men tot voor kort de ruïne van het land aanschouwen. Aan de overzij van de Rémènèng begon het verwoeste en verlaten gebied, palen oppervlakte beslaande, tot Mas Bagé in het Westen, tot Praja en Koeripan in het Zuiden. De Sasak verjoeg den Balinees, de Balier brandschatte den Sasak. Onttopte klapperboomen, verwilderde sawahs, met kreupelhout begroeide desa's, omgevallen kleimuren, en heinde en verre geen levend wezen, — dat was het voorkomen dezer eens zoo rijk bebouwde, dicht bevolkte streek.

Lang is het zoo gebleven. Maar thans beploegt de landbouwer — hij zij Balinees of Sasak — weer den vruchtbaren grond. De dammen zijn hersteld, de leidingen hebben den bodem weer in sawahs kunnen doen herscheppen; nog luttele jaren en de sporen van den oorlogstijd zijn uitgewischt.

Dit is de reden en de rechtvaardiging van ons gezag.

LEGENDA

BEHOORENDE BIJ

DE SITUATIE-SCHETS VAN HET LUSTVERBLIJF

TE

N A R M A D A.

SCHAAL 1 à 2000

I. *Djabalekap.*

1. Ingangspoort.
- 2 en 3. Telaga Kembar, tweeling-vijvers.
- 4 en 5. Loodsen voor wachtvolk.
6. Poort naar de Moekedas.
7. Poort naar de bron Padmawangi.

II. *Moekedas.*

1. Lodji, gebouw voor den vorst.
- 2 en 3. Loodsen.
4. Terrasje met tempeltje.
5. Bergplaatsen.
6. Verblijf voor slavinnen.
7. Poort naar de Pesaréjan.
8. Zijpoortje naar de Lodji in III.

III. *Pesaréjan.*

1. Balé trang, paviljoen.
- 2^a. Lodji, gebouw voor den vorst.
- 2^b. Binnenplaatsje.
- 2^c. Bergplaatsen, enz.
3. Pawédajan, gebedsloods.
4. Wachtloods.
5. Poort naar het verblijf van Dénda Aminah.
6. Poort naar de Petandakan.

IV. *Petandakan, met 4 logeergebouwtjes.*V. *Bantjingah, achter- (beter voor-) plein.*

1 en 2. Loodsen voor wachtvolk.

3. Koepeltje, uitkijk.

4. Trap.

5. Poort.

VI. *Verblijf van vrouwen, keuken (pawargan, enz.)*VII. *Voorhof van de badplaats.*VIII. *Badplaats.*

1. Pantjoeran's voor den vorst.

2 en 3. Koepeltjes.

4. Poort naar de pantjoeran's van het poeri-personeel.

5. Poortje naar den trap van de Méroe.

IX. *Méroe.*

1. Méroe von Siwa.

2. Sanggah voor S. H. L. Akasa (?).

3. Sanggah voor den god van de Rindjani.

4. Sanggah voor den Goenoeng Agoeng.

5. Pawédajan.

N. B. De terrassen zijn ingeschetst, derhalve niet nauwkeurig.

IV. Peta...
V. Ba...
**IETS OVER HET PAPEGAAI-BOEK,
ZOOALS HET BIJ DE MALEIERS VOORKOMT,**

DOOR

Dr. J. BRANDES.

Het volgende overzicht over het Papegaaiboek, zooals het bij de Maleiers voorkomt, werd reeds eenige jaren geleden op het papier gebracht. Dit was noodig voor het onderzoek, dat er ingesteld werd naar den oorsprong van de aan het einde van de Maleische Hikâyat Kalilah dan Daminah geplaatste verhalen tot den cyclus van het Boek der 10 vizieren behoorende, omdat men de in het Mal. Papegaaiboek ingeschoven verhalen grootendeels terugvindt in de groote Hikâyat Baktiyar; daarnevens werd op die wijze tevens de weg gebaad voor het onderzoek naar den oorsprong van dat boek zelf. Het lag niet in de bedoeling den tekst qua talis kritisch te behandelen. Daarom kon er dan ook gebruik gemaakt worden van het hds. n°. 174 van de verzameling van wijlen den Heer H. von de Wall, zie Mr. L. W. C. van den Berg, Verslag van eene verzameling Maleische, Arabische, Javaansche en andere handschriften door de Regeering van Nederlandsch-Indië aan het Bataviaasch Genootschap van Kunsten en Wetenschappen ter bewaring afgestaan, Batavia 1877, bl. 32, hoewel dit een verfoeilijk slecht exemplaar is, maar dit boven anderen voor had, dat het, wat men zou kunnen noemen, volledig is, ten minste rijker dan éénig ander, mij, zij 't ook slechts bij name, bekend. Het bevat namelijk 22 ingeschoven verhalen, meer dus dan ieder ander waarover tot nog toe werd bericht 1).

1) Slechts één handschrift bevat er evenveel als het hiergenoemde. Volgens de mededeeling van Dr. H. N. van der Tunk, in Tijdschr. N. I., 1849, I, bl. 395 bevat ook no. 285 van de hdss. van het East India House (thans India Office) er 22.

Dat intusschen in één der vormen waarin de Hikayat Bayan Budiman optreedt, het aantal der ingeschoven verhalen zoo groot of ongeveer zoo groot is, blijkt, behalve uit het hds. van het East India House, zoo even in de noot genoemd, ook uit een onvolledig exemplaar van den tekst, dat ik in leen ontvangen mocht van den Heer D. Gerth van Wijk. In dat handschrift, dat hier B genoemd zal worden, even als n°. 174 van de Verzameling H. von de Wall ¹⁾ A, zijn de ingeschoven verhalen gedeeltelijk voorzien van een volgcijfer, dat overeenkomt met dat derzelfde verhalen in A, als men deze geregeld hun volgnummer geeft, terwijl ten slotte de volgorde van een gedeelte der verhalen bevestigd werd door een derde hds., dat met de letter C. zal worden aangeduid, en door mij werd aangetroffen onder de hds. van Dr. van der Tuuk, indertijd in bewaring bij het Bataviaasch Genootschap, thans in de boekerij te Leiden ²⁾. En het hds. van den Heer Gerth van Wijk, dat met het 12e verhaal (genommerd) begint, en het hds. van Dr. van der Tuuk, waarin 't 15e verhaal (of wat daarvoor in de plaats moet komen) het eerste is, loopen beiden parallel met het tweede gedeelte van A, en voeren het aantal der ingeschoven verhalen op tot 24, er beiden één gevende dat in A gemist wordt, beiden ook op een andere plaats er twee leverende, waar men in A andere, vermoedelijk er voor in de plaats geraakte, aantreft. In het hds. van Van der Tuuk, C, is de volgorde op het einde verbroken, door inschuiving van een paar verhalen, die blijkens A hooger in den tekst behooren. Om hier dadelijk een overzicht te geven van de verhouding dezer drie handschriften onderling, volgt hier een tabel, die tevens als inhoudsopgave dienen kan.

1) Behoudens dit hds. bevindt zich in de verzameling van v. d. W. nog een ander, no. 173. Dit kon nog niet verwerkt worden.

2) Waar het blijkens den Catalogus der Maleische en Sundancesche handschriften der Leidsche Universiteits-bibliotheek, Leiden 1899, bl. 128, ingeschreven werd als Cod. 3208.

I N H O U D.

	A.	B.	C.	Baktiyar	D.	N.	Q.	
1	1					1	1	De papegaai geplukt door de vrouw.
2	2			26		2	2	Taif (Wirawara).
3	3			28	56	4	3	De bloem der echtelijke trouw. (<i>Ingesch.</i> De man, die niet jaloersch kon worden).
4	4			27		3	4	De timmerman en de goudsmid vrienden. (<i>Ingesch.</i> Een beleediger van Jezus in een aap veranderd).
5	5					5	7 ¹⁾	Het jong van de papegaai en het jong van den wezel. (<i>Ingesch.</i> Het lot van een aap als vriend van een koopmanszoon).
						5 ^a		
6	6					6	5	De vier werklieden en het levende beeld.
7	7	10				8	43	De gave de taal der dieren te verstaan.
8	8	11	15 ^a			9	18 21	De prins met den ouden man, de kikvorsch en de slang.
9	9		16					's Vorsten bijwif en de schilder.
10	10		17					De prinses, die hare mannen doodde.
11	11		18			40	33	De koning, die droomt van een prinses.
12	12	12	19			9		Het levenswater.
13	13	13	20					Sabur, die niet verbrand werd.
14	14							Koning Pilansjah en diens zoon.
14*	14*							De koning door zijn vizier wegens overspel gedood.
15	15							De koning van Horman en de gemalin van zijn broeder.
15*	15*	1	21			1		Bibi Sabariyah.
16	16	16	3 21 ^a			47		De gave om zijn ziel in een ander lichaam te doen overgaan.

1) 5 van N. is slechts gedeeltelijk vertegenwoordigd in 7 van Q.

	A.	B.	C.	Baktiyar	D.	N.	Q.	
17	17	17	2	22	60	3		Het halve leven.
18	18	18	4	23			4	De gekochte slaaf als aangename zoon (Kodja Astur).
19	19	19	5	24				Mansursjah, zijn gemalin en het bijwif.
20	20	20	6	15			6 33	Siti Hasanah.
21	21	21	7					Beproof uwe vrienden.
22		22	8		57			De zoon nog erger dan zijn vader.
23	22	23	9				7	Koning Adam ziet zijn <i>hawa</i> (hartstocht).
24		24	12				12	De vrouw, in zee gezocht.

In deze tabel vindt men ook vermeld, welke verhalen van de Hikayat Bayan Budiman men ook in de groote Baktiyar aantreft, voor bijzonderheden waaromtrent men verwezen zij naar „Nadere opmerkingen over de Maleische bewerkingen van de geschiedenis der 10 vizieren, Hikayat Golam (Hik. Zadabaktin, Hik. Azbak), Hik. Kalila dan Damina (laatste gedeelte), en de daarvan te onderscheiden, bij de Maleiers voorhanden uiteen loopende Hikayat's Baktiyar", Tijdschr. Ind. T. L. en Vk., XXXVIII, en „De inhoud van de groote Hikayat Baktiyar volgens eene aantekening van Dr. H. N. van der Tuuk", Tijdschr. Ind. T. L. en Vk., XLI 1).

Er ook in te vermelden welke gedeelten reeds uitgegeven zijn of op een andere wijze bekend gemaakt, ging minder goed. Genoemd had moeten worden:

Raam-verhaal. Volgens eene andere redactie in tekst uitgegeven door Prof. Dr. J. H. de Hollander in zijne Bloemlezing. Men vindt aan 't einde van dit opstel hier ook daarover een referaat.

2. Taif. Werd door Prof. Dr. G. K. Niemann uitgegeven in zijne Bloemlezing uit Maleische geschriften; een andere redactie in de Kalilah dan Daminah, ed. Gonggrijp.

1) Voor de kolommen N en Q zie men beneden.

3. 't Ingeschoven verhaaltje: De man die niet jaloersch kon worden. Over een andere redactie volgens de groote Baktiyar gaf schrijver dezes een referaat; zie het eerste der aangehaalde opstellen.

6. De vier werklieden en het levende beeld. In tekst gegeven door Prof. Niemann in zijn Bloemlezing.

8. De prins met den ouden man, de kikvorsch en de slang. Een andere redactie, volgens de groote Baktiyar, plaatste Dr. H. N. van der Tuuk, in het 7e stukje van Meursing's Maleisch leesboek. Daarover een referaat van schrijver dezes, in genoemd opstel.

12. Het levenswater. Uitgegeven in Niemann's Bloemlezing, en in een andere redactie in de Kalilah dan Daminah, ed. Gonggrijp ¹⁾).

1) Dit is één van de drie verhalen, die de Heer Gonggrijp in zijne uitgave aan de Kalilah dan Daminah toevoegde, den tekst daarvoor ontleenende aan Dalang ija itoe segala Dongeng dan tjeritera jang telah di karangkan oleh Hakim Lekhman dan Bidpai, 2 dln., Batavia 1866, over den oorsprong van welk boek men zie: Het onderzoek naar den oorsprong van de Maleische Hikâyat Kalila dan Daminah ingeleid, van schrijver dezes. De beide andere zijn: De kat en de duiven, en De Sultan van Kashmir, zie Gonggrijp's 1e. ed. bl. 184, 201 en 329; 2e ed. bl. 162, 176 en 288 en de aant. daarbij. Zij behooren niet in den Mal. Kalilah dan Daminah-tekst, ook niet in diens hybridischen vorm, en bij een eventueelen 3en druk verdienen zij daarnit te worden verwijderd. Hoeveel eenvoudiger het probleem van den oorsprong van den Mal. Hik. Kalilah dan Daminah wordt na écarteering dezer drie verhalen, kan men zien uit de tabel in 't zoo even genoemde opstel. Het blijkt n.l. dat men de Anwar i Suhaili en 't Humâyûn-nâmah buiten de beschouwing kan laten vallen, nu zij eenmaal het spoor hebben aangewezen van de afkomst dier drie toevoegingen. Volledigheidshalve zij hier nog aan toegevoegd dat Abû'l Fadl's eIYâr Dânisj slechts is een in minder geurigen stijl overgebrachte Anwâr i Suhaili, in de inleiding vermeerderd met Naçrullah's voorstelling; ook de nummers der hoofdstukken zijn die van deze, maar in Hoofdstuk II vindt men Husain Wâiz's inleiding met 5 fabels, die van hem afkomstig zijn. Dit leert men uit de Khirad-Afroz van Hâfizu'd-dyn, die een vertaling is van Abû'l Fadl's bewerking. Voor de Mal. Kalilah dan Daminah wordt men zoodoende teruggebracht tot de bewerking van Naçrullah (of een afkomeling daarvan in een andere richting). Het schijnt dan ook, dat er in 't Mal. van de Hik. Kalilah dan Daminah twee redacties bestaan, één met een eenvoudiger raamverhaal, en één waarin men dien door mij geconstateerden hybridischen vorm vindt. Naar waarschijnlijkheid is de eerste de oudere, en de latere dan mogelijk ontstaan onder den invloed van de

13. Sabur, die niet verbrand werd. Een referaat over een andere redactie, die der Kalilah dan Daminah (Lescalier, 1001 Nacht), van schrijver dezes, in genoemd opstel.

15. Bibi Sabariyah. Volgens een andere redactie, die der groote Baktiyar, afzonderlijk uitgegeven door van der Tuuk, Amsterdam 1866.

17. Het halve leven. Uitgegeven door Niemann in zijne Bloemlezing. Daarnaast een andere redactie, die der groote Baktiyar behandeld, maar ook in tekst medegedeeld door schrijver dezes, zie 't genoemde opstel.

20. Siti Hasanah. Een andere redactie, die der groote Baktiyar, uitgegeven door van der Tuuk, in 't 7^e stukje van Meursing's Mal. leesboek, en een referaat van schrijver dezes, als voren.

21. Beproof uwe vrienden. Een referaat, te zelfder plaatse, van een andere redactie, die der groote Baktiyar, door schrijver dezes.

Met het oog op den oorsprong van de Mal. Hikayat Bayan Budiman moet hier het volgende in het midden worden gebracht.

Daarbij dient in het oog gehouden te worden dat er ook van dit boek in het Maleisch verschillende redactie's bestaan, althans dat het in verschillende vormen optreedt. Men zag dit boven reeds. Het handschrift van van der Tuuk, C, levert slechts een gedeelte der verhalen van A, wel is waar zoo goed als in dezelfde volgorde, maar het geeft ze niet alle, en heeft toch een behoorlijke, met een volledige Bayan Budiman-tekst in overeenstemming zijnde, hoewel afwijkende inleiding. En zoo is aan schrijver dezes nevens de reeds genoemde handschriften nog een

Tamil-bewerking. De aantekeningen van den Heer Gonggrijp stellen geenszins in staat om de door hem gebruikte hdss. ieder afzonderlijk behoorlijk te leeren kennen. Als in het Brusselsche hds. (van Hidjrat 1239, A. D. 1835, het raamverhaal het eenvoudige is, dan zou Abdullah's Mal. vertaling van genoemde bewerking, al is zij van 1257 Hidjrat (A. D. 1835), toch wel hebben kunnen medewerken.

ander nader bekend (hier te Batavia gekocht), dat wat de ingeschoven verhalen betreft groote verwantschap vertoont met dat hds. C, doch de daarin voorkomende weer niet alle heeft, ze in een andere volgorde levert, en daarnevens nog andere bevat, die in A, B, noch C voorkomen. De tabel boven stelt in de kolom D de verhouding reeds in 't licht. Er dient slechts bijgevoegd te worden datals No. 2 er lessen voor vrouwen, nl. een opsomming van hellestraffen op overspel, عذان فرمفوان, worden gegeven; 5 een verhaal is dat ontbreekt, maar omschreven wordt met حكاية سورغ فتري يغ مذجادي د كاسيهي اوله سوامين سبب بجقسان; 10 is de geschiedenis حكاية مرتاسي يغ بريقتي كغد سوامين van Murtasayah, en 11 die van Djohar Maligan ¹⁾. Het raam-verhaal van dezen tekst, aan welken in genoemd hds. 't begin en 't einde ontbreken, vertoont veel verwantschap met wat gepubliceerd werd in de Bloemlezing van de Hollander.

Over de handschriften waarvan het bestaan gaandeweg bekend is geworden, bestaan geen berichten, die voldoende uitvoerig zijn om er hier voordeel van te trekken. Een opsomming van de plaatsen waar men ze vindt (boekerijen, enz.), heeft hier geen nut. Van meer belang is het hier nog het een en ander uit de geschiedenis van het Papegaaiboek in herinnering te brengen, door iets over de literatuur daarover bijeen te plaatsen, waarbij intusschen niet op volledigheid gerekend mag worden, daar schrijver dezès door werkzaamheden in eene andere richting verhinderd was het begonnen onderzoek voort te zetten, verder dan hij er in 1894 mede gekomen was.

Het is bekend dat het boek voortgesproken is uit de Sanskrit Çukasaptati. Van dit boek bestaat er een textus ornator en een textus simplicior. Van het eerste wordt een uitgave voorbereid door R. Schmidt, die, nadat reeds

1) Blijkens den Catalogus van Dr. Juynboll, zie boven, komt met dezen vorm overeen 't Leidsche hds. 1956 (1), behoudens dat daarin No. 10 en 11 niet voorkomen.

in 1838 Lassen het begin er van het licht had doen zien in zijn *Anthologia Sanserifica glossario instructa*, Bonnae ad Rhenum 1838, bl. 38 — 45, in 1893 den tweeden tekst uitgaf, R. Schmidt, *Die Çukasaptati: Textus Simplicior*, herausgegeben Leipzig 1893 (in *Abhandlungen für die Kunde des Morgenlandes*, Band X), spoedig nader toegelicht door een reeks van aantekeningen, R. Schmidt, *Anmerkungen zu dem Textus simplicior der S'ukasaptati*, Z. D. M. G. XLVIII (1894) bl. 580, en eene vertaling in het Duitsch, R. Schmidt, *Die Çukasaptati (Textus simplicior)*, aus dem Sanskrit übersetzt, Kiel 1894 ¹⁾. Eenige jaren te voren had dezelfde geleerde, als dissertatie, eenige verhalen uit dezen tekst behandeld, R. Schmidt, *Vier Erzählungen aus der Çukasaptati*, Kiel 1890, daarbij een belangrijke inleiding gevende, waarin men een overzicht vindt van de hem bekende hdss., teksten en bewerkingen, over één waarvan, een Sanskrit navolging van het Papegaaienboek, hij nog eene mededeeling deed in R. Schmidt, *Specimen der Dinâlâpanikâ Çukasaptati*, Z. D. M. G., XLV (1891), bl. 269, en XLVI (1892) bladz. 664. Den lezer naar die inleiding verwijzende, bepalen wij ons verder bij datgene wat naar waarschijnlijkheid met 't oog op de Maleische teksten in aanmerking komt.

Dat is en blijft in de eerste plaats het zoo hoogst belangrijke opstel van Pertsch, waarop wij, Hollanders, door Prof. Dr. G. K. Niemann, in zijn Bloemlezing der Maleische geschriften, reeds voor jaren gewezen werden, W. Pertsch, *Ueber Nachschabi's Papagaienbuch*, Z. D. M. G. XXI (1867), bl. 505 vgl., id XXII (1868), bl. 568, al zijn ook uit dien tekst, dien van Nachschabi ²⁾, naar alle waarschijnlijkheid, de Maleische bewerkingen niet rechtstreeks gevloeid.

1) Reeds eerder was de eerste nacht in vertaling geleverd door Brockhaus, in zijn: *Die Sieben weisen Meister, von Nachschabi*, Leipzig 1843, vgl. *Blätter für lit. Unterhaltung*, 1843 no. 242 en 243, en verscheen er een Grieksche (tot en met den 60sten nacht) van Galanos, *Psittakoy mythologiai nykterinai*, Athene 1851 (als een aanhang bij een vertaling van de *Hitopadeça* door den zelfde).

2) Het begin, de 7e, 11e en 48ste nacht, en het einde van het boek behandelde Kosegarten in 1822 in Iken's boek over Qâdir's tekst, zie beneden; de 8e nacht er van

Gebaseerd op een anderen tekst die tot nog toe niet gevonden werd, of nog niet beschreven is, gaf Nachschabi's boek, uit 730 Hidjrah = 1329/30, het leven aan jongere bewerkingen, o. a. een Turksche door Qary Abdullah Effendi (?), een metrische Perzische van Hamyd Lahori, vermeld in Journ. R. A. S., IX 163, en een Perzische prozatekst door Mohammed Qâdirî (vermoedelijk ± 1650 A. D.).

De Maleische redacties houden zeker geen verband met die Turksche bewerking, die men kan leeren kennen uit de Duitsche vertalingen van G. Rosen, Tutinaméh, Das Papegaienbuch, Eine Sammlung orientalischer Erzählungen, nach der türkischen Bearbeitung zum ersten Male übersetzt, 2 Thele, Leipzig 1858 ¹⁾, en van M. Wickerhauser, Die Papegai-mährchen, Leipzig 1858. Deze redactie is veel rijker dan de tekst van Nachschabi, vooral door toevoeging van allerlei nieuwe ingeschoven verhaaltjes, waarvan er echter geen een in de Maleische uitloopers te vinden is.

Rechtstreeks beantwoordt daaraan ook niet die van Qâdirî ²⁾. De verhouding van deze bewerking tot die van Nachschabi is niet alleen dat zij eenvoudiger is, zij bevat ook veel minder ingeschoven verhalen, en onder de weggelatene zijn er die men in de Maleische bewerkingen weer wel aantreft. Dit kan men gewaar worden uit (Gladwin), طوطي نامه The Tooti Nameh or Tales of a Parrot; in the persian language with an english translation, Calcutta, 1801, London 1801, en uit C. J. L. Iken, Touti nameh, eine Sammlung Persischer Märchen von Nechschebi, Deut-

Brockhaus in zijn reeds genoemde studie; weer anderen (Gerrans), Tales of a Parrot; done into English from a Persian Manuscript, entitled Toorti-Nâmeh, by a Teacher of the Persic, Arabic, Hebrew, Syriac, Chaldaic, Greek, Latin, Italian, French and English Languages, London 1792, nl., volgens Pertsch, de 1e, 6e, 7e, 9e, 14e, 16e, 35e, 39e, 40e, 41e, 45e, 47e nacht.

1) Bij dit boek neme men ook kennis van de aankondiging ervan van Th. Benfey in Göttingische gelehrte Anzeigen unter der Aufsicht der Königl. Gesellschaft der Wissenschaften, I, 1858, bl. 529.

2) Over de bewerking van Hamyd Lahori kan niets gezegd worden, zij is slechts bekend uit den titel en den naam van den auteur.

sche Uebersetzung von —, mit einem Anhang von dem selben und von J. G. L. Kosegarten, Stuttgart 1822 1).

Door middel van een tabel, vervaardigd met de gegevens door Pertsch verstrekt en aangevuld voor zoover noodig was, zullen wij den lezer in staat stellen de verhouding tusschen de boven genoemde Maleische, Perzische en Turksche teksten te overzien. De verschillende ingeschoven verhalen worden met het volgcijfer aangeduid, dat zij in de bewerkingen hebben, of zouden moeten dragen, behalve die der Turksche, welke naar de daarvan door Rosen vervaardigde vertaling op de bladzijden geciteerd is. Daarbij heeft men er op te letten, dat het cijfer 89 in die kolom, naast No. 33 van Nachschabi, ziet op het 1^e deeltje dier vertaling, waar overigens te beginnen met Nachschabi 16, 4, enz. het 2^e deeltje bedoeld is. Voorts houde men in het oog, dat de Persische en Turksche bewerkingen volledig zijn opgenomen, maar van de Maleische verhalen (met hun volgcijfer) slechts die genoemd worden, van welke er in de andere teksten tegenhangers voorkomen. Hoeveel, of beter wellicht, hoe weinig, van de Maleische teksten in Nachschabi's en Qâdiri's Tutinamah getraceerd kon worden, kan de lezer gewaar worden uit de tabel boven (tevens inhoudsopgave), waarin in de kolommen N en Q, evenzeer met het volgcijfer der ingeschoven verhalen in de betrokken bewerkingen, reeds aangegeven werd wat men van die verhalen terugvindt in deze beide bewerkingen, naar aanleiding waarvan er hier reeds opgewezen wordt, 1° dat Nachschabi's boek zooveel beter vertegenwoordigd is dan Qâdiri's en 2° dat blijkens de hdss., die wij hier ter sprake konden brengen, en die toch eigenlijk meer

1) Het Nechshebi in den titel geeft aanleiding tot verwarring. In Iken's boek vindt men Qâdiri's bewerking van Nachschabi's boek. Over dat boek zelf handelt Kosegarten's Anhang, zie boven. Iken noemt bl. 151 een Engelsche vertaling van Hadeley. Op één der Engelsche vertalingen zou gebaseerd? zijn een Fransche vertaling van Marie d'Heures, Paris 1826, zie Pertsch's opstel. Op welken tekst (dien van Nachschabi of dien van Qâdiri) teruggaat G. S. Trebutien, Contes extraits du Thouthi-Nameh, traduits du persan, Paris 1825, weet ik niet.

het laatste gedeelte van die 24 verhalen leverende Maleische bewerking vertegenwoordigen, daar de eerste helft schaars voorkomt, de Mal. Hikayat Bayan Budiman in zijn frequentste vormen, hoewel door het raamverhaal aan het Papegaaibenboek verbonden, eer buiten dien cyclus te staan geacht zou moeten worden, dan dat men haar als een lid daarvan zou hebben aan te merken; een resultaat, zoo ik hoop, prikkelend genoeg om ook anderen tot een onderzoek, naar de mij niet toegankelijke handschriften, aan te zetten.

De letters aan het hoofd der kolommen N., T., Q., G., A., B., C., D., geven resp. aan Nachschabi's tekst, de vertaling van Rosen van den Turkschen tekst, Qâdirî's tekst, de verhalen in Gerrans's boek en de handschriften ook vermeld in de tabel boven.

N	T	Q	G	A	B	C	D	N	T	Q	G	A	B	C	D
	3								229						
	7								232						
1	30	1	1	1				12	243						
	36							12	248						
2	42	2		2				13	262						
	63							13	265						
3	67	3		4				14	266		8				
4	83	4		3				15	268	12					
	87							15	270	12					
	89							15	272	12					
5	128			5				16	4	10	10				
5	130			5 ^a				16	7	10					
5	136	7		5				16	8						
6	151	5	4	6				17	15						
	159							18	27	21		8		11	9
7	168	6	5					18	32						
7	178							19	47						
8		8						20	53						
8		9							62						
8		9						21	64	11					
8		25						22	71						
9	191		12	12	12			23	85						
9	197							24		18					
10	210									19					
11	224							25	92						

N	T	Q	G	A	B	C	D	N	T	Q	G	A	B	C	D
25	96							38							
25	102							39		32	9				
26		13						40	209	33	7	11			
27	109	15						41	218	34	3				
27	112							41	220						
27	117							42	225						
	120							42	228						
28		27						42	232						
28		28						43	236			7		10	8
29	202							44							
30	136	20						45	244	31	11				
31	139							45	244	29					
31	122	14								30					
31	125							46	249						
32	146	17						47	265			16	16	3	
32	149							48	262	16	2				
33	89			20	20	6	6	48	269						
34	154							49	279						
35	165	22	6					49	283						
35	169	24						50		35					
36	178	23						51							
37	191	26						52	291						
37	194														

Zooals men ziet is er van Nachschabî's boek niet veel overgebleven. Slechts 12 verhalen van de 52 (als men dit getal neemt over de 52 nachten waarin het werk verdeeld is) zijn er gespaard gebleven, en ook het raamverhaal is niet ongedeerd overgeleverd. Want bij Nachschabî, en ook nog bij Qâdirî, eindigt de tekst met de mededeeling dat de papegaai het gedrag van de vrouw aan Maimun na zijn terugkomst overbrengt, en deze haar dan van kant maakt 1).

1) Het begin van het raamverhaal bij Nachschabî levert Mobarek, te Dehulaka, diens zoon Maimun, diens huisvrouw Chodsche, de scharek (tiyung) als gezellin den bayan toegevoegd, maar geen ingeschoven tjempêrling verhaal. Bij Qâdirî is Mobarek vervangen door een Ahmed Sultan (het rijk wordt niet genoemd), en is de prins (verleider) een prins uit een ander land; ook hier geen **چمقوله**. Bij beiden wordt ook niet verhaald hoe de bayan gevangen is, en voorspelt hij aan Maimun de komst der kooplieden.

En stelt men daarnevens het feit dat de Maleische bewerking of bewerkingen aan de andere zijde zoo veel meer bevatten, dan ligt het voor de hand dat het onderzoek nog verder voortgezet zal dienen te worden, wat schrijver dezes niet kon doen, en waarvoor hij in den eersten tijd ook zeker geen gelegenheid zal kunnen vinden. Vermoedelijk zal een betrekken in de vergelijking van de door Garcin de Tassy, Pertsch en Schmidt nog verder genoemde bewerkingen van het Papegaaien-boek (zooals b. v. de Tota kahani, Suka bahattari, Hik. sukh ba sukh, Totâ itihâs, de teksten van Ghawwâci en Awâri) de plaats van de Hik. Bayan Budiman, zij 't slechts negatief, nog nader doen bepalen. Wellicht dat daartoe ook medewerken kan de vermelding van het feit dat in het hds. van den Heer Gerth van Wijk en in dat van van der Tuuk een *تضي حسن*, Kali Hasan, genoemd wordt als vertaler, en verteller (vervaardiger), met bijvoeging daarbij van het jaartal 773 der Hidjrah, 1371/72 A. D. De naam wordt meer dan eens genoemd. Zie hier de plaatsen.

In het begin van 't 13e verhaal: *Adapon kapada Hikayat ini dipindahken dari pada bahasa Parsi kapada Djawa (lees Djawi) oleh Kali Hasan.*

Vóór de 21ste vertelling: *Tjeritèra bayan yang ditjèritèrakan oleh Kali Hasan dalam Hidjrah alnabi sala allaho alaihi wa sallam, tudjuh ratus tudjuh puluh tiga tahun kapada tahun Dal 1).*

Voor het 24ste verhaal: *Démikian kisah Sultan Adam yang diriwayatkan oleh Kali Hasan, tatkala ija mêngadjar anak tjutjunja dari tjèritèra Bayan budiman.*

1) Dal nevens Hidjrah 773 schijnt niet goed samen te gaan, al houdt men er bij in rekening, dat niet de Javaansche wijze van schrikeldag-plaatsen (alip, ehe, djim awal, dje, dal, be, wawu, djim akir, d. i. de Turksch-Perzische), maar de Maleische (alip, ha, djim, dja, dal awal, ba, wawu, dal akir, d. i. de Arabische) toegepast werd. Immers 1311 Hidjr. = 1893/94 A. D. was een jaar Dal, en 1314 Hidjr. = 1896/97 A. D. een jaar Dal akir. Het verschil tusschen deze cijfers en 773, resp. 538 en 541 jaren is door 8 niet deelbaar.

En aan het slot: *Demikian kisahnja hikayat Bayan yang ditjeriterakan oleh Kali Hasim itu adapon tatkala mēngadjar anak tjuljunja demikianlah hikajatnja yang hamba dēngar itu tamat alkalam hikayat Bayan budiman.*

Hier zou deze inleiding kunnen eindigen. Als wij er nog iets aan toevoegen, dan is dit alleen om te doen zien dat ook Javanici er belang bij kunnen hebben het boek te kennen. Niet zoo zeer omdat het verband houdt met de groote Baktiyar en deze weer met de sērat Nawawi, waarop vroeger de aandacht reeds gevestigd werd, als wel om te wijzen op een rechtstreeksche afstammeling er van, die uitgegeven werd onder den titel Sērat Bayan budiman, pēksi mentjo pētak sagēd mitjara kados manusa, sarta tjariyosipun warniwarni ingkang mawi paedah, minongka pambukaning kalbu kang mamrih ing karahardjan, in de Bra Martani, 1887, No. 12 — 33. Die tekst bevat slechts weinige verhalen, waaronder die in de mij bekende Maleische teksten niet voorkomen; ook is het raamverhaal verjavaanscht en het 1^e verhaal van A gebruikt als het slot daarvan. De bayan leeft met zijn 99 gezellen in de Preanger (Pasundan). Hij verhuist van daar, wegens de droogte naar Surabaya, waar hij door de indringerigheid van een djohan hetzelfde lot ondervindt, als in het raamverhaal van C (zie den aanhang hierachter). Daardoor kan ki Djugul hem en zijn gezellen vangen, alleen hem behoudende. Hij verkoopt hem voor 100 rijksdaalders (ringgit) aan Maemun, die later naar Bali gaat om handel te drijven. De zoon van den regent van Surabaya is hier de verleider, en de vrouw van den koopman plukt den vogel aan het einde van het verhaal, in angst, dat hij het gebeurde aan haar man zal overbrengen (zie ingeschoven verhaal A 1) ¹⁾. Dit geschrift is een geheel ander dan de door den Heer Vreede in zijnen zoo hoogst gebrekkigen Catalogus behandelde Bayan budiman, die ik liever met van der Tuuk Tjantri of

1) Deze tekst is mij nog slechts oppervlakkig bekend, daar de tijd ontbrak hem gezet te lezen.

Tjatri zou willen noemen, daar dit boek, dat in het nieuw Javaansch in twee vormen optreedt ¹⁾, en dit misschien ook in het Madureesch doet ²⁾, veeleer te beschouwen is als een nabootsing van de Tantri, een proza-tekst en twee metrische, een in Dëmung en een andere gedeeltelijk in Kadiri maat ³⁾.

Ook dient er opgewezen te worden hoe men het belangrijkste van A 7 en 16, die beiden bij Nachschabî voorkomen, nl. de gave de taal der dieren te verstaan en de gave om zijne ziel in een ander lichaam te doen overgaan, terug vindt in den bekenden Javaanschen Angling darma roman, een roman, die wat zijn inhoud aangaat, zonder twijfel geheel exotisch is, maar desniettemin in de Javaansche litteratuur een belangrijke plaats bekleedt en een studie op zich zelf verdienen zou. Het aantal bewerkingen, die men gaandeweg in omvang ziet toenemen, is zeer beduidend, terwijl de teksten, ook daar waar zij een gedeelte uitmaken van een ander boek, zooals in de Tantri-redacties, meeren-deels behooren tot de fraaiere producten onder de Javaansche letteren, waaruit blijkt dat niet alleen de stof bij voorkeur behandeld is, maar deze ook bij voorkeur met smaak behandeld werd. Tot de Angling Darma literatuur behoort, zooals de Hollander indertijd reeds terecht heeft opgemerkt, ook de Hik. Sjahi Mërdan (Hik. Indradjaja), vgl. Vreede Catalogus bl. 211, en de uitgave van van Dorp te Samarang van 1873, die rechtstreeks berusten op den Maleischen tekst van dien naam. Voor wie beide verhalen kent, dat van Angling Darma en dat van Indradjaja, kan zulks niet twijfelachtig zijn; de beide verhalen gaan te zamen, tot in kleinigheden, tot in nietige details, immers zóó een weg, dat zij van elkander niet te scheiden zijn, al bestaat daarne-

1) Te Leiden Cod. 1822 en een hds. in het legaat van Van der Tuuk, Catalogus van Brandes no. 1199.

2) Te Leiden Cod. 2311 en een hds te Batavia, genoemd in de mededeeling van mijne bevinding omtrent den Catalogus van den Heer Vreede.

3) Vgl. hierbij de literatuur opgegeven in het Veth-album, bl. 147.

vens ook verschil in de eigennamen, in de kleur, en deels ook in het beloop van het verhaal. Wat de eigentlijke verhouding is, is nog moeielijk uit te wijzen. In geen geval is de Angling darma uit de Indradjaya gesproten, terwijl het omgekeerde door verislamiseering van het verhaal wel kan hebben plaats gehad, maar het zou ook kunnen zijn dat beiden op één prototype teruggingen, dat dan in Engelsch Indie gezocht zou moeten worden, reeds vrij oud zou moeten zijn, en meer op de Angling Darma zou moeten gelijken, dan op het andere boek. Want, het werd boven reeds gezegd, en zij hier nog even herhaald, in de Javaansche litteratuur begint de Angling darma klein, om later in rijker vormen op te treden, waarbij van sporen van Mohammedaanschen invloed niets valt te zien, wat ondenkbaar wezen zou als die latere bewerkingen op een Mohammedaansch gekleurden tekst zouden berusten, daar bij omwerkingen van een dergelijke (Moh.) stof, die slechts in den jongeren tijd vervaardigd zouden kunnen zijn, er altijd voldoende gespaard blijft om dien invloed te laten onderkennen, en — men ziet in het Papegaaienboek twee der belangrijkste Angling darma-episoden nog ieder op zich zelf voorkomen ¹⁾).

¹⁾ Voor de Indradjaya zie men vooral de laatste mededeelingen over dat boek van Dr. H. H. Juijnbold, in zijn bovengenoemden Catalogus, bl. 148—153, waar men bij bladz. 150 nog vergelijkte, behalve bl. 153, bl. 130 en 168. In den Catalogus van Prof. Vreede zie men met het oog op hetgeen hier als aanvulling nog gegeven werd, bl. 154, 196, 211, 309 en 412, maar vergete daarbij niet wat men daar vindt te controleeren aan de teksten en betrokken gedrukte litteratuur.

RAAMVERHAAL.

Na de mededeeling dat het een oud verhaal is, hetwelk men gaat verhalen, en dat het uit het Perzisch in het Maleisch werd vertaald (*dari pada bahasa Parsi dipindahkan kapada bahasa Djawi*), begint het raamverhaal.

Een zekere koopman in عجم, Kodja (hier steeds حوج) مبارك, was zeer rijk, maar kinderloos. Nadat hij een gelofte heeft gedaan, vrome armen te zullen voeden, wordt hem een zoon geboren. Dien jongen, die schoon en goed was, geeft hij, als hij een leeftijd van 5 jaren bereikt heeft, den naam Kodja ميمون, en als de jongen 15 jaar oud geworden is, en behoorlijk heeft geleerd, laat hij hem huwen met Bibi زينب, wier vader, almede een rijk koopman, bij hem daartoe voor zijne dochter een aanzoek deed. Ongelukkig was dit huwelijk geenszins.

Op een zekeren dag vindt Maimun op de markt een man, die een mannetjes-papegaai te koop aanbiedt, en daar 1000 dinaren voor vraagt, wat Kodja Maimun belachelijk vindt. De papegaai-zelf geeft hem daarin gelijk, maar voegt er tevens aan toe, dat hij alles wat gebeuren zou, reeds tien dagen vooruit weet 1). Hij vertelt hem, dat er 3 dagen

1) Er staat veel meer, nl. تنافي هات همب ن مناتو همب تالاكن سكلين عالم اين د باو تليكت همب تنافي بوكن همب اغكس ن دالم شرگت دان بوكن همب در فد جنس جن دان بوكن همب در فد ملايكة دان بوكن همب در فد مانسي تنافي همب الله تعالى سنفتياس مموج الله عز وجل دشن تولىس هتيكو بهو سكوغ ر علموكو سفوله هاري دان بارغ سواة فكريجان تاهوله Tusschen het 4e en het 5e verhaal noemt Bibi زينب den bayan شرگت ايسي.

later een karavaan uit *ببائل* zal komen om *سندل* te koopen, hij moest hem maar op conditie nemen en die *سندل* inslaan, dan zou hij later van de winst den prijs, dien hij voor hem geven zou, gemakkelijk kunnen betalen. Kodja Maimun doet wat hem gezegd wordt, en behaalt er groote winsten door.

Weer eens op een zekeren dag vindt hij op de markt een vrouwtjes-*tiung*. Ook deze koopt hij. Hij plaatst haar dicht bij den papegaai, en zit nu dagelijks te luisteren naar de vele verhalen, die de beide vogels elkander doen.

Zoo zit hij op een zekeren dag met hen te praten over de groote winsten, die de handel over zee geeft. Hij wordt daardoor belust zich daarin te steken.

Na eenig overleg met zijne vrouw gaat hij heen, haar den raad gevende in alles met de beide vogels te overleggen.

Eenigen tijd na zijn vertrek zit zij eens, aan hem denkende, voor het venster. Op dat oogenblik reed daar de prins voorbij. Zij zien elkander, hunne blikken ontmoeten elkander, en beiden geraken zij op elkander bekoord.

De prins wendt zich dadelijk tot een oude vrouw, om zich met Bibi *زينب* in betrekking te stellen, met zulk een gevolg, dat deze belooft reeds dien nacht hem te zullen komen ontmoeten.

Straks kleedt zij zich daartoe aan, doch op het punt van te gaan, herinnert zij zich de opdracht van haren man, en zij wendt zich tot de *tiung*, om er eerst nog eens over te praten.

De *tiung* houdt haar dadelijk streng hare plichten voor. Dit vertoornt haar zoo, dat zij het dier uit zijn kooi rukt en woedend tegen den grond gooit, wat het doodt.

De *bayan*, die dat gezien en gehoord had, houdt zich of hij slaapt, en zich moet laten wekken. Hij meent, dat hij haar haren zin moet geven, als hij voorkomen wil, dat zij hem op dezelfde manier behandelt, en een list moet verzinnen om haar toch tegen te houden. Hij raadt haar aan te gaan, en haar gegeven woord gestand te doen. Zij had zich niet tot de domme *tiung* moeten wenden, dat was een wijfje en als zoodanig afgangstig; zij zou het

zeker ook aan haren man oververteld hebben, wat hij niet zou doen. Daarvoor — zegt hij — zou hij zich wel wachten, want het mocht hem eens vergaan als den *bayan*, wiens veeren door zijne meesteres werden uitgeplukt.

Op deze wijze weet hij hare nieuwsgierigheid gaande te maken. Zij vraagt dan ook dadelijk wat dat voor een geschiedenis is, en zoo geraakt hij aan het vertellen van zijn eerste verhaal, na haar eerst nog meer geprikkeld te hebben, met haar nog eens aan te raden toch te gaan, daar de prins wachtte, en hij den volgenden morgen zijne vertelling wel zou kunnen doen.

Nauwelijks is het verhaal ten einde of opnieuw raadt hij haar zich weg te spoeden, doch als zij de deur bereikt, breekt de morgenstond aan, en is het voor dien dag te laat geworden.

Den daarop volgenden avond kleedt zij zich weder. Gereed om heen te gaan, zegt zij den *bayan* weer goeden dag. Weer weet hij haar door eene vertelling den tijd te doen vergeten tot het te laat is.

Het dier slaagt er in dit vol te houden tot dat eindelijk haar man van zijn reis is teruggekeerd, de aanloopen tot zijne vertellingen telkens zeer aardig nemende, en zijne rol goed volhoudende.

De eentonigheid in de discoursen tusschen het dier en de vrouw van Maimun, welke haast onvermijdelijk zou zijn geweest, als zij niet door eenige afwisseling gebroken werd, is bijv. verminderd door in het gedeelte tusschen de 6^e en 7^e vertelling eene schildering van den gemoedstoestand van den prins in te vlechten, die haar ten huize van de oude vrouw te vergeefs wacht 1). Tusschen het 11^e en het 12^e verhaal zendt hij de oude vrouw nog eens tot haar, en geeft Bibi *زينب*; op nieuw de belofte te zullen komen. Zij gaat nu zelfs een eind mede, maar keert halverwege terug, daar zij in hare haast den *bayan* had vergeten. Tusschen het 15^e en 16^e verhaal begint zij in te zien, dat de vogel haar

1) Hoogst gebrekkig.

eigenlijk door dat vertellen aan den praat houdt, doch zij zegt hem, tusschen het 16de en 17de, toch weder een wijfje toe, en belooft ook, tusschen het 17^e en het 18^e verhaal, hem tot zoon aan te zullen nemen, welke laatste beide aanbiedingen het dier echter van de hand wijst.

Tusschen het 18^e en 19^e verhaal komt Bibi بينب; blijkbaar tot inkeer, en vóór het 21ste vraagt haar Siti جوريه, de dochter van den grootvizier, om haar het dier, welks gave van vertellen bekend en beroemd was geworden, voor eenigen tijd te leenen. Zij treedt daarin, op raad van den *bayan*, niet, en zoo kan hij (volgens één exemplaar) haar nog een vertelling, de 22e, doen, als zij weder om den prins gaat denken, volgens een ander nog een drietel (22—24), tot haar man terugkeert.

Reeds eenigen tijd, zoo is dan het slot van het beloop van het raamverhaal, had Bibi بينب; naar haren man zitten verlangen, en trachtte haar de *bayan* daarbij afleiding en troost te geven. Op een zeker dag komt haar een harer meiden, die zij naar de markt had gezonden, het bericht brengen, dat Kodja ميعون terug is. Zij laat alles gereed maken om hem te ontvangen, en gaat zich, op raad van den vogel, zeer fraai kleeden. Terwijl zij daarmede nog bezig is, komt hij thuis. Als de eerste vreemde wat voorbij is, verhaalt zij hem, dat zij den *bayan* beloofd had, hem (haren man), als hij (de *bayan*) waarheid zou hebben gesproken, toen hij haar voorspelde, dat haar man spoedig terugkeeren zou, te vragen hem los te laten en weer in vrijheid te stellen. Het wordt haar toegestaan. Zij haalt den vogel, wrijft hem met olie en reukwerk in, en doet hem een gouden keten om den hals, hem daarna loslatende. Op de vraag van het dier, waarmede hij die goedheid zou kunnen vergelden, antwoordt Maimun: met eenmaal om de zes of zeven dagen hen te komen bezoeken, wat het dankbare dier, als hij zijne gezellen weder teruggevonden heeft, sedert om de vier of vijf dagen geregeld doet.

INGESCHOVEN VERHALEN.

1. *De papegaai geplukt door de vrouw.*

De vrouw van een koopman in استمدول begaat overspel, als haar man eens op reis is gegaan. Nu hadden zij een papegaai in huis, maar deze verklapte haar niet. Intusschen was de koopman toch koeler tegenover zijn vrouw geworden. Daarom meende zij, dat hij het wel had gedaan. Gedurende een afwezigheid van haren man, plukt zij een vogel uit wraak al zijne veeren uit, en laat hem daarna vliegen. Hij vlucht weg en versteekt zich bij de afvoergoot van de keuken (tèmpat orang mēmbuwang ayar pēmbasah bēras). Zij denkt, dat hij dood is en geeft voor, dat hij door de kat werd opgegeten. De koopman onderzoekt en vindt de veeren van den vogel en niet zijn lijk, en maakt de gevolgtrekking, dat zijn vrouw het dier heeft gedood. Hij jaagt haar weg. Zij neemt hare toevlucht op het graf van een *seh*, hopende en biddende tot haren man weder te mogen terugkeeren. De vogel, die zich op de plek waar hij zich verstoken had, gevoed had met den afval van rijstkorrels, die door die goot gingen, komt, als zijne veeren weer zijn aangegroeid, weer voor den dag, en begeeft zich naar het graf van den kluizenaar, dat de vrouw van den koopman schoon hield en waarbij zij was gaan bidden. De *bayan* spreekt haar nu zonder zich te laten zien aan, en eischt van haar, die meent dat de overleden *seh* tot haar spreekt, dat zij haar hoofdhaar en haar wenkbrauwen afseheren zal. Als zij het gedaan heeft, vertoont hij zich, en zegt hij haar, dat hij het was geweest die gesproken had, doch hij belooft haar ook, haar, als haar haren weder aangegroeid zouden zijn, weer bij haren man te brengen. Hij verzorgt haar en begeeft zich later tot den koopman.

Dezen vertelt hij, dat hem in der tijd een kat gepakt had, doch dat de vrouw van den koopman, die na haar verwijdering uit des koopmans woning, het graf van een zekeren *seh* schoon hield, hem door hare gebeden weder in liet leven teruggeroepen had. De koopman gaat haar halen en neemt haar weder in huis, waar zij verder gelukkig samen leven.

2. *Taif* (Wirawara).

Een koning, ¹⁾ *نبرستان* geheeten, onthaalde eens al zijn hoofdofficieren (*hulubalang*). Bij die gelegenheid kwam er een krijgsman, *طایف*, uit ²⁾ *عرق*, met vrouw en kinderen, hem zijne diensten aanbieden. Hij had gehoord dat hij goed was voor zijn onderdanen, bij zijnen vroegeren heer was wat hij deed niet in het oog geloopen. De vorst neemt hem aan en geeft hem wat hij aan ieder krijgsman pleegde te geven. Bij een der feesten om de 3 dagen, bluft *طایف*, als er flink gedronken is, dat er niemand den koning zoo trouw is als hij. Daardoor valt hij in ongenade. Nu hoort de koning op een zekeren nacht daarna een stem (klagend) roepen: „Ik ga heen, wie zal mij terug kunnen brengen”. Hij gaat zien wie er sprak. *طایف* stond bij het paleis op wacht. Deze bericht, dat hij reeds drie nachten hetzelfde had vernomen, maar zich niet had durven verwijderen. De vorst zendt er hem op uit, om een onderzoek in te stellen. Hij vindt eene schoone vrouw, die hem mededeelt, dat zij het paleis van dien koning bewaakte, maar nu heenging, als men haar niet wist te weerhouden. Op een vraag om nadere inlichting, zegt zij, dat het met het geluk van den koning is gedaan, en zijn leven op het einde loopt. Hoe dat af te wenden, vraagt de krijgsman.

1) Bedoeld moet zijn van *نبرستان*

2) Tot tweemaal *عرق*

Slechts als hij zijn liefste kind uit eigen beweging doodt en 't zoo wil opofferen, is 't antwoord. Hij haalt zijn kind en staat gereed het te dooden, als de vrouw hem weerhoudt en zegt dat zij voldaan is. Hij brengt zijn kind weer naar huis en geeft dan den vorst, die alles in stilte had bijgewoond, te kennen, dat het geluid van een twistend echtpaar was gekomen. De vorst glimlacht en schenkt hem den volgenden dag een eigen rijk.

3. *De bloem der echtelijke trouw.*

Een mooie vrouw was met een jaloerschen man gehuwd. Deze durfde haar niet alleen laten, maar dientengevolge ging hij er ook niet op uit om zijn onderhoud te zoeken en op het einde bezaten zij niets meer. Door zijne vrouw aangespoord om toch te gaan, bekent hij haar, dat hij bevreesd is, dat zij hem na zijn vertrek ontrouw worden zal. Dit geeft haar aanleiding het volgende verhaal te doen.

a. Een vrouw was eens gehuwd met een man die in het geheel niet jaloersch was. Zij geeft zich moeite het hem te maken, doch het gelukt haar niet. Als reden voor zijn onverstoorbaarheid geeft hij op, dat hij eene ontmoeting had gehad met eene vrouw, wier man zich in een olifant veranderden kon, en haar dan boven op zijn rug overal met zich nam om haar in het oog te houden. Eens ergens bij een boom liggende slapen, was hij, opgeschrikt door de komst van dien olifant, in dien boom geklommen, maar spoedig daarop, terwijl die olifant sliep, door haar uit den boom geroepen, en zij hadden zich samen op den rug van het dier vermaakt. Zij had toen den veertigsten knoop gelegd in een touw, dat zij bij zich droeg, om er controle op te houden hoevele malen zij haren man al had bedrogen. Hij was weer in den boom geklommen. Daarna was de olifant ontwaakt en heengegaan. Maar sedert was hij niet jaloersch meer, daar hij inzag, dat het toch niet gaf.

Wat zou het hem dus geven of hij al bij haar bleef; als zij hem wilde bedriegen, kon zij het toch. Maar hij behoefde

niet ongerust te wezen, zij had een bloem, die zij hem op zijn reis zou medegeven en een kleed; als zij iets tegenover hem misdeed zou die bloem verwelken en dat kleed vergaan. De man gaat op reis. Zoo komt hij ergens in een koninkrijk, waar een jonge schoone koning heerscht.

Door geschenken, krijgt hij van den vorst verlof zijn rijk te zien. Onderwijl heeft zich de drooge tijd ingezet. Alles verwelkt, maar des koopmans bloem niet. Dit trekt de aandacht van den vorst en deze hoort nu op zijn navragen van hem wat de beteekenis van die onverwelklijkheid is. De vorst glimlacht alleen even. In zijn paleis teruggekeerd, ontbiedt hij een schoon en vertrouwbaar jongman, en dezen zendt hij tot des koopmans vrouw met de opdracht haar op welke wijze ook te verleiden. Deze jongeman zocht hulp bij eene oude vrouw, die zich voor hem tot des koopmans vrouw wendt. Deze geeft schijnbaar toe, maar haar eigenlijke doel is hem er in te laten loopen, tot zijn straf en om zich tegenover haren man juist op haar standpunt te kunnen handhaven. Zij zegt hem dat hij het ruchtbaar moet maken, dat hij naar haar verlangt, en als hij weer tot haar komt, laat zij hem door haar lieden in een kuil, die zij had laten graven, leiden en deze daarna sluiten, hem daarna dagelijks van voeding voorziende. Zoo kwam die jonge man maar niet terug. Een tweede, dien de koning zendt, ondergaat hetzelfde lot. Zoo ook een derde en een vierde. Daarop stelt de vorst zijn grootvizier tot zijn plaatsvervanger aan en gaat hij zelf, bevelende voor te geven dat hij ziek is geworden. Hij doet onderzoek bij die oude vrouw naar de door hem gezonden. Zij weet niet waar zij gebleven zijn. Ook de koning wordt bij haar geïntroduceerd, maar krijgt van haar hetzelfde te verrichten, terwijl zij bij de reeds gevangen lieden laat navragen wie hij is. Zij doet hem ¹⁾ weten, dat zij ervaren heeft wie hij is, en laat hem verstaan wat er met zijne lieden is geschied. Hij verontschuldigt

1) De tekst is hier hopeloos in de war.

zich zeer, beschenkt haar rijkelijk, en noemt zich haar zoon. Teruggekeerd, laat hij den koopman roepen. Deze verneemt nu alles wat er is geschied, en keert spoedig daarop verheugd naar huis terug.

4. *De timmerman en de goudsmid vrienden.*

Een timmerman (*srimala*) en een goudsmid waren vrienden. Wat zij verdienden, deelden zij met elkander. Toen er eens een schrale tijd kwam, besloten zij samen naar een ander land te gaan, doch ook daar vonden zij geen werkgevers. In het rijk, waarheen zij getogen waren, was men heiden (afgodendienaar), en nu kwamen zij eens voorbij een tempel, waarin een gouden afgodsbeeld stond. Zij spraken af te doen, of zij van hetzelfde geloof waren als de bewoners van dat land, zóó hun vertrouwen te winnen en dan dat beeld te stelen, dan zouden zij voldoende bezitten voor zich, en zelfs voor hun nakroost. Zij doen wat zij besloten hadden, weten zich door hun voorgegeven vroomheid het vertrouwen zoo zeer te verwerven, dat men aan hen de verzorging van dat beeld toevertrouwt, en gaan dan na eenigen tijd tot de hoofden der plaats, aan dezen berichtende, dat des nachts de godheid te kennen had gegeven de plaats te zullen gaan verlaten, omdat het er zoo anders was geworden dan vroeger. Men tracht door grootere devotie de godheid te verbidden en beschenkt de beide werklieden in goud en in zilver, hun verzoekende goed op het beeld te willen passen. Zij nemen nu het beeld weg, begraven dat ergens in het bosch, en geven dan luidruchtig te kennen, dat de godheid toch is heengegaan. Men gaat overal zoeken, doch vindt het beeld niet terug.

Nu zeggen zij dat zij er naar zullen gaan zoeken. Zij ontvangen nog een geschenk en de opdracht straks de godheid, als zij haar teruggevonden zullen hebben, te verzoeken toch weer tot hare oude verblijfplaats terug te keeren. Zij koopen zich een wagen, en gaan heen, halen het beeld en verbergen het weer elders op een eenzame

plek, en halen dan van daar, er te zamen naar toe gaande, van de gouden beeldjes ¹⁾, tot zij rijk zijn. Na eenigen tijd maakt de hebzucht zich van den goudsmid meester. Hij neemt de beeldjes weg, verbergt ze weer ergens anders, en noodigt dan den timmerman uit, om met hem weer eens goud te gaan halen. Het blijkt dat het goud verdwenen is. De goudsmid grijpt den timmerman aan, en beschuldigt hem dat hij het gestolen zou hebben. Deze betuigt zijn onschuld: de Heer had gegeven en genomen.

In hunne verhouding komt nu eene verandering, niet van de zijde van den timmerman, want deze blijft dezelfde tegenover den goudsmid, maar van dien van den goudsmid, en daardoor komt de timmerman tot het besluit dat deze de dief moet zijn. Om hieromtrent tot zekerheid te komen verzint hij een list. Op de markt eens een man vindende met twee jonge beeren, koopt hij dezen. Hij neemt ze mede naar huis, en maakt een pop, die sprekend op den goudsmid gelijkt. Daarop vraagt hij aan dezen om oude kleeren van hem, en bekleedt de pop daarmede. De jonge beeren voedt hij dagelijks bij (op, *dias*, staat er) die pop. Na eenigen tijd noodigt hij de beide kinderen van den goudsmid ten zijnent, brengt ze naar een vertrek, waarin hij ze opsluit, en gaat vervolgens met de twee jonge beeren naar buiten, waar hij aan het publiek vertelt, dat de beide kinderen onder het spelen gevallen zijn en toen beeren waren geworden. De goudsmid grijpt hem en brengt hem voor den rechter. De timmerman houdt daar vol, dat hij waarheid had gesproken. Als hem ook de rechter op het ongelooflijke van het feit wijst, brengt hij in herinnering hoe

a. God eens iemand, die den profeet Isa had willen verzoeken, in een aap had veranderd,

en verzoekt hij de beeren slechts los te laten om te zien of het de kinderen van den goudsmid zijn of niet. De jonge beeren loopen dadelijk op dezen af, klimmen hem op zijn schoot en laten zich zelfs van daar niet weggagen.

1) Meervoud; incongruent met het voorafgaande.

Tegenover dit bewijs bezwijkt men. Men veronderstelt, dat de goudsmid het een of ander moet hebben misdaan en raadt hem tot inkeer te komen, opdat God zijnen kinderen hunne vroegere gedaante weder terug moge schenken. Hij bekent den timmerman eenigen tijd later zijne schuld, deelt zijn fortuin met hem, en krijgt dan zijne kinderen van hem terug. Sints dien tijd zijn zij geen vrienden meer als voorheen.

5. *Het jong van den papegaai en het jong van den wezel.*

Een papegaaienpaar had eens 3 jongen, en bij denzelfden boom, waarop zij in een hol verblijf hielden, huisden ook wezels (*tjerpčlay*), die ook een jong hadden. Deze jongen waren vrienden met elkander, maar de papegaaien waarschuwden hunne jongen voor den wezel, die een trouweloos dier is. Het mannetje verhaalt hun van

a. een jonge دک ¹⁾, die met een koopmanszoon bevriend was. Dit was ook tegen den zin van de ouders, doch goede raad hielp niet. De jonge دک bracht er een verandering in. Eens met den koopmanszoon schaak spelende, verloor hij. Nu werd hij boos en wierp hij de stukken zijnen vriend in den schoot. Deze trekt zijn mes en verwondt den jongen دک , maar wordt op zijn beurt gewond, als hij het mes even heeft neergelegd en dit door den jongen دک is opgepakt en hem toegeworpen. Opnieuw houden de apen-ouders ²⁾ hun kind het gevaarlijke van zulk een vriendschap voor. Toch luistert hij niet. Als hij weer beter is, gaat hij zijn vriend, die intusschen nog niet hersteld is, weer opzoeken. Omdat men den koopman had doen weten, dat het eenige geneesmiddel het hart van een دک zijn zou, laat deze het dier, als het weer eens komt, alhoewel zijn zoon gezegd had, dat hij liever sterven wilde, dan de oorzaak

1) Bedoeld moet zijn 't Mal. دک , aap.

2) De papegaaien staat er.

zijn van den dood van zijn vriend, pakken en dooden, en zijnen zoon het hart toedienen, waarna hij herstelt. Ook den papegaaien gaf het niets. Nu wordt het jong van de wezels door een jongen gezien en medegenomen. De beroofde ouders gaan tot den jakhals om raad. Nu hun kind weg is, kunnen zij niet verdragen, dat de papegaaien nog jongen hebben. Zij moeten, raadt de jakhals, als de jongen komt, eerst niet wegloopen, en het dan langzaam zóó doen dat de jongen het nest van de papegaaien bereikt, dan zal hij van zelf ook hun jongen wegnemen. Dit gebeurt. De jongen ziet het nest, wacht tot den avond en sluit het dan af. De papegaaien bemerken den volgenden morgen dat dit is geschied. Zij begrijpen dat zij het aan de wezels te wijten hebben, maar nemen het besluit zich allen dood te houden als de jongen zal komen om hen te pakken. De jongen geraakt in den waan dat het zoo is, hij werpt ze een voor een op den grond, behalve den laatsten, ouden papegaai, omdat hun list aan den dag komt, doordat de anderen te vroeg op- en wegvliegen. In zijn woede wil hij den papegaai dooden, doch deze voorkomt dat door hem er op te wijzen, dat hij beter doen zou hem voor 1000 dinaren te verkoopen, daar hij, al at hij hem op, aan hem niet eenmaal een maal hebben zou. Hij vertelt hem verder, dat hij de geneeskunde verstaat, en raadt hem hem maar aan den koning te verkoopen, die juist aan psoriasis leed. De jongen doet dat. Den onwil hem te koopen, overwint de papegaai zelf. Hij geneest daarop den vorst, vraagt dan later hem zijne vrijheid terug te schenken, krijgt deze en vliegt dan naar vrouw en kinderen terug.

6. *De vier werklieden en het levende beeld.*

Een asceet (زهيد), een timmerman (سري مالا)¹⁾, een goudsmid en een wever zijn samen eens op weg naar eenzelfde stad, en verblijven bij die gelegenheid op een zekeren nacht

1) Bedoeld is met deze uitdrukking een houtsnijder, schrijnwerker.

op eenzelfde plek. Zij spreken af dat zij om beurten de wacht zullen houden, daar het daar onveilig is. Het eerst doet dat de timmerman. (Om zich den tijd te korten) maakt hij van een stuk hout dat hij er ziet liggen, en zoo groot is als een mensch, een zeer schoon vrouwebeeld. Het is gereed, als zijn wacht om is. Nu wekt hij den wever. Deze weeft voor het beeld kleederen, en doet het deze aan. Dan komt de beurt aan den goudsmid, die het nu sieraden verschafft, waardoor het nog fraaiër wordt, en daarna nog aan den asceet. Als deze het schoone gewrocht van zijne gezellen gezien heeft, betreurt hij het, dat er het leven aan ontbreekt. Hij smeekt God er leven aan te schenken, en zijn gebed wordt verhoord. Doch wat geschiedt er nu? Den volgenden morgen maken allen, als zij wakker zijn geworden, aanspraak op de vrouw. Aan hun twisten komt slechts een einde, doordat de asceet voorslaat zich naar de stad te begeven (om de zaak daar te laten uitwijzen). Onder weg ontmoeten zij een schoonen jongen man.

(Zij vragen hem om scheidsrechter te zijn, maar hij verklaart hun dadelijk), dat het zijn e vrouw was, die zijn huis was ontvlucht, en hem tevens bestolen had. Ook het hoofd van de wacht, op wien zij stuiten, beweert daarop, dat zij, de weduwe zijnde van zijn broeder, een koopman, hem toekwam, en dat de moord op hem gepleegd voor hunne rekening moest zijn. Zij begeven zich tot den rechter, maar ook deze verklaart haar voor een der zijnen, een zijner bijwijken. Hij wil zich, tot groot hartzeer van alle anderen, van haar meester maken. Als de zaken zoo staan, komt er een jonge man, dien niemand kent, en den raad geeft in deze zaak uitsluitel te gaan vragen aan een boom, ergens midden op een veld. Daar gekomen brengt ieder er zijn aanspraken nog eens voor. De boom splijt zich in tweeën, en de vrouw begeeft zich in den boom. Men hoort een vrouwestem zeggen: Alles keert weer terug tot zijn oorsprong, en de boom sluit zich weer, tot wanhoop van de zeven achterblijvenden.

7. *De gave de taal der dieren te verstaan.*

Een koning van Hindostan had een zeer schoone vrouw, waar hij zeer veel van hield. Een groot liefhebber van de jacht tevens, ziet hij eens een zeer fraaie vrouwelijke slang spelen met een zeer leelijken mannelijke. Hij trekt zijn zwaard, en slaat den mannetjesslang dood. Het wijfje ontkomt, en hij zet zijne jacht voort. De wijfjesslang was evenwel gewond. Zij ijlt naar haren man en verhaalt deze, als hij naar de oorzaak vraagt, dat de koning haar had willen grijpen, dit mislukt was, maar hij toen naar haar had gehouwen. Haar man, de koning der slangen, besluit den koning te gaan dooden, daar hij haar had moeten kennen, als zijne vrouw, en begeeft zich naar het paleis van den koning van Hindostan, zich veranderende in een zeer kleine slang (*ular sēni*). Als naar gewoonte gaat bij die gelegenheid de koning, van de jacht terugkeerende, zijne gemalin zijne avonturen zitten verhalen, en zoo verneemt de slang, die zich op een presenteerblad had verborgen, wat er eigenlijk was geschied. Op het oogenblik dat de koning zich ter ruste gaat begeeven, vertoont hij zich. Hij weerhoudt den koning hem te dooden, zegt dat hij met het plan was gekomen hem om te brengen, maar hij hem nu tot belooning iets schenken wil. De koning laat het aan hem over. Hij geeft hem de kennis van alle talen (ook die der dieren), doch wijst hem er op, dat slechts één mensch te gelijk die kennis kan bezitten, daar hij, die haar een ander leert, onvermijdelijk daardoor den dood zal vinden. Hij neemt afscheid, ziet dat de koning waarheid sprak, en doodt zijne vrouw, die vrouwtjesslang. Eenigen tijd daarna hoort nu de koning van Hindostan, teruggekeerd van de jacht en door zijne gemalin met odeuren opgefrischt wordende, twee kakkerlakken (*lipas*) op zijn kussen met elkander praten. Het wijfje vraagt het mannetje voor haar iets van de odeur, als de koningin iets mocht laten vallen, te kapen, dan zou ook zij hem kunnen insmeeren, maar

het mannetje antwoordt, dat de koningin daarvan erg zou schrikken. Dit doet den koning in een lach schieten. Op de vraag der koningin waarom hij lachte, zegt hij haar dat en hoe hij het vermogen de dieren te verstaan, had verkregen. Sedert dien tijd houdt de koningin niet op met vleemen ook haar de taal der dieren te leeren verstaan en dat zelfs niet als zij verneemt, dat dat zijn dood zou zijn; zij dreigt hem zelfs met haren dood. Reeds heeft hij het besluit genomen haar haren zin te geven, daar hij zonder haar niet leven kan, en hij haar dus niet wil zien sterven, voordat hij zelf van het leven afscheid heeft genomen, doch vraagt nog zeven dagen uitstel. Hij viert in dien tijd vroolijk feest. Op den zevenden dag komt hij toevallig bij den vijver in zijn tuin, waarin in het midden een heerlijk groen eilandje. In het fraaie daar aanwezige paviljoen ging hij met zijne gemalin en zijn stoet zitten. Weer hoort hij een gesprek tusschen twee dieren, een geitenpaar. Het wijfje, hoogst drachtig, verlangt van het heerlijke gras van dat eiland. Het mannetje begeeft zich te water, maar spoedig bespeurende, dat hij het eiland niet zal kunnen bereiken, keert hij terug. Het wijfje houdt vol, en zegt dat zij het niet te boven zal komen, als zij haren zin niet krijgt. Doe wat gij niet laten kunt, zegt haar man, even goed als gij weer een man zult kunnen krijgen, als ik mocht omkomen, kan ik weer een vrouw krijgen, als dat met u gebeurt; ik ben niet als de koning van Hindostan, die alles doet wat zijn vrouw hem zegt. De koning moet hem geheel gelijk geven, en zijn antwoord aan de koningin is dan ook nu, als zij er weer om vraagt haar nu die kunst te leeren, weer dreigende zich te dooden, als het niet geschiedt, geen ander dan dat van den mannetjesgeit aan zijn wijfje, en de koningin doodt zich niet ¹⁾).

1) Dit verhaal vindt men met het volgende in C tusschen 23 en 24.

§. De prins met den ouden man, de kikvorsch en de slang.

Een koning laat twee zonen na, van welken de oudste hem opvolgt. Deze besluit zijn broeder te dooden, die evenwel zulks vernemende, goud (۱) (۱) medenemende, wegvlucht. Op zijn zwerftocht ontmoet hij eerst een in zijn eentje op den weg dansenden ouden man. De reden dat hij dit doet, geeft deze hem te kennen, was dat hij gedroomd had, dat er een prins daar voorbij komen zou, en deze hem een pond goud zou schenken. De prins schenkt hem zijn goud. De oude man voorspelt hem dat hij, zoo God het wil, later koning worden zal. Iets verder gegaan, ziet hij dat een vrouw hem achterna gaat. Zij zegt hem te willen volgen en نفاقه te heeten. Hij staat het toe. Weer iets verder komt hij bij een vijver. Daar willende baden, ontdekt hij een slang en een kikvorsch. De laatste is evenwel gewond en bebloed, doch de slang kon hem niet beet krijgen. Toch was de kikvorsch reeds vermoeid. Hij smeekt den prins aan de slang te vragen hem te laten gaan, daar hij voor vrouw en kinderen had te zorgen. De prins verzoekt (de slang iets anders te nemen). Deze zegt hem dat de kikvorsch juist tot onderhoud van zijn gezin moest strekken, en hij hem er dus iets voor in de plaats moet geven. De prins snijdt een stuk vleesch uit zijn dij en werpt hem dat toe. In zijn hol gekomen, zendt zijn vrouw hem, vernomen hebbende, wat de oorsprong van het vleesch is, den prins achterop, om deze te gaan dienen. Op zijne bede tot God, verandert hij in een mensch, en ook hij sluit zich bij den prins aan, onder den naam مخلص^{۲)}.

۱) Hier zal wel een verwarring van کانی en کتی aangenomen moeten worden.

۲) Hier moet ergens een lacune zijn. مخلص is de naam van den kikvorsch die den prins evenzoo in menschelijke gedaante volgt. De naam van den slang is hier blijkbaar خالص, zie beneden.

Met hun vieren gaan zij verder. Zoo bereiken zij een zeker rijk. De prins biedt daar door tusschenkomst van den grootvizier zijne diensten aan. Als de koning hem gezien heeft, komt hij dadelijk tot het besluit hem met zijne dochter te laten huwen, en hij eert hem zeer. Nu verliest de vorst, eens naar de rivier gegaan, een erf-ring in het water, wat hem zeer verdrietig stemt. Hij laat den prins roepen, wellicht dat hij den ring zal kunnen krijgen. Hij vraagt het hem, en zegt hem tevens de prinses toe. De prins belooft het te zullen probeeren. Zijne gezellen hem droevig ziende, vragen hem wat er aan schort. *مخالص* belooft hem den ring te bezorgen. Hij duikt hem, onder water weer een kikvorsch geworden zijnde, voor hem op. De ring wordt den koning weer gegeven, maar de prins slechts beloofd met een geschenk. Nu wordt evenwel de prinses, als zij zich in den hof vermaakt, door een slang in haren voet gestoken. Geen der doktoren is in staat haar te helpen. Dan laat de koning omroepen, dat wie haar maar zal genezen, haar echtgenoot zal zijn, en dan, nog over zijn eenige dochter zittende te denken, schiet hem de jonge man te binnen, laat hij hem roepen en vraagt hij hem of hij haar helpen kan, dan zal hij zijn schoonzoon worden. Hij wil het probeeren, maar eerst met zijn gezellen overleggen. *خالص* neemt het op zich (?). *نفقل* wordt tot den koning gezonden om om den ring te vragen. Daarna worden zij bij de prinses gebracht. *خالص* beveelt het gordijn te laten vallen, gaat daarachter, laat de prinses, behalve haren gewonden voet, onder een spreij gaan liggen, beveelt dan allen heen te gaan, verandert zich in een slang, zuigt het vergift uit, dat hij weer uitspuwt, tot het geheel verwijderd is, en de prinses weer overeind komt en braakt (?). Dit berichten zij den koning, die, verheugd over het herstel van zijne dochter, den prins omhelst en eert, en alles in gereedheid laat brengen om 40 dagen feest te vieren. (Lacune) ¹⁾.

1) Dat verhaal vindt men met het voorafgaande in C tusschen 23 en 24.

9. 's Vorsten bijwif en de schilder.

Een koning in Hindostan had een zeer schoon en kundig bijwif, *سري* geheeten, zeer bij hem in de gunst, zoodat hij niet van haar kon scheiden. Nu was er een schoone jonge man, die zeer mooi kon schilderen, *فرهد* genaamd, van wien de koning ook veel hield, en die tevens altijd in zijne omgeving was, doch slechts behoefde te schilderen. (Wie hem wat vroeg te schilderen, voor dien deed hij dat). Nu kwam er op zekeren dag een dienaar des konings, die hem een *رمل* vroeg te maken. Hij deed dit zeer fraai. Het stuk wordt in het paleis gebracht. *سري* ziet het, vraagt wie het gemaakt heeft, verneemt het, en maakt nu een eender borduursel. Als daar een doek van gereed is, ziet de koning het werk, en hij prijst dat zeer. *سري* geeft te kennen dat zij het uit het hoofd deed, terwijl onderwijl de gedachte bij haar levendig wordt met *فرهد* te huwen ¹⁾. De koning begeeft zich weer naar buiten, en draagt *فرهد* op om een *رمل* voor hem te teekenen. Ook deze brengt de koning aan *سري*, die begeerig wordt *فرهد* te aanschouwen. Als zij gereed is, geeft zij haar borduursel aan den vorst, die haar werk aan *فرهد* laat zien, en ook hij begint nu te verlangen dat zij één zouden worden. Iets later ziet *سري* den teekenaar van uit haar venster, en steeds heviger blaakt haar liefdevuur. Een harer *رمل* laat zij hem brengen om uit te teekenen. Hij doet dit, na 10 dagen is het gereed, en hij laat het haar aanbieden met de boodschap, dat als zij dat zal kunnen borduren, zij zeer kundig moest zijn. Zij doet het in 5 dagen, zendt hem haar werk en laat er bij zeggen dat zij het deed in de helft van den tijd, hetgeen hem weer in zijne liefde versterkt. Spoedig daarop ziet hij haar in een venster, als hij ter audientie gaat, en zij

1) ? De tekst is schromelijk in de war.

naar hem uitziet. Zij geeft hem door teekenen te kennen wat zij voor hem gevoelt, en sedert vervallen سري (?) en فرهد zeer van uiterlijk. Als de koning dat van سري bespeurt, begrijpt hij, dat zij op فرهد verliefd is, en hij besluit hen te bespieden, wat hem gelukt. De koning dreigt haar met hem te zullen dooden, wat zij verkiest boven alles; dan dreigt hij hen op verschillende plaatsen te zullen laten ombrengen, wat zij bidt, dat niet moege gebeuren. Ook فرهد bekent den koning zijne liefde voor سري, er naar ondervraagd zijnde, maar vraagt vergiffenis. Spoedig daarop maakt فرهد, die nog steeds voor den koning moet schilderen, eene schilderij سري en zich zelf voorstellende. 's Konings woede wordt daardoor opnieuw gaande gemaakt, hij laat zelfs den kali roepen om te oordeelen, maar deze zegt hem dat er geen reden tot een doodvonnis is gegeven. En nu zegt ook فرهد, dat het hem onmogelijk is سري te vergeten. Goed dan, heet het uit 's konings mond, haal mij den kop van een tijger. فرهد neemt een zwaard en gaat de wildernis in. Daar vindt hij een ouden man. Deze met hem begaan, leent hem een اسم الله الاعظيم. Hij vindt een tijger, kan deze besluipen en slaat hem den kop af. Dien kop biedt hij den koning aan. Nu moet hij een dollen olifant bestrijden. De koning laat zijn olifanten-chef, hem zelfs belovende hem grootvizier te zullen maken, er een uitzoeken, die فرهد zeker verslinden (?) zal. Het beest stort op فرهد los, doch deze zegt zijn esmu op, en heft een geschreeuw aan, dat den olifant doet deinzen en wegvluchten. Hoeveel moeite de olifanten-chef zich ook geeft hem tot staan te brengen, het gelukt niet; het dier sleept hem mede de wildernis in. فرهد bekent die esmu te hebben, doch moet nu tegen twee bekende kampvechters strijden, den een met een speer en den ander met een zwaard. Hij is onoverwinnelijk, en zelfs sluiten zich de wonden weer, bij

voorbeeld als hij geheel doorstoken is geweest. Daarna wordt hij in het blok gesloten, om daar te verblijven tot dat hij zich zou hebben bekeerd. Hij schildert er weder een schilderij als te voren. Verwoed laat de koning nu een kuil (*bubung tēlaga*) graven, en deze met aarde en steenen bedekken, en فرهد daarin plaatsen met een bijtel en een ijzeren hamer.

Hij maakt daarin een klein huisje met twee beelden er in, wederom hen beiden voorstellende, en daarna graaft hij de aarde weg, zoodat hij door een doorlopend gat naar buiten kan komen. Een oude vrouw, die hij vindt, brengt hem naar hare woning en verzorgt hem. Na eenigen tijd laat de koning de kuil openen, maar men vindt er slechts het huisje met de beide beelden. Door het door فرهد gegraven gat, komt men in de woning van de oude vrouw, vindt hem en brengt hen nu te zamen tot den vorst. Hij krijgt vergiffenis, doch moet, vóór hem سري geschonken zal worden, nog een waterbekken van een heuvel, op drie dagen afstand van de stad gelegen, daarheen verleggen. Hij neemt het aan, als de koning zijn belofte bezweert. De heuvel was zeer hard van steen en hoog, maar hier helpt de *esmu* weder, en spoedig bericht hij den koning, dat het water ervan naar de stad komt afvloeien. Nog is de koning evenwel niet tevreden. Hij laat een oude vrouw roepen om hem met vergift uit den weg te ruimen. Zij belooft dat, en vraagt om *alat kanduri*, الت خندوري. Daarmede gaat zij naar den doorgegraven berg en zet daar op den oever het eten gereed. فرهد komt bij haar, eet op haar verzoek er iets van, en vraagt haar, die zegt uit de stad en uit het paleis te zijn gekomen, omdat zij naar hem verlangde, daarna, onder anderen, of zij سري kent. Op het hooren van dien naam ontstelt zij hevig (doet zij of zij ontsteld is). Zij zegt hare zoogster te zijn, en bericht hem dat zij reeds drie dagen geleden overleden is, en dat wat zij

had gebracht van haar lijkmaal was, فرهد, zinkt ineen en sterft. Dit gaat zij den koning mededeelen. Deze laat nog eens onderzoeken of zij waarheid had gesproken en is zeer verheugd, hetgeen door سري wordt opgemerkt. Zij vraagt een der hofdames naar de reden. Vóór deze antwoorden kan, antwoordt de koning zelf, dat dat is omdat het water thans naar de stad vloeit, maar als zij straks verneemt dat فرهد met vergift is omgebracht, gaat zij zich baden en kleeden, legt zij zich op hare legerstede, waarvan zij het gordijn sluit, onder eene spreij, smeekt God om, na haren dood, nu zij niet hier in het ondermaansche met hem, haren geliefde, vereenigd kon zijn, dit in het hiernamaalsche te wezen, en sterft. De koning doorsteekt zich hierna.

10. *De prinses, die hare mannen doodde.*

Een schoone prinses was reeds met 39 prinsen gehuwd geweest. Zij pleegde ze handen en voeten te binden en van kant te maken. Dit verneemt de prins van تركسان. Hij vraagt zijnen vader verlof haar ten huwelijk te gaan vragen. De oude koning raadt het hem af, hem voorhoudende wat er is geschied, maar hij is er niet van af te brengen. Met een schip gaat hij naar het rijk, waar de prinses woont ¹⁾, gaat daar aan wal, huurt er een huis. De koning daar had de gewoonte om dagelijks te gaan jagen, en als men dan twee herten had gevangen deze te slachten. Daarom kwam het wild daar overeen geregeld een hert uit te leveren, want voor hen was dat jagen te lastig en het gaf te veel ongelukken. Als het op kiezen aankwam, wierpen zij met balletjes, *bërbuwang onde* (اندي); werd er op die wijze een geraakt, dan was dat hert het aangewezen. Het kwam dan zich zelf aanbieden, als de koning weer kwam jagen. Dan werd het gegrepen en geslacht, en de jagers gingen weer huiswaarts. Den volgenden (?) dag gaat de

1) Hij bereikt dat rijk eerst later, zie beneden.

koning weer op jacht. Weer wordt er door de herten op dezelfde wijze uitgemaakt wie er gaan zal, en het lot viel nu op het oude hert, dat oorspronkelijk het voorstel had gedaan. Dat oude hert neemt afscheid van zijn vrouwtje, dat evenwel niet van hem scheiden wil, en zich niet laat weerhouden met hem te gaan. Het mannetjes-hert biedt zich aan, maar zijn wijfje komt toesnellen en legt haren kop over zijnen hals, en zij laat zich van het mannetje niet verwijderen, daarbij hevig weenende. De koning komt zelf het schouwspel zien, en schenkt dan hun beiden het leven en de vrijheid weer. Bij dit geval was de prins onder het gevolg geweest. Als nu het seizoen weer gekomen is, vraagt de prins aan den grijsaard (kluizenaar) ¹⁾ verlof om heen te gaan, en geeft deze hem den raad vooral wakker te blijven. Daarna gaat hij tot den vorst, neemt hij afscheid, zeilt hij weg, en bereikt het rijk waar de prinses woont. Hij maakt zijne opwachting bij den vorst, en verzoekt bij hem en zijne dochter in dienst te mogen komen. Ook deze, de vader van de prinses, wijst hem op hare gewoonte; hij blijft halstarrig, telt de tien pond stofgoud neer en de schoone kleederen, die de bruidschat (*belandja*) moesten zijn. 3 maanden, 3 dagen viert men feest en daarna heeft het huwelijk plaats, want dat kon hem niet geweigerd worden, omdat hij alleen was (!). Gedachtig aan de opdracht van den ouden man slaapt hij in het eerst 's nachts niet. Dit houdt hij eenige dagen vol, doch dan overmant hem de slaap. De prinses bindt hem, en wil hem dooden. Hij houdt haar haren plicht voor, en begint hartelijk te lachen als zij zegt dat zij het veertigtal nog vol moet maken. Dit verbaast haar, want alle anderen hadden omgedane gesmeekt, en hij deed als een gek. Nu geeft hij de verklaring van zijn lachen, en verhaalt haar van de herten en wijst er haar op, dat zij, een prinses van geboorte, en een mensch, de waarde van een echtgenoot niet kent. De

1) Blijkbaar is er in 't voorafgaande een stuk hier of daar uitgevallen of schuilen er belangrijke fouten in.

prinses komt tot inkeer, slaakt zijne boeien, en werpt zich voor hem neder. Hij neemt haar bij de hand, omhelst en kust haar, en geleidt haar tot den vorst, dezen nu berichtende, dat zij het samen goed kunnen vinden. Een groot feest is hiervan het gevolg, en de prins wordt koning in plaats van den vorst (zijn schoonvader), die kluizenaar wordt.

11. *De koning, die droomt van een prinses.*

Een nog ongehuwde koning van طور droomt eens zoo heerlijk dat hij niet op wil staan. Als hij met den middag nog niet verzezen is, gaat de grootvizier hem wekken. Hij wascht den koning met rozenwater, en deze schrikt wakker, hem mededeelende dat hij van zijne geliefde had gedroomd, en dat hij, zoo een ander hem had gewekt, hij deze zeker had gedood. Hij vertelt hem wat hij gedroomd heeft, en verzoekt hem de prinses voor hem te gaan opsporen, hem met den dood dreigende als dat niet gelukt. Nadere inlichtingen weet de koning niet te geven. Daarom teekent de vizier verschillende vrouwefiguren, tot hij er een getroffen heeft, waarin de koning zijn droombeeld herkent. De vizier vraagt het portret terug, doch de koning wil het niet afstaan en daarom maakt de vizier nog een tweede. De vizier gaat scheep, laat ergens op een eiland gekomen het portret aan verschillende scheepskapteins zien, en zoo gaat hij verder, tot hij ten laatste schepen uit موم ontmoet en verneemt dat de prinses van dat rijk op het portret gelijkt; ook dat zij nog niet gehuwd is. Doch, eens was er dicht bij een koepel van het paleis, waar een nest met jonge duiven was, eene woning in brand geraakt, en had de doffer, terwijl de moederduif hare jongen, die nog niet vliegen konden, niet in den steek had willen laten, vrouw en kinderen aan hun lot overgelaten, en dezen waren dan ook verbrand. Dit had die prinses het besluit doen nemen ongehuwd te blijven. Verheugd keert de grootvizier terug, brengt zijnen heer bericht, en wordt dan dadelijk weer gezonden om haar te

*of Grij-
verbaal
v.d. ma-
nuck
doempit*

zoeken. Hij gaat naar روم, huurt daar een winkel en pakhuis, waar hij gaat zitten schilderen, en dit voor anderen doet. Nu zag de prinses hem eens van haar paleis uit aan die bezigheid. Zij zendt iemand tot hem 1), om te vragen wie hij is. Hij zegt uit شام te zijn, maar begrijpende dat zij iemand van het hof was, geeft hij haar een bijzonder schoone teekening. Als de prinses deze gezien heeft, ontbiedt zij hem. De schoonheid van de prinses ziende, valt hij flauw. Weer bijgekomen, wordt hem naar zijn afkomst gevraagd, en wordt hij onthaald, en krijgt dan een opdracht iets te teekenen. Nu maakt hij een schilderij, een gezicht op een rivier in een bergachtige streek met een hertenpaar en hun jong en vertelt dan, als de prinses hem er naar gevraagd heeft, dat het een voorstelling is van een avontuur, dat zijn vorst had gehad. Van dat hertenpaar was het wijfje weggevlucht om haar leven te redden, toen de rivier te zeer aanzwol, en het mannetje met het jong omgekomen, omdat hij het niet alleen had willen laten, en dit had ten gevolge gehad, dat zijn heer het besluit had genomen zich niet in het huwelijk te begeven. De uitwerking van dit verhaal op de prinses is, dat zij dien vorst tot haren man verlangt, en hem door den grootvizier laat vragen tot haar te komen. Hij keert huiswaarts, bericht het gebeurde, en brengt het verzoek van de prinses روم منيكم over. De koning begeeft zich tot haar, het huwelijk heeft plaats, hij wordt koning in روم, terwijl de grootvizier hem als zoodanig in طور opvolgt.

12. Het levenswater.

De koning der *djin's* boodt eens aan Soleman (Salomo) een kruikje levenswater (اير ماو الحيات) aan. Salomo vraagt verschillende personen en dieren om raad of hij het drinken zal, dan wel niet, aan zijn vizier اصاف, den vizier van den

1) De tekst weer zeer in de war.

koning der *djin's* دفرنط, den vogel عقاب, en den viervoeter شد (en شدهي). Deze verwijst hem naar het stekelvarken (*landak*). Het paard gaat hem halen, maar hij weigert te komen; de hond, die hem dreigt, heeft beter succes. Voor Soleman gekomen, vraagt de vorst den شد, waaruit nu de wijsheid van het stekelvarken bleek; door den hond liet hij zich roepen en door het edele paard niet. Het stekelvarken zegt, dat hij het met het paard kon doen, daar dit te vertrouwen was, doch hij van den hond, hoe het er ook mede stond, altijd kwaad had te verwachten gehad. Het dier raadt hem het drinken van het levenswater af. Wel zou de koning een lang en gezond leven genieten tot aan den dag der opstanding, maar dit voorrecht zou slechts hij alleen, en niemand van zijne omgeving hebben.

13. *Sabur, die niet verbrand werd.*

صبور was een jonge man, van afkomst, maar arm. Hij hield zijn verblijf ergens in een dorp, waar ook een oude geleerde woonde, چراکن geheeten. Hij verdiende zijn onderhoud met schrijven, en kon dat zeer fraai. Dit verhaalt men aan den grootvizier, en deze neemt hem bij zich in dienst. Eenigen tijd later krijgt de grootvizier van den vorst van دءشق bevel een verhaal op te schrijven. Hij laat het صبور doen. Daardoor trekt deze de aandacht van den vorst, en komt hij nu bij dezen in dienst. Zoo gebeurt het dat hij, als de koning eens met een kostbaren steen zich heeft zitten vermaken, en dezen bij zijn heengaan heeft laten liggen, dien vindt en opbergt, en hem dezen den volgende dag weer ter hand stelt. Daardoor wordt hij tot schatmeester bevorderd. Zijne schoonheid en jeugd, hij was toen 12 jaar oud, doen hem verder bij de koningin in het oog vallen. (Lacune). Den rozenkrans, dien de koning, die zijn rijk was gaan bezichtigen, op zijn kussen had laten liggen, laat hij صبور terughalen. De koningin

bespeurt, dat hij er alleen is, en beveelt hem boven tot haar te komen. Zij geeft hem het bidsnoer, maar bekent hem tevens hare liefde. Zij wil hem niet laten gaan, doch hij weet te ontkomen, en brengt den koning snel het verlangde. De koningin beschuldigt hem, na 's konings terugkeer. 's Konings ontstemming is zeer groot. De stad doorgaande ziet hij een kalkbranderij. Hij beveelt den chef om den jongeling, dien hij straks met een grooten citroen, dien hij hem laat zien, tot hem zenden zal, in het vuur te werpen. Hij zendt صبور, die gaat ¹⁾, zooals hem was bevolen, en dien chef vraagt wat de koning hem had opgedragen. Sabur krijgt den citroen van hem, om hem den koning te brengen. Zoo komt hij bij de moskee. Ook hij doet daar zijn gebed, en eerst daarna gaat hij. De vorst zendt iemand om te zien of zijn bevel volvoerd is. Deze ziet den citroen in de voorgaanderij der moskee liggen, neemt hem op en gaat dan naar de kalkbranderij. Den citroen ziende, werpt men hem daar in het vuur. Eerst daarna komt daar Sabur, die vergeefs naar zijn citroen had gezocht, toen hij zijn gebed had verricht. Daar bespeurt hij dat de koning hem had willen laten dooden. Hij neemt den citroen in ontvangst en brengt hem den koning. De vorst maakt daaruit zijn onschuld op. Sabur vraagt verlof heen te mogen gaan van het hof ²⁾. Hij moet alles wat hij ontving weer teruggeven. De koning geeft hem, hem alleen geroepen hebbende, nog deze twee raadgevingen: lokeer niet bij iemand, die zelf oud is en met een jonge vrouw gehuwd, en denk eerst driemaal na over hetgeen gij van voornemen zijt te doen. Hij wordt rijk begiftigd, doch weigert, hoe zeer er ook aangedrongen wordt, veel aan te nemen, belooft spoedig terug te zullen komen, en gaat heen. Hij zoekt op de markt naar iemand die met hem

*Bedolien-
gesch.*

1) Men lette er op dat het verhaal verder deerlijk in de war is geraakt. Hoe het beloop moet zijn, is duidelijk.

2) Om vrouw en kinderen op te zoeken, heet het.

wil gaan. Eerst later gelukt het hem een karavaanvoerder te vinden, aan wien zijn niterlijk zoo bevalt, dat hij hem drie kameelen geeft, een voor hem zelf en de beide andere voor zijn bagage. Na 20 dagen reizens bereikt men بابل, want het was in den regentijd en het regende dag en nacht, zoodat overal het water tot dijhoogte was aangezwollen, en men geen tenten kon opslaan. Men besluit voorloopig in بابل te blijven. De chef der karavaan huurt een gelegenheid voor hen bij de markt, en Sabur blijft bij hem zelf verwijlen. 40 dagen later verandert het weer, en redeneert men over verder te gaan. Sabur ontmoet een broeder van hem (*sudara sapupu*), جيبور geheeten, een rijk, een 100 à 90 jaren oud koopman, die onlangs met een jonge 18-jarige schoone vrouw, Siti سعيدة, hertrouwd was. Elkander terug te zien, gaf hun groote vreugde. جيبور vroeg het karavanenhoofd, of صبور bij hem mag komen logeeren. Daardoor komt Sabur in aanraking met Siti Saidah, die op hem verliefte. Doch behalve dit had zij haren man reeds vroeger bedrogen met een juwelier, een zwager van haren man. Dezen vergat zij nu geheel. Als Sabur een twintig dagen daar gelogeed heeft, geeft zij haren man een slaapdrank in, sluipt in het slaapvertrek van Sabur, en wil dezen verleiden. Hij bezwijkt haast, maar herinnert zich den raad van den koning van دمشق. Tegen den morgenstond verlaat zij hem, hem met een hevige wraak dreigende, en in gepeins achterlatende, waaraan eerst de oproeping tot het morgengebed een einde maakt. Reeds den volgenden morgen beschuldigt zij Sabur bij Djibur, dat hij haar had belaagd, en haar had aangegrepen, toen zij, omdat zij onwel was geworden, de slaapkamer had verlaten. Haar man, die zich voorneemt zich te wreken, verzoekt haar er tegen niemand over te spreken, en zij hoopt dat Sabur reeds dien zelfden dag ontvangen zal, wat zij hem toegedacht had. Djibur neemt een zeer kostbaar hoofddeksel (*kupiah*), en schenkt dit aan Sabur,

die hem de geschiedenis met Saidah wil verhalen en naar Adjam wil gaan. Djibur geeft zijnen beide broeders 14 laksa dinaren ieder 1).

Dan roept hij vier man, die hij door 100 dinaren aan ieder te geven omkoopt, om hem die die *kupiah* op zou hebben, te dooden onder het gebed. Als hij wakker is geworden, gaat Djibur naar de moskee; hij vindt daar Sabur met de *kupiah*, doch deze zet hem af, omdat hij het er benauwd onder krijgt en doet een fraaie hoofddoek om. De *kupiah* wordt door den juwelier gevonden en deze zet haar op. Dientengevolge wordt hij door de *sipayi*, die waren omgekocht, gedood. Djibur en alle anderen springen op, en Sabur begrijpt dat het op hem gemunt moet zijn geweest. Djibur komt tot de gevolgtrekking dat Sabur waarheid had gesproken, en dat de juwelier werkelijk schuldig was geweest. Het lijk van den juwelier wordt weggehaald, en eervol begraven. Saidah is echter nog niet tevreden. Zij koopt den vader van den juwelier om met 400 dinaren, verhaalt hem hoe het zich met den dood van zijn zoon had toegedragen. Deze gaat zich bij den rechter beklagen. Djibur wordt opgeroepen juist als Sabur hem heeft medegedeeld wat Saidah gedaan had, doch overtuigd was hij nog niet. Dat het juist was, blijkt hem intusschen als hij verneemt, dat het Saidah was die hem aan den vader van den juwelier verklapt had. Sabur volgt hem naar den rechter. Djibur krijgt bevel ook zijne vrouw te dooden. Hij doet dat, na haar omhelsd te hebben, schenkt al zijne bezittingen aan Sabur, en wordt asceet in de stad, waar hij oorspronkelijk vandaan kwam. Sabur gaat naar de zijnen, al het geschonkene medenenemde. Daar gekomen wacht hij den nacht af, gaat dan snel naar zijne woning, waar hij zijn vrouw en zijn kind te bed bijeen vindt. Hij verdenkt ook haar, niet wetende dat het zijn zoon is, trekt zijn dolk, doch herinnert zich den tweeden raad van zijn vroegeren meester, ontsteekt licht, en ziet nu dat hij

1) Vermoedelijk is de tekst weer in de war.

zich vergist zou hebben. Hij wekt hen en er heerscht groote vreugde. Na eenigen tijd keert hij naar Dimisk terug, tot groote vreugde van den vorst, dien Sabur later opvolgt.

14. *Koning Pilansjah en diens zoon.*

Koning *فيلن شاه* was gehuwd met *نوز يتون*, dochter van *كستمير*; zijn vizier heette *مشكوبومي*. Deze was zeer verstandig. Voorts had de vorst een zoon *جوهر رشيد*, ook dit kind was buitengewoon schrander. Reeds bij zijn geboorte bezat hij de 14 wetenschappen. Toen hij 4 jaar oud was, werd zijn vader doodelijk ziek. Deze draagt de zorg voor zijn zoon op aan den grootvizier en nog 10 andere rijksgrouten, geeft hem nog eenige lessen, en sterft. Na een jaar evenwel stoort Djohan rasid zich niet meer aan zijn vader's voorschriften. Het onderscheid tusschen zijn bewind en dat van den vroegeren vorst, doet den grootvizier besluiten hem er over te onderhouden. Het heeft een verkeerde uitwerking. Hij gaat nog slechter regeeren, zoodat het volk uit Istambul wegloopt. Opnieuw wendt de grootvizier zich tot hem, nu met nog 4 wali Allah en 8 *ulama's*. Omgeven door zijne slechte vrienden, ontvangt de jonge vorst hen niet. Hij trekt zich in het paleis terug. Men weet geen raad meer. Nu zet zich een hevige droogte in, er komt misoogst, en toch wordt er niets aangevoerd, want men durft dat niet van buiten af te doen. Er komt hongersnood, en om een einde aan den toestand te maken, denkt men er zelfs aan den vorst te vermoorden. De grootvizier raadt echter het oordeel van den *kali* te hooren, ook was er nog een *mufti* te Istambul. Men wendt zich tot den *kali* om recht over den vorst te spreken, en deze hoort den *mufti*. De *mufti* zet hem nu uiteen hoe een koning zeven hoedanigheden hebben moet, en zegt hem, dat zij hun koning naar zijne meening eerst tot inkeer moeten aansporen, maar zij hem dooden mogen, als hij niet verandert. Men wapent zich.

De vorst hoort dit en vlucht weg, alleen en te paard. In zijne plaats stelt men, op raad van *mufti* (?) den *kali* aan, en Istambul keert tot haren ouden bloei terug. Djohan rasid wordt na 40 dagen door 8 *bēduwi* beroofd. Door honger en dorst gekweld komt hij tot inkeer. Hij wordt een vrome bedelmonnik, die van aalmoezen, welke hij op zijn dwaaltochten ontvangt, zijn leven rekt, terwijl de troon van Istambul aan de afkomelingen van den *kali* blijft ¹⁾.

14*. *De koning door zijn vizier wegens overspel gedood* ²⁾.

De vrouw van den grootvizier van ³⁾ اندوات was zeer schoon en verstandig. Eens als de koning langs hare woning komt, heeft zij een kleedingstuk te luchten laten hangen. Hiermede geschiedt het een of ander, met een geit, en zoo ⁴⁾ steelt zij 's konings hart. Om haar te kunnen bezoeken als zij alleen is, zendt hij den vizier uit om olifanten voor hem te vangen. Dan begeeft hij zich 's nachts naar hare woning, waar de deurwachter hem van zijn voornemen tracht af te brengen. Hij snoert dezen den mond, en geeft hem een ring, die wel 2000 dinaren waard was. Als zij hoort, dat de koning gekomen is, gaat zij hem dadelijk te gemoet, en ontvangt zij hem naar behooren. Hij maakt haar zijne liefde bekend, waarop zij hem verzoekt een maal voor hem te mogen laten klaar maken. Als dit gereed is, smaakt het den koning flauw, iets waarop zij het had aangelegd. Alsdan roert zij het om, en nu verandert de smaak er van. Hieraan knoopt zij hare terechtwijzing vast, er bij voegende dat niets haar kon beletten hem door hare bedienden te laten grijpen. Beschaamd keert de koning weer naar zijn paleis terug, onderweg den deurwachter zijnen ring terugvragende, omdat hij geen succes had gehad. De deurwachter weigert

1) In plaats van dit verhaal heeft B hier een ander, zie 14*.

2) Uit B.

3) اندوات, اندوات

4) De tekst is geheel onduidelijk.

hem dien terug te geven, daar dat buiten zijn schuld was. Na den terugkeer van haren man, die de olifanten had gevangen, beseft zij hem het gebeurde te moeten mededeelen, doch hij legt haar het zwijgen op. Hoe waar haar verhaal was, bespeurt hij iets later, als hij met den koning, op jacht gegaan, van den troep gescheiden, bij een vijver komt en zij zich daar achtereenvolgens gaan baden. In dien vijver bevond zich namelijk een steen met een opschrift er op wijzende dat op overspel de doodstraf moest staan. De vorst, die het eerst een bad nam, had dat opschrift met modder onzichtbaar gemaakt, maar juist daardoor er de aandacht van zijn vizier op gevestigd, wiens toorn nu ontbrandt, zoodat hij den koning doodt, zoodra deze in slaap is gevallen. Niet wetende dat een vogelaar het gezien had, keert hij terug, voorgevende den koning evenmin gevonden te hebben. Nadat men den vorst te vergeefs gezocht had, roept men zijnen zoon in zijn plaats tot koning uit. De jonge vorst had de gewoonte 's nachts zelf een ronde te doen. Zoo hoort hij op een zekeren nacht dien vogelaar aan zijne vrouw verhalen hoe de koning, zijn vader, het leven had verloren. Teruggekeerd vraagt hij op drie achtereenvolgende dagen den vizier welke straf er op koningsmoord staat. Diens antwoord is steeds: de dood, maar hij begrijpt tevens, dat de jonge vorst zijn geheim ontdekt heeft. Daarom wil hij hem voor zijn. Hij beveelt zijnen zoon hem te dooden, en den koning zijn hoofd aan te bieden. Na vele tegenkantingen overtuigt hij hem, dat dit het beste is, en het gebeurt. De zoon begeeft zich met het hoofd tot den koning. Hij bekent dat zijn vader misdeed, en te ver was gegaan, daar 's konings vader wel kwaad had gewild, maar zijn doel niet had bereikt. Hij wordt in zijn vaders plaats tot vizier aangesteld.

15. *De koning van Horman en de gemalin van zijn broeder.*

Aan den koning van هارمان waren 1000 andere koningen

onderhoorig. Hij was gehuwd met een prinses van *سعين* (?) *قمر العيين* en nog 1000 andere vrouwen, enz. Zijn jongere broeder Ahmad had hij tot onderkoning aangesteld. Deze was gehuwd met *صيفة* (lager *صفية*), een prinses van *اندلس*. Deze prinses was niet alleen schoon, maar ook kundig; zij kon zingen en schrijven, en had verstand van sterrekunde zelfs. De koning treft hen beiden, zijne vrouw en die van zijnen broeder, eens aan aan het *tjongkok*spel. Hij helpt hen. *صفية* wordt verliefd op hem, om zijne schoonheid, zijne grootheid, en zijn karakter, voor zoo ver dit uit zijn gelaat sprak. De vorst wordt het gewaar, en hoopt dat God hem voor deze vrouw bewaren zal. *صفية*, die voor haren man niet meer als vroeger gevoelde, en slechts aan den koning dacht, vermagert en verbleekt. Haar man wil haar laten behandelen. Hij vermoedt dat zij heimwee heeft, en wil haar tot hare ouders brengen. Dit wil zij in geen geval. Zij moest dus ongesteld zijn, meent hij, en raadpleegt nu verschillende dokters, doch het wordt maar niet beter. Door hare liefde overmand, doet zij den koning door een brief, begeleid met een *sirih*-priem, hare liefde kond. Hij gaat zich baden in den tuin *عين البقا* in den vijver *موجب*; daar wordt hem het schrijven overhandigd. Hij herkent de brengster als hare dame, maar vermoedt dat zijn broeder den brief heeft laten brengen. (*Dan volgt een gedeelte dat erg in de war is, en hier om die reden wordt overgeslagen.*) Zij (wie bedoeld is duidelijk) wordt steeds zieker, en voelt dat zij sterven gaat. Hetgeen de koning haar zendt, houdt zij onafscheidelijk bij zich. De koning is verheugd dat het zoo zal afloopen. Zij sterft, tot groote droefheid van haren man. Na afloop der begrafenis verhaalt de koning zijnen broeder het gebeurde in het geheim. Na een jaar is de droefenis van haren man verdwenen, en de vorst laat hem met de prinses *بعية*, een nieuw huwelijk sluiten 1).

1) Ook in plaats van dit verhaal heeft B en C hier een ander, zie 15*.

15*. *Bibi Sabariyah* 1).

In *يمين* ontlokte eens het zeggen van *Bibi صدرية*, dat zij hem en hem alleen in leven en dood zou toebehooren, aan haren man *Kodja Iskandar* een glimlach. Hij kende de trouw der vrouwen. Dit heeft ten gevolge dat zij een eed doet haar woord te zullen houden. Spoedig daarop sterft hij. Zij vestigt zich op zijn graf, legt daar een tuin aan, en vindt haar levensonderhoud in de opbrengsten daarvan. Hare bijzondere schoonheid maakt, dat vele kooplieden haar gaarne willen huwen. Onder dezen was ook *Kodja دريانس*. Op zijn verzoek begeeft een oude vrouw zich tot haar om haar te bepraten, doch zij keert onverrichterzake terug. Langzamerhand verspreidt zich hare roep. Hare fraaie wijze van bloemenschikken trekt eindelijk ook de aandacht van eene oude vrouw (uit het paleis), die een onderzoek naar haar instelt, en als zij gehoord heeft hoe schoon zij is, en dat zij nog slechts 30 jaren telt, dit aan de vorstin bericht. Daardoor hoort ook de koning van haar. Hij verzoekt de koningin haar in zijn harem op te nemen. De vorstin gaat tot haar om haar over te halen. Ook haar aanzoek heeft geen gevolg. Daarom raadt zij den vorst zelf te gaan. *Bibi صدرية* weigert hem eerst den toegang tot haar verblijf en laat dan een harer vrouwen zich voor haar uitgeven. De koning wordt hierdoor in de war gebracht, en laat zich tegen zijn vizier ontvallen, dat *Bibi صدرية* voor hem een verboden (*حرام*) vrouw zal zijn. Dit ontlokt haar een vreugdekreet, die den vorst verder in haar verblijf doet doordringen, waar hij haar vindt, en over hare schoonheid verwonderd staat. Zij spreekt hem dadelijk aan als ware hij haar zoon, en wijst hem op wat hij zeide, als hij haar ten huwelijk vraagt. De vorst neemt dat intusschen niet aan. Op raad van zijn vizier wendt hij zich tot den *kali*; dien hij ontbiedt. Deze wijst uit, dat het huwelijk een onmogelijkheid is geworden. Nu legt hij er zich bij neder, erkent haar werkelijk als zijne

1) Uit B en C.

moeder, en eert haar sints dien tijd als zoodanig, en zooveel als in zijn vermogen is.

16. *De gave om zijn ziel in één ander lichaam te doen overgaan.*

Vorst *کنترشه*, van *بابیل*, vindt eens op jacht een ree met een jong, die op het zien van de menigte menschen dat jong achterlaat en wegvluht. Begrijpende dat het jong ongezoogd omkomen zal, beveelt hij aan den vizier, *فداسی*, de moeder te zoeken, daar hij het jong voor zijn kind tot speeltuig wil medenemen. Als het gelukt, wacht hem een belooning naar verkiezen. De vizier antwoordt dat dat zijn werk niet is. Daarom zegt de koning het dan zelf te zullen gaan doen, en daarom gaat de vizier toch. Het spoor volgende zoekt hij het beest overal, maar te vergeefs, tot hij ten slotte verdwaald is en zoo een berg bereikt, dien hij beklimt. Daar was een tuin met een vijver met helder water. Hij baadt er zich en vindt er een ouden man op een steen zitten, zoo groot als een huis. Er ontspint zich een gesprek, waarin de oude man hem zegt, dat hij ver weg is geraakt, doch dat hij maar door moet gaan, steeds naar het Oosten, zoo zal hij de stad *برسقان* bereiken. Hij verzoekt den ouden man hem iets bijzonders te leeren, en deze leert hem nu de kunst om zich in een ander, dood, lichaam te verplaatsen, zoodat dat weer levend wordt, en daarin voort te leven, maar hij waarschuwt hem tevens voor het gevaar dat er aan verbonden is. De vizier neemt afscheid, gaat oostwaarts en bereikt zoo een paleis, dat aan de prinses *فحر* toebehoorde, de dochter van den vorst van *سهرستان*, die in de wildernis woonde, omdat zij niet wilde huwen, daar zij van haren leermeester gehoord had welke straffen eene vrouw wachten die haren man niet onderdanig is (of hem bedriegt). Zij had haren vader gevraagd dat paleis voor haar te laten maken en nu verbleef zij er, en eens in de maand kwam men naar haar zien. Hij ontmoet de prinses, zegt haar dat hij verdwaald is en dat hij *غریب* heet,

doch later dat hij van بابل komt, waar كمنترشه regeerde, en eigenlijk قياسي heet en vizier is. Ook verhaalt hij haar wat de reden is dat hij verdwaald raakte, en de prinses bekent hem, dat zij قمريه is, de dochter van سبيله en سكندرشه van سهرستان, en dat zij daar verbleef, omdat zij beangst was, eens gehuwd, tegen haren man te misdoen. De vizier besluit den koning van haar bestaan in kennis te gaan stellen. Eerst begeeft hij zich naar den ouden man, ten einde deze naar den weg naar huis te vragen, die nu westwaarts blijkt te loopen, en 15 dagen reizen zal vergen. De vorst besluit dadelijk met hem te gaan. Hij voorziet zich van de noodige kostbaarheden, en spoedig hebben zij de woonplaats van den ouden man bereikt, waar op raad van den vizier de vorst nu eerst nog (even als hij vroeger) les neemt. Als ook hij de kunst (zijn ziel in een ander lichaam over te plaatsen) verstaat, begeven zij zich tot de prinses. Deze had reeds gedroomd met den vorst te zullen huwen, als zij beiden als derwischen daar komen. Zij begrijpt dan ook dat hij het is, als zij hem ziet, en zij herkent hem. Zij beveelt eten te bereiden en laat hem voorshands betel aanbieden. De koning bezielt de betelschaal met zijn ziel en laat dezen nu zeggen dat zij hem niet uit die schaal zich moet laten bedienen, maar hem geven van wat zij zelf reeds gebruikt; ook laat hij den bak de mededeeling doen, dat hij weduwnaar is, en vraagt hem dan, na zijn ziel weer in zijn eigen lichaam te hebben doen overgaan, hoe hij aan die wetenschap kwam. Zoo laat hij hem verder zeggen, dat hij tegenover vrouwen zeer vergevensgezind is, de schaal voorgevende zulks van een paar papegaaien gehoord te hebben, die elkander daar een voorbeeld van hadden verhaald (zijn vrouw had zich drie maal laten roepen en was er toen nog boos om geworden), en ten slotte laat hij hem zeggen wie hij is. Zij vraagt of hij haar huwen wil, zendt tot hare ouders (gaat zelf tot hen), en doet hen haar verlangen kennen, wat hen zeer

verheugd maakt. Het huwelijk heeft plaats in de maand Rabiulawal. Het feest duurt 5 maanden. De bruidschat is 3000 dinaren en 1000 *dapur* (?), 50 kodi, 1000 juweelen (*pěrmata*) en 300 *intan* (?). Na een geruimen tijd in 't rijk zijns schoonvaders te hebben vertoefd, keert كمنترشاه met zijne gade en zijn vizier naar zijn eigen rijk terug. In staatsie wordt hun uitgeleide gedaan. Ergens onder weg, als zij reeds een geruimen tijd op reis zijn geweest, krijgt de prinses begeerte *asam djawa* te nuttigen om de dorst te verslaan. De vizier krijgt bevel ze te zoeken. Hij gaat er te vergeefs op uit. Zelfs worden daarop nog personen naar de stad gezonden om ze te halen, maar ook zoo duurt het der vorstin te lang. De vorst besluit zelf ze te gaan zoeken, want de vorstin is 5 maanden zwanger. Hij gaat, maar ook hij zoekt te vergeefs, tot hij ten laatste het lijk van een juist gestorven aap (*kěra*) aantreft. Hij besluit daarin over te gaan, daar hij op die wijze in de boomen zal kunnen klimmen en zoo gemakkelijker zoeken. Hij doet het, zijn eigen ontzield lichaam achterlatende. Zich over het lange uitblijven van den vorst ongerust makende, zendt de vorstin den vizier om hem op te sporen. Deze vindt het lichaam van den vorst, zielloos, en meent dat een slang hem gedood heeft, en nu komt in hem de gedachte op, zich in 's vorsten lichaam te verplaatsen, om zoo koning van بابل te worden. Als hij dit gedaan heeft, begraaft hij zijn eigen lichaam, en keert hij terug. De vorstin ziet hem voor zijn meester aan. Hij zegt den vizier niet gezien, en geen *asam* gevonden te hebben, zij moeten zich zoo snel mogelijk maar naar het doel van hun tocht begeven, de vizier zal wel volgen; deze kent den weg, en kwam daarenboven te kort in zijn plicht, toen hij haar had verlaten. Als nu de koning, als aap, gevonden heeft wat hij zocht, keert ook hij terug, maar vindt zijn lichaam niet meer, ook blijkt hem dat men vertrokken is; hij begrijpt wat er gebeurd is en dat dat door den vizier gedaan moest zijn.

Hij volgt hen en haalt hen in. De vorstin ziet den aap met de *asam*. Zij beveelt hem te grijpen, wat de koning (vizier) zelf gaat doen. De aap wordt gegrepen, de *asam* der vorstin aangeboden, en het dier dan gevangen gehouden, omdat de vorstin dat vraagt, daar zij hem bij zich wil houden. Zoo bereikt men *بابل*. Na met de vorstin te zijn ingehaald, regeert de vizier zeer tot genoegen der rijksgrouten, terwijl de aap de zittingen steeds bijwoont. De schijn-koning speelt ook herhaaldelijk hoog met de grooten, en zoo hebben er ook wedstrijden plaats met rammten. Ook hierbij was de inzet zeer hoog. Nu valt bij zulk een gelegenheid de ram van den koning. Op zijn bevel tracht men het dier bij te brengen, maar doordat het water in den neus krijgt bezwijkt het. Dit verleidt den koning (vizier) zijn ziel in het dier over te brengen, waarna het den strijd hervat. Nauwelijks ziet de aap (koning) dat dit geschied is, of hij keert in zijn eigen lichaam terug. Hij laat den ram grijpen en den hals afslaan. De vizier weet zich slechts te redden door in het lichaam van den aap over te gaan. Ook deze wordt van kant gemaakt, en de vorst deelt den rijksgrouten mede, dat die aap zijn vizier was, en wat er verder was voorgevallen. Ook de prinses licht hij in, als deze den aap mist.

17. *Het halve leven.*

Van een echtpaar stierf de vrouw tot zoo groote droefheid van haren man, dat deze zelfs van haar lijk niet scheiden kon, en vraagt met haar te mogen worden begraven, of hen, zoo men dit laatste niet wil doen, te zamen in een boot te zetten, en naar zee te laten afdrijven. Dit geschiedt. (Lacune). Als hij de helft van zijn hem nog overig leven van 4 (lees 40) jaren wil geven, dus van 20 jaren afstand wil doen, zal zij weer herleven. Nadat zij herleeft is, landt de boot op een eiland, waar zeevaarders water pleegden te komen halen. Daar valt hij met zijn hoofd op haren schoot in slaap. Zoo worden zij gevonden door een scheeps-

kaptein, die daar met het gewone doel landde, en haar het voorstel doet zijne vrouw te worden. Zij is spoedig overgehaald. Zijn rijkdom, stand en uiterlijk geven daarbij den doorslag. Zij verlaat haren man en volgt den kaptein. Na zijn ontwaken vindt de man zijn vrouw verdwenen, en begrijpt, dat zij op het schip dat hij aan het strand nog kan zien, is weggevoerd. Een andere kaptein, die daar ook landt en aan wien hij zijne lotgevallen verhaalt, is met hem begaan, en brengt hem met zijn schip naar het land waar het vorige thuis behoorde. Dat schip lag daar reeds voor anker. Spoedig daarop ziet de (verlaten) man dat zijne vrouw werkelijk zich op dat schip bevindt. Op raad van den scheepskaptein, die hem reeds zoo ver geholpen had, dient hij een aanklacht in bij den grootvizier. De vrouw en de kaptein, die haar had weggevoerd, maken een afspraak om zich vrij te pleiten, en de laatste tracht ook den vizier om te koopen. Bij het geding zegt zij dat zij slechts met den scheepskaptein gehuwd is geweest. Hare man houdt haar al het gebeurde voor. Zij wijst op het ongeloofwaardige van hetgeen hij zegt, en men geeft haar gelijk. Hij vraagt nu den grootvizier, of hij haar de door hem aan haar geschonken 20 jaren weder mag afeischen. Dit wordt hem toegestaan. Hij doet het en de vrouw sterft oogenblikkelijk. De scheepskaptein wordt veroordeeld tot den dood door steeniging en zijne bezittingen worden aan den echten man van de op die wijze tweemaal gestorven vrouw geschonken. Een gedeelte er van stort hij in de rijksschatkist.

18. *De gekochte slaaf als aangenomen zoon (Kodjah Astur).*

In *طبرسان* leefde eens een koopman *كودجا استري*. Hij was zeer rijk en had een slaaf dien hij gekocht had, en den naam *سادل* had gegeven. Hij behandelde hem geheel als een eigen kind. Dezen jongen, hooghartig, vals en ongezeggelijk van aard, deed hij bij een onderwijzer in de leer. Daar vocht hij met een zijner mede-

scholieren en hij werd van school weggezonden, zoodat zijn pleegvader geen raad meer wist. Den vader van den anderen jongen weten hij en de *lèbe* tevreden te stellen met een geschenk van 300 dinaren en een stuk goed voor een buisje, maar naar school gaan mocht *سادالب* niet meer. Toen hij 20 jaren was geworden en reeds veel geld had stuk geslagen, bemoeide zich de familie van zijn pleegvader met de zaak, doch deze wil geen afstand van hem doen; de opvoeding, die hij hem gegeven had, was er immers de voorname oorzaak van dat de jongen zoo was. Eindelijk was Kodja *استري* alles kwijt. Zelfs nam de jongen een der bijwijven van zijn vader tot zich, en hij stoorde zich om niets, en om hun verwante niet verder te verstoren, bemoeide zich de familie er niet meer mede. Nauwelijks evenwel is Kodja *استري* gestorven of zij vermoorden hem.

19. *Mansur sjah, zijne gemalin en het bijwijf.*

رتن کمال, de dochter van een zekeren vorst, huwde met *منصورشاه*. Haar gemaal had nog een bijwijf *نیلوانی*. Maar om haren man genoeg te doen, deed R. Komala alles wat hem welgevallig kon wezen; om hem het leven aangenaam te maken en zijn hart te blijven winnen, hield zij zelfs Nilawati in hun gezelschap. De vorst stelde dit dan ook zeer op prijs.

20. *Siti Hasanah.*

Een koopman, die op reis ging, vertrouwde zijn geliefde vrouw aan zijn broeder toe, die haar, *حسن* geheeten, te voren niet aanschouwd had. Na het vertrek van zijnen broeder komt hij eens bij haar verblijf (om haar te vragen of zij iets noodig heeft). Zij was juist in het bad. Geen antwoord krijgende, gluurt hij in het huis, en ziet hij haar, die geen gelegenheid had zich te kleeden, en zich met haar hoofdhaar bedekt. Hij dringt het huis in, en doet haar voorslagen, die zij met verontwaardiging van de hand wijst. Zij tracht hem zelfs met 1000 dinaren tevreden te stellen,

die hij aanneemt om volgens haar raad, er een vrouw, schoon als zij zelf was, voor te zoeken. Dat gelukt hem niet, doch zij blijft ook voor zijne vernieuwde aanzoecken ongevoelig, zelfs als hij haar dreigt. Nu laat hij een gastmaal gereed maken, waar hij vier lieden op uitnoodigt, die als getuigen zullen kunnen fungeeren, en die hij omkoopt haar valschelijk van overspel te betichten. Zij wordt beschuldigd, (en hoezeer zij hare onschuld ook staande houdt, veroordeeld. Groote lacune. Zij bevindt zich bij een *bēduwi* die haar tot zich had genomen.) De vrouw van den *bēduwi* laat hem een eed doen, dat hij haar niet begeeren zal te bezitten; zoo blijft zij bij hem in huis. Als zij evenwel hare vorige schoonheid weder herkregeen heeft, vergeet hij dit, doch kan door *حسن* gemakkelijk worden overtuigd van het minder correcte zijner handeling. Om de goedheid haar bewezen door het *bēduwi*-paar eenigszins te vergelden, belast zij zich met de zorg voor hun kind, dat nu steeds om en bij haar is. Dit brengt een Abessynischen slaaf, die haar almede te vergeefs een huwelijksaanzoek deed, op de gedachte zijne teleurstelling te wreken door het kind te doodden, en daarbij den schijn op haar te laten vallen. Zij wordt verdacht, maar kan haar onschuld bepleiten. De *bēduwi* verzoekt haar zich te verwijderen, haar 4000 *djrham* tot reisgeld gevende. Dit geld gebruikt zij om een jongen man los te koopen, die in 's konings paleis had gestolen en gekruisigd zou worden, hetgeen gebeuren kon, doordat de koning er zijne toestemming toe geeft, als men hem dat is gaan vragen. De vrijgekochte volgt haar, eerst met goede bedoelingen, doch, door haar teruggezonden, en toen gezien hebbende hoe schoon zij was, wordt ook hij begeerig haar te bezitten, waarin zij al evenzeer niet treden wil. Hij blijft haar volgen, en zoo bereiken zij het strand der zee. Daar valt zij in slaap, en roept hij een daar juist voorbijvarend schip aan, waarop zich kooplieden bevinden, aan een waarvan hij haar, voorgevende dat zij een slavine van hem, een uit zijn rijk verjaagden koning, is, verkoopt

voor 400 *dirham*, met de conditie dat hij zich eerst zou mogen verwijderen, omdat zij zoo moeielijk van hem kon scheiden. Ziende dat zij tegen hen niets vermag, volgt zij hen straks vrijwillig. Aan boord gekomen wordt zij (na opbieden) gelaten aan den rijkste der opvarende kooplieden. Als hij zich van haar meester wil maken en zij de hulp der anderen inroept, doch dezen haar aan haar lot overlaten, komt er, na een gebed van haar, plotseling een hevige storm opzetten, die allen, op haar alleen na, van boord wegvaagt. Nu kleedt zij zich als een man, en begeeft zich zoo, als iets later het schip van zelf ergens geland is, aan den wal, en biedt zij (het schip) den koning (ten geschenke en) zich zelf als dienaar aan. Haar wordt eene woning aangewezen, en aan haren wensch gehoor gegeven. Daar hare goede hoedanigheden spoedig uitkomen, laat haar de koning het bestuur over, en als hij iets later sterft, wordt zij, op zijn voorstel, tot zijnen opvolger gekozen. Onder hare deugden nam de vroomheid een eerste plaats in. Zij ging voor in de godsdienstoefening, deed vele goede werken, en hare gebeden bleven niet zonder uitwerking. Zoo geneest zij ook zieken. Ten gevolge hiervan komen dezen in grooten getale tot haar, terwijl hare roep tot in andere rijken doordringt. Onder de velen die tot haar komen, behooren ook haar zwager en diens valsche getuigen, die door haren man worden begeleid, die teruggekeerd van zijn reis, zijne vrouw verdwenen en hem blind had gevonden, terwijl ook die vier andere personen hevig ongesteld waren geworden. Ook de *bédawi* bracht zijn Abessynischen slaaf, en met hen, die zich onderweg bij elkander hadden aangesloten, kwam ook de vrijgekochte dief, ziek, mede. Hasanah herkent hen, als zij zich, ter plaatse aangekomen, in de moskee vertoonen, waar de genezingen des Vrijdags plaats hadden. Zij laat hen (dadelijk) hunne euveldeeden opbiechten (waarbij hier niet in herhaling wordt getreden), en belooft dan, als haar man hun hetgeen zij zijne vrouw aandeden, heeft vergeven, hen den volgende Vrijdag te zullen genezen. Dit geschiedt. Daarna

neemt zij haren man mede naar het paleis. Zij kleedt zich weder als vrouw, hij herkent haar, en hun beider vreugde is groot. Den volgenden morgen blijft Hasanah dood onder het gebed. Haar man wil geen koning worden, wat wel zou zijn geschied, zoo God aan haar een langer leven had gegeven.

21. *Beproof uwe vrienden.*

Een zeer rijke koopman in *عادل نكرا* had een zoon, die goed had geleerd bij het voorloopig onderwijs (*mëngadji*), en door hem daarom wordt in staat gesteld zijne studien in de krijgsmanskunst en wat voor een goed koopman noodig kon zijn, voort te zetten. Als hij ook hiermede is geslaagd en weder tot zijn vader terugkomt, raadt deze hem nu ook vrienden te gaan zoeken. Ook voor dit doel ontvangt hij het noodige geld, 2000 dirham, en daarmede weet hij zich, zoo denkt hij, 20 vrienden te verwerven. Dit succes gaat hij zijnen vader mededeelen. Deze vertelt hem nu dat het hem, zoo oud als hij geworden was, zoo niet was gelukt, en hij raadt hem op die wijze voort te gaan, waarvoor hij hem nog een 4000 dirham verstrekt. De zoon heeft hiermede niet minder succes, het aantal zijner vrienden stijgt tot een 40tal. De vader doet of hij zijnen zoon bewondert, maar raadt hem ze op de proef te stellen, door een gastmaal aan te leggen, en hun daarop mede te deelen, dat de koning zijn dood zoekt, omdat hij zich in eene amourette met de vorstin had gewaagd, en hun dan om raad te vragen. Op één na, die zegt zijn leven zelfs voor hem over te hebben, en hem in allen nood niet te zullen verlaten, trekken zij zich allen terug. Dit bericht hij aan zijn vader, die hem nu dien éénen als zijn waren vriend aanwijst, en daarna zijn eigen beide vrienden ontbiedt, die beiden te zamen ook nog geen twee volle vrienden waren, op wie men zich geheel verlaten kon, daar de eene van dezen wel al het stoffelijke voor de uitredding van den jongen man

overheeft, maar zijn leven niet wil geven, wat ook de andere voor dat doel verbeuren wil ¹⁾).

22. *De zoon nog erger dan de vader.*

Een zekere koning plaagt zijn volk met zeer hooge belastingen, zoodat het zich bij zijn hoofden daarover beklaagt. De rijks grooten wenden zich dientengevolge tot den vorst, die hun hooghartig te kennen geeft, dat men koning is bij de gratie Gods en door zijn afkomst, en dus doen mag wat men doen wil. Kort daarna komt de vorst te overlijden. Hij wordt opgevolgd door zijn zoon, *عدير شاه عالم* of *عدير*. Waar deze nu zijn rijk doortrekt, overal hoort hij zijn vader laken en met afkeuring spreken over hetgeen hij van het volk aan belasting vergde. Dit stemt hem treurig, en om daaraan een einde te maken, eischt hij nu het dubbele van wat zijn vader vroeg. Het directe gevolg hiervan is dat het volk verloopt. Door de rijks grooten daarop opmerkzaam gemaakt, deelt hij hun mede wat de reden van zijn besluit is, maar brengt er geen verandering is. Spoedig daarop wordt het rijk veroverd. Slechts door de vlucht kan hij zijn leven redden ²⁾.

23. *Koning Adam ziet zijn hawa (hartstocht) ³⁾.*

Sultan *عديوم*, koning te *بغدت*, had bij een bijwijf een zoon, *نصرالدين عالم شاه*, en hoewel reeds zeer machtig, was hij toch nog in hooge mate eerzuchtig. Hem brengen kooplieden eens allerlei kostbare snuisterijen, van Malabaarsch maaksel, de eene nog wonderlijker dan de andere, doch hij vraagt naar nog andere, naar nog nooit vertoonde zaken. Onder hetgeen hij reeds ontvangen had, en waarmede hij zich zeer vermaakt, waren ook (gemaakte) vogels, die spreken konden. Deze dieren houden samen een gesprek, waarin

1) Het volgende verhaal ontbreekt in A.

2) Zouals reeds werd aangegeven ontbreekt dit verhaal in A.

3) Daar het vorige verhaal in A ontbreekt, heet dit daar no. 22.

zij den onleschbaren dorst der menschen naar meer schilderen en beoordeelen, daarbij ook op *عدوم* zelf wijzende. De koning geraakt daarover in gepeins, tot hem inwendig een stem zegt, dat die begeerte naar meer *هوي* is. *هوي* verlangt hij nu te zien. Juist op dat oogenblik valt er een hagedisje (*tjetjak*) bij hem neer, waarin de *هوي* zich belichaamd had. De koning vraagt het dier of het wat eten wil. Het wordt hem gebracht, en door Gods wil wordt het dier al etende steeds dikker en dikker, tot het zich niet meer verroeren kan. Aan zijn bevel weer tot zijn meester terug te keeren, voldoet het dier niet. Vertoornsd trekt de koning zijn zwaard, en slaat het dier door midden, zoodat het sterft. Nu evenwel (is de vorst zijn *هوي* kwijt, heeft hij deze gedood, en) doet hij afstand van de regeering, kluizenaar wordende. Alleen gaat hij zwerven, zonder dat iemand weet waarheen, maar met zich voerende een mes, dat hij niet had kunnen verwijderen. Zijn zoon, die in zijne plaats koning was geworden, laat hem overal zoeken. Niemand der gezondenen herkent hem, en zoo bereikt hij, den naam *نورالدين* aangenomen hebbende, na een lange zwerftocht, die hem Gods heerlijkheden liet aanschouwen ¹⁾ en genieten, *استمبل*, waar hij bij een scheerder zijn intrek neemt. Door een droom wordt zijn zoon van zijn verblijf in kennis gesteld. Hij zendt naar Istambul, om zijnen vader daar, met toestemming van den vorst van Istambul, te laten omroepen. Als dit geschiedt, raadt een bedelmonnik, die hem herkend had, en weet waar hij zich bevindt, *استا*, bij wien *عدوم* verblijf hield, het te gaan zeggen. Eerst gelooft deze hem niet, doch als de bedelmonnik vol blijft houden, om zich de belooning te verwerven, die zou worden uitgereikt aan hem, die den koning huisvestte, doet hij het toch. Men gaat om *عدوم* te halen en vindt hem bij *استا* werkzaam als helper, den grond tijdens het scheeren aan

1) Wat beteekent dat hij veel van Gods schepping, de wereld, zag.

vegende. Men bewijst hem nederig hulde. Hij verzoekt den koning van Istambul (مسقط) rijkelijk te begiftigen door hem de opbrengsten van dat jaar in Istambul te schenken, maar weigert den wagen van den vorst, die zelf ook was gekomen, te bestijgen. Te voet gaat hij weder op weg en zoo komt hij in Bagdad terug. Hij verblijft daar in alle nederigheid, zijnen zoon aan het bewind latende, een korten tijd, om daarna naar Mekkah te vertrekken, dat hij op den 10 Dulhidjah bereikt, en waar hij zich vestigt ¹⁾).

24. De vrouw in zee gezocht.

De beide zonen van een vorst van هندستان, سهیل en نعم, worden door hun vader غیر مملکت, zeven jaren nadat deze weduwnaar was geworden, in zijne plaats gesteld ²⁾. Eenigen tijd na zijn aftreden droomt de oude vorst van eene wonderschoone vrouw, die uit de zee tot hem kwam. Hierover in gepeins geraakt, vertoont hij zich niet. De grootvizier wendt zich tot hem, daar ook zijne zonen niet aanwezig, maar ter jacht waren, en verneemt wat hem schort. Veel zal hij ervoor over hebben, zegt de vorst, als men die vrouw zal kunnen vinden, doch veel hoop kan men hem niet geven. Na hun terugkomst nemen de beide zoons, er mede kennis van gekregen hebbende, het op zich die vrouw te gaan zoeken. Hij die het volbrengen zal, zoo belooft de oude vorst, zal in zijne plaats tot koning worden aangesteld. 30 schepen worden er gereed gemaakt, en daarmede begaven zij zich op weg. Hun koers steeds oostelijk nemende, bezoeken zij ettelijke landen zonder te vinden wat zij zoeken, om daarna zich naar het westen te begeven met even weinig succes, tot een hevige storm de helft van de vloot, waaronder ook het schip van نعم, vernielt. Na zeven dagen op zee met een plank te hebben rondgezwommen,

1) Na dit verhaal, dat in A het laatste is, vindt men in C vóór 24 (het volgende) wat boven reeds voorkomt als 7 en 8.

2) Eerst staat er dat de oudste koning werd.

wordt *نعم* aan land geworpen, waar hij zich geheel verlaten ziet, terwijl *سهیل* als de storm weer is bedaard, zich weder naar het oosten begeeft met het overgeschoten deel van de schepen. Na een haven bereikt te hebben, zendt hij 10 stuks hier van uit om de verlorenen te zoeken, die niets vinden dan eenige losse planken van die schepen. Zij besluiten hiernit, dat zij vergaan zijn, en in overleg met hen keert *سهیل* terug. De terugkeerende schepen worden ingehaald, doch reeds uit de rouwkleederen der schepelingen blijkt, dat er een ongeluk moet zijn gebeurd. Wat er is geschied, is spoedig bekend, tot groote droefheid vooral van den ouden vorst, wiens liefde voor *سهیل* nu steeds meer en meer toeneemt. Nadat *نعم*, aan wal gekomen het strand in een westelijke richting een eind gevolgd had zonder iemand te ontmoeten, vindt hij een ouden man, gezeten op een zwarten steen. Zijn groet wordt niet beantwoord. Doodstil en zonder adem te halen zat die man daar als een doode. *نعم* blijft rustig afwachten. Midden in den nacht komt er verandering in den grijsaard, die hem nu, na hem te hebben uitgehoord, voeding, betel en kleederen, door tooveren, verschaft, hem aanraadt het eenmaal begonnen werk te volbrengen, en verhaalt dat de vrouw, die zijnen vader in dien droom verschenen was, de dochter is van den koning der ongeloovige *djin's* (*djin kapir*), van *ارقس*, die haar in een ijzeren kist in zee had geplaatst, en in een onafgebroken krijg leefde met *عفریت*, den koning der geloovige *djin's* (*djin islam*). Den laatste moet hij zijne hulp gaan aanbieden. Hij moest het gebed *تاج سلیمان* opzeggen, de *djin kapir* aanblazen, dan zouden dezen vluchten, maar *ارقس* niet dooden, als hij hem gegrepen had, integendeel, hem den *islam* doen aannemen, hem dan om zijne dochter vragen, en daarbij niet vergeten den sleutel van de kist te vragen. Het rijk der geloovige *djin's* zou hij bereiken door dat zelfde formulier op te zeggen, en

zich verder naar het westen te begeven, totdat hij een groote vlakte zou hebben bereikt, terwijl door dat zelfde formulier weder alles voor zijn oogen zichtbaar zou worden, wat daar was, maar hij eerst niet zou kunnen zien. Ten slotte verzoekt de oude man hem om, als hij de prinses verworven zal hebben en tot zijnen vader gebracht, hem nogmaals te komen bezoeken. نعم leert van hem het formulier en de krijgskunst, en aanschouwt in den (volgenden) nacht, hoe de grijsaard in een schoone (overdag onzichtbare) stad, in een heerlijk paleis woonde. Den volgenden dag aanvaardt hij, met de hem nog geschonken wapenen, den tocht. Alles komt uit zooals de oude man dat gezegd had. عقربیت neemt hem aan, even weinig vertrouwen op den goeden uitslag hebbende als zijn bevelhebber, die نعم bij hem introduceerde, terwijl de prins als voorwaarde stelt dat hem de dochter van ارقس zal worden gelaten. Den volgenden dag heeft er een hevig gevecht tusschen de beide elkander vijandige legers plaats. Dat der geloovige *djin's* verliest het gevecht, doch op dat oogenblik mengt zich نعم in den strijd en jaagt het leger der *djin kapir* met zijn formulier en het daarbij behoorende blazen op de vlucht. ارقس wordt gevangen genomen en bekeerd tot den *islam*. Hij levert zijne dochter uit, en stelt ook aan نعم den sleutel van hare ijzeren kist ter hand. Begeleid door een der *hulubalang's* van عقربیت, انته بوگه, geheeten, keert nu de prins met zijn kostbare buit naar هندستان terug, doch moet ook hier de belofte doen straks terug te zullen komen, om zijne belooning te ontvangen. انته بوگه vliegt met hem en de prinses door het luchtruim, en brengt hem in zeven dagen waar hij wezen moet. Men bericht daar den ouden vorst zijne komst. Deze gevoelt zich als geheel hersteld, en gaat zijnen zoon te gemoet. Hij geleidt hem naar binnen, onzichtbaar gevolgd door انته بوگه. Na het verhaal van zijne lotgevallen, laat نعم de kist aan zijn

vader geven, en maakt hij, tot schrik van de omstanders, op zijns vaders verzoek, انته بوگه zichtbaar. Wel het meest beangst is سهیل, die ook tegenwoordig is. Door den verhalen wordt breed uitgemeten over de kracht en eetlust van den *djin*. Ook de schoonheid van de prinses, مگندرا چهایی, die aan den dag komt, als zij uit hare kist is verlost, wordt uitvoerig beschreven. Hare beide dames, dang سکندا زن en dang دراج, die haar in de kist vergezeld hadden, weten haar te troosten. Het vervolg van het verhaal bestaat voornamelijk uit beschrijvingen van den *djin* انته بوگه, en zijne verrichtingen, onderbroken door een bewijs van pieteit van نهم, die hoogelijk geëerd wordt tegenover zijn vader. Met geschenken voor عفریت keert daarop انته بوگه naar huis terug. Hij overhandigt daar wat hij had medegebracht, en wordt dan ruim beschenken. ارقس, aan wien hij evenzoo afgeeft wat مگندرا چهایی hem voor dezen had medegegeven, is verheugd te vernemen, dat zijne dochter zich gelukkig gevoelt. Tusschen de beide soorten *djin's* is er sedert vrede, en tusschen de beide rijken der *djin's* en dat van غیر الملائک gaan jaarlijks herhaaldelijk gezantschappen heen en terug.

dat de den weg-gevoerd, met den bondorsten plof moeten zij wegevoerd. Hare gelakt het spelletje. Als er 99 zijn. Gevallen doet de wind den vogelaar zijn werk even staken. Hij heeft halfverwey af, maar gaat dan weer naar boven, onderweg en zijn hij verliezende. Deze geeft den bondorsten plof. De koning der papen's, die nog in den boom vast zat, wordt nu gegrepen en gevangen gehouden, ook al houdt hij zich dood. Hij gemaakt vertalen van zijn 99 makkers, in gevangenschap. Den volgenden morgen brengt de vogelaar hem naar de markt om hem te verkopen. Daar vindt den Kojah Maiman, een rijk jong man. Hij had zich om een wandeling te maken naar uitgekeerd, koopt den

A A N H A N G.

Het raamverhaal volgens C.

Een oude man voorziet in zijn onderhoud met boschboonders te strikken. Hij vindt in het bosch een hoogen boom, waarop vele papegaaien. Na eenigen tijd kan hij in dien boom klimmen, omdat deze begroeid is geraakt door opgekomen klimplanten, die gegroeid waren uit den drek van een *tjempërling*. Deze had aan de papegaaien huisvesting gevraagd, die niet gekregen op raad van den koning der *bayan's*, daar deze de *tjempërling's* als valsche, ondankbare vogels kende, zich aan den voet van dien boom genesteld en daar de zaden neergelegd. De vogelaar plaatst nu op den boom vogellijm, als de papegaaien uitgevlogen zijn. 's Avonds terugkeerende, raken er 100 gevangen. Onder dezen de koning der papegaaien. Deze verzint nu de list, dat zij zich dood zullen houden, als zij gegrepen worden; de vogelaar zal ze dan weggooien, met den honderdsten plof moeten zij wegvliegen. Haast gelukt het spelletje. Als er 99 zijn gevallen, doet de wind den vogelaar zijn werk even staken. Hij daalt halverwege af, maar gaat dan weer naar boven, onderweg nu zijn bijl verliezende. Deze geeft den honderdsten plof. De koning der *bayan's*, die nog in den boom vast zat, wordt nu gegrepen en gevangen gehouden, ook al houdt hij zich dood. Hij geraakt verlaten van zijn 99 makkers, in gevangenschap. Den volgenden morgen brengt de vogelaar hem naar de markt om hem te verkoopen. Daar vindt hem Kodjah Maimun, een rijk jong man 1). Hij had zich om een wandeling te maken fraai aangekleed, koopt den

1) Van zijn vader Kodjah Mobarak wordt niet gewaagd.

papegaai voor één dinar ¹⁾ en laat hem vliegen. Deze overweegt dat Maimun hem ondankbaar vinden zal; hij vliegt hem daarom na, zet zich op de deur zijner woning en heet hem welkom als hij binnentreedt. Hij wil uit dankbaarheid bij hem blijven. Hij verhaalt hem van den prins die een *tjempërling* had gevonden, die jong uit het nest was gevallen, en waarvoor hij goed had gezorgd, maar die hem, eens uit zijn kooi gelaten, ondankbaar had verlaten. Spoedig daarop gaat Maimun op reis. Hij draagt zijn vrouw de zorg voor den *bayan*, die vrijwillig bij hen gebleven was ²⁾, op. Na zijn vertrek ziet de zoon van Sultan Ya'akub, van Yaman, zoo heet hier het rijk waar Maimun woonde, diens vrouw. Hij zendt een koppelaarster tot haar, en zij is geenszins ongenegen hem ter wille te zijn. Voor zij tot den prins gaat, spreekt zij eerst met den *bayan*. Deze houdt haar door verhalen telkens zoo lang op, dat de nacht al weer verstreken is en zij haar gaan dus moet uitstellen. De passage vóór het 1^e verhaal, hier dat van Bibi Sabariyah, schijnt in de war te zijn, er staat te veel, maar toch kan hier niet aangenomen worden dat de *tijunq*-episode hier uitgevallen is, want van deze gezellin van den *bayan* werd in het voorafgaande niet gewaagd. Het einde van het verhaal ³⁾ is dat Maimun vóór het laatste verhaal weer thuis komt, zij den *bayan* als kind aannemen en hem laten gaan (alsof hij dus wel gevangen gehouden werd), op een zelfde voorwaarde als in het andere hds. (waar ook hun echt gezegend wordt, door de geboorte van een zoon Kodjah Manâp).

Met dit raamverhaal komt overeen dat van D en wat men bij de Hollander vindt; ook vergelijkte men wat er werd medegedeeld van het raamverhaal van den tekst in de

1) Niet 1000; ook mist men hier de voorspelling van de komst der kooplieden.

2) En hier geen gezellin krijgt.

3) Of het tusschenliggende gedeelte nog afwijkingen gaf, werd in bijzonderheden niet nagegaan.

Bramartani, boven in de inleiding. De oorsprong van de eerste der afwijkingen van A zou gevonden kunnen worden in het 5^e ingeschoven verhaal, evenals het slot van de Bramartani-redactie gegrond kan zijn op het 1^e dier verhalen.

Hij verhaalt hem van den prins die
een gewoening had gevonden die jaar uit het jaar was
valde en waarvoor hij goed had gezorgd, maar die hem
eens uit zijn loof gelaten, omdat hem had verlaten. Spoorde
daarop gaat Minna op reis. Hij draagt een vrouw die
veroordeeld was door de koning, die verwijling bij hem geloven was.
Hij gaf zijn verhaal aan een van zijn vrienden, die hem
te raad was best bleef het tijt waar Minna woonde, hem
te raad. Hij wou om kopelaster tot haer, en zij die
grootste onrecht was ter wille te zijn. Voor zij tot den
minne was gekomen, in geval met hen kwam. Deze had
haar drie kinderen, waarvan zoo lang op dat de nacht al
was overgegaan, dat zij haar ganc die meest dinstellen
de paarden met die in verstand, met dat van die koning was
schijnt de die was te zijn, en staat in veel, toen een die
hier niet aangekomen was, dat de koning in verstand
afgevoelen te want was door koning van die koning te zijn
in het rechtvaardige niet gewerd. Het elken van die
verband te in die Minna wou het laatste verhaal was die
koninkrijk hem wou als kind aannemen en hem later kon
(alschijn die koning koning koning) op koning
verwachten als in het andere die wou met die koning
koning wordt door de koning van koning koning
Minna

Met dit tenverhaal komt overeen dat van de koning
men bij de koning vindt; ook vergelijk men het met
medegedacht van het tenverhaal van den koning in de

1. Met 1000, dat met koning koning van koning koning
2. In die koning koning koning
3. In het tenverhaal koning koning koning koning
4. In die koning koning koning koning

...Indische ... de Zuid-Indische ...

OVER INVLOED DER ARABISCHE SYNTAXIS OP DE MALEISCHE.

DOOR

Dr. Ph. S. VAN RONKEL.

Op wereldlijk gebied heeft de Maleische litteratuur zeer weinig aan de Arabische ontleend, op religieus terrein echter zeer veel. Een groot aantal godsdienstige werken, niet het minst die welke in Britsch-Indie populair zijn, zijn in het Maleisch vertaald, interlineair of zin na zin, soms naar vrijere opvatting, dikwijls meer parafrasen of zelfstandige bewerkingen dan letterlijke overzettingen.

Op het punt van Indischen oorsprong van hier te lande geldende godsdienstige beschouwingen en geschriften, verwijs ik naar het rijke werk van den heer C. Snouck Hurgronje „De Atjehers”. Laat mij daarvan aanhalen bl. 10 van het tweede deel, waar wij lezen: „Men weet, dat in den geheelen Oost-Indischen Archipel zekere kettische mystiek van den aanvang der invoering van den islam af ingang heeft gevonden en nog steeds, in weerwil der direct en indirect van Arabië uit werkende invloeden, groote heerschappij over de gemoederen bezit. Het lijkt geen twijfel — tal van geschreven documenten bewijzen het — dat die mystiek door de Hindoestansche bekeerders hierheen werd gebracht; de voornaamste mystieke werken, die in dezen Archipel opgang maakten, hebben Indische auteurs of zij zijn uit die sterk onder Indischen invloed staande kringen van het Medina der 17^e eeuw afkomstig, waartoe bijv. Ahmad Qoesjasi behoorde, wiens discipelen de leeraars der heilbegeerigen in Javaansche en Maleische landen werden”.

Zoo vinden wij op bl. 169 opgeteekend: „de Zuid-Indische Islam, de oudste vorm, waarin het Mohammedanisme naar dezen Archipel kwam, leeft hier nog steeds voort, niet zonder vele Inlandsche bijmengselen: in eene half-pantheistische mystiek, in gebeden en geheimzinnige formulieren, in de . . . . eigenaardige volksboeken over de gewijde historie zal hij nog lang weerstand bieden aan de van Mekka en Hadhramaut uit hem langzamerhand verdringende rechtzinnigheid, die hem theoretisch reeds geheel verslagen heeft”.

Ik mag hierbij niet langer stilstaan, want het is mijne bedoeling niet hier te handelen over de herkomst van bekende Arabische of vertaalde boeken, maar over de wijze van vertaling dier werken, en de conclusiën die wij daaruit mogen trekken omtrent enkele stylistische eigenaardigheden in het Maleisch.

Het is een bekend feit dat het Hollandsch vele bijbelsche uitdrukkingen, en dientengevolge enkele Hebreeuwsh-gekleurde zinswendingen vertoont. De talrijke, veelgelezene, te letterlijke, vertalingen, en het citeeren van teksten daaruit, zijn van dat verschijnsel de oorzaken. Is aan een dergelijken gang van zaken te denken bij de arabismen in het Maleisch? Geenszins; de inlander citeert den *qoerān* niet, en buitendien is geen vergelijking te maken tusschen het standpunt van protestanten, bv. Hollanders, tegenover de bijbelvertaling die hun bekend is, en dat van mohammedanen, bv. Maleisch-schrijvenden, tegenover een of andere interlineaire vertaling van den *qoerān*; deze zaken zijn zelfs geheel onvergelijkbaar.

Doch alvorens het voorkomen van arabismen in het Maleisch te verklaren, moeten wij eerst vermelden wat daarvan bekend is. Zeer weinig toch is daarover geschreven. In enkele Maleische spraakkunsten wordt even gerept van Arabische constructies, maar het wil mij voorkomen dat die vage aanwijzingen teruggaan op hetgeen Van der Tuuk

daaromtrent zegt in zijne aantekeningen voor het zevende stukje van het „Maleisch Leesboek voor eerstbeginnenden en meergevorderden”. In de inleiding lezen wij onder meer: „dat het Maleisch hier en daar met Arabismen besmet is, schijnt men nog niet genoeg in te zien; vandaar dat men in de spraakkunsten als Maleisch een constructie opgeeft als die van *jang* met een praepositie en een pronominaal suffix achteraan in een adjectieve zinsnede”. In de aantekeningen constateert de schrijver enkele vertalingen van Arabische zinswendingen.

Een handschrift dat enkele arabismen vertoont acht Van der Tuuk afkomstig van een geleerden Maleier, elders (bl. XXII der aantekeningen) schrijft hij een arabisme toe aan een Arabischen afschrijver; systeem zit in zijne verklaring niet. Buitendien is het zeer onwaarschijnlijk dat allerlei manuscripten waarin arabismen voorkomen of afkomstig zouden zijn van geleerde Maleiers, of Arabieren tot afschrijvers zouden gehad hebben. En dit wordt te meer onwaarschijnlijk als wij weten dat gewone, niet onontwikkelde, inlanders, wanneer zij iets in het Maleisch opstellen, een reglement voor een of andere maatschappij, eene bekendmaking of iets dergelijks, voortdurend arabismen bezigen. Wanneer zij voor: *over*, *aangaande* pada gebruiken is dat niets anders dan eene vertaling van het Arabische في; wanneer zij voor: *verdeeld in vier*, (*afdeelingen* bv.) zeggen *a t a s a m p a t . . . .*, is dat eene vertaling van het Arabische علي.

De reden van een dergelijk verschijnsel en van het voorkomen van arabismen in Maleische stukken van verschillende tijden en plaatsen kan m. i. slechts zijn het vele lezen van en gewend raken aan den stijl der overtalrijke in het Maleisch vertaalde Arabische werken op godsdienstig terrein, of op dat van de heilige wetenschap in meer uitgebreiden zin.

De taal dier overzettingen toch verschilt veel van die des dagelijkschen levens; zij volgt het Arabisch op den voet, voor elk woord, voor elk partikel wordt een Maleisch aequi-

valent gegeven, afgezien van de vele technische termen die onvertaald blijven. Een Maleische „kitab” is voor het grootste deel niet van den Maleischen redactor; van hem zijn hoogstens de inleiding, het slot en enkele overgangen.

Zooals dikwijls in de inleidingen te lezen staat, hebben de vertalers hun werk bestemd voor hunne landgenooten die het Arabisch niet machtig zijn. Overtalrijk zijn zulke vertalingen; talrijk dus de vertalers, nog talrijker de overschrijvers, en niet het minst de lezers. Al deze personen raken eenigermate gewend aan eene taal die sterk Arabisch getint is, dikwijls zelfs eigenlijk Arabisch in zinsbouw is, maar met Maleische woorden. Kan het anders of er moet, wanneer die vertalers of die afschrijvers of die lezers zich zetten tot stellen in hun taal, voor hen veel kans zijn voor het zich schuldig maken aan Arabische zinswendingen, hetzij omdat de Maleische zin te uitvoerig zou zijn, hetzij uit onbewuste herinnering aan de Arabisch-Maleische uitdrukkingen die hun zoo gemeenzaam zijn geworden?

Wanneer zij bv. gewoon zijn het Arabische ب steeds met *dengan* te vertalen of vertaald te zien, kan het ons immers niet verwonderen dat zij een woord als *mēnghoekoemkēn* verbinden met *dengan* in plaats van met een direct object, daar het Arabische حكم ook met ب geconstrueerd wordt.

Om na te gaan of onze opvatting van de zaak juist is, zullen wij eerst moeten onderzoeken welk systeem bij die vertalingen van *fiqh*-boeken gevolgd is, en in de tweede plaats of de arabismen die men in verschillende litteratuurproducten van niet-godsdienstigen aard ontmoet tot dat systeem zijn terug te brengen.

En deze taak is niet gemakkelijk. Zij beweegt zich op een nog niet betreden terrein, de quaestie is nog niet genoemd, laat staan onderzocht. Zoo wij enkele aanwijzingen mochten gevonden hebben, zal een volledig bewijsmateriaal slechts gegeven kunnen worden door uitvoerige vermelding van vele gevallen uit allerlei geschriften.

Ik stel mij dan ook niet voor de quaestie in dit opstel „erschöpfend” te kunnen behandelen, maar reeds nu de methode en enkele resultaten van het onderzoek te geven scheen mij niet ongepast; later hoop ik op de zaak te kunnen terugkomen.

De nog onbeantwoorde vraag langs welken weg de vele Arabische woorden in het Maleisch zijn ingedrongen, mag met de quaestie die ons thans bezig houdt niet in direct verband gebracht worden. Die woorden toch behooren niet uitsluitend tot de theologische nomenclatuur; integendeel, zij noemen zaken die tot allerlei gebied te rekenen zijn. De vorm van vele dier woorden verbiedt ons aan te nemen dat zij onmiddellijk uit het Arabisch ontleend zijn; welke taal de doorgangstrechter is geweest zal eerst bekend worden wanneer wij te weten komen in welke taal of talengroep men zeide: *sobat*, *ahli*, *abdi*, *waktoe*, *sabtoe*. Doch hiermede roeren wij eene quaestie aan die nog niet onderzocht is; wij kunnen er niet langer bij stilstaan.

Hetgeen in verschillende handschriften-verzamelingen op het gebied van vertalingen van den *qoerān*, van overleveringen, van korte en uitvoerige leerboeken van den *fiqh*, van verhandelingen over het juiste uitspreken der woorden bij het *qoerān*-reciet (*tadjwid*), van handboeken der Arabische spraakkunst aanwezig is, beloopt een aanzienlijk aantal; buitendien worden er zoowel in Singapore als in Mekka, Constantinopel en elders steeds nieuwe vertalingen en bewerkingen ter perse gelegd, hetzij in steendruk, hetzij in typendruk.

Die vertalingen nu zijn op verschillende wijze ingericht. Er zijn interlineaire vertalingen, waarin onder de Arabische woorden hunne aequivalenten in het Maleisch geschreven staan. Soms is die vertaling zóó letterlijk dat de woorden te zamen genomen geen zinnen vormen. Om een voorbeeld te noemen, het Arabische *ج* wordt steeds met *bagi* ver-

taald; nu geschiedt dat geenszins alleen daar waar $\int$ zich zoo in den zin gedraagt dat wij het met: voor, ten behoeve van, aan, zouden wêergeven, maar ook daar waar het 't object van een nomen verbale aanwijst; men begrijpt hoe weinig dan van den Maleischen zin terechtkomt. Trouwens het was den vertaler ook niet te doen om goede zinnen te vormen; wanneer het Arabische woord door een Maleisch is wedergegeven is zijn taak volbracht. Ik zal daarom dan ook geen voorbeelden aanhalen van een dergelijke letterlijke overzetting, want in gevallen als deze hebben wij geen vertaling van zinnen vóór ons, maar woordenvertaling.

Een vertegenwoordiger van dit soort vertalingen is die van de Fathoe'l Qarib, van den bekenden Ibn Qāsim, zooals die in een handschrift der bibliotheek van het Bataviaasch Genootschap is neergelegd; verder eenige korte verhandelingen over den tadjwid, en andere.

Interlineair zijn ook de qoerān-vertalingen, maar op eene andere wijze. Wel wordt ook daar woord voor woord overgezet, maar de eischen van den zinsbouw gelden; bij een geval als het bovengenoemde wordt $\int$ in de eerste plaats vertaald met *bagi*, maar in de tweede plaats met *akan*. Buitendien zijn aan de vertaling tusschen de regels enkele uitweidingen toegevoegd, hetzij om den zin af te ronden, hetzij om de bedoeling van het oorspronkelijke beter te doen uitkomen. Niet alleen in qoerān-vertalingen, als geheel bewerkt, maar ook in vertalingen van citaten in andere werken voorkomende — iets dat zoowel in verhalen als in zedekundige werken herhaaldelijk het geval is — is dit verschijnsel te constateeren. Het is er natuurlijk verre van dat ik al wat op het gebied van qoerān-vertalingen bestaat heb gezien, maar telkens wanneer ik bij de lectuur van Maleische geschriften qoerān-verzen zag aangehaald en vertaald, lette ik daarop, en kon telkens de genoemde methode constateeren, en bij de twee groote qoerān-vertalingen, in de bibliotheek van het Bataviaasch Genootschap, was het niet anders, even-

min in vertalingen van afzonderlijke soëra's in liturgische geschriften. Hiermede is echter niet gezegd dat ook somtijds te letterlijk vertaald is, zoodat de zinsbouw verstoord werd. Ja zelfs zoo ver kan dat gaan, dat in de vertaling arabismen voorkomen, zonder dat hetgeen in het oorspronkelijke staat daartoe aanleiding geeft.

Zoo wordt Soera VI: 70 *وامرنا لنسلم رب العالمين* vertaald met *دان د سورهن کام دشن اسلام بگت توهن سرو عالم سکلین*; de uitdrukking: *disoeroehkën dëngan islām* is on-Maleisch, en een vertaling van het Arabische *ب امرنا*; dit staat echter niet in den tekst; zoo sterk werkt de Arabische gedachtengang door. Soera VI: 104 worden de woorden *مک برعسیاف ملیوت* als volgt vertaald: *حق تعالی دان فرچای دغذدی مک بهوسن اکن درین جو*. De uitdrukking *pertjaja dëngan dia* is eene navolging van het Arabische *ب امن* ook weêr buiten den eigenlijken tekst om.

Deze voorbeelden zouden vermeerderd kunnen worden, maar toch kan men zeggen dat vertalingen als die van de Fathoel Qarib met de Qoerān-vertalingen in principe niets anders gemeen hebben den het interlineaire.

Een ander soort van vertalingen is die waarbij de Arabische tekst bij kleine gedeelten gegeven wordt, steeds gevolgd door de Maleische vertaling dier passages. Uit den aard der zaak wordt dan meer op den zin gelet, hoewel arabismen in onderdeelen overalrijk zijn. Na de Maleische vertaling der tekstgedeelten volgt dikwijls die van stukken uit de betrekkelijke commentaren, welke de overzetter bij zijn arbeid gebruikt heeft. Dergelijke methode is gevolgd bij de vertaling van Sanoesi's geloofsbelijdenis, der Bidajatoel Hidajat, en andere.

Weêr een ander soort is die waarin de Arabische tekst alleen geciteerd wordt op enkele belangrijke punten; het

overige is vertaling; de afkomst verraadt zich ook hier telkenmale.

Eindelijk bestaat er een reeks vertalingen waarin de aangehaalde Arabische tekst niet voorkomt, zuiver vertalingen dus, zooals van werken van Ghazālī, als de *Ihjā* 'Oeloemi'd-Dīn, de *Minhādjoe'l 'Abidīn*, e. a.

Hoe verschillend ook in inrichting, in keuze der equivalenten voor de Arabische woorden, in weêrgeving van naamval en geslacht en tijd, in uitdrukkingen voor Arabische constructies, zijn deze overzettingen merkwaardig op elkâar gelijkend. Natuurlijk vertoont de laatste der door ons genoemde methoden dit verschijnsel het minst, en de parafraستische qoerān-vertalingen niet zóó logisch. Toch waren deze overzettingen in tal van gevallen dienstig om reeds geconstateerde feiten te bevestigen, of een rij van voorbeelden aan te vullen; waar de in de andere soorten van vertaling geldende regels niet opgingen, was dat doorgaans te wijten aan de eischen van stijl of zinsbouw, en aan de uitvoerigheid der parafrase.

Waar in Maleische verhalen Arabische aanhalingen voorkomen, gewoonlijk gevolgd door eene vertaling, daar treft ons weêr dezelfde woordenkeus, het gebruik maken van dezelfde middelen ter weêrgeving van Arabische zinswendingen als bij de vertalingen der *fiqh*-boeken.

Ongetwijfeld mag men hier spreken van een bepaald *system*. Over den oorsprong van dat systeem zal hier niet gehandeld worden, het systeem zelf wensch ik te doen kennen en met voorbeelden toe te lichten. Dat wil zeggen, niet met een reeks van voorbeelden uit de bedoelde vertalingen zelve; uit de gemaakte aantekeningen zoude ik tal van voorbeelden kunnen geven om te doen zien hoe deze en gene arabische partikel steeds door dit en dat woord wordt vertaald, hoe een zekere Arabische constructie steeds op dezelfde wijze wordt weêrgegeven. Maar, een optelling van dergelijke voorbeelden heeft ongetwijfeld voor den lezer weinig

interessants, en beter lijkt het mij om slechts enkele quaesties, zooals eenige manieren van vertaling van werkwoordsvormen, aan te roeren.

De wijze waarop de vormen van het werkwoord worden weêrgegeven leert ons niet veel. Passieve vormen worden bijna altijd vertaald met den vorm met *di*, infinitiven gewoonlijk met den vorm met *mě* en den neusklank.

Het perfectum in den eigenlijken zin des woords, en dat voorafgegaan door *د*, worden vertaald door eenen vorm met het hulpwoord *tělah*; het futurum door vormen met de woordjes *lagi akan* er vóór. Opvallend dikwijls wordt het perfectum door den vorm met *di* weêrgegeven, het imperfectum door dien met *mě* en den neusklank.

Evenwel, een bepaald systeem valt daarin niet te ontdekken. Ongetwijfeld zou eene telling der gevallen het genoemde verschijnsel bevestigen, doch een dergelijke statistische behandeling heeft betrekkelijk weinig waarde, aangezien vele op zich zelf staande gevallen tot numerieke verhoudingen kunnen medewerken. Dikwijls toch was de vertaler niet vrij in zijne keuze; wanneer hij, den Arabischen tekst op den voet volgende, reeds het onderwerp van een actieven zin had weêrgegeven, moest hij den vorm met *mě* en den neusklank gebruiken, terwijl na het betrekkelijk voornaamwoord dikwijls de vorm met *di* was aangewezen. Zelfs wanneer zulke gevallen buiten beschouwing worden gelaten, is toch van systeem weinig sprake, zoodat uit het verschijnsel op zich zelf geen regel mag afgeleid worden.

Het imperfectum voorafgegaan door *كان* wordt letterlijk vertaald: *كان* door *ada*, het andere werkwoord door zijn equivalent.

Een paar voorbeelden uit de *qoerān*-vertaling:

يعق اد كام سعت	vertaald met	ما كنتم تزعمون
اد مريكيت دروت	" "	كانوا يعملون
اد مريكيت مشهاكن درين	" "	كانوا يقتربون

چکلو اد اک مځټوي لو کښت اعلم

Ook in vertalingen van theologische werken komt deze wijze van vertalen dikwijls voor.

Wat betreft de naamvallen, de agens wordt zeer dikwijls aangeduid door *oleh*; een zin wordt in de vertaling vaak met een *di*-vorm geconstrueerd om het in den nominatīvus staande woord met *oleh* te kunnen voorzien, of nog sterker, zelfs bij vormen met *mě* en den neusklink wordt het onderwerp door *oleh* voorafgegaan. Bij voorbeeld: uit de vertaling van Al-Djoezoeli's *Dalāiloe'l Chairāt*:

بارغ یغ تله مځټبت اکځځي — ما ذکره الذاکرون
 اوله سکل اورغ یغ مځټبت
 بارغ یغ تله ملفوتي دشن دي — ما احاط به علمک
 اوله علمم
 بارغ یغ مځټاکن اکځځي اوله — ما سألک له احد
 سورغ

Uit de vertaling der *Bidājatoe's Sālikīn*:

تیاک مځټتوکن اکن الله اوله زمان — ولا یحدّه زمان
 مځټکهن اکځځي اوله نسکین — منعه ذلک من ....
 ایت درؤد
 یغ تیاک مځټتولي اکځځي اوله — لا یوافقها عبد
 همب

Uit de vertaling der *Bidājatoe'l Hidājat*:

مځټويغ اکځځي اوله عدم — یلاحقه عدم
 تیاک برکهندق کفدان اوله تیغ ۲ — لا یفتقر الیه کل
 منجدیکن اکځځي اوله شرع — جعلها الشرع
 en tallooze gevallen meer. Men kan zeggen dat *oleh* een nota-nominatīvi (agentis) in de vertalingen is.

Maleische uitdrukkingen als *dapat olehnja*, *alah olehnja*, *tiwas olehnja* e. a. mag men met bovenstaande vertalingen niet vergelijken; die woorden toch hebben een passieve beteekenis, gelijk ook in de verwante talen voorkomt.

De genitivus wordt, zooals van zelf spreekt, weêrgegeven door nevenstelling. In enkele gevallen door *dari*, bv. in uitdrukkingen als *حاضرة الدير* — *hampir dari laoct*.

In op Java in het Maleisch opgestelde stukken ziet men tegenwoordig *dari* dikwijls gebruikt als weêrgevendende het genitiefverband, bv. in *adat-adat dari distrik . . . . .*, of *oendang-oendang dari nĕgĕri* ¹⁾ . . . . . Hierbij mag men echter in geen geval aan een arabisme denken, te meer als men weet dat *dari* de gewone vertaling is van *من* en van *عن*, welke voorzetsels in zulk een geval niet te pas zouden komen. In zinnen als de genoemde moet men aan hollandismen denken, en Van der Tuuk zou zulke taal „Brabbel-Maleisch” genoemd hebben.

De accusativus wordt veelal met *akan* weêrgegeven, of met een pronominalen vorm, zelfs wanneer in één zin twee accusativi van verschillende rol voorkomen; bv. uit verschillende boeken:

سبت اولهكامو اكن ذكر الله اكن — اذكروا الله ذكرا كثيرًا
 سبوتن يڠ بايق
 داتڠ داکو — جائني
 مودنههن مغمفوني الله بگدين اكن — غفر الله له مغفورة
 بېراف امفدن

دان بارڠ يڠ سرون اكن دمكين — وما اشبه ذلك
 Accusativi die een toestand aanwijzen worden daarentegen meestal weêrgegeven door *pada hāl*, bv.

برهنتي اتسن فد حال دسهجان — وقف عليها معتمدا
 برهنتي اتسن فد حال لقان — وقف عليها ساهيا
 فد حال واجب — حتما
 فد حال دهنترکنن — واضعا

Dat zelfde *pada hāl* is de vertaling van het voegwoord

1) In den zin van: de gewoonten, wetten van het district, land, niet in dien van; eenige gewoonten, wetten uit dat district, land afkomstig.

in zgn. *hāl*-zinnen, zoowel in den *qoerān* als in *fiqh*-boeken, bijna zonder uitzondering.

Duidt de *accusativus* tijd of plaats aan dan is meestal *pada* gebruikt, duidt hij doel aan dan *karēna*. Er zou nog meer van den *accusativus* te zeggen zijn, maar eene dergelijke optelling van vertalingen kan den lezer niet interesseeren.

Wat betreft het getal, de *dualis* wordt veelal weêrgegeven door *kadoeanja*, ook bij werkwoorden; het meervoud, vooral wanneer het bepaald is door het artikel of pronomina suffixa, door *ségala*. Iets eigenaardigs is de wijze van uitdrukking der verschillende personen van het werkwoord; dikwijls wordt nl. in de vertaling het voornaamwoord achter het werkwoord gevoegd, vooral bij *perfecta*, en dit verbeeldt niets anders dan een navolging der Arabische persoons-uitgangen.

Maar ik moet eindigen met het optellen van zulke manieren van vertaling; als medegedeeld werd hoe allerlei syntactische verschijnselen werden vertaald of voorgesteld, zouden nog vele bladzijden kunnen gevuld worden. Doch het nut daarvan is twijfelachtig, en doorwerken van zulke typische Arabisch-Maleische constructies in andere dan theologische werken komt, voorzoover ik daarvan sporen zag, slechts bij een klein deel der gevallen voor. Zoo acht ik het ook onnut om mede te deelen door welke Maleische voorzetsels alle Arabische *praeposities*, door welke *voegwoorden* de *conjuncties* vertaald worden. Ik zal thans eenige merkwaardige gevallen behandelen, die leerzaam zijn in verband met syntactische verschijnselen, voorkomende in niet-theologische teksten, welke voor zuiver Maleisch doorgaan. Daarbij zou ik voorbeelden kunnen kiezen uit een of ander bekend werk; doch dat zou dit tegen zich hebben dat men zou kunnen denken aan individueele stijl-eigenaardigheden van één schrijver. Ook zou ik kunnen aanhalen uit verschillende werken, doch, daar die aanhalingen voornamelijk uit manuscripten zouden moeten geschieden, zou men

kans kunnen loopen dat andere handschriften van hetzelfde werk afwijkingen vertoonden. Om beide redenen lijkt het mij beter bloemlezingen te nemen, en wel zulke welke samensteller de noodige handschriften critisch heeft bewerkt, en zich heeft beijverd zuiver Maleisch te geven, en waar hij veranderingen aanbracht die hield in zuiveren stijl en met den tekst overeenkomend karakter.

Zoo viel dan mijne keuze op H. N. van der Tuuk's Maleisch Leesboek, uitgegeven door het Koninklijk Instituut, en zijn Maleisch Leesboek, 7^e stukje. Uit Niemann's bloemlezing uit Maleische geschriften werden de twee episodes van de hikajat Hang Toeah (I, bl. 1—104, en II, bl. 58—120) uitgekozen, niet omdat de taal overal zuiver is, maar omdat dit verhaal niet uit een andere taal vertaald is, wat bij de meeste stukken in Van der Tuuk's bloemlezingen voorkomende wel het geval is.

Ook de Hollander's Leesboek wordt aangehaald, vooral omdat daarin van zoovele verschillende verhalen grootere en kleinere stukken voorkomen. Doch enkele gedeelten werden vermeden. In de eerste plaats alles wat van 'Abdoellah Ibn 'Abdoelqadir Moensji afkomstig is; deze Maleier toch schreef in eene taal die op vele punten niet zuiver is, in sommige opzichten daarentegen puristisch, en over het algemeen afzakkende is naar dat Maleisch, waarin zoolwel de vormleer als, vooral, de syntaxis zeer verarmd en bedorven zijn; men kan spreken van een „Maleisch van 'Abdoellah”, en men zoude van die taal een afzonderlijke spraakkunst kunnen schrijven. Verder werd de Kroon der Koningen vermeden; de taal van dat werk toch verraadt te duidelijk haar vreemden oorsprong, al is het dan ook niet uit het Arabisch. Eindelijk werden die stukken vermeden die geacht konden worden onder Javaanschen invloed te staan.

Men meene niet dat het mijne bedoeling is uit de genoemde chrestomathiën alleen bewijsplaatsen te ontleenen voor de straks te noemen verschijnselen; ik wensch ze slechts

te gebruiken voor het geven van voorbeelden. De genoemde boeken toch kunnen geacht worden in handen te zijn van elken beoefenaar van het Maleisch, terwijl, zooals boven gezegd werd, aanhalen uit handschriften — waar het om voorbeelden te doen is — bezwaren heeft.

Gaan wij thans over tot de behandeling van enkele gevallen.

In verschillende Maleische geschriften wordt een eigenaardig gebruik gemaakt van *atas* of *diatas*.

Zoo vinden wij in De Hollander's Leesboek, op bl. 203 regel 1: دان اد فول دلېهکن الله تعالی مانسی ایت 1: ستفه دیانس ستفهن, terwijl de op deze plaats vereischte praepositie zou zijn *daripada* niet *diatas*. In Niemann's Bloemlezing, II, bl. 59, r. 5 v. o. (3^e druk) lezen wij کارن مانسی ایت بوکندرآن اتس سالد (دان بېلن جوگت). In Klinkert's kortelings verschenen supplement op zijn Woordenboek wordt deze zin aldus verklaard: „paardrijden op fouten en stommiteiten, d. i. zich daaraan erg schuldig maken”. Doch een zoo gedwongen verklaring is niet noodig¹⁾, wanneer men *atas* beschouwt als eene navolging van het Arabische علي; de geheele uitdrukking is dan eene letterlijke vertaling van het Arabische مرکب علي; en in het eerste voorbeeld *diatas* weêr beschouwende als navolging van علي zien wij dat die zin op zijn Arabisch geconstrueerd is; in die taal zou men zeggên: فضل الله الناس بعضهم علي بعض.

En veilig kunnen wij in dit en vele andere gevallen aannemen dat *atas* een vertaling is van علي, daar in allerlei uit het Arabisch vertaalde werken *atas* de vertaling van علي is.

Zoo in de Bidājatōe's Sālikin:

1) Afgezien nog van de quaestie of de woorden *dan bebubnja* bij *satah* behooren en niet eerder bij het volgende. Het Arab. ركب beteekent rijden.

اَعْمُو سَمِعْتِكُنْ اَنْسُ vertaald met: تعذّر علي
 كواس اَنْسُ «يَقْدِرْ عَلَيَّ» (d. v. 10)
 نَعْمَةُ اَنْسُمِ «نِعْمَةٌ عَلَيَّكَ» (d. v. 10)
 اَكْتُ لال اَنْسُ قوم «مَرَزَتْ عَلَيَّ قَوْمٌ» (d. v. 10)
 سوكر اَنْسُنِ «عَسِرَ عَلَيَّ» (d. v. 10)
 In een geschrift van gemengden inhoud: (Ar. Hds. Bat. 113).

برهنتي اَنْسِنِ vertaald met وقف عليها
 دان فلهراكن اوليم اَنْسُ «واحرص علي»

In de qoerān-vertaling:
 نسچاي كامي لوسكن vertaald met لفتحننا عليهم
 اَنْسُ مَرِيكِيَّتِ «يطبع الله علي قلوب
 الكافرين»
 دنكچيكن الله اَنْسُ هانت «مَرِيكِيَّتِ يَغْ كَقْر»

en tallooze gevallen meer.

In dit licht beschouwd blijken vele constructies met *atas* arabismen te zijn. Geven wij, bij wijze van voorbeelden, enkele plaatsen aan uit de genoemde bloemlezingen.

Leesboek, 7^e stukje,
 مَكْتُ كَاتِ قَاضِي وَاجِبِ اَنْسُمِ رَجْمِ (bl. 7, r. 1 v. o.).
 هَهْغُگْ مَاتِ
 بَنَرِ سَالِهِنِ اَنْسُ كَامِ لَهُ (bl. 8, r. 4 v. o.).
 مَكْتُ نَائِيكُ سَقْسِيْلَهْ مَرِيكِيَّتِ اَنْسُ (bl. 35, r. 4 v. b.).
 كَاتِ هَمْبِ
 يَغْ دَفْرَهْمَبِ نَائِيكُ سَقْسِي... اَنْسُ (bl. 36, r. 11 v. b.).
 سَرْغُ فَرْمَقُونِ

Leesboek-Instituut,

كِرْجَا اَيْنِ اَنْسُ هَمْبِلَهْ مَشْرَجَاكَنْدِي (bl. 4, r. 5 v. b.).
 اَكْتُ مَنَنْتِيكِنِ تَقْدِيرِ اللّهِ تَعَالِي اَنْسِكُ (bl. 5, r. 10 v. b.).
 Niemann, I^e stuk,
 دِيَانَسُ مَامَقْ بَنْدَهَارِ... مَشْرَكُنِ هَوْنِ اَيْنِ (bl. 28, r. 2 v. b.).
 اَنْقُ سَوْدِرَاكُ اَيْتِ دِيَانَسِكَلَهْ (bl. 89, r. 2 v. o.).

De Hollander,

- هندقله راج فوكس اتسن (bl. 2, r. 2 v. b.).
 جكلو اد بارغ سوات حال اتسمولة (bl. 49, r. 10 v. b.).
 مان حكم توذك اتسن (bl. 93, r. 13 v. o.).
 جكلو داتغ ماس الله اتسك (bl. 141, r. 2 v. b.).
 رحمة الله تعالى اتس تونهمب (bl. 197, r. 6 v. b.).

In de gegeven voorbeelden treden vele der „beteekenissen” van علي (beter zou zijn te zeggen: der manieren waarop zich علي in den zin gedragen kan) op; bedenkt men daarbij dat men *atas* buitendien vertalen kan, al naar het zinsverband, met: volgens, op voorwaarde, over, dan wordt duidelijk dat in zeer vele gevallen het Maleische *atas* (*diatas*) eene vertaling is van het Arabische علي. In vertalingen van religieuse werken is het steeds de vertaling dier praepositie, in de qoerān-vertalingen meestal, terwijl een zelfstandige ontwikkeling van het voorzetsel *atas* (*diatas*) geheel parallel aan die der praepositie علي al te toevallig zou zijn. Met zekerheid kunnen wij concluderen dat op dit punt het Maleisch onder invloed van het Arabisch staat.

In verschillende der opgenoemde gevallen eischt de Maleische spraakkunst een ander voorzetsel dan *diatas*, achter *pariksa* bv. is *akan* vereischt. Toevallig komt in de genoemde vier bloemlezingen of gedeelten daarvan geen constructie voor van *koeasa* met *atas*. Dikwijls toch ontmoet men dit woord verbonden met *atas* in plaats van onmiddellijk met het werkwoord (in den infinitivus), soms komen beide constructies in één zin voor; die met *atas* is eene navolging van het Arabische قدر علي.

Meer verwantschap en evenwijdigheid van ontwikkeling dan van علي met *atas*, bestaat er tusschen ب en *dengan*. In beide talen heeft dit voorzetsel een instrumentale beteekenis, waarmede die van een begeleiding, een gezamenlijk doen ten nauwste verwant is. Immers, hetgeen door middel

van iets, met iets geschiedt, is in vele gevallen ook hetgeen waarmede in gezelschap, tegelijk en gezamenlijk iets geschiedt; vandaar dat in zoo vele talen — Europeesche zoowel als Oostersche — één voorzetsel beide gedachten weêrgeeft.

Aan **ب** en *dengan* van instrument sluit zich het gebruik dezer praepositie in den zin van: de prijs waarvoor iets gekocht wordt ten nauwste aan. In het Maleisch vindt men steeds *membeli dengan*, in het Arabisch **اشترى ب**, zonder dat men recht heeft het eerste als eene vertaling van het laatste te beschouwen.

Om deze en dergelijke redenen wordt eene vergelijking van *dengan* met **ب** moeilijk en gevaarlijk; eerst wanneer blijkt dat *dengan* wordt gebezigd op Arabische wijze, zóó dat het in strijd is met het Maleische idioom, bv. als object-aanduiding achter sommige werkwoorden, eerst dan mag aan overneming gedacht worden.

Beginnen wij met mede te deelen dat in vertalingen van theologische werken, **ب** *altijd* met *dengan* wordt weêrgegeven, in *qoerān*-vertalingen *doorgaans*. Eenige voorbeelden van opvallend letterlijke vertalingen uit verschillende geschriften mogen hier volgen.

تله مپووه الله دشن برفالغ قء امر الله بالاعراض عذهم
درفد مریکئیت

بارغسیاف فرچای دشن الله ” ” من یومن بالله

داتف دشن وحی ” ” جاء بالوحی

دان مموئسکن ای دشندی ” ” وجزم به

لگت مغتهوی کیت دشندی ” ” عا لمین بها

مدبیت دشن دوا کلیمه ” ” نا طقین بکلیمتی

شهادة الشهادة

Uit de *qoerān*-vertaling:

تیداک مپورهکن دشن سگئل کجهانن یداک مپورهکن دشن سگئل کجهانن
مک سگئل مریکئیت یغ ” ” یاءمر بالفحشاء

فرچای دشندی ” ” فالذین امنوا به

فرچای دشندی

Al deze vertalingen zijn on-Maleisch, en dergelijke constructies ontmoet men nu en dan in andere werken. Enkele gevallen komen voor in de genoemde bloemlezingen; halen wij die als voorbeelden aan.

Leesboek-Instituut.

bl. 21. r. 3 v. b. ایقله یغ لایق دشن فاژک
 „ 23 „ 6 „ 0. مکت سبب ایقله مکت دفرهمب حکمکن
 دشن دمکین

Leesboek, 7^e stukje.

bl. 29. r. 9 v. b. مکت د حکمکن دشن رجم
 „ 35 „ 4 „ „ مکت همب توکسیله استری تونهمب
 ایت دشن زنا

In deze voorbeelden is navolging van het Arabisch boven twijfel verheven, evenzeer als in de uitdrukking *dengan taqdir Allah*, die de vertaling is eener geijkte formule. En wanneer Maleisch-schrijvende inlanders tegenwoordig ons: „uit naam van” weêrgeven door *dengan nama*, maken zij onbewust gebruik van een arabisme; het is eene navolging van باسم

Maar in verschillende andere gevallen is, gelet op de zeer verwante rol door ب en door *dengan* gespeeld, twijfel zeer gerechtvaardigd. Wanneer wij naast elkander zetten uitdrukkingen als:

عدل ب	en	منمبالی دشن
(قیامه) بفسه	”	(بودیرین) دشن سنڈیرین
باحسنه	”	دشن سبائیکن

dan zien wij absolute gelijkheid van constructie, zonder dat wij mogen concludeeren tot een genetisch verband, daar in de Maleische uitdrukkingen niets tegen het Maleische idioom strijdt.

Iets meer zekerheid hebben wij bij een der uitdrukkingen voor ons *sonder*. Daarvoor bestaan drie zegswijzen. Voor-

eerst: *tiada dĕngan*, waarin het zijn met iets, het begrip van samenzijn of bezitten wordt ontkend.

Ten tweede: *tiada bĕr* . . . . . eveneens een ontkenning van het bezitten of hebben.

Ten derde *dĕngan tiada bĕr* . . . . ., waarin *dĕngan* de ontkenning van het zijn of hebben inleidt, in zijn gewone rol van instrumentale en vereeniging, samenzijn aanduidende partikel 1).

Behalve deze uitdrukkingen komt ook voor: *dĕngan tiada*, nl. niet gevolgd door een' vorm met *bĕr*. Deze uitdrukking zou desnoods op dezelfde wijze te verklaren zijn als de vorige, maar zulks zou niet zonder gedwongenheid zijn; veel verkieslijker lijkt mij deze zegswijze aan te zien als een navolging van het Arabische لا, hetgeen in de vertalingen steeds door *dĕngan tiada* wordt weêrgegeven.

Het voorzetsel *bagi* kan zich op verschillende wijze in den zin gedragen. Men kan het vertalen met: voor, ten behoeve van; ook kan het een bezit aanduiden, een gebruik dat met het voorgaande verwant is; toch moet men *bagi* in een zin als *ada baginja bapa* in een zin als *dibĕlinja bagi dirinja* wĕl onderscheiden. Ook *pada*, en minder zuiver *kapada*, duidt een bezit aan; in het feit dat één gedachte op meer dan eene wijze uitgedrukt wordt, ligt, op zich zelf, niets bevreemdends, maar in verband met andere verschijnselen, komt het mij voor dat het bezitaanwijzende *bagi* een navolging is van het Arabische ل.

De praepositie ل wordt steeds met *bagi* weêrgegeven, soms tot in het overdrevene; bv.:

يغ منذجق اكن كيت بڠي اڠام
 دان اتس يغ مفكوت بڠي " " وعلي التابعين لهم
 بڠي مريكييت
 برسالة هن اي بڠي سكل " " محالفة للحوادث
 يغ بهارو

1) Evenals in een bevestigenden zin als *dĕngan mĕmbawa soerat*.

د امفونى بگينن   و غفر له   vertaald met
 د نمائى بگينن   "   "   يقال له
 مذولقن بگت كفار ايت   "   "   الدفع للكفار

In de *qoerān*-vertaling is dit niet geregeld het geval, maar dikwijls vindt men ook daar al te letterlijke vertalingen als:

دان اكن مپتاك بگت تيف سگل سواة   و تفصيلا لكل شئ
 دكات بگت مريكيت   "   قيل لهم
 امفونى بگيت   "   اغفر لي

Zou het niet waarschijnlijk zijn dat de uitdrukking *ada bagikoe* eene vertaling is van *كان لي*? Met volledige zekerheid is dit niet te zeggen, daar het zeer natuurlijk is dat een partikel die „voor, ten behoeve van” beteekent, ook het „behooren aan, zijn van” aanduidt. Soloecismen als de bovenstaande heb ik in andere werken nog niet aangetroffen; hier dus niet een zoo sterke influenceering als bij *atas* en *dengan*. Dat *ségala poedji-poedjian bagi Allah* eene vertaling is van (رحمة الله عليك) (evenals *rahmatoe'llāhi atasmoe* van الحمد لله) spreekt van zelf.

Het zoeven genoemde *pada* is in de vertalingen het equivalent voor het Arabisch *في*; beide geven te kennen een rust op een plaats of in een tijd. De uitdrukkingen *pada tahoen itoe* en *في تلك السنة* zijn dus volkomen gelijk, maar niets rechtigt ons om hier aan overneming te denken. Dit zou alleen veroorloofd zijn wanneer de zin on-Maleisch gevormd ware, bv. wanneer *pada* achter werkwoorden van begeeren het object aanduidde. Komt *pada* *pehak* voor in den zin van *akan*, *akan tentang*, *adapon*, dan is dat ongetwijfeld eene vertaling van *في جهت*; dikwijls komt dan in de plaats van *pada*: *kapada*, zooals bv. Leesboek-Instituut, bl. 23 r. 10 v. o. *سوييلة مقصود سونار كيت راج*
حلاب ايت كغد فيهق هندق ميمببت انق كيت اين
 Ook kan men het zonderlinge *pada mēnjatakēn* in plaats

van *měnjatakěn* veilig als een navolging van het Arabische *في* beschouwen.

Met *pada* worden enkele praeposities samengesteld, bij een dier samenstellingen, *kapada*, willen wij een oogenblik stilstaan. Het is de gewone vertaling van het Arabische *الي*; beide hebben denzelfden zin: eene beweging naar, eene richting naar iets of iemand. Ook hier zullen wij dikwijls constructies ontmoeten, in beide talen geheel gelijk, zonder dat aan overneming mag gedacht worden. Eerst wanneer door *kapada* te bezigen tegen den Maleischen zin wordt gezondigd, en het geheel de rol speelt van *الي*, mag men tot bestaan van navolging der Arabische zegswijze concluderen. Doch vele voorbeelden zijn niet aan te wijzen.

Een zin als in het Leesboek, 7^e stukje, bl. 5, r. 8 v. b. *هي تون ر اد سوات حاجة همب يغ بسر كقد تون ر* is voor een deel Arabisch geconstrueerd; het werkwoord *حاج* met zijne derivaten in de „beteekenis” van: noodig hebben, regeert *الي*, en daarvan is *kapada* de vertaling.

Evenzoo, bl. 5, r. 1 v. o., 34, r. 4 v. o., 41, r. 3 v. o., 46, r. 7 v. o. (waar *pada* in plaats van *kapada* staat).

Op bl. 57, r. 4 v. o. vinden wij *kahěndak* met *kapada* verbonden, nl. in den zin *مك كات عقريت ايت هي* *لاكي ر سكارغ اف كهدقم كهداك*. Dat hier een arabisme te constateeren valt is duidelijk, te meer wanneer men weet dat uitdrukkingen als bv. *يحتاج اليه* steeds worden vertaald met *běrkahěndak kapadanja*.

Het werkwoord *mělihat* met *kapada* geconstrueerd ziende, wachte men er zich voor dit in verband te brengen met het Arabische *نظر الي*, want *نظر* wordt niet altijd gevolgd door *الي*, en *mělihat* met een direct object en dat met *kapada* zijn wel van elkaar te onderscheiden; buitendien denke men aan uitdrukkingen als *měnilik kapada* en *měnengok kapada*.

Veel meer valt te zeggen omtrent het voorzetsel *dari*

of *daripada*. Bij dit voorzetsel is reeds vroeger op een gebruik in niet-Maleischen, maar in Arabischen, zin gewezen. In de aanteekeningen op zijn Leesboek, 7^e stukje, zegt Van der Tuuk, naar aanleiding van den zin *مك برتمو اي دغن*, dat *daripada* een arabisme is, en wel eene vertaling van het arabische *من*; buitendien herkent hij *daripada* als een arabisme in de volgende zinnen:

مك بدوي ايتقون مناغسله درفد مليعت (bl. 17. r. 3).

حال انقن توسمبله ايت

اوله حسنة ايت حالن لته درفد بكس (bl. 20. r. 1 v. o.)

(nl. Arab. *من اثر*)

مك تكلل سلسيله اي درفد سمبيغ مك .. evenzoo op bl. 42, r. 3 en 43, r. 10 v. o. 1).

Verder op bl. 45, r. 5. v. o. in den zin:

سيكياي بگت سكل فرمفون يغ بديمان مقمبل انصاف دان عبارة درفد مندغر حكاية اين

Ongetwijfeld heeft Van der Tuuk hier goed gezien. Evenzeer is het goed gezien van den heer D. Gerth van Wijk *daripada* in zinnen als *اوله بگند دانگرهائي اكندي درفد* en *دهميركن اورغ فد كفلان درفد باءون* en *امس دان فيرق* als een arabisme te beschouwen (zie zijne *Spraakleer der Maleische taal*, 2 druk, § 420). Inderdaad heeft *من* een partitieven zin, en vormt het uitdrukkingen die te vergelijken zijn met Fransche, als des hommes, des arbres, enz. Zeer frequent, in allerlei Maleische geschriften, is deze geleende partitieve constructie; ik zal daarop niet in de eerste plaats den nadruk leggen, daar het feit reeds bekend is, en buiten deze opmerkingen van Van der Tuuk is nog veel te zeggen omtrent *daripada* als arabisme.

Beginnen wij met mede te deelen dat *daripada* in ver-

1) Het *sêlêssai daripada* bij Van der Tuuk is ongetwijfeld eene navolging van *فرغ من*

talingen van godsdienstige werken de vertaling is van *من* en van *عن*, tot in het overdrevene toe. Van het eerste geval zal ik geen voorbeelden aanhalen, doch wel enkele van het tweede.

مها سوچ درفد   منزه عن   vertaald met
 ملوفاکن درفد ذکر الله   "   "   يليه عن ذکر الله
 ميلسيکن ديريں درفد کاسه   "   "   التسلي عن الدنيا
 اکن دنيا

Laat ons nagaan of er nog meer en andersoortige arabismen voorkomen, waarin *daripada* is.

1°. de vertaling van *من*

2°. de vertaling van *عن*

Onze voorbeelden geven wij weder uit de bekende bloemlezingen:

Leesboek-Instituut: 1)

اد سـورخ فـتري . . . . مـماکي سـبرهان (bl. 19, r. 10).

فرهياسن درفد امس سفوله متو
 مـمـباو دگـائـن درفد امس دان فيرق دان (bl. 25, r. 4 v. o.).

رتن متو ما نکم
 سده سلسي درفد مـنـانـمـکن جـنازـه راج (bl. 32, r. 8).
 حـلاب ايت

(deze constructie komt zeer dikwijls voor, zoo bl. 47, r. 5 v. o., in het 7^e stukje bl. 32, r. 9, bl. 44, r. 6 v. o. 2), De Holl., bl. 194, r. 3 v. o., enz., enz).

Leesboek, 7^e stukje.

سمفي اي کفد سوات نگري درفد قوم (bl. 17, r. 2 v. o.).

بني اسرائيل
 برباگي ۲ درفد مکائن دان بوه بواهن (bl. 53, r. 7).

1) Slechts enkele der zeer talrijke gevallen zijn hier en bij de volgende leesboeken aangehaald.

2) Dit is het tweede voorbeeld van Gerth van Wijk.

اداله د دالم مالکي ایت بېراف درفد (bl. 56, r. 6).

بېلاک دان فتي

باپقله بدوي تر تاون اوله حکيم نکري (bl. 74, r. 7 v. o.).

ایت درفد لاک ۲ دان فرمفون

Niemann, I^e stuk.

فاذک ۲ ایت فون دهشمة سديکت درفد (bl. 17, r. 5).

مليپت اورغ مقامق ایت

فيسو ایت سارغن درفد اءس . . . . دان (bl. 69, r. 1).

هلون درفد چول

Niemann, IIe stuk.

توبل درفد اءس (bl. 72, r. 7).

کوت ایت درفد بات يغ فوته (bl. 74, r. 6 v. o.).

ادفون هيداعن ایت دافون درفد اءس (bl. 89, r. 11--8 v. o.).

دتانهکن دغن فرمات دان کنديين درفد

کمال يغ هيچو دان ايرين درفد اير ماور

دان کمکما دان لافقرن درفد اءس

De Hollander.

ممباو توبغ فکايغن انق راج ایت درفد (bl. 31, r. 1).

رفتي اءس

بېراف باپق درفد لمبو کربو انت کمبغ (bl. 107, r. 3).

دان هاييم ايتق اءس

مک وزير ایت فون ترلال مشهورن درفد (bl. 110, r. 10 v. o.).

علم دان زهدن

Onder deze voorbeelden komen verscheidene reeds bekende constructies voor. Met andere, minder evidente, gevallen zij men voorzichtig.

Beschouwen wij thans *dari (pada)* als eene vertaling van عن. Men denke daarbij vooral aan het gebruik van عن in den zin van: iets vermijden, zich onthouden van, verbieden, verhinderen, nalaten, kunnen ontberen, zonder dat daarbij aan eene plaatselijke beweging gedacht wordt, ook al ligt dat begrip aan andere ten grondslag.

Het Leesboek van het Instituut geeft ons eenige voorbeelden.

مکت جاد ترکورهله چندرغ هات راج ایت (bl. 34, r. 1 v. o.).

درفد مئسیهی فرمفون

برابرهله فراغی راج ایت درفد مئسیهی (bl. 35, r. 2).

فرمفون

Hier moet vertaald worden: zoodat hij de vrouwen niet meer beminde.

توبتله کفد الله تعالی درفد فربواتنن یغ (bl. 46, r. 3).

ساله دان درفد لالی دالم سگلا فکرجائزن ایت

لال ایغون توبتله درفد مینم ارق ایت (bl. 48, r. 4 v. o.).

Leesboek, 7^e stukje.

اکت تاگت اکن الله تعالی درفد برپوت دوس (bl. 6, r. 5 v. o.).

قواوغی کیران همبام درفد سکلین قومم

Niemann, 1^e stuk.

د توتف الله تعالی هاتی هغ جبت درفد (bl. 90, r. 4).

ممباکر استان ایت

Werkwoorden van verbieden als *mêlarangkên* en *mênêgahkên* moeten het werkwoord dat als het ware hun object is onmiddellijk achter zich krijgen, wij zouden naar het spraakgebruik der Westersche talen zeggen: in den infinitivus.

Dikwijls echter vinden wij die verba met *daripada* geconstrueerd; in dat geval is eene navolging uit het Arabisch aan te nemen, bv. uit *نهی عن*

Zoo in het Leesboek van het Instituut:

اف حالم این هی وزیرکت بهو اشکو منگهکن (bl. 35, r. 5 v. o.).

داک درفد مئسیهی فرمفون

ایله مکت دفرهمب لارغکن شاه عالم درفد (bl. 35, r. 3 v. o.).

مئسیهی فرمفون

terwijl in dat zelfde verhaaltje voorkomt, (bl. 34, r. 2 v. o.).

مکت دلارشن اکن راج ایت مئسیهی فرمفون

Komt evenzoo *mënanjai* voor met *daripada* als aanwijzing van hetgeen waarnaar men iemand vraagt, dan is dat ontleend aan het Arabische *سؤال عن*.

Een verdachte, veel voorkomende, constructie is *daripada* in den zin van: over, aangaande, als in *daripada hāl*.

In Leesboek-Instituut, bl. 41, r. 6 v. o., lezen wij:

كفالة يغب سفرت كوليهت دان يغب كودمتر درفد حال فقير ايت
wat niet met het hier bedoelde *daripada* in verband gebracht mag worden, daar *daripada* in dien zin bij *jang* behoort, eene constructie als Arab. *ما تنفقوا من خير*, het goede dat gij geeft.

Daripada hāl zou naar Maleisch taalgebruik moeten luiden *akan hāl*; ook hier waarschijnlijk een arabisme.

Er zouden nog verschillende suggestieve voorbeelden van vertalingen van zinnen in theologische werken aan te halen zijn, maar het bovenstaande mag in deze studie als voldoende beschouwd worden.

Verschil, scheiding, zijn tusschen de eene plaats en de andere, wordt in het Maleisch uitgedrukt door het werkwoord of zelfstandig naamwoord dat in dien zin optreedt en de praepositie *dengan*. Zoo zegt men: (*di*) *antara*... .. *dengan*, ..., *beda dengan*, *kalainan dengan*, *bértjèrai dengan*.

Soms echter vindt men (*di*) *antara* door *dan* in het tweede lid gevolgd. Zie bijv. Niemann, IIe stuk, bl. 60, r. 8 *انتار* *فد انتار* 9 r. 36, bl. 36, r. 9 *ملاكت دان بنوا كلغ* *مك دافت* 1 r. 42, r. 1 v. o. *بنو يمن دان مكه*; in het Leesboek van De Hollander komen ook een paar gevallen voor.

Het is niet onmogelijk dat de tweede constructie door verloop der taal ontstaan is, zoodat naast die met *dengan* eene met *dan* in gebruik kwam. Maar nog waarschijnlijker is het dat deze constructie eene navolging is van het Arabische..... *بين*.

het Arabisch zeggen قال أعلم أن = ik weet dat hij gezegd heeft, en قال أعلم أن ينام = ik weet dat hij slaapt, maar in zulke zinnen is أن gebruikelijker; de Arabische grammatici noemen dan ook dit أن een verkort أن (ان المخففة من الثقيلة). Het Arabische أن nu wordt steeds vertaald met *bahoea sasoenggoehnja*, welke uitdrukking ook de vertaling is van أن, terwijl فان met *maka bahoea sa-soenggoeh)nja* wordt weêrgegeven.

Dat *bahoeasa(soenggoeh)nja* komt gewoonlijk voor in de beteekenis van: voorwaar, of wel het wordt gebruikt om een brief, opstel of nieuwe afdeeling te beginnen, zoodat het dan niet te vertalen is. In dit laatste geval zou men wellicht nu en dan aan eene navolging van het Arabische ان kunnen denken, hoewel een zoodanig verloop van het woord in het gebruik, buiten vreemden invloed om, in 't geheel niet onmogelijk is.

Laat ons enkele plaatsen aanhalen.

Leesboek-Instituut, bl. 23, r. 2 v. o.

تياد سو كاله سلطان روم اكن انق كيت كارن بهوسن كيت اورغ كچل سلطان روم راج بسر. In dezen zin is *karëna bahoeasanja* ongetwijfeld eene vertaling van Arab. لأن = omdat.

bl. 43, r. 7. جاشن توفهمب ماره اكن مريكيتت مك بهوسن; الله تعالى مرگ سبب امارة توفهمب اكن مريكيتت *maka bahoeasanja* beteekent hier *want*, en is klaarblijkelijk eene navolging van het Arabische فان (ف wordt steeds met *maka* vertaald).

Leesboek, 7^e stukje, bl. 2, r. 3. دان اشكونه مغتهوي بهوسن; شيطان ايت برسترو اي دشن سكل مانسي *bahoeasanja* in den zin van *dat* is zeker eene navolging van أن, daar of *akan* of *bahoea* of geen verbinding hier vereischt zou zijn.

Bl. 14, r. 8 v. 0. *اك سسكئله كفد الله تعالى بهو سسكئهن*; van dezen zin geldt hetzelfde; zie ook bl. 32, r. 3 v. 0.. Bl. 29, r. 7. *جائئله* *تونهمب سبت نام استري تونهمب ايت مك بهوسن اي*; *maka bahoeasanja* is hier weer = *want*, dus uit *فان*. In velerlei geschriften worden constructies als deze aangetroffen; uit de genoemde leesboeken zijn vele plaatsen aan te halen waar *bahoeasanja* niet *voorwaar* beteekent, doch geheel en al overeenkomt met Arab. *ان*. Evenwel, wij zeiden het reeds, *absolute* zekerheid hieromtrent is niet aanwezig, behalve bij uitdrukkingen die vertalingen van bekende *qoerān*-verzen zijn. Hoe het zij, dat *bahoea* en *bahoea sa(soenggoeh)nja* dikwijls een Arabische rol spelen, is bewezen.

Een andere samenstelling met *sa(soenggoeh)nja* is *hanja sa(soenggoeh)nja*; deze uitdrukking beteekent *slechts*, en staat steeds voor aan den zin. Waarschijnlijk is zij eene navolging van het Arabische (انما); dit woord wordt gewoonlijk met *hanja sa(soenggoeh)nja* vertaald. Een voorbeeld vindt men in het Leesboek, 7^e stukje, bl. 13, r. 3 *هان سسكئهن* *اك بار فرمفون اين كارن فيلان جو* *djoea* door de eerste twee woorden van den zin worden beheerscht, zoodat *djoea* eene herhaling en versterking der restrictie is.

Laat ons thans een oogenblik resumeeren hetgeen in de voorgaande bladzijden werd verhandeld. Wij somden verschillende zonderlinge Maleische constructies op; enkele waren beslist in strijd met den geest der Maleische taal. Wij trachtten aan te toonen dat die constructies op Arabische leest geschoeid waren, dat aan de zonderlinge uitdrukkingen Arabische origineelen ten grondslag lagen. Arabische zin-

sneden als die origineelen worden in grooten getale in fiqh-boeken en in den qoerān aangetroffen; in de Maleische vertalingen dier werken waren gewoonlijk juist diezelfde zonderlinge Maleische expressies of woorden de equivalenten van die idiomatische Arabische uitdrukkingen.

Wezen wij er in het begin dezer verhandeling op dat het historisch zeer verklaarbaar is wanneer Maleisch-schrijvenden veelvuldig aan arabismen zich schuldig maken, die redeneering wint aan grond en aan zekerheid nu de feiten hetzelfde resultaat opleveren. Met zekerheid kunnen wij deze conclusiën nemen:

- 1°. dat in het Maleisch vele uitdrukkingen voorkomen die in bouw, volgorde der onderdeelen en gedachte Arabisch zijn, en
- 2°. dat die arabismen te danken zijn aan de groote bekendheid van Maleisch-schrijvenden met vertalingen van Arabische werken.

Zij die veel Maleisch lezen zullen de genoemde verschijnselen in vele werken hebben opgemerkt; voor hen brachten wij die verschijnselen onder rubrieken en stelden den Arabischen oorsprong in het licht. Voor hen die met het Maleisch bekend zijn, doch voor veel lectuur geen gelegenheid hebben, wezen wij bij elk besproken geval eenige voorbeelden aan, ontleend aan hun welbekende bloemlezingen. Voor den belangstellenden beoefenaar der Maleische taal moge dit voldoende zijn; zij die het Maleisch tot voornaamste object hunner studiën maken zouden wellicht gaarne eene aanwijzing van vele toepasselijke plaatsen uit allerlei geschriften hier aangetroffen hebben; de bezwaren daartegen werden boven reeds opgenoemd. Maar een dergelijke uitgebreidere opgave van voorbeelden of bewijspplaatsen kan later ter hand genomen worden. Wanneer wij op dit onderwerp kunnen terugkomen, zal ook over verschijnselen van syntaxis in meer uitgebreiden zin, over phraseologische quaesties, gesproken moeten worden.

Dat eigenaardige woorden en samenstellingen langs denzelfden weg ontstaan zullen zijn als de bovengenoemde woordvoegingen en zinsneden, ligt in de rede. Terloops wijs ik op eene uitdrukking als *salēngah orang* = *sommige menschen*, die zeker eene vertaling is van het arabische بعض الناس.

Verder zou nagegaan moeten worden welke eigenaardige Maleische woorden steeds de vertalingen zijn van frequente Arabische; zoo worden حسنة en احسان steeds met *kabadjikan* vertaald, zoo is de uitdrukking *mëndirikēn hoekoem, oendang-oendang* enz. eene vertaling van أقام en meer dergelijke.

De quaestie van arabismen in het Maleisch is in vroeger jaren met een enkel woord genoemd; deze verhandeling had ten doel de zaak te beschrijven en toe te lichten. Doch daarmede is onze taak niet gëeindigd, nog veel moet onderzocht worden. In elk geval is de methode aangewezen, en kunnen de verkregen resultaten aan verder onderzoek ten grondslag gelegd worden.

MAKA, NAKA, en PAKA

in het Bare'e en eenige verwante talen,

DOOR

D^r. N. ADRIANI.

afgevaardigde van het Nederlandsch Bijbelgenootschap.

Volgens de gewone indeeling der rededeelen, naar hun syntaktisch gebruik, moeten *maka* en *naka* in het Bare'e onder de voegwoorden worden gerekend en moet *paka* een voorvoegsel worden genoemd. Des noods zou men ook *naka* als voorvoegsel kunnen beschouwen, doch het wordt nog niet zóó nauw met zijn grondwoord samengevoegd, dat men er niet over zou kunnen strijden of het afzonderlijk of wel met dat woord aanéén dient geschreven te worden.

Hier zal beproefd worden den onderlingen samenhang dezer drie woorden aan te toonen, door hunne syntaktische beteekenis na te gaan, zoowel als door hunne etymologische samenstelling te onderzoeken, waarbij noodzakelijk de plaats dezer partikels in eenige verwante talen moet ter sprake komen.

Maka is in het Bare'e een redengevend voegwoord, het beste weer te geven met „immers, namelijk”; meestal is het zwakker dan „want” of „omdat”. Het leidt eene verklaring in van iets dat onmiddellijk vooraf is gezegd en dat eigenlijk niet meer behoeft verklaard te worden. Bijv. *mombelio kodjo ana radua setu, maka morapi*, „die beide kinderen gelijken sprekend op elkaar, zij zijn namelijk tweelingen”; *ro maintjani siko, maka kupetumbuka owi*, „gij weet het al, ik heb 't u immers vroeger verteld”; *makudja maka mawá liomu*,

„wat scheelt je, dat je gezicht rood is” (ik vraag je wat je scheelt, omdat je gezicht rood is); *majoa pompauja, maka mokole*, „hij heeft gelijk, want hij is van adel”; *bare'e madago kuto'o to'onja maka kupopapa*, „ik mag zijn naam niet noemen, want ik zeg „vader” tot hem”; *mogelemo tanoanaku, maka sawimo kita*, „mijne ziel lacht, want wij zijn boven op den berg”; *bare'emo kupompauka tau setu, maka momberau kami*, „ik spreek niet meer tot dien man, want wij zijn boos op elkaar”.

In al deze zinnen is het verklarende gedeelte, dat door *maka* wordt ingeleid, aan den hoofdzin ondergeschikt geworden. De zin met *maka* aan 't hoofd kan dan ook niet vooropgaan; in 't algemeen gesproken begint *maka* geen nieuwen zin. Wel kan een antwoord op eene vraag met *maka* beginnen, maar dan is daarmee ook aangeduid dat het antwoord onmiddellijk bij de vraag behoort. Bijv. *makudja nabobaki anamu? — maka wongo!* „waarom slaat ge uw kind? — 't Is immers stout!” In geen enkel geval is *maka* strikt noodig; in elke der genoemde zinnen zou het kunnen wegblijven, zonder dat daardoor de zin duister werd. Het is intusschen vrij druk in gebruik, doch op geene andere wijze dan die waarvan de bovenstaande zinnen voorbeelden geven.

Naka is het beste weer te geven met ons „dat”, in allerlei nuancen van beteekenis, dikwijls ook in den zin van „opdat”, ook wel in dien van „zoodat”. Het allermeest is het in gebruik bij grondwoorden van adjectieven en werkwoorden ¹⁾, om aan te duiden: „dat het worde wat het adjectief of het werkwoord uitdrukt” en wel in deze twee onderscheiden beteekenissen: „laat het mijnentwege — worden, het kan mij niet schelen dat het — wordt”, en: „opdat het — worde, dat het — moge worden”. Voorbeelden: *E, magege topimu! Nakagege!* „hee, je sarong wordt nat! Laat hij nat worden, hij kan mijnentwege nat worden!” *Pangkonika asumu, maoro.*

1) Men verontschuldige het gebruik van traditioneele benamingen; met het motiveeren van afwijking daarvan zou ik buiten het bestek van dit stukje moeten gaan.

Nakaoro jau! „Geef je hond eten, hij heeft honger. Laat hij voor mijn part honger hebben!“. *Ne'e ndjo'u se'i?*; *maudja*; *Nakaudja*, „ga nu niet weg, het gaat regenen; Laat het regenen!“ Van de tweede beteekenis: *kupatudjuki anakau*, *nakalo'e*, „ik onderricht mijn kind, dat het knap worde“; *madago mangadji nakare'e doi*, „koran-reciteeren is goed, opdat men geld krijg“; *kekeni*, *nakane'e manawu*, „houd het vast, opdat het niet valle“; *poai*, *nakangau*, „leg het in de zon, dat het droog worde“; *rangani*, *nakaria*, „doe er wat bij, dat het veel worde.“

Alleen met „dat“ of „zoodat“ is het te vertalen in zinnen als: *setu pai nakapate*, „zoo komt het dat hij gestorven is“; *wenu*, *pai naka be napokono?* „hoe zou het, dat hij er niet van houdt?“; *kasondo ntau mongkeni wea pai nakarangku*, „dat zoovele menschen rijst brengen, daarom is er overvloed“. Men zou hier zeer zeker *naka* kunnen missen, daar *pai* een verbindend voegwoord is (meestal „en“), dat de zinnen waartusschen het staat, in zóó nauwen samenhang brengt, dat er een causaal-verband mee kan uitgedrukt worden. Dat men er nu nog *naka* tusschen schuift, bewijst dus dat men beoogt het causaal-verband nog iets duidelijker uit te drukken. *Naka* is dus ook hier eene redengevende partikel.

Wat den vorm betreft, valt op te merken, dat *naka* vóór woorden zonder andere voorvoegsels gevoegd, een voorvoegsel wordt en zijn zelfstandigen klemtoon verliest, maar toch niet zóó geheel voorvoegsel is, dat het nog weer een ander prefix vóór zich zou kunnen hebben. Waar het echter vóór een woord dat reeds een voorvoegsel heeft, komt te staan, heeft het nog zijn eigen klemtoon; dit is ook het geval waar tusschen *naka* en het woord dat er van afhangt nog een ander woord staat, zooals in den bovenstaanden zin: *naka be napokono*. *Naka* is dus een voorbeeld van eene partikel die bezig is voorvoegsel te worden. Het gebruik van *naka* als partikel en als voorvoegsel heeft dan ook gelegenheid gegeven tot het gebruik van uitdrukkingen als *naka madago* en *nakadago* naast elkaar, in dezelfde beteekenis. Op het

zooeven gezegde afgaande, zou men *naka madago* als onder moeten beschouwen dan *nakadago*. Het is intusseken merkwaardig dat de To Lage, wier taal in 't algemeen in de vormen (niet in den woordenschat) ouderwetscher en zuiverder is dan die der To Pebato, vormen als *naka madago* veel minder gebruiken dan *nakadago*, terwijl bij de To Pebato het omgekeerde het geval is. En het zijn ook juist de To Pebato die met het gebruiken van afgeleide woorden als grondwoorden het meeste zondigen tegen de aloude regels die bij de To Lage nog beter in acht genomen worden. Bij de To Pebato hoort men: *kumerapi*, „ik vraag”, voor *kuperapi*; *kumangkoni*, voor *kukoni*, „ik eet”, ja zelfs vóór intransitieve werkwoorden, die strikt genomen het voorvoegsel *ku* niet voorvoegen, gebruiken de To Pebato het: *kumoliu*, „ik ga voorbij”, *kumeonto*, „ik houd op”, *kumandiu*, „ik baad”, voor *moliu jaku*, *meonto jaku*, *jaku mandiu*. Zij gevoelen dus in *naka madago* niets onzuivers, terwijl de To Lage van zulk een vorm meer afkeerig zijn. Nu moet *naka*, zooals beneden zal aangetoond worden, ontstaan zijn in den tijd toen *ka* nog niet uitsluitend voorvoegsel was, zooals nu. Heeft het tot voorvoegsels worden van partikels zijn oorsprong in zucht tot bekorting, die afslijting veroorzaakt, dan moet dus *nakadago* jonger zijn dan *naka madago*. Aan den anderen kant kan *naka madago* zijn ontstaan te danken hebben aan analogie naar uitdrukkingen waarin *naka* als afzonderlijk woord staat, hetgeen mij minder waarschijnlijk voorkomt, daar er geen reden te bedenken is waarom men een korten duidelijken vorm als *nakadago* zou ontwrichten tot *naka madago*.

Geheel en al voorvoegsel is *paka*, behalve in ééne enkele functie, die straks ter sprake komt. Dit blijkt o. a. ook hieruit, dat *paka* nog weer de voorvoegsels *ku*-, *mo**- en *na*-vóór zich kan nemen, dus: *kupaka*, *mompaka*, *napaka*. *Paka* nu staat alleen vóór adjectief-stammen en heeft dan de beteekenis van „maak tot”, daar het zonder ander voorvoegsel alleen imperatief is. Nu is het gewone causale

voorvoegsel in 't Bare'e *pa*. Het ligt dus voor de hand om *paka* te ontbinden in *pa* en *ka*. Met *ka* worden eigenschapsnamen gevormd van adjectiefstammen, dus: *kadago*, „goedheid”, van *dago* (*madago* „goed”). Daar nu *pakadago* beteekent „maak goed, doe goed”, zoo heeft men hierin *pa* als het causatiefelement te beschouwen en *kadago* als het secundaire grondwoord; *pakadago* is dus woordelijk „maak goedheid”. Deze afleiding klemt temeer, omdat *ka*- de nominale vorm is naast *ma*-, het prefix der adjectieven, terwijl de nominale vormen die naast de verbale met *ma*-, *mo*-, *me*- staan, *pa*-, *po*-, *pe*- luiden, welke laatste voorvoegsels elk op hunne beurt als causaal-prefix weer vóór die nominale vormen worden gevoegd, zoodat men combinaties krijgt: als *pompa*-, *pompo*-, *pepe*-, *pape*- enz., die dus etymologisch geheel gelijkwaardig zijn met *paka* en ook in syntactisch gebruik, als causatieven, daarmee overeenkomen.

Een enkelen keer vindt men de combinatie *poka*-, die almede bewijst dat *paka* niet een enkel ondeelbaar woord is, o. a. in de uitdrukking *kupokaeka*, „ik ben bang voor”, bijv. *sako engonja kupokaeka*, „zelfs voor zijn neus ben ik bang”, van *eka* „vrees”, *maeka* „bevreesd”, *kaeka*, „bevreesdheid”, *kupokaeka* „ik heb tot bevreesdheid, ik heb om voor te vreezen”.

De eenige beteekenis waarin *paka* als afzonderlijk woord voorkomt, is die van „geheel en al, één en al”, bijv. *paka jopo pai wana*, „geheel en al bosch en woud”; *paka lipu pai barubi*, „niets dan dorpen en kokospalmen”; *bare'e mempone jaku, paka we'a sindate*, „ik ben niet in huis gegaan, er waren louter vrouwen”; *paka nipa atanja, paka dopi djoianja*, „het dak is van enkel *nipa*, de vloer van louter planken”.

De vraag kan rijzen of dit *paka* niet een geheel ander woord is dan het voorvoegsel *paka*. Afgezien van de gelijkheid in vorm, geloof ik dat de beteekenis, bij nauwkeurige beschouwing, ons alle recht geeft ook dit *paka* in *pa* en *ka* te ontleden en identisch met het voorvoegsel te houden. *Ka*- is in vele gevallen gelijkwaardig met ons *ge*-

dat eene verzameling aanduidt („geboomte”), het is tevens de nominale vorm bij *ma-* („voorzien van, met”), welks beteekenis almede in ons *ge-* kan liggen („gerokt, gedast”). Nu is in het tegenwoordige Bare'e een vorm als *kajopo*, *kabonde* („beboscht, betuind”) onmogelijk en daarom mag men ook niet veronderstellen dat *pakajopo* de oorspronkelijke vorm is geweest. Integendeel moet aangenomen worden dat *paka* in deze uitdrukkingen steeds zelfstandig is en dat vooral hierdoor is gebleven, omdat in deze soort zinnen altijd een zware klemtoon op *paka* valt, zooals ook in onze taal, als wij zeggen „één bosch, ál bosch”, de woorden „één” en „al” zwaar beklemtoond worden. Maar een bekende bijvorm van *ka-*, n. l. *ke-*, wordt veel gebruikt om „voorzien van”, of liever „behept met, togetakeld met” uit te drukken, daar men *ke-* alleen gebruikt waar iets of iemand niet tot zijn voordeel is voorzien van 't geen het grondwoord aanduidt, bijv.: *keloge djaja*, „de weg is slijkerig”, *kewuri liomu* „er zit houtskool op je gezicht”, *kewatu bondenja*, „zijn tuingrond is steenachtig” 1). In het nauwverwante Napoe'sch is echter *ke-* nog synoniem met Bar. *ma-*, bijv. *kealo*, Bar. *maeo* „zonnig”, *keate* „moedig” (woordelijk „hartig”), *bonde keowai* „bewaterd rijstveld, sawah”. *Paka jopo* mag men dus als de causale vorm van *majopo* (*kajopo*) beschouwen „tot beboschtheid gemaakt”, of „een bosch (uit)makende”.

Het is duidelijk dat *maka*, *naka* en *paka* etymologisch beschouwd, het element *ka-* gemeen hebben. Dit *ka-* is dan het bovengenoemde voorvoegsel, waarmee van adjectiefstammen de kwaliteitsbenamingen worden afgeleid die wij met *-heid* vormen, als *kadago*, „goedheid”, *kasondo*, „veelheid”, *karimbo*, „hevigheid”, *kadja'a*, „slechtheid”, *kakuni* „geelheid”. Nu gebruikt het Bare'e deze kwaliteitsbenamingen met *ka-* dikwijls waar wij een redengevendend zin maken, met „omdat” of „daar” ingeleid, zooals: *bar'e mája mosumomba*, *karimbo ngoju*, „het gaat niet aan te zeilen,

1) *Ke-* in 't Sada'sch en Watoe'sch, zie Mededeelingen van wege het Nederlandsche Zendelingennootschap, Dl. 42 (1898), bl. 128.

daar de wind zoo hevig is'; *menangi Papa i Wunte, karoso mpompauja*, „Papa- i- Woente heeft gelijk gekregen, omdat hij zoo krachtig heeft gesproken"; *kabare'enja re'e doiku, bare'e kukoto montjampo indaku*, „daar ik geen geld heb, kan ik mijne schuld niet betalen". In deze functie wordt *ka-* zelfs vóór finiete werkwoordsvormen geplaatst, bijv. *manawumo tua'iku ri edja, kamanawunja setu bare'e masae male*, „mijn broer viel van de trap, door dit zijn gevallen zijn stiert hij niet lang daarna". Feitelijk plaatst *ka-* de uitdrukking die daarmee gevormd is, als een volkomen feit geworden iets naast de rest van den zin, met de bedoeling om het medegedeelde toe te lichten en de beheerschende omstandigheid daarbij te vermelden, wat op hetzelfde neerkomt als er eene verklaring van te geven, die wij met „omdat", of „door" zouden inleiden; in de genoemde zinnen dus op deze wijze: „Het gelukt niet te zeilen, het hevig zijn van den wind" (bij het hevig zijn van den wind, bij een zoo hevigen wind, omdat de wind zoo hevig is); „Papa- i- Woente heeft het gewonnen (bij, door, van wege) de kracht van zijn spreken"; „(bij) het niet hebben van geld, kan ik mijne schuld niet betalen".

Het verzamelen onder het hoofd *ka-* van de woorden van een zin die de beheerschende omstandigheid uitdrukken, is dus in het *Bare'e* eene zeer bruikbare en druk gebruikte wijze om een verklarenden bijzin te vormen. Zulk een zin kan echter bij voortgang van ontwikkeling in den zinsbouw, zóó lang worden, dat het enkele voorvoegsel *ka-* de menigte van daaraan hangende woorden niet meer voldoende kan vasthouden. In dat geval wordt het vervangen door de constructie met *maka*. Dat deze wijze van uitdrukking zwakker is, spreekt van zelf. *Bare'e kukoto montjampo indaku, bare'e re'e doiku*, „ik kan mijne schuld niet betalen, ik heb geen geld" is nevenschikking; *bare'e kukoto montjampo indaku, kabare'enja re'e doiku*, „ik kan niet betalen wegens het niet hebben van geld" is onderschikking; *bare'e kukoto montjampo, maka bare'e re'e doiku*, „ik kan niet betalen,

immers ik heb geen geld", staat daar tusschen in. Men kan dus bij het gebruik van *maka* spreken van verzwakte onderschikking, noodzakelijk door meerdere zelfstandigheid van den bijzin, vooral wanneer deze wat lang is. De verklaring van *maka* is daarom naar mijne meening die van een zelfstandig geworden *ka*; dit *ka* heeft het voorvoegsel *ma-* gekregen, om als zelfstandig woord den verklarenden bijzin in te leiden, maar dien meer los te laten dan bij een eigenlijk voorvoegsel kan plaats hebben, dat den zin tot één enkel naamwoord samenvat en vasthoudt.

Bijzonder merkwaardig dunkt mij ten deze een andere afleiding van *ka*, namelijk *moka* in een zinnetje als *bepa moká kadidagonja*, woordelijk: „nog niet is volledig, geheel, zijne beterschap", dat ik in antwoord kreeg op een vraag naar een zieke. Dit *moka* toch kan wel niet anders zijn dan een geverbaliseerd (sit venia verbo) *ka* ¹⁾, dus „tot een *ka* gekomen, een definitieve toestand geworden, zooals men dien met *ka* uitdrukt". Ziehier nog een paar voorbeelden. *Tau mojo'o, be lau lada, be da moka ponjamingja*, „als men kookt, en er is geen spaansche peper, dan zal het niet genoeg smakelijk zijn" (de smakelijkheid er van is dan niet *ka*). Ik vroeg waar de menschen aan den mond der Mapane-rivier water scheppen, omdat het water daar brak is, en kreeg ten antwoord: *ane djongke tasi, sangajangaja ri jaenja, maka be moka kambouenja, mbotasipa*, „als vol is de zee, altijd boven de monding, want dan is niet geheel zijn ruiken (smaken) als water, het ruikt dan nog als zeewater". *Ka-mbo-uenja* is letterlijk „het ruiken (*mbo*, bijvorm van *wau*, als water (*ue*) er van, derhalve *be moka kambouenja* „de *ka*-smaak-als-water verdient zijn voorvoegsel *ka* nog niet ten volle". Voorts vergelijkte men nog *bepa moka tundanja*, „de oorzaak er van is nog niet vast, is nog niet met zekerheid bekend".

1) In 't Bare'e zijn de voorvoegsels evenmin als de achtervoegsels scheidbaar, wat bijv. met *-ka* in 't Sigisch en in 't Parigisch wel het geval is; bijv. Parigisch *nit'ona láku*, „door hem gezegd tot mij".

Het woord *paikanja*, „maar, echter”, heeft eveneens een *ka* tot stam. 't Is eene samenkoppeling van *pai* „en” (dat er ook wel eens afgelaten wordt) en *kanja*, 't welk niet anders is dan *ka* met het pron. suff. 3^e pers., evenals *banja*, „geenszins, niet, Mal. *bukan*”, uit *ba* (de oude ontkenning) en *nja* is samengesteld, dus „het neen er van, het tegendeel er van, des neen”. In een zin als: *kupokono kanja bare'e kukoto*, „ik wil wel, maar ik kan niet” is dus *kanja* niet anders dan een substantief *ka* met het bez. voorn. w. 3^e pers., dus „de *ka* er van is” en dan volgt de zin, die dus eigenlijk ook een redengevende bijzin met *ka* is, en zeer goed kan vervangen worden door *kabare'enja kukoto* „(het is) dat ik niet kan”. Wil men echter *bare'e* „niet” en *kukoto* „ik kan” onmiddellijk samenvoegen, dan krijgt men vanzelf: *kanja bare'e kukoto*. Door eene andere vorming en een ander syntactisch gebruik zijn *maka* en *kanja* een goed eind van elkaar geraakt, maar de gemeenschappelijke oorsprong kan uit het hier gezegde duidelijk genoeg blijken.

De causa-aangevende kracht van *ka*, 't zij als redengevend woord, zooals in *maka* en *naka*, 't zij als causaal-prefix in *paka*, geeft reeds voldoende zekerheid voor de gemeenschappelijke afkomst dezer woorden. Wat nu betreft de onderlinge verhouding der drie woorden *maka*, *naka* en *paka*, deze is in eene taal als het huidige Bare'e moeilijk na te gaan. Van *paka* is het duidelijk dat het den nominaal-vorm van 't causaal-prefix heeft, daar het doorgaans imperatief is. Tegenover *paka* nu staan *maka* en *naka* als verbaal-vormen.

Het Parigisch, de aan het Bare'e meest verwante taal, onderscheidt in zijne werkwoordelijke vormen die met *m*, aanduidende 't geen zal geschieden, en die met *n*, aangevende hetgeen is geschied of bezig is te geschieden. Het ligt voor de hand om tusschen *maka* en *naka* hetzelfde onderscheid te zoeken als tusschen Par. *manggoni*, „zal eten, gaat eten, om te eten” en *nanggoni*, „is aan 't eten, heeft gegeten”. Oogenschiijnlijk levert deze vergelijking geen resultaat op,

daar *naka* met zijne beteekenis „laat het — worden” eer toekomst-aanduidend schijnt en *maka*, in zijne beteekenis „want, daar” steeds de vermelding van eene afgeloopen handeling, van iets reeds gebeurds inleidt. Toch is dit niet geheel juist. Het zinnetje hierboven als voorbeeld gegeven: *E, magege topimu*, is naar omstandigheden te vertalen met „je sarong zal nat worden, is nat, wordt nat” maar de spreker zegt feitelijk: „je sarong is nat”, hij stelt de vrouw die hij toespreekt vóór de voorstelling dat haar sarong nat is. Een namiddag-bezoek wordt dikwijls afgebroken met de opmerking: *Kami se'i mawengimo*, woordelijk „wij hebben al nacht”, m. a. w. „als we nu niet weggaan hebben we duisternis op weg naar huis”. Men stelt zich dus de toekomst als reeds geschied voor en neemt van af dat standpunt zijne maatregelen ¹⁾. Antwoordt de toegesprokene in 'teerste geval met *nakagege* „laat (mijn sarong) maar nat worden”, dan heeft hij het *magege* aangenomen en dus in de *kagege* berust. Aldus opgevat, beteekent *nakagege* „hij is dan nat geworden, dan is hij maar nat!”, daar *na-* thans het voorvoegsel is van het passief met aanduiding van den agens. Zoo zou een op den tweeden zin gegeven antwoord: *nakawengi*, woordelijk te vertalen zijn met „het is dan tot nacht geworden”.

Tegenover *na-* „gemaakt tot” beteekent *ma-* „zijnde”. Daarom kan *maka* ook een reden aangeven, een zin inleiden die eene omstandigheid vermeldt die nu eenmaal zoo is, waarmee men als bestand moet rekenen. Om de juiste beteekenis van *naka* te gevoelen, vergete men niet dat ook ons „laten worden” in het Bare'e met een causaal-vorm wordt uitgedrukt. *Loka i Boti nasela uwunja, anu i Kolopua napa-*

1) „An Englishman says „When I get there, it will be night”. But a Pacific Islander says: „I am there; it is night”. The one says: „Go on it will be dark”, the other: „Go on, it has become already night”..... A companion calls me at 5.30 A.M. with the words: *Eke me goug vela* (Hullo, it is night already). He means: „Why, we ought to be off, we shall never reach the end of our journey before dark”. Uit een brief van Zendeling Patteson aan Max Müller, te vinden „Life of John Coleridge Patteson” by Charlotte Mary Yonge, 1888, Dl. II, bl. 126.

katasa wuanja, „de pisangs van den Aap, daar haalde hij (de Aap) het merg uit, die van de Schildpad, die liet hij (de Sch.) rijp wordt”. De onderlinge verhouding van *maka*, *naka* en *paka* verschilt dus inderdaad niet van die der voorvoegsels *ma-*, *na-* en *pa-*, m. a. w. *maka*, *naka* en *paka* zijn samenstellingen van *ka*, thans prefix, met de heden nog levende prefixen *ma-*, *na-* en *pa-*.

In de verwante talen heeft het Maleische *maka* zeer veel van 't Bare'e *maka*, vooral daar waar het correct wordt gebruikt. Men zie het zeer duidelijke artikel in Prof. Pijnappel's woordenboek. Klinkert geeft nog op: *makanja* „de reden er van”. In von de Wall's Woordenboek wordt het slechts als een stoplap vermeld, wat het in 't Bare'e niet is, al kan het, strikt genomen, zoo goed als altijd gemist worden.

Ook het Makassaarsche en het Boegineesche *maka*, door Dr. Matthes met „om te” vertaald, zijn redengevend, hoewel in zwakke mate. Men zie Mak. Sprkk. bl. 128, Boeg. Sprkk. bl. 249. Vooral de 2^e druk van het Makassaarsche Woordenboek geeft overvloedig voorbeelden, die leeren dat ook in 't Mak. *maka* geen onmisbaar verklarend woord is en in gebruik nog meer met 't Maleische dan met het Bare'e *maka* overeenkomt. Dr. Matthes verklaart ook dat *maka* uit *ma* en *ka* is samengesteld en omschrijft het als primitief te hebben beteekend „geraken of komen tot een zekeren toestand”.

In syntactisch gebruik is het Mak. en Boeg. *mangka*, *mingka* (Mak. Sprkk. bl. 129, Boeg. Sprkk. bl. 249, Woordenboeken i. v.), dat Dr. Matthes met „maar, slechts” vertaalt, het equivalent van het Bar. *kanja*. Hetgeen hierboven over de afleiding van *kanja* is gezegd, mag ons in *mangka* en *mingka* twee vormingen van *ka* met voorvoegsel *ma-*, *mi-* doen zien.

Over *maka* in 't Sangireesch is op bl. 116 der Spraak-kunst gezegd dat het uit *ma* en *ka* bestaat, zooals o. a. de passieve vorm *ika-* bewijst. *Maka* komt als afzonderlijk

woord niet in 't Sang. voor; de verbale vormen, met dit voorvoegsel samengesteld, beteekenen in 't algemeen „kunnen doen wat 't grondwoord aanduidt”. *Paka* is aldaar op bl. 122 behandeld. Het aldaar gezegde. „Dit voorvoegsel hangt niet samen met *maka*” is te sterk uitgedrukt. Beschouwt men *paka* en *maka* naast elkaar, dan kan men ze niet in de gewone verhouding van een bij elkaar behoorend stel nominale en verbale vormen zien. Dit bewijst intusschen niets anders dan dat *paka* onafhankelijk van *maka* is gevormd, beiden van 't zelfde *ka*, zooals trouwens ook op bl. 123 der Sangireesche Spraakkunst is gezegd.

Het gebruik van *maka* en *paka* in de Minahassische en Filippijnsche talen geeft geene aanleiding tot opmerkingen die hier bijzonder zouden dienen. Ik kan dus volstaan met te verwijzen naar Prof. Kern's behandeling van 't Fidji'sche *vaka* in „De Fidji-taal” bl. 45 — 48 en naar de aldaar aangehaalde bronnen. Alleen wijs ik nog op het daar niet genoemde *mangka*, in 't Soendaneesch „een hulpwoord voor den voluntatief, laat, laat het wezen”, dus voor een deel overeenkomende met *naka* in het Barée. Prof. Kern (Fidji-taal, bl. 33) van het Fidji *vinaka* sprekende, toont aan dat dit identisch is met o. Jav. *pinaka*, n. Jav. *minongka*, „dienstig tot”, en noemt het o. Jav. *paka* „gebruiken”. Hier is het dus als zelfstandig woord blijven bestaan, iets wat in het Barée met *paka* slechts heeft plaats gehad in één enkele beteekenis.

PANTA, MIDDEN-CELEBES, Februari 1899.

DE LEGENDE VAN MENOTI-NOTI,

DOOR

Dr. N. ADRIANI.

De legende uit Midden-Celebes, waarvan tekst en vertaling hier volgen, is vooral om twee dingen merkwaardig. Voor eerst omdat zij bij eenige andere Indonesische volken wordt teruggevonden, hoewel de karakteristieke bijzonderheid van het verhaal, in zijne verschillende vormen, kan doen twijfelen of het wel oorspronkelijk Indonesisch is. Ten tweede, omdat deze legende het gebruik van den boog vermeldt, een oud-Toradja'sch wapen, dat thans geheel in onbruik is geraakt.

Ziehier het verhaal in het Barèc en in het Nederlandsch :

Lolita i Menoti-noti.

I Menoti-noti tau tatogo santua'i, bare'e kaintjani papanja pai nenenja; radua langkai, samba'a we'a. Tua'inja tuama i Tinojalangi to'onja, au we'a naperapi mokole, ndaporongo, bare'e nawai ntukakanja. Ungka lai ria moiwali tau, poi-walinja setu, bare'e ndale'o i Menoti-noti pai i Tinojalangi, maka makodje si'a, makaliki: pobarunja ri Ngudju nTibu, ri tana nTo Ra'u, lipunja Pinebulawa ri sambote mPoso, watu napoboboka, ndatepa se'i². Popantjuanja ndjau, o sindjau ri Bone mBulangi, ri pontu mPolande Bajo. Membangu jore ri banuanja wungka eo, natima tawalanja, nawunuka tau ri sambote mPoso se'i, kono, polasi kantanja nawunu, nepa kono tau samba'a, polasi nawunu, polasi wo'u nontju, tudu ri tana tau setu, madungka, matemo. Koro mPoso se'i natendelaka ntaliku, bare'e mowote mpo-

duanga, bara mowote mponangu bare'e, dja mesombulaka, tudu ri sambote se'i, ewantjetu wolu kalo'unja wai lo'u. Narata tau mouba ananja, napektana: Bara tuama, bara we'a nauba se'i? pai nalede wo'u pauba; ane tuama, sangaja-ngaja nasambale, ane we'a, bare'e napepate. Re'e tau mompakaran ananja pai natunggai da napepate i Menoti-noti ananja setu, napokau molontjo lawa-lawa, sangaja-ngaja nalulu i Menoti-noti, napepate, nasaju, nepa mewalili ndeki lipunja.

Ewa se'i poiwalinja: Mewali naungku ntau, rajanja da napepate tau santua'i setu, bare'e nale'o, maropu-ropu tau, bare'emo nakoto, maka dja si'a anu mompepate tau. Masacsae wo'u nakira-kira ntau, nasebuka ringgi sondo ri sambali bentenja, lau sompini pura², setu pai bare'e tongawa bentenja, dja sisi'a ndate santua'i, katatogonja we'a napoiwalika. Puramo ungka lai ria, tuma'i i Menoti-noti santua'i, nawetesi sompini ri sambali bentenja, mangau, natundju, nepa naruru ringgi ntau anu tesebu lai ria. Puramo natundju, maramo bente, nakita ntau ndeku owi, nato'o: O sima'i i Menoti-noti, ma'imo komi pura², da ndeku muni kita, maka tongawamo bentenja. Ja, pesawinja ndati ria, naungkumo ntau, pai re'e wo'u tau nasangke, nawunu, nepa nasajuka, mariangkani opimo tau, sondo au mate, anu tuwu maewa pai napana ntau i Menoti-noti, konomo mata mpana paja'anja, kono wo'u kasangkomponja, maka ntje'e siwia-wia kakalikinja pai kakodjenja. Tudu ri tana i Menoti-noti pai i Tinojalangi, katudunja ri tana, bare'emo nakoto ndeki raoa, matemo, napepate ntau; djamo kasangkomponja we'a napatuwu, maka ntje'e au napoiwalika, napekitima mokole. Kapate ntukakanja, natima mokole, naporongo, lai riamo kapusanja.

Verhaal van Menoti-noti.

Menoti-noti en zijn jongere broer en zuster waren met hun drieën, hun vader en moeder zijn niet bekend, twee broers en ééne zuster. Zijn jongere broer heette *Tinojalangi*; de

zuster werd ten huwelijk gevraagd door een vorst, maar de broeders gaven haar niet. Daarop brak de oorlog uit, maar in dien oorlog kon men *Menoti-noti* en *Tinojalangi* niet vangen, want zij waren dapper en vlug; hun palmwijn taptten zij op Kaap *Tibu* in 't land der *To Ra'u*, hun dorp was *Pinebulawa* aan gene zijde der Posso, een steen sloot de poort af, ook nu is die nog daar te vinden. Heel ver ginds, op de *Bulangi*-zandbank, bij *Polande Bajo*, gebruikten zij hunne voorspijs. Als *Menoti-noti* thuis van zijn slaap was opgestaan, nam hij zijne lans en wierp die naar de lieden aan de overzijde der Posso en 't gebeurde dat hij een man raakte door zijn schild heen; daarop vloog de lans nog door een anderen man heen en doorboorde nog een rijstblok; de menschen kwamen op den grond terecht en vielen dood neer. De Posso-rivier hier sprong hij rugwaarts over; hij kwam niet met eene prauw aan den overkant, evenmin met zwemmen; hij sprong er maar over en kwam dan op dezen oever terecht en zoo kwam hij ook weer aan den overkant. Als hij iemand tegenkwam die een kind in de sarong droeg, dan vroeg hij: Draag je daar een jongen of een meisje? en dan maakte hij die sarong los; was het een jongen, dan sneed hij hem steeds de keel af; was het een meisje, dan doodde hij het niet. Was iemand boos op zijn kind en wilde hij het door *Menoti-noti* gedood hebben, dan beval hij het ver weg te loopen; steeds werd het dan door *Menoti-noti* vervolgd, gedood en onthoofd; daarna keerde hij weer naar zijn dorp terug.

De krijg tegen hem verliep aldus: Hij werd dan belegerd door de menschen, om hem en zijn broer te dooden, maar hij was niet te vangen; de menschen stierven bij hoopen, zij konden 't niet meer uithouden, want 't was slechts hij die de menschen doodde. Eerst na langen tijd waren de lieden hem te slim af; zij strooiden vele rijksdaalders buiten de omheining van zijn dorp. Daar waren vele doornstruiken, zoodat zijn dorp niet zichtbaar was; daarin woonde hij slechts met zijn broer en de zuster om wie de

strijd gevoerd werd. Toen dit gedaan was, kwamen *Menoti-noti* en zijn broer naar buiten, hakten de doornen buiten de omheining om, verbrandden ze toen ze droog waren en raaptten de rijksdaalders der vijanden op, die daar verstrooid lagen. Toen de doornstruiken afgebrand waren, was de vesting ontbloot; dat zagen zij die vroeger opgetrokken waren en zeiden: „O, daar komt *Menoti-noti* naar buiten; komt allen hier, dan gaan wij weer naar boven, want zijne vesting is ontbloot. Toen zij dan boven gekomen waren, werd hij belegerd, maar hij greep de menschen in de vlucht en sloeg hun 't hoofd af; vele malen werden alle menschen gedood en velen stierven; de overlevenden bevochten hem en schoten met den boog op *Menoti-noti*; toen werd zijn voetzool getroffen; ook zijn broeder werd geraakt, want die was al even vlug en dapper. *Menoti-noti* viel op den grond, met *Tinojalangi*; na hun val op den grond, konden zij niet meer naar boven in de lucht; zij stierven, door de menschen gedood; slechts hunne zuster liet men in 't leven, want die was 't om wie de strijd werd gevoerd; de vorst liet haar halen. Na den dood harer broeders nam de vorst haar en huwde haar en daarmee was het uit.

In het Feest-album van Prof. Veth bespreekt Prof. Niemann deze legende op bl. 149 en vermeldt haar voorkomen bij de Javanen, de Makassaren en de Minahassers, en ten slotte in Achter-Indie, vanwaar hij haar afkomstig acht. Ze heeft dus eene verre reis gemaakt, maar dit is geen bezwaar tegen Prof. Niemann's onderstelling. De Toradja's, die nog bijna geen geld hebben en bijna uitsluitend ruilhandel drijven, in een hunner verhalen te hooren spreken over rijksdaalders, die ze eerst door de vreemde handelaren hebben leeren kennen, dit wekt terstond twijfel op aan de oorspronkelijkheid. Het zou intusschen kunnen zijn dat deze *ringgi* vroeger iets anders zijn geweest en dat zou alleen goud kunnen zijn. Sedert eeuwen verzamelt men in een aantal bergstroomen van Midden-Celebes goud, vooral op

de hoogvlakten in het Centraalgebergte die door de To Bada, To Besoa en To Napoc wordt bewoond. „Goud” heet in het Bare’e *wujawa*; in den naam nu van *Menoti-noti*'s vesting, *Pinebulawa*, is een oudere vorm van dit woord, *bulawa*, de stam. Van het infix *-in-* ontdaan, blijft er over *pebulawa*, nominale vorm bij *mebulawa* „goud zoeken, op goud uitgaan”, *pebulawa* „goud-zoekplaats”, *pinebulawa* „tot goud-zoekplaats gemaakt”. Dit *mebulawa* beteekent niet „goud zoeken in de rivieren” of „goud wasschen”, daarvoor heeft men het speciale woord *mumbo*, maar „op goud uitgaan”, zoodat *pinebulawa* een volkomen gepaste benaming is voor de plaats waar *Menoti-noti*'s vesting heeft gestaan, indien hij n. l. daar uit is gekomen om goud op te rapen in plaats van rijksdaalders.

Ten tweede is in dit verhaal merkwaardig de vermelding van den boog als oorlogswapen. De boog is n. l. in 't geheel niet meer in gebruik bij de Toradja's, maar dat zij hem gekend hebben, is onweerlegbaar aangetoond door den Heer Alb. C. Kruijt, Zending-Leeraar te Posso, in de Mededeelingen van wege het Nederlandsche Zendinggenootschap, Deel 41, bl. 9. Met weet ook nog zeer goed dat de „Ouden” den boog gebruikt hebben, althans mij is deze legende verteld door een man wien ik vroeg of hij ook iets wist van het gebruik van den boog bij de Ouden. „Ja, was zijn antwoord, onze voorouders hebben den boog gebruikt, want zij hebben er *Menoti-noti* mede doodgeschoten”. Op mijne wedervraag wie *Menoti-noti* was, deelde hij mij de legende mede. De boog heet, zooals men in den tekst kan zien, *pana*, het bekende woord dat bijkans overal in Indonesie wordt teruggevonden (Mal. Jav. *panah*, Tag. Bis. Ibn. Negr. Boeg. *pana*, Bim. Niasch *fana*, Fidji *vana*, enz.), de pijlen heeten *mala mpana*. Dat *Menoti-noti* en *Tmojalangi* aan hunne voetzolen werden gekwetst, kwam doordat zij steeds van boven op de menschen neersprongen, hen in de vlucht grepen en daarna afmaakten.

Taalkundige opmerkingen bij dit stukje te maken, zou

een onbegonnen werk zijn. Alleen nog iets over de namen der beide hoofdpersonen. *Noti* is een geschildte tak van licht hout, bijv. van den *haru-boom* (*Hibiscus tiliaceus*, Bar. *molowagu*), *Menoti-noti* zou dus kunnen beteekenen „als een stukje licht hout doende”, ’t geen kan zien op zijne vlugheid en de gemakkelijke waarmede hij in de lucht sprong. *Tinoja-langi* beteekent „door de lucht gewipt, op en neer bewogen”; *toja* is in ’t Parigisch nog „wieg”; men herinnere zich hierbij dat de inlandsche wieg gewipt en niet geschommeld wordt. Beider namen kunnen dus doelen op helden die in de lucht springen en van daar uit hunne vijanden bevechten, een dikwijls voorkomende eigenschap bij Toradja’sche helden, in de verhalen.

Ten slotte eenige mededeelingen die de vertaling verduidelijken. Kaap *Tibu*, aldus geheeten naar de de zoutwaterplassen die daar bij eb achterblijven, ligt halfweg tusschen Posso en Todjo, een goede dagreis voor de langs het strand roeiende Toradja’s. Evenver als Kaap *Tibu* ten O., ligt kaap *Polando Bajo* ten N. N. W. van Posso, op $\frac{1}{4}$ van den afstand tusschen Posso en Saoesoe. De zandbank *Bone mBulangi* ligt ruim een gezicht ver uit den wal. Iemand, die dus eerst eene dagreis ver zijn morgendrank gaat aftappen en zijne vóórspijs daarbij gaat opeten op eene plaats die juist evenver in tegenovergestelde richting van zijne woonplaats ligt, kan wel buitengewoon vlug genoemd worden, want men onderstelt hierbij dat hij bij het hoofdmaal (des morgens om 9 uur) al weer thuis is. De dagelijkse palmwijn komt gewoonlijk iets vóór den maaltijd aan; men wil er dan terstond van drinken en eet daarbij dan ook iets vooraf: wat geroosterde mais, een stukje vleesch of visch, gebakken sago, naar ’t geen de tijd meebrengt.

„Doornstruiken” is de vertaling van *sompini* (To Lage), *sompiniki* (To Pebato) of *sompiniti* (To Ampana), de *Caesalpinia Bonducella*, eene klimplant die aan bladeren en stengels vol scherpe dorens zit. In het Sangireesch heet zij *sëmpini* of *sumpini*’, in het Tag. Bis. en Pamp. *sapinit*, in het Ton-

dano'sch *sampini*, Tompak. *tompinis*. De vruchten zijn zoo groot als knikkers, doch lichter en niet geheel rond, met een deuk. Zij worden in de Minahassa en op Sangir als knikkers gebruikt. Vandaar dat men Dr. Koorders als „Maleischen” naam van het Tondano'sche *sampini* „kënikir” heeft opgegeven. Zie zijn „Verslag eener Botanische Dienstreis door de Minahassa”, bl. 180.

PANTA BIJ MAPANE,
ZUIDKUST DER TOMINI-BOCHT, Februari 1899.

DE WEERWOLF¹⁾

BIJ DE

TORADJA'S VAN MIDDEN-CELEBES.

DOOR

ALB. C. KRUIJT.

In de Mededeelingen van wege het Ned. Zend. Gen. (Deel 39, 1895 blz. 16 en 17) deelde ik eene enkele bijzonderheid mede van den weerwolf der Toradja's. Het opstel van Prof. Dr. J. J. M. de Groot „De weertijger in onze Koloniën en op het Oost-Aziatische Vasteland” in de laatste aflevering van de Bijdragen van het Kon. Instituut (zesde volgrees, deel 5) spoorde mij aan deze zaak nog eens nader te onderzoeken.

Dezelfde gedachte, welke de Europeanen heeft gebracht tot het geloof aan den *weerwolf*, en de Javanen en Maleijers tot den *weertijger*, heeft de Toradja's gebracht tot het geloof in menschen, die hun innerlijk de gedaante kunnen doen aannemen van eene kat, een wild varken, een aap, een hert, een karbouw, enz. Dat het bedoelde „innerlijk” den vorm aanneemt van een dier, en dit „innerlijk” niet in een dier vaart, blijkt uit het vervolg, aangezien de weerwolf zijne menschelijke gedaante aanneemt, wanneer hij zijn slachtoffer aanvalt.

Iemand, die de gave bezit om zijn „innerlijk” in een weerwolf te veranderen, of juist gezegd: wiens „innerlijk”

1) Dat de correcte uitspraak eene spelling „werwolf” vereischt, heb ik hier over het hoofd gezien, daar de uitspraak van onzen tijd nooit anders dan „weerwolf” luidt.

weerwolf is, heet algemeen *tau mepongko*. Zijn „innerlijk”, hetwelk het schuldige element in hem is, heet *lambojo*. Volgens Dr. N. Adriani bevat *lambojo* waarschijnlijk een stam *wojo*, identisch met *wajo* (waarvan *pembajo*, *lembajo*) en dat nog in zijne beteekenis „levensgeest, ziel” leeft in den uitroep: *amo wajo!* tot kleine kinderen, die niezen, wier mogelijk uitgeniesde levensgeest hiermede (zooals men het eene kip doet) wordt teruggelokt. *La* kan het bekende lidwoord zijn.

Het weerwolfschap is „eene gave der goden” (*pombai laniaa*), zegt de Toradja, en hij wil hiermede zeggen: men kan het weerwolfschap niet aanleeren, maar men is het van zelf, of men wordt het door besmetting. Een kind zal weerwolf worden, wanneer het bijvoorbeeld het overschot van de rijst opeet van zijnen vader, die weerwolf is. Een mensch wordt weerwolf, wanneer hij uit denzelfden drinknap drinkt, waaruit een weerwolf heeft gedronken, of wanneer hij voor het betelkauwen van dezelfde kalk neemt, waarvan ook een weerwolf heeft genomen ¹⁾; kortom alles, wat door het speeksel van den mensch, die weerwolf is, beroerd is, brengt de smetstof over in eens anders lichaam, wanneer hij van ditzelfde voedsel gebruikt. Ook kan men met weerwolfschap besmet worden, wanneer men met het hoofd leunt tegen een stuk hout of iets dergelijks, waartegen ook een weerwolf met het zijne heeft geleund.

Zowel onder mannen als vrouwen vindt men weerwolven; nergens in Midden-Celebes, waar ik bekend ben, heeft men plaatsen, waar uitsluitend weerwolven zouden wonen. De mensch, wiens „innerlijk” weerwolf is, verkeert onder zijne medemenschen, maar aan enkele uiterlijke kenteekenen is

1) Om deze reden gebruiken de Toradja's, die doodsbang zijn om weerwolf te worden, geen open kalkbussen, zooals men ze algemeen onder Mohammedaanse volken in Indië ziet, maar kalabasvruchten, waaruit men de kalk schudt, zoodat men geen gevaar loopt, dat het speeksel van een' weerwolf de kalk beroert, en daardoor de smetstof van het weerwolfschap in iemand anders overbrengt, die van dezelfde kalk gebruikt.

hij als weerwolf te herkennen. Zoo beweren sommigen, dat de oogen van een weerwolf onrustig zijn, uitpuilen, en dikwijls eene groene kleur hebben. Hun gelaat is donkerder gekleurd dan dat van anderen, vooral om de oogen. Algemeen beweert men, dat zij in hun slaap onrustig zijn, en menigmaal komen vuurvliegen uit hunnen mond. Enkelen zeggen, dat het sirihspeeksel niet blijft kleven op de lippen van een' weerwolf, zoodat deze natuurlijk gekleurde roode lippen heeft, en niet vuile zwarte, zooals het gros van de betelkauwende Toradja's ze hebben. Zijne tong is van bijzondere lengte. De Todjoërs, die naast hunne Mohammedaansche beschaving een meer uitgewerkt systeem van bijgeloovigheden hebben, weten er nog aan toe te voegen, dat het haar van den weerwolf overeind staat, hetgeen vrij wel onmogelijk zou zijn bij de echte Toradja's, die allen lang haar dragen 1).

Tegenwoordig beweert men, dat er menschen zijn, die een' weerwolf van zijn weerwolfschap kunnen genezen. Borst en buik van den weerwolf worden dan door zulk een geneesheer bestreken en beknepen (*mopagere*) op dezelfde wijze, waarop men ook een of ander behekst voorwerp (*kantu*), dat in iemands lichaam is gebracht, waardoor deze ziek is geworden, verwijdert. Ook moet de patient eene toebereide medicijn drinken, waardoor hij zijn weerwolfschap zal uitbraken in den vorm van wormen en slangetjes.

Te Mapane woont een man, die zekere vermaardheid heeft gekregen door zijne kunde in het genezen van weerwolven; hij heeft zelfs eene vrouw gehuwd, die hij heeft losgekocht uit de handen van hen, die haar wilden dooden, omdat zij door haar weerwolfschap reeds velen had gedood. De man beweert haar genezen te hebben. Ik meen echter te mogen aannemen, dat dit zoogenaamde genezen van weerwolven eene ingevoerde speculatie is van Mohammedaansche vreemdelingen, omdat men onder de Toradja's, die ver van het

1) De Todjoërs zijn afstammelingen van Boegineezen en Toradja's, en dragen hun haar met weinige uitzonderingen kort afgeschoren.

strand verwijderd wonen, weinig afweet van dit genezen; omdat deze weerwolvenheermeesters allen vreemdelingen zijn, en omdat men, ingeval dit „genezen” eene inheemsche gewoonte was, er veel meer zijne toevlucht toe zou nemen, terwijl men nu menigmaal met een bloedend hart een naasten bloedverwant aan de doodstraf overgeeft, wanneer volgens Toradjasche begrippen bewezen is, dat hij of zij werkelijk weerwolf is. Men hoort dan ook zeer weinig van het genezen van weerwolven.

Terwijl de mensch, die het weerwolfschap bezit, ligt te slapen, of ook wel te midden van zijn werk is, verlaat zijn „innerlijk” (*lambojo*) het lichaam, en doolt in de gedaante van een hert, zwijn, krokodil, aap, karbouw of kat rond om zijne prooi te zoeken. De Todjoërs weten er nog aan toe te voegen, dat de weerwolf in de gedaante van een karbouw slechts aan eene zijde van den kop een hoorn heeft. Weerwolven in andere gedaanten zouden daar alleen te herkennen zijn aan het onrustig rondloopen tussehen de huizen. Wanneer een weerwolf in de gedaante van een varken wordt angeblaft door honden, en de jager vervolgt het dier, dan verandert het zich in een aardhoop van witte mieren, zooals deze aan boomen hangen.

De weerwolf valt steeds alleen loopende menschen aan, opdat anderen niet zouden zien, wie hij is, want de weerwolf is zeer bang om herkend te worden. Om deze reden gebeurt het wel, dat een weerwolf er niet zelf op uitgaat om aan zijnen onweerstaanbaren lust te voldoen menscheningewand (speciaal de lever) te eten, maar aan een krokodil opdraagt een mensch voor hem te vangen. Toch is het wel eens voorgekomen, dat anderen een weerwolf hebben bespied bij zijn werk, en deze lieden doen er dan het volgende verhaal van: Wanneer de weerwolf in zijne dierengedaante een mensch nadert, gevoelt deze zich slaperig worden, zoodat hij niet veel kracht heeft tot weerstand. Bij het slachtoffer gekomen, herkrijgt de weerwolf zijne menschelijke gedaante (maar zijn lichaam is te huis gebleven). Het slachtoffer is

inmiddels in zwijm gevallen, en nu hakt de weerwolf diens lichaam in vele stukken, welke hij verspreid legt op de plaats, waar hij zijn werk doet. Voorts snijdt hij den buik open, en neemt de lever daaruit weg, welke hij opeet. Vervolgens voegt hij de gescheiden lichaamsdeelen aan elkaar, belikt die (vandaar zijne lange tong, lang omdat zij bijzondere kracht heeft), en de mensch is er weer als voorheen. Komt hij bij uit zijne bezwijming, dan weet hij totaal niet meer, wat er met hem is gebeurd, en wie hem zijne lever heeft ontnomen.

Sommigen verhalen, dat zij een weerwolf hebben weerstaan, en hem wonden hebben toegebracht met hun hakmes. Deze wonden belikte de weerwolf met zijne tong, waarna zij geheeld waren. Terwijl de weerwolf zijne wonden belikte, ontliepen zij hem. Anderen vertellen, dat zij een' weerwolf zijn ontloopen door weg te vluchten, en voortdurend dunne boomen achter zich om te kappen, waardoor de weerwolf werd opgehouden en ten slotte de vervolging opgaf.

Het volgende verhaal is algemeen bekend onder de Toradja's, en vormt een van de bronnen, waarnit zij hunne kennis aangaande den weerwolf putten: Eens op een' nacht kwam een weerwolf in zijne menschelijke gedaante (maar zijn stoffelijk lichaam lag in zijne woning te slapen) onder eene woning zijner dorpsgenooten. Vandaar riep hij tot eene vrouw in het huis: „Zal ik u ontmoeten, wanneer gij morgen bladeren gaat halen om rijst in te wikkelen?” De vrouw sliep vast, hoorde de stem van den weerwolf niet, en antwoordde dus ook niet. Wederom sprak de weerwolf: „Zal ik u dan ontmoeten, als gij brandhout gaat halen?” Geen antwoord. „Dan zal ik u ontmoeten in den tabaksaanplant”, zeide toen de weerwolf weer. De vrouw was niet wakker geworden, maar haar echtgenoot had alles vernomen, wat de weerwolf had gezegd; hij had in de stem een zijner vrienden uit het dorp herkend. Den volgenden morgen sprak hij niemand over zijne ervaring in den nacht. Dien dag was er groote drukte in het dorp, want het dak

van een nieuw huis moest worden gedekt, waaraan alle mannelijke inwoners van het dorp medededen, terwijl de vrouwen en meisjes binnens- en buitenshuis bezig waren met koken. Na den eersten maaltijd (in den morgen), ging de vrouw, tot wie de weerwolf in den nacht had gesproken, als door geheimen aandrang gedreven naar haren tabaksaanplant, ongemerkt door haren man gevolgd, die zich in het kreupelbosch verschool. Het duurde niet lang, of hij zag den weerwolf in zijne menschelijke gedaante (doch zijn stoffelijk lichaam was bezig met dakdekken) op zijne vrouw toekomen. De weerwolf stampte driemaal met den voet op den grond, waarop de vrouw in elkaar zakte. Op dit oogenblik schoot haar echtgenoot te voorschijn, en ging den weerwolf te lijf met een stuk hout, maar de weerwolf veranderde zich onmiddellijk in een bloomblad. De man greep het boomblad, stopte dit in eene geleding bamboe, waarin men gekorven tabak vervoert, en sloot de opening stevig dicht. Daarop wekte hij zijne in zwijm gevallen vrouw, en ging met haar naar het dorp terug, den bamboe met den weerwolf er in met zich voerende. Toen zij in het dorp terugkwamen, zat de eigenaar van den weerwolf boven op het dak te dekken met de overige mannen. De man, die den weerwolf had gevangen, hield nu den bamboe in een vuur, waarboven men juist rijst had gekookt. De eigenaar van den weerwolf keek onmiddellijk neer en riep: „doe dat niet”. De man trok den bamboe uit het vuur. Een oogenblik daarna stak hij hem weer in het vuur, en weder riep de man op het dak: „doe dat niet”, maar de bamboe bleef in het vuur, en toen hij in vlam stond, viel de eigenaar van den weerwolf dood van het dak.

Men beweert ook, dat sommige menschen, die het ver hebben gebracht in weerwolfschap, hun gansche stoffelijke lichaam in een dier vermogen te veranderen. Ongeveer een jaar na mijne definitieve vestiging te Posso, ging het volgende verhaal van mond tot mond: Onlangs zaten eenige Ondaeërs te praten bij zekeren hadji Mohammad te Soemara

aan de Golf van Tomori, aan wien zij damar hadden verkocht. Toen het donker was geworden, ging een der Ondaeërs naar buiten om aan eene menschelijke behoefte te voldoen. Een poos hierna meende een der aanwezigen het gewei van een hert te bespeuren, dat tegen den helderen hemel afstak. Hadji Mohammad nam zijn geweer, en vuurde op het hert. Kort daarop kwam de Ondaeër in huis, zeggende tot hadji Mohammad: „Gij hebt op mij geschoten en mij geraakt. Ik beboet u”. Men onderzocht den man en vond nergens eene wond. Hadji Mohammad weigerde nu eenige boete te betalen; het was duidelijk, dat de man weerwolf was, die zich in een hert had veranderd, en de wond van den kogel had dichtgelikt. Daar de kogel echter inwendig edele deelen had geraakt, stierf de weerwolf-man na twee dagen.

Wanneer de persoon, wiens lever is opgegeten, tot zichzelf is gekomen, is het hem of hij uit den slaap is ontwaakt; hij weet niet meer, dat hem eenig leed is geschied, en dus ook niet, wie dit heeft veroorzaakt. Te huis gekomen (wanneer het vermeende ongeval althans niet in huis heeft plaats gehad), gevoelt hij zich spoedig onwel, en na weinige dagen overlijdt hij. Welke soort van ziekten het zijn, die aan den vraatlust van den weerwolf worden toegeschreven, wist niemand mij te zeggen. Men let hierbij, schijnt het, meer op het korte verloop van de ziekte, dan wel op haren aard. Men zegt, dat vele slachtoffers van weerwolven zijn gestorven, zonder te hebben geopenbaard, wie hen heeft gedood. Bij anderen wordt het herinneringsvermogen opgewekt, nadat zij met zekere kruiden zijn bespuwd op voorhoofd, borst of buik ¹⁾, en zij deelen dan mede: N. N. heeft mijne lever opgegeten. De Todjoërs weer, houden er een afzonderlijk middel op na om zulks te weten te komen. Wanneer bloedverwanten van den kranke vermoeden, dat

1) Deze handeling heet *mosupa*. Eenige kruidenrijen, waarbij kurkema, gemberwortel en pinang onontbeerlijk zijn, worden door iemand in den mond fijn gekauwd, en dan met kracht op het zieke lichaamsdeel geblazen.

diens ziekte ontstaan is door het opeten van de lever, laten zij den kranke de hand steken in den bamboe, waarin het zout wordt bewaard, en welks plaats is op het rek boven den haard. Is de krankheid niet door een' weerwolf aangebracht, dan zal de zieke zwijgen, terwijl hij de hand in den bamboe steekt; in het andere geval zal hij tot bezinning komen en openbaren wie zijne lever heeft opgegeten¹⁾.

De Toradja's zeggen, dat de weerwolf het lijk van zijn slachtoffer weder opzoekt, het voor korten tijd weder levend maakt, om het ten slotte weer te doodden. Een van de bronnen, waaruit dit leerstuk van den weerwolf is geput, is het volgende verhaal: Eens was eene vrouw overleden, en haar echtgenoot was over dit verlies zoo diep bedroefd, dat hij ook 's nachts bij de lijkkist, welke op eene stelling buiten het dorp was geplaatst²⁾, bleef waken. De vrouw was door een' weerwolf gedood. Eerst kwamen slangen en ander ongedierte tot den man om hem te verjagen, maar hij lette hierop niet. Vervolgens kwam de weerwolf zelf in menschelijke gedaante; hij trok de lijkkist van de stelling af, sleepte die een eind weegs voort, maakte haar open, en deed de vrouw herleven. Toen deze overeind zat in de kist, schoot haar echtgenoot toe, en greep den weerwolf aan; doch deze veranderde zich in een stuk dood hout. Fluks nam de man dit stuk hout op en verbrandde het. Zijne vrouw bracht hij weder levend naar huis. In denzelfden

1) De Todjoërs, die de ware beteekenis van *lambajo* niet meer weten, hebben dit *wojo*, dat zij er in hoorden, in verband gebracht met *wojo* „bamboe.“

2) Bij de meer oostelijk wonende Bare'e-stammen, Saesoëërs, Parigiërs en Todjoërs (de drie laatsten als Mohammedanen) worden de lijken begraven. Bij de westelijk wonende stammen als Toebato, Towingkemposo en Torano, worden de lijken in hermetisch met klei en damar gesloten kisten op overdekte stellingen geplaatst. Alleen wanneer de naaste bloedverwanten den overledene minder geneigdheid toedragen, of tegen de hoogere kosten van het op eene stelling plaatsen (*ratambe*) opzien, wordt het lijk begraven. Ik heb reden te gelooven, dat het *montambe* („op eene stelling plaatsen“) vroeger bij de eerstgenoemde stammen ook algemeen in gebruik was. Het is hier echter de plaats niet over dit onderwerp uit te weiden.

nacht stierf de eigenaar van den weerwolf, de bewoner van een nabij gelegen dorp.

Naar aanleiding van de vermeende gewoonte der weerwolven om de lijkken hunner slachtoffers te openen, heeft men een middel bedacht om weerwolven op het spoor te komen. Wanneer iemand is gestorven, van wien men een sterk vermoeden had, dat een weerwolf de oorzaak van zijn dood was, doch van wien men geene verklaring omtrent dit punt ontving, wrijft men zijne lijkken in met het sap van de steenvruchten van den arenpalm ¹⁾, en van de vruchten van zekeren boom, *kamande* geheeten, welke vruchten men ook bezigt om visschen in het meer, of in de rivieren te bedwelmen. Dit sap veroorzaakt bij aanraking met de huid (uitgenomen de handpalmen en de voetzolen) een ondragelijken jeuk. Gebeurt het nu, dat iemand op den dag na de begrafenis veel last heeft van jeuk, dan is het zeker, dat hij de weerwolf is, die in den afgelopen nacht de lijkken heeft geopend.

In Parigi bestaat het vaste geloof, dat de weerwolf, terwijl hij de lever van eenig mensch verslindt, aan het slachtoffer vraagt, in welk dier hij (het slachtoffer) na zijnen dood wenscht te worden veranderd. Zulk een in een dier veranderd slachtoffer van een' weerwolf heet *wali*. Wanneer een jager een hert of wild zwijn vangt met geslepen, zwarte tanden, dan is dit een *wali*. De in Augustus 1897 overleden kroonprins van Parigi (Papai Hainta) vertelde mij, dat hij eens een groot hert had gevangen, dat hij aan de geslepen, zwarte tanden herkende als een *wali*. Toen men het dier opensneed, vond men waarlijk om zijn bekken (onder de huid) eene Boegineesche (korte) broek. Dit geloof heeft langzamerhand ook ingang gevonden in de stranddistrikten van Posso, door het veelvuldige verkeer

1) Zooals bekend is, brengt de arenpalm twee soorten van vruchtrossen voort; harde, steenachtige vruchten, welke van onderdom afvallen, en een liefkoosd voedsel zijn voor wilde zwijnen, en zachte vruchten; uit den steel van de laatste soort vruchtrossen wordt de palmwijn (sagoweer) verkregen.

der Parigiërs in die streken, zoodat de Toradja's daar al veel medespreken over *wali* ¹⁾. Velen willen zulke *wali* niet eten.

In Saoesoe geloof men, dat de weerwolf de lijken zijner slachtoffers in visschen verandert, en wel visschen van een bepaald soort, hier *bau buja* genaamd. Deze visschen zijn als *wali* te herkennen, wanneer zij reeds in ontbindenden staat verkeerren, voordat men ze van het strand naar huis heeft gebracht.

Het vonnis, dat over den weerwolf is uitgesproken, is de doodstraf. Al is echter de groote menigte nog zoo vast overtuigd, dat deze of gene weerwolf is, zoo eischt de adat toch, dat door een godsoordeel hare of zijne schuld bewezen wordt. Doodde men een' weerwolf, zonder dat deze proef had plaats gehad, zoo zouden de bloedverwanten van den weerwolf eene zware boete kunnen eischen van hen, die het vonnis volvoerd hebben. Deze proef of dit godsoordeel bestaat daarin, dat de aanklagers damarhars leveren, welke hars in een' pot wordt gesmolten tot zij kookt. De rechterhand van de(n) aangeklaagde wordt vervolgens in bladeren gewikkeld, alleen de middelvinger blijft vrij. Zoo wordt de aangeklaagde naar den pot met ziedende hars gebracht; een offer van sirih pinang wordt neergelegd, en de goden, die boven de aarde en die er beneden wonen, worden aangeroepen om de schuld of onschuld van de(n) aangeklaagde te bewijzen. Vervolgens wordt de top van den middelvinger slechts een oogenblik in de ziedende hars gebracht. De hars, welke zich aan den vinger heeft gehecht, laat men hard en koud worden, waarna men die verwijdert. Blijkt de vinger niet gebrand te zijn, zoo is dit een zeker bewijs, dat de aangeklaagde geen weerwolf is. In het tegenovergestelde geval is hij (of zij) dit onloochenbaar. Het toepassen van dit godsoordeel heet *montuluri*.

1) De echte, nog niet tot het Mohammedanisme overgegangene Toradja's zouden spoedig de bewijzen kunnen leveren voor het onware dezer voorstelling, daar zij de meeste hunner lijken later opgraven om de beenderen afzonderlijk te bezorgen.

Is de aangeklaagde schuldig bevonden, zoo wordt hij (of zij) naar eene eenzame plek gebracht en daar doodgehakt. Het lijk wordt als van andere gestorvenen begraven, maar de gebruikelijke maaltijd wordt niet voor den verslagen weerwolf gehouden. Ook worden zijne beenderen later niet meer opgegraven, om in eene spelonk te worden bijgezet.

Wanneer de onschuld van eenig als weerwolf aangeklaagd persoon is gebleken, moeten de aanklagers eene boete betalen van eenige stukken katoen. Te Taliboi (in Kadomboekoc-Tomasa) gebeurde het eens, dat een man, als weerwolf aangeklaagd, onschuldig bleek. In zijne woede greep hij eene hand vol van de ziedende damar en wierp dit den kabosenja (dorpshoofd) van Taliboi, die zijn aanklager was, in het aangezicht.

Weerwolfprocessen komen in Midden-Celebes veelvuldig voor. Alleen in de maand Februari 1897 kwamen in het Tongko-distrikt vier gerechtelijke moorden van weerwolven voor. Zóó dicht in de nabijheid van den controleur houdt men dergelijke zaken geheim, totdat zij achter den rug zijn, wanneer wij van deze en gene er iets van vernemen, als terloops. Toch komt het hoogst zelden voor, dat men iemand doodt, wanneer men slechts één geval weet, waaruit zijne krachten als weerwolf bleken. Men vreest voor bloedwraak der familieleden van den vermeenden weerwolf, vooral wanneer deze tot eene aanzienlijke familie behoort. Men is ook bevreesd, dat de harsproef ten nadeele van de aanklagers zal uitvallen, en zij zullen worden beboet. Er wordt dus met de aanklacht gewacht totdat door mededeeling van stervenden meerdere sterfgevallen bekend zijn geworden, waarvan de bedoelde weerwolf de oorzaak zou zijn geweest.

In het Todjosche en Parigische geeft men er kennis van aan den vorst, wanneer men vermoedens (zekerheid?) van weerwolverij tegen iemand koestert. Wanneer de vorst den dood van den weerwolf heeft goedgekeurd, zoeken allen den weerwolf-mensch op eene of andere wijze (met geweer of werpspies) te dooden. Dikwijls vangt men hem in zijn huis,

waarna hij, als bij de echte Toradja's, wordt doodgehakt; in deze gevallen draagt men dit werk echter op aan de achter Todjo wonende Toradja's (Tolalaco). De Todjoër zal bij het doodhakken van een' weerwolf goed oppassen, dat hij niet door het bloed bespat wordt, want dan zou hij eveneens weerwolf worden. Ook plaatst hij het afgeslagen hoofd van den weerwolf tegen de achterdeelen van het lijk, met de uitgesproken meening, dat de ziel (*angga*) van den weerwolf niet zal herleven, en zijn weerwolfbedrijf in zijn geestes bestaan hervatten. Van dergelijk geloof heb ik bij de heidensche Toradja's niets gevonden.

Weerwolven zijn eene gewilde prooi voor hen, die een menschenhoofd noodig hebben, ten einde daarmede den rouw op te heffen over een' doode. Liever dan zich aan een' gevaarvollen sneltocht te wagen, gaan de bloedverwanten van een' overledene het land door, overal vragende, of er geen weerwolf ter beschikking is. Komen zij eindelijk ergens, waar het doodvonnis is uitgesproken over een' weerwolf, dan koopten zij voor geringen prijs den ongelukkige van zijne bloedverwanten, hakken hem voor hen dood, en nemen het hoofd mede naar hun dorp om den schedel in het geestenhuis (*lobo*) op te hangen, en de scalp vast te spijkeren op de lijkstaf van hun doode.

Een geval van recenten datum in Juli van het vorige jaar (1898). De bewoners van Boejoembajan, een Pebato-dorp, hadden een menschenhoofd noodig, om daarmede den rouw over eene overleden vrouw uit den adel op te heffen. De weduwnaar begaf zich nu met zeven makkers op een' snuffeltocht. In Lamoesa aan den Zuidkant van het meer gekomen, vernam hij, dat in Longkeja, een dorp niet ver van den Oostelijken oever van het meer, een weerwolf (eene vrouw), die over korten tijd zou worden gedood, ter beschikking was. De dapperen begaven zich er heen, en het duurde niet lang of de kabosenja van de plaats had de weerwolf (een familielid van hem) verkocht. Kort daarop veranderde het dorpshef van gedachte, en zocht velerlei

uitvluchten om het tijdstip der uitlevering te verschuiven, totdat hij eindelijk berichtte, dat hij niet meer in staat was de gekochte weerwolf uit te leveren, daar zij gevlucht was. De Topebato, hierover gebelgd, doodden nu eene vrouw die met twee kinderen voorbij de hut kwam, waarin de snuffelaars naar weerwolven waren gelogeed. De beide kinderen werden als slaven medegenomen, en het hoofd van de verslagen vrouw werd gebruikt om den rouw over de gestorven edelvrouw op te heffen.

Het geloof in weerwolven is zeer sterk bij de Toradja's, en hun afschuw over het besmet worden met weerwolfschap is dit niet minder. Menigmaal hebben wij getracht dit afschuwelijke bijgeloof rechtstreeks te bestrijden, maar het eenige wat wij hiermede wonden, was, dat de menschen zwegen en zich van ons afwendden; of ons verontwaardigd vroegen, of het niet slecht was iemands ingewand op te eten, en of wij geen medelijden met de slachtoffers voelden. Weerwolfprocessen behooren, evenals weduwenverbranding, menschenoffers en dergelijke afschuwelijke gewoonten, tot die vast ingewortelde onmenselijkheden, die door de verkondiging van het Evangelie en door persoonlijken invloed niet anders dan langs den zeer, zeer langen weg zullen ophouden te bestaan. Hierin kan alleen de tastbare macht van het Gouvernement verandering brengen, om althans de konsekwenties van dit bijgeloof uit te roeien. De macht van het Evangelie zal er dan ook de wortels van uitroeien.

Meermalen heeft men mij verzekerd, dat men zich niet zou ontzien zijn eigen kind of oom of tante te dooden, wanneer het mocht blijken, dat zij weerwolf waren. De geschiedenis van de Toradja's levert hiervan een bewijs op: Vier menschengeslachten geleden kwamen eenige Tolage bij den voornaamsten kabosenja der Tokadomboekoe, en eischten niet minder, dan den dood van zijne tante (moeders zuster), daar deze weerwolf zou zijn. Het *montuluri* had plaats, en de vrouw bleek schuldig te zijn aan het haar ten laste gelegde feit van weerwolverij. „Neemt haar,” zeide

toen Tagaranggo, het opperhoofd der Kadomboekoeërs, „maar ontnemt haar alleen den adem; neemt haar hoofd niet weg, om dit aan de geesten in de *lobo* (geestenhuis) te wijden.” Tagaranggo ging naar zijne woning op den Lebano. Den volgenden dag terugkeerende op de plek, waar de terechtstelling had plaats gehad, vond hij wel het lijk zijner tante, maar haar hoofd hadden de Tolage, niettegenstaande het verbod, medegenomen. Dit voorval gaf aanleiding tot een langdurigen oorlog.

Van den anderen kant zijn mij gevallen bekend, waar de bloedverwanten van den weerwolf, wiens dood geëischt werd, niet in zijne (hare) schuld gelooven, en ook niet wilden toestaan, dat hij (zij) aan de harsproef zou worden onderworpen. 1). In het begin van 1896 had een geval plaats, dat het geheele land in spanning bracht. De Topobato hadden het in hun hoofd gezet, dat een meisje van ongeveer 13 jaar, tot den stam der Towingkemposo behorende, als weerwolf velen hunner had gedood. Ik bevond mij juist in het Pebato-dorp Boejoembajan, toen een priester aldaar, een zeer bedriegelijk man, van de bron in het dorp terugkeerde, en met gebaren te kennen gaf, dat hij stom was geworden. Met strijken en wrijven, en het bespuwen van fijngekauwde kruiden trachtte men hem zijne stem terug te geven, en na een ganschen dag en nacht arbeids gelukte dit. De priester zeide nu, dat hij, aan de bron, zijnde, plotseling een hert voor zich zag, dat onmiddellijk de gedaante kreeg van bovengenoemd meisje. De weerwolf had hem toen gezegd, dat zij binnen enkele dagen Tampiranga en Papa i Woento, twee voorname Pebatohoofden, van hunne levers zou berooven; hemzelf had de weerwolf niets gedaan.

Het verhaal vond algemeen geloof, en nu haastten zich

1). Ofschoon ongetwijfeld de meeste Toradja's in de onfeilbaarheid van de harsproef gelooven, is het mij toch vaak voorgekomen, dat iemand er den draak mede stak. Enkele meer dan de overigen verlichte Toradja's hebben mij wel uit zichzelf gezegd overtuigd te zijn, dat er door de harsproef ook onschuldigen waren gevonnisd.

vele Topebato naar het dorp Kajoekoe, waar de weerwolf woonde, en eischten haren dood. Het hoofd van dat dorp, een oom van het meisje, weigerde volstandig zijn nichtje aan de harspoef te onderwerpen, en deze zaak zou zeker de aanleiding zijn geworden tot een oorlog, waren niet enkelen op de gedachte gekomen om de weigering van den kabosenja ook aan het oordeel der goden te onderwerpen. Dit plan werd door beide partijen goedgekeurd; een der aanklagers stond tegenover den ridder van het meisje, beiden met eene speer gewapend. Na het gewone sirihpinang-offer, en de gebruikelijke aanroeping van de goden beneden en boven, wierpen beiden hunne speer in den grond (dit gods-oordeel heet *mogeqo*; zie Mededeelingen Ned. Zend. Gen. deel 40, blz. 27). De speer van den ridder van het meisje was het diepst in den grond gedrongen, en daarmede hadden de goden aangetoond, dat de kabosenja van Kajoekoe recht had met zijne weigering. De Topebato moesten nu afzien van hunne vervolging, en daarenboven nog eene boete betalen.

Ik zal het niet wagen te trachten eene verklaring te geven van het verschijnsel van den weerwolf. Velen hebben dit reeds beproefd, en prof. Tylor heeft alles wat omtrent „weerwolven” bekend was, samengevat in zijn werk „Primitive culture”, waarin hij het over de gansche aarde verspreid zijn van het weerwolf-geloof aantoot (Deel I, blz. 137—141) (Deel II, blz. 191—193). Het weerwolf-geloof brengt Prof. Tylor in verband met de toovermacht, welke aan menschen wordt toegeschreven, en waaruit alle angstverwekkende volksverhalen hunnen oorsprong hebben genomen. Het geloof aan hetgeen Prof. Wilken heksen heeft genoemd, menschen, die het vermogen bezittten het hoofd met de ingewanden er aan van hun lichaam te scheiden, en zoo het bloed van hunne medemenschen op te zuigen, moet volgens Tylor zijnen oorsprong hebben in droomen, nachtmerrie.

Het komt mij voor, dat weerwolven en heksen in den

grond hetzelfde verschijnsel zijn, en dus ook denzelfden oorsprong hebben. Dit blijkt ook daaruit, dat eigenschappen, welke bijvoorbeeld de Toradja's aan den weerwolf toeschrijven, bij een ander volk aan heksen worden toegezegd, en andersom. Deze verwarring komt vooral uit in de „Bekentenis van een Holontaloeschen ponggoh” (weerwolf), medegedeeld door Dr. J. G. F. Riedel (Tijdschrift Bat. Gen. deel XVII), waar heks en weerwolf niet het minst uit elkaar worden gehouden. De Toradja onderscheidt weerwolf en heks wel van elkaar, maar dit neemt niet weg, dat de uitingen en de gevolgen dier uitingen bij beiden nagenoeg dezelfde zijn, en zij alleen van elkaar verschillen in vorm.

Het zal niet ondienstig zijn te trachten aan te toonen, wat de Toradja verstaat onder *lambojo*, het innerlijk van den mensch, die weerwolf-krachten heeft, de eigenlijke weerwolf dus. Elders ¹⁾ reeds heb ik uiteengezet, dat de Toradja gelooft, dat de mensch behalve den adem nog twee onzichtbare substanties bezit: *angga* en *tanoana*. *Angga* is de persoonlijke, geestelijke, onzichtbare mensch, die blijft voortleven na den dood van het lichaam. *Tanoana* is die substantie, waardoor de stoffelijke mensch leeft, waardoor hij denkt en handelt. Ik heb deze substantie „levensaether” genoemd, en ofschoon er tegen deze benaming bedenkingen kunnen bestaan, wil ik haar voorloopig nog behouden. Voor het begrip van weerwolven hebben wij alleen het volgende te weten omtrent deze levensaether:

1. De levensaether van menschen, dieren en planten is van denzelfden oorsprong en makelij, zoodat de levensaether van een mensch vermeerderd, versterkt of verzwakt kan worden door de levensaether van andere menschen, dieren of planten ²⁾.

1) Namelijk in een opstel over „het koppensnellen bij de Toradja's”, dat ik aan de Academie van Wetenschappen zond, maar dat nog niet in druk is verschenen.

2) Vele bewijzen hiervoor deelde ik mede in genoemd opstel over het koppensnellen.

2. De mensch sterft, wanneer zijn levensaether voor langen tijd wordt verwijderd, of wanneer deze wordt vernietigd.

3. De levensaether van den mensch kan zich van het lichaam verwijderen voor eenigen tijd, en deze is het, die door zijne omzwervingen droomen veroorzaakt.

Op grond van deze drie waarheden (namelijk voor de Toradja's, en ik spreek hier alleen over dezen), kunnen wij aannemen, dat de weerwolf niet anders is, dan de levensaether van een mensch. Wanneer de heiden het geoorloofd en verstandig vindt zijn levensaether te gaan versterken met een kop van den vijand, zal hij toch allicht onderstellen, dat de lust om zijn ingewand op te eten en daarmee een langer leven te verwerven, ook bij zijne medemensen bestaat. Heeft iemand eene kwijnende ziekte, dan is het voor een Toradja van zelf sprekend, dat diens levensaether is opgegeten; in dit geval zijn ingewand (speciaal de lever), dat met het hoofd de voornaamste zetel van den levensaether is. (Men denke aan de heks die uitvliegt met haar hoofd, waaraan het ingewand). De gedachte, dat een hem vijandig mensch dat heeft gedaan, om er zijn eigen levensaether mee te bestendigen, ligt voor het wantrouwende Toradjasche gemoed voor de hand. Ik geloof dan ook, dat de *lambojo* anderer *wajo* (zie de afleiding van *lambojo* hierboven) als zijn natuurlijk voedsel beschouwt, en ze daarom zoekt.

Deze lust tot het eten van anderer ingewand om zijn eigen levensaether te versterken, moet naar Toradjasche denkwijze oorspronkelijk ieder mensch hebben gehad. Later werden de weerwolfeigenschappen aan bijzondere mensen toegeschreven, wier levensaether besmet, vergiftigd is door een onzichtbaar vergift. De Toradja's hebben meer dergelijke onzichtbare „vergiften”, die het leven van een mensch ruïneeren. Hieronder bekleedt de *kantu*, welke sommige mensen in het lichaam van anderen kunnen tooveren eene eerste plaats. (Zie Mededeelingen Ned. Zend. Gen. deel 39, blz. 20 en 21). De smetstof, het vergift, dat de levens-

aether tot weerwolf maakt, wordt, zooals wij hebben gezien, in den vorm van slangetjes en wormen uitgebraakt, bij het toedienen van medicijnen.

Deze besmette levensaether is de *lambojo*, die zijne eigenschappen om buiten het lichaam rond te zwerven behoudt, en dan zijne prooi gaat zoeken. Dat het lichaam van den eigenaar daarbij niet altijd in slapenden toestand behoeft te verkeeren blijkt daaruit, dat iemand, die krank is geworden, omdat zijn levensaether is weggeloopt, ook niet altijd slaapt.

Dat de weerwolf, *lambojo*, verschillende dierengestalten kan aannemen, is voor de denkbeelden van den Toradja ook niets vreemds. Er bestaan toch verhalen, dat, wanneer de levensaether van een slapende, op zijne zwerftochten uitgaat, hij den vorm aanneemt van eene muis, ofschoon het antwoord, dat men krijgt op de vraag hoe de levensaether er uit ziet, bijna altijd luidt: hij heeft dezelfde gedaante als de mensch van wien hij is.

Voorts is een bewijs, dat wij bij den weerwolf met den levensaether te doen hebben, dat de eigenaar plotseling sterft, wanneer de *lambojo* wordt vernietigd, zooals wij zagen uit de voorbeelden, waar de weerwolf zich veranderde in een blad en in een stuk dood hout.

Ook wordt de levensaether van een persoon besmet, wanneer hij met het achterhoofd (de zetel van den levensaether) rust tegen iets dat ook in aanraking is geweest met den besmetten levensaether (weerwolf). Door den mond gaat de levensaether het lichaam in en uit, en wordt dus besmet door iets, dat met den mond van een weerwolfmensch in aanraking is geweest.

De reden, dat het steeds de lever is, die de weerwolf heet te verslinden, zal waarschijnlijk deze zijn: dat de lever als het voornaamste deel van het ingewand wordt beschouwd, en dat de lever een der smakelijkste lichaamsdeelen is.

De Toradja besteedt veel zorg aan zijn' levensaether, omdat van dezen zijn leven afhangt; aan zijne eigenlijke ziel, *angga*, die den dood van het lichaam overleeft, denkt

hij niet veel; dat is van later zorg. Bij de Toradja's, die Mohammedaan zijn geworden, is dit anders; in het Mohammedanisme treedt de ziel, *angga*, op den voorgrond, en dan heeft het verschijnsel plaats, dat zij (de Mohammedaan geworden Toradja's) de den dood overlevende ziel in de plaats stellen van den levensaether, zonder daarbij hunne heidensehe denkbeelden (in dit geval omtrent den weerwolf) vaarwel te zeggen. Vandaar het verschijnsel, dat de Todjoërs bevreesd, zijn, dat ook de den dood overlevende ziel hare weerwolfkrachten zal aanwenden, waarom zij het hoofd van den weerwolf tegen de achterdeelen van het lijk plaatsen, om daardoor de ziel (*angga*) in het lijk gevangen te houden. De heidensehe Toradja, die weet, dat de besmette levensaether het levervretende element is, en dat de levensaether na den dood van zijn eigenaar zijne persoonlijke, zelfbewuste hoedanigheden en kracht verliest, stelt zich tevreden met den dood van den weerwolfmensch, overtuigd als hij is, dat met zijn dood zijne afschuwelijke kracht verdwenen is.

Dat de weerwolf steeds alleen loopende menschen aanvalt, is een onderdeel van het algemeene geloof, dat al wat geest is zich alleen openbaart aan alleen zijnde menschen, en een afschuw heeft om zich te vertoonen aan meerderen. Prof. Tylor heeft dit aangetoond in zijne belangrijke studie over het Animisme, in „Primitive Culture.”

Verhalen, dat de weerwolf zijne slachtoffers na hunnen dood opzoekt en weer levend maakt; dat de weerwolf de lijken zijner slachtoffers in dieren verandert, zijn hoogstwaarschijnlijk fantasieën, die later aan het oude weerwolfgeloof zijn toegevoegd.

Nadat ik bovenstaande reeds had geschreven, gewerd mij de eerste aflevering van 1899 van de Bijdragen Kon. Inst. waarin een opstel van den Heer G. P. Rouffaer over „Matjam-gadoengan”. Daarin wordt tegen Prof. Wilken partij getrokken voor de meening van Prof. de Groot, dat

het geloof aan directe lichaamsverandering, evenzeer als bij de Chineezzen, bij de Javanen op den voorgrond staat bij hun geloof aan den weertijger. Het valt niet te ontkennen, dat de getuigenissen van den Heer Rouffaer het zeer waarschijnlijk maken, dat in de laatste eeuwen werkelijk deze meening onder de Javanen bestaat, doch dit bewijst niets tegen Prof. Wilken's opvatting. Bij zulk een overoud geloof, kan zelfs een getuigenis van 1416 nog geen oud bericht genoemd worden. Het komt mij voor, dat de huidige ontwikkeling der Toradja's van Midden-Celebes ons een ouder stadium van het weerwolfgeloof te zien geeft. Midden-Celebes heeft geen ander menschenverslindend dier dan de krokodil, welk dier in het weerwolfgeloof eene onbeduidende rol speelt. Het is de booze gezindheid van zijn' medemensch, welke de Toradja vreest. Hij moet dus het allereerst voor diens booze innerlijk bang geweest zijn. Dit geloof zal zich zeker hebben kunnen ontwikkelen tot de meening, dat zulk een kwaadwillige zich in een boos dier zou kunnen veranderen, waarvan ook enkele voorbeelden onder de Toradja's zijn medegedeeld. Maar uit alles blijkt duidelijk, dat het booze innerlijk de ware vijand is, zoodat men bij het weerwolfgeloof meer te denken heeft aan zielsverhuizing (in bijzondere beteekenis) dan aan lichaamsverandering. Ook bij de wilde dieren veronderstellen de Javanen eene kwade gezindheid; de Toradja's spreken zelfs van goede en kwade krokodillen, waaruit duidelijk blijkt, dat zij het gevaarlijke van het dier in zijn innerlijk zoeken.

DE WEERTIJGER OP MIDDEN-JAVA,
DEN JAVAAN NAVERTELD

DOOR

J. KNEBEL,

Oud-Assistent-Resident van Magetan.

In het 49^e deel der geheele reeks van de bijdragen tot de taal-, land- en volkenkunde van Nederlandsch-Indië, uitgegeven door het Koninklijk Instituut, wordt ons door Professor J. J. M. de Groot vergund, kennis te maken met eene studie over den weertijger in onze koloniën en op het oost-aziatisch vasteland.

Zoowel door den inhoud als door den vorm van genoemde studie, werd ik gedreven, de vingerwijzing van dien geleerde, zooals die door hem in den vorm van een catechismus gegeven wordt, toetepassen op de aantekeningen, reeds vroeger door mij verzameld, en te volgen bij het instellen van verder onderzoek.

Waar nu, zooals hier, eene litteratuur over het onderwerp ontbreekt, is men verplicht ter schoole te gaan bij het on-eindig archief der volkenkunde: — *de desa*, maar ook daar loopt men gevaar of verkeerdelijk te worden ingelicht door het wantrouwen der gevraagden, of voorzien te worden van inlichtingen, die met elkander in strijd zijn, door misverstand van vrager en gevraagde beiden.

Bovendien wordt de eigenliefde van den onderzoeker op ethnologisch gebied vaak deugdelijk gekwetst, wanneer hij, gewapend met een oordeel over eenig onderwerp, ter jacht gaat op inlichtingen omtrent volksgeloof en hij allengs de overtuiging opdoet, dat eigen oordeel van onwaarde is.

maar, wanneer de nacht invalt, dan zegt hij een tooverformule op en neemt daardoor de gedaante aan van een tijger, die op Java genoemd wordt *simá gadoengan*.

De bedoeling van deze nachtelijke verandering is eenvoudig om den menschen schrik aantejagen, of om zich op gemakkelijke wijze voedsel te verschaffen.

Nadat hij n.l. de tiggergedaante heeft aangenomen, gaat hij er op uit en sluipst de akkers met veldvruchten en tuinen van anderen binnen, om er djagoeng of ketèla te plukken, die dan naar huis worden gebracht en, met vrouw en kinderen, worden opgegeten.

En al ware het ook, dat die tijger op heeterdaad betrapt werd, dan zou de boer, op wiens veld de roof of verwoesting plaats had, meestentijds het beest toch zijn gang laten gaan, uit vrees om misschien zelf opgegeten te worden.

Men is er van overtuigd, dat, in geval de tijger in zijn toeleg verhinderd werd, daaruit ellende zou voortvloeien voor den eigenaar van den begeerden aanplant.

Ook zijn er menschen, die er een weertijger op nahouden en dien 's nachts dienst laten doen als bewaker der rijstvelden tegen de verwoesting der wilde varkens, of als bewaker van hun geboomte tegen den diefstal der menschen.

Bovendien komt het voor, dat iemand, die in het bezit is van de ilmoe gadoengan, zich overdag durft te veranderen in een tijger, in deze gevallen:

1°. wanneer hij een aanval bedoelt op iemand, die zijn ergernis heeft opgewekt;

2°. wanneer hij mocht gepijnigd worden door honger; ook dan gaat hij *overdag* de desa's rond om te zien, of hij er iets van zijn gading kan aantreffen in hond of kip.

* * *

Wat hierboven werd aangeteekend geldt voor Bagelen, Kedoe, Tegal, Kediri en Madioen, — overal gelooft men, dat het erfelijk bezit van de ilmoe gadoengan alleen in staat stelt tot de metamorfoze van mensch in tijger, doch in Japara

En die 't niet wil, ondergaat ook geene gedaanteverwising als tijger.

Maar in andere Residenties van midden-Java (zie boven) sprak zich het volksgeloof anders uit.

Zooals boven reeds bleek, kan niet ieder in het bezit zijn van de ilmoe gaðoengan; die in het bezit daarvan is, verkreeg die door afstamming.

En zoo ziet men ook, dat de met de ilmoe bedeedden zich op een en dezelfde plaats verzamelen, zooals dat moet plaats hebben in de desa Gaðoengan van het district Lodajå (regentschap Blitar).

Eenigen daarvan hebben zich successievelijk op andere plaatsen nedergezet en zoo verhaalt men, dat ook in de regentschappen Malang en Tjilatjap tiang of simå gaðoengan voorkomen, die oorspronkelijk afkomstig waren van de desa Gaðoengan. Nog wordt als eene eigenaardigheid in den bouw der huizen vermeld, dat de aansluiting van dakgordingen en bindbalken zonder inkepingen wordt bewerkstelligd 1).

Iemand, die van te voren werd ingelicht, zal het niet wagen, te gaan uitrusten of te overnachten in het huis van een tiang gaðoengan, maar het toeval kan willen, dat men op reis afdwaalt, van elkander afraakt, door de duisternis overvallen wordt en zoo terecht komt in de woning van een weertijger.

Om zich nu te vrijwaren tegen alle kwade gevolgen, die uit eene overnachting bij een of anderen tiang gaðoengan zouden kunnen voortvloeien, bezigt men het volgend middel: Wanneer de huisbaas vraagt: je verlangt bij me te overnachten, maar wat zal het zijn, djangan asëm of djangan

1) -- သိမ်ဝေဝေ ဂျာဂုဏ်ကတိတ် ဂျာဂုဏ် ဂျာဂုဏ် ဂျာဂုဏ် ဂျာဂုဏ်
 သိမ်ဝေဝေ ဂျာဂုဏ်ကတိတ် ဂျာဂုဏ် ဂျာဂုဏ် ဂျာဂုဏ် ဂျာဂုဏ်
 ဂျာဂုဏ်ကတိတ်

ménir? 1) — dan moet ge antwoorden djangan ménir en in hemels naam niet bij vergissing djangan asëm.

Want heeft de gast djangan ménir geantwoord, dan wordt hem het zoldertje (paga) als slaappleats aangewezen, terwijl het antwoord djangan asëm hem eenvoudig een slaappleats gunt op den ongeplaveiden vloer (djogan) van het huis.

Die boven slaapt is veilig, maar die beneden slaapt, staat bloot aan het grootste gevaar.

Want 's nachts krijgt de gastheer nagenoeg zeker bezoek van zijne vrienden, die reeds in tijgers veranderd zijn en die 's morgens reeds een afspraak met hem hebben gemaakt voor een nachtelijken rooftocht; — en wanneer nu die vrienden van den gastheer een mensch zien slapen op den vloer, dan vallen ze zeker op hem aan en verslinden hem.

Nu toch gesproken werd over de desa Gadoengan kan hier iets worden ingelascht, dat wel is waar niet rechtstreeks in ons onderwerp past, doch eene gereede aanvulling is van de opstellen over de geheime kracht (ampoehan en kasiat) van de wapenen der Javanen, die, niet lang geleden, door het Bataviaasch Genootschap werden uitgegeven.

In die desa dan bevindt zich een bidkapel, die voor de menschen van die streek een voorwerp van bizondere vereering is en ook wel de sanggar Lodajá genoemd wordt.

Die sanggar wordt niet gebruikt voor den eeredienst (salat oetawi sembilang), maar voor een lig- of verblijfplaats van wapenen (krissen, sabels en lansen) 2).

Het wapen wordt gedurende een dag en een nacht daarin

1) *djangan asëm* soep van groente (kool, laboe, katjang of blinjoe) met uitgeperste tamarinde, waaraan deze djangan haar naam ontleent.

djangan ménir soep van groente (kèlor, bajembladen, bladen van mirix-wortel) en jonge djagoeng, waaraan deze djangan haar naam ontleent.

2) Van het woord *sanggar* bezigt de volkstaal een causatieven vorm *anjang-garakèn*, hetgeen dan, volgens mijn zegsman, beteekent: andèkèk dedamél ing salèbèt ing sanggar kalajan dipoen goetoeqi, dus hier: ter wijding doen neerleggen in een bidkapel.

bewierookt en bij het verlaten van de sanggar is het wapen *ampoeh*.

Wil nu iemand van de desa Gadoengan of van eene andere desa zijn wapen doen wijden, dan wendt hij zich tot den djoeroekoentji en uit aan dezen den wensch, om zijn wapen te doen opnemen in de sanggar.

Is dan de djoeroekoentji genegen, om aan dat verzoek te voldoen, dan wordt het wapen door hem in ontvangst genomen, in de sanggar neergelegd en daarbij wierook gebrand, gedurende een dag en een nacht.

Na dien termijn wordt het wapen weer aan den eigenaar ter hand gesteld en ontvangt de djoeroekoentji voor zijn moeite f 0,50 tot f 1,00).

En het wapen, dat aan de sanggar werd toevertrouwd, is *ampoeh* geworden, — maar, in dit geval komt de bovennatuurlijke kracht van het wapen alleen ten goede aan den eigenaar.

Leent hij dat wapen uit aan een bloedverwant of kennis, dan wordt het een oorzaak van ongeluk voor den drager. En ook dit is het eignaardige van de *ampoeh*, dat het steeds als door een wonder behouden blijft: raakt het wapen verloren, dan zal het weer teruggevonden worden en wel door een sima gadoengan.

Stel eens, dat het wapen gestolen wordt, dan zal de dief door den weertijger worden opgespoord en door hem worden verslonden, wanneer hij gevonden mocht worden, — terwijl het wapen zal worden teruggebracht op de plaats, waar het gestolen werd.

Later werd nog meegedeeld, dat, behalve wapenen, ook wel oorknoppen, haarnaalden, polsbanden en andere voorwerpen ter wijding werden neergelegd in de sanggar Lodajã.

1) De Javaan zegt: ingkang gadah (sc. dëdamel) asoekã pitoewas octawi bëbingah datëng djoeroekoentji.

Is het dan mogelijk lip-groef en hiel te verliezen door *niat*?

De Adipati deelde daarop meê, dat het Japaraasch volksgeloof zich de zaak volgenderwijze voorstelt:

alvorens men de gedaante van een tijger aanneemt, verkeerren bovenlip en hiel in denzelfden toestand als bij andere menschen, doch niet zoodra heeft men de *ngelmi* voor de metamorfoze te pakken, of lip en hiel ondergaan dezelfde veranderingen, als het volksgeloof in de andere Residenties van midden-Java aangeeft.

Dus dan toch een *ilmoe*, die uit *niat* geboren wordt?

Ik beken gaarne, dat eene dergelijke associatie van denkbeelden op het gebied van bijgeloof me zonderlinger klinkt dan het idee van erfelijke *ilmoe*.

Bij dit punt kan nog worden aangeteekend, wat in Madioen en Bagelen verklaard wordt, dat niet alleen fysische maar ook andere eigenaardigheden den weertijger in zijne menschelijke gedaante kenbaar maken.

Zeer dikwijls n.l. gaat de *tiang gadoengan* er op uit *als bedelaar* en dat is zóó bekend, dat ieder aangebedelde, man of vrouw, nauwkeurig toeziet, of de bedelaar soms een *tiang gadoengan* is.

Telken jare verlaten de weertijgers hunne *desa* om levensonderhoud te zoeken en zoo trekken ze dan ook van *Lodajá* naar Bagelen, Banjoemas en andere gewesten.

In zeer schunnige plunje loopen ze de huizen af, en weigert men soms een aalmoes, dan wordt de tijger-gedaante voor den dag gehaald en een aanval gepleegd op een iegelijk, die, aangebedeld, geen aalmoes gaf.

Op zoo'n tocht zijn ze gewapend met een stok en een mes in den vorm van een *sprinkhanevleugel* ¹⁾.

* * *

De zesde vraag van den catechismus is:

Kan de ziel eens menschen in een tijger veranderen?

1) *Lading-lar-walang* genoemd.

Mijn onderzoek antwoordt: Gewoonlijk niet, maar wanneer iemand bij zijn leven de gave bezat, om zich in een tijger te veranderen, dan ook zal zijn ziel, veertig dagen na de begrafenis, in de transformatie overgaan. Die ziel boort zich dan een gaatje naar boven, zoo groot als dat van een krekkel en ontsnapt zoo aan het graf.

In het Madioensche en ook in Bagelen verhaalt men, dat de ziel, die zich in een tijger verandert, genoemd wordt de ziel onzer voorouders, met de woorden: *simã leloehoer*.

De tijger, die eene transformatie is van de ziel der voorouders, verschijnt éven na middernacht of dicht bij den ochtend, met het oogmerk, om een bezoek te brengen aan kinderen of kleinkinderen, die nog in leven zijn.

Na dit bezoek keert hij dan ook in het graf terug.

Neen — zeggen weér anderen — die *simã leloehoer* is niet de *ziel*, maar het *lijk* van een overledene, dat in de gedaante van een tijger overgaat, en dan nog wel van een overledene, die, bij zijn leven, de gave der transformatie bezat en een Gode welgevalligen dood gestorven is.

Gaat ook de ziel over in een tijger, dan is dat de ziel van iemand, die na veel zonde den dood vond.

Dat men met een *simã leloehoer* te doen heeft, blijkt daaruit, dat hij, wanneer men hem ontmoet, geen vijandelijken aard openbaart, en zich, waar dat mogelijk is, in het struikgewas uit de voeten maakt.

Ook werd verhaald, dat men op het graf van iemand, pas zeven dagen na de begrafenis, een tijger bespeurd had, die daar onbewegelijk gehurkt zat, zoodat men daaruit wel moest opmaken, dat de overledene in een tijger veranderd was.

Overigens werd nergens vernomen, dat de tijger, die uit een overledene getransformeerd werd, voor den mensch gevaar had opgeleverd.

Ook kan de tijger-gedaante worden aangenomen met behulp van formulieren en tooverspreuken, doch deze zullen zonder uitwerking blijven, wanneer men zich niet zooveel mogelijk onthoudt van voedsel en slaap 1).

Wordt die leefregel door hooger zegen begunstigd, dan heeft de transformatie plaats; wanneer men dan onder het opzeggen van de tooverspreuk drie malen over het hoofd duikelt, gaat men plotseling over in de tijgergedaante.

Van de djimats, die gebezigd worden voor de transformatie van simā gadoengan werden genoemd: een zak en een buisje.

Bezigt men den zak, dan heeft men zijn grooten teen in den zak te steken en niet zoodra is de teen er in, of de menschelijke gedaante verdwijnt en ziet men de tijgergedaante te voorschijn komen.

Bezigt men het buisje, dan wordt niet de groote teen maar de duim in het buisje gestoken en heeft de gedaante-verwisseling plaats als bij den zak.

En wat in de andere residenties niet vernomen werd, werd uit den mond der bevolking door den Adipati van Japara opgeteekend, n. l. dit: al wie zich door formulieren of tooverspreuken tot de transformatie wil voorbereiden moet de wijk nemen naar eene eenzame plaats, zoodat men niet door andere menschen gezien wordt 2).

* * *

1) ဤအခန်းကို ရေးသားသူသည် ဤအခန်းကို ရေးသားသူ၏ အဘိုးအဘွားများက ဤအခန်းကို ရေးသားသူ၏ အဘိုးအဘွားများက ရေးသားခဲ့သည်။ (Japara) ဟု ခေါ်ဆိုသော ဤအခန်းကို ရေးသားသူ၏ အဘိုးအဘွားများက ရေးသားခဲ့သည်။ (enz. elders).

2) ဤအခန်းကို ရေးသားသူသည် ဤအခန်းကို ရေးသားသူ၏ အဘိုးအဘွားများက ရေးသားခဲ့သည်။ ဤအခန်းကို ရေးသားသူ၏ အဘိုးအဘွားများက ရေးသားခဲ့သည်။ ဤအခန်းကို ရေးသားသူ၏ အဘိုးအဘွားများက ရေးသားခဲ့သည်။

Want het zou kunnen zijn, dat er onder de menschen, die hem hadden opgemerkt, een kwaadwillige werd aangetroffen, die den candidaat-tijger een kool wenschte te stooven en hem zijn kleeren ontstal.

In dat geval zou de weertijger nooit meer in de menschelijke gedaante kunnen terugkeeren.

Gedeeltelijke of langzame vervorming van menschen in tijgers werden nergens in het volksgeloof aangetroffen.

* * *

Nergens wordt ook de verandering in een weerdier beschouwd als een straf van hooger hand (bendoening Goesti Allah), maar wel stelt zich het volksgeloof van de zuidelijke residenties met zijn ilmoe, takdir en kodrat tegenover de kaniattan van Japara ¹⁾.

De eersten blijven, in overeenstemming met hunne vorige verklaringen, beweren, dat er van eene goddelijke straf geen sprake is, maar dat de verandering alleen voortspruit uit de ilmoe door goddelijke beschikking aan eenig geslacht erfelijk toegekend, — terwijl de ouderlingen van Japara eveneens in overeenstemming met hunne vorige verklaringen, mede geen geloof slaan aan eene hemelsche kastijding, maar de transformatie afhankelijk blijven stellen van den persoonlijken niat.

* * *

En zoo kunnen dan ook de vrouwen overal de transformatie ondergaan, maar de lieden van Japara stellen de voorwaarde, dat ze zich onderwerpen aan den leefregel en de middelen, die voor mannen zijn voorgeschreven, — terwijl de zuidelijke residenties weder als voorwaarde stellen de afstamming van het geslacht, dat met de ilmoe gafoengan werd toegerust en aldus tot de transformatie werd voorbeschikt.

* * *

1) takdir, تقدیر, (gods) raadsbesluit, voorbeschikking.

kodrat, قدرة, (goddelijk) macht, almacht.

niat, نية, voornemen, plan.

en korte broek van *bagor* 1), maar dan dient dit tot vermaak bij een optocht.

Ook deelde men mij meê, dat zoo'n pakje wel eens gedragen wordt door bedelaars, die daardoor bij menigeen de vrees opwekken voor een *simâ gaðoengan* en daarop speculeerend, zich handig van geld en mondkost weten te voorzien.

Aldus kan de vraag van Prof. de Groot „of men door het afleggen van die huid weêr mensch wordt” met stilzwijgen worden voorbijgegaan.

Maar vóór ik overga tot de beantwoording van het volgende vraagpunt kan hier worden meegedeeld, hoe 't verging met iemand, die de rol van weertijger speelde te Magetan, doch ongelukkig terecht kwam bij een patih, die niet deelde in de naïveteit van het volksgeloof.

Op Magetan dan loopt het verhaal, dat, toen de vader van den tegenwoordigen Regent, wijlen Raden Adipati Soerådiningrat, nog patih van Magetan was, hem gerapporteerd werd, dat er een man uit eene andere streek de Magetansche kampongs als bedelaar affiep en overal de bewering uitsprak, dat hij *tiang gaðoengan* was.

Waar hij bedelde, liet hij een grommend geluid hooren en, angstig als men was, maakte men zich met eenig geld of een kip van hem af.

De man was van hooge en breede statuur, gebaard 2), gekleed in buis en korte broek van *bagor* met wijde zakken ter linker- en rechterzijde van zijn buis, met een blauwzwarte doek op het hoofd.

Geld en kippen, alles ging in de zakken van zijn buis. Op zekeren dag zond Raden Mas Patih een oppasser op hem af en liet hem bij zich ontbieden.

Toen de oppasser aan het verblijf van den man gekomen was, trof hij hem slapende aan, al rochelend met de keel, en zoo hard, dat men 't op grooten afstand hooren kon.

1) *bagor* = *kadoet*, een weefsel van de vezels der gebang-bladeren (Wdb)

2) dit heet *béwoek*, niet in het Wdb.

De eigenaar van het huis, waar de man tijdelijk zijn intrek genomen had, durfde zijn logé zelfs op een afstand, niet wakker maken, laat staan hem aanraken . . . . . zoodat de oppasser genoodzaakt was hem, op een eerbiedigen afstand, hard toeteroepen.

Eindelijk ontwaakt, werd hij naar het huis van den patih geleid.

En zoo was het reeds 9 uur in den avond geworden, toen hij in de kapatian aankwam en daar in de pendápá ontboden werd.

En hetzij dat steeds gebruikelijk was, of dat men het deed als een voorbehoedmiddel, toen hij daar zoo zat, werd vóór hem en aan zijn linker- en rechterzijde een lamp geplaatst.

Raden Mas Patih zette zich op een stoel tegenover hem en staarde met attentie naar zijn gelaat.

Maar dat zag er uit als van ieder ander mensch en ook de lip-groef was aanwezig.

Toen sprak R. M. Patih hem aan en zei: waar kom-je van daan?

De zoogenaamde tiang gadoengan gaf geen antwoord, maar liet alleen een gebrom hooren.

Toen zei weer de patih: hoor eens, mannetje, ik weet heel goed, dat je een gewoon mensch bent, als ieder ander, maar dat je je voor een wong gadoengan uitgeeft, alleen maar om de domme lui te bedriegen.

En als je nu geen lust hebt om me te antwoorden op mijn vraag, of als een mensch te spreken, dan zal ik je schedel eens waarnemen met den knop van mijn stok.

En met dat hij dit zei, voegde hij de daad bij het woord en gaf hem een tik op zijn voorhoofd.

Toen gaf hij last, om den wong gadoengan naakt uittekleeden, en toen dat geschied was, werd de ondervraging herhaald en door den would-be-weértijger gewillig antwoord gegeven op alles wat hem gevraagd werd.

Eenige dagen daarna werd ons tiggertje veroordeeld tot drie maanden tenarbeidstelling voor den kost zonder loon.

* * *

Op de vraag: is verwonding, een weertijger toegebracht, zichtbaar aan het overeenkomstig deel van zijn menschelijk lichaam? — bekwam ik een bevestigend antwoord.

Dat in Japara de vraag verkeerdelijk gesteld of overgebracht werd, blijkt uit het antwoord „dat er niemand in staat was, om te verzekeren, dat de wond, aan een weertijger toegebracht, gelijk was als de wond bij een mensch.”

Doch in de andere residenties verklaarde men zich overtuigd, dat, wanneer een weertijger gewond werd, de wond zeker op het menschelijk lichaam, waaruit de transformatie voortsproot, zou worden teruggevonden.

En voor Tjilatjap werd die stelling volgenderwijze bewezen:

Men verhaalt, dat er vroeger eens een weertijger was, die een djagoeng-aanplant inliep, om er djagoeng te stelen.

Met dat hij door den eigenaar van den aanplant gesnapt werd, wierp deze een grooten steen naar hem toe, die hem trof aan den rechter poot, met dat gevolg, dat de weertijger hinkend de vlucht nam 1).

Den volgenden morgen ontmoette de djagoeng-planter zijn buurman (die als gadoengan bekend stond) en wat zag hij? . . . — buurman liep hinkend en bleek mank aan zijn rechter voet.

De djagoeng-planter zei niet wat hij dacht en bracht zijn buurman niets onder het oog, maar hij bevroedde maar al te goed, dat niemand anders als buurman de persoon moest zijn, die, den vorigen nacht, als weertijger op djagoeng was uitgeweest en met een steenworp door hem gewond was.

* * *

Ten slotte (want de bespreking van andere punten heeft tot geen resultaat geleid) kan ik, als gevoelen der desa-lieden van de zuider-residenties mededeelen, dat de mensch-tijger

1) Voor hinkend zegt men *déngklang*.

Ik betreur het, dat ik, op mijne herhaalde reizen in Lodjã (nu zes jaren geleden) nog geen kennis kon hebben gemaakt met de studie van Prof. de Groot — en van den Heer G. P. Rouffaer, welke laatste (zoo ik hoop) niet te vergeefs zal hebben heengewezen naar Lodjã, als de meest geschikte plek voor een onderzoek naar het gadoengangelooft van den inlander.

MAGETAN, April 1899.

* * *

၂၂၂

၂၂၂ ဤကဏ္ဍ၏ အဓိပ္ပာယ်မှာ မြန်မာနိုင်ငံတော်၏ အကျိုးစီးပွားနှင့် ဆက်စပ်၍ အကျိုးရှိစေရန် အတွက် အစိုးရက အားပေးဆောင်ရွက်ပေးရမည်ဟု ဆိုလိုသည်။

၂၂၃ ဤကဏ္ဍ၏ အဓိပ္ပာယ်မှာ မြန်မာနိုင်ငံတော်၏ အကျိုးစီးပွားနှင့် ဆက်စပ်၍ အကျိုးရှိစေရန် အတွက် အစိုးရက အားပေးဆောင်ရွက်ပေးရမည်ဟု ဆိုလိုသည်။

၂၂၄ ဤကဏ္ဍ၏ အဓိပ္ပာယ်မှာ မြန်မာနိုင်ငံတော်၏ အကျိုးစီးပွားနှင့် ဆက်စပ်၍ အကျိုးရှိစေရန် အတွက် အစိုးရက အားပေးဆောင်ရွက်ပေးရမည်ဟု ဆိုလိုသည်။

KOSALA,
DE HEILIGE PLAATS DER BADOEJ'S VAN KARANG, *)

DOOR

A. DE QUANT,

Aspirant-Controleur te Rangkas Bitoeng.

De oudheden van *Kosala*. In het zuiden van het district *Sadjira* op het voormalige erfpachtsland *Kosala*, ligt aan den voet van den berg van dien naam eene kleine vlakke (*Lebak Kosala*), waarop duidelijk een vijftal kleine terrassen nog te herkennen zijn. Geven de blauw zwarte bergsteenen, welke daar in groote hoeveelheden worden aangetroffen en waarvan vele in schuin opstaande richting tusschen de andere zijn geplaatst, bij den eersten aanblik den indruk van eene begraafplaats, bij eene nadere beschouwing doen zij meer denken aan de overblijfselen van een ouden tempel.

Meerendeels langwerpig vierkant van vorm, zijn zij slechts enkele centimeters dik en hebben zij eene lengte soms van 1 M. bij eene breedte van 50 cM. — Van die, welke in schuine richting staan, zijn de bovenhoeken, naar 't schijnt opzettelijk, weggekapt, zoodat de bovenkant in eene punt uitloopt. — Niet ver van de plaats, waar die steenen liggen, staat een klein Hindoe beeldje, ongeveer 50 cM. hoog, voorstellende een manspersoon, in zittende houding, de beenen gekruist, de handen gevouwen voor de borst. — Een vrouwelijk beeldje moet, naar men zegt, op ongeveer een

*) Vgl. Not. 1897, bl. 133, 143; 1898 bl. 3 en Mus. Arch. verz., Voorwerpen van steen No. 474a.

kwart paal afstands daarvandaan, aan den oever van het *Badaeur*-riviertje staan, maar dat heb ik niet kunnen vinden.

Deze gewijde plaats is het doel van den jaarlijkschen tocht der *Badoej*'s van de desa *Karang* in het Zuiden van het district *Lebak* gelegen.

Daar zegt men, bevindt zich hun „Gëlëmëng hideung”, de plaats waar zij gelooven dat de zielen hunner afgestorvenen heen gaan.

Volgens de lieden der desa *Tjiladaheun*, tot welks gebied *Kosala* behoort, zou dit een verborgen grot zijn, waarvan de ingang door een oningewijde echter nooit werd gevonden. Meer waarschijnlijk is het m. i., dat door den *Karang-Badoej* met „Si Gëlëmëng hideung” bedoeld wordt de oude tempel, welke geheel van zwarte bergsteen opgetrokken een somber donker aanzien moet hebben gehad ¹⁾.

Geen oningewijde weet vooraf te zeggen, wanneer, op welken dag, bovenbedoelde tocht zal plaats hebben; zeer in 't geheim wordt hij steeds voorbereid.

Het is eene soort van bedevaart, waaraan echter naar men zegt slechts door mannen wordt deelgenomen. Langs een uiterst moeielijk pad, door zwaar, dicht bosch, voortdurend stijgend en dalend, trekken zij daarheen in witte kleederdracht, van eigen geweven goed (dezelfde dracht als die der *Badoej* van *Kanekes*). Komen zij onderweg op dezen tocht, die meerdere dagen duurt, een menschelijk wezen tegen, dan is de tocht ongeldig; schuw schuilen zij dan weg, en keeren naar hunne desa terug. Heeft men echter ongehinderd deze gewijde plaats bereikt, dan begint men met den grond schoon aan te veggen.

Toen zij door mij werd bezocht toonde alles aan, dat de *Karang-Badoej* er kort geleden nog waren geweest.

1) Voor si Gälëmëng hideung zie men intusschen De *Badoej*'s van Dr. Jul. Jacobs en J. J. Meijer, 1891, bl. 92 (het begrafenis-formulier), onder vergelijking met bl. 81 aldaar. Dat formulier luidt: ong, ilating kaditoe selat ten poegoch ngadjoegdjoegan, kaditoe ka kawoeng anoe ngaloewoek, ka kalapa anoe ngaljadjar, ka djambe anoe ngabërës, ka si Gälëmëng hideung.

De opgerichte steenen schijnen door hen evengoed als 't Hindoe beeldje te worden aangebeden; overal zag men bij die steenen, zoo goed als bij het beeldje een bundeltje afgebrande „sintoeng” (de bloemschede van de klapper, waarvan de bekende „tali-api” wordt gemaakt), welke bij hen den wierook schijnt te vervangen. Een enkele was omhangen met versierselen van klapperblad.

Een kleine loods, geheel van bamboe opgetrokken, bewees, dat zij daar midden in het bosch meer dan een dag hadden doorgebracht.

Na afloop van dit „ngembang”, zooals de inlander het noemt, dalen zij meermalen af naar de desa *Tjiladakeun*, waar zij dan door de bevolking worden onthaald, waarna zij langs den grooten weg naar hunne desa terugkeeren.

RECTIFICATIE.

De Heer D. van Hinloopen Labberton schrijft naar aanleiding van zijne aanvulling op pag. 191 van dit deel (afl. II) regel 11 en 12 van boven:

Er heeft eene kleine wijziging plaats gevonden in het tasmijat-formulier: mijn brouillon toch heeft als slotwoord rohimi.

Hoewel de slot-*i* inderdaad bij het Qoran-rciet verwaarloosd wordt, meen ik toch deze weglating te moeten wraken: de formule bevat, zooals zij thans is afgedrukt, niet tien doch slechts *negen* lettergrepen. Voor het door mij genoemde doel wordt de formule uitgesproken, alsof men haar wilde spellen en blijft de kesra aan het slot behouden. Bij wege van erratum zou dit te herstellen zijn door na de formule te doen lezen: „uit te spreken: bis-mil-là-hir-roh-ma-nir-roh-hi-mi.”

